

Is'hoqxon Ibrat nomidagi
Namangan davlat chet tillari
instituti

“G‘ARB VA SHARQ ADABIY ALOQALARI VA TARJIMA MUAMMOLARI”

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA MATERIALLARI

IKKINCHI JILD

2026-yil 2-may

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA‘LIMI VAZIRLIGI
HUZURIDAGI IXTISOSLASHTIRILGAN TA‘LIM
MUASSASALARI AGENTILIGI
IS‘HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT
CHET TILLARI INSTITUTI**

**“G‘ARB VA SHARQ ADABIY ALOQALARI VA TARJIMA MUAMMOLARI”
MAVZUSIDA RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

MATERIALLARI TO‘PLAMI

IKKINCHI JILD

**"G'ARB VA SHARQ ADABIY ALOQALARI VA TARJIMA MUAMMOLARI"
MAVZUSIDA RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI**

QO'MITA A'ZOLARI

- Karimov R.G.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti rektori, professor, PhD*
- Yakubbayev M.M.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, professor, DSc*
- Tursunov M.A.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Ingliz tili va adabiyoti kafedrası mudiri, dotsent, PhD*
- Dadaboyev O.O.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti dotsenti, DSc*
- Sodiqov Z.Y.** - *Namangan davlat universiteti professori, DSc*
- Umrzaqov I.I.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti dotsenti, PhD*
- Qoraboyev M.X.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti dotsenti*

TASHKILIIY QO'MITA A'ZOLARI

- Tursunov M.A.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Ingliz tili va adabiyoti kafedrası mudiri, dotsent, PhD*
- Raxmonova Z.A.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Ingliz tili va adabiyoti kafedrası v.b. dotsenti, PhD*
- Madmusayev J.M.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Ingliz tili va adabiyoti kafedrası v.b. dotsenti, PhD*
- Tursunova M.I.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Ingliz tili va adabiyoti kafedrası v.b. dotsenti, PhD*
- Xoshimova O.O.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Ingliz tili va adabiyoti kafedrası v.b. dotsenti, PhD*
- Qodirov A.M.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Ingliz tili va adabiyoti kafedrası v.b. dotsenti, PhD*

Texnik muharrir:

B.Xoldorov

Tezislarda va maqolalarda keltirilgan statistik ma'lumotlar, ilmiy-nazariy faktlarning ishonchliligi, imloviy va stilistik xatoliklar uchun muallif o'zi javobgar.

MUNDARIJA

III-SHO'BA: ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK			
1	O.Xoshimova M.N.Amonillaxonova	REKLAMA MATNLARIDA STILISTIK VOSITALAR	10
2	Raxmonova Z.A Ismoilova Z.R Botirjonova D.B	KORPUS LINGVISTIKASI VA O'ZBEK TILI MILLIY KORPUSI	11
3	Хасанов Илёсбек Иброхимжонович	КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЙ «ТЕРМИН» И «ТЕРМИНОЛОГИЯ» В КОНТЕКСТЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ	15
4	Abdullayeva Gavkharoy Sultonmakxmud qizi	ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA NEOLOGIZM VA INTERNET DISKURSI TUSHUNCHALARINING TALQINI	29
5	Tursunov Ulug'bek Jo'rayevich	ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA REKLAMANING KOMPOZITSION QISMLARINI TAHLIL QILINISHI	32
6	Dildora Mamatovna Safarova	TILSHUNOSLIKNING EKOLINGVISTIKA YO'NALISHI RIVOJI VA TAMOYILLARI	34
7	Usmonova Oyshajon Rozmatovna	OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI DISKURSIDA YURIDIK TERMINLARNING SEMANTIK TRANSFORMATSIYASI (KENGAYISH VA TORAYISH)	38
8	K.R. Nuriddinova O. Xoshimova	KO'P MA'NOLILIK (POLISEMIYA) HODISASI: LINGVISTIK VA KOGNITIV TAHLIL	42
9	Karimjonov Komiljon	BADIIY ASARDA FRAZEOLGIK BIRLIKLAR	44
10	Mamajonova Muslima Munisjon qizi	IJTIMOY TARMOQLARNING ZAMONAVIY INGLIZ TILIGA TA'SIRI	49
11	Raxmonova Zebunisso Anvarjon qizi	KORPUS LINGVISTIKASINING TADQIQOT METODLARI: MIQDORIY VA SIFAT TAHLILI INTEGRATSIYASI	51
12	Azizov Solijon Uchmas o'g'li	KRIMINAL BADIIY DISKURSNING LINGVOPRAGMATIK VA KOMPOZITSION XUSUSIYATLARI	54
13	Toshxonov Lochinbek Tursunboyevich	DISKURS NAZARIYASINING ILMIY ASOSLARI	62
14	Sayfulbot A'zamov	LEKSIK-SEMANTIK MAYDON - LISONIY TIZIMLILIK SIFATIDA	66
15	Quchqarova Guljahon Shuhratjon qizi	ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING DOLZARB MUAMMOLARI: INTEGRATSION YONDASHUV VA TEXNOLOGIK ISTIQBOLLAR	69
16	Sodiqjanova Visola Raxmonova Zebunisso Anvarjon qizi	TIL TIZIMIDA EMOTSIYALARNING LEKSIK-SEMANTIK VA KOGNITIV IFODALANISHI	72
17	Sulaymonova Durdona Yusuf qizi	LINGVISTIK BARQAROR BIRLIKLAR TASNIFINING TADRIJIY BOSQICHLARI	74
18	Z.D.Xamidjonova O. Xoshimova	TIL VA JAMIYAT MUNOSABATI	77
19	Sulaymonova Zarifa Zoir qizi	SAID AHMAD ASARLARIDA DIALEKTLARNING SEMANTIK-STILISTIK XUSUSIYATLARI ("Ufq" trilogiyasi misolida)	81
20	Mamajonova Muslima Munisjon qizi Qoraboyev Mirzoxid Xoshimovich	IJTIMOY TARMOQLARNING ZAMONAVIY INGLIZ TILIGA TASIRI	84
21	Dustova Umida Amriddinovna	SUN'IY INTELLEKT VA TILNING KELAJAGI: TIL MODELLARINING TIL RIVOJLANISHIGA TA'SIRI	87
22	Сейданова Гульнаш Калдыбековна	ЦИФРОВАЯ КОММУНИКАЦИЯ: ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ И ИНТЕРНЕТ-ЖАРГОНА НА ЯЗЫК	91
23	Мадияров Бабур Алламбергенович	МАҚОЛЛАРДА ЭКСПРЕССИВЛИК ВА НУТҚИЙ-МАДАНИЙ БАҲОНИНГ ЛИНГВОМАДАНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ	96
24	Umrzaqov Islom Isroilovich Abdumutalov Shaxriyorbek Otabek o'g'li	ENGLISH POETRY: LINGUISTIC FEATURES AND STYLISTIC ANALYSIS	100

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti
"G'arb va Sharq adabiy aloqalari va tarjima muammolari"
mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

25	Halbekova Nigora Ummatkulovna	TURKOLOGIYADA FRAZEOLGIK BIRLIKLARNI TADQIQ QILISHNING NAZARIY MASALALARI	105
26	Abdumuxtorova Mehrinigor	SEMANTIC PECULIARITIES OF REDUPPLICATIVE WORDS IN LANGUAGE	109
27	O. Khoshimova S.A. Sobirjanova	THE FUNCTIONAL SIGNIFICANCE OF SYNONYMY AND ANTONYMY IN LANGUAGE USE	113
28	M.Y.Xusaynova	SOHAVIY TERMINOLOGIK LUG'ATLAR VA ULARNING TURLARI	117
29	Valijon Mamadjonov Alixanovich	"BOBURNOMA"DAGI TOPONIMLARNING LINGVOKULTURAL TABIATI	120
30	Xoshimova. O Umarxonova Yulduzxon	ZAMONAVIY O'ZBEK TILIDA YANGI SO'ZLAR (NEOLOGIZMLAR): TIL VA ZAMON UYG'UNLIGI	127
31	Turdiboyeva Dildora Bekmirza qizi	INTEGRATING COGNITIVE AND PRAGMATIC APPROACHES IN THE STUDY OF VERBAL PHRASEOLOGY	130
32	J.Madmusayev Davronova Sevinchxon Davkarlon qizi	SO'ZLASHUV USLUBI VA UNING ZAMONAVIY KO'RINISHLARI	134
33	Nuritdinova Sayyora Xusnitdin qizi Kamoldinova Mohidil Botirjon qizi	TIL VA MADANIYAT KESISHMASIDA " VIBE" VA "RUHIYAT" TUSHUNCHALARINING SEMANTIK-PRAGMATIK TAHLILI.	139
34	Sulaymonova Zebiniso G'ayrat qizi	O'ZBEK XALQ ALLA MATNLARDA QO'LLANGAN O'XSHATISHLARNING LISONIY VA MADANIY XUSUSIYATLARI	141
35	Abdulkhashimova Gulsanam Dilshodjon qizi	THE INFLUENCE OF FOREIGN LANGUAGES ON THE EVOLUTION OF THE UZBEK LANGUAGE	143
36	Abdullayeva Dildoraxon Qosimxo'ja qizi O.Xoshimova	SINONIM VA ANTONIMLARNING NUTQDAGI ROLI	146
37	Ahundjanov Bahodir Zafarovich	FROM ROOTS TO RHETORIC: HOW ALGORITHMIC ETYMOLOGY REVEALS THE HIDDEN LOGIC OF OXYMORON AND PARADOX IN ENGLISH	148
38	Artikova Dilnoza Abdushukurovna	O'ZBEK TILINING IZOHLI LUG'ATLARIDA FITONIMLARNING GENETIK-ETIMOLOGIK TAVSIFI	153
39	D.O.Sayfidinova O.Xoshimova	TIL VA TAFAKKUR O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK	156
40	Ergasheva Mardonaxon Hasanjon qizi	O'ZBEK VA BOSHQA TILLARDAGI MODAL SO'ZLARNING QIYOSIY-CHOG'ISHTIRMA TAHLILI	160
41	O. Xoshimova H. Joraboyeva	METAPHOR IN LITERARY TEXT AND ITS FUNCTIONS	163
42	Axmadjanov Tursunpo'lat Axmadjon o'g'li Hasanboyeva Maftuna A'zamjon qizi	SEMANTIC FEATURES OF ANTONYM AS A MEANING UNIT	166
43	Mustofakulova Maftuna; Jizzax davlat pedagogika universiteti; katta o'qituvchisi.	O'ZBEK TILIDAGI KONNOTATIV BIRLIKLARNING MADANIY ASOSLARI VA KONSEPTUAL TAHLILI	170
44	Nizomova Zebo Meliyevna	INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ENERGETIKAGA OID LEKSIK BIRLIKLARNING STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARI	173
45	Yo'ldosheva Durdona Odiljon qizi	ISSUES OF PLOT AND FABULA IN NARRATIVE IN ENGLISH LITERATURE	176
46	Muhammadaliyeva Sitara	G'ARB VA SHARQ ADABIYOTI TARJIMASIDA LEKSIK VA GRAMMATIK TRANSFORMATSILARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI	180
47	Ganiyeva Barchinoy	STRUCTURAL RECONSTRUCTION OF BULGHAT AL-MUSHTAQ. COMPARATIVE ANALYSIS OF KASTOMONU AND PARIS COPIES	184
48	Muxiddinova Mohchexra Zokirjon-qizi	O'ZBEK TILIDA KVALIFIKATIV SINTAKSEMALARINING STRUKTURAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI.	189

49	G'ulomjonov Abubakir	INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA FE'L SO'Z TURKUMI TIPOLOGIYASI	192
50	Xoshimova Odina Olim qizi	HAYVON OBRAZLARI ORQALI TIL JOZIBASI: O'ZBEK VA INGLIZ FRAZELOGIYASINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI	195
51	Egamova Nigora Ustamirzaevna	STUDY OF LANGUAGE EVOLUTION IN MODERN LINGUISTICS WITH REFERENCE TO CONTEMPORARY CHANGES IN ENGLISH	199
52	Mirsadullayev Miravaz Mirmuslim o'g'li	LINGVOKULTUROLOGIYA: TIL VA MADANIYAT O'ZARO MUNOSABATINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI	204
53	O.O.Xoshimova	TIL BOYILIGINI TIZIMLASHTIRISH SARI: ZONIMIK FRAZELOGIZMLARNING QIYOSIY-LEKSIKOGRAFIK TADQIQI VA IZOHLI LUG'AT TUZISH METODOLOGIYASI	207
54	Norbekova Gulrux Xusan qizi	INGLIZ TILIDA AFSUN VA SEHR-JODUGA OID LEKSIK BIRLIKLARNING LINGVOKOGNITIV VA PRAGMATIK TAHLILI (J. K. ROULINGNING "HARRY POTTER" ASARI MISOLIDA)	212
55	Abduraximova Noila Abduxalil qizi	HIS-TUYG'U KONSEPTLARINING KOGNITIV TUZILISHI VA TALQINI: ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA METODOLOGIK SINTEZ	216
56	Абдуманнонов Хожиакбар Акмалжон угли Гофуров Одилжон Отабек угли	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА	220
57	Raximova Sarvinoz Abdug'ani qizi Madmusayev Jahongir Muxtorali o'g'li	INGLIZ TILIDA YORDAMCHI SO'Z TURKUMLARINING LINGVISTIK TABIATI VA TASNIFI	228
58	Karimova Muqaddasxon Umidjon qizi	V.GUMBOLDT LINGVISTIK ANTINOMIYALARI: TIL FALSAFASIDA DIALEKTIK MUVOZANAT VA ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA O'RNI	232
59	Alijonova Surayyo Murodjon qizi	GENETIK TIPOLOGIYA: TILLAR TARIXIY QARINDOSHLIGINI O'RGANISHDA ZAMONAVIY USULBLAR VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDAGI ISTIQBOLLAR	237
60	G'aniyeva Rayhona Akmal qizi	MORFOLOGIK TIPOLOGIYA: TILLAR TUZILISHINI TASNIFLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA O'ZBEK TILINING MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI	241
61	Ablakulov Ilkhom	INTERRELATION OF THE CULTURE AND LANGUAGE	246
62	Alimova Aziza Orifjon qizi Ergasheva Xilola Yunusxanovna	THE CONCEPT OF THE AESTHETICS	249
63	Tohirova Zuhra Izzatbekovna Sobirjoniya Dilso'z Toxirjonovna Pirnazarova Rayxona Faxriddinovna Zarnigor Ismoilova Rahimjon qizi	SUN'IY INTELLEKT VA TILSHUNOSLIK: YANGI IMKONIYATLAR	254
64	Tursunboeva Khusnora Ibrohimjon qizi	IMPORTANCE OF PICTURE TERMINOLOGY DICTIONARIES	258
65	Mahammadjonova Nodiraxon Umidjon qizi Mahliyo Karimova	PROBLEMS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES	261
66	Ubaydullayeva Umida Abdushukur qizi	O'ZBEK TILIDAGI MA'NODOSH BIRLIKLAR TIZIMI VA ULARNING TIPOLOGIYASI	264
67	Raximbayeva Shodiya Batirovna	KLINIK VA ANATOMIYA SOHASIGA OID OTLAR YASALISHIDAGI MORFOLOGIK XUSUSIYATLAR	267
68	Xamidova Tilovatxon Raxmatjonovna	FLORA KOMPONENTLI FRAZELOGIZMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI (NEMIS VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)	270
69	Xudayberdiyeva Ozoda Hojiakbar qizi Norquvvatova Mehribon To'yli qizi Choriyeva Soliha Shuhrat qizi Mengliyeva Dildora Anvar qizi	TILSHUNOSLIKDA FONETIKA VA FONOLOGIYANING O'RNI	276

	Turg'unpo'latov Diyorjon Ro'zmamat o'g'li		
70	Dr. Baccouche Rachid	LES EMPRUNTS LINGUISTIQUES DU FRANÇAIS A L'ARABE	285
71	Ernazarova Nargiza Xidirovna	O'ZBEK TABRIK VA TILAKLARIDA MILLIY MENTALITETNING AKS ETISHI	290
72	Fozilov Mirvoxid Mirsultonovich	ZOONIMLARNING VERBALIZATSIYASI VA LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI	293
73	Abdurazzoqov Eldor G'ofirjonovich	LISONIY BIRLIKLARNING SHAKL VA MAZMUN MUNOSABATI	295
74	Abduvokhidova Khushnoza Mukhtorali qizi	THEORETICAL FOUNDATIONS AND DIFFERENTIAL FEATURES OF TERMS AND TERMINOLOGICAL LEXICON	299
75	Saidov Baxramjon Abduraimovich	A.TEMURNING "TEMUR TUZIKLARI" ASARIDA QO'LLANILGAN SHAXS NOMLARINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI	301
76	Murodova E'tibor G'ayrat qizi	TILSHUNOSLIKDA SOMATIK KOMPONENTLI BIRLIKLARNING LINGVOPERSPEKTIV TAHLILI	304
77	Boboyeva Muazzam Narimonovna	INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI STANDARTLASHGAN O'LCHOV BIRLIKLARINING FUNKSIONAL-SEMANTIK TAVSIFI	308
78	Ablakulov Ilkhom	INTERRELATION OF THE CULTURE AND LANGUAGE	314
79	Abduvoxidova Xushnoza Mixtorali qizi	EMOTSIONAL KONSEPTLAR TIZIMIDA "MUHABBAT" VA "NAFRAT": UNIVERSAL VA MILLIY XUSUSIYATLARNING LINGVOKOGNITIV TAHLILI	317
80	Абдуманнонов Хожиакбар Акмалжон угли Гофуров Одилжон Отабек угли	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА	321
81	Obilov Muzaffar Odiljon o'g'li	SUBJECTIVITY IN ACADEMIC DISCOURSE: THE EXPERIENCE OF WESTERN SCHOLARLY TRADITIONS	329
82	Sidiqov Qosim Abilovich	ZOONOMIK FRAZELOGIZMLAR VA ULARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI	334
83	G.B.Abbosxanova O.Xoshimova	O'ZBEK TIISHUNOSLIGIDA O'ZLASHMA SO'ZLARNING ROLI VA AHAMIYATI	338
84	Primqulova Oybahor Abdisalom qizi	OKKAZIONALIZM VA NEOLOGIZM MUNOSABATI: NAZARIY YONDASHUVLAR VA FARQLOVCHI MEZONLAR	341
85	Ларина Камила Петровна	ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ НЕОЛОГИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ АКАДЕМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ	345
86	Абдусаматова Гулюз О.Хошимова	РАЗГОВОРНЫЙ СТИЛЬ И ЕГО СОВРЕМЕННЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ	350
87	Дилноза Эргашева О.Хошимова	РОЛЬ СИНОНИМОВ И АНТОНИМОВ В РЕЧИ	353
IV-SHO'BA: KOMPARATIVISTIKA			
88	Abduraxmonova Mohlaroyim Nurali Boqiyev	INGLIZ VA O'ZBEK ADABIYOTIDA AYOL OBRAZINING BADIY TALQINI: O'XSHASHLIK VA FARQLAR	356
89	Erkinov Ma'murjon Muxriddin o'g'li	DIKENS VA QODIRIY ASARLARIDA TARIXIY MAKON VA TROPOLOGIYA	362
90	Суярова Айнур Ибодуллаевна	ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС ШАРАФА РАШИДОВА В СОПОСТАВИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ: ЖАНРОВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ И ЛИНГВОПОЭТИКА	366
91	Rustamova Mohinabonu Sherzod qizi	A CULTURAL DIMENSION OF POLITENESS: A COMPARATIVE OF EASTERN AND WESTERN SOCIETIES	369
92	Sultonboyeva Mubinaxon Akmalxon qizi	GLOBAL ABADIY KONTEKSDA QIYOSIY TAHLILNING TRANSFORMATSION XUSUSIYATLARI: SHARQ VA G'ARB POETIK INTERPRETATSIYASI	374
93	Zilolova Gulhayo Muxammadkarim qizi	REPRESENTATION OF CULTURAL IDENTIFICATION IN PROSE	377

94	Kasimova Yulduz Malikovna	O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTIDA O'SMIRLAR MAVZUSINING BADIY TALQINIDA "BILDUNGSROMAN" AN'ANALARINING DAVOMIYLIGI	381
95	Shokirova Buzulayxo	O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTIDA AYOLLAR OVOZI: FEMINISTIK VA MADANIY-QIYOSIY TAHLIL	387
96	Otabayeva Maxsuda Mansurbek qizi	INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SOMATIK FRAZEOLGIK BIRLIK LARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI	391
97	Atadjanova Dilmura Ajibaevna	INGLIS HÁM QARAQALPAQ TILLERINDE "SÓYLEW/SPEECH" KONSEPTOSFERASÍ BIRLIKLERINIŇ FRAZEOLGIYALÍQ KÓRINISI	394
98	Nizomova Taxmina Jamoliddin qizi	INGLIZ VA O'ZBEK SUD DISKURSIDA ARGUMENTATIV NUTQ AKTLARINING PRAGMATIK VAZIFALARI	396
99	Оразымбетова Шахсанем Амирбековна	АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ ЦВЕТОФРАЗЕОЛОГИЗМОВ, НОМИНИРУЮЩИХ ПЕССИМИСТИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ЧЕЛОВЕКА В КАРАКАЛПАКСКОЙ И РУССКОЙ ЛИНВОКУЛЬТУРАХ	401
100	Ergasheva Fotima Baxrom qizi	RUS VA O'ZBEK TILIDAGI RASMIY-IDORAVIY HUYJATLARDAGI NEMISCHA O'ZLASHMALARNING FONETIK VA GRAFIK MOSLASHUVI.	405
101	Mirvaliyev Furqat Shuxratovich	BADIY MATNDA MENTAL STRUKTURALAR TAHLILI	408
102	Mamadaliyev Doniyorbek Yo'ldoshali o'g'li	O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTIDA MILLIY O'ZLIK KONSEPSIYASINING QIYOSIY TAHLILI	411
103	Hasanboyev Ilhomjon Abdubanno o'g'li	EMOTIVE-EXPRESSIVE DEVICES IN ENGLISH AND UZBEK MEDIA DISCOURSE: A COMPARATIVE LINGUISTIC ANALYSIS	413
104	Mamadaliyeva Dildora Kamoliddin qizi	JAHON ADABIYOTSHUNOSLIGIDA "OTA VA FARZAND" KONSEPSIYASINING BADIY-FALSAFIY TALQINLARI.	418
105	Qurbonmurodov Sardor Mansur o'g'li Abdullayeva Nilufar Ramazanovna	INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA "ERKINLIK" KONSEPTINING LEKSIK-SEMANTIK IFODALANISHI: QIYOSIY TAHLIL	422
106	Abduvoxidov Asrorjon Abdug'afforjon o'g'li	O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTIDA RIVOYAT VA LEGEND JANRLARINING QIYOSIY-TIPOLOGIK TADQIQI	426
107	Dilshodbek Toshev	O'TKIR HOSHIMOV VA VIKTOR PELEVIN ASARLARIDA IDENTITET INQIROZINING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI: IKKI ADIB IJODIDA IDENTITET INQIROZINING UMUMIY VA FARQLI JIHATLARI	430
108	Rahmonaliyeva Sarvinoz Fazliddin qizi	O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MATN DARAJASIDAGI STILISTIK VOSITALARNING FUNKSIONAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI (QIYOSIY TAHLIL)	435
109	Boboyeva Muazzam Narimonovna	INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI STANDARTLASHGAN O'LCHOV BIRLIK LARINING FUNKSIONAL-SEMANTIK TAVSIFI	440
110	Chinaqov Abdulahad Mo'minjon o'g'li	TURLI TILLARDA "OQ VA QORA" SIFATLARINING KOGNITIV-DISKURSIV YONDASHUVI HAMDA OLAM MANZARASI KONSEPSIYASI	446
111	Karimjonova Gulyuz Mirzoxid Xoshimovich Qoraboyev	INGLIZ VA XITOIY TILLARIDA MODAL FE'LLAR QIYOSI: CAN/MAY VA 会/能/可以	455
112	Muslima Abduqodirova G'aybullojon qizi	O'ZBEK VA INGLIZ SHE'RIYATIDA METAFORIK FIKRLASHNING O'ZIGA XOSLIKLARI	460
113	Yo'ldoshev E'zozbek Sherxon o'g'li	O'TKIR HOSHIMOV VA YU HUA ASARLARIDA REALIZM AN'ANALARI VA ODDIY INSON OBRAZINING BADIY TALQINI	464
114	Yo'ldoshev E'zozbek Sherxon o'g'li	ZAMONAVIY O'ZBEK VA XITOIY ADABIYOTIDA MILLIY MENTALITETNING BADIY IFODASI (O'TKIR HOSHIMOV VA YU HUA ASARLARI MISOLIDA)	467

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti
"G'arb va Sharq adabiy aloqalari va tarjima muammolari"
mavzusida Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi

115	Yunusova Halima	SHARQ VA G'ARB ADABIYOTIDA VAQT KONSEPTINING POETIK IFODASI	470
116	Yoqubboyeva Dilnoza Mahmudjanovna	SHARQ VA G'ARB ADABIYOTIDA MUHABBAT VA XIYONAT MOTIVLARI	475
117	Olimjonova Mushtariybegim Dilshod qizi	QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIKDA BADIY DETAL VA INSONIY PSIXOLOGIYA: ABDULLA QAHHORNING "ANOR" VA O GENRINING "SHAFTOLI VA PO'RTAHOL" HIKOYALARI MISOLIDA	478
118	Baymanov Habibullo Abdullayevich	NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA RANG KOMPONENTLARNING FRAZEOLGIK VA LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI	480
119	Sattorova Shahnoza Baxtiyor qizi	O'ZBEK TILI LISONIY MANZARASIDA RUS VA TURKIY KELIB CHIQUISHGA EGA O'SIMLIK NOMLARINING KOGNITIV-SEMANTIK TABIATI VA FUNKSIONAL-PRAGMATIK XUSUSIYATLARI	484
120	Sheraliyeva Dildora Abduvaxob qizi	SOMERSET MOEM VA ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA REALIZMNING BADIY KONSEPSIYASI	487
121	Yo'ldoshev E'zozbek Sherxon o'g'li	ZAMONAVIY O'ZBEK VA XITOIY ADABIYOTIDA MILLIY MENTALITETNING BADIY IFODASI (O'TKIR XOSHI MOV VA YU HUA ASARLARI MISOLIDA)	492
122	Yo'ldoshev E'zozbek Sherxon o'g'li	O'TKIR HOSHI MOV VA YU HUA ASARLARIDA REALIZM AN'ANALARI VA ODDIY INSON OBRAZINING BADIY TALQINI	495
123	O'ralov Abbosbek Soyibnazar o'g'li	LEKSIK YANGILANISH VA SEMANTIK O'ZGARISHLAR: O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI NEOLOGIZMLARNI SOLISHTIRISH	498
124	Чернова Наталья Васильевна	ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГЕНДЕРНЫХ ВЫРАЖЕНИЙ В РЕЧИ ДЕТЕЙ В УСЛОВИЯХ ДВУЯЗЫЧИЯ (РУССКИЙ И УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫКИ)	502
125	И.У. Тожибоев	ВЫРАЖЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ «КРАСОТА/УРОДСТВО» НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ ПОСРЕДСТВОМ МЕТАФОР	506

III-SHO'BA: ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK REKLAMA MATNLARIDA STILISTIK VOSITALAR

*PhD.O.Xoshimova
M.N.Amonillaxonova
NamDCHTI talabasi*

Annotatsiya: Maqolada reklama matnlarida qo'llaniladigan asosiy stilistik vositalar tahlil qilinadi: metafora, takrorlash, epitetlar, so'z o'yinlari va interaktiv savollar. Stilistik vositalarning pragmatik va emotsional ta'siri o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Reklama marni, stilistik vositalar, pragmatika, metafora, epitet, so'z o'yinlari

Аннотация: В статье анализируются основные стилистические средства, используемые в рекламных текстах: метафоры, повторения, эпитеты, игра слов и интерактивные вопросы. Рассмотрено прагматическое и эмоциональное влияние стилистических средств.

Ключевые слова: Рекламный текст, стилистические средства, прагматика, метафора, эпитет, словесная игра

Abstract: The article analyzes the main stylistic devices used in advertising texts: metaphors, repetition, epithets, wordplay, and interactive questions. The pragmatic and emotional effects of stylistic devices are studied.

Key words: Advertising text, stylistic devices, pragmatics, epithet, wordplay

Kirish.

Reklama zamonaviy jamiyatda mahsulot yoki xizmatlarni targ'ib qilishda muhim vosita hisoblanadi. Reklama matnlari nafaqat axborot yetkazadi, balki iste'molchida qiziqish uyg'otish, ijobiy hissiyotlarni shakllantirish va xarid qilishga rag'batlantirish vazifasini bajaradi. Bu jarayonda tilning stilistik vositalari reklamaning samaradorligini oshiradi.

Stilistik vositalar – bu matnga ohang, ritm, emotsional rang-baranglik va o'quvchi yoki tinglovchiga ta'sir ko'rsatadigan lingvistik vositalar. Reklama matnlarida ular ko'plab turlarda qo'llanadi: metafora, takrorlash, so'z o'yini, epitetlar, interaktiv savollar va boshqalar.

Asosiy qism.

1. Metafora va tezislash.

Metafora reklama matnida mahsulotni boshqa narsalar bilan taqqoslash orqali tasvirlaydi. Masalan, "Bu ichimlik sizni yangi energiya bilan to'ldiradi" kabi iboralar iste'molchiga mahsulotning afzalliklarini noaniq, ammo ta'sirli shaklda yetkazadi.

2. Takrorlash va urg'u berish.

Takrorlash psixologik ta'sirga ega, chunki u ma'lumotni yaxshiroq yodda saqlashga yordam beradi. Misol: "Tez, qulay, arzon" – ushbu uchlik takrorlash mahsulotning asosiy xususiyatlarini kuchaytiradi.

3. Epitetlar va emotsional lug'at.

Epitetlar orqali reklama matni rang-barang, hissiyotli bo'ladi. Masalan, "mazali", "jonli", "betakror" kabi so'zlar mahsulotga nisbatan ijobiy munosabat uyg'otadi.

4. So'z o'yinlari va humor.

So'z o'yinlari reklama matnini yodda qolarli qiladi. Masalan, fast-food restoranlaridagi "Burger bilan baxt" kabi iboralar kulgili va ijodiy ta'sir ko'rsatadi.

5. Savollar va chaqiriqlar.

Reklama matnida interaktiv savollar iste'molchini fikrlashga majbur qiladi: "Siz eng yaxshisini xohlaysizmi?" Shuningdek, chaqiriqlar ("Hoziroq xarid qiling!") xarid qilishga rag'batlantiradi.

6. Pragmatik xususiyatlar.

Stilistik vositalar pragmatik ma'noda ham ishlatiladi: ular iste'molchining ehtiyojini aniqlash, e'tiborini jalb qilish va xatti-harakatini boshqarish uchun xizmat qiladi.

Xulosa

Reklama matnlarida stilistik vositalar mahsulot yoki xizmatni nafaqat ma'lum qilish, balki iste'molchi hissiyotiga ta'sir ko'rsatish, e'tiborini jalb qilish va xarid qilishga rag'batlantirish uchun ishlatiladi. Shu bois, reklama tili lingvistik jihatdan jozibali, emotsional va interaktiv bo'lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Жукова, И. В. Реклама и тил: теория и практика. Москва: Наука, 2018.
2. Левин, М. Современная реклама и стилистика. Санкт-Петербург: Питер, 2020.
3. Kotler, P., Armstrong, G. Marketing principles. 18-nashr, Pearson, 2021.
4. Crystal, D. Language and the internet. Cambridge University Press, 2011.
5. Бархударов, Л. С. Русский язык и стилистика. Москва: Академия, 2017.

KORPUS LINGVISTIKASI VA O'ZBEK TILI MILLIY KORPUSI

Raxmonova Z.A

*NamDCHTI, ingliz tili va adabiyoti kafedra katta
o'qituvchisi, PhD*

Ismoilova Z.R

Namangan davlat chet tillari o'qituvchisi

Botirjonova D.B

*NamDCHTI, Filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili)fakulteti talabasi
+998 93 067 40 60*

Annotatsiya: Ushbu maqolada korpus lingvistikasi tushunchasi, jahon va o'zbek tilshunosligida korpus va korpus lingvistikasi o'rni va ahamiyati yoritib beriladi. Bugungi kunda korpusning nazariy hamda amaliy ahamiyati o'zbek tilida tilning mavjud imkoniyatlarini kengroq o'rganishda, tilshunoslikdagi muammoli tomonlarni aniqlash, lug'atlar yaratishda va tilni o'rganishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini oshirishda, qidiruv va kompyuter tahlili kabi masalalarni hal qilishda tilning maxsus sohalar bo'yicha korpusini qurish

zarurati mavjudligini ko'rsatadi. O'zbek tili milliy korpusi tilshunoslik, adabiyotshunoslik va sun'iy intellekt sohalarida qo'llanadigan murakkab tizim demakdir.

Kalit so'zlar: o'zbek tili milliy korpusi, korpus lingvistikasi, korpus platformalari (Sketch Engine, CQVweb), kollokatsiya, dasturiy ta'minot, O.J Xidirov Milliy dasturi, parsing dasturi.

KIRISH

Korpus-kompyuterning ma'lumotlar bazasida saqlanuvchi o'gzaki va yozma matnlar majmui. Korpusda yig'ilgan ma'lumotlarning aniq yozilgan vaqti, qaysi uslubga tegishli ekanligi va qaysi manbaaga mansubligi ham batafsil yoritiladi. Foydalanuvchi o'zining qiziqishlariga qarab ilmiy, badiiy, publistik yoki rasmiy uslubdagi matnlarga murojaat qila oladi. Korpus qamrovi juda keng, salmoqdorlik darajasi yuqori bo'lgan tizimlashtirilgan kutubxonadir. Bu til o'rganishda, ayniqsa, juda ham katta va yuqori manfaat keltirishi-shubhasiz. Maktab ta'limi dars jarayonida o'quvchilarga bilimlarini mustahkamlashda; pedagoglarga esa topshiriqlarni tezkorlik bilan berishda anchayin qo'l keladi. Ayniqsa, korpus lingvistikasi foydalanishga juda qulay va vaqtni ancha tejaydi. Korpus bo'yicha qidiruv foydalanuvchiga belgilangan so'zning turli kontekstdagi barcha shakllarini topib beradi. Lug'atda qaysi o'rinda ekanligini va uning variantlarini aniq ko'rsatadi; so'zdan foydalanish chastotasi va statistikasini adibning yoxgan asarida tasvirlaydi; qidirilayotgan so'zning birikish imkoniyatiga ega bo'lgan so'zlar qatorini hamda denotativ va konotativ ma'nolarini belgilay oladi. Shu bilan birga korpus lingvistikasi aynan qidirilayotgan so'zdan qaysi davrda qanday qo'llanganligini o'zida aks ettirib bera oladigan zamonaviy taraqqiyot belgisidir. Lingvistik korpus yordamida tilni tahlil qilish va o'rganish orqali uning qonuniyatlarini tadqiq qilish tilshunoslik sohasida ulkan yutuq deb aytish mumkin. Mavjud korpuslar tahlilidan ko'rish mumkinki, milliy korpus tilning qonuniyat va xususiyatlarini iloji boricha ko'proq taqdim eta olishi hamda tarkibi bo'yicha muvozanatlashgan bo'lishi kerak. Matnlarning bir turi tildagi jami matnlar ichida qanday hajmiy ulushga ega bo'lsa, ana shunday miqdor milliy korpusda ham saqlanib qolishi lozim.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

XXI asrning global muammolaridan biri tabiiy tillarning milliy xususiyatlarini saqlab qolishdan iborat. Dunyo tillarining elektron korpuslarini yaratish va rivojlantirishda NPL hamda til texnologiyalariga doir tadqiqotlarni izchil ravishda olib borish dolzarb vazifaga aylanib bormoqda. Xorijiy tillar korpus tilshunosligi sohasida olib borilayotgan amaliy va ilmiy izlanishlar korpusning nafaqat so'z bilan ish ko'radigan soha vakillari uchun, balki millat ravnaqi uchun kerakli hamda zarur nuqta ekanligini isbot etgan. Yurtimizda ham bugungi kunda amaliy tilshunosligimiz oldida alohida turgan eng muhim masalalardan biri etib – o'zbek tilining milliy lingvistik korpusini yaratish siyosat darajasiga ko'tarildi. O'zbek olimlaridan B.Mengliyev, Sh.Shahobiddinova, Z.Xolmatova, S.Karimov, N.Abduraxmonova, L.Raupova, Sh.Xamroyeva, M.Abjalova, G.Toirova, G.Ikramova, J.Djumabayeva, G.Ergasheva va A.Eshmo'minovlar lingvistik korpus bo'yicha bir necha marotaba ilmiy ishlar yoqlashgan[1]. O'zbek tili milliy ko'rpusining konseptologiyasi bo'yicha

B.Mengliyev rahbarligidagi olimlar jamoasi tomonidan ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Shu bilan bir qatorda, rus va ingliz tillari bo'yicha korpus lingvistikasi turli sohalar kesimida V.Zaxarov, A.Sedov, A.Baranov, V.Rikov, R.Potapova, N.Leontyeva, U.Frensis, V.Martin, E.Etwell, S.Kubler, A.Laurens, S.Hunston, L.Boizou, J.Grafmiller, J.Grieva, N.Grumb, S.Hansson, M.Malberg, A.Murakami, P.Milin va P.Tompson kabi xorijiy olimlar tomonidan hamda Turkiya korpusshunoslik (korpus lingvistikasi) sohasi bo'yicha ilmiy-amaliy tadqiqot ishlari olib borilgan. Turk tili bo'yicha Aksan, Deniz, Kemal Oflazer, Zeyrek, Umut O'zge Bular; uyg'ur tili bo'yicha Yusup Aibaidulla, Kim-Teng-Lua; boshqird tili bo'yicha Z.Sirazitdinov va A.Buskunbaeva; hakaz tili bo'yicha Sheymovich; tatar tili bo'yicha J.Suleymanov, A.Gatiatullin, O.Nevzorova, R.Gilmullin va B.Hakimovlar; qrimtatar tili bo'yicha L.Kubedinova hamda tuva tili bo'yicha Salchak kabi olimlarning ishlari diqqatga sazovor.

O'zbek milliy korpusi o'zbek tilini jamiyat hayotida hamda xalqaro miqyosda obro'-e'tiborini oshirish maqsadida, o'zbek tiliga oid barcha ilmiy, nazariy va amaliy ma'lumotlarni o'zida jamlagan elektron ko'rinishdagi o'zbek tili milliy korpusini yaratish kabilar maqsad qilingan. Shu bilan bir o'rinda, o'zbek tilini Internet jahon axborot tizimida ommalashtirish, internet tarmog'ida munosib o'rin egallashini ta'minlash, dasturiy mahsulotlarning o'zbekcha ilovalarini yaratish, o'zbek tilini o'rgatuvchi kompyuter dasturlarini keng miqyosda tatbiq etish, o'zbek tilidagi kompyuter dasturlarini yaratish ishlari, tilshunoslik oldida turgan muhim vazifalar etib belgilab olindi. Hozirgi kunda amalda bu bo'yicha ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilmoqda.

Bugungi kunda korpus tuzish uchun tayyor dasturiy platformalar va tizimlar mavjud. Masalan, jahon tajribasida *Sketch Engine*, *CQPweb* kabi platformalar ko'plab platformalar uchun universal yechim sifatida qo'llanadi va ularda **matnlarni kiritish, avtomatik teglash** va **qidiruv interfeysi** birgalikda ta'minlanadi[2]. Ayrim milliy korpuslar esa o'ziga mos maxsus platformalarda yaratilgan: RNC uchun Maxsus qidiruv dasturi (Yandex bilan hamkorlikda) ishlab chiqilgan bo'lib, u korpusning morfologik va sintaktik qidiruvlarini ta'minlaydi.

NATIJALAR

VA

MUHOKAMA

Korpus lingvistikasi- bu tabiiy ravishda uchraydigan og'zaki va yozma matnlarning katta, elektron to'plamlaridan foydalanish orqali tildan foydalanishning kompyuterga asoslangan empirik tahlillarini (ham miqdoriy, ham sifat) o'z ichiga olgan metodologiya. Hozirgi korpus lingvistikasi tilning barcha darajalarini, jumladan, fonologiya, leksika, grammatika va nutqni o'rganuvchi va lingvistik tavsif uchun empirik asos sifatida matnlardan foydalanishning uzoq an'alaridan kelib chiqdi. Graeme Kennedy lingvistik tadqiqotlarda korpusdan foydalanishning rivojlanishiga oid tadqiqotlar olib borgan. Anke Ludeling va Kyoto Merja ham tilshunoslikning bir nechta sohalarida korpus lingvistikaning o'rnini o'rgangan. Shu jumladan, Anatol Stefanowitsch esa korpus lingvistikasiga oid muammolar borasida tadqiqot olib borgan. William Crawford va Eniko Csomay esa mavjud korpuslarda qidiruvlar o'tkazib, korpus yaratish va miqdoriy natijalarni tahlil qilish bo'yicha bir qator

izlanishlar olib borishgan. O'zbek olimlaridan esa **O.J Xidirov** Milliy korpus uchun **parsing dasturi** yaratishning lingvistik asoslari bo'yicha tadqiqot olib borgan[3].

So'nggi o'n uch yillikda kompyuterlashgan ma'lumotlar bazalarida saqlanadigan ko'rpuslarni yig'ish va tahlil qilish korpus lingvistikasi deb nomlanuvchi sohaning yaratilishiga olib keldi. Bu soha lingvistik tavsiflash metodologiyalarini o'zida mujassam etgan bo'lib, lingvistik elementlar tarqalishini miqdoriy aniqlash tadqiqotning bir qismi hisoblanadi. Korpus lingvistikasi til miqdoriy tahlilining ko'p qirrali metodologiyasi bo'lib, undan nutq (Baker), grammatika (Biber) va jarayonlarni (Baker) o'rganish uchun foydalanish mumkin[4]. Ingliz olimlaridan McEnery va Hardie korpus lingvistikasi tilga ilmiy yondashuv bo'lib, u empirik tekshirish an'analarga, ya'ni tadqiqotda asosiy e'tibor ma'lumotlarni to'plash va izohlashga qaratilganligini ta'kidlaydi. **McEnergy korpus-**elektron formatdagi matnlar to'plami bo'lib, nafaqat sahifama-sahifa o'qish imkoniyatini, balki matnlardagi keng yoki iboralarning miqdoriy ko'rsatkichlarini aniqlash imkonini beradi deb ta'kidlaydi. Korpus og'zaki nutqqa oid asl namunalarni va asl matnlarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun til korpuslari uchun maxsus matnlar yaratilmaydi, balki gazeta maqolalari, kitobiy matnlar va ilmiy maqolalar namunalari to'planadi. Boshqa tilshunoslik sohalari kabi korpus lingvistikasi ham birinchi navbatda, til va tillarning tabiati, tuzulishi va qo'llanilishini tavsiflash bilan birga, tildagi o'zgaruvchanlik yoki o'zgarish masalalari bilan shug'ullanadi. Shuningdek, korpus lingvistikasi tilshunoslikda o'ziga xoslikni, ya'ni faqat sintaksisga emas, balki leksika hamda leksik grammatikaga e'tibor bilan yondashuv tendensiyasini olib kirdi. Korpus lingvistikasi tadqiqotlari yordamida biz oldin hech qachon ko'rilmagan tilga oid faktlarni ko'rishimiz mumkin.

XULOSA

Korpus- raqamlashtirilgan matnlarni lingvistik jihatdan tenglangan (annotatsiyalangan) holda saqlovchi va undan kerakli axborotni olish imkonini beruvchi vositadir. Milliy korpuslar o'zida millionlab so'zlarni qamrab oluvchi matnlar majmui hisoblanadi. Masalan: Britaniya milliy korpusi (BNC) taxminan yuz million so'zli ingliz tilining turli janrdagi matnlarini o'z ichiga oladi; Rus milliy korpusi (RNC) esa 1 milliarddan ortiq so'zli matnlarni o'ziga jamlagan holda doimiy ravishda hajmi kengayib bormoqda[5]. Korpus tarkibidagi matnlar turli manbalardan, jumladan, badiiy adabiyotlar, ilmiy maqolalar, ommaviy axborot tizmi vositalari materiallari va og'zaki nutq yozuvlaridan tanlab olinib to'planadi.

Bugungi kunda korpus lingvistikasi vaqt va mehnatni tejaydigan ish quroliga aylanib ulgurdi. Korpusga asoslangan til ta'limi tobe'lanish nazariyasiga asoslangan parsing korpus morfologik analizda FST texnologiyasi mualliflik korpusi miliy korpus yaratishning dasturiy va lingvistik ta'limoti, korpusning morfologik va semantik analizatorlarini shakllantirish bo'yicha nazariy va amaliy tadqiqotlar olib borilmoqda. Shu bilan bir qatorda, kitob shaklidagi lug'atlarga yil o'tgan sari tilda vujudga keladigan o'zgarishlarni kiritish ancha kuch va mablag' sarf etishni talab qiladi. Korpus esa bu muammoni qisqa muddatda hamda hech qanday harajatsiz bajarilish imkoniyatini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nazira G'anijon qizi Sobirova. NaMQI 2-kues magistranti: Korpus lingvistikasi va parallel korpuslar tasnifi.
2. Abduraxmonova M: O'zbek tili milliy korpusining kompyuter modellari. Toshkent. 2021
3. Abdurakhmonova N: Kompyuter lingvistikasi (darslik). Global edit publishing. 2020
4. Qarshiyev Abduvali Berkinovich: O'zbek tili korpusining dasturiy ta'minot strukturalari va vazifalari. 2022.
5. Primova Mastura Hakim qizi: O'zbek tili milliy korpusining tuzilishi: komponentlar va axborot turlari. 2025

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ПОНЯТИЙ «ТЕРМИН» И «ТЕРМИНОЛОГИЯ» В КОНТЕКСТЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОСИСТЕМЫ

Хасанов Илёсбек Иброхимжонович

*Руководитель отдела международного сотрудничества,
преподаватель кафедры русской филологии*

Андижанский государственный университет имени З.М. Бабура

E-mail: ird@adu.uz

ORCID: 0009-0003-3081-9260

Аннотация. Статья посвящена теоретико-методологическому осмыслению дефиниций «термин» и «терминология» применительно к исследованию дипломатической терминосистемы. Анализируются различные подходы к определению сущности термина, его структурно-семантических свойств и критериев разграничения с общеупотребительной лексикой. Особое внимание уделено специфике дипломатической лексики как неотъемлемой части профессионального дискурса международных отношений. Полученные выводы служат теоретическим основанием для дальнейшего изучения структуры, классификаций, механизмов функционирования и эволюции дипломатической терминосистемы.

Ключевые слова: *термин, терминология, терминосистема, дипломатический дискурс, профессиональный язык, терминоведение, дефиниция, силлогизм, мотивированность термина, лексикализованное словосочетание, метаязык, полисемант.*

Annotatsiya. Maqola diplomatik termin tizimini tadqiq qilish doirasida "termin" va "terminologiya" ta'riflarini nazariy-metodologik tushunishga bag'ishlangan. Terminga ta'rif berishning turli yondashuvlari, uning tarkibiy-semantik xususiyatlari va umumiy lug'aviy leksikadan farqlash mezonlari ko'rib chiqilgan. Xalqaro munosabatlar kasbiy diskursining ajralmas qismi sifatida diplomatik leksikaning o'ziga xos xususiyatlariga alohida e'tibor qaratilgan. Taqdim etilgan xulosalar diplomatik termin tizimining tuzilishi, tasniflari, faoliyat mexanizmlari va evolyutsiyasini o'rganish uchun nazariy asosni tashkil etadi.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, terminologik tizim, diplomatik diskurs, professional til, atamashunoslik, ta'rif, sillogizm, atamaning motivatsiyasi, leksiklashtirilgan ibora, metatil, polisemantik termin

Abstract. This article is dedicated to the theoretical and methodological comprehension of the definitions of "term" and "terminology" in the context of diplomatic terminological system research. Various approaches to defining a term, its structural-semantic properties, and the criteria for distinguishing it from general vocabulary are examined. Special attention is paid to the specifics of diplomatic lexis as an integral part of the professional discourse of international relations. The presented conclusions form the theoretical foundation for subsequent study of the structure, classifications, functioning mechanisms, and evolution of the diplomatic terminological system.

Keywords: *term, terminology, terminological system, diplomatic discourse, professional language, terminology studies, definition, syllogism, term motivation (motivationality), lexicalized phrase, metalanguage, polysemous term.*

Одной из ключевых тенденций в истории развития языкознания является его интеграция с другими научными дисциплинами. На ранних этапах своего существования лингвистика находила свои корни в таких областях, как история, психология и философия. Однако в современном языке наблюдается значительно более широкая связь с разнообразными науками, включая естественные и физико-математические дисциплины, такие как биология, биохимия и биофизика, а также с гуманитарными науками. Например, лингвистика активно взаимодействует с кибернетикой для изучения структур языка и алгоритмов обработки информации. Это расширение междисциплинарных связей обогащает языкознание новыми методами и подходами, позволяя глубже понять сложные механизмы функционирования языка в контексте человеческой деятельности и природных процессов.

Слияние дисциплин способствовало появлению множества новых направлений в лингвистике, таких как психолингвистика, нейролингвистика, политическая лингвистика, юрислингвистика, когнитивная лингвистика, инженерная лингвистика, математическая лингвистика и компьютерная лингвистика. Эти новые учения не только расширяют горизонты традиционных лингвистических учений, но и открывают возможности для междисциплинарного подхода к анализу коммуникации в различных сферах. Синергия различных научных подходов способствует более глубокому пониманию языковых явлений и их взаимодействия с другими аспектами человеческой деятельности.

В контексте нашего исследования важно отметить развитие дипломатической терминологии и концепций в политической и юрислингвистике. Исследования в этих областях помогают глубже понять механизмы дипломатического общения, интерпретацию международно-правовых норм и актов. Они также позволяют анализировать язык официальных заявлений, переговоров и других форм межгосударственной коммуникации. Таким образом, интеграция различных наук способствует не только расширению лексикона дипломатической практики, но и повышению

эффективности международных отношений через более точное понимание языковых явлений и контекстов. Кроме этого, в условиях глобализации и постоянных изменений в мировой политике осознание особенностей дипломатического языка приобретает особое значение. Термины и специализированная лексика выступают важнейшими элементами для обеспечения эффективного общения между государствами – что делает данное исследование актуальным для междисциплинарных исследований.

«Одним из элементов культурной среды, являющимся одновременно и результатом развития цивилизации, средством фиксации её истории и одним из средств её формирования является язык, и прежде всего специальная лексика – совокупность лексических единиц специальных областей знания, образующая особый пласт лексики, наиболее легко поддающийся сознательному регулированию и упорядочению» [4, с. 5]. Научно-техническая революция, инициированная после Второй мировой войны и продолжающаяся в настоящее время, привела к значительному увеличению объема специальной лексики в лексической системе современных языков. В частности, более 90% неологизмов в современном лексиконе составляют термины, относящиеся к специфическим областям знания.

Если ранее проблема использования специальных слов (терминов) в процессе формулирования научных идей, законодательных актов и ведения дипломатических переговоров затрагивала преимущественно профессионалов из сфер науки, производства и политики, то на сегодняшний день, с учетом стремительного развития информационных технологий, а также процессов компьютеризации и цифровизации практически всех аспектов человеческой деятельности, наблюдается значительное расширение аудитории, вынужденной взаимодействовать с терминологией. Это обуславливает необходимость создания эффективных механизмов для интерпретации и усвоения специализированной лексики широкой публикой.

Существуют различные подходы, характеризующиеся отсутствием строгости и единого основания для определения понятия «термин». У представителей разных дисциплин «термин» связывается со своими особыми понятиями и представлениями, имеет неравный объем содержания и определяется по-своему: для логика «термин» – любое слово или понятие, имеющее строгую дефиницию; философ определяет «термин» как сокращение дефиниции, ставя знак равенства между понятием и его развернутым толкованием; социолог понимает под понятием «термин» специальное слово, связанное с наукой или производством вне зависимости от его происхождения и наличия четкой дефиниции; «лингвист иной раз склонен считать термином заимствованное слово, поскольку оно выделяется на фоне словарного состава своего языка как нечто чужеродное» [12, с. 11]. Представители различных профессиональных областей зачастую воспринимают слова, относящиеся к их специальностям, как термины, не уделяя должного внимания их систематизации и отсутствию обоснованной базы для терминирования тех или иных концептов.

Так, например, Кондаков Н.И. определяет термин как «... слово или словосочетание, являющееся точным названием строго определенного понятия <...> Термином называется также и специальное слово или выражение, принятое для обозначения чего-нибудь в той или иной среде, профессии. В формальной логике терминами называют субъект и предикат суждения, субъект и предикат посылок в силлогизме» [8, с. 594]. Указанные утверждения демонстрируют различия в подходах к языковым единицам: в логике основное внимание уделяется абстрактным сущностям и их взаимосвязям (субъект и предикат), а не конкретным языковым формам. Известно, что «в формальной логике вместо слова «название» часто употребляют слово «имя»» [12, с. 12]. Также приведенные автором примеры терминов явно свидетельствуют о том, что для логики не всегда необходимо различие имени собственного и нарицательного, которые, по мнению Кондакова Н.И., входят в категорию названий, а «термин» отличается от «названия» лишь тем, что это «точное название».

Ушаков Д.Н. в толковом словаре русского языка приводит следующие значения термина: «термин [лат. terminus – предел, граница] 1. В формальной логике – понятие, выраженное словом (филос.); 2. Слово, являющееся названием строго определенного понятия / специальное слово и выражение, принятое для обозначения чего-нибудь в той или иной среде, профессии» [13, с. 689]. В указанных определениях проявляется характерная для 30-х годов прошлого столетия неразличимость терминологических единиц, номенклатурных обозначений и присущих профессиональному жаргону фразеологизмов. Кроме того, данные определения иллюстрируют отсутствие консенсуса среди представителей различных научных дисциплин в отношении семантической сущности слова «термин».

В социологическом энциклопедическом словаре Осипова Г.В, а также в философском энциклопедическом словаре даны следующие толкования слова «термин»: «Термин (от лат. terminus – граница, предел, конец): 1. Имя с оттенком специального (научного) его значения, уточняемого в контексте какой-либо теории или отрасли знания; 2. В античной философии – понятие, фиксирующее устойчивые и непреходящие аспекты реальности и противоположность разнообразным и изменчивым её чувственным образам (аналог современного понятия «закон»); 3. В аристотелевской силлогистике и традиционной логике – элементы суждений, входящих в состав силлогизма: субъекты и предикаты его заключения и посылок» [11, с. 364]. Первое определение акцентирует внимание на контекстуальной природе терминов, подчеркивает принципиальную разницу между единицами общей и специальной лексики, последняя из которых имеет четко фиксированную семантику, варьирующуюся в зависимости от контекста. Кроме этого, с лингвистической точки зрения определение понятия «термин» словом «имя» в данном определении является обоснованным и демонстрирует интересный подход к рассмотрению как нарицательных, так и собственных имен в рамках различных терминологий, в нашем случае терминологии дипломатии, где зачастую для обозначения концепций или явлений наряду с именами

нарицательными используются имена собственные: *Доктрина Монро – Monro doktrinasi – The Monroe Doctrine*, *Инцидент Пуэбло – Pueblo hodisasi – The Pueblo Incident*, *Комиссия Литтона – Litton komissiyasi – Lytton Report* и др.

Во втором определении термин понимается как концептуальный инструмент для фиксации устойчивых аспектов реальности. Это определение акцентирует внимание на философской функции терминов, которые они служат не только для обозначения объектов или явлений, но и для выражения более глубоких идей и законов бытия. В этом контексте термины становятся связующими звеньями между абстрактными концепциями и конкретными реальными явлениями.

Последнее определение иллюстрирует логическую функцию терминов. В рамках формальной логики термины необходимы для построения аргументации и вывода заключений. Здесь важным является тот факт, что термины не просто обозначают предметы или свойства; они также участвуют в структурах мышления и рассуждения.

Данные определения представляют многогранное понимание и отражают сложность понятия «термин», что подчеркивает его важность и разнообразие в разных областях знания: с одной стороны, термин – это специальное слово, необходимое для точного обозначения понятий в научном дискурсе; с другой стороны, это инструмент философского анализа реальности и логического мышления.

Канделаки Т.Л. в работе, посвященной актуальным проблемам зависимости семантики и мотивированности технических терминов определяет термин как «слово или лексикализованное словосочетание, требующее для установления своего значения в соответствующей системе понятий построения дефиниции» [7, с. 7]. Данное определение отражает принцип системной семантики, где значение термина не может быть изолировано от его контекста и области применения. Кроме того, понятие «дефиниция» подразумевает использование метаязыка для точного описания термина, что является важным аспектом в научной коммуникации. Однако фокус на «построении дефиниции» как необходимом условии для установления значения термина верен для многих технических областей, а в дипломатической терминологии, где значения терминов часто более контекстуально-зависимы и поддаются полисемии, может быть чрезмерно упрощенным.

В дипломатическом дискурсе, дефиниции могут быть неявными, заложенными в практике и прецедентах, а не формально определенными. Значение термина может быть предметным, в случае, например, «*суверенного государства – suveren davlat – sovereign state*», или же идеологически окрашенным, как «*демократия – demokratiya – democracy*», «*автократия – avtokratiya – autocracy*», «*терроризм – terrorizm – terrorism*» или «*гуманитарная интервенция – gumanitar intervensiya – humanitarian intervention*», значения которых постоянно оспариваются и переосмысляются участниками международных отношений. Поэтому, жесткое требование «построения дефиниции» для установления значения в дипломатической терминологии может быть чрезмерно упрощенным.

Более того, дипломатическая терминология часто опирается на имплицитные значения и на межтекстовые связи, ссылки на предыдущие соглашения и договоры. «Словом или лексикализированным словосочетанием» в дипломатическом контексте может быть целая фраза, имеющая отработанное значение в конкретной исторической ситуации, которую трудно выразить короткой дефиницией.

Исходя из вышесказанного, определение Канделаки Т.Л. служит хорошей отправной точкой, но нуждается в усовершенствовании для адекватного описания специфики дипломатической терминологии, учитывая ее контекстуальность, полисемию, и опирание на неявные значения и прецеденты. Вместо акцента на формальном «построении дефиниции», более подходящим было бы указать на важность анализа практического употребления и интерпретаций терминов в дипломатическом дискурсе.

Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. в работе, посвященной выявлению общих черт, свойственных терминам различных областей науки предлагают три определения понятию «термин»:

1. «Термин – это специальное слово (или словосочетание), принятое в профессиональной деятельности и употребляющееся в особых условиях» [12, с. 14]. Действительно, дипломатические термины – это не просто слова, а специальные слова или словосочетания, которые имеют конкретное значение в дипломатическом контексте. Они принимаются дипломатическим сообществом (хотя и не всегда формально кодифицируются) и употребляются в специфических ситуациях, таких как переговоры, международные соглашения, дипломатические ноты и т.д. «Особые условия» подчеркивают важность контекста в понимании термина.

2. Термин – словесное обозначение понятия, входящего в систему понятий определенной области профессиональных знаний» [12, с. 14]. Данное определение также очень релевантно для дипломатической терминологии. Дипломатия как профессиональная деятельность имеет свою систему понятий, а дипломатические термины являются их словесным обозначением: *аудиенция – audiensiya – audience, драгоман – dragoman – dragoman, дипломатия канонерок – qurol diplomatiyasi – gunboat diplomacy, конкордат – konkordat – concordat, международное право – xalqaro huquq – international law* и многие другие. Понимание этих терминов требует понимания системы в целом. Однако, в отличие от многих научных областей, дипломатические понятия не всегда четко определены и могут быть подвержены различным интерпретациям, и «словесное обозначение» не всегда гарантирует однозначность.

3. Термин – основной понятийный элемент языка для специальных целей» [12, с. 14]. Это определение подчеркивает функциональную роль терминов. «Язык для специальных целей» (LSP) – это понятие, которое хорошо описывает дипломатический язык с его профессиональными терминами, специфическим стилем и форматом. Единицы специальной лексики дипломатии, служащие для коммуникации и решения задач в сфере дипломатии, должны быть понятны всем участникам дипломатического процесса, хотя, как уже было отмечено, это не всегда легко достижимо в силу политизированности многих терминов.

Данные определения представляют собой более комплексный подход к пониманию терминов и в большей степени учитывают специфику терминологий различных областей знания, в частности, дипломатической терминологии. Благодаря акценту на контекст, систему понятий и профессиональную деятельность определения современных исследователей, таких как Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. лучше отражают специфику дипломатической терминологии.

С нашей точки зрения в определении терминов должны быть отражены такие особенности терминов как «системность, наличие дефиниции, тенденция к моносемичности в пределах своего терминологического поля, отсутствие экспрессии и стилистическая нейтральность». Исходя из этого, мы предлагаем следующее понимание термина, особенно применимое к техническим, научным, и формализованным областям знания, где стремление к точности, однозначности и объективности является приоритетом.

На наш взгляд, учитывая специфику дипломатической терминологии, определение Реформатского А.А., который утверждал, что «термины – это слова специальные, ограниченные своим особым назначением; слова, стремящиеся быть однозначными как точное выражение понятий и название вещей. Это необходимо в науке, технике, политике и дипломатии» [9, с. 61], а также его положение о том, что «термин не нуждается в контексте, как обычное слово, так как он 1) член определенной терминологии, что и выступает вместо контекста; 2) может употребляться изолированно, например в текстах реестров или заказов в технике; 3) должен быть однозначным не вообще в языке, а в пределах данной терминологии» [9, с. 61] неприменимы в полной мере к дипломатической терминологии по нескольким причинам. Во-первых, определение хотя и содержит верное наблюдение о стремлении к однозначности, но в случае с изучаемой нами терминологии оказывается лишь частично верным, так как однозначность в дипломатии подчиняется иным целям – достижению консенсуса, маневрированию, сохранению пространства для дальнейших переговоров и, как утверждалось, учету политических нюансов. Во-вторых, в дипломатическом дискурсе контекст имеет первостепенное значение, и он не может быть заменен членством термина в соответствующую терминологию. Соответственно, дипломатический термин редко употребляется изолированно, так как его семантика часто зависит не только от его положения в терминосистеме, но и от политической ситуации, исторического фона, культурного контекста и намерений говорящего или пишущего. Более подробный анализ семантики подобных терминов будет осуществлен в следующих разделах данной работы.

В рамках нашего исследования важным аспектом, на наш взгляд, также является анализ определения понятия «термин» в узбекском языке, в котором для обозначения специальных лексических единиц используется как заимствованное слово «термин», так и слово «atama» [16, с. 165], которое происходит от глагола «atamoq» [16, с. 165], т.е. «именовать» или «давать название». Данное значение подчеркивает функцию термина как средства обозначения определённых понятий, явлений или процессов в различных

областях знания. Употребление слова «термин» в узбекском языке также свидетельствует о влиянии международных стандартов и глобализации научного языка. Заимствование термина из других языков является распространенной практикой в процессе развития специализированной лексики, что позволяет создавать более универсальные и понятные формы общения среди специалистов в определенной области, а также способствует более эффективному обмену знаниями и технологиями.

В этой связи интересным является этимология слова «термин», которое происходит от латинского слова «terminus», означающего «границу», «предел» или «конец». В латинском языке это слово использовалось для обозначения границ земельных участков. С течением времени значение слова расширилось и стало применяться в более широком смысле — для указания на пределы какого-либо понятия или явления в различных областях знания. В русском языке слово «термин» заимствовано «через польский termin» [14, с. 48] и сохраняет основное значение — обозначение границы понимания между различными понятиями.

Что касается понятия «терминология», то подобно понятию «термин», оно также имеет множество определений, которые отражают различные подходы к его изучению и применению. Отсутствие единого и общепринятого определения обусловлено многогранностью самого феномена и различными исследовательскими парадигмами: некоторые терминоведы фокусируются на функциональной стороне, другие — на семантической, третьи — на социокультурном аспекте терминологии.

Изучение терминов, как лексических единиц, долгое время осуществлялось преимущественно в рамках традиционной лексикологии, фокусируясь на их семантическом и морфологическом особенностях. В академическом дискурсе доминировала концепция, постулирующая моносемию как обязательное условие для терминов, их системную организацию в рамках терминологических полей и парадигматические отношения, также требования лаконичности и обязательной дефинированности как необходимых характеристик терминологических элементов. Сам термин «терминология» демонстрировал полисемию, проявляющуюся в двух основных значениях: «совокупность слов и словосочетаний, называющих специальные объекты и выражающих специально-профессиональные понятия; раздел языкознания, изучающий совокупности терминов, их грамматическую организацию и законы функционирования» [3, с. 7]. Однако в целях разграничения значения термина «терминология» в конце 60-х годов был введен термин «терминоведение», под которым следует понимать научную дисциплину, предметом которой являются терминологии различных областей профессиональной деятельности человека. Таким образом, сохранив за термином «терминология» лишь первое значение.

Так, например, Реформатский А.А., придерживаясь структуралистского подхода, определяет терминологию как «совокупность терминов данной отрасли производства, деятельности, знания, образующая особый сектор лексики, наиболее доступный сознательному регулированию и упорядочению»

[9, с. 61]. Такую же интерпретацию термина «терминология», как системы специальных лексических единиц, поддающейся нормативному воздействию, приводит Ахманова О.С. в «Словаре лингвистических терминов» [2, с. 473].

Более расширенное определение, включая понятийные, лексико-семантические, словообразовательные и грамматические уровни связи между терминами, дают Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю., которые отмечают, что «терминология – это соотнесенная с профессиональной сферой деятельности (областью знания, техники, управления, культуры) совокупность терминов, связанных друг с другом на понятийном, лексико-семантическом, словообразовательном и грамматическом уровнях» [3, с. 5], что указывает на более структурный подход учитывающий не только значения терминов, но и их взаимосвязи.

В «Словаре русского языка» и «Социологическом энциклопедическом словаре» академика Осипова Г.В. приводятся наиболее общие и упрощенные дефиниции лексемы «терминология», сводящиеся к тому, что терминология рассматривается исключительно как «совокупность терминов, употребляемых в какой-либо области знания, техники, искусства, общественной жизни» [10, с. 364].

Такие дефиниции хотя и представляют общее представление о терминологии как о наборе лексических единиц, используемых в разных сферах, однако не учитывают структурные, семантические, функциональные, прагматические и социокультурные аспекты, присущие терминологическим системам, особенно в сложных и динамичных областях таких как дипломатический дискурс, где терминология выполняет не только номинативную, но и регулятивную, идеологическую и манипулятивную функцию, а значит, требует более нюансированного подхода, выходящего за рамки простого перечисления единиц.

Авербух К.Я. в работе, посвященной фундаментальным понятиям терминологической теории в лингвистическом, логическом, семиотическом и системном аспектах, определяет термин как знак, а терминологию или «терминосистему» как «знаковую систему специальной, профессионально ограниченной сферы использования» [1, с. 13]. Данным определением автор подчеркивает коммуникативную и семиотическую природу терминологии, а также её связь с определенным профессиональным дискурсом. При этом следует отметить, что данное определение хотя и является важным шагом в понимании терминологических систем, но несколько абстрагируется от прагматической и, как отмечалось в случае с понятием «термин», контекстуальной обусловленности терминов, особенно в гуманитарных и социальных областях, включая дипломатию, где интерпретация знака может варьироваться в зависимости от интенций участников коммуникации и политической ситуации, что делает необходимым дополнение семиотического подхода прагматическим анализом реального употребления терминов в конкретных ситуациях.

Похожий подход, демонстрирующий ограниченность в анализе терминологических систем относится к определению Гринева-Гриневича С.В.,

который, излагая основы современного учения о терминах, определяет терминологию как «совокупность терминов, используемых в определенной области знания» [4, с. 9].

Жеребило Т.В. предлагает двухкомпонентную дефиницию терминологии: «1. Совокупность терминов, употребляемая в какой-либо области науки, техники, искусства; 2. Раздел лингвистики, изучающий различные терминосистемы» [6, с. 402]. Включив второе значение, определяющее терминологию как метаязыковую дисциплину, автор эксплицирует диалектическое взаимодействие между терминологической системой и областью терминологических исследований, тем самым расширяя понимание терминологии за пределы простого перечня специальных лексических единиц, дополняя его эпистемологическим измерением, включающим исследовательскую деятельность и рефлексия в данной области, что в свою очередь, требует учитывать не только статическую структуру терминосистемы, но и динамические процессы её формирования, употребления, интерпретации, особенно в таких дискурсивно сложных областях, как дипломатия.

Даниленко В.П. в своей работе, представляющей собой исследование русской терминологии в категориях лингвистики языка с элементами лингвистики речи, отмечает, что лексеме «терминология» соответствуют два семантических варианта, различающиеся по объему денотации. Согласно автору в более узком значении терминология определяется как «совокупность терминов одной области знания (одной науки или научного направления), отражающая соответствующую совокупность понятий. Более широкому понятию терминологии соответствует общая совокупность терминов всех областей деятельности» [5, с. 15]. Данная мысль демонстрирует сложность рассматриваемого нами понятия, его полисемичность и зависимость от контекста. Рассматривая терминологию как полисемант, Даниленко В.П. демонстрирует диалектический подход к пониманию этого термина, подчеркивая взаимосвязь общего и частного.

Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. дают следующие определения терминологии: «1. совокупность или некоторое неопределенное множество-слов вообще; 2. совокупность терминов (понятий и названий) какой-либо определенной отрасли знания (медицинская терминология, географическая терминология); 3. учение об образовании, составе и функционировании терминов вообще; 4. учение об образовании, составе и функционировании терминов определенной отрасли знания, употребляющихся в определенном языке, и их эквивалентах в других языках; 5. общее терминологическое учение» [12, с. 14]. Данные дефиниции, представленные современными исследователями отличаются многоаспектностью и интегративным характером, отражая эволюцию терминоведения от узкого понимания терминологии как совокупности терминов к более широкому и комплексному видению её как многоуровневой системы, включающей в себя структурно-семантический, функциональный, метаязыковой и кросс-лингвистический аспекты. Предлагаемые авторами определения по сути

представляют классификацию различных смысловых парадигм понимания терминологической деятельности.

Следовательно, уместно ожидать, что определенный корпус терминов (например, *этимология* – это и лингвистическое учение о происхождении слов, и установление происхождения отдельного слова; *фразеология* обозначает и совокупность фразеологизмов, и учение о них) вследствие специфики своей морфологической, структурной или лексико-семантической структуры, имманентно обладает потенциалом полисемического употребления, как в случае рассмотренного нами термина «терминология».

Однако, данная закономерность не является препятствием для взаимопонимания исследователей, так как условия контекста или ситуации помогают однозначному соотнесению понятия «терминология» в каждом его употреблении. Кроме этого, в нашем случае существует понятие «терминоведение», которое однозначно закреплено за наукой, изучающей термины, их структуру, образование, функционирование и использование в различных областях знания. На наш взгляд, понятие «терминоведение» выступает в качестве уточняющего и разграничивающего понятия, позволяя избежать путаницы при интерпретации многозначного термина «терминология», когда речь идет именно о научной дисциплине, а не о совокупности терминов. Использование понятия «терминоведение» подчеркивает методологический и исследовательский характер деятельности, связанный с изучением терминов.

В узбекском языке, так же как и в русском, наблюдается дуальная природа понятия «терминология» [terminologiya: 1. Fan, texnika, kasb-hunarning biror sohasida qo'llanadigan terminlar majmui. 2. Tilshunoslikning terminlarni o'rganish, tartibga solish bilan shug'ullanuv-chi sohasi.] [17, с. 223], который определяется и как корпус функционирующих в определенной предметной области специализированных лексем, и как металингвистическая дисциплина, изучающая эти лексемы. Подтверждением этой дуальности служит также наличие понятия «*atamashunoslik*» [16, с. 165], выполняющего функцию полного эквивалента русскому терминоведению и обозначающего науку о терминах.

Данное наблюдение открывает перспективы для интегративного лингвистического анализа, позволяющего выявить не только типологические сходства и различия в терминосистемах исследуемых нами языков, но и глубже понять когнитивные механизмы, лежащие в основе формирования специализированного знания и его лингвистического воплощения.

Иными словами, в контексте лингвистического анализа терминологии необходимо учитывать, что термины не являются изолированными единицами, а существуют в рамках системы, в которой они связаны между собой определенными отношениями. Анализ системы позволяет выявить логическую структуру предметной области и понять, как концептуализируются различные понятия. В контексте анализа дипломатической терминологии важно учитывать ее идеологическую окраску. Термины могут не только отражать объективную реальность, но и выражать определенные оценки и отношения.

Соответственно, критический анализ дипломатического дискурса должен учитывать политические и социальные факторы, влияющие на выбор и интерпретацию терминов.

Проведённый анализ понятий «термин» и «терминология» в аспекте дипломатического дискурса позволяет утверждать, что данные категории обладают сложной и многослойной природой, обусловленной как общими лингвистическими законами, так и особыми условиями функционирования дипломатической коммуникации. Стремительное расширение междисциплинарных связей языкознания, охватывающее когнитивные, логические, политические, юридические и социокультурные подходы, создало основу для переосмысления традиционных представлений о статусе термина и спецификации терминологических систем. В этом контексте дипломатическая терминология представляет собой одну из наиболее динамичных и дискурсивно нагруженных терминосистем, что обуславливает необходимость разработки теоретических оснований, учитывающих как её системные свойства, так и уникальные прагматические характеристики.

Сопоставление различных трактовок понятия «термин», предложенных в логике, философии, социологии, лингвистике и современной терминоведческой традиции, показывает отсутствие универсальной дефиниции, одинаково релевантной для всех областей знания. В отличие от областей точных наук, где термин стремится к предельной однозначности и функциональной нейтральности, дипломатический термин не может быть полностью соотнесён с подобными параметрами. Он сохраняет системность и профессиональную направленность, однако часто демонстрирует контекстуальную вариативность, идеологическую маркированность и зависимость от исторических и политических реалий. В дипломатии семантические границы термина могут быть подвижными, а содержательные компоненты – предметом международного спора, интерпретационных расхождений или дипломатического маневра. Тем самым дипломатический термин оказывается одновременно элементом профессионального языка и инструментом политической стратегии.

Изучение свойств терминов в русской и узбекской традициях также выявляет интересные концептуальные расхождения. Узбекское «атама», этимологически связанное с процессом называния, подчёркивает номинативную функцию термина и его связь с установлением категориальных границ, а заимствованное «termin» отражает влияние международного научного дискурса и способствует унификации профессиональной коммуникации. Наличие двух параллельных обозначений демонстрирует когнитивную гибкость и историческую многослойность узбекской терминисистемы, что создаёт благоприятные условия для билингвального анализа дипломатической лексики. В свою очередь, русское терминоведческое наследие, включая структуралистские подходы XX века и современные функциональные интерпретации, формирует богатую методологическую основу для выявления тех характеристик, которые сохраняются или трансформируются при межъязыковом сопоставлении.

Понятие «терминология» также проявляет полисемию, объединяя значение профессионального словаря и значение самостоятельной лингвистической дисциплины. Эволюция терминоведческих исследований от представления терминологии как набора слов к пониманию её как сложной системы взаимосвязанных знаков, обслуживающих профессионально ограниченные сферы, позволяет рассматривать дипломатическую терминологию не только как лексический инвентарь, но и как механизм формирования и регулирования международной коммуникации. В дипломатии терминология выполняет комплексные функции – номинативную, регулятивную, прагматическую, когнитивную, идеологическую. В отличие от многих других профессиональных языков, дипломатическая терминосистема опирается не только на фиксированные дефиниции, но и на прецеденты, традиции, межтекстовые отсылки, дипломатические ритуалы и политическую конъюнктуру, что делает её изучение невозможным без обращения к контексту и дискурсивным практикам.

Особое значение приобретает выявление степени системности дипломатической лексики. Несмотря на существование терминологических полей, категориальных структур и закреплённых понятий, дипломатическая терминология характеризуется высокой степенью открытости. Она постоянно пополняется за счёт международных соглашений, интеграции политико-правовых концептов, появления новых угроз и вызовов (таких как гибридные войны, кибербезопасность, гуманитарные интервенции, цифровая дипломатия и многие другие). Это делает терминологию дипломатии не статичной, а эволюционирующей системой, чувствительной к изменениям глобального порядка. Взаимодействие общего языка, профессионального языка дипломатии и юридического языка международного права создаёт сложный многослойный континуум, в котором границы терминов и их статус могут пересматриваться в зависимости от обстоятельств.

Важным следствием проведённого анализа является вывод о необходимости пересмотра ряда традиционных терминологических признаков – таких как обязательная моносемичность, строгая дефинированность и стилистическая нейтральность – при их применении к дипломатической сфере. Полисемия и контекстуальная вариативность в дипломатическом языке не являются недостатками термина, а представляют собой естественные механизмы адаптации профессиональной коммуникации к политическим реалиям. Вместо жесткой дефиниции решающую роль играет интерпретация, обеспечиваемая профессиональными знаниями, прецедентами и дипломатическими нормами.

Анализ узбекской и русской терминологических традиций показывает, что обе системы отражают общие закономерности формирования профессиональной лексики, но при этом обладают собственной когнитивной и культурной спецификой. Их сопоставление позволяет не только выявить типологические особенности дипломатической терминосистемы, но и определить параметры эквивалентности и асимметрии между двумя языками,

что особенно важно для качественного перевода дипломатических текстов и оптимизации межгосударственной коммуникации.

Таким образом, исследование понятий «термин» и «терминология» в контексте дипломатической терминосистемы демонстрирует необходимость комплексного, междисциплинарного подхода, который объединяет лингвистический, когнитивный, юридический, политический и семиотический анализ. Дипломатическая терминология предстает как гибкая, динамичная и многослойная система, в которой взаимодействуют нормы профессионального языка, требования международного права, политические интересы государств и особенности культурно-языковой картины мира. Понимание этой специфики является ключевым для дальнейшего развития сравнительных исследований дипломатической лексики русского и узбекского языков, а также для формирования методологии, способной описать её как сложное и адаптивное средство международного общения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Авербух К.Я. Общая теория термина. М.: Издательство МГОУ, 2006 – 252 с.
2. Ахманова, Ольга Сергеевна. Словарь лингвистических терминов: [лингвостилистика, синтаксис, морфология, фonomорфология, фонетика, лексикология: около 7000 терминов] / О. С. Ахманова. – Изд. 5-е – Москва: Либроком, URSS, 2009. – 569, [2] с.: 22 см.; ISBN 978-5-397-00901-0 (в пер.).
3. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах: Учеб. пособие для филол. спец. вузов. – М.: Высш. шк., 1987. – 104 с.
4. Гринев-Гриневич. Терминоведение. Учеб. Пособие для студ. Высш. Учеб. Заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2008 – 304 с.
5. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 248 с.
6. Жеребило Т.В. Словарь лингвистических терминов. Изд. 5-е, испр. и доп. – Назрань: ООО «Пилигрим», 2010. – 486 с.
7. Канделаки Т.Л. Семантика и мотивированность термина. – М.: Наука. 1977. – 168 с.
8. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. - 2-е изд.. – М.: Наука, 1975. – 720 с.
9. Реформатский А.А. Введение в языковедение/Под ред. В.А. Виноградова. – М.: Аспект Пресс. 1996. – 274 с.
10. Словарь русского языка: В 4-х т./АН СССР, Ин-т рус. яз.; Под ред. А.П. Евгеньевой. – 3-е изд., стереотип. – М.: Русский язык, 1985-1988. Т. 4. С-Я. 1988. – С. 357. / Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. Редактор-координатор – академик РАН Г.В. Осипов. – М.: Издательская группа ИНФРА М – НОРМА, 1998 – 800 с.
11. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках. Редактор-координатор —

- академик РАН Г. В. Осипов. — М.: Издательская группа ИНФРА М — НОРМА, 1998. — 488 с.
12. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории / Отв. ред. Т.Л. Канделаки. Изд. 6-е. — М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. — 248 с.
13. Ушаков Д.Н. Толковый словарь русского языка. М.: 1940. Т. IV. — 1502 с.
14. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. Т. 4 (Т — ящур) / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. — 2-е изд., стер. М.: Прогресс, 1987. — 864 с.
15. Философский энциклопедический словарь. Сост: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. М.: Советская Энциклопедия, 1983. — 840 с.
16. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80 000 ortiq so'z va so'z birikmasi. J. I. A-D/Mas'ul muharrirlar A. Madvaliyev, D. Xudayberganova. — T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2022. — 964 bet.
17. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80 000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. J. V. T-V / Mas'ul muharrirlar A. Madvaliyev, D. Xudayberganova. T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2023 — 720 bet.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA NEOLOGIZM VA INTERNET DISKURSI TUSHUNCHALARINING TALQINI

Abdullayeva Gavkxaroy Sultonmakxmud qizi

Teacher at: "Kimyo" international university of technologies

Annotation: This article examines the concepts of neologism and Internet discourse within modern linguistics. It explores how digital communication environments accelerate the creation and dissemination of new lexical items. The study analyzes the structural, semantic, and pragmatic features of neologisms in online discourse, highlighting their role in shaping contemporary language. The paper also discusses the interaction between technological development and linguistic innovation, emphasizing the importance of Internet discourse in understanding language change processes.

Keywords: *neologism, Internet discourse, language change, digital communication, lexical innovation, online language*

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikda neologizm va internet diskursi tushunchalari tahlil qilinadi. Raqamli kommunikatsiya muhiti yangi so'zlarning yaratilishi va tarqalishiga qanday ta'sir ko'rsatishi o'rganiladi. Tadqiqot internet nutqidagi neologizmlarning tuzilishi, ma'nosi va pragmatik xususiyatlarini ochib beradi. Shuningdek, texnologik taraqqiyot va til yangilanishi o'rtasidagi bog'liqlik yoritilib, internet diskursining til o'zgarishidagi roli ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: *neologizm, internet diskursi, til o'zgarishi, raqamli kommunikatsiya, leksik yangilanish*

Аннотация: В данной статье рассматриваются понятия неологизма и интернет-дискурса в современной лингвистике. Анализируется влияние

цифровой коммуникации на формирование и распространение новых слов. Особое внимание уделяется структурным, семантическим и прагматическим особенностям неологизмов в онлайн-дискурсе. Также исследуется взаимосвязь между технологическим развитием и языковыми изменениями.

Ключевые слова: *неологизм, интернет-дискурс, языковые изменения, цифровая коммуникация, лексические инновации*

Kirish

Til doimo harakatda bo'lgan tizimdir. Jamiyatdagi har qanday o'zgarish, ayniqsa texnologik rivojlanish, tilga bevosita ta'sir ko'rsatadi. So'nggi o'n yilliklarda internetning keng tarqalishi natijasida yangi kommunikativ makon — internet diskursi shakllandi. Bu muhit esa yangi so'zlarning — neologizmlarning paydo bo'lishini sezilarli darajada tezlashtirdi.

Neologizm tushunchasi tilshunoslikda yangi paydo bo'lgan yoki yangi ma'no kasb etgan birliklarni anglatadi. Internet diskursida esa bu jarayon yanada faol va dinamik kechadi. Shu sababli, zamonaviy tilshunoslikda ushbu ikki tushunchani birgalikda o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Neologizmlar masalasi ko'plab tilshunoslar tomonidan o'rganilgan. Raqamli muhitdagi til o'zgarishlarini tahlil qilgan tadqiqotchilar orasida David Crystal internet tilini yangi lingvistik bosqich sifatida baholaydi [1;2]. Gretchen McCulloch esa internet tilida paydo bo'layotgan yangi birliklar tartibsiz emas, balki muayyan qonuniyatlarga ega ekanini ta'kidlaydi [6]. Susan Herring internet diskursini tahlil qilishda ijtimoiy va texnologik omillarni birgalikda hisobga olish zarurligini ko'rsatadi [9]. Bu manbalar shuni ko'rsatadiki, neologizmlar va internet diskursi o'zaro chambarchas bog'liq hodisalardir.

Neologizm tushunchasining zamonaviy talqini

Neologizm — bu yangi yaratilgan yoki mavjud so'zning yangi ma'noda qo'llanishidir. Zamonaviy tilshunoslikda neologizmlar quyidagi turlarga ajratiladi:

Leksik neologizmlar (yangi so'zlar): "selfie", "blogger"

Semantik neologizmlar (yangi ma'no): "cloud"

So'z yasash orqali yaratilganlar: "unfriend", "repost"

Internet muhitida bu jarayon tezlashgan, chunki foydalanuvchilar yangi tushunchalarni tez ifodalashga ehtiyoj sezadi.

Internet diskursi: xususiyatlari va mohiyati

Internet diskursi — bu onlayn muhitdagi nutq faoliyati bo'lib, u quyidagi xususiyatlarga ega:

tezkorlik

qisqalik

interaktivlik

multimodallik

Bu diskurs turida yozma va og'zaki nutq elementlari birlashadi. Natijada yangi kommunikativ shakllar yuzaga keladi.

Internet diskursida neologizmlarning shakllanishi

Internet yangi so'zlar yaratilishi uchun ideal muhit hisoblanadi. Buning sabablari:

1. Tezkor tarqalish

Yangi soʻzlar ijtimoiy tarmoqlar orqali bir necha kun ichida global darajada ommalashadi.

2. Ijodkorlik

Foydalanuvchilar til bilan erkin tajriba qiladi. Masalan:

“ghosting”

“doomscrolling”

3. Qisqartirish tendensiyasi

Internetda tez yozish zarurati qisqartmalarni keltirib chiqaradi.

Pragmatik va semantik xususiyatlar

Internet neologizmlari koʻpincha kontekstga bogʻliq boʻladi. Ularning maʼnosi: vaziyatga qarab oʻzgaradi

emotsional rangga ega

guruh identifikatsiyasini bildiradi

Masalan, bir xil soʻz turli platformalarda turlicha talqin qilinishi mumkin.

Sotsiolingvistik jihatlar

Neologizmlar faqat til hodisasi emas, balki ijtimoiy hodisadir.

1. Identitet ifodasi

Yoshlar koʻproq yangi soʻzlardan foydalanadi.

2. Globalizatsiya

Ingliz tilidagi neologizmlar boshqa tillarga tez kirib boradi.

3. Til normalariga taʼsiri

Internet tilining kengayishi standart til meʼyorlariga yangi talablar qoʻyadi.

Til oʻzgarishida internetning roli

Internet til oʻzgarishini:

tezlashtiradi

ommalashtiradi

demokratlashtiradi

Bu jarayonda har bir foydalanuvchi til yaratuvchisiga aylanadi.

Munozarali jihat

Zamonaviy tilshunoslikda neologizm va internet diskursi alohida emas, balki oʻzaro bogʻliq hodisalar sifatida qaraladi. Internet tilni buzmaydi, balki uni boyitadi va yangi imkoniyatlar yaratadi.

Xulosa

Neologizmlar va internet diskursi zamonaviy tilshunoslikning eng dolzarb yoʻnalishlaridan biridir. Raqamli kommunikatsiya tilni yangi bosqichga olib chiqdi. Ushbu jarayonni chuqur oʻrganish til rivojlanishini tushunishda muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI

1. Crystal D. *Internet Linguistics: A Student Guide*. London: Routledge, 2011.
2. Crystal D. *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
3. Herring S.C. *Computer-mediated discourse analysis* // Cambridge, 2004.
4. Baron N.S. *Always On*. Oxford, 2008.
5. Thurlow C. *Digital Discourse*. Oxford, 2011.

6. McCulloch G. *Because Internet*. New York, 2019.
7. Tagliamonte S.A., Denis D. *American Speech*, 2008.
8. Danet B., Herring S.C. *The Multilingual Internet*. Oxford, 2007.
9. Androutsopoulos J. *Language change and digital media*, 2011.
10. Squires L. *Language in Society*, 2010.
11. Varnhagen C.K. *Reading and Writing*, 2010.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA REKLAMANING KOMPOZITSION QISMLARINI TAHLIL QILINISHI

Tursunov Ulug'bek Jo'rayevich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti doktoranti

Telefon : + 998 99 671 43 85

Annotatsiya. Mazkur maqolada reklama matnlarining kompozitsion tuzilishi zamonaviy tilshunoslik doirasida kompleks tahlil qilinadi. Reklama diskursining asosiy tarkibiy qismlari, ularning lingvistik, stilistik va pragmatik xususiyatlari chuqur o'rganiladi. Shuningdek, reklama matnlarining kommunikativ samaradorligini belgilovchi omillar aniqlanadi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so'zlar: *reklama diskursi, kompozitsiya, lingvistika, pragmatika, stilistika, kommunikatsiya, sarlavha, shior*

Аннотация. В статье представлен углубленный анализ композиционной структуры рекламных текстов. Рассматриваются лингвистические и прагматические особенности рекламного дискурса и его влияние на эффективность коммуникации.

Ключевые слова: *рекламный дискурс, композиция, лингвистика, прагматика, стилстика, коммуникация, заголовок, слоган*

Abstract. This article provides an in-depth analysis of the compositional structure of advertising texts in modern linguistics. It explores linguistic and pragmatic features of advertising discourse and identifies key factors influencing communication effectiveness.

Keywords: *advertising discourse, composition, linguistics, pragmatics, stylistics, communication, headline, slogan*

Kirish. Zamonaviy global kommunikatsiya tizimida reklama inson ongiga eng tez va kuchli ta'sir ko'rsatadigan vositalardan biri hisoblanadi. U iqtisodiy faoliyatni rivojlantirish bilan birga, ijtimoiy ong, iste'mol madaniyati va qadriyatlar tizimining shakllanishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli reklama nafaqat marketing vositasi, balki tilshunoslik nuqtai nazaridan ham murakkab diskursiv hodisa sifatida o'rganiladi [1]. Reklama diskursi o'zining persuziv (ishontiruvchi) tabiati bilan boshqa diskurs turlaridan ajralib turadi. U auditoriyaga nafaqat ma'lumot yetkazadi, balki uni muayyan harakatga undaydi. Shu bois reklama matnini yaratishda lingvistik birliklar ongli ravishda tanlanadi va strategik tarzda qo'llaniladi.

Asosiy qism. Gay Kuk reklama diskursini tahlil qilar ekan, uning til, kontekst va ijtimoiy omillar o'zaro ta'sirida shakllanishini ta'kidlaydi [2]. Reklama matnining samaradorligi ko'p jihatdan uning kompozitsion tuzilishiga

bog'liq. Odatda reklama matni bir nechta asosiy komponentlardan iborat bo'ladi: sarlavha, asosiy matn, shior va chaqiriq elementi. Ushbu elementlarning har biri o'ziga xos funksiyani bajaradi va umumiy kommunikativ maqsadga xizmat qiladi. Tadqiqotlarga ko'ra, reklama samaradorligi ko'pincha aynan sarlavhaning jalb qiluvchanligiga bog'liq bo'lib, o'quvchilarning katta qismi faqat sarlavhani o'qish bilan cheklanadi [3].

Sarlavha qisqa, aniq va e'tiborni tortuvchi bo'lishi kerak. U ko'pincha savol, buyruq yoki emotsional ifoda shaklida beriladi. Asosiy matn esa reklama qilinyotgan mahsulot yoki xizmat haqida batafsil ma'lumot berib, uning afzalliklarini asoslaydi. Bu qismda mantiqiy argumentatsiya bilan birga emotsional ta'sir ham muhim o'rin tutadi.

Reklama matnining yana bir muhim komponenti shior hisoblanadi. Angela Goddard shiorni reklama xabarining eng esda qoladigan va brendni ifodalovchi qismi sifatida baholaydi [4]. Shiorning asosiy vazifasi – iste'molchi ongida mahsulot yoki xizmat haqida barqaror assotsiatsiya shakllantirishdir. Shu sababli u qisqa, lo'nda va ritmik jihatdan qulay bo'lishi lozim.

Chaqiriq elementi (call to action) reklama matnining yakuniy bosqichi bo'lib, u iste'molchiga aniq harakatni amalga oshirishni taklif qiladi. Masalan, "hoziroq xarid qiling", "sinab ko'ring", "ro'yxatdan o'ting" kabi ifodalar iste'molchini faol harakatga undaydi.

Reklama tilining muhim xususiyatlaridan biri uning ekspressivligi va iqtisodiyligidir. Jofriy Lich reklama tilini minimal til vositalari orqali maksimal kommunikativ ta'sirga erishish vositasi sifatida tavsiflaydi [5]. Shu bois reklama matnlarida metafora, giperbola, alliteratsiya, takrorlash kabi stilistik vositalar keng qo'llaniladi. Bu vositalar matnni yanada obrazli va esda qolarli qiladi.

Reklama diskursini o'rganishda pragmatik yondashuv ham muhim ahamiyatga ega. Teun A. van Dijk diskursni ijtimoiy kontekst bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi [6]. Reklama matni muayyan auditoriyaga mo'ljallangan bo'lib, unda iste'molchilarning ehtiyojlari, qiziqishlari va psixologik xususiyatlari hisobga olinadi. Shu sababli reklama matnlarida emotsional ta'sir, ijtimoiy isbot (social proof), ishonch uyg'otish kabi strategiyalar keng qo'llaniladi.

Psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonlar emotsional mazmundagi axborotni tezroq qabul qiladi va uzoqroq eslab qoladi. Shu bois reklama matnlarida ijobiy emotsiyalar, muvaffaqiyat obrazlari va hayotiy qadriyatlar bilan bog'liq elementlar keng qo'llaniladi. Bundan tashqari, zamonaviy reklama ko'pincha multimodal xarakterga ega bo'lib, u matn, tasvir va audio vositalarning uyg'unligiga asoslanadi. Bu esa reklama xabarining ta'sirchanligini sezilarli darajada oshiradi.

Shuningdek, globalizatsiya jarayonlari reklama tiliga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, ingliz tilidagi qisqa va universal iboralar reklama matnlarida keng qo'llanilmoqda. Bu holat reklama xabarining xalqaro auditoriyaga tushunarli bo'lishini ta'minlaydi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, reklama matnining kompozitsion tuzilishi uning muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Sarlavha, asosiy matn, shior va chaqiriq elementlarining uyg'unligi reklama samaradorligini oshiradi.

Shu sababli reklama yaratishda ilmiy yondashuvdan foydalanish, auditoriyani chuqur tahlil qilish va zamonaviy lingvistik usullarni qo'llash zarur.

Xulosa. Reklama diskursi zamonaviy tilshunoslikning muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Uning kompozitsion tuzilishini chuqur o'rganish reklama samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Lingvistik, pragmatik va psixologik omillarni hisobga olgan holda yaratilgan reklama matnlari yuqori kommunikativ natijaga erishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Fairclough N. Language and Power. London: Routledge, 2001.
2. Cook G. The Discourse of Advertising. London: Routledge, 2001.
3. Bovee C., Arens W. Contemporary Advertising. New York: McGraw-Hill, 2012.
4. Goddard A. The Language of Advertising. London: Routledge, 2002.
5. Leech G. English in Advertising. London: Longman, 1966.
6. Van Dijk T.A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. Cambridge: CUP, 2008.

TILSHUNOSLIKNING EKOLINGVISTIKA YO'NALISHI RIVOJI VA TAMOYILLARI

Dildora Mamatovna Safarova

Mustaqil tadqiqotchi

Jizzax davlat pedagogika universiteti

+998902972109

Abstract: Ecolinguistics is a young but rapidly growing branch of linguistics that studies the relationship between language, humans, and the natural environment [1–4]. This article explains in simple terms how ecolinguistics appeared, how it has developed over the past 50 years, and what its main principles are. The article describes two main approaches: one that looks at how languages interact with each other and society (like biological ecology), and another that examines how language itself influences our thoughts and actions toward the environment [1, 2]. Today, ecolinguistics helps us analyse texts about climate change, pollution, and sustainability [2–4]. It also encourages us to create positive “stories we live by” that promote harmony with nature instead of destruction [3]. The study pays special attention to the situation in Uzbekistan, where the Aral Sea tragedy has made ecological language very emotional and connected to national memory. My previous works on ecological speech units in English and Uzbek literature (Safarova, 2025; 2026) form the basis for this discussion [5, 6]. The article concludes that ecolinguistics is not only a theoretical field but also a practical tool for environmental education, translation, and building a more caring attitude toward our planet [2–4]. Understanding its development and principles can help linguists, teachers, and society speak and act more responsibly in the face of global ecological challenges.

Keywords: *ekolingvistika, til ekologiyasi, Haugen paradigmasi, Halliday modeli, ekologik nutq birliklari, barqaror rivojlanish, til va atrof-muhit, ijobiy diskurs*

Annotatsiya: Ekolingvistika tilshunoslikning yangi, ammo tez rivojlanayotgan yo'nalishi bo'lib, til, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadi [1–4]. Maqolada ikki asosiy yondashuv tasvirlanadi: biri tillarning bir-biri va jamiyat bilan o'zaro ta'sirini o'rganadi, ikkinchisi esa tilning atrof-muhitga nisbatan fikr va harakatlarimizga qanday ta'sir qilishini ko'rib chiqadi [1, 2]. Hozirgi vaqtda ekolingvistika iqlim o'zgarishi, ifloslanish va barqarorlik haqidagi matnlarni tahlil qilishga yordam beradi [2–4]. Shuningdek, u tabiat bilan uyg'unlikni targ'ib qiluvchi "biz yashaydigan hikoyalar"ni yaratishga undaydi [3]. O'zbekistonda Orol dengizi fojiasi tufayli ekologik til milliy xotira va hissiyot bilan chambarchas bog'liq. Muallifning oldingi ishlarida ingliz va o'zbek adabiyotida ekologik nutq birliklari o'rganilgan [5, 6]. Xulosa qilib aytganda, ekolingvistika nafaqat nazariy, balki amaliy sohadir. U atrof-muhit ta'limi, tarjima va jamiyatda mas'uliyatli munosabatni shakllantirishda muhim vositadir [2–4]. Uning rivoji va tamoyillarini tushunish tilshunoslar, o'qituvchilar va butun jamiyatga global ekologik muammolarda mas'uliyatli gapirish va harakat qilishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: *ekolingvistika, til ekologiyasi, Haugen paradigmasi, Halliday modeli, ekologik nutq birliklari, barqaror rivojlanish, til va atrof-muhit, ijobiy diskurs*

Аннотация: Эколингвистика — это молодое, но быстро развивающееся направление языкознания, изучающее взаимосвязь между языком, человеком и окружающей средой [1–4]. В статье описываются два основных подхода: один изучает взаимодействие языков друг с другом и обществом, другой анализирует, как язык влияет на наши мысли и действия по отношению к окружающей среде [1, 2]. Сегодня эколингвистика помогает анализировать тексты о климатических изменениях, загрязнении и устойчивом развитии [2–4]. Она также побуждает создавать позитивные «истории, по которым мы живём», продвигающие гармонию с природой вместо разрушения [3]. В Узбекистане трагедия Аральского моря сделала экологический язык глубоко эмоциональным и связанным с национальной памятью. Предыдущие работы автора посвящены экологическим речевым единицам в английской и узбекской литературе [5, 6]. В заключение говорится, что эколингвистика — это не только теоретическая, но и практическая дисциплина. Она служит важным инструментом для экологического образования, перевода и формирования ответственного отношения общества к планете [2–4]. Понимание её развития и принципов помогает лингвистам, преподавателям и всему обществу более ответственно говорить и действовать перед лицом глобальных экологических вызовов.

Ключевые слова: *эколингвистика, экология языка, парадигма Хаугена, модель Хэллидея, экологические речевые единицы, устойчивое развитие, язык и окружающая среда, позитивный дискурс*

Kirish. Bugungi kunda butun dunyo iqlim o'zgarishi, ifloslanish, biologik xilma-xillikning yo'qolishi va boshqa ekologik muammolar bilan yuzlashmoqda. Til

esa bu muammolarni nafaqat tasvirlaydi, balki ular haqidagi fikrlarimizni, his-tuyg'ularimizni va harakatlarimizni shakllantiradi. Tilshunoslikning ekolingvistika yo'nalishi aynan shu bog'lanishni o'rganadi [2–4].

Ekolingvistika til va atrof-muhit o'rtasidagi munosabatlarni chuqur tahlil qiladi [1–4]. U oddiy so'zlar va iboralarning tabiatga nisbatan qanday munosabat uyg'otishini ko'rsatadi. Masalan, "tabiatni zabt etish" yoki "resurslardan foydalanish" kabi ifodalar insonni tabiatdan ustun qo'yishi mumkin. Aksincha, "ona tabiat" yoki "muvozanatni saqlash" kabi iboralar uyg'unlik va mas'uliyat tuyg'usini beradi [3].

Ushbu maqola ekolingvistikaning qanday paydo bo'lganini, uning rivoj bosqichlarini va asosiy tamoyillarini oddiy, insoniy til bilan tushuntirishga harakat qiladi. Men o'zimning oldingi tadqiqotlarimda ingliz va o'zbek adabiyotida ekologik nutq birliklarini o'rganganman [5, 6]. Bu ishlar ushbu maqolaning asosini tashkil etadi.

Nima uchun bu yo'nalish muhim? Chunki til orqali biz kelajak avlodlarga tabiatga qanday munosabatda bo'lishni o'rgatamiz. O'zbekistonda Orol dengizi fojiasi tufayli ekologik til milliy og'riq va mas'uliyat bilan chambarchas bog'liq. Shuning uchun ekolingvistikani o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ega [2–4].

Maqolaning asosiy savollari:

Ekolingvistika qachon va qanday paydo bo'ldi?

Uning rivojida qanday bosqichlar bo'ldi?

Asosiy tamoyillari nimalardan iborat?

O'zbek tilshunosligida bu yo'nalishning o'rni qanday?

Ushbu savollarga javob berish orqali biz tilning ekologik ongini shakllantirishdagi rolini yaxshiroq tushunamiz.

Metodlar. Tadqiqot sifatli va tavsifiy uslubda o'tkazildi. Asosiy manbalar sifatida xorijiy va mahalliy ilmiy adabiyotlar, jumladan, Einar Haugen, Michael Halliday, Arran Stibbe va boshqa olimlarning asarlari ishlatildi [1–4]. Maqola uchun taxminan 50 yillik ekolingvistika tarixini qamrab oluvchi materiallar tanlandi.

Tahlil quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

Tarixiy adabiyotni o'qib chiqish va asosiy voqealarni xronologik tartibda joylashtirish.

Haugen va Halliday paradigmaları o'rtasidagi farqlarni solishtirish [1, 2].

Hozirgi yo'nalishlarni (diskurs tahlili, ijobiy diskurs, ekologik metaforalar) tavsiflash [2–4].

O'zbek kontekstida (Orol fojiasi, milliy adabiyot) ekolingvistikaning qo'llanilishini ko'rib chiqish [5, 6].

Ma'lumotlar oddiy o'qish, taqqoslash va umumlashtirish usullari bilan ishlandi. Hech qanday murakkab dasturlar ishlatilmadi, chunki maqsad oddiy va tushunarli tushuntirish edi. Barcha manbalar hurmat bilan ishlatildi, ayniqsa o'zbek madaniyati va tabiat haqidagi materiallar.

Natijalar. Ekolingvistika rivoji ikki asosiy bosqichdan o'tdi.

Birinchi bosqich (1970-yillar): Einar Haugen "til ekologiyasi" tushunchasini kiritdi [1]. U tillarni biologik ekotizimga o'xshatib, har bir til o'z muhitida

(psixologik va ijtimoiy) yashashi va o'zaro ta'sir qilishini ta'kidlagan. Bu yondashuv ko'proq tillarning saqlanishi va xilma-xilligi bilan bog'liq edi.

Ikkinchi bosqich (1990-yillar va hozirgi vaqt): Michael Hallidayning 1990-yildagi nutqi yangi burilish yasadi [2]. U tilning grammatikasi va leksikasida "o'sishizm", "sinfiyizm" va "turliyizm" kabi muammolarni ko'rsatdi. Ya'ni, til ko'pincha tabiatni foyda manbai sifatida ko'rsatadi va bu ekologik muammolarni kuchaytirishi mumkin.

Hozirgi ekolingvistika ikki yo'nalishga bo'linadi:

Haugenian yo'nalish – tillar o'rtasidagi ekologiya [1].

Hallidayan yo'nalish – tilning atrof-muhitga ta'siri (ekologik diskurs tahlili) [2, 4].

Arran Stibbe "biz yashaydigan hikoyalar" tushunchasini taklif qildi [3]. Bu hikoyalar orqali jamiyat tabiatga nisbatan munosabatini shakllantiradi. Masalan, "urush tabiatga qarshi" yoki "sayyorani qutqarish" kabi metaforalar turli ma'nolarni beradi.

O'zbek tilida ekologik nutq "ona tabiat", "daryo yig'laydi", "Aral o'limi", "yashil meros" kabi ifodalar bilan boy. Ular nafaqat ilmiy, balki hissiy va milliy xususiyatga ega. Mening oldingi tadqiqotlarimda ingliz tilidagi qisqa, ilmiy birikmalar o'zbek tilidagi uzunroq, madaniy va hissiy iboralar bilan solishtirilgan [5, 6].

Natijada, ekolingvistika tamoyillari quyidagilar:

Til va atrof-muhit o'rtasidagi dialektik bog'lanish.

Ijobiy va salbiy diskurslarni ajratish.

Barqarorlik va uyg'unlikni targ'ib qiluvchi til yaratish.

Madaniy xususiyatlarni hisobga olish.

Muhokama

Ekolingvistikaning rivoji tilshunoslikning ijtimoiy va ekologik mas'uliyatini oshirganini ko'rsatadi. Haugen paradigmasi tillarning xilma-xilligini saqlashga e'tibor qaratgan bo'lsa, Halliday modeli tilning zararli stereotiplarni yaratishini tanqid qildi [1, 2]. Hozirgi vaqtda bu ikki yondashuv birlashib, amaliy natijalar berayotir [3, 4].

O'zbekistonda bu yo'nalish ayniqsa dolzarb. Orol dengizi muammosi tufayli til orqali milliy og'riq va mas'uliyat ifodalanadi. Mening ishlarim (Safarova, 2025 – pragmatik jihatlar; 2026 – leksik va frazeologik xususiyatlar) shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi ekologik birliklar ko'pincha ilmiy va qisqa, o'zbek tilida esa hissiy va madaniy jihatdan boy [5, 6].

Amaliy ahamiyati katta:

Tarjima jarayonida madaniy nuanslarni saqlash [3, 5, 6].

Maktab va universitetlarda ekologik ta'lim [2–4].

Ommaviy axborot vositalarida mas'uliyatli til ishlatish [2–4].

Cheklovlar: tadqiqot asosan adabiyot tahliliga asoslangan, og'zaki nutqni to'liq qamrab olmagan. Kelajakda katta korpuslar va so'zlashuv materiallari bilan ishlash mumkin.

Xulosa. Tilshunoslikning ekolingvistika yo'nalishi so'nggi 50 yil ichida katta yo'lni bosib o'tdi. Einar Haugendan boshlab Maykl Halliday va zamonaviy

olimlarga bu soha tilning ekologik ongini shakllantirishdagi muhim rolini isbotladi [1–4]. Asosiy tamoyillari – til va tabiat o'rtasidagi bog'lanish, ijobiy hikoyalarni yaratish va madaniy xususiyatlarni hurmat qilishdir [3, 4].

O'zbekistonda bu yo'nalish Orol fojiasi va milliy adabiyot orqali o'ziga xos rang kasb etgan. Mening oldingi tadqiqotlarim [5, 6] bu yo'nalishda kichik hissa qo'shgan bo'lsa, ushbu maqola umumiy rivoj va tamoyillarni oddiy til bilan yoritishga harakat qildi.

Xulosa qilib aytganda, ekolingvistika nafaqat tilshunoslar uchun, balki butun jamiyat uchun muhim [2–4]. Agar biz tilni mas'uliyat bilan ishlatadigan bo'lsak, kelajak avlodlarga toza va go'zal sayyorani qoldirish imkoniyatiga ega bo'lamiz. Til orqali biz nafaqat gapiramiz – biz dunyoni o'zgartiramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Haugen, E. (1972). *The Ecology of Language*. Stanford University Press.
2. Halliday, M. A. K. (1990). *New Ways of Meaning: The Challenge to Applied Linguistics*.
3. Stibbe, A. (2015). *Ecolinguistics: Language, Ecology and the Stories We Live By*. Routledge.
4. Penz, H., & Fill, A. (2022). *Ecolinguistics: History, Today, and Tomorrow*. *Journal of World Languages*.
5. Safarova, D. M. (2025). *Pragmatic and Discursive Features of Ecological Speech Units in English and Uzbek Literary Texts*. *The Lingua Spectrum*.
6. Safarova, D. M. (2026). *Lexical and Phraseological Features of Ecological Speech Units in English*. *International Journal of Literature and Languages*.

OMMAVIY AXBOROT VOSITALARI DISKURSIDA YURIDIK TERMINLARNING SEMANTIK TRANSFORMATSIYASI (KENGAYISH VA TORAYISH)

Usmonova Oyshajon Rozmatovna

TDYU, Xorijiy tillar sho'basini dotsenti

+998953668855

Annotatsiya: Ushbu maqolada yuridik terminologiyani ommaviy axborot vositalari tilida, ayniqsa matbuot diskursida qanday o'zgarishlarga uchrashi o'rganiladi. Unda huquqiy tushunchalarning kundalik tilga kirib borishi natijasida yuzaga keladigan semantik kengayish, shuningdek, oddiy so'zlarning matbuot kontekstida maxsus yuridik ma'no kasb etishi - ya'ni semantik torayish jarayonlari aniq misollar asosida tahlil qilinadi. Bundan tashqari, matbuotning terminologik tizimga ko'rsatadigan ta'siri hamda mazkur jarayonning sotsiolingvistik xususiyatlari atroflicha yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: *matbuot diskursi, yuridik termin, semantik kengayish, semantik torayish, terminologik transformatsiya, publitsistik uslub, huquqiy leksika.*

Аннотация: В данной статье исследуется, каким изменениям подвергается юридическая терминология в языке средств массовой информации, особенно в дискурсе прессы. Анализируются процессы

семантического расширения, возникающие в результате проникновения правовых понятий в повседневную речь, а также случаи, когда общеупотребительные слова в контексте прессы приобретают специальное юридическое значение, то есть процессы семантического сужения, на основе конкретных примеров. Кроме того, подробно освещается влияние прессы на терминологическую систему, а также социолингвистические особенности данного процесса.

Ключевые слова: *дискурс прессы, юридический термин, семантическое расширение, семантическое сужение, терминологическая трансформация, публицистический стиль, правовая лексика.*

Abstract: This article examines the transformations of legal terminology in the language of mass media, particularly within press discourse. It analyzes the processes of semantic expansion that arise as legal concepts enter everyday language, as well as cases in which common words acquire specialized legal meanings in press contexts, i.e., processes of semantic narrowing, based on specific examples. Furthermore, the study elaborates on the influence of the press on the terminological system and highlights the sociolinguistic features of this process.

Keywords: *press discourse, legal term, semantic expansion, semantic narrowing, terminological transformation, journalistic style, legal vocabulary.*

Kirish

Til doimo rivojlanib boruvchi va dinamik xarakterga ega bo'lgan ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Undagi o'zgarishlar, ayniqsa, ommaviy axborot vositalari tilida aniq va tezkor tarzda aks etadi. Matbuot diskursi turli sohalarga oid terminlarning keng jamoatchilik tiliga kirib borishida hamda ularning ma'no jihatdan qayta shakllanishida muhim vositachi, ya'ni o'ziga xos "filtr" rolini bajaradi. Shu nuqtai nazardan, huquqiy terminologiya mazkur jarayonning eng faol va sezilarli komponentlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Jamiyatda huquqiy madaniyat va ong darajasining ortib borishi natijasida yuridik terminlar faqat rasmiy-huquqiy hujjatlar doirasidagina qo'llanilib qolmay, balki gazeta, jurnal va boshqa axborot manbalarida keng iste'mol qilinmoqda. [1] Bu esa ularning semantik tarkibida muayyan o'zgarishlarni yuzaga keltiradi, ya'ni terminlar yangi kontekstlarda qo'llanish orqali qo'shimcha ma'no qirralarini hosil qiladi yoki, aksincha, tor doiradagi maxsus ma'noni ifodalashga xizmat qiladi. Natijada, yuridik terminlarning funksional va semantik imkoniyatlari kengayib boradi.

Mazkur o'zgarishlar asosan ikki asosiy yo'nalishda kechadi: bir tomondan, semantik kengayish jarayoni orqali terminlar umumiyroq va kengroq ma'noda qo'llanila boshlaydi; ikkinchi tomondan esa, semantik torayish natijasida ayrim umumiste'mol so'zlar matbuot diskursida aniq yuridik mazmun kasb etadi. [3] Shu jihatdan, matbuot tilida yuridik terminlarning qo'llanishi nafaqat lingvistik, balki sotsiolingvistik nuqtai nazardan ham alohida ilmiy ahamiyatga ega bo'lib, til va jamiyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yaqqol namoyon etadi.

O'zbek tilshunosligida yuridik terminologiya masalalari asosan terminologik tizim, so'z yasash va tarjima muammolari doirasida o'rganilgan. O'zbek terminologiyasining shakllanishi va rivoji haqida olib borilgan tadqiqotlarda

affiksatsiya, qo'shma so'zlar va so'z birikmalarining roli alohida ta'kidlanadi. Ayrim olimlar yuridik terminlarning ko'pchiligi rus tili orqali kirib kelganini, mustaqillikdan so'ng esa milliy asosda yangi terminlar yaratilayotganini qayd etadilar. Biroq gazeta diskursida bu terminlarning qanday morfologik shakllarda qo'llanilishi masalasi yetarlicha yoritilmagan.

Semantik kengayish jarayoni, yoki determinologizatsiya, yuridik terminning o'ziga xos tor doiradagi professional ma'nosidan uzoqlashib, kengroq ijtimoiy-siyosiy yoki ko'chma ma'no kasb etishidir. [4] Matbuot diskursida bu hodisa juda keng tarqalgan. Masalan, "ayblov" termini yuridik nuqtayi nazardan muayyan protsessual hujjatga asoslangan rasmiy harakatni anglatadi. Biroq gazeta matnlarida ushbu termin har qanday tanqidiy fikr yoki ijtimoiy e'tirozga nisbatan qo'llanila boshlaydi. Bunda terminning huquqiy asosi o'rnini uning ijtimoiy baholash funksiyasi egallaydi. Shuningdek, "hukm" termini ham matbuotda nafaqat sud qarori, balki jamiyatning biron bir hodisaga nisbatan yakuniy xulosasi yoki qat'iy munosabati ma'nosida kengayadi. Bu kabi kengayishlar yuridik terminning ekspressivlik imkoniyatlarini oshiradi va matnning ta'sirchanligini ta'minlaydi.

Semantik torayish jarayoni esa matbuot diskursida aksincha yo'nalishda namoyon bo'ladi. Bunda umumiste'molda bo'lgan yoki bir necha ma'noga ega bo'lgan so'z matbuotdagi huquqiy mavzudagi maqolalar ichida faqat birgina, aniq yuridik mazmunni ifodalashga xizmat qiladi. Masalan,

"javobgarlik" so'zi kundalik hayotda axloqiy, oilaviy yoki shaxsiy majburiyatlarni anglatga, matbuotning huquqiy sahifalarida u faqat ma'muriy yoki jinoiy jazo choralari bilan bog'liq holda, ya'ni terminologik tor ma'noda ishlatiladi. Yoki "mulk" so'zi kundalik nutqda har qanday buyumni anglatishi mumkin bo'lsa-da, matbuot diskursida u ko'pincha xususiylashtirish yoki egalik huquqi bilan bog'liq bo'lgan aniq huquqiy ob'ekt sifatidagina namoyon bo'ladi. Bu jarayon matnning aniqqligini va huquqiy savodxonlikni ta'minlashga qaratilgan bo'ladi.

Ushbu jadvalda terminlarning ma'no ko'lami qanday qilib kengayishi (ko'chma ma'no olishi) yoki torayishi (aniq terminologik ma'noga ega bo'lishi) ko'rsatilgan:

Matbuot diskursida yuridik terminlarning semantik o'zgarishi tahlili

Yuridik termin	Jarayon turi	Matndagi o'zgarish tavsifi	Misol tahlili
Hukm	Kengayish	Sud hujjati ma'nosidan chiqib, ijtimoiy yakun yoki qat'iy xulosa ma'nosiga o'tgan.	"Vaqt ushbu g'oyaning yashashga haqsiz ekanligiga o'z hukmini chiqardi."
Javobgarlik	Torayish	Umumiy "mas'uliyat" ma'nosidan aynan qonuniy javob berish va sanksiya ma'nosiga o'tgan.	"Har bir noqonuniy xatti-harakat muqarrar javobgarlikka sabab bo'ladi."

Ayblov	Kengayish	Protsessual harakatdan har qanday tanqid yoki e'tiroz ma'nosiga transformatsiya bo'lgan.	<i>"Gazeta sahifasidagi maqola mutasaddilarga nisbatan jiddiy Ayblov bo'lib yangradi."</i>
Mulk	Torayish	Kundalik "narsa-buyum" ma'nosidan aynan egalik huquqi ob'ekti sifatidagi yuridik maqomga o'tgan.	<i>"Fuqarolarning xususiy mulki daxlsizdir va u qonun himoyasidadir."</i>

Matbuot diskursida yuridik terminlarning semantik transformatsiyasi o'quvchining idrokiga bevosita bog'liq. Jurnalist yuridik terminni qo'llar ekan, ko'pincha uning lug'aviy ta'rifidan ko'ra, ommaga tushunarli bo'lgan jihatlariga urg'u beradi. Natijada terminning semantik strukturasi o'zgarib, u publitsistik uslubga moslashadi. Bu esa o'z navbatida tilning lug'at boyligini boyitish bilan bir qatorda, terminologik tizimda ma'lum bir "noaniqlik" (ambiguity) yuzaga kelishiga ham sabab bo'lishi mumkin. Tilshunos olim Sh. Safarov ta'kidlaganidek, leksik birlikning ma'nosi uning nutqiy vaziyatdagi o'rni bilan belgilanadi. [1] Binobarin, matbuotda yuridik terminning qay darajada kengayishi yoki torayishi muallifning kommunikativ niyatidan kelib chiqadi.

Xulosa

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, matbuot diskursida yuridik terminlarning semantik o'zgarishi tabiiy lisoniy jarayon bo'lib, u jamiyatning huquqiy madaniyati va tilning rivojlanish tendensiyalarini aks ettiradi. Semantik kengayish terminlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini oshirsa, semantik torayish huquqiy tushunchalarning matbuotda aniq ifodalanishiga xizmat qiladi. Ushbu jarayonlarni o'rganish huquqiy til va umumxalq tili o'rtasidagi bog'liqlikni, shuningdek, matbuotning til taraqqiyotidagi rolini belgilashda muhim ahamiyatga ega.

FOYDANALINGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Safarov Sh. S. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
2. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. – Toshkent: Fan, 1985.
3. Hoshimov G'. M. Nutq faoliyati va diskurs tahlili. – Samarqand, 2014.
4. Toirov A. Yuridik terminologiyaning semantik asosi. – Toshkent, 2012.
5. Madrahimov I. O'zbek tili terminologiyasi masalalari. – Toshkent, 2010.

KO'P MA'NOLILIK (POLISEMIYA) HODISASI: LINGVISTIK VA KOGNITIV TAHLIL

K.R. Nuriddinova
NamDCHTI talabasi
O. Xoshimova

Annotatsiya: Mazkur maqolada ko'p ma'nolilik (polisemiya) hodisasi zamonaviy tilshunoslikning ustuvor yo'nalishlari — lingvistik, kognitiv va psixolingvistik nuqtai nazardan atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqotda so'z ma'nolarining shakllanish mexanizmlari, ma'no ko'chish turlari hamda ularning inson tafakkuri bilan bog'liqligi ilmiy misollar yordamida yoritiladi.

Kalit so'zlar: polisemiya, semantika, leksikologiya, metafora, metonimiya, semantik tarmoq, kognitiv lingvistika.

Abstract: This article provides a comprehensive analysis of polysemy from linguistic, cognitive, and psycholinguistic perspectives. It explores how word meanings develop, expand, and function in communication through mechanisms such as metaphor and metonymy. The study highlights the role of polysemy in enriching language, its aesthetic value in literary discourse, and its cognitive importance.

Keywords: polysemy, semantics, lexicology, metaphor, metonymy, semantic network, cognitive linguistics.

Аннотация: В данной статье рассматривается явление полисемии с лингвистической, когнитивной и психолингвистической точек зрения. Анализируются процессы формирования и расширения значений слов, их связь с мышлением человека, а также функциональная роль в речи через механизмы метафоры и метонимии. Раскрывается значение полисемии в обогащении языка и её когнитивная природа.

Ключевые слова: полисемия, семантика, лексикология, метафора, метонимия, семантическая сеть, когнитивная лингвистика.

Til inson tafakkurining eng murakkab va moslashuvchan mahsuli bo'lib, u orqali biz borliqni nafaqat nomlaymiz, balki o'z tajribalarimiz asosida qayta shakllantiramiz. Tilning boyligi va tejamkorligi ko'p jihatdan undagi semantik hodisalarga, xususan, ko'p ma'nolilik (polisemiya) fenomeniga bog'liqdir. Polisemiya hodisasi til tizimida "iqtisodiylik" tamoyiliga xizmat qiladi; agar har bir yangi tushuncha uchun mutlaqo yangi so'z yaratish kerak bo'lganda, inson xotirasi bunday cheksiz axborot yukini ko'tara olmas edi. Shuning uchun til mavjud lug'aviy birliklarning ma'no ko'lamini kengaytirish orqali yangi voqeliklarni ifodalash yo'ldan boradi. Bu jarayon inson ongining o'xshashlik va aloqadorlikni qidirishga bo'lgan tabiiy intilishining natijasidir.

Polisemiya tushunchasi omonimiya bilan shaklan o'xshash bo'lsa-da, ularning tub mohiyati mutlaqo farq qiladi. Omonimiyada so'zlar shunchaki tasodifiy tovushdoshlikka ega bo'lsa, polisemiyada barcha hosila ma'nolar markaziy "semantik yadro" atrofida birlashadi. Masalan, "bosh" so'zining "tana a'zosi", "tashkilot rahbari" yoki "daryoning boshlanishi" kabi ma'nolari o'rtasida mantiqiy bog'liqlik mavjud bo'lib, ular markaziylik va boshqaruvchi tushunchasiga tayanadi.

Bu hodisa tilning ichki imkoniyatlari hisobiga boyishini ko'rsatadi va so'zlarning semantik maydonini kengaytiradi. Shuning uchun ham polisemiyaning tushunish shunchaki lug'at boyligini oshirish emas, balki tilning mantiqiy qurilishini anglash demakdir.

Ma'no ko'chishining asosiy mexanizmlari bo'lgan metafora va metonimiya polisemiyaning poydevori hisoblanadi. Metafora o'xshashlik asosida shakllanib, predmetning xususiyatini mutlaqo boshqa bir sohada tushunchaga ko'chiradi, masalan, "oltin davr" yoki "sovuq munosabat" kabi iboralarda jismoniy sifatlar hissiy-ruhiy holatlarga ko'chgan. Metonimiya esa o'zaro yaqinlik va aloqadorlikka tayanadi; "zal kuldi" deganda joy nomi undagi odamlarni ifodalashi tilning ifoda imkoniyatlarini yanada ta'sirchan qiladi. Ushbu kognitiv modellar insonning mavhum tushunchalarni konkret predmetlar orqali tushunishiga yordam beradi. Bunday ma'no ko'chishlari tilning badiiy bo'yoqdorligini oshiribgina qolmay, balki nutqning obrazli va chuqur mazmunli bo'lishini ta'minlaydi.

Maqolaning mazmunini yanada boyitish va hajmini kengaytirish uchun asosiy matn qismiga mos tushadigan yana uchta akademik paragraf:

Polisemiya hodisasi tilning tarixiy taraqqiyoti davomida jamiyatning madaniy va ijtimoiy tajribasi ortib borishi natijasida yuzaga keladigan muqarrar jarayondir. Insoniyat yangi narsa va hodisalarni kashf etar ekan, ularni nomlashda ko'pincha mavjud lug'at boyligidagi o'xshash xususiyatga ega so'zlardan foydalanishga intiladi. Bu nafaqat tilning tejamkorligini, balki inson ongining assotsiativ fikrlash tarzini ham ko'rsatadi. Masalan, texnologik inqilob davrida "sichqoncha", "oyna", "virus" kabi so'zlarning yangi informatsion ma'nolari paydo bo'lishi polisemiyaning jamiyat ehtiyojlariga qanchalik tez moslashishini isbotlaydi. Shu tariqa, birgina so'z shakli o'zida turli davrlarga oid tushunchalarni jamlagan holda, tilning vertikal va gorizontal rivojlanish qatlamlarini namoyon etadi.

Badiiy adabiyotda polisemiya yozuvchi va shoirlar uchun obrazlilikni kuchaytirish va matnning estetik ta'sirini oshirishda eng samarali vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi. Ijodkorlar so'zning ko'p ma'noliligidan foydalanib, o'quvchining diqqatini bir vaqtning o'zida bir nechta tushunchaga qaratishi va matn ostiga yashiringan ramziy ma'nolarni (subtekst) yuzaga chiqarishi mumkin. Xususan, mumtoz adabiyotimizda iham va tajnis san'atlari aynan polisemiya bazasida shakllanib, bitta so'z orqali ham dunyoviy, ham ilohiy ma'nolarni ifodalash imkonini bergan. Zamonaviy nasrda ham polisemantik birliklar qahramonlarning ichki dunyosidagi ziddiyatlarni va hayotning ko'p qirraliligini tasvirlashda muhim ahamiyat kasb etadi, bu esa o'quvchini matn ustida chuqurroq mushohada yuritishga undaydi.

Amaliy tilshunoslik va leksikografiya sohasida polisemiyaning to'g'ri tasniflash lug'at tuzuvchilar (leksikograflar) oldida turgan eng mas'uliyatli vazifalardan biridir. Har bir so'zning ma'no qatlamlarini aniq iyerarxiya asosida joylashtirish, ya'ni qaysi ma'no birlamchi va qaysi biri hosila ekanligini belgilash tilning ilmiy manzarasini yaratishda fundamental rol o'ynaydi. Bugungi kunda korpus lingvistikasining rivojlanishi polisemantik so'zlarning turli kontekstlarda qo'llanish chastotasini aniq statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilish imkonini bermoqda. Bu esa sun'iy intellekt va mashina tarjimasi tizimlarini takomillashtirishda, so'zlarning ko'p ma'noliligi

tufayli yuzaga keladigan semantik tushunmovchiliklarni bartaraf etishda muhim poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy kognitiv lingvistika va psixolingvistika nuqtai nazaridan yondashganda, polisemiya inson miyasining axborotni parallel ravishda qayta ishlash qobiliyatini aks ettiradi. Inson polisemantik so'zni eshitganda, kontekst yordamida soniyaning kichik bo'laklari ichida kerakli ma'noni tanlab oladi va boshqa variantlarni chetlashtiradi. Bu jarayon muloqot samaradorligini oshiradi va tilning dinamik tizim sifatida rivojlanishiga zamin yaratadi. Xulosa qilib aytganda, polisemiya nafaqat lingvistik, balki muhim psixologik va falsafiy hodisa bo'lib, u insoniyatning borliqni anglash va uni ixcham shakllarda ifoda etish san'atini namoyon qiladi. Shu sababli, ushbu hodisani o'rganish zamonaviy tilshunoslikning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Polisemiya — bu til tizimining tirikligi va dinamikligini ko'rsatuvchi eng muhim hodisadir. U orqali til cheklangan miqdordagi lug'aviy birliklar bilan cheksiz borliqni ifodalash imkoniga ega bo'ladi. Polisemiyaning o'rganish nafaqat nazariy tilshunoslik uchun, balki sun'iy intellekt tizimlarini (masalan, mashina tarjimasi) takomillashtirish va xorijiy tillarni o'qitish metodikasini rivojlantirish uchun ham amaliy ahamiyatga ega. Zero, so'zning ko'p ma'noliligini his qilish — bu tilning ruhini his qilish demakdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zME, 2021.
2. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. — Chicago: University of Chicago Press, 1980.
3. Geeraerts D. *Theories of Lexical Semantics*. — Oxford University Press, 2010.
4. Nurmonov A. *Tanlangan asarlar*. — Toshkent: Akademnashr, 2012.
5. Crystal D. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. — Blackwell Publishing, 2003.

BADIIY ASARDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR

Karimjonov Komiljon

Is'hoqxon Ibrat nomidagi

Namangan davlat chet tillari instituti

filologiya va tillarni o'qitish yonalishi,

ENG-GU-24 guruh talbasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy asarlardagi muqim qo'llanib kelinadigan, asarga joziba qo'sha oladigan va qaysidir ma'noda o'zbek xalqining xulq-atvorini ko'rsatuvchi iboralar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *shaxs, induvid, badiiy, tilshunoslik, pedagogika, frazeologiya, ta'lim, tarbiya, ma'no, so'z, sheva.*

Annotation. This article discusses the expressions that are used in works of fiction, which can add charm to the work and in some sense indicate the behavior of the Uzbek people.

Keywords: *person, individ, artistic, linguistic, pedagogy, phraseology, education, upbringing, meaning, word, dialect.*

Аннотация. В данной статье рассматриваются выражения, которые используются в художественных произведениях, которые могут придать произведению шарм и в каком-то смысле указать на поведение узбекского народа.

Ключевые слова: *человек, индивид, художественный, лингвистический, педагогика, фразеология, образование, воспитание, значение, слово, диалект.*

Insoniyat ijtimoiy borliqda yashar ekan, azal-azaldan, borliq hodisalarni anglashga, bilishga o'zi yashayotgan maskanni go'zallashtirishga intiladi. Bu intilishning zamirida mukammallikka erishish birinchi o'rinda turadi. Mana shu komillikka erishish esa, o'ziga munosib yo'l izlashni talab etadi. San'at, adabiyot, ilm-fan aslida insonlarni komillik sari eltuvchi yo'llardir yokida kishilarning komillik cho'qqisiga chiqishning eng amarali yo'lidir. Ular, odamlarning qalb quvvati va aql tafakkurini o'ziga xos tarzda namoyon etadigan maydon sanaladi. San'at, adabiyot, ilm-fan bir-biri bilan mustahkam bog'liq sohalardir. Ular orasida farq bo'lsa-da, san'at ilm-fanni, ilm-fan esa san'atni inkor qilmaydi. Aksincha, bu sohalar insonning komillashishiga xizmat qiladi. Insonning komillashishiga, insonlar o'zligini anglashiga ko'proq ta'sir ko'rsatadigan ma'naviy manbalar orasida ayniqsa, adabiyot alohida ajralib turadi. Chunki hech kimga sir emas, adabiyot insonning qalb ko'ziga nur va quvvat, aql tafakkuri rivojini o'ziga xos tarzda mujassamlashtiradi. Unda qalbning hissiy tuyg'ulari, aqlning mantiqli mushohada va mulohazalari ajoyib tarzda uyg'unlashgan bo'ladi. Adabiyot asarlarida kishilarning his-tuyg'ulari, fikr-mulohazalari obrazlar orqali akslanadi. His-tuyg'ular qalbg'a xos kechinmalar sanalsa, fikr-mushohada esa miyyaning mulki bo'lgan ong-aqlning mahsullaridir. Bu esa badiiy adabiyot nima uchun kerak degan savolga javob topilganini anglatadi. Badiiy asarlarni o'qish undan qandaydir ma'naviy manfaat olish uchun adabiyotga muhabbat qo'yilishi kerak. Birinchi navbatda insonlar qaysidir sohadan komillikka erishishlari uchun kuchli sabr-matnatni qalbig'a to'plamog'i lozim bo'ladi. Bu holat esa faqatgina kuchli shaxslarda kuzatiladi. Avvalo shaxs tushunchasiga ta'rif beradigan bo'lsak, pedagogik nazariyalarda shaxs: ijtimoiy borliqda yashovchi, faoliyatning ma'lum turi bilan shug'ullanuvchi, til orqali axborot almashinuvchi, kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekti va obyekti, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchilardir[1.6-b]. Mana ta'rif berilganidek shaxs har bir faoliyat jarayonining subyekti va obyekti hisoblanadi ekan. Har bir sohaning bosh tashkilotchisi sanalgan shaxslarning ya'ni har bir insonning his-tuyg'ular, kechinmalari ko'proq badiiy adabiyotda keng yoritiladi va obrazlashtiriladi. Shaxs bo'lmasa biz o'qiyotgan buyuk asarlarning o'zi bo'lmasdi. Bugungi kundagi badiiy adabiyotga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Insonlar o'zlaridagi jo'sh urayotgan qulfli hissiyotlariga kalit, dard-alamlariga malham topish, ruhiyatini ma'naviy ozuqalantirish uchun badiiy adabiyotlarni kerak deb bilishadi. Bu holatni sabab deb biladigan bo'lsak, insonlardagi ushbu sabab esa bugun yoki ertangi kunga tegishli emas, har bir kunimizga mos tusha oladigan va tusha olayotgan bo'lgani uchun badiiy adabiyotni qadri juda yuqori. Kitobxon ma'lum kitobni o'qir ekan bevosita muallifning salohiyatiga tasanno aytadi. Agarda kitobxon badiiy

adabiyotni o'qisa, adibning ijod mahsuliga qoyil qolmay iloji yo'q. Nega qoyil qolmay iloji yo'q? Chunki yozuvchi kitobxonning dardini topib, asarga tushirgandek. Kitobxon esa o'z dardiga darmon topgandek bo'ladi. Shuning uchun qoyil qolmasdan boshqa iloj qolmaydi. Endi esa yana bir savol tug'iladi, ho'sh adib kitobxon dardini topar ekan, kitobxon ham darmon topar ekan, bu darmon qanday bo'lishi mumkin? Endi bu savolga javob topsak. Biz o'qiyotgan asarlardagi badiiy qahramonlar, aynan haqiqiy hayotdagi insonlarning badiylashtirilgan ko'rinishidir. Ana shu badiiy qahramonlar asarning boshlanishidan to tugaguniga qadar no'malum hissiyotlar bilan kurashmaydi. Aksincha, xalqning og'ir nuqtasi bo'lib turgan kamchiliklarni daf qilish bilan kurashadi. Mana bunday holatda yozuvchi, qahramonning va mayda epizodlarning holatini, ichki kechinmalarini, qaysidir voqeaga bo'lgan munosabatini ko'rsatish uchun badiiylik bilan to'yingan, ma'no jihatdan esa qahramon holatiga mos kelaoladigan iboralardan foydalanadi. Badiiy asar uchun bunday iboralarning o'rni yuqori yoki asarning asosiy qismlaridan biri desak xato bo'lmaydi. Iboralarsiz ham badiiy asar yozish mumkin biroq, unday asarlarda badiiylik kamroq bo'lishi mumkin. Avvalo iboralarning kelib chiqishi, tuzilishi haqida to'xtalsak. Barchamizga ma'lum, iboralar tilshunoslikning "Leksikologiya" bo'limida o'rganiladi. Biroq, iboralar bu bo'limga mansub bo'lishiga qaramay u alohida yaxlit bo'limdir. Va u tilshunoslikda "Frazeologiya" deb ataladi.

Farzeologiya grekcha (phrasis-ifoda, logos-ta'limot) degan ma'no anglatadi. Bu atama ikki ma'noda ishlatiladi.

1. Til frazeologik tarkibini o'rganuvchi tilshunoslik sohasi.
2. Shu tilning frazeologizmi majmui.

Frazeologizm til hodisasi sifatida lison va nutqqa daxldor birlikdir. Birdan ortiq mustaqil leksema ya'ni so'z ko'rinishining birikuvidan tashkil topib, obrazli ma'noviy tabiatga ega bo'lgan lisoniy birlik frazeologizm deyiladi. Misol uchun: "tepa sochi tikka bo'lmoq", "o'takasi yorilmoq", "do'ppisi yarimta", "ikki gapning birida" va boshqalar. Frazeologizm ibora, frazeologik birlik, turg'un birikma, barqaror birikma atamaları bilan ham yuritiladi. Masalan: 1. Qosh qo'yaman deb ko'z chiqaradigan bunday hodisalar hali ham onda-sonda ro'y berib turibdi. 2. Kavushini to'g'irlab qo'yish kerak.

1-gapda frazeologizmlar gap markazi kesim mavqeyida. 2-gapda esa butun bir egasiz gap vazifasida kelgan. Iboralar lug'aviy birlik bo'lganligidan u nutq jarayonida gap tarkibida bir mustaqil so'z kabi harakat qiladi. Bir gap yoki kengaytiruvchi sifatida kelishi mumkin[2.115-B]. Iboralar nutqqa tayyor holda kelishini bilib oldik. Iboralar tilshunoslikda keng o'rganiladi va targ'ib qilinadi ekan. Endi esa bu iboralarning badiiy asarda qanday qo'llanadi va nima vazifani bajarishini bilishimiz kerak bo'ladi. Yuqorida aytib o'tganimizdek iboralardan badiiy asarda qahramon hissiyotini tasvirlash maqsadida va asarga badiiy bo'yoqdorlikni qo'shish uchun foydalaniladi. Misol uchun 6-sinf adabiyot darsligida berilgan G'afur G'ulomning "Shum bola" asaridan keltirilgan parchani ko'rishimiz mumkin: " U menga gapirmas edi. Men biyronlik qilib uni yupatdim:

-Shukr qil, og'ayni, yaxshi ham karavoting temir karavot emas ekan. Bir nafas tirsayishib o'tirdik.

-Ko'zdek og'aynimiz Omon...- dedim. Bunday bir-birimizni aldab yurishimiz yaxshi emas. Kel hali ham kekni tashlaylik. "Maslahatli to'n tor kelmas" deydilar. Bir ish bo'lsa, maslahat bilan qilaylik"[3.32-b]. Keltirilgan ushbu parchadagi "Maslahatli to'n tor kelmas" maqoli aynan to'rt so'zdan tashkil topgan bo'lsada, butun bir jarayonni fosh qiluvchi dalil bo'lib qo'llandi. Omonga qarata aytilgan bu maqol, aynan ibora bo'lmasa ham asarga joziba qo'shaoldi. Bu jarayonda esa Omonni maslahat bilan ish tutishga undayotgan va ko'ndirishga kerakli bo'lgan qurol bo'ldi. Mana shunday maqol va iboralar badiiy asarni yanada go'zallashtiradi. Kitobxon asar o'qiyotganda mana shunday iboralar maqollardan foydalanilganini ko'rib bevosita ruhiyatida o'zgarish seziladi. Yozuvchining badiiy nafosat ne'matiga ega ekanligi va uni mahorat bilan qog'ozga tushirganiga qoyil qoladi. Negaki badiiy asarni xazina deb oladigan bo'lsak, uning mazmuni, iboralar, maqol va matallar xazina ichidagi oltin-u kumush tangalardir. Bunday xazinalar har zamon ham topilavermaydi. Yana bir xazina sanalgan Abdulla Qodiriyning qalamiga mansub bo'lgan "Mehrobdan Chayon" romani ham tilla tangalar terib olishimiz mumkin bo'lgan asardir. Asarda shunday parcha bor:

"Xotinlar Maxdum domlaning ba'zi qiliqlaridan kulishsalar ham Nigor oyimning orqasidan g'iybat so'zlamaslar, oldida qanday hurmatlasalar, keyinidan ham o'shancha ehtiromlab, uning Maxdumdek ziqna kishining qo'liga qaram bo'lganiga achinib: "peshana-ya aylanay, qolu balo" deyishar edilar va achinar edilar"[4.26-B]. Bu asardagi ushbu parchada qo'llangan "peshana-ya aylanay, qolu balo" iborasi Nigor oyimning taqdiri yomonligidan, uning bu Maxdumga qaram bo'lgani achinarli ekanligidan habar bermoqda. Xalqimizda "peshonam sho'r" degan ibora keng qo'llanadi. Bu o'rinda esa peshona, taqdir, azal degan ma'noni anglatadi. Yokida "peshonamga yozgani bo'ladi" degan ibora. Bunda ham taqdiriga yozgani bo'ladi degan ma'noda qo'llanadi. Bu asarda ham Nigor oyimning peshonasi sho'rli, peshonasiga ya'ni taqdiriga yozilgan Solix Maxdum ekanligiga nadomat qilayotgan holati tasvirlangan. Bu yerda asl hurmat egasi kim ekanligini ham ko'rsatib o'tilgan. Badiiy adabiyotning hammasida bunday gavharlar topilmasada, qaysidir jihati bilan oltinga to'la xazinaga aylangan. Kundan-kunga kitobxon qalbidan joy egallayotgan bunday asarlar o'zining sofliğini, qadr o'lchovini mana shunday topilmalar sababli saqlab kelmoqda. Shunday ekan adabiyot fani hech qachon o'z qimmatini yo'qotgan emas. Va adabiyot hech qachon ona tili fanini inkor etmaydi. Biz ko'proq sharq adabiyotiga to'xtalayotgan bo'lsak, bu holat nafaqat sharq adabiyoti jahon adabiyotida ham bor. Iboralar dunyodagi jamiyki adabiyot olamiga tegishli hodisadir. Xuddi oltin har yerda oltin bo'lganidek. Ona tili va adabiyot bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lgan alohida ikkita fandır. Tilshunoslikni adabiyot bilan, adabiyotni til bilan bog'lab o'rganish, eng samarali amaliy o'rganish bo'laoladi. Hech kimga sir emas badiiy adabiyot sirasiga kiradigan har qanday asar yokida she'r, ma'lum hududning adabiyot qoidalariga muvofiq tarzda yoziladi. Va yana bir o'rganilishi kerak bo'lgan ma'lumot sifatida shuni aytib o'tish kerakki, adabiyotning qoidalaridan chetlashmagan har qanday asar hoh u nasr yoki nazm bo'lsin ona tili qoidalariga ham tayangan holda yoziladi. Bu esa yozuvchining va kitobxonning til va adabiyotni chuqurroq o'rganishga turtki bo'ladi. Adabiyotning qadri shunchalar ulug'ki, ona tili adabiyot bilan hamnafasdir. Endi esa ulug'vorlik

hissini tuygan asarlardan yana biri, o'tgan asr ijodkorlaridan sermahsul ijod qilgan adib O'tkir Hoshimovning ijodiga mansub bo'lgan barcha asarlar ya'ni barchaga ma'lum "Ikki eshik orasi", "Ikki karra ikki-besh", "Dunyoning ishlari", "Nur borki soya bor" nomi bilan mashhur ushbu asarlar bu adibning yosh avlodga qoldirgan bitmas boylik bo'lib qoldi. Ularning orasida ayniqsa, "Ikki eshik orasi" romani badiiy bo'yoqdorlikka to'yinganligi, voqealarning mazmun-mohiyatini tushunarli ekanligi va eng kerakli jihatidan biri asarda voqealar va qahramonlarning holatini tasvirlay oladigan maqol, iboralardan qo'llanilgani bois eng ko'p mutolaa qilinadigan kitoblar qatoridan joy olgan. Bu asarni o'qir ekanmiz bevosita asar ichiga kirib tashqi muhitni unutamiz. Bunga sabab esa asarning g'oyat mukammal yozilganligidir. Asarda bir voqeani tasvirlashda qo'llangan ibora, kitobxonni o'ziga jalb qilmay qolmaydi. U jumla shunday:

“ “Kobra” seskanib ketdi. Hatto ikki lunji shishib ketgandek bo'ldi.

-Siz... – dedi vishillab. – Ilg'or boshqarmamizning umummaqsadiga ataylab bolta uryapsiz. Ko'ramiz, montajchilaringiz nosvoychining haqini olsa, nima deb sayrab qolarkansiz... Umuman... sizdaqa brigadirdan vos kechish masalasini o'ylab ko'ramiz... Dalillarimiz yetarli...

“Moskvich” jo'nab ketganidan keyin ko'p gaplarni aytolmay qolganim o'zinga nash'a qildi. O'z qo'lining bialn yozib berganingda ham begona plitani baribir ishlatmasdim. Osmon qo'lingda bo'lsa tashlab yubor... Qachongacha qalbakilik qilamiz? Qachongacha yolg'on-yashiq reja bajarib, bayroq olamiz? Shu uyda o'zing yasharmiding, noinsof? Nega endi o'zingga ravo ko'rmagan narsani o'zgalariga ravo ko'rasan... Ol, o'sha dardisar brigadirligingni...”

Bu parchada keltirilgan “ataylab bolta uryapsiz” va “osmon qo'lingda bo'lsa tashlavor” iboralarini qo'llashdan maqsad, qahramonning xarakteri va qilayotgan ishiga monand tarzda fikr bildirishidir. Osmon qo'lingda bo'lsa tashlab yubor iborasini qo'llagan qahramonga nisbatan osmon qo'lida bo'lib turgan moskvich egasining aytgan iborasi ya'ni, siz... Ilg'or boshqarmamizning umummaqsadiga ataylab bolta uryapsiz deb aytgan iborasi, jahl ustida va tuxmat sifatida aytilgan jumla ekanligi yaqqol namoyondir. Buning asl mohiyatini bilish uchun esa asarni to'liq mutolaa qilish eng to'g'ri yo'ldir. Asardan ajratib olingan ushbu parchadan ham ma'lum ma'no va mazmun borligini bilish qiyin emas. Bunday iboralar va maqollar asarni yanada badiiylashtiradi va yanada qadr-qimmatini nafisligini oshiradi desak mubolag'a bo'lmaydi. Va oltin va kumushga to'lgan xazinaligicha qoladi.

Xulosa. Har bir yozilgan badiiy adabiyot, har uch zamon uchun ham dolzarb muammolarni yaqqol namoyon etganligi bilan inson qalbining chuqur o'rinlarida bo'lib kelmoqda. Sharq va g'arb adabiyoti orasida hech qanday sezilarli farq mavjud emas. Faqatgina sharq adabiyoti badiiylik sifatida ibora va maqollardan ko'proq foydalanilgani bilan ajralib turadi. Har bir kitobxon hech qachon o'qiyotgan asariga yuzaki qaramasligi zarur ekan. Xulosa qilib yana shuni aytish mumkinki, badiiy adabiyot hech qachon keraksiz bo'lmaydi. Adabiyot olamiga kirish bu yangi marralar degani, yangi ruhiy komillik degani deb aytsak hech ham xato bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Tilavov A. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. "Sano-standart" nashryoti. – T.: 2017. –B 280.
2. Uluqov N. Tilshunoslik nazariyasi. "ZEBO PRINT" nashriyoti. – T.: 2019. – B 179.
3. Adabiyot darsligi 6-sinflar uchun. Muharrir: D.Ismoilova."O'zbekiston" nashryoti matbaa ijodiy uyida chop etildi. "Ma'naviyat" nashryotida tayyorlandi. AI N0 189, 10.05.2011-yilda berilgan.
4. Mehrobdan Chayon. Abdulla Qodiriy. Muharrir: Alisher Ravshanov. AI N0 170, 23.12.2009. "ADAD-PLYUS" MCHJ bosmaxonasida chop etildi. "BOOK MEDIA PLUS" xususiy korxonasida tayyorlandi.
5. O'tkir Hoshimov. Ikki eshik orasi. "Nurli dunyo" nashryot uyi MCHJ. 06.03.2023-yilda bosishga ruxsat berildi. ISBN 978-9943-8879-1-6.

IJTIMOY TARMOQLARNING ZAMONAVIY INGLIZ TILIGA TA'SIRI

Mamajonova Muslima Munisjon qizi

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti
Filologiya va tillarni o'qitish: Ingliz tili yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Telefon: +998913651905

Elektron pochta: muslimamamajonova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarning global muloqot vositasi sifatidagi o'rni va ularning zamonaviy ingliz tili leksikasiga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda "slang" (jargon) so'zlarning ommaviylashuv jarayoni, yoshlar, xususan, "Gen Z" avlodi nutqining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, internet-muloqotda qo'llaniladigan qisqartmalar va memlarning til rivojidadagi o'rni, ularning akademik yozuv savodxonligiga ko'rsatadigan ijobiy va salbiy ta'siri ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *slang, ijtimoiy tarmoq, zamonaviy ingliz tili, qisqartmalar, Gen Z, internet tili, mem, lingvistik transformatsiya.*

Annotation: This article analyzes the influence of social media on modern English lexicology and examines the process of popularization of slang. The study explores the role of digital communication in this process, with particular attention to the language patterns of Generation Z. Furthermore, it discusses the reasons for the emergence of internet slang, its role in everyday communication, and its impact on formal academic writing. The research concludes that social media contributes to the rapid dissemination of new linguistic units.

Keywords: *slang, social media, modern English, abbreviations, Gen Z, internet language, meme, linguistic transformation.*

Аннотация: В данной статье анализируется влияние социальных сетей на современную лексику английского языка и рассматривается процесс популяризации сленга. Особое внимание уделяется языковым особенностям поколения Z и роли цифровой коммуникации в этом процессе. Рассматриваются причины возникновения интернет-сленга, его роль в повседневном общении и влияние на академическую грамотность. Сделан

ВЫВОД О ТОМ, ЧТО СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ СПОСОБСТВУЮТ БЫСТРОМУ РАСПРОСТРАНЕНИЮ НОВЫХ ЯЗЫКОВЫХ ЕДИНИЦ.

Ключевые слова: сленг, социальные сети, современный английский язык, аббревиатуры, поколение Z, интернет-язык, мем, лингвистическая трансформация.

KIRISH

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarning jadal rivojlanishi muloqot tizimini tubdan o'zgartirib, tilning qo'llanilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, 1,5 milliarddan ortiq so'zlashuvchiga ega bo'lgan ingliz tili bu transformatsiyaning markazida turibdi. So'nggi yillarda yosh avlod tomonidan faol qo'llanilayotgan neologizmlar, iboralar va qisqartmalar soni keskin ortdi. Bu jarayon nafaqat ona tilida so'zlashuvchilar (native speakers), balki ingliz tilini chet tili sifatida o'rganayotgan foydalanuvchilar o'rtasida ham kuzatilmoqda. Raqamli muhitda paydo bo'layotgan "slang" elementlari tilning madaniy va leksik qatlamlarini boyitish bilan birga, standart til me'yorlariga ham o'z ta'sirini o'tkazmoqda.

ASOSIY QISM

Slang tushunchasi va uning evolyutsiyasi. "Slang" atamasi tarixan XIX asrga borib taqalib, dastlab jamiyatning chekka qatlamlari yoki maxsus guruhlar o'rtasidagi yopiq muloqot shakli (argon) sifatida shakllangan. Bugungi kunga kelib esa, slang asosan yoshlar va internet hamjamiyatlari o'rtasidagi norasmiy muloqotning asosiy vositasiga aylandi. Tilshunoslar slangni ijtimoiy guruhlarini birlashtiruvchi va identitetni (o'zlikni) namoyon qiluvchi norasmiy til shakli sifatida ta'riflaydilar. Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, slang ishlatish muloqotda ijobiy hissiyotlarni uyg'otadi va guruh ichidagi aloqalarni mustahkamlaydi.

Slang so'zlar dinamik xarakterga ega bo'lib, ular tez ommalashadi va tez iste'moldan chiqadi. Biroq ayrimlari vaqt o'tishi bilan adabiy til me'yoriga aylanadi (masalan, o'z vaqtida slang bo'lgan "cool" yoki "gay" so'zlari). Hozirgi kunda Gen Z (Z avlodi) orasida ommalashgan "lit", "cap/no cap", "bussin" kabi iboralar internet slangining yorqin namunalaridir. Shuningdek, yoshlar tilida yangi "ichki kod" vazifasini bajaruvchi raqamli memlar va trend iboralar (masalan, ma'lum bir kontekstda qo'llaniluvchi "6-7") muloqotning ajralmas qismiga aylandi.

Internet qisqartmalari va ularning akademik ta'siri. Zamonaviy ingliz tilida xabarlarni tezkor almashish ehtiyoji tufayli "LOL" (*Laughing Out Loud*), "BRB" (*Be Right Back*), "OMG" (*Oh My God*) kabi qisqartmalar standart muloqot birligiga aylandi. Bunday qisqartmalar muloqotni tezlashtirsa-da, ularning o'quvchilar yozuv savodxonligiga ta'siri munozarali masala bo'lib qolmoqda. Tadqiqotlar natijasida quyidagi xavf va o'zgarishlar aniqlangan:

Akademik savodxonlikning pasayishi: Talabalar ba'zan internet qisqartmalarini rasmiy insho va yozma ishlarda ham qo'llab yuborishmoqda, bu esa akademik uslub sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

So'z boyligining cheklanishi: Tayyor qisqartmalarga tayanib qolish o'quvchilarning boy leksik birliklardan foydalanish imkoniyatini pasaytiradi.

Grammatik qoidalarining soddalashishi: Norasmiy raqamli yozish uslubi ko'pincha tinish belgilari va grammatik qoidalarni e'tiborsiz qoldirishga olib keladi,

bu esa uzoq muddatda aqliy yuklama (cognitive load) shakllanishiga va chuqur fikr yuritish qobiliyatining zaiflashishiga sabab bo'lishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy tarmoqlar zamonaviy ingliz tilining rivojlanishida katalizator vazifasini bajarmoqda. Slanglar va qisqartmalar muloqotni qulaylashtirib, ijtimoiy bog'liqlikni kuchaytirsa-da, ularning me'yordan ortiq qo'llanilishi klassik va akademik til normalarining zaiflashishiga olib kelmoqda. Shu sababli, raqamli muloqot madaniyatini shakllantirishda rasmiy va norasmiy uslublar o'rtasidagi muvozanatni saqlash lingvistik kompetensiyaning muhim jihati bo'lib qoladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Academia.edu. The Impact of Text Message Abbreviations on Language Skills Among High School and University Students.
2. American Psychological Association (APA). Psychology of slang, identity and belonging (2026).
3. Axis.org. A Parent Guide to Teen Slang.
4. Google Share. Impact of Digital Language on Cognitive Development.
5. Mamajonova, M. Ijtimoiy tarmoqlarning tilga ta'siri masalalari (Maqola qo'lyozmasi).

KORPUS LINGVISTIKASINING TADQIQOT METODLARI: MIQDORIY VA SIFAT TAHLILI INTEGRATSIYASI

Raxmonova Zebunisso Anvarjon qizi

Namangan davlat chet tillari instituti

Fil.f.f.d (PhD), vb dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikning eng jadal rivojlanayotgan sohalaridan biri — korpus lingvistikasining tadqiqot metodologiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda korpus tahlilining statistik (miqdoriy) va lingvistik (sifat) usullari, konkordanslar bilan ishlash, kollokatsiyalar tahlili hamda kompyuter dasturlari yordamida til birliklarini o'rganish masalalari yoritilgan. Shuningdek, korpus lingvistikasining lug'atchilik, tarjimashunoslik va til o'qitish metodikasidagi o'rni ilmiy asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: *korpus lingvistikasi, konkordans, kollokatsiya, miqdoriy tahlil, sifat tahlili, AntConc, leksikografiya, n-gramm, annotatsiya.*

Abstract: This article analyzes the research methodology of corpus linguistics, one of the most rapidly developing fields of modern linguistics. The study covers statistical (quantitative) and linguistic (qualitative) methods of corpus analysis, working with concordances, collocation analysis, and investigating language units using computer software. Furthermore, the role of corpus linguistics in lexicography, translation studies, and language teaching methodology is scientifically substantiated.

Keywords: *corpus linguistics, concordance, collocation, quantitative analysis, qualitative analysis, AntConc, lexicography, n-gram, annotation.*

Аннотация: В данной статье анализируются методология исследования корпусной лингвистики — одной из наиболее динамично развивающихся областей современного языкознания. В исследовании рассматриваются статистические (количественные) и лингвистические (качественные) методы корпусного анализа, работа с конкордансами, анализ коллокаций и изучение языковых единиц с помощью компьютерных программ. Также научно обоснована роль корпусной лингвистики в лексикографии, переводоведении и методике преподавания языков.

Ключевые слова: *корпусная лингвистика, конкорданс, коллокация, количественный анализ, качественный анализ, AntConc, лексикография, н-грамм, аннотация.*

Kirish

Korpus lingvistikasi zamonaviy tilshunoslikda mustaqil fan yoki alohida nazariya sifatida emas, balki tillarni tadqiq etishning eng obyektiv va ishonchli metodologiyasi sifatida e'tirof etilmoqda. An'anaviy tilshunoslikda ko'p hollarda tadqiqotchining subyektiv intuitsiyasiga tayanilgan bo'lsa, korpus lingvistikasi ulkan hajmdagi real matnlar bazasiga asoslangan holda lisoniy dalillarni taqdim etadi. Bugungi kunda korpus lingvistikasi doirasida amalga oshirilayotgan izlanishlar tilning nafaqat nazariy masalalarini, balki uning jamiyatdagi real hayotini, so'zlarning qo'llanish chastotasi va semantik o'zgarishlarini aniq raqamlar yordamida ko'rsatib bermoqda [10]. Bu esa tilshunoslikning aniq fanlar bilan integratsiyalashuvini ta'minlab, xulosalarning tekshiriluvchanligini kafolatlaydi.

Korpus metodologiyasining asosiy afzalligi shundaki, u tilni boricha (as it is) o'rganish imkonini beradi. Tilshunoslar endi sun'iy ravishda tuzilgan gaplar emas, balki jonli muloqot, badiiy adabiyot, ilmiy matnlar va ijtimoiy tarmoqlardagi real sharhlardan tashkil topgan millionlab so'zlik bazalar bilan ishlaymoqdalar. Bunday ulkan hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish inson imkoniyati darajasidan tashqarida bo'lganligi sababli, korpus lingvistikasi kompyuter texnologiyalari va maxsus lingvistik dasturlardan keng foydalanadi [8]. Shu boisdan ham, mazkur sohaning tadqiqot metodlarini o'zlashtirish zamonaviy filolog mutaxassislar uchun nafaqat bilim, balki zaruriy ko'nikma hisoblanadi.

Zamonaviy o'zbek tilshunosligida ham korpus yaratish va uning tadqiqot metodlaridan foydalanish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda [2]. Xususan, mintaqaviy variantlarni tadqiq etishda korpus metodologiyasi beqiyos ahamiyatga ega, chunki u mahalliylashgan leksik-semantik xususiyatlarni statistik jihatdan isbotlash imkonini beradi. Tadqiqot metodlarining to'g'ri tanlanishi korpusdan olinadigan natijalarning ilmiy qimmatini belgilab beradi. Ushbu maqolada korpus lingvistikasining eng samarali tadqiqot metodlari, jumladan, konkordans tahlili, kollokatsiyalar statistikasi va avtomatik annotatsiyalash kabi masalalar keng qamrovda tahlil qilinadi [4].

Asosiy qism

Korpus lingvistikasining eng fundamental tadqiqot metodi — konkordans tahlili (Concordance analysis) hisoblanadi. Konkordans — bu qidirilayotgan so'z yoki iboraning korpusdagi barcha matnlar ichida qanday kontekstlarda kelishini ko'rsatuvchi ro'yhatdir [6]. Odatda bu KWIC (Key Word In Context) ko'rinishida

bo'lib, bunda o'rganilayotgan birlik markazda, uning chap va o'ng tomonidagi so'zlar esa ma'lum bir masofada ko'rsatiladi. Ushbu metod tadqiqotchiga so'zning semantik qirralarini, uning qaysi so'z turkumlari bilan birikishini va stilistik xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Masalan, bitta polisemantik so'zning turli ma'nolari uning atrofidagi so'zlar orqali statistik jihatdan ajratiladi, bu esa lug'atchilik amaliyotida so'z ma'nolarini iyerarxik tartibda joylashtirishga yordam beradi [1].

Ikkinchi muhim metod kollokatsiyalar tahlili (Collocation analysis) bo'lib, u tillarni o'qitish va tarjima amaliyotida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Kollokatsiyalar — bu ikki yoki undan ortiq so'zlarning o'zaro birikish ehtimoli yuqori bo'lgan barqaror birikmalaridir [9]. Korpus lingvistikasida kollokatsiyalar shunchaki ko'z bilan emas, balki murakkab statistik formulalar (MI, T-score) asosida hisoblanadi. Bu metod orqali biz qaysi so'zlar bir-biri bilan doimiy birikishini aniqlaymiz. Masalan, ingliz tilida ma'lum bir so'zning qo'llanishi grammatik to'g'ri bo'lsa-da, kollokatsion jihatdan noto'g'ri bo'lishi mumkin. Korpus tahlili bunday nozik jihatlarni aniq raqamlar bilan isbotlaydi.

Miqdoriy va sifat tahlil integratsiyasi korpus metodologiyasining o'zagini tashkil etadi. Miqdoriy tahlilda so'zlarning uchrash chastotasi, tarqalish ko'lami va o'sish dinamikasi o'rganiladi [4]. Masalan, muayyan bir ijtimoiy atamaning vaqt o'tishi bilan qo'llanish chastotasi oshib borishi uning jamiyatda o'rtnashayotganidan dalolat beradi. Biroq, korpus lingvistikasi faqat raqamlar bilan cheklanmaydi; miqdoriy natijalardan so'ng sifat tahlili boshlanadi. Tadqiqotchi nima uchun aynan shu so'z ko'p qo'llanilayotgani, uning orqasida qanday pragmatik maqsad yoki madaniy konsept yotganini lingvistik nuqtai nazardan sharhlaydi [3].

N-gramm tahlili — korpus lingvistikasida ketma-ket keluvchi so'zlar zanjirini o'rganish usulidir. Bunda ikki so'zli, uch so'zli yoki undan ortiq birliklar tahlil qilinadi. Ushbu metod ayniqsa akademik nutq va badiiy uslubni o'rganishda juda samarali [7]. Akademik matnlarda tez-tez uchraydigan leksik bloklar aynan n-gramm tahlili yordamida aniqlanadi. Bu tadqiqotchiga muayyan janrga xos bo'lgan nutqiy qoliplarni chiqarib olish imkonini beradi. Shuningdek, ushbu metod mualliflik uslubini aniqlash va plagiatga qarshi kurash tizimlarida ham keng qo'llaniladi.

Annotatsiya yoki teglash metodi korpus matnlarini yanada boyitadi va ularni intellektiv qidiruvga tayyorlaydi. Korpusdagi har bir so'zga uning so'z turkumi, sintaktik vazifasi yoki semantik ma'nosi haqida maxsus belgilar qo'yiladi [8]. Masalan, o'zbek tilidagi bir xil shaklli so'zlar (omonimlar) annotatsiya yordamida soniyalar ichida ajratib olinishi mumkin. Zamonaviy korpus lingvistikasida annotatsiya jarayoni sun'iy intellekt texnologiyalari yordamida avtomatlashtirilgan bo'lib, bu tadqiqot ko'lamini millionlab gaplarga kengaytirish imkonini beradi.

Korpuslarni solishtirish metodi ham alohida ahamiyatga ega. Bunda tadqiqotchiga ikki xil korpusni, masalan, ona tili egalari korpusi va til o'rganuvchilar korpusini o'zaro taqqoslash imkoni beriladi [5]. Ushbu metod orqali til o'rganuvchilarning eng ko'p qiladigan xatolari yoki qaysi so'zlarni me'yoridan ortiq qo'llashlari aniqlanadi. Shuningdek, turli mintaqaviy variantlarni standart korpuslar (BNC, COCA) bilan solishtirish orqali leksik va stilistik o'zgarishlarni ilmiy jihatdan asoslash mumkin bo'ladi [9].

Xulosa

Korpus lingvistikasining tadqiqot metodlari tilshunoslikni yangi texnologik bosqichga olib chiqdi va uni empirik dalillarga asoslangan aniq fanga aylantirdi. Konkordans, kollokatsiya, n-gramm va annotatsiyalash kabi metodlar tadqiqotchiga tilning ichki mexanizmlarini mikroskop ostida ko'rgandek tahlil qilish imkonini beradi. Mazkur metodologiyaning eng katta yutug'i shundaki, u tilni statik holatda emas, balki real kontekstda va dinamik harakatda o'rganishga zamin yaratadi. Bu esa o'z navbatida zamonaviy o'zbek tilshunosligida korpus yaratish ishlarini jadallashtirishni talab etadi [10].

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, korpus metodlaridan foydalanish nafaqat akademik doiralarda, balki amaliy sohalarda — lug'at tuzish va til o'rgatish darsliklarini yaratishda ham inqilobiy o'zgarishlar yasaydi. Kelajakda korpus lingvistikasi metodlari sun'iy intellekt bilan yanada chuqurroq integratsiyalashadi, bu esa tilni tahlil qilish tezligi va aniqligini beqiyos darajada oshiradi [8]. Shu bois, o'sib kelayotgan tilshunos olimlar uchun korpus tahlilining statistik asosi va dasturiy vositalarini (masalan, AntConc yoki Sketch Engine) o'zlashtirish zamon talabiga aylanib bormoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zME, 2021.
2. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. — Toshkent: Akademnashr, 2012.
3. Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. — Jizzax: Sangzor, 2006.
4. Biber D., Conrad S., Reppen R. Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use. — Cambridge University Press, 1998.
5. Granger S. Learner Corpus Research: Past, Present and Future. — Amsterdam: John Benjamins, 2015.
6. Hunston S. Corpora in Applied Linguistics. — Cambridge University Press, 2002.
7. Leech G. Language in Literature: Style and Foregrounding. — London: Longman, 2008.
8. McEnery T., Hardie A. Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. — Cambridge University Press, 2011.
9. Sinclair J. Corpus Evidence in Language Teaching. — Amsterdam: John Benjamins, 2004.
10. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab... // O'zbek tili va adabiyoti. — Toshkent, 2012. — № 3.

KRIMINAL BADIY DISKURSNING LINGVOPRAGMATIK VA KOMPOZITSION XUSUSIYATLARI

Azizov Solijon Uchmas o'g'li

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti katta o'qituvchisi

E-mail: solijonazizov1@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur tezisda kriminal badiiy diskursning kompozitsion, lingvistik va pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida ushbu

diskursda jinoyat hodisasi, haqiqatni aniqlash jarayoni hamda adolat konsepti markaziy o'rin egallashi aniqlandi. Shuningdek, kriminal matnlarning o'quvchi tafakkurini faollashtiruvchi va jamiyatdagi axloqiy-huquqiy qarashlarni aks ettiruvchi muhim badiiy vosita ekani asoslab berildi. Mazkur tadqiqot natijalari kriminal janr matnlarini lingvistik va adabiy jihatdan chuqurroq talqin etishga xizmat qiladi..

Kalit so'zlar: *kriminal diskurs, badiiy diskurs, jinoyat, adolat, tergov, intriga, pragmatika, konsept.*

Abstract. This paper analyzes the compositional, linguistic, and pragmatic features of criminal literary discourse. The study revealed that the phenomena of crime, the process of discovering the truth, and the concept of justice occupy a central place in this type of discourse. It is also substantiated that criminal texts serve as an important artistic means of activating readers' thinking and reflecting moral and legal views in society. The results of this research contribute to a deeper linguistic and literary interpretation of criminal genre texts.

Key words: *criminal discourse, literary discourse, crime, justice, investigation, intrigue, pragmatics, concept.*

Аннотация. В данной тезисной работе анализируются композиционные, лингвистические и прагматические особенности криминального художественного дискурса. В результате исследования установлено, что центральное место в данном типе дискурса занимают явление преступления, процесс установления истины и концепт справедливости. Также обосновано, что криминальные тексты выступают важным художественным средством активизации мышления читателя и отражения морально-правовых взглядов общества. Результаты данного исследования способствуют более глубокому лингвистическому и литературоведческому толкованию текстов криминального жанра.

Ключевые слова: *криминальный дискурс, художественный дискурс, преступление, справедливость, расследование, интрига, прагматика, концепт.*

Kriminal badiiy diskurs zamonaviy adabiy kommunikatsiyaning eng faol va keng tarqalgan shakllaridan biri bo'lib, unda voqealar markazida jinoyat hodisasi, uning motivlari, ijtimoiy oqibatlar hamda haqiqatni aniqlash jarayoni turadi. N.Feyrklafning ta'kidlashicha, diskurs tilning ijtimoiy amaliyot sifatidagi shakli bo'lib, u jamiyatdagi hokimiyat, mafkura va munosabatlar bilan chambarchas bog'liq [1]. Mazkur diskurs turi o'quvchini oddiy syujet kuzatuvchisiga emas, balki matndagi yashirin mantiqiy bog'lanishlarni aniqlovchi faol interpretatorga aylantiradi. Shu jihatdan kriminal asar o'qish jarayoni estetik zavq bilan bir qatorda intellektual faoliyatni ham talab qiladi. Aynan shuning uchun detektiv, triller, kriminal roman va tergov hikoyalari ommaviy adabiyot doirasidan chiqib, jiddiy ilmiy tadqiqot obyektiga aylangan.

Badiiy diskurs nazariyasida matn faqat til birliklari yig'indisi sifatida emas, balki muallif maqsadi, o'quvchi qabul qilishi, madaniy kontekst va kommunikativ strategiyalar birligi sifatida qaraladi. Shu nuqtayi nazardan kriminal badiiy diskursning o'ziga xosligi uning ko'p qatlamli semantik tuzilishida namoyon bo'ladi. Bir qatlamda sodir bo'lgan jinoyat voqeasi mavjud bo'lsa, ikkinchi qatlamda ushbu voqeaning yashirin sabablari, uchinchi qatlamda esa uni fosh etishga qaratilgan

tergov jarayoni joylashadi. Jumladan, T. van Deykning fikricha, diskursni o'rganish matn strukturasini tahlil qilish bilangina cheklanmay, balki uni yuzaga keltiruvchi kognitiv hamda ijtimoiy omillarni ham qamrab olishi lozim [6]. Natijada bunday matnlarda ochiq va yashirin informatsiya o'rtasidagi doimiy qarama-qarshilik syujetning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi.

T.Todorov detektiv janrni "ikki hikoya" modeli orqali izohlaydi: birinchisi *jinoyatning o'zi*, ikkinchisi esa *uni aniqlash jarayoni* [5]. Ushbu nazariya kriminal diskursning struktur asoslarini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, kriminal matnda o'quvchi voqealarni to'g'ridan to'g'ri emas, balki tergovchi nigohi, guvohlarning nutqi, dalillar tizimi va retrospektiv eslashlar orqali bilib boradi. Demak, voqelikning berilishi chiziqli emas, balki rekonstruktiv xarakterga ega bo'ladi.

Kriminal badiiy diskursning yana bir muhim xususiyati – axborotni me'yorli taqsimlash strategiyasidir. Muallif barcha faktlarni bir vaqtning o'zida bermaydi; ayrim dalillar yashiriladi, ayrimlari bo'rttiriladi, ba'zilar esa chalg'ituvchi vosita sifatida qo'llanadi. Natijada o'quvchi har bir detalni muhim deb qabul qilishga majbur bo'ladi. Bu esa matnni pragmatik jihatdan yuqori darajada boshqariladigan diskursga aylantiradi. X.P. Grays kooperatsiya prinsipi va implikatura nazariyasi nuqtayi nazaridan qaralganda, kriminal matnlarda ma'no ko'pincha bevosita aytilmaydi, balki ishora, sukut, noaniq javob yoki zid bayonotlar orqali yuzaga chiqadi [3].

Mazkur diskursning leksik-semantik tizimi ham o'ziga xosdir. Unda *crime, murder, suspect, witness, evidence, guilt, innocence, punishment, justice* kabi birliklar markaziy konseptual maydonni tashkil etadi. O'zbek tilidagi kriminal matnlarda esa *jinoyat, qotillik, gumondor, guvoh, dalil, ayb, jazo, adolat* kabi birliklar shunday funksiyani bajaradi. Bu birliklar faqat nominativ ma'noda emas, balki emotsional-ekspressiv, baholovchi va ideologik yuk bilan ham qo'llanadi. Masalan, "qotil" va "jinoyatchi" birliklari ayrim kontekstlarda huquqiy termin bo'lsa, boshqa holatda axloqiy hukm ifodachisiga aylanadi.

Kriminal diskursda personajlar tizimi ham an'anaviy badiiy janrlardan farqlanadi. Unda odatda to'rtta markaziy rol kuzatiladi: *jinoyatchi, qurbon, tergovchi* va *guvoh*. Har bir rol ma'lum kommunikativ funksiyani bajaradi. Jinoyatchi haqiqatni yashiradi, tergovchi uni ochadi, guvoh voqeani parchalangan shaklda yetkazadi, qurbon esa ko'pincha voqea markazidagi sukut figurasi sifatida namoyon bo'ladi. Aynan ushbu rollar o'rtasidagi nutqiy va psixologik qarama-qarshilik kriminal asarning dramatik kuchini belgilaydi. J.Skaggs qayd etganidek, kriminal va detektiv adabiyot jamiyatning tartib, qonun hamda adolat haqidagi tasavvurlarini badiiy shaklda aks ettiruvchi muhim janrlardan biridir [4].

Shuningdek, kriminal badiiy diskurs zamonaviy jamiyatdagi huquq, axloq va ijtimoiy tartib haqidagi qarashlarni aks ettiradi. M.Fuko jazo va nazorat tizimlarini ijtimoiy hokimiyat mexanizmi sifatida talqin qiladi [2]. Shu ma'noda kriminal asarlarda jinoyat faqat shaxsiy og'ish emas, balki jamiyatdagi tengsizlik, korrupsiya, zo'ravonlik yoki ma'naviy inqiroz natijasi sifatida ham tasvirlanadi. Demak, kriminal diskurs ijtimoiy tanqid vositasi vazifasini ham bajaradi.

Bugungi global adabiy jarayonda kriminal janr turli milliy madaniyatlarda yangi shakllarda rivojlanmoqda. Klassik ingliz detektivi mantiqiy yechim va intellektual o'yin bilan ajralib tursa, sharq adabiyotida kriminal syujet ko'pincha oilaviy qadriyatlar, sha'n va jamoaviy mas'uliyat bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Bu holat kriminal diskursning universal va milliy xususiyatlari birgalikda mavjud ekanligini ko'rsatadi.

Shunga qaramay, kriminal badiiy diskurs bo'yicha ko'plab tadqiqotlarda asosan syujet qurilishi yoki janr tarixi yoritilgan bo'lib, uning lingvopragmatik mexanizmlari, konseptual maydoni va o'quvchi ongiga ta'sir strategiyalari yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Ayniqsa, jinoyat va adolat konseptlarining turli tillarda qanday verbalizatsiya qilinishi hamon dolzarb ilmiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Kriminal badiiy diskursning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash uchun uni bir necha asosiy yo'nalishlar kesimida tahlil qilish maqsadga muvofiq: *kompozitsion tuzilish, lingvistik vositalar, pragmatik strategiyalar* hamda *kognitiv mexanizmlar*. Ushbu komponentlar o'zaro integratsiyalashgan holda matnning umumiy kommunikativ ta'sirini yuzaga keltiradi.

Kompozitsion xususiyatlar. Kriminal diskursning eng muhim belgilaridan biri – uning retrospektiv va rekonstruktiv xarakteridir. Voqea odatda jinoyat sodir bo'lgandan keyin boshlanadi va butun syujet davomida shu voqeaning sabablari hamda tafsilotlari asta-sekin ochib boriladi. Bu jarayon T.Todorov ta'kidlagan “ikki hikoya modeli” bilan bevosita bog'liq: **jinoyat tarixi** va **tergov tarixi**.

Kompozitsiyada quyidagi bosqichlar kuzatiladi: (1) jinoyatning sodir bo'lishi (ko'pincha bevosita tasvirlanmaydi); (2) gumon va noaniqlik bosqichi; (3) dalillarni yig'ish; (3) noto'g'ri yo'naltirish (false clues); (4) haqiqatni ochish (revelation); (5) adolatning tiklanishi. Mazkur struktura o'quvchida intriga va kognitiv taranglikni yuzaga keltiradi. O'quvchi har bir epizodni mantiqiy tahlil qilishga majbur bo'ladi, bu esa kriminal diskursni boshqa badiiy matnlardan ajratib turadi.

Leksik-semantik xususiyatlar. Kriminal badiiy diskursda maxsus terminologik va yarim terminologik leksika ustunlik qiladi. Bu leksik qatlam quyidagi semantik maydonlarni qamrab oladi: (1) jinoyat: qotillik, o'g'irlik, firibgarlik; (2) protsessual birliklar: tergov, so'roq, ekspertiza; (3) subyektlar: gumondor, guvoh, tergovchi; (4) natija: ayb, jazo, adolat. Mazkur birliklar ko'pincha ko'p ma'noli va baholovchi xarakterga ega bo'ladi. Masalan, “gumondor” so'zi bir vaqtning o'zida huquqiy maqomni ham, shubha semasini ham ifodalaydi. Shu orqali matnda noaniqlik saqlanadi. Bundan tashqari, kriminal matnlarda: sinonimik qatorlar (qotil – jinoyatchi – aybdor), evfemizmlar, metaforik ifodalar keng qo'llanadi. Bu vositalar matnning ekspressivligini oshiradi va o'quvchi hissiyotiga ta'sir ko'rsatadi.

Pragmatik xususiyatlar. Kriminal diskursning eng muhim jihati – uning pragmatik manipulyativ xarakteridir. Muallif o'quvchi bilimni boshqaradi, ya'ni: (1) ayrim faktlarni yashiradi, (2) ba'zi ma'lumotlarni kechiktirib beradi, (3) chalg'ituvchi belgilarni kiritadi.

Bu jarayon X.P. Grays nazariyasidagi *implikatura* tushunchasi bilan izohlanadi. Matnda ko'p hollarda ma'no to'g'ridan to'g'ri berilmaydi, balki – sukut,

noaniq ifoda, ikki ma'noli gaplar orqali shakllanadi. Masalan, guvohning "Men uni o'sha kuni ko'rganman, lekin aniq eslay olmayman" kabi gaplari bir vaqtning o'zida ham axborot beradi, ham uni cheklaydi.

Shuningdek, kriminal diskursda quyidagi nutq strategiyalari faol: (1) yashirish strategiyasi (*concealment*), (2) chalg'itish strategiyasi (*misdirection*), (3) oshkor etish strategiyasi (*revelation*). Bu strategiyalar o'quvchi kutishlarini boshqaradi.

Kognitiv xususiyatlar. Kriminal badiiy diskurs o'quvchi ongida maxsus kognitiv modelni shakllantiradi. O'quvchi: (1) dalillarni yig'adi, (2) sabab-natija aloqalarini quradi, (3) ehtimoliy versiyalarni tekshiradi. Ya'ni, u tergovchi rolini qabul qiladi. Bu jarayon inferensiya (xulosa chiqarish) orqali amalga oshadi.

Kriminal diskursda asosiy konseptlar quyidagilar: **JINOYAT** (*ijtimoiy buzilish*), **AYB** (*axloqiy va huquqiy baho*), **ADOLAT** (*muvozanatni tiklash*), **HAQIQAT** (*yashirin voqelik*). Mazkur konseptlar o'zaro qarama-qarshi munosabatda bo'lib, matn semantik yadrosini tashkil etadi.

Personajlar tizimi va ularning diskursiv roli. Kriminal matnda personajlar faqat syujet elementi emas, balki diskursiv funksiyalarni bajaruvchi birliklar hisoblanadi: (1) tergovchi – haqiqatni izlovchi subyekt; (2) jinoyatchi – yashirish va manipulyatsiya qiluvchi subyekt; (3) guvoh – fragmentar axborot manbai; (4) jabrlanuvchi – voqea markazi, ammo ko'pincha passiv figura. Ular o'rtasidagi dialoglar, qarama-qarshilik va psixologik bosim matnning dramatikligini oshiradi.

Lingvomadaniy xususiyatlar. Kriminal badiiy diskurs turli madaniyatlarda turlicha namoyon bo'ladi. Masalan: ingliz detektiv an'anasida mantiq va tartib ustun; sharqona matnlarda axloqiy qadriyatlar va jamoaviy mas'uliyat kuchli. Bu holat kriminal diskursning universal va milliy xususiyatlari mavjudligini ko'rsatadi.

Vaqt va makonning funksional qo'llanilishi. Kriminal badiiy diskursda vaqt va makon oddiy fon vazifasini bajarmaydi, balki voqeani anglash hamda jinoyat mexanizmini yechishda faol komponent sifatida ishtirok etadi. Ko'plab kriminal asarlarda vaqt kategoriyasi "alibi", "voqea sodir bo'lgan lahza", "kechikkan harakat", "oldindan rejalashtirish" kabi semantik birliklar orqali ifodalanadi. Demak, vaqt syujetning tashqi shakli emas, dalil maqomiga ega birlik hisoblanadi.

Makon ham shunga o'xshash funksiyani bajaradi. Yopiq xona, qorong'i yo'lak, tashlandiq uy, poyezd, mehmonxona yoki chekka qishloq kabi joylar kriminal diskursda tasodifiy tanlanmaydi. Bunday makonlar sir, izolyatsiya, nazoratning yo'qligi yoki yashirinlik semalarini yuzaga chiqaradi. Shu sababli makon ko'pincha psixologik bosim yaratish vositasi sifatida ishlatiladi.

Kriminal matnda vaqt va makonning aniq tasviri o'quvchini mantiqiy tekshiruvga undaydi. Masalan, qahramonning voqea vaqtida qayerda bo'lgani, bir joydan ikkinchi joyga qancha vaqtda yetib borishi yoki eshikning ichkaridan qulflangani kabi tafsilotlar syujet yechimi uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Natijada xronotop kriminal diskursning konstruktiv elementi sifatida namoyon bo'ladi.

Dialog va so'roq nutqining o'rni. Kriminal badiiy diskursda dialoglar oddiy suhbat emas, balki axborot olish va yashirin niyatlarni aniqlash vositasidir. Ayniqsa, tergovchi bilan gumondor, guvoh bilan tergovchi, jinoyatchi bilan boshqa personajlar o'rtasidagi suhbatlar matnning dinamik markazini tashkil etadi. Bu dialoglarda savol-

javob shakli ustun bo'lib, har bir replika ortida qo'shimcha ma'no yashiringan bo'ladi.

So'roq nutqida ko'pincha quyidagi holatlar kuzatiladi: savolga to'liq javob bermaslik; mavzuni o'zgartirish; emotsional reaksiya bilan himoyalanish; ortiqcha tafsilot berish orqali chalg'itish; sukut saqlash. Bunday nutqiy holatlar pragmatik jihatdan personajning psixologik holatini ochib beradi. Masalan, sodda savolga haddan tashqari murakkab javob berish shubha uyg'otishi mumkin. Shu bois kriminal diskursda dialog semantik emas, diagnostik funksiyani ham bajaradi.

Psixologizm va ichki motivatsiya. Kriminal badiiy diskurs jinoyatni faqat tashqi harakat sifatida emas, inson ruhiyati natijasi sifatida talqin qiladi. Jinoyat ortida rashk, qo'rquv, boylikka intilish, qasos, tahqirlanish, meros talashuvi yoki yashirin travma kabi motivlar turishi mumkin. Muallif aynan shu ichki omillarni ochish orqali syujetga chuqurlik beradi.

Psixologizmning kuchayishi natijasida kriminal asarlarda "kim qildi?" savoli bilan bir qatorda "nega qildi?" savoli ham markaziy ahamiyat kasb etadi. Bu esa klassik detektivdan zamonaviy psixologik trillerga o'tish jarayonini ko'rsatadi. Demak, kriminal diskurs evolyutsiyasida motiv tahlili tobora dolzarblik kasb etmoqda.

Ichki monolog, xotira parchalari, asabiy reaksiyalar, nutqdagi ikkilanish va emotsional siljishlar personajning yashirin dunyosini ifodalovchi vositalardir. Shu sababli kriminal matn ko'pincha psixologik tahlil bilan boyitilgan badiiy diskurs sifatida namoyon bo'ladi.

O'quvchi bilan intellektual hamkorlik. Kriminal badiiy diskursning eng noyob belgilaridan biri – muallif va o'quvchi o'rtasidagi intellektual o'yin modelidir. Muallif dalillarni joylashtiradi, o'quvchi esa ularni sharhlaydi. Har bir yangi epizod o'quvchining avvalgi taxminlarini inkor qilishi yoki mustahkamlashi mumkin. Shu tariqa o'qish jarayoni passiv qabul emas, faol mantiqiy ishtirokka aylanadi.

Ko'plab kriminal asarlarda muallif o'quvchiga yetarli dalil beradi, biroq ularni noto'g'ri tartibda yoki chalg'ituvchi kontekstda taqdim etadi. Natijada final yechim kutilmagan ko'rinsa-da, aslida matn ichida asoslangan bo'ladi. Bu hodisa janrning estetik qoniqish mexanizmini yuzaga keltiradi.

O'quvchi o'zini tergovchi bilan tenglashtiradi, ba'zan esa undan oldin haqiqatni topishga urinadi. Shu sababli kriminal diskurs kitobxon tafakkurini faollashtiruvchi janr sifatida alohida qadrlanadi.

Adolat konseptining yakuniy funksiyasi. Kriminal badiiy diskursning aksariyat namunalarida syujet jinoyatni fosh etish bilan emas, adolatning qaror topishi bilan yakunlanadi. Biroq adolat har doim bir xil shaklda namoyon bo'lmaydi. U – sud hukmi; jamoatchilik fosh etishi; axloqiy tavba; shaxsiy jazo; haqiqatning oshkor bo'lishi ko'rinishlarida yuzaga chiqishi mumkin.

Bu holat kriminal asarlarda huquqiy va axloqiy adolat o'rtasidagi tafovutni ko'rsatadi. Ba'zan qonun jazolay olmaydi, lekin haqiqat ochiladi; ba'zan esa jinoyatchi jazolanadi, biroq qurbonning hayoti qaytmaydi. Demak, kriminal diskurs adolatni sodda emas, murakkab ijtimoiy-falsafiy kategoriya sifatida talqin qiladi.

Janrning zamonaviy transformatsiyasi. Bugungi adabiyot va media makonida kriminal diskurs yangi shakllarga ega bo'lmoqda. An'anaviy detektiv

roman bilan bir qatorda sud dramasi, psixologik triller, serial narrativi, true crime janri va kiberjinoyat syujetlari keng tarqaldi. Bu esa jinoyat tushunchasining zamonaviy texnologik va global tus olayotganini ko'rsatadi.

Raqamli makonda sodir etiladigan firibgarlik, shaxsiy ma'lumot o'g'irlanishi, virtual manipulyatsiya kabi hodisalar yangi kriminal diskurs birliklarini yuzaga keltirdi. Natijada janr tarixiy an'analarini saqlagan holda yangi ijtimoiy ehtiyojlarga moslashmoqda.

Kriminal badiiy diskursda konflikt tizimi. Har qanday badiiy matnning harakatlantiruvchi kuchi konflikt bo'lsa, kriminal diskursda bu unsur yanada murakkab shaklda namoyon bo'ladi. Chunki, bunda konflikt faqat ikki shaxs o'rtasidagi qarama-qarshilik emas, balki haqiqat va yolg'on, qonun va jinoyat, vijdon va manfaat, tartib va xaos o'rtasidagi kurash sifatida yuzaga chiqadi. Shu sababli kriminal syujetning keskinligi tashqi voqealar sonida emas, qarama-qarshi kuchlarning mantiqiy to'qnashuvida namoyon bo'ladi.

Kriminal asarlarda konflikt odatda **uch bosqich**da rivojlanadi. Dastlab jinoyat sodir bo'lishi bilan ijtimoiy muvozanat buziladi. Keyingi bosqichda gumon, yashirin faktlar va noto'g'ri versiyalar sababli ziddiyat chuqurlashadi. Yakuniy bosqichda esa haqiqat ochilib, muvozanat qisman yoki to'liq tiklanadi. Mazkur dinamika o'quvchi emotsional qiziqishini doimiy saqlab turadi.

Ba'zi zamonaviy kriminal matnlarda konflikt tashqi emas, ichki xarakter kasb etadi. Masalan, tergovchi o'z vijdoni, o'tmishi yoki axloqiy tanlovi bilan kurashadi. Bu holat janrning psixologik imkoniyatlari kengayganini ko'rsatadi.

Ramziy belgilar va detalning ahamiyati. Kriminal badiiy diskursda mayda detal ko'pincha katta semantik yuk tashiydi. Oddiy ko'ringan buyum – qo'lqop, kalit, xat, soat, deraza, iz, choynak yoki surat keyinchalik asosiy dalilga aylanishi mumkin. Shu bois kriminal matnda detal dekorativ unsur emas, funksional birlikdir. Ramziy belgilar ham keng qo'llanadi. Qorong'ulik sir va xavfni, yomg'ir iztirobni, yopiq eshik yashirin haqiqatni, singan oynalar buzilgan tartibni ifodalashi mumkin. Bunday vositalar matnga qo'shimcha ma'no qatlamini olib kiradi. O'quvchi kriminal matnda har bir detalga ehtiyotkorlik bilan qaraydi, chunki ularning qaysi biri muhim, qaysi biri chalg'ituvchi ekanini oldindan bilmaydi. Natijada diqqatning yuqori darajada safarbar etilishi yuz beradi.

Tergovchi obrazi va uning evolyutsiyasi. Kriminal badiiy diskurs tarixida tergovchi obrazi markaziy figuradir. Klassik asarlarda u sovuqqon, mantiqiy fikrlovchi, kuzatuvchan va xatoga yo'l qo'ymaydigan qahramon sifatida tasvirlangan. U tartibsizlik ichidan mantiq topuvchi aql timsoli hisoblanadi.

Keyingi davr asarlarida tergovchi obrazi murakkablashdi. Zamonaviy kriminal romanlarda u: shaxsiy muammolari bor inson; travmatik o'tmishga ega personaj; tizim bilan ziddiyatga kiruvchi mutaxassis; ba'zan o'zi ham axloqiy jihatdan noaniq shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Bu evolyutsiya kriminal diskursning inson tabiatiga chuqurroq kirib borayotganini ko'rsatadi. Tergovchi endi ideal mexanizm emas, **murakkab insoniy shaxs**dir.

Ayol obrazi va gender talqini. Kriminal badiiy diskursda ayol obrazlari dastlab ko'proq qurbon, guvoh yoki sirli personaj sifatida tasvirlangan bo'lsa, keyinchalik faol tergovchi, strategik jinoyatchi yoki mustaqil tahlilchi sifatida

namoyon bo'la boshladi. Bu o'zgarish jamiyatdagi gender qarashlari evolyutsiyasi bilan bog'liq.

Ayol tergovchi obrazlari kuzatuvchanlik, psixologik sezgirlik va kommunikativ mahorat orqali jinoyatni ochadi. Boshqa tomondan, ayrim asarlarda ayol jinoyatchi stereotiplarni buzuvchi murakkab figura sifatida beriladi. Shu tariqa kriminal diskurs gender masalalarini ham yorituvchi maydonga aylanadi.

Til va uslubning dinamikligi. Kriminal badiiy diskurs uslubiy jihatdan tezkor, tarang va maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi. Uzun tavsiflar o'rniga qisqa, keskin va ma'nodor gaplar ustunlik qiladi. Dialoglarning faol qo'llanishi syujetni tezlashtiradi. Uslubda quyidagi vositalar faol ishlatiladi: qisqa sintaktik konstruksiyalar, kutilmagan pauza, ellipsis, takrorlar orqali taranglik yaratish, keskin o'tishlar, emotsional urg'uli leksika. Bunday uslubiy vositalar o'quvchini doimiy kutish holatida ushlab turadi. Ayniqsa, yakuniy sahnalarda tempning keskin oshishi kriminal diskursning tipik belgilaridan biridir.

Milliy mentalitet va jinoyat talqini. Turli xalqlarda jinoyat tushunchasi bir xil huquqiy asosga ega bo'lsa-da, uning badiiy talqini milliy mentalitetga ko'ra farqlanadi. Ayrim madaniyatlarda shaxsiy erkinlikka tajovuz markaziy jinoyat sifatida ko'rilsa, boshqalarida oilaga xiyonat yoki sha'nni toptash og'irroq qabul qilinadi. Shu sababli kriminal badiiy diskursda jinoyat motivlari ham madaniy rang-baranglik kasb etadi. Meros talashuvi, oilaviy sirlar, ijtimoiy tabaqalanish, korrupsiya, siyosiy bosim yoki mahalliy qadriyatlarga zid harakatlar turli adabiyotlarda turlicha aks etadi. Bu jihat kriminal diskursni qiyosiy filologik tahlil uchun muhim obyektga aylantiradi.

Ommaviy madaniyatdagi o'rni. Kriminal badiiy diskurs bugungi kunda faqat kitob shaklida emas, balki kino, serial, podkast, audio hikoya va interaktiv o'yinlar ko'rinishida ham keng tarqalgan. Bu holat uning universal qiziqish uyg'otish xususiyatini ko'rsatadi. Ommaviy madaniyatda kriminal syujetning mashhurligi bir necha omil bilan izohlanadi: (1) sir va jumboqqa tabiiy qiziqish; (2) xavfni xavfsiz shaklda boshdan kechirish istagi; (3) adolat tiklanishini ko'rishga ehtiyoj; (4) mantiqiy muammoni hal qilish zavqi. Shu bois kriminal diskurs zamonaviy madaniy iste'molning eng barqaror janrlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Ilmiy-nazariy ahamiyati. Kriminal badiiy diskursni o'rganish nafaqat adabiyotshunoslik, balki lingvistika, pragmatika, psixologiya va madaniyatshunoslik uchun ham muhimdir. Chunki, bunda matn qanday qilib qiziqish uyg'otishi, til vositalari orqali shubha yaratish, o'quvchi tafakkurini boshqarish, axloqiy baholashni shakllantirish kabi jarayonlar yaqqol ko'rinadi. Demak, kriminal badiiy diskurs murakkab kommunikativ tizim sifatida ko'p tarmoqli tadqiqotlar uchun boy material beradi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, kriminal badiiy diskurs badiiy kommunikatsiyaning o'ziga xos turi bo'lib, unda jinoyat hodisasi, uni fosh etish jarayoni va adolatni tiklash masalalari markaziy o'rin egallaydi. Mazkur diskursning asosiy xususiyati voqealarning oddiy ketma-ketlikda emas, balki yashirin axborotni bosqichma-bosqich ochish tamoyili asosida qurilishidir. Shu sababli kriminal matn o'quvchini passiv kuzatuvchidan faol tahlilchi darajasiga olib chiqadi. Tadqiqot davomida ushbu diskursga xos bo'lgan retrospektiv kompozitsiya, intriga, chalg'ituvchi strategiyalar,

dalillar tizimi va yakuniy yechim uning yetakchi belgilaridan ekani aniqlandi. Ayniqsa, muallif tomonidan axborotni me'yorli taqsimlash hamda noaniqlik yaratish usullari matnning pragmatik ta'sirchanligini kuchaytiradi.

Shuningdek, kriminal badiiy diskursda jinoyat, ayb, jazo, tergov va adolat bilan bog'liq leksik birliklar asosiy konseptual maydonni tashkil etadi. Tergovchi, jinoyatchi, guvoh va jabrlanuvchi kabi personajlar esa syujetni rivojlantiruvchi funksional obrazlar sifatida namoyon bo'ladi. Ular o'rtasidagi ziddiyat va mantiqiy qarama-qarshilik asarning dramatik kuchini belgilaydi. Umuman, kriminal badiiy diskurs nafaqat qiziqarli voqealar tizimini yaratadi, balki jamiyatdagi axloqiy, huquqiy va madaniy qarashlarni ham aks ettiradi. Shu bois uni lingvistik, adabiy va qiyosiy jihatdan o'rganish dolzarb ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fairclough N. Critical discourse analysis: The critical study of language. – London: Routledge, 2013. – 608 p.
2. Foucault M. Discipline and punish: The birth of the prison / Translated by A.Sheridan. – New York: Pantheon Books, 1977. – 333 p.
3. Grice H.P. Logic and conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3: Speech Acts / Ed. by P.Cole, J.L. Morgan. – New York: Academic Press, 1975. – pp. 41–58.
4. Scaggs J. Crime fiction. – New York: Routledge, 2005. – 176 p.
5. Todorov T. The poetics of prose / Translated by R.Howard. – Ithaca, New York: Cornell University Press, 1977. – 272 p.
6. van Dijk T.A. Discourse and context: A sociocognitive approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 267 p.

DISKURS NAZARIYASINING ILMIY ASOSLARI

Toshxonov Lochinbek Tursunboyevich

Andijon qishloq xo'jaligi va agrotexnologiyalar instituti

Xorijiy tillar kafedrasi mudiri, f.f.f.d (PhD)

[*lochin@inbox.ru*](mailto:lochin@inbox.ru)

Annotatsiya: Ushbu maqolada diskurs nazariyasining ilmiy asoslari, uning shakllanish bosqichlari hamda zamonaviy tilshunoslikdagi o'rni yoritilgan. Diskurs va matn tushunchalari o'rtasidagi farqlar tahlil qilinib, F. de Sossyurning langue va parole nazariyasi hamda Z. Harrisning diskurs tahliliga oid ilmiy qarashlari asosida diskursning lingvistik, ijtimoiy va kommunikativ xususiyatlari ochib berilgan. Shuningdek, diskursning pragmatik va sotsiolingvistik mohiyati misollar orqali asoslangan.

Kalit so'zlar: *diskurs, matn, tilshunoslik, Sossyur, langue, parole, Z. Harris, diskurs tahlili, pragmalingvistika, sotsiolingvistika, kommunikativ jarayon, strukturalizm.*

Annotation: This article presents the scientific foundations of discourse theory, its stages of development, and its role in modern linguistics. The differences between the concepts of discourse and text are analyzed, and based on F. de Saussure's theory

of language and parole as well as Z. Harris's approach to discourse analysis, the linguistic, social, and communicative features of discourse are discussed. The pragmatic and sociolinguistic nature of discourse is also explained through examples.

Keywords: *discourse, text, linguistics, Saussure, langue, parole, Z. Harris, discourse analysis, pragmalinguistics, sociolinguistics, communicative process, structuralism.*

Аннотация: В данной статье рассматриваются научные основы теории дискурса, этапы её формирования и её место в современной лингвистике. Анализируются различия между понятиями дискурс и текст, а также на основе теории Ф. де Соссюра о *langue* и *parole* и взглядов З. Харриса на анализ дискурса раскрываются лингвистические, социальные и коммуникативные особенности дискурса. Также приводятся примеры, раскрывающие прагматическую и социолингвистическую сущность дискурса.

Ключевые слова: *дискурс, текст, лингвистика, Соссюр, langue, parole, З. Харрис, анализ дискурса, прагматическая лингвистика, социолингвистика, коммуникативный процесс, структурализм.*

Diskurs nazariyasi zamonaviy tilshunoslik, sotsiolingvistika va pragmalingvistika yo'nalishlarining eng muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. U nutqni faqat lingvistik birliklar tizimi sifatida emas, balki ijtimoiy, madaniy va kommunikativ hodisa sifatida ham o'rganadi. Ya'ni diskurs tilning "quruq tuzilmasi" emas, balki real hayotdagi muloqot jarayonlari, ishtirokchilar munosabati va nutqning maqsadi bilan bog'liq murakkab tizimdir. Diskurs tushunchasining shakllanishi uzoq tarixiy-ilmiy jarayon bo'lib, u strukturalizm, funksional tilshunoslik hamda zamonaviy diskurs tahlili yo'nalishlari bilan chambarchas bog'liq.

Tilshunoslikda "matn" va "diskurs" tushunchalari bir-biriga yaqin bo'lsa-da, ularning mazmuniy va funksional farqlari mavjud. Matn odatda yozma yoki og'zaki shaklda ifodalangan, tugallangan, grammatik va mantiqiy jihatdan bog'langan lingvistik birlik sifatida qaraladi. Masalan, darslikdagi bir paragraf, gazetadagi maqola yoki badiiy asarning bir bo'lagi matn hisoblanadi. Unda gaplar o'zaro grammatik vositalar orqali bog'lanib, ma'lum bir fikrni ifodalaydi.

Diskurs esa matndan kengroq tushuncha bo'lib, u faqat til birliklarini emas, balki ularning ishlatilish sharoiti, nutq egasining maqsadi, tinglovchi bilan munosabat, ijtimoiy vaziyat va madaniy kontekstni ham o'z ichiga oladi. Boshqacha aytganda, matn "mahsulot" bo'lsa, diskurs "jarayon" hisoblanadi.

Masalan, "Eshikni yoping" degan jumla matn sifatida oddiy buyruq gapdir. Ammo u turli vaziyatlarda turlicha diskurs hosil qiladi:

O'qituvchi dars paytida bu gapni aytsa — bu tartib va intizomga oid pedagogik diskurs bo'ladi.

Shifokor operatsiya xonasida aytsa — bu xavfsizlikka oid professional diskursga aylanadi.

Ota-ona uyda farzandiga aytsa — bu oilaviy tarbiya diskursi bo'ladi.

Ko'rinib turibdiki, bir xil lingvistik birlik turli ijtimoiy kontekstda turlicha ma'no va funksiyaga ega bo'ladi. Bu esa diskursning pragmatik va sotsial tabiatini yaqqol namoyon qiladi.

Yana bir misol sifatida, "Sizni tabriklayman" iborasini olaylik. Bu jumla: rasmiy tadbir — rasmiy diskurs, do'stlar orasida — norasmiy, emotsional diskurs, internet tarmoqlarida — raqamli kommunikativ diskurs sifatida namoyon bo'ladi.

Demak, diskurs tahlilida asosiy e'tibor faqat gap tuzilishiga emas, balki uning "kim tomonidan", "kimga", "qaysi vaziyatda" va "qanday maqsadda" aytilayotganiga qaratiladi.

Shunday qilib, diskurs va matn o'rtasidagi asosiy farq shundaki, matn statik lingvistik birlik bo'lsa, diskurs dinamik ijtimoiy-kommunikativ jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Bu yondashuv tilni nafaqat tizim, balki jonli ijtimoiy hodisa sifatida o'rganishga imkon beradi.

Diskurs nazariyasining shakllanishida shveytsariyalik tilshunos Ferdinand de Sossyur (F. de Saussure)ning ilmiy qarashlari alohida o'rin tutadi [1]. U zamonaviy tilshunoslikda strukturalizm yo'nalishining asoschisi sifatida tan olinadi. Sossyurning eng muhim ilmiy yondashuvlaridan biri tilni ikki asosiy jihatga — langue (til tizimi) va "parole (nutq)"ga ajratishidir. Langue tilning umumiy, ijtimoiy va barqaror tizimi bo'lib, u jamiyat tomonidan qabul qilingan qoidalar, grammatik strukturalar va lug'aviy birliklarni o'z ichiga oladi. Parole esa ushbu tizimning individual nutq jarayonida amalga oshirilishi, ya'ni konkret so'zlashuv va yozma ifoda shaklidir.

Masalan, o'zbek tilidagi "salom berish" qoidasi langue doirasiga kiradi, chunki bu jamiyat tomonidan qabul qilingan umumiy lingvistik norma hisoblanadi. Ammo "Assalomu alaykum, ustoz!" yoki "Salom, do'stim!" kabi konkret ifodalar parole, ya'ni individual nutq namunasidir. Har bir inson bu umumiy qoidani o'z kommunikativ maqsadi va vaziyatiga qarab turlicha ifodalaydi.

Sossyur konsepsiyasida diskurs bevosita parole bilan bog'liq bo'lib, u real nutq faoliyatini, ya'ni tilning amaliy qo'llanishini ifodalaydi. Shu ma'noda diskurs faqat grammatik birliklar yig'indisi emas, balki ma'lum ijtimoiy vaziyatda yuzaga keladigan jonli nutq jarayonidir. Masalan, "Sizni majlisga taklif qilamiz" jumlasini til tizimi jihatidan oddiy gap bo'lsa-da, u rasmiy ish yuritish diskursi doirasida alohida ijtimoiy ma'no va funksiyaga ega bo'ladi.

Strukturalizm esa tilni ichki, mustaqil tizim sifatida o'rganishga asoslangan bo'lib, unda asosiy e'tibor til birliklarining o'zaro munosabatiga qaratiladi. Sossyur fikricha, tilni o'rganishda uning elementlarini alohida emas, balki tizim ichidagi bog'liqlikda tahlil qilish zarur. Bu yondashuv keyinchalik tilshunoslikda katta ilmiy burilish yasadi.

Biroq strukturalizmning dastlabki bosqichlarida asosiy urg'u langue tizimiga qaratilgan bo'lsa, keyingi ilmiy rivojlanish jarayonida olimlar nutq amaliyoti — ya'ni parole va diskursni o'rganishga ko'proq e'tibor bera boshladilar. Chunki real muloqot jarayoni til tizimining qanday ishlashini amalda ko'rsatib beradi.

Shu jihatdan Sossyurning ilmiy qarashlari diskurs nazariyasi uchun metodologik poydevor bo'lib xizmat qiladi. U tilni faqat qoidalar majmuasi sifatida emas, balki ijtimoiy va kommunikativ jarayon sifatida tushunish imkonini berdi. Bu esa keyinchalik pragmatolingvistika va zamonaviy diskurs tahlilining rivojlanishiga muhim zamin yaratdi.

Diskurs tahlilining ilmiy yo'nalish sifatida shakllanishida amerikalik tilshunos Zellig Harris (Z. Harris)ning hissasi juda muhim hisoblanadi. U XX asrning 50-yillarida "discourse analysis" (diskurs tahlili) atamasini ilmiy muomalaga kiritib, tilni faqat alohida gaplar darajasida emas, balki undan yuqori — matn va nutq birligi sifatida o'rganish zarurligini ilmiy asoslab berdi. Bu yondashuv tilshunoslikda yangi bosqichning boshlanishiga sabab bo'ldi.

Harrisning fikricha, tilni tahlil qilishda alohida gaplar yetarli emas, chunki real muloqot jarayonida gaplar o'zaro bog'liq holda, ketma-ketlikda va ma'lum kontekst ichida ma'no kasb etadi [2]. Masalan, "Eshikni yoping. Sovuq kiriyapti. Bolalar shamollashi mumkin." kabi gaplar alohida ko'rilganda oddiy jumlar bo'lsa-da, birgalikda ular ogohlantirish va g'amxo'rlik mazmunidagi diskursni tashkil etadi. Demak, ma'no faqat bitta gapda emas, balki ularning o'zaro bog'lanishida yuzaga keladi.

Harris diskursni grammatik strukturalar va ijtimoiy kontekst o'rtasidagi uzviy bog'liqlik sifatida talqin qiladi. Ya'ni, nutqning shakli (grammatika) va uning ishlatilish muhiti (kontekst) birgalikda tahlil qilinishi kerak. Masalan, "Siz majlisga kechikdingiz" jumlasini:

ish joyida — rasmiy tanbeh diskursi,
o'qituvchi tomonidan — tarbiyaviy diskurs,
do'stlar orasida — hazil yoki ogohlantirish diskursi sifatida talqin qilinishi mumkin.

Bu yondashuv keyinchalik pragmatolingvistika va sotsiololingvistika rivojiga kuchli ta'sir ko'rsatdi, chunki u tilni ijtimoiy hayot bilan bevosita bog'liq hodisa sifatida o'rganishga imkon berdi.

Harrisning ilmiy ishlari diskursni lingvistik tahlilning mustaqil obyekti sifatida shakllantirishga zamin yaratdi. U matnlar orasidagi semantik bog'lanish, takrorlanishlar, sinonimik almashtirishlar va struktural izchillikni tahlil qilish orqali diskursning ichki mexanizmlarini ochib berishga harakat qildi. Masalan, matnda bir nechta gaplar orqali bir fikrning turli shakllarda takrorlanishi uning uslubiy va semantik yaxlitligini ta'minlaydi.

Shu tariqa, Z. Harrisning yondashuvi diskursni nafaqat til hodisasi, balki mantiqiy, semantik va ijtimoiy bog'liq tizim sifatida o'rganish imkonini berdi hamda zamonaviy diskurs tahlili uchun nazariy va metodologik asos bo'lib xizmat qildi.

Xulosa qilib aytganda, diskurs nazariyasi zamonaviy tilshunoslikning eng muhim va ko'p qirrali yo'nalishlaridan biri bo'lib, u tilni faqat grammatik tizim sifatida emas, balki ijtimoiy, madaniy va kommunikativ jarayon sifatida o'rganishga asoslanadi. Diskurs va matn tushunchalari o'rtasidagi farqni aniqlash tilning statik va dinamik tabiatini chuqurroq anglash imkonini beradi: matn yakunlangan lingvistik mahsulot bo'lsa, diskurs real muloqot jarayonida shakllanadigan jonli ijtimoiy hodisadir.

Ferdinand de Sossyurning langue va parole haqidagi nazariyasi diskursni ilmiy jihatdan tushunish uchun muhim metodologik asos yaratgan bo'lsa, Zellig Harrisning diskurs tahliliga oid ishlari uni mustaqil lingvistik yo'nalish sifatida shakllantirdi. Harris yondashuvi orqali nutqning faqat grammatik emas, balki kontekstual va semantik jihatlari ham chuqur o'rganila boshlandi.

Umuman olganda, diskurs nazariyasi til, jamiyat va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib beruvchi muhim ilmiy paradigma bo'lib, u zamonaviy pragmalingsvistika va sotsiolingsvistika rivojida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv tilni inson faoliyati va ijtimoiy hayotning ajralmas qismi sifatida o'rganishga keng imkoniyat yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Saussure F. de. Cours de linguistique générale. – Paris: Payot, 1916.
2. Harris Z. S. Methods in Structural Linguistics. – Chicago: University of Chicago Press, 1951.
3. Van Dijk T. A. Discourse and Context: A Sociocognitive Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
4. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
5. Yusupov U. Tilshunoslik va zamonaviy lingvistika asoslari. – Toshkent, 2018.
6. Rahimov A. Pragmalingsvistika va diskurs tahlili. – Toshkent, 2020.

LEKSIK-SEMANTIK MAYDON – LISONIY TIZIMLILIK SIFATIDA

Sayfulbot A'zamov

Namangan Davlat Chet Tillari Instituti

Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti (PhD)

Orcid: <https://orcid.org/0009-0003-4888-7966>

Email: sayfulbota@gmail.com

Tel: +998934930313

Annotatsiya: Mazkur maqolada hozirgi zamon tilshunosligida muhim o'rin tutuvchi leksik-semantik maydon nazariyasining asosiy tamoyillari yoritiladi. Unda til birliklarining o'zaro semantik munosabatlari, tizimliliigi va konseptual maydon doirasida birlashuvi tahlil qilinadi. Shuningdek, lakunarlik hodisasi, uning turlari, yuzaga kelish sabablari hamda tarjima jarayonidagi o'rni keng yoritilgan. Tadqiqotda etnopsixolingvistika, kognitiv tarjimashunoslik va madaniyatlararo muloqot nuqtayi nazaridan lakunalarning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: *leksik-semantik maydon, lakuna, tarjima, semantika, konsept, til tizimi, madaniyat, etnopsixolingvistika, segmentatsiya, sema, adekvatlik, nutq faoliyati, kategoriyalash, lingvokulturologiya*

Annotation: This article explores the fundamental principles of the lexical-semantic field theory, which plays a significant role in modern linguistics. It analyzes semantic relations between language units, their systematic organization, and their integration within conceptual domains. The study also examines the phenomenon of lacunarity, its types, causes, and its role in translation processes. Special attention is given to the importance of lacunae from the perspectives of ethnopsycholinguistics, cognitive translation studies, and intercultural communication.

Keywords: *lexical-semantic field, lacuna, translation, semantics, concept, language system, culture, ethnopsycholinguistics, segmentation, seme, adequacy, speech activity, categorization, linguoculturology*

Аннотация: В данной статье рассматриваются основные принципы теории лексико-семантического поля, занимающей важное место в современной лингвистике. Анализируются семантические отношения между языковыми единицами, их системность и объединение в рамках концептуальных полей. Также исследуется явление лакунарности, её виды, причины возникновения и роль в переводческой деятельности. Особое внимание уделяется значению лакун в этнопсихолингвистике, когнитивном переводе и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, лакуна, перевод, семантика, концепт, языковая система, культура, этнопсихолингвистика, сегментация, сема, адекватность, речевая деятельность, категоризация, лингвокультурология.

Hozirgi zamon tilshunosligida leksik-semantik tizimlarni o'rganish til birliklari orasidagi ichki munosabatlarni anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Leksik-semantik maydon nazariyasi so'zlar va ularning ma'nolari o'rtasidagi semantik bog'liqlikni tizimli tarzda tahlil qilish imkonini beradi. Bu nazariya til birliklarini faqat alohida so'zlar sifatida emas, balki ular o'zaro bog'langan, umumiy semantik makonda joylashgan elementlar sifatida ko'rishga asoslanadi. Leksik-semantik maydon doirasida har bir so'z boshqa so'zlar bilan semantik jihatdan uzviy bog'langan bo'lib, ular birgalikda muayyan konseptual sohani tashkil etadi. Masalan, "harorat" maydoni doirasida "issiq", "sovuq", "ilq", "muzdek" kabi birliklar mavjud bo'lib, ular bir-biriga nisbatan ma'no jihatdan turg'un va dinamik bog'lanishlarda turadi.

Shu bilan birga, leksik tizimlarda ko'plab sohalarda kuzatiladigan lakunarlik hodisasi ham tilning semantik tizimiga oid muhim fenomenlardan biridir. Lakuna — bu bir til tizimida mavjud bo'lgan, biroq boshqa til yoki madaniyatda ekvivalenti topilmaydigan semantik bo'shliqdir. Lakunalar ko'pincha madaniyatlararo tafovutlar, turmush tarzidagi farqlar yoki dunyoqarashdagi o'ziga xosliklar bilan bog'liq bo'ladi. Ular tarjima jarayonida, lingvokulturologik tadqiqotlarda, kontrastiv tahlillarda alohida e'tiborni talab qiladi.

Mazkur mavzuda leksik-semantik maydon nazariyasi asoslari, uning tilshunoslikdagi ahamiyati, lakunarlik tushunchasi, uning turlari, sabablari va tilshunoslikdagi tahlil usullari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, lakunarlikning tarjimada tutgan o'rni va semantik maydonlar bilan o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi.

Leksik-semantik maydon nazariyasi til birliklarining o'zaro semantik munosabatlari asosida guruhlanishini o'rganadi. Bu nazariya so'zlarning ma'no jihatidan birlashuvi va tizimlilikini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.

O'zbek tilshunosligida bu borada quyidagi tadqiqotlarni qayd etish mumkin:

"Hozirgi o'zbek adabiy tili": Ushbu qo'llanmada o'zbek tilining leksik-semantik xususiyatlari, so'z boyligi va ularning semantik guruhlari haqida ma'lumotlar berilgan. Lakuna, tarjima, etnopsixolingvistika, madaniyatlararo muloqot lakunalar modeliga asoslangan holda ularning tarjima faoliyatiga taalluqli tasnifini aniqlashtiradi. Asl matn va tarjima matni orasidagi leksik tafovutlar, asosan, konseptlar (tushunchalar) xarakteridagi farqlar bilan bog'liq bo'lib, "konsept", "sema" kabi atamalarni solishtirib, tarjimada ma'no barqarorligining saqlanishi bilan bog'liq

tarjima muvofiqligi (adekvatligi) masalasini dolzarb qilib qo'yadi. Shuningdek, aksiologik lakunalarining (qadriyatlar bilan bog'liq bo'shliqlar) modifikatsiyasi batafsil tahlil qilinadi.

Turli til jamoalarida nutqiy faoliyat jarayonlari o'ziga xos madaniy xususiyatlarga ega. Ob'ektning bevosita idrok qilinishi va bu idrok natijasida mos tushuncha shakllanishi — bu til vositasidan tashqari voqelikni dastlabki kategoriyalash (segmentatsiya) bosqichini hosil qiladi. Bu bosqichda hosil bo'lgan ma'nolar turli madaniyatlarda asosan o'xshash bo'ladi. Ammo haqiqiy ma'no hosil bo'lishi, ob'ektning idrok jarayonida qo'llanishi, undan foydalanilishi boshlangan paytdan, ya'ni ikkilamchi kategoriyalash bosqichida boshlanadi. Aynan shu bosqichda turli tillarning madaniy xususiyatlari yaqqol ko'zga tashlanadi. Nutq faoliyati nazariyasi turli madaniy jamoalarda nutq hosil bo'lishini o'rganadigan asosiy metodologik platforma hisoblanadi. Aynan shu nazariya asosda etnopsixolingvistika psixolingvistikaning alohida yo'nalishi sifatida shakllandi va rivojlandi.

Etnopsixolingvistikaning asosiy vazifasi — har xil tillarning o'z sohiblari tafakkuriga qanday ta'sir qilishi, real voqelikni turlicha kategoriyalash (ya'ni, tillar orasidagi segmentatsiya notekisligi) holatlarini o'rganish hamda tilning inson xulq-atvoriga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlashdan iborat. Matn yaratishdagi farqlarni aniqlash lakuna tushunchasining etnopsixolingvistik tadqiqotlarga olib kirilishiga sabab bo'ldi. Ushbu tushunchaning qo'llanishi lakunalar nazariyasining rivojlanishiga va ularning asosiy modeli — lakunalar modeli shakllanishiga turtki bo'ldi. Lakunalar nazariyasining asoschisi sifatida Yuriy Sorokin (1977) tan olingan bo'lib, lakunalarining "modeli (taksonomiyasi)" ni yaratishdagi asosiy xizmat esa uning shogirdi — Irina Markovinaga (1982) tegishlidir. Mazkur nazariyaning o'zida esa ayrim noaniqliklar mavjud bo'lib, ular lakuna fenomenini tushunishni va uni amalda qo'llashni murakkablashtiradi. Dastlab Ertelt-Vit (1999) madaniyatlararo farqlilikni izohlashga tuzatish kiritgan. U "lakuna — bu ma'noning yo'qligi, belgi esa — ma'noga ega birlik" degan qarashni ilgari surgan (masalan, "belgi ↔ lakuna" modelini tahlil qilar ekan, buni kengroq yoritgan [E. Lefevere, 2005]da ham uchratamiz).

Tarjima amaliyotida lakunalar modelidan foydalanish zarurati ularni aniqroq tasniflashga hamda ayrim lakunalar - xususan, mutlaq va nisbiy til lakunalari, to'liq va qisman nutqiy lakunalarining paydo bo'lish mexanizmini tushuntirishga ehtiyoj tug'dirdi. To'liq nutqiy lakunalarni aniqlashda kompensatsiyaga oid semantik xususiyatni faqat ikkinchi darajali belgi sifatida ko'rib chiqish lozim. Chunki tarjimada lakunani to'ldirish uchun qo'llaniladigan strategik usul — kompensatsiya, lakunaning o'z semantik mohiyatini ifodalay olmaydi. Lakuna fenomeni, aslida, "asosiy til (madaniyat)"dagi semalarning yo'qolishi yoki nishon til (madaniyat) semalari bilan mos kelmasligi orqali tavsiflanadi. Shu bois, kompensatsiyaga oid semantik belgi faqat to'liq nutqiy lakunalarining qo'shimcha belgilari sifatida talqin qilinadi - bu masala keyingi tahlil qismida batafsil yoritiladi.

Lakunarlik hodisasi bir tilda mavjud bo'lgan tushuncha yoki hodisaning boshqa tilda to'g'ridan-to'g'ri ifodalanmasligi bilan bog'liq. Bu hodisa tarjima jarayonida yoki tillararo muloqotda muhim ahamiyat kasb etadi. Leksik-semantik

maydon ma'lum bir umumiy semantik komponentga ega bo'lgan so'zlar majmuasidan tashkil topadi. Bu maydon ichida so'zlar sinonimiya, antonimiya, giperonimiya va giponimiya munosabatlari orqali o'zaro bog'lanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Yuriy Sorokin. *Lakunalar Nazariyasi Asoslari*. – Moskva, 1977.
2. Irina Markovina. *Lakunalar Modeli Va Tasnifi*. – Moskva, 1982.
3. Ertelt-Vieth. *Interkulturelle Kommunikation Und Lakunen*. – 1999.
4. André Lefevere. *Translation, Rewriting And The Manipulation Of Literary Fame*. – London: Routledge, 2005.
5. Sanaqulov U., Turobov A. *Tilshunoslik Nazariyasi*. – Toshkent: O'Qituvchi, 2019.
6. *Tarjimashunoslikning Kognitiv Asoslari*. – Toshkent, 2020.
7. *Hozirgi O'zbek Adabiy Tili*. – Toshkent: Fan, 2018.
8. Begali Jumayev. *Tilshunoslikda Maydon Tushunchasi Va Ularning Turlari // Ilmiy Maqola*. – Termiz, 2021.
9. Wilhelm Von Humboldt. *Til Va Tafakkur Haqida Tanlangan Asarlar*. – Berlin.
10. Ferdinand De Saussure. *Umumiy Tilshunoslik Kursi*. – Jeneva, 1916.
11. Leonard Bloomfield. *Language*. – New York, 1933.
12. Edward Sapir. *Language: An Introduction To The Study Of Speech*. – 1921.
13. Karimov, E. (2019). *Tarjimashunoslikning Kognitiv Asoslari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi Nashriyoti.
14. "Hozirgi O'zbek Adabiy Tili" (2017). O'Quv Qo'llanma. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy Va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi.
15. Dosbaeva, N. (2019). *About Harmony Of Linguistic And Cultural Approaches In Translation*. Scientific Bulletin Of Namangan State University, 1(1), 152-156.

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING DOLZARB MUAMMOLARI: INTEGRATSION YONDASHUV VA TEXNOLOGIK ISTIQBOLLAR

Quchqarova Guljahon Shuhratjon qizi

Farg'ona viloyati, Uchko'priq tumani

4- umumta'lim maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslik fanining bugungi kunda duch kelayotgan fundamental va amaliy muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqotda antropotsentrik paradigma, kognitiv tilshunoslikning shakllanishi, korpus lingvistikasining imkoniyatlari hamda sun'iy intellekt tizimlarida tabiiy tilni qayta ishlash masalalari yoritilgan. Shuningdek, tillarning globallashtirish sharoitidagi o'rni va kompyuter lingvistikasining metodologik ahamiyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: antropotsentrizm, kognitiv lingvistika, korpus lingvistikasi, kompyuter lingvistikasi, NLP (tabiiy tilni qayta ishlash), til iqtisodiyligi, integratsiya.

Abstract: This article analyzes the fundamental and practical challenges facing modern linguistics today. The research focuses on the anthropocentric paradigm, the emergence of cognitive linguistics, the potential of corpus linguistics,

and natural language processing in artificial intelligence systems. Furthermore, the role of languages in the context of globalization and the methodological significance of computational linguistics are substantiated.

Keywords: *anthropocentrism, cognitive linguistics, corpus linguistics, computational linguistics, NLP (natural language processing), language economy, integration.*

Аннотация: В данной статье анализируются фундаментальные и прикладные проблемы современной лингвистической науки. В исследовании рассматриваются антропоцентрическая парадигма, формирование когнитивной лингвистики, возможности корпусной лингвистики и вопросы обработки естественного языка в системах искусственного интеллекта. Также обосновываются роль языков в условиях глобализации и методологическое значение компьютерной лингвистики.

Ключевые слова: антропоцентризм, когнитивная лингвистика, корпусная лингвистика, компьютерная лингвистика, NLP (обработка естественного языка), экономия языка, интеграция.

Kirish

Bugungi kunda tilshunoslik fani o'zining an'anaviy qobig'idan chiqib, ko'plab ijtimoiy va texnik fanlar bilan integratsiyalashuv bosqichini boshidan kechirmoqda. Til endi shunchaki belgilar tizimi sifatida emas, balki inson tafakkurini shakllantiruvchi va madaniy kodlarni saqlovchi murakkab kognitiv struktura sifatida o'rganilmoqda [1]. Antropotsentrik paradigmaning ustuvorlik kasb etishi natijasida e'tibor obyektining markaziga tilning "egasi" — inson va uning dunyoni idrok etish jarayoni ko'chdi. Bu esa o'z navbatida tilshunoslikning kognitiv, pragmatik va lingvokulturologik yo'nalishlarini fan kun tartibining markaziga olib chiqdi [2].

Globalashuv va raqamlashtirish jarayonlari tilshunoslik oldiga yangi va o'ta dolzarb vazifalarni qo'yimoqda. Tillarning saqlanishi, sun'iy intellekt bilan muloqot hamda katta hajmdagi matnli ma'lumotlarni (Big Data) avtomatik tahlil qilish zaruriyati fanning amaliy yo'nalishlarini shakllantirdi. Tilning iqtisodiyligi tamoyili sharoitida axborotni minimal birliklar bilan maksimal darajada uzatish muammosi ham lingvistik, ham texnik tadqiqotlarning obyekti bo'lib xizmat qilmoqda [3]. Zamonaviy tilshunoslikning dolzarbligi aynan mana shu nazariy xulosalar va texnologik ehtiyojlarning kesishmasida namoyon bo'ladi.

Asosiy qism

Zamonaviy tilshunoslikning eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan kognitiv lingvistika tilni inson bilish faoliyatining ajralmas qismi sifatida tadqiq etadi. Bu yo'nalishda til birliklarining ongda qanday shakllanishi, konseptlarning strukturasi va dunyoning lisoniy manzarasi kabi masalalar markaziy o'rin tutadi [4]. Tadqiqotchilar insonning dunyo haqidagi bilimlarini tilda qanday kodlashini o'rganish orqali tafakkur mexanizmlarini tushunishga harakat qilmoqdalar. Bu esa nafaqat nazariy bilimlarni boyitadi, balki psixolingvistika va neyrolingvistika kabi fanlar rivojiga ham bevosita hissa qo'shadi [5].

Kompyuter lingvistikasi va sun'iy intellekt tizimlarida tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) bugungi kunning eng dolzarb texnologik muammosidir. Mashina tarjimasini, ovoqli yordamchilar va matnlarni avtomatik annotatsiyalash tizimlarini

takomillashtirish tilning barcha sathi (semantika, sintaksis, morfologiya) bo'yicha aniq matematik modellashirishni talab etadi [6]. Tilshunoslar va dasturchilar hamkorligida yaratilayotgan algoritmlar tilning ko'p ma'noliligi (polisemiya) va kontekstual farqlarni anglash darajasiga yetishi kerak. Bu esa tilshunoslik fanidan yanada chuqur va strukturaviy yondashuvlarni talab qilmoqda [7].

Korpus lingvistikasining rivojlanishi tilshunoslik tadqiqotlarida obyektivlik va statistik aniqlikni ta'minlash imkonini berdi. Millionlab so'zdan iborat elektron matnlar bazasi — korpuslar tilning real holatini, so'zlarning qo'llanish chastotasini va semantik o'zgarishlarni real vaqt rejimida kuzatish imkonini bermoqda [8]. O'zbek tilshunosligida ham milliy korpusni yaratish va uni takomillashtirish bugungi kunda ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. Korpuslar orqali til o'qitish metodikasini modernizatsiya qilish, leksikografiya (lug'atchilik) ishlarini avtomatlashtirish kabi amaliy natijalarga erishish mumkin.

Globalashuv jarayonida tillarning ekologiyasi va lingvistik landshaft muammolari ham diqqat markazida turibdi. Dunyo tillarining ko'p qismi yo'qolib ketish xavfi ostida bo'lgan bir paytda, tillarni hujjatlashtirish va ularning hayotiylikini saqlash bo'yicha tadqiqotlar muhim ahamiyatga ega [9]. Shu bilan birga, madaniyatlararo muloqotda lisoniy to'siqlarni bartaraf etish, o'zga tillarni o'rgatishning samarali metodlarini ishlab chiqish tilshunoslikning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi. Tillarning o'zaro ta'siri, o'zlashmalar va xalqaro terminologiyaning shakllanishi fan doirasida muntazam tahlil qilinishi lozim bo'lgan jarayonlardir [10].

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy tilshunoslik fani klassik tavsifiy metodlardan voz kechib, tushuntirish va bashorat qilish xususiyatiga ega bo'lgan integratsion fanga aylandi. Tilni inson tafakkuri, madaniyati va raqamli texnologiyalar bilan bog'lab o'rganish fanning istiqbolini belgilab beradi. Kognitiv modellashirish va kompyuter texnologiyalarining o'zaro uyg'unligi kelajakda inson-kompyuter muloqotining yanada tabiiy va samarali bo'lishini ta'minlashi shubhasizdir.

Shuningdek, tilshunoslikning dolzarb muammolarini hal etish nafaqat fan rivojiga, balki jamiyatning ijtimoiy-madaniy yuksalishiga ham xizmat qiladi. Milliy tilning raqamli makonda o'z o'rniga ega bo'lishi, korpuslar va lug'atlarning zamonaviy ko'rinishda shakllantirilishi millatning ma'naviy boyligini kelajak avlodga yetkazishning eng ishonchli yo'lidir. Shunday ekan, lingvistik tadqiqotlarda zamonaviy metodologiya va innovatsion texnologiyalardan foydalanish bugungi kunning kechiktirib bo'lmas talabi bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Safarov Shahriyor. Kognitiv tilshunoslik. — Jizzax: Sangzor, 2006.
2. Nurmonov A. Tanlangan asarlar. 1-2-jildlar. — Toshkent: Akademnashr, 2012.
3. Karimov S. O'zbek tilining ijtimoiy-funksional taraqqiyoti. — Toshkent: Fan, 2003.
4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — Chicago: University of Chicago Press, 1980.

5. Ullmann S. Semantics: An Introduction to the Science of Meaning. — Oxford: Blackwell, 1962.
6. Jurafsky D., Martin J.H. Speech and Language Processing. — Stanford University, 2023.
7. Bolshakov I.A., Gelbukh A. Computational Linguistics: Models, Resources, Applications. — Mexico, 2004.
8. Sinclair J. Corpus Evidence in Language Teaching. — Amsterdam: John Benjamins, 2004.
9. Crystal D. Language Death. — Cambridge University Press, 2000.
10. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llarini izlab... // O'zbek tili va adabiyoti. — Toshkent, 2012. — № 3.

TIL TIZIMIDA EMOTSIYALARNING LEKSIK-SEMANTIK VA KOGNITIV IFODALANISHI

Sodiqjanova Visola

Namangan Davlat Chet tillari instituti
Filologiya va tillarni o'qitish: Ingliz tili

Raxmonova Zebunisso Anvarjon qizi
Filologiya fanlar bo'yicha falsafa doktori (PHD)

Annotatsiya: Ushbu maqolada turli madaniyatlarda emotsiyalarni ifodalashning lisoniy va ekstralingvistik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda ingliz, ispan, yapon va o'zbek tillari misolida interyeksiyalar (undovlar), leksik birliklar va paralingvistik vositalarning emotsional muloqotdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, nutq ohangi (intonatsiya), mimika va kontekstning ma'no ko'chishidagi ahamiyati zamonaviy tilshunoslik va psixolingvistika nazariyalari asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *interyeksiyalar, leksik birliklar, nutq ohangi, madaniy-lisoniy manzara, emotsional kontsept, kontekstual ma'no, refleksiv nutq, kognitiv tilshunoslik.*

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ лингвистических и экстралингвистических особенностей выражения эмоций в различных культурах. На примере английского, испанского, японского и узбекского языков освещается роль междометий, лексических единиц и паралингвистических средств в эмоциональном общении. Также на основе теорий современной лингвистики и психолингвистики анализируется значение речевого тона (интонации), мимики и контекста в переносе смысловых значений.

Ключевые слова: *междометия, лексические единицы, тон речи, культурно-языковая картина мира, эмоциональный концепт, контекстуальное значение, рефлексивная речь, когнитивная лингвистика.*

Abstract: This article provides a comparative analysis of linguistic and extralinguistic features of expressing emotions across various cultures. Using English, Spanish, Japanese, and Uzbek as examples, it explores the role of interjections,

lexical units, and paralinguistic tools in emotional communication. Furthermore, the significance of speech tone (intonation), facial expressions, and context in semantic shifts is analyzed based on contemporary theories of linguistics and psycholinguistics.

Keywords: *interjections, lexical units, speech tone, cultural-linguistic landscape, emotional concept, contextual meaning, reflexive speech, cognitive linguistics.*

Kirish. Zamonaviy antropotsentrik tilshunoslikda inson omili va uning ruhiy holatining tilda aks etishi muhim tadqiqot ob'ektlaridan biri sanaladi. Kundalik muloqot jarayonida insonlar o'z his-tuyg'ularini faqatgina so'zlar orqali emas, balki murakkab lisoniy va nolisoniy vositalar majmuasi yordamida ifodalaydilar. Emotsiyalarning tildagi in'ikosi bevosita jamiyatning madaniy kodi, mentaliteti va ijtimoiy normalari bilan bog'liqdir. Har bir xalqning o'ziga xos "emotsional olam manzarasi" mavjud bo'lib, bu jarayonda leksik birliklar va interyeksiyalar yetakchi rol o'ynaydi.

Asosiy qism. Emotsiyalarni ifodalashda leksik sath birliklari, xususan, sifatlar (*happy, sad, excited*) tayanch nuqta hisoblanadi. Biroq, sof emotsional munosabatni ifodalashda interyeksiyalar (undovlar) alohida lisoniy maqomga ega. Ingliz tilidagi "oops", "yay", "wow", "ouch" kabi birliklar nafaqat axborot beradi, balki insonning tashqi ta'sirga bo'lgan lahzalik reaksiyasini — refleksiv holatini aks ettiradi. Inson suhbat davomida bu so'zlardan kutilmaganda foydalanishi, so'zlashuvning jonli va tabiiy ekanligidan dalolat beradi.

Nutq intonatsiyasi va madaniy bosiqlik fenomeni haqida so'z borganda aytish joizki, til o'rganish va muloqot jarayonida intonatsiya ma'no farqlovchi asosiy vositadir. Mashhur tilshunos L.V. Sherba ta'kidlaganidek: *"Intonatsiya — nutqning ma'nosini aniqlashtiruvchi va uni hissiy jihatdan boyituvchi muhim vositadir"*. Madaniyatlarni qiyoslaganimizda, emotsiyalarni ifodalash darajasi turlicha ekanligini ko'ramiz.

Masalan, yapon madaniyatida "madaniy bosiqlik" ustuvorlik qiladi. Yapon tilidagi "eto..." yoki "ano..." kabi birliklar ko'proq o'ylash, ikkilanish va muloyimlikni ifodalab, emotsiyalarni jilovlashga xizmat qiladi. Aksincha, ispan madaniyatida emotsiyalar ochiq va yuqori tonlarda ifodalanadi (*"Dios mio!", "Ay!", "Wow!"*).

O'zbek tili ham boy interyeksiyalar tizimiga ega. "Voy", "eh", "voh", "uff" kabi undovlar o'zbek xalqining nafaqat hayratini, balki charchoq, ichki kechinma va ruhiy holatini ham ifodalaydi. Bu esa o'zbek muloqot madaniyatini juda bosiq yoki o'ta agressiv muhitlar qatoriga kiritish xato ekanligini ko'rsatadi.

Bundan tashqari paralingvistik vositalar va universal yondashuv haqida ham ayrim mulohazalar mavjud bo'lib, tillarda lisoniy shakllar turlicha bo'lsa-da, ularning funksional vazifalari ko'pincha mushtarakdir. Masalan, og'riqni ifodalashda inglizcha "ouch", ispancha "ay" va o'zbekcha "voy" bir xil kognitiv vazifani bajaradi.

Psixolog Pol Ekman tadqiqotlariga ko'ra, quvonch, g'azab, hayrat va qayg'u kabi bazaviy emotsiyalar barcha madaniyatlarda deyarli bir xil yuz ifodasi (mimika) bilan namoyon bo'ladi. Odamlar quvonchda kulishi, hayratda ko'zini kattaroq ochishi yoki xafalikda yuz ifodasini o'zgartirishi universal xarakterga ega.

Xulosa qilib aytganda, emotsiyalarni ifodalash — bu lisoniy bilim, madaniy tajriba va psixofiziologik holatning sintezidir. Har bir xalqning tili o'sha jamiyatning his-tuyg'ularini ifodalash chegaralarini belgilaydi. Lingvistik nuqtai nazardan interyeksiyalar va nutq ohangini chuqur o'rganish, madaniyatlararo muloqotda tushunmovchiliklarning oldini olishga va muloqot samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ekman, P. Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life. – New York: Times Books, 2003.
2. Shcherba, L.V. Yazykovaya sistema i rechevaya deyatelnost. – M.: Nauka, 1958.
3. Wierzbicka, A. Emotions Across Languages and Cultures: Diversity and Universals. – Cambridge University Press, 1999.
4. Safarov, Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
5. Shomaqsudov, A. va boshqalar. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2007.
6. Ashurova, D.U., Galieva, M.R. Cognitive Linguistics. – Tashkent: Vneshinvestprom, 2018.
7. Karimova, V. The role of interjections in expressing emotional states in English and Uzbek. // Journal of Foreign Philology. – 2021. – Issue 7(2). – P. 45-52.
8. InLibrary.uz elektron ilmiy resursi. [Online] Manba: <https://www.google.com/search?q=http://Inlibrary.uz/index.php/science-research> (Murojaat sanasi: 28.03.2024).

LINGVISTIK BARQAROR BIRLIKLAR TASNIFINING TADRIJIY BOSQICHLARI

Sulaymonova Durdona Yusuf qizi

ISFTI Samarqand filiali magistranti

Tel: 97 030 23 75

Annotatsiya. Mazkur tezisda barqaror birliklar kategoriyasiga mansub til birliklari tasnifi, ularning umumiy va xususiy jihatlariga nisbatan jahon va o'zbek tilshunosligidagi yondashuvlar haqida umumiy mulohazalar bayon etiladi.

Kalit so'zlar: *paremiya, frazeologizm, barqaror birliklar, proverbial frazeologizmlar, frazema, ibora.*

Abstract. This thesis presents a general overview of the classification of linguistic units belonging to the category of set expressions, as well as the approaches in world and Uzbek linguistics toward their general and specific aspects.

Keywords: *paremia, phraseologism, set expressions, proverbial phraseologisms, phrase, idiom.*

Аннотация. В данном тезисе излагаются общие суждения о классификации языковых единиц, относящихся к категории устойчивых

сочетаний, а также об подходах в мировом и узбекском языкознании к их общим и частным аспектам.

Ключевые слова: *паремия, фразеологизм, устойчивые сочетания, пословично-поговорочные фразеологизмы, фразема, идиома.*

Globalashuv sharoitida xalqlar o'rtasidagi madaniy muloqot, til va tafakkur uyg'unligining chuqur o'rganish jahon tilshunosligida dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib bormoqda. Til – nafaqat aloqa vositasi, balki xalqning dunyoqarashi, madaniyati va milliy ongining aksidir. Xususan, barqaror birliklar har bir xalq tafakkurining sintezlangan shakli sifatida jamiyat axloqi, qadriyatlar va hayotiy falsafasini ifodalaydi, yani lingvomadaniy jamoaning madaniyati, tasavvuri, odatlari, qadimiy an'analari, obrazli tafakkuri va o'ziga xos xulq-atvori bilan bog'langanligi sababli tilning eng ko'p madaniy axborotlar tashuvchisi hisoblanadi. Inson til vositasida qalbi va tafakkuri qariidagi mohiyatni va sinoatlarni, binobarin, o'zligini anglaydi, teran ifoda etadi.

B.Yo'ldoshev frazeologiya obykti tor doirada tushunilsa «frazelogiyaning o'rganish doirasi aniqroq namoyon bo'ladi, undan haqli ravishda bo'linmas leksik birliklar, jumladan maqol, matal, hikmatli so'z va aforizmlar chiqib ketadi, chunki ular struktural jihatdan yaxlit holda qo'llanuvchi sintaktik birliklardir», - degan fikrni olg'a suradi [7, 15]. A.E.Mamatov frazeologiyani "tor" va "keng" ma'noda tushunish noto'g'riligi, til birliklari tuzilish jihatdan so'z birikmasi yoki gapga teng, leksik elementlari qisman yoki to'liq ko'chma ma'noga ega, obrazli bo'lsa, lug'atlarda qayd etilgan har qanday turg'un leksik-semantik birliklar frazeologik birliklar doirasiga kiritilishi shart deb hisoblaydi [8]. Boshqa tilshunos olimlar frazeologiyani paremiologiyaning bir qismi sifatida tushunish lozimligi g'oyasini ilgari suradi. Maqollar jahon tilshunosligida lingvistik nuqtai nazardan quyidagi sabablarga ko'ra frazeologiyaga mansub hisoblanadi. *Semantik* jihatdan ular ikki asosiy kategorial talablarga itoat etadi: turg'unlik va obrazlilik. *Sintaktik* nuqtai nazardan ular gap strukturasiga (sodda va murakkab) ega va ular hech qachon o'zlarining negiz shakllarida (base form) gap chegarasidan tashqariga chiqmaydi. *Uslubiy* jihatdan, maqollar ifodalanishi FBlarning boshqa tiplaridagidek uslubiy qo'llanishning turli-tuman namunalarini namoyon qiladi [3, 19]. Yuqoridagilardan a'lum bo'ladiki, barqaror birliklar tasnifi xususida yakdil yondashuv masalasi zamonaviy tilshunoslikda hali ham dolzarblik kasb etmoqda. Shu o'rinda barqaror birliklar kategoriyasining tilshunoslikdagi tadrijiy bosqichlariga e'tibor qaratish zaruriyati paydo bo'ladi.

Leksikologiyada turg'un so'z birikmalari frazeologizmlar, ularni o'rganuvchi fan frazeologiya deb nomlanadi. Frazeologiya atamasi grek tilidagi *phrasis* – 'ifoda' va *logos* 'so'z, ta'limot' ma'nosini anglatuvchi so'zlar biriktiruvidan hosil qilingan. Frazeologiya fanining rivojlanish tarixini uch davrga bo'lib o'rganish mumkin: a) frazeologik tadqiqotlarning yo'lga qo'yilish davri, bunda frazeologizmlarni lug'atlarda aks ettirish, ularning ma'nosi, etimologiyasini izohlashga e'tibor qaratilgan; b) frazeologiyaning mustaqil lingvistik soha sifatida shakllanish davri; c) yangi metodlarning qo'llanishi, frazeologik nazariyaning tez sur'atlar bilan rivojlanishi va ko'plab frazeolog mutaxasislarning yetilib chiqishi bilan tavsiflanuvchi davr [7, 4]. Ushbu davrlar mobaynida jahon tilshunosligigida

frazeologizmlarning tasnifi, tuslanishi, semantikasi tavsifi, struktur-sintaktik xususiyatlari, etimologiyasi, idiomlar qo'llanishining psixolingvistik aspektlari, frazeologizmlarni lug'aviy izohlash, qiyosiy frazeologiya va frazeologiyani madaniy fenomen sifatida tadqiq etish olib borilgan tadqiqotlarning asosiy yo'nalishlari sifatida ko'riladi.

Frazeologiya nazaryasining ilk tadqiqotchisi sifatida ko'riladigan fransuz tilshunosi Sh.Balli o'zining "*Précis de stylistique*" nomli asarida so'z birlashmalarini tadqiq etib, ularning tashqi va ichki belgilarini bir-biridan farqlagan edi. Uning fikricha, barqaror birikmalarning tuzilmaviy xususiyatlari tashqi belgilar, semantik tabiati esa uning ichki belgilar sanaladi [5, 98]. E.D.Polivanov frazeologiyani mustaqil fan sohasi sifatida hisoblab quyidagicha fikrni bildiradi: "(u) istiqboldagi lingvistik adabiyotlarda alohida va qa'tiy o'rin egallaydi" [9, 61]. X.Kasares ispan tili frazeologiyasi bo'yicha salmoqli ishlarni amalga oshirgan" [1; 2].

Akademik V.Vinogradov jahon tilshunosligida ilk bor frazeologizmlarni uch turga ajratib, frazeologik birliklar mohiyati ularning shakliy turg'unligida, deb hisoblaydi. FBlar nutq jarayonining har bir aktida alohida so'z shaklida paydo bo'lmaydi, balki inson ongida tayyor holda in'ikos etadigan, muloqotda qo'llaniladigan kamida ikkita mustaqil so'zning tabiiy qotishmaga o'xshab ma'no jihatdan yaxlitlanishini yuzaga keltiradi. O'zbek tilshunoslari (Sh.Raxmatullaev, H.Berdiyev, E.Umarov, A.Mamatov, B.Yo'ldoshev kabilar) tomonidan frazeologizmlarning struktural semantik, grammatik, uslubiy, sintaktik va funksional kabi aspektlari atroflicha keng o'rganildi.

Yevropa va Amerika davlatlarida frazeologiyaning turli aspektlariga qiziqish orta boshladi va 1999 yil Yevropa frazeologiya jamiyati (EUROPHRAS)ga asos solindi. Tilshunoslikda frazeologiya tor va keng doirada tushuniladi.

Ko'p sonli tillarda introspektiv yoki qiyosiy-chog'ishtirma yondashuvli ingliz tili frazeologizmlariga bag'ishlangan kam sonli bo'lmagan lug'atlar mavjud. Masalan, 1956 yilda A.V.Kunin tomonidan tayyorlanish nashr etilgan "Inglizcha-ruscha frazeologik lug'ati" 25.000 ta atrofidagi frazeologik birliklarni o'z ichiga olgan. Turk tilida turg'un so'z birikmalariga bag'ishlangan "Atasözleri ve Deyimler" nomli lug'at ilk bor Omer Asim Aksoy tomonidan 1965 yilda nashr etilgan. Ispan tili frazeologizmlari to'plamlari 1499 yildan paydo bo'la boshladi. Ispan tili frazeologizmlarining o'n tomli to'plami Xose Mari Sbarbi tomonidan 1922 yilda nashr qilingan. Bundan tashqari "Ispan tili modizmlari lug'ati" (Caballero, 1947), "Kastiliya tili maqollari, proverbial birikmalari va boshqa turg'un formulalar lug'ati" (Correas, 1906), "Ispan klassik yozuvchilarining frazalari lug'ati" (Mir y Noguera, 1899), "Tushunchalar va o'xshahs ifodalar lug'ati" (Calveram, 1956), "Mingta ispan idiomatik ifodalari lug'ati" (Beinhauer, 1939), "Argentina modizmlari lug'ati" (Arazola, 1943), "Ispan tili xazinasini" (Covarrubias, 1943), "Ispan tili ideologik lug'ati" (Casares, 1959) hamda M.Moliner, X.Santamariya, V.Levintovalar tomonidan yaratilgan lug'atlarni misol keltirishimiz mumkin [4, 5].

Lingvistik adabiyotlarda turg'un tuzilishga ega bo'lgan so'z birilashmalarini ifodalash uchun *frazeologik chatishma*, *frazeologik qo'shilma*, *frazeologik birlashmalar*, *iboralar*, *frazeologik birlik*, *maqol* va *matallar*, *hikmatli so'zlar*, *qanotli so'zlar*, *turg'un so'z birikmasi* va hakoza terminlar qo'llaniladi. Borliq

fragmentlarini ularning nomlari orqali teranroq anglaganimizdek til tizimi frazeologik qatlamidagi mavjud terminlar izohiga biroz to'xtalsak. Frazeologizmlar to'rtta asosiy turga ajratiladi: faqat yaxlit holdagina ma'no anglatuvchi, to'la ko'chma ma'noga ega frazemalar *frazeologik chatishmalar* (*esim chiqib ketdi, bosh tortdi*); to'g'ri va ko'chma ma'nolarda qo'llanish xususiyatli turg'un so'z birikmalari *frazeologik qo'shilmalar* (*yerga qaradi, boshini ko'tardi*); komponentlaridan biri o'z ma'nosida, qolganlari ko'chma ma'noda qo'llanuvchi frazeologizmlar *frazeologik birlashmalar* (kollokasiyalar) (*yasama kulgi, boshini olib ketdi*); ko'chma ma'noda qo'llanmasa ham ko'pincha gapga to'liqlik yoki "shira" berish maqsadida tez-tez qo'llanib turadigan iboralar *frazeologik iboralar* (*dunyoni suv bossa, to'pig'iga chiqmaydi*) sanaladi. Maqol, matal, hikmatli so'zlar, rivoyat, hadis, o'git, vasiyat, naql, iboralar *proverbial frazeologizmlar* sifatida ko'riladi. Proverbial frazeologizmlar tafakkurning badiiy-mantiqiy shakli ekanligi, muayyan millatning o'ziga xos belgilarini saqlashi, milliy folklorning eng kichik janri, maxsus grammatik shaklga ega ekanligi va umumlashtiruvchi, didaktik fikrning mavjudligi kabi kategorial belgilarga ega.

Xulosa shuki, paremiologik va frazeologik birliklar umumiy va unikal xususiyatlarga ega. Tadqiqot maqsad va vazifalaridan kelib chiqib ularni bir sath yoxud alohida obyekt sifaida tadqiq etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Coseriu E. Introducción a la lingüística. – Madrid: Editorial Credos, 1986. – 179 p.
2. Coseriu E. Teoría del lenguaje y lingüística general. –Madrid: Gredos, 1962. – 328 p.
3. Nacisione A. Stylistic Use Of Phraseological Units in Discourse. 2011.-p.289
4. Nurmhammedov Yusuf. Frazeologiyani dolzarb masalalari. O'quv-uslubiy qo'llanma.- Samarqand. 2022.- 100 b
5. Балли Ш. Французская стилистика. –М.,1961
6. Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. - М., 1977.
7. Йўлдошев Б. Ўзбек фразеологияси ва фразеографиясининг шаклланиши ҳамда тараққиёти.-Самарқанд, 2011.-114б
8. Маматов А.Э. Ҳозирги замон ўзбек адабий тилида лексик ва фразеологик норма муаммолари. – Тошкент: 1991.-Б.218
9. Поливанов Е.Д. Введение в языкознание. Издание Ленинградского Восточного Института имени А. С. Енукидзе, Ленинград, 1928

TIL VA JAMIYAT MUNOSABATI

Z.D.Xamidjonova
NamDCHTI talabasi
PhD O. Xoshimova

Annotatsiya: Ushbu maqolada til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik masalasi har tomonlama yoritiladi. Tilning jamiyat taraqqiyotidagi o'rni, uning

ijtimoiy funksiyalari, milliy madaniyat va tafakkur shakllanishidagi ahamiyati chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy va madaniy o'zgarishlarning til rivojiga ta'siri hamda til orqali bu o'zgarishlarning aks etishi masalalari ko'rib chiqiladi. Maqolada til va jamiyat o'zaro ta'sirda rivojlanadigan murakkab tizim ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: *til, jamiyat, ijtimoiy munosabat, til rivoji, madaniyat, milliy ong, kommunikatsiya, til funksiyalari, globallashuv, sotsiolingvistika*

Annotation: This article provides a comprehensive analysis of the relationship between language and society. It examines the role of language in social development, its social functions, and its importance in shaping national culture and thinking. The study also explores how social, political, and cultural changes influence language development and how these changes are reflected in language. It concludes that language and society are interdependent systems that evolve together.

Key words: *language, society, social relations, language development, culture, national identity, communication, language functions, globalization, sociolinguistics.*

Аннотация: В данной статье всесторонне рассматривается взаимосвязь языка и общества. Анализируется роль языка в развитии общества, его социальные функции, а также значение в формировании национальной культуры и мышления. Также исследуется влияние социальных, политических и культурных изменений на развитие языка.

Ключевые слова: *язык, общество, социальные отношения, развитие языка, культура, национальное сознание, коммуникация, функции языка, глобализация, социолингвистика*

Kirish.

Til insoniyat tarixidagi eng muhim ijtimoiy hodisalardan biridir. U nafaqat insonlar o'rtasidagi aloqa vositasi, balki tafakkur, madaniyat va ijtimoiy ongning asosiy ifodachisi hisoblanadi. Jamiyat mavjud ekan, til ham mavjud bo'ladi va ular bir-biri bilan uzviy bog'liq holda rivojlanadi.

Til va jamiyat munosabati masalasi tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri — sotsiolingvistika doirasida o'rganiladi. Bu yo'nalishda tilning ijtimoiy tabiati, uning jamiyatdagi vazifalari va jamiyat tomonidan shakllanishi tahlil qilinadi.

Bugungi globallashuv davrida til va jamiyat o'rtasidagi munosabat yanada murakkablashmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, internet va ommaviy kommunikatsiya vositalari tilning shakli va rivojiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli ushbu mavzuni chuqur o'rganish dolzarb ahamiyat kasb etadi

Asosiy qism.

1. Tilning jamiyatdagi o'rni va ahamiyati.

Til jamiyatning eng muhim ijtimoiy hodisalaridan biri bo'lib, u insonlar o'rtasidagi aloqa vositasi sifatida xizmat qiladi. Har qanday jamiyat til orqali mavjud bo'ladi va rivojlanadi. Insonlar o'z fikrlarini, his-tuyg'ularini, bilim va tajribalarini aynan til orqali ifodalaydi.

Tilning ahamiyati shundaki, u jamiyatni birlashtiradi, odamlar o'rtasida o'zaro tushunishni ta'minlaydi. Til orqali ijtimoiy tajriba avloddan-avlodga o'tadi. Shu jihatdan til nafaqat aloqa vositasi, balki ijtimoiy merosni saqlovchi vosita hamdir.

Bundan tashqari, til jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga soladi. Turli ijtimoiy guruhlar, kasb egalari va avlodlar o'ziga xos til uslublariga ega bo'lib, bu jamiyatning murakkab tuzilishini aks ettiradi.

2. Til va tafakkur o'rtasidagi chuqur bog'liqlik

Til va tafakkur o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, biri ikkinchisiz mavjud bo'la olmaydi. Inson fikrlash jarayonida tilga tayanadi, til esa fikrni shakllantirish vositasi sifatida xizmat qiladi.

Tilning boyligi va rivojlanganligi inson tafakkurining kengligini ham belgilaydi. Masalan, so'z boyligi keng bo'lgan inson o'z fikrini aniq va ravshan ifodalay oladi. Aksincha, til imkoniyatlari cheklangan bo'lsa, fikrni ifodalash ham qiyinlashadi.

Ba'zi ilmiy qarashlarga ko'ra, til nafaqat fikrni ifodalaydi, balki uni shakllantiradi ham. Ya'ni inson qanday tilda fikrlasa, uning dunyoqarashi ham o'sha tilning imkoniyatlari doirasida shakllanadi.

3. Tilning ijtimoiy funksiyalari va ularning keng talqini

Til jamiyatda bir nechta muhim funksiyalarni bajaradi. Ularning har biri jamiyat hayotida alohida ahamiyatga ega:

Kommunikativ funksiya – insonlar o'rtasida axborot almashishni ta'minlaydi;

Kognitiv funksiya – fikrlash va bilimlarni shakllantirishga xizmat qiladi;

Madaniy funksiya – milliy qadriyatlar va an'analarni saqlaydi;

Identifikatsion funksiya – insonning milliy va ijtimoiy mansubligini ko'rsatadi;

Ekspressiv funksiya – his-tuyg'ularni ifodalashga yordam beradi.

Bu funksiyalar orqali til jamiyatning barcha sohalarida faol ishtirok etadi.

4. Jamiyatning til rivojiga ta'siri (keng tahlil)

Jamiyatdagi o'zgarishlar tilga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy jarayonlar tilning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Masalan, yangi texnologiyalar paydo bo'lishi bilan yangi terminlar va iboralar yuzaga keladi.

Bugungi kunda internet va ijtimoiy tarmoqlar tilga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Qisqartmalar, inglizcha so'zlarning kirib kelishi, yangi slang shakllari tilni o'zgartirmoqda. Bu jarayon tilning boyishiga xizmat qilsa-da, ba'zan uning soddalashuviga ham olib keladi.

5. Til va madaniyat o'rtasidagi uzviy munosabat

Til madaniyatning asosiy tashuvchisi hisoblanadi. Har bir xalqning urf-odatlar, an'analari, qadriyatlari va tarixiy tajribasi til orqali saqlanadi va avloddan-avlodga o'tadi.

Til orqali xalqning dunyoqarashi, fikrlash tarzi va ruhiyati aks etadi. Shu sababli tilni yo'qotish milliy madaniyatni yo'qotish bilan tengdir.

Madaniyat rivojlangan sari til ham boyib boradi. Yangi tushunchalar paydo bo'lishi bilan tilga yangi so'zlar kirib keladi.

6. Globalizatsiya sharoitida til va jamiyat

Globalizatsiya jarayoni til va jamiyat munosabatiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda ayrim tillar global miqyosda keng tarqalib, xalqaro aloqa vositasiga aylanmoqda. Biroq bu jarayon bilan birga kichik tillarning yo'qolish xavfi ham ortib bormoqda. Bu esa til xilma-xilligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli har bir jamiyat o'z milliy tilini asrash va rivojlantirishga e'tibor qaratishi zarur.

7. Til siyosati va uning jamiyatdagi o'rni

Til siyosati davlat tomonidan olib boriladigan muhim yo'nalishlardan biridir. Til siyosati orqali davlat jamiyatdagi til munosabatlarini tartibga soladi. Davlat tilining maqomi, boshqa tillarga bo'lgan munosabat jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikka ta'sir ko'rsatadi. To'g'ri olib borilgan til siyosati millatlararo totuvlikni ta'minlaydi.

8. Tilning zamonaviy muammolari va istiqbollari

Zamonaviy davrda til rivoji bilan bir qatorda bir qator muammolar ham yuzaga kelmoqda. Ular orasida tilning soddalashuvi, grammatik me'yorlarning buzilishi, begona so'zlarning ortib borishi kabi holatlar mavjud.

Biroq shu bilan birga yangi texnologiyalar til rivojiga yangi imkoniyatlar ham yaratmoqda. Sun'iy intellekt, tarjima tizimlari va raqamli platformalar tilning rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Kelajakda til yanada rivojlanadi, biroq uning milliy xususiyatlarini saqlab qolish muhim vazifa bo'lib qoladi.

Xulosa.

Til va jamiyat o'rtasidagi munosabat insoniyat taraqqiyotining eng muhim va uzviy bog'liq jarayonlaridan biri hisoblanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, til nafaqat aloqa vositasi, balki jamiyatning ma'naviy, madaniy va intellektual rivojlanishini aks ettiruvchi asosiy omildir. Jamiyat rivojlangani sari til ham boyib, yangi tushunchalar, atamalar va ifoda shakllari bilan kengayib boradi.

Shu bilan birga, til jamiyatni shakllantiruvchi kuch sifatida ham namoyon bo'ladi. Insonlar o'z fikrlash tarzi, dunyoqarashi va madaniy qadriyatlarini til orqali ifodalaydi va avloddan-avlodga yetkazadi. Demak, til va jamiyat o'zaro sabab va natija munosabatida bo'lib, biri ikkinchisiz to'liq rivojlana olmaydi.

Zamonaviy globallashtirish jarayonida tilning o'rni yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi, internet tarmoqlari va xalqaro aloqalarning kengayishi natijasida tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sir kuchayib bormoqda. Bu esa bir tomondan tilning boyishiga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan milliy tillarning saqlanib qolishi masalasini dolzarb qilib qo'ymoqda.

Shu nuqtayi nazardan, har bir jamiyat o'z ona tilini asrash, rivojlantirish va uni kelajak avlodga to'liq yetkazish uchun mas'uldir. Chunki til yo'qolsa, milliy o'zlik va madaniyat ham asta-sekin yo'qoladi.

Xulosa qilib aytganda, til va jamiyat bir-birini to'ldiruvchi, o'zaro bog'liq va doimiy rivojlanib boruvchi tizimdir. Ularni chuqur o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki jamiyat taraqqiyotini tushunish uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Umumiy tilshunoslik. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2012.
2. Sotsiolingvistika asoslari. — Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2015.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati (5 jildlik). — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2006–2008.
4. Til va jamiyat tadqiqotlari. — Toshkent: Fan nashriyoti, 2018.
5. O'zbek adabiy tili tarixi. — Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2009.

6. Zamonaviy tilshunoslik. — Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2020.
7. Madaniyat va til. — Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti, 2011.
8. Globalizatsiya va til. — Toshkent: Iqtisodiyot va dunyo nashriyoti, 2019.
9. Kommunikatsiya nazariyasi. — Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2014.
10. Til falsafasi asoslari. — Toshkent: Fan nashriyoti, 2016.

SAID AHMAD ASARLARIDA DIALEKTLARNING SEMANTIK-STILISTIK XUSUSIYATLARI ("UFQ" TRILOGIYASI MISOLIDA)

*Sulaymonova Zarifa Zoir qizi
JDPU tayanch doktranti*

Annotatsiya: Maqolada o'zbek adabiyotining yorqin vakillaridan biri Said Ahmad asarlarida qo'llangan dialektik birliklarning semantik-stilistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Adib asarlari tilida qo'llanilgan dialektlar asar qahramonlari nutqini individuallashtirish, xarakter xususiyatlarini ochib berish, milliy koloritni yaratish, badiiy asarning ta'sirchanligini oshirishda muhim lingvostilistik vosita ekanligi ochib berilgan.

Kalit so'zlar: *dialekt, sheva, stilistika, badiiy matn, milliy kolorit, lingvostilistika.*

Abstract: The article analyzes the semantic-stylistic features of dialectal units used in the works of Said Ahmad, one of the prominent representatives of Uzbek literature. It is revealed that the dialects used in the language of the author's works serve as an important linguostylistic tool in individualizing the speech of the characters, revealing their character traits, creating national color, and increasing the effectiveness of the artistic work.

Keywords: *dialect, vernacular, stylistics, literary text, national color, linguostylistics.*

Аннотация: В статье анализируются семантико-стилистические особенности диалектных единиц, использованных в произведениях одного из ярких представителей узбекской литературы — Саида Ахмада. Раскрывается, что диалектизмы в языке произведений автора служат важным лингвостилистическим средством индивидуализации речи персонажей, раскрытия черт их характера, создания национального колорита и повышения эмоционального воздействия художественного произведения.

Ключевые слова: *диалект, наречие, стилстика, художественный текст, национальный колорит, лингвостилстика.*

Til – nafaqat aloqa vositasi, balki muayyan xalqning tarixi, an'analari, madaniyati va dunyoqarashini o'zida aks ettiruvchi muhim ijtimoiy hodisadir. Badiiy adabiyot esa tilning cheksiz imkoniyatlarni o'zida aks ettiruvchi, uning jozibasini yuzaga chiqaruvchi manbalardan biri hisoblanadi. Yozuvchilar asarlarida xalq turmush tarzini aks ettirish, nutqning tabiiyligi va ifoda kuchini oshirish uchun xalq tilining turli qatlamlaridan, jumladan, dialektik birliklardan keng foydalanishadi. Badiiy asarlarda dialektizmlardan foydalanish hududiy xususiyatni aks ettirish, asar

qahramonlari yashagan muhitning manzarasini tasvirlash, asar emotsionalligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim stilistik vositadir. Shevaga xos soʻzlar badiiy matnda jonli til nafasi ufurib turishini taʼminlaydi va kitobxon bilan qahramon oʻrtasida yaqinlik hissini uygʻotadi.

Dialekt (shevaga xos) soʻzlar faqat maʼlum bir hudud doirasidagina qoʻllanilib, boshqa hududda yashovchilar uchun xos boʻlmagan fonetik, leksik va grammatik xususiyatlarga ega til birligi sifatida talqin qilinadi. Dialektizmlar badiiy asarlarda hayotning aniq tasvirini berishda, qahramonlar nutqining oʻziga xosligini taʼminlashda, mahalliy koloritni saqlab qolishda stilistik figura sifatida qoʻllaniladi. [1] Dialekt birliklari adabiy tilga nisbatan hududiy jihatdan chegaralangan boʻlsa ham ular badiiy adabiyotda muhim stilistik vosita sifatida xizmat qiladi.

Maʼlumki, oʻzbek tilshunosligida badiiy asardagi dialektlarning semantik-stilistik xususiyatlarini oʻrganish XX asrning 70-yillaridan boshlandi. [2] Ayrim tilshunoslar badiiy asarlarda keltirilgan misollar asosida muallif va personajlar nutqida qoʻllaniladigan dialektal soʻzlarning uslubiy vazifalarini oʻzaro farqlab: “dialektizmlarning haqiqiy mohiyati, asosan, personajlar nutqida yaqqol koʻrinadi, dialektlar harakatlarni ochishda va ekspressivlik imkoniyatlarini ana shu personaj nutqida haqli ravishda namoyon qila oladi” deb koʻrsatadilar. [3] Dialektik birliklarning semantik-stilistik imkoniyatlari badiiy matn doirasida aniqlashadi. Bu asosan yozuvchining mahorati, fikr doirasi, dunyoqarashiga bogʻliq boʻlib, personajlar qiyofasini ochib beradi. Badiiy adabiyotda adib dialektizmdan ikki oʻrinda foydalanadi:

dialogik nutqda qahramonning muayyan sheva vakili ekanligini koʻrsatish, milliy koloritni berish;

adabiy tilda sinonimi boʻlmagan soʻzlarni majburan qoʻllash

Hattoki, butun asar mahalliy sharoitni, milliy mentalitetni, asar qahramonlarining ruhiyatini ochib berish uchun shevalardan foydalaniladi. [6, 32] Said Ahmad asarlarida dialektik birliklardan umumli foydalangan adiblardan biri boʻlib, yozuvchi dialektizm orqali badiiy matnni xalq tiliga yaqinlashtiradi hamda taʼsir kuchini oshirishga erishgan. Adibning “Ufq” trilogiyasida dialektlarning quyidagi turlari qoʻllanilgan.

Fonetik dialektizm badiiy asarda muayyan shevaga oid fonetik xususiyatlarning aks etishidir. Bunda soʻzlar tovush jihatidan farq qiladigan, lekin maʼnosi oʻzgarmaydi. Masalan, “-Boshlagan ishimiz Ollo taologa yoqmadi, chogʻi”, [3, 58] “Ollo” soʻzi asosida -h tovushi tushib qolgan va elliziya hodisasi yuz bergan. “-Oxun, toʻgʻon bitmay oyoqqa latta bogʻlab qochmasinla” [3, 61] “qochmasinla” soʻzida -lar koʻplik qoʻshimchasi qoʻshilishi natijasida undagi -r tovushining tushib qolish holati ham uchraydi. Bu holatga boshqa oʻrinda dush kelish mumkin. Masalan, “U, ishingla (ishinglar) boʻlmasin, deb oʻzi bilgan joyni kovlayverdi” [3, 61] “Ke, bitta choy ich” [3, 5] bu oʻrinda “ke” leksemasida -l tovushining tushishini koʻrishimiz mumkin. “-“Toyir-Zuvra” kitobini beraman degandi” [3, 18] ushbu parchada tovush almashinish hodisasi yuz bergan, yaʼni “Toyir” ismida -h tovushi -y tovushi bilan almashgan boʻlsa, “Zuvra” ismida -h tovushi -v tovushi bilan almashib shevaga xoslangan. “Yashshamagur, qirchiningdan qiyilgur qizni olib qochdi” [3, 24] bu gapdagi “yashshamagur” soʻzida

bitta -sh tovushi qo'shilib, tovush ortishi hodisasi yuz bergan. Bu hodisa badiiy nutqda emotsionallikda oshirishga xizmat qilgan.

Leksik dialektizm shevaga oid so'zlarning badiiy asarda qo'llanilishi bo'lib, "Ufq" trilogiyasida leksik dialektizmni quyidagi o'rinlarda ko'rish mumkin. *"Mening boshimni sen egib qo'yding. Esh akaning yelkasi yaqin orada yer iskamagan edi. Meni o'ldirding, bola"* [3, 65] "iskamoq" so'zi adabiy tildagi "hidlamoq" so'zi ma'nosini ifodalaydi. *"- Birgina yo'li bor. Jon uka, illo-billo yo'q demaysan. Seni hech kim tanimaydi"* [3, 66] Ushbu parchadagi "illo-billo" dialekti "hech qachon" ma'nosini bildiradi.

Morfologik dialektizm badiiy asarda shevaga xos morfologik elementlarning qo'llanilishidir. Yozuvchi asarida dialektizmning bu turidan ham samarali foydalangan. Masalan, *"Dadang handalak olib keptilar, yeb olgin, bolaginam"* [3, 7] *"Rasul buvang ham olamdan o'tiptilar"* [3, 12] *"O'sha qizining qo'lida jon beripti"* [3,13] yuqorida berilgan parchalar personajlar tilidan olingan (keptilar, o'triptilar, beripti) so'zlarda -ib ravishdosh va -di zamon qo'shimchalari shevaga xoslangan. Bu orqali adib shevaga xos grammatik shakllardan unumli foydalanilgan. *"Boraver, o'sha ariqda betingdi yuvib olasan"* [3, 44] ushbu o'rinda -ni tushum kelishigi qo'shimchasi -di tarzida qo'llangan.

Shuningdek, ajratib yoziladigan qo'shma fe'llarning birikib kelishi natijasida ham dialektizm hosil bo'ladi. Masalan, *"-Agar erkak kishi bo'lganimda, o'lay agar, opqochib (olib qochib) ketardim"* [3,148] *"Palovxon to'rani opke (olib kel)"* [3, 417] *"- To'ydan opqochib (olib qochib) kelyapman"* [3, 37] kabi. Bundan tashqari, olmoshlarning o'zaro qo'shilib kelishi orqali ham shaklida ham dialektizmlar yuzaga keladi. Masalan, *"Bo'pti, o'shaqqa (o'sha yerga) ketdim. Sen qimirlamay, meni shatta (shu yerda) kutib tur"* [3,151] *"-Seno'lgurnima qilib xira pashshadek battan [bu yerdan] ketolmay qolding?"* [3,255] va boshqalar.

"Dadang ham o'shaqqa (o'sha yerga) ketdilar. Sen ham choyingni ichin o'shaqqa (o'sha yerga) bor" [3, 12] *"Sen shattan (shu yerdan) qimirlamay tur, men hozir kelaman"* [3, 34]

Xulosa o'rnida aytish joizki, Said Ahmadning "Ufq" trilogiyasida qo'llanilgan dialektik birliklar yozuvchining badiiy mahoratini namoyish etuvchi lingvostilistik hodisa hamdir. Asardagi dialektik birliklar asar personajlari nutqining tabiiyligini ta'minlagan, milliy koloritni yaratgan hamda matnning emotsional-ekspressiv ta'sirini kuchaytirgan. Bu esa o'z navbatida adibning individual uslubining vujudga kelishida muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, "Ufq" trilogiyasida dialektizmlarning sematik-stilistik tadqiqi o'zbek badiiy tili va dialektologiyasining o'zaro aloqasini o'rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. S. Sultonova va boshqalar O'zbek tili stilistikasi T, 2009
2. B. Fayzullayev Badiiy asarlarda dialektizmlar. NDA-T1979
3. Abdurahmonov H. Maxmudov N. So'z estetikasi T. "Fan" nashriyoti 1981 B-5-26
4. S.Ahmad. "Ufq" trilogiya. T.: Sano-standart nashriyoti, 2019
5. M. Yo'ldoshev Badiiy matning lingvopoetik tadqiqi.DDA-T,2009
6. S. Ashirboyev O'zbek dialektologiyasi uslubiy qo'llanma Toshkent 2013

IJTIMOIIY TARMOQLARNING ZAMONAVIIY INGLIZ TILIGA TASIRI

Mamajonova Muslima Munisjon Qizi

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Filologiya va tillarni o'qitish: ingliz tili yo'nalishi 1-bosqich talabasi, Tel: +998913651905

[*E-mail-muslimamamajonova@gmail.com*](mailto:E-mail-muslimamamajonova@gmail.com)

Qoraboyev Mirzoxid Xoshimovich

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

Anotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilidagi "slang" so'zlarning zamonaviy ingliz tiliga ta'siri hamda ularning ommaviylashuv jarayonini tahlil qiladi. Unda ijtimoiy tarmoqlarning ushbu jarayonga ko'rsatgan ta'siri, ayniqsa yoshlar, xususan, Gen Z vakillarining til ishlatishdagi o'ziga xos xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, maqolada slang so'zlarning paydo bo'lish sabablari, ularning kundalik muloqotdagi o'rni hamda rasmiy va norasmiy nutqqa ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida ijtimoiy tarmoqlar til rivojiga tezkor ta'sir ko'rsatishi va yangi til birliklarining keng tarqalishiga sabab bo'lishi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: *slang, ijtimoiy tarmoq, zamonaviy ingliz tili, qisqartmalar, Gen Z (Z avlod), internet tili, meme.*

Abstract. This article analyzes the influence of slang words on modern English and examines the process of their popularization. It explores the role of social media in this process, with particular attention to young people, especially representatives of Generation Z, and their specific patterns of language use. The article also discusses the reasons for the emergence of slang, its role in everyday communication, and its impact on both formal and informal speech. The study concludes that social media exerts a rapid influence on language development and contributes to the widespread dissemination of new linguistic units.

Keywords: *slang, social media, modern English, abbreviations, Gen Z, internet language, meme.*

Аннотация. В данной статье анализируется влияние сленговых слов на современный английский язык, а также рассматривается процесс их популяризации. Особое внимание уделяется роли социальных сетей в данном процессе, в частности языковым особенностям молодёжи, особенно представителей поколения Z. В статье также рассматриваются причины возникновения сленга, его роль в повседневной коммуникации и влияние на как формальную, так и неформальную речь. В результате исследования установлено, что социальные сети оказывают быстрое влияние на развитие языка и способствуют широкому распространению новых языковых единиц.

Ключевые слова: *сленг, социальные сети, современный английский, сокращения, поколение Z, язык интернета, мем.*

KIRISH

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlarning jadal rivojlanishi yoshlar o'rtasida tilning qo'llanilishiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, dunyo bo'ylab

qariyb 1,5 milliardga yaqin so'zlashuvchilarga ega bo'lgan global tillardan biri - ingliz tilida bu holatni yaqqol kuzatish mumkin. So'nggi yillarda ingliz tilida yosh avlod tomonidan faol qo'llanilayotgan iboralar, qisqartmalar hamda yangi tushunchalar soni ortib bormoqda. Yoshlar orasida akademik va klassik ingliz tilida qo'llaniladigan so'zlardan tashqari ko'plab yangi iboralar va ifodalar keng tarqalmoqda va bu jarayon kundan-kunga ortib bormoqda. Mazkur hodisa nafaqat ingliz tilining ona tilida so'zlashuvchilari orasida, balki ingliz tili ona tili bo'lmagan foydalanuvchilar o'rtasida ham kuzatilmoqda. Bu esa ingliz tilini o'rganish jarayoni bilan bir qatorda, uning madaniy jihatlarining ham keng yoyilishiga olib kelmoqda. Ingliz tilida bu o'zgarishlar "slang" lar orqali kirib kelmoqda.

ASOSIY QISM

Birinchi navbatda "slang" so'ziga aniqlik kiritsak, slanglar XIX asrga borib taqalib, dastlab ular turli ijtimoiy guruhlar, jumladan, o'g'rilar va jamiyatning chekka qatlamlari orasida o'zaro muloqotni osonlashtirish va boshqalar tomonidan tushunilmaslik maqsadida qo'llanilgan. Bugungi kunga kelib esa slanglar asosan yoshlar orasida keng tarqalgan norasmiy so'zlashuv shakliga aylangan. Slang - bu ijtimoiy guruhlarni ajratish va birlashtirishga xizmat qiladigan norasmiy til shaklidir. U tez o'zgaradi va asosan yoshlar, internet va turli madaniy guruhlar tomonidan yaratiladi. Slang so'zlar tilni boyitadi, odamlar o'rtasidagi aloqa va identitetni kuchaytiradi. Ilmiy tadqiqotlar esa slang ishlatish miya faoliyatini faollashtirib, ijobiy hissiyot va xotirani kuchaytirishini ko'rsatadi.

Umuman olganda, slanglar tilning doimiy o'zgarib borayotganligini ko'rsatadi va zamonaviy muloqotning muhim qismiga aylangan. Tilshunolar slangni norasmiy va texnik bo'lmagan til shakli sifatida ta'riflaydilar. U ijtimoiy guruhlarni bir-biridan ajratish va guruh ichidagi birlikni mustahkamlash vositasi sifatida xizmat qiladi. Ya'ni, slang odamning qaysi guruhga tegishli ekanligini ko'rsatishga yordam beradi.

Slang so'zlar odatda qisqa, kulgili va ijodiy bo'ladi. Ular tez ommalashib, tez unutilishi mumkin, lekin ba'zi so'zlar umumiy tilga ham kirib boradi.

Slang turli ijtimoiy va madaniy guruhlardan kelib chiqadi. Masalan, afroamerikalik ingliz tili, musiqa, yoshlar madaniyati va internet slangning asosiy manbalaridan hisoblanadi. "Cool", "lit", "cap/no cap", "bussin" kabi so'zlar Gen Z orasida keng tarqalgan. "6-7" iborasi internet muhitida paydo bo'lgan zamonaviy meme va slang hodisalaridan biridir. U aniq lug'aviy ma'noga ega bo'lmagan, balki asosan yoshlar orasida hazil va trend sifatida ishlatiladigan ifoda hisoblanadi. Bunday iboralar ijtimoiy tarmoqlarda tez tarqalib, qisqa vaqt ichida keng ommalashadi va ko'pincha o'ziga xos guruh ichidagi hazil yoki "ichki kod" vazifasini bajaradi.

"Meme" atamasi esa internetdan ancha oldin paydo bo'lgan. 1976-yilda evolyutsion biolog Richard Dawkins tomonidan "The Selfish Gene" asarida kiritilgan bo'lib, u madaniy g'oyalarni ham xuddi genlar kabi ko'payishi va tarqalishini ifodalash uchun ishlatilgan. "Meme" so'zi yunoncha "mimema" (taqlid qilinadigan narsa) so'zidan kelib chiqqan.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, "6-7" kabi iboralar ham memlarning zamonaviy internet shakli bo'lib, ular ijtimoiy tarmoqlar orqali tez tarqaladi va yoshlar tilida yangi slang elementlarini shakllantiradi. Bulardan tashqari zamonaviy ingliz tilida qisqartma so'zlar ham keng tarqalgan bo'lib, ular foydalanuvchilar

orasida xabarni tez va oson shaklda yuborish maqsadida foydalaniladi. "LOL", "BRB", "OMG" kabi qisqartmalar keng qo'llanilib, muloqot jarayonini tezlashtirishga xizmat qilmoqda. Bunday qisqartmalar asosan norasmiy muloqot uchun qulay bo'lsa-da, ularning o'quvchilar yozuv savodxonligiga ta'siri muhim masala hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalar ba'zan ushbu qisqartmalarni akademik yozuvlarga ham qo'llab yuborishi mumkin, bu esa rasmiy yozuvning sifatini pasaytiradi va fikrlarni aniq ifodalashga xalaqit beradi. Shuningdek, norasmiy va rasmiy til uslublarini ajratish qobiliyati ham murakkablashishi mumkin. Bulardan tashqari, qisqartma so'zlardan ko'p foydalanishning yana bir qancha ta'sirlarini ko'rishimiz mumkin. Birinchidan, so'z boyligining cheklanishi. Qisqartmalardan tez-tez foydalanish o'quvchilarning kengroq so'z boyligi bilan tanishish imkoniyatini kamaytirishi mumkin. Ya'ni, yangi so'zlarni o'rganish va ishlatish o'rniga, ular faqat qisqa va odatiy qisqartmalarga tayanib qolishi ehtimoli bor. Bu esa til rivojlanishini sekinlashtirishi mumkin.

Ikkinchidan, grammatika va sintaksis. Norasmiy yozish uslubi ko'pincha grammatikani soddalashtirish yoki ba'zi qoidalarini e'tiborsiz qoldirish bilan bog'liq bo'ladi. Bunday odatlarga ko'nikish natijasida o'quvchilarda grammatik qoidalarini to'g'ri qo'llash qobiliyati zaiflashishi va akademik yozuv sifati pasayishi mumkin.

Uchinchidan, aqliy yuklama (cognitive load). Rasmiy tilni tushunish va yaratish uchun ko'proq fikrlash va e'tibor talab qilinadi. Agar inson doim norasmiy va qisqa muloqotga o'rganib qolsa, u murakkab gaplarni tushunish va chuqur fikr yuritish talab qilinadigan yozuvlarda qiyinchilikka duch kelishi mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy ingliz tilida slanglar, qisqartmalar hamda internetga xos ifodalardan keng foydalanish yoshlar orasida muloqotni tezlashtirish va qulaylashtirishga xizmat qilmoqda. Bunday til birliklari suhbat jarayonida tez va oson ifoda etish imkonini beradi. Biroq ularning haddan tashqari ko'p qo'llanilishi ingliz tilining asl, klassik va akademik shakliga ta'sir ko'rsatishi mumkin. Natijada tilning rasmiy uslubi zaiflashishi, akademik yozuv sifati pasayishi va uzoq muddatda an'anaviy til me'yorlarining buzilishi ehtimoli yuzaga keladi. Shu sababli, zamonaviy raqamli muloqot uslublarining til rivojlanishiga ta'siri ijobiy va salbiy jihatlari bilan birga o'rganilishi muhim hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR:

1. Marcel Danesi. . 2020, 3rd ed.
2. Joan Bybee. Language change, University of New Mexico. 2024
3. https://www.academia.edu/122506404/The_Impact_of_Text_Message_Abbreviations_on_Language_Skills_Among_High_School_and_University_Students
4. <https://share.google/Lzp0Ci5HTOIINe0BK>

SUN'IY INTELLEKT VA TILNING KELAJAGI: TIL MODELLARINING TIL RIVOJLANISHIGA TA'SIRI

Dustova Umida Amriddinovna

Toshkent to 'qimachilik va yengil sanoat instituti katta o 'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada sun'iy intellekt, ayniqsa katta til modellarining zamonaviy til taraqqiyotiga ta'siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Til modellari faqat matn yaratish vositasi emas, balki nutq me'yorlari, uslubiy odatlar, leksik tanlov, akademik yozuv va kundalik muloqotning yangi shakllarini shakllantirayotgan ijtimoiy-texnologik omil sifatida ko'riladi. Maqolada til modellarining tilni standartlashtirish, ayrim uslubiy qoliplarni ommalashtirish, ko'p tillilikka yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, lingvistik xilma-xillikning qisqarishi, sun'iy uslubning kuchayishi va insoniy nutq individualligining susayishi kabi xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, katta til modellari, til rivojlanishi, leksik o'zgarish, akademik yozuv, lingvistik me'yor, kommunikativ madaniyat, ko'p tillilik, til siyosati, raqamli muloqot.*

Аннотация. В данной статье проводится научно-теоретический анализ влияния искусственного интеллекта, в частности больших языковых моделей, на современное развитие языка. Языковые модели рассматриваются не просто как инструмент генерации текста, а как социально-технологический фактор, формирующий языковые нормы, стилистические привычки, лексический выбор, академическое письмо и новые формы повседневного общения. В статье обосновывается, что наряду со стандартизацией языка, популяризацией определенных стилистических шаблонов и созданием новых возможностей для многоязычия, языковые модели также порождают такие риски, как сокращение лингвистического разнообразия, усиление искусственности стиля и ослабление индивидуальности человеческой речи.

Ключевые слова: *искусственный интеллект, большие языковые модели, развитие языка, лексические изменения, академическое письмо, лингвистическая норма, коммуникативная культура, многоязычие, языковая политика, цифровая коммуникация.*

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the impact of artificial intelligence, particularly Large Language Models (LLMs), on the modern development of language. Language models are viewed not merely as tools for text generation, but as a socio-technological factor shaping speech norms, stylistic habits, lexical choices, academic writing, and new forms of daily communication. The article substantiates that, alongside standardizing language, popularizing certain stylistic patterns, and creating new opportunities for multilingualism, language models also pose risks such as the reduction of linguistic diversity, the strengthening of artificial styles, and the weakening of the individuality of human speech.

Keywords: *artificial intelligence, large language models, language development, lexical changes, academic writing, linguistic norm, communicative culture, multilingualism, language policy, digital communication*

Til doimo jamiyat, tafakkur va texnologiya o'rtasidagi murakkab munosabat mahsuli bo'lib kelgan. Yozuvning paydo bo'lishi, bosmaxona, radio, televideniye, internet va ijtimoiy tarmoqlar tilning 3shakli, sur'ati va ijtimoiy vazifalarini tubdan o'zgartirgan. Shu ma'noda sun'iy intellekt, ayniqsa katta til modellari, til tarixidagi navbatdagi texnologik burilish sifatida qaralishi mumkin. OECD til modellari matn va nutqni qayta ishlash, tahlil qilish va generatsiya qilishga qodir tizimlar ekanini, ularning qo'llanish sohasi matn yaratish, tarjima, chatbot, virtual yordamchi va nutq texnologiyalarigacha keng ekanini ta'kidlaydi. UNESCO esa generativ AI'dan foydalanishda inson markazli yondashuvni asosiy tamoyil sifatida belgilaydi [1, 8; 2, 9].

Bugungi kunda til modeli endi shunchaki "yordamchi dastur" emas. U yozish, tahrirlash, fikrni ixchamlashtirish, rasmiylashtirish, uslubni "tozalash", tarjima qilish va hatto muloqot strategiyasini tavsiya etish orqali bevosita til amaliyotiga kirib keldi. Natijada inson o'zi sezmagan holda mashina tavsiya qilgan sintaktik qurilma, so'z tanlovi, mantiqiy bog'lovchilar va uslubiy intonatsiyani qabul qila boshlaydi. Shuning uchun til modellarining ta'siri faqat texnik samaradorlik masalasi emas, balki tilning kelajakdagi qiyofasi bilan bog'liq masaladir. Bu yerda eng muhim savol shuki: sun'iy intellekt tilni boyityaptimi yoki uni bir qolipga solib qo'yyaptimi? Avvalo, til modellarining ijobiy tomonlarini tan olish kerak. Birinchidan, ular yozma nutq madaniyatini oshirishga xizmat qilmoqda. Ilgari matnni ilmiy, rasmiy yoki akademik talabga moslashtirish ko'plab foydalanuvchilar uchun murakkab vazifa bo'lgan bo'lsa, bugun AI vositalari uslubiy xatolarni tuzatish, matnni mantiqan qayta qurish, terminlarni tizimlashtirish va fikrni ravon ifodalashda yordam bermoqda. Bu, ayniqsa, ilmiy yozuv tajribasi yetarli bo'lmagan talabalar, yosh tadqiqotchilar va ko'p tilli muhitda ishlovchi mutaxassislar uchun muhimdir. Ikkinchidan, til modellari kam resursli tillar uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda: avtomatik tarjima, terminologik moslashtirish, o'quv kontenti yaratish va til o'rganish jarayoni ancha yengillashmoqda [1, 8; 2, 9]. Uchinchidan, til modellari inson nutqiga xos ayrim psixolingvistik xususiyatlarni qay darajada takrorlay olishini ko'rsatgan tadqiqotlar ham paydo bo'ldi. Masalan, Cai va hammualliflar olib borgan tadqiqotda ChatGPT va ayrim boshqa modellar 12 psixolingvistik tajribaning katta qismida inson til ishlatishiga yaqin natijalarni ko'rsatgani qayd etilgan [3, 37-56]. Bu holat til modellari tilning tashqi shaklini emas, balki ma'lum darajada uning ishlash mantig'ini ham o'zlashtirib borayotganini ko'rsatadi. Biroq bu o'xshashlik to'liq tenglik degani emas: tadqiqot modellar ayrim vaziyatlarda kontekstni inson kabi hal qila olmasligini ham ko'rsatgan.

Shu bilan birga, muammo aynan mana shu kuchli o'xshashlikdan boshlanadi. Til modeli qanchalik "tabiiy" ko'rinsa, inson uning uslubiy ta'sirini shunchalik tez qabul qiladi. Yakura va hammualliflar 2024-yilda chop etgan tadqiqotida 280 mingga yaqin ingliz tilidagi nutqiy materiallar va 20 mingdan ortiq akademik YouTube kanallari asosida ChatGPT chiqishiga xos ayrim so'z va iboralarning inson og'zaki nutqida sezilarli kuchayganini ko'rsatdi [4, 1-29]. Bu juda

muhim xulosa: AI ta'siri faqat yozuv bilan cheklanmay, og'zaki nutqqa ham o'tayotgani haqida dastlabki empirik dalil paydo bo'ldi. Demak, sun'iy intellekt tilni nafaqat qayta ishlab bermoqda, balki uning real ijtimoiy ishlatilishiga ham aralashmoqda.

Bu jarayonni "uslubiy konvergentsiya" deb atash mumkin. Ya'ni turli shaxslar, kasblar va madaniy muhitlarga mansub foydalanuvchilar matn yozishda bir xil mantiqiy qoliqlar, bir xil izoh berish usuli, bir xil yumshoq rasmiy ohang va bir xil "muvozanatli" sintaksisdan foydalana boshlaydi. Natijada matn shaklan ravonlashadi, lekin individuallik kamayadi. Til tarixida me'yorlashuv har doim bo'lgan, ammo hozir bu jarayonni davlat, akademiya yoki adabiy an'ana emas, balki keng qo'llanayotgan algoritmik vositalar tezlashtirmoqda. Bu esa til me'yorining manbai masalasini o'rtaga qo'yadi: kelajakda me'yorni filolog, muharrir va nutq amaliyoti belgilaydimi yoki eng ko'p ishlatiladigan model chiqishlari belgilaydimi?

Yana bir muhim jihat - tilning soddalashuvi va "tekislanishi". Til modeli odatda yuqori ehtimolli, keng tarqalgan va statistik jihatdan "xavfsiz" variantlarni tanlaydi. Bunday mexanizm muloqotni tezlashtiradi, lekin noodatiy iboralar, hududiy kolorit, shaxsiy metaforalar, og'zaki nutqqa xos tabiiy "notekislik" va ijodiy buzilishlarni kamaytiradi. Agar jamiyat matn yaratishda tobora ko'proq AI yordamiga tayanadigan bo'lsa, tilning tirik qatlamlari - sheva, kasbiy jargon, noformal ifoda, kinoya, mahalliy qiyoslar - chekinishi mumkin. Bu xulosa bevosita birgina statistik kuzatuv emas, balki OECD va UNESCO hujjatlarida til texnologiyalari bilan bog'liq xavflar qatorida til va madaniy xilma-xillikni asrash zarurligi alohida qayd etilishi bilan ham uyg'unlashadi [1, 29; 2, 9].

Til modellarining ta'siri faqat leksik darajada emas, ijtimoiy darajada ham namoyon bo'lmoqda. 2025-yilda *Science Advances* jurnalida chop etilgan tadqiqot LLM agentlari o'zaro muloqot jarayonida ijtimoiy konvensiyalarni spontan ravishda shakllantira olishini, hatto ayrim kollektiv tarafkashliklar ham yuzaga kelishini ko'rsatdi [5]. Bu natija ikki jihatdan muhim: birinchidan, til modeli alohida matn generatori emas, balki ko'p agentli tizim ichida norma ishlab chiqaruvchi subyektga aylanishi mumkin; ikkinchidan, kelajakda AI vositalari o'zaro muloqot va inson-AI aloqalari orqali yangi kommunikativ odatlarni ommalashtirishi ehtimoli ortadi. Boshqacha aytganda, bugun inson modelga moslashmoqda, ertaga esa model va inson birgalikda yangi til odatlarini ishlab chiqishi mumkin.

Bunda milliy tillar uchun vaziyat ayniqsa dolzarb. Ingliz tili asosidagi katta korpuslarda o'qitilgan modellar ko'pincha boshqa tillarda ham inglizcha mantiq, sintaksis yoki uslubiy ohangning soyasini olib kiradi. Bu, bir tomondan, global kommunikatsiyani qulaylashtiradi; ikkinchi tomondan, mahalliy tilning ichki tabiiy rivojlanish qonuniyatlariga tashqi bosim o'tkazadi. Masalan, o'zbek tilida sun'iy intellekt yordamida yaratilgan matnlarda ba'zan jumla qurilishining haddan tashqari izohlovchi bo'lib ketishi, "muvozanatli" biroq jonciz ohangning kuchayishi, tabiiy so'z tartibining sun'iy ravishda rasmiylashuvi kuzatilishi mumkin. Bu holat uzoq davom etsa, tilning tabiiy uslubiy qatlamlari emas, balki "algoritmik maqbullik" mezoni ustunlashadi. Menimcha, tilning kelajagi nuqtai

nazaridan eng katta xavf aynan shu: xatoni kamaytirish bahonasida tiriklikni ham kamaytirib yuborish.

Shunga qaramay, pessimistik xulosa qilishga asos yo'q. Har bir yangi texnologiya dastlab tilga tashqi ta'sir ko'rsatadi, keyin esa tilning o'zi bu vositani "o'zlashtirib", o'z qonuniyatlariga bo'ysundiradi. Sun'iy intellekt bilan ham shunday bo'lishi mumkin. Inson ijodiy tafakkuri, kontekst hissi, madaniy xotira, vaziyatga mos ohang tanlash qobiliyati va yashirin ma'nolarni anglash borasida hali ham markaziy o'rinda qolmoqda. Demak, masala AIning bor yoki yo'qligida emas, balki undan qanday foydalanilishida. Agar model yakuniy muallif emas, balki yordamchi vosita sifatida ishlatilsa, u tilni boyitishi mumkin. Agar u tayyor me'yor ishlab beruvchi "o'rinbosar muallif"ga aylansa, tilning bir xillashuvi tezlashadi.

Shu sababli kelajak uchun bir necha tamoyil muhim deb hisoblayman. Birinchisi, til modelidan foydalanishda insoniy tahrir majburiy madaniyatga aylanishi kerak. Ikkinchisi, milliy va kam resursli tillar uchun mahalliy korpuslar, autentik og'zaki nutq bazalari va milliy uslubga mos modellarning rivojlanishi zarur. Uchinchisi, ta'lim tizimida AI yordamida yozilgan "toza" matnni emas, mustaqil fikrlash va individual ifoda qadrini saqlash kerak. To'rtinchisi, lingvistlar, dasturchilar va pedagoglar hamkorligida tilning tirik qatlamlarini himoya qiladigan tamoyillar ishlab chiqilishi lozim. Aks holda kelajak tili grammatik jihatdan to'g'ri, lekin ruhiy jihatdan bir xil bo'lib qolishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt va til o'rtasidagi munosabat raqobat emas, balki murakkab o'zaro ta'sirdir. Katta til modellari tilni tezroq, ixchamroq va universalroq qilmoqda; ayni paytda u insoniy nutqning betakrorligi, hududiyliigi va madaniy rang-barangligiga bosim ham o'tkazmoqda. Ilmiy tadqiqotlar allaqachon modellar inson til ishlatishining ayrim jihatlariga yaqinlashganini, ayrim hollarda esa inson nutqiga sezilarli ta'sir ko'rsata boshlaganini ko'rsatmoqda. Shunday ekan, tilning kelajagi texnologiyaning o'zida emas, balki jamiyatning unga qanday me'yor, maqsad va mas'uliyat bilan yondashishida hal bo'ladi. Til modelidan oqilona foydalanilgan taqdirdagina u til taraqqiyotining yordamchisiga aylanadi; aks holda u tilni boyitishdan ko'ra uni andozalashtirishga ko'proq xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Perset K., Strand N., Vannieuwenhuyze J. AI Language Models: Technological, Socio-economic and Policy Considerations. Paris: OECD Publishing, 2023. 52 p.
2. Miao F., Holmes W., Huang R., Zhang H. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO Publishing, 2023. 48 p.
3. Cai Z., Duan X., Haslett D., Wang S., Pickering M. Do Large Language Models Resemble Humans in Language Use? In: *Proceedings of the Workshop on Cognitive Modeling and Computational Linguistics*. Bangkok: Association for Computational Linguistics, 2024. P. 37–56.
4. Yakura H., Lopez-Lopez E., Brinkmann L., Serna I., Gupta P., Rahwan I. Empirical Evidence of Large Language Model's Influence on Human Spoken Communication. arXiv preprint, 2024. 29 p.
5. Ashery A.F., Aiello L.M., Baronchelli A. Emergent Social Conventions and Collective Bias in LLM Populations. *Science Advances*. Washington, DC:

ЦИФРОВАЯ КОММУНИКАЦИЯ: ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ И ИНТЕРНЕТ-ЖАРГОНА НА ЯЗЫК

Сейданова Гульнаш Калдыбековна

*старший преподаватель Ташкентского института
текстильной и лёгкой промышленности*

Аннотация. В статье рассматривается влияние цифровой коммуникации на современный язык в условиях стремительного распространения социальных сетей, мессенджеров и интернет-платформ. Анализируются особенности интернет-жаргона как специфической формы языковой адаптации к новым условиям общения. Показано, что цифровая среда не только ускоряет обмен информацией, но и трансформирует лексику, синтаксис, орфографические нормы и коммуникативные стратегии носителей языка.

Ключевые слова: *цифровая коммуникация, социальные сети, интернет-жаргон, языковые изменения, речевая культура, языковая норма, медиакommunikация, сетевой дискурс.*

Annotatsiya. Ushbu maqola ijtimoiy media, tezkor xabar almashish ilovalari va internet platformalarining tez sur'atlar bilan kengayishi sharoitida raqamli muloqotning zamonaviy tilga ta'sirini o'rganadi. Unda internet jargonining xususiyatlari yangi muloqot sharoitlariga lingvistik moslashuvning o'ziga xos shakli sifatida tahlil qilinadi. Unda raqamli muhit nafaqat axborot almashinuvini tezlashtirishi, balki ona tilida so'zlashuvchilarning so'z boyligi, sintaksisi, orfografik normalari va kommunikativ strategiyalarini ham o'zgartirishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: *raqamli muloqot, ijtimoiy media, internet jargon, til o'zgarishi, nutq madaniyati, lingvistik normalar, media muloqot, onlayn munozara.*

Abstract. This article examines the impact of digital communication on modern language amid the rapid expansion of social media, instant messaging apps, and internet platforms. It analyzes the characteristics of internet jargon as a specific form of linguistic adaptation to new communication conditions. It demonstrates that the digital environment not only accelerates information exchange but also transforms the vocabulary, syntax, orthographic norms, and communicative strategies of native speakers.

Keywords: *digital communication, social media, internet jargon, language change, speech culture, linguistic norms, media communication, online discourse.*

В последние десятилетия язык оказался в центре масштабных преобразований, связанных с цифровизацией всех сфер общественной жизни. Социальные сети, мессенджеры, видеоплатформы, форумы и другие сетевые ресурсы стали не просто средствами передачи информации, но и пространством постоянного речевого взаимодействия, в котором

вырабатываются новые коммуникативные нормы, новые способы выражения эмоций, оценки, идентичности и принадлежности к сообществу. Если ранее основными площадками формирования массовой языковой практики выступали школа, литература, печатная пресса и телевидение, то в цифровую эпоху эту функцию во многом взяли на себя интернет-платформы, где общение происходит быстро, спонтанно, в неформальном режиме и часто без контроля со стороны институциональных норм. Именно поэтому проблема влияния социальных сетей и интернет-жаргона на язык приобретает не только лингвистическое, но и культурное, педагогическое, социологическое значение. Современная цифровая коммуникация отличается прежде всего высокой скоростью обмена сообщениями, краткостью формулировок, многоканальностью передачи смысла и повышенной ролью визуальных элементов. Текст в интернете давно перестал быть исключительно вербальным явлением: он сочетается с эмодзи, стикерами, мемами, гиф-изображениями, хештегами, гиперссылками и аудиовизуальными вставками. В результате меняется сама природа речевого высказывания. Оно становится фрагментарным, контекстуально насыщенным и ориентированным не столько на строгую языковую правильность, сколько на оперативность, узнаваемость и эмоциональную выразительность. Исследователи сетевой коммуникации отмечают, что в цифровом дискурсе язык начинает функционировать по принципу экономии усилий: сокращаются слова, опускаются знаки препинания, упрощаются синтаксические конструкции, но при этом усиливается роль контекста и коллективно разделяемых кодов [3, с. 45].

Интернет-жаргон в этом смысле представляет собой одну из наиболее заметных форм языковой адаптации к новым условиям общения. Он включает в себя специфические слова, аббревиатуры, заимствования, трансформированные графические формы, устойчивые меметические конструкции и новые модели речевого поведения. Такие единицы, как «лайк», «пост», «репост», «стрим», «чат», «бан», «фейк», «хайп», «троллинг», «хейт», «краш», «контент», «донат», изначально возникшие или закрепившиеся в цифровой среде, постепенно выходят за ее пределы и начинают активно использоваться в повседневной устной речи. Этот процесс свидетельствует о том, что интернет-жаргон уже нельзя рассматривать как маргинальное явление, ограниченное узкой группой пользователей. Он становится частью общей языковой реальности, влияя на словарный состав языка и на способы мышления, связанные с категоризацией современных социальных явлений [1, с. 87].

Следует отметить, что влияние социальных сетей на язык имеет сложный и противоречивый характер. С одной стороны, цифровая коммуникация расширяет языковые возможности личности. Пользователь получает доступ к различным стилям, жанрам и способам самовыражения, может быстро осваивать новые слова, участвовать в дискуссиях, создавать собственные тексты и формировать индивидуальный речевой образ. Социальные сети стимулируют языковую креативность, поскольку требуют коротких, ярких, запоминающихся формулировок. Именно в цифровой среде

особенно активно развиваются языковая игра, ирония, интертекстуальность, смысловая компрессия. Для многих молодых людей интернет становится пространством, где они учатся не только потреблять, но и производить тексты, пусть и в сокращенной, гибридной или разговорной форме [6, с. 112].

С другой стороны, постоянное пребывание в среде упрощенной, фрагментированной и нередко стилистически сниженной речи может оказывать влияние на уровень речевой культуры. Речь идет не о том, что интернет сам по себе разрушает язык, а о том, что привычка к сокращенным формам общения может переноситься в сферы, где требуется соблюдение литературной нормы, логической связности и точности выражения мысли. В учебных работах, официальной переписке и даже устных публичных выступлениях нередко проявляются черты сетевого дискурса: неполные предложения, отсутствие связок, чрезмерная разговорность, англицизмы без стилистической необходимости, замена аргументации эмоциональными маркерами. Это особенно заметно у молодежи, для которой граница между онлайн- и офлайн-коммуникацией все чаще оказывается условной [2, с. 64].

Одним из наиболее существенных последствий цифровой коммуникации является изменение лексического уровня языка. Социальные сети становятся механизмом сверхбыстрого распространения новых слов. Если раньше путь неологизма от ограниченного употребления до широкой языковой фиксации мог занимать годы, то теперь этот процесс иногда происходит в течение недель или даже дней. Популярное выражение, мем или слово, появившееся в одном сегменте сети, благодаря репостам, видеоформатам и рекомендационным алгоритмам быстро распространяется среди миллионов пользователей. В результате язык становится более динамичным, а его словарный состав - более чувствительным к информационной моде. Такая изменчивость, однако, имеет двойственный эффект: с одной стороны, она свидетельствует о живом развитии языка, с другой - делает речевую среду менее устойчивой и затрудняет закрепление четких нормативных ориентиров [5, с. 29].

Особую роль в развитии интернет-жаргона играют заимствования, прежде всего англицизмы. Это связано с тем, что значительная часть цифровых технологий, платформенных интерфейсов и интернет-культуры формировалась в англоязычной среде. Поэтому многие термины входят в другие языки либо без перевода, либо в адаптированной форме. Постепенно заимствования перестают восприниматься как чужеродные и начинают обслуживать не только технические, но и бытовые коммуникативные нужды. Важно подчеркнуть, что сама по себе заимствованная лексика не является признаком упадка языка. Любой живой язык исторически усваивает внешние элементы, перерабатывая их в соответствии со своими нормами. Проблема возникает тогда, когда заимствование используется не по необходимости, а как маркер престижности, модности или принадлежности к определенной цифровой субкультуре, вытесняя точные и понятные национальные эквиваленты [4, с. 101].

Наряду с лексикой под влиянием цифрового общения трансформируются графика и орфография. В сетевой речи активно используются намеренные нарушения норм: написание слов строчными буквами вместо прописных, игнорирование пунктуации, графическое растяжение звуков для передачи эмоций, смешение алфавитов, латиница в словах родного языка, использование цифр и символов как смысловых заместителей. Подобные явления нередко трактуются исключительно негативно, однако они выполняют в цифровой коммуникации важную прагматическую функцию. Там, где отсутствует интонация живой речи, пользователи вынуждены компенсировать эмоциональные и оценочные оттенки с помощью графических средств. Например, повторение букв, отсутствие точки в конце сообщения, использование многоточия, сочетание заглавных букв и эмодзи становятся способами кодирования отношения говорящего к сообщению. Иными словами, нарушение нормы в сети нередко оказывается не проявлением безграмотности, а осознанной стратегией выразительности [7, с. 58]. Не менее важны синтаксические изменения. Цифровое общение тяготеет к кратким, неполным, парцелированным конструкциям. Причина этого кроется не только в стремлении к экономии времени, но и в самой логике платформенного взаимодействия. В ленте социальных сетей внимание пользователя рассеяно, конкуренция за его интерес высока, поэтому длинные и сложно организованные фразы уступают место коротким высказываниям, легко воспринимаемым при быстром чтении. В результате возрастает частотность простых предложений, эллиптических конструкций, фраз-комментариев, реплик без подлежащего и сказуемого. Такая тенденция не уничтожает синтаксическую систему языка, но меняет привычные пропорции между ее элементами, делая краткость и экспрессию более значимыми, чем развернутая логическая аргументация [8, с. 137].

Социальные сети влияют не только на форму языка, но и на саму структуру коммуникативного поведения. В традиционной письменной культуре текст чаще всего создавался как относительно завершенное, продуманное и адресно ориентированное высказывание. В цифровой среде текст все чаще становится частью непрерывного диалога, открытого для комментариев, цитирования, дополнения, иронического переосмысления. Автор уже не является единственным носителем смысла: его сообщение может быть мгновенно переинтерпретировано аудиторией, превращено в мем, вырвано из контекста, оценено с помощью реакций. Это формирует особый тип языкового сознания, ориентированного на мгновенный отклик, публичность, оценочность и участие в коллективном конструировании смысла [9, с. 91]. Особенно заметно влияние интернет-жаргона в молодежной среде. Молодые пользователи быстрее усваивают цифровые новации, активнее участвуют в сетевых трендах и чаще переносят элементы онлайн-речи в повседневное общение. Для них интернет-жаргон выполняет не только коммуникативную, но и идентификационную функцию: через него выражается принадлежность к поколению, группе, цифровой культуре. Использование определенных слов и формул помогает «своим» узнавать друг друга, отличать внутренний код

сообщества от официальной, дистанцированной или «чужой» речи. В этом отношении интернет-жаргон можно сопоставить с молодежным сленгом предшествующих эпох, однако его принципиальное отличие состоит в скорости обновления и глобальном характере распространения [10, с. 74].

Вместе с тем нельзя игнорировать тот факт, что социальные сети способствуют и позитивной демократизации языка. Они снижают барьер между автором и аудиторией, расширяют участие людей в публичной коммуникации, делают письмо более доступным и повседневным. Люди, которые ранее ограничивались узким кругом устного общения, теперь регулярно формулируют мысли в письменной форме: пишут комментарии, создают посты, обсуждают общественные события, высказывают позицию. Даже если эти тексты не всегда безупречны с точки зрения нормы, сама массовизация письма имеет важное культурное значение. Она показывает, что язык в цифровую эпоху не умирает, а напротив, функционирует интенсивнее, чем прежде, хотя и в иных формах. Научная оценка влияния интернет-коммуникации на язык должна быть свободна от крайностей. Ошибочно как идеализировать цифровую речь, считая ее безусловным прогрессом, так и объявлять ее главной причиной речевой деградации. Язык всегда изменяется под воздействием социальных условий, и цифровая эпоха лишь ускорила эти процессы, сделав их заметнее. Важно учитывать, что языковая система обладает высокой адаптивностью. Она способна включать новые элементы, перераспределять стилистические функции, вырабатывать новые нормы в зависимости от коммуникативных потребностей общества. Поэтому интернет-жаргон необходимо изучать не как случайный набор искажений, а как особый пласт современного дискурса, в котором отражаются ценности, ритмы и способы мышления информационного общества.

С педагогической точки зрения ключевой задачей становится формирование у обучающихся чувства стилевой уместности. Необходимо не просто запрещать сетевые формы речи, а объяснять границы их применения. Человек цифровой эпохи должен владеть несколькими речевыми регистрами: уметь свободно общаться в неформальной интернет-среде, но при этом сохранять способность к академическому, официальному и профессиональному письму. Иначе говоря, речь идет не о борьбе с интернет-жаргоном как таковым, а о развитии языковой компетентности, включающей осознанный выбор средств в зависимости от ситуации общения. В этом контексте возрастает значение филологического образования, медиаграмотности и культуры письменной речи как взаимосвязанных компонентов современной подготовки личности [2, с. 71].

Таким образом, влияние социальных сетей и интернет-жаргона на язык представляет собой закономерный результат глубокой трансформации коммуникативной среды. Цифровая коммуникация ускоряет обновление словаря, способствует распространению заимствований, изменяет графические и синтаксические привычки, формирует новые формы речевой экспрессии и коллективного смысла. Одновременно она может усиливать тенденции к упрощению высказывания и размыванию границ литературной

нормы в тех сферах, где требуется высокая речевая ответственность. Однако сводить данный процесс исключительно к негативным последствиям было бы научно необоснованно. Интернет-жаргон является не только симптомом культурных сдвигов, но и инструментом языковой адаптации к новой реальности. Вопрос заключается не в том, чтобы остановить эти изменения, а в том, чтобы понять их природу и научить носителей языка грамотно ориентироваться в многообразии современных коммуникативных кодов. Именно такой подход позволяет рассматривать язык не как жертву цифровизации, а как живую, гибкую и развивающуюся систему, способную отвечать на вызовы времени.

Список литературы

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. Том I. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. -2-е изд., испр. и доп. -М: Школа «Языки русской культуры», 1995. -472 с.
2. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. -М: Искусство, 1979. - 424 с.
3. Виноградов В. В. Проблемы русской стилистики. -М: Высшая школа, 1981. - 320 с.
4. Крысин Л. П. Иноязычные слова в современном русском языке. - М: Наука, 2008. -384 с.
5. Кронгауз М. А. Русский язык на грани нервного срыва. - М: АСТ: Corpus, 2017. - 512 с.
6. Кронгауз М. А. Самоучитель олбанского. - М: АСТ: Corpus, 2013. - 416 с.
7. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию. -М: Гнозис, 2007. -368 с.
8. Лотман Ю. М. Семиосфера. - Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, 2010. - 704 с.
9. Сидорова М. Ю., Шувалова О. Н. Интернет-лингвистика: русский язык. Межличностное общение. -Москва: 1989.ру, 2014. -192 с.
10. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование. - М: Флинта; Наука, 2011. -328 с.

МАҚОЛЛАРДА ЭКСПРЕССИВЛИК ВА НУТҚИЙ-МАДАНИЙ БАҲОНИНГ ЛИНГВОМАДАНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Мадияров Бабур Алламбергенович

Катта ўқитувчи, ЎзДЖТУ

Тошкент, Ўзбекистон

[*madiyarovbabur@gmail.com*](mailto:madiyarovbabur@gmail.com)

Аннотация: Ушбу мақолада инглиз ва ўзбек электрон газета матнларида мақолларнинг экспрессив ва нутқий-маданий баҳоловчи функциялари лингвомаданий нуқтаи назардан таҳлил қилинади. Медиадискурсда мақолларнинг прагматик вазифалари, уларнинг трансформация механизмлари ва миллий-маданий хусусиятлари ўрганилади. Таҳлил натижалари инглиз ва

Ўзбек медиаматнларида мақолларнинг қўлланиш стратегиялари ўртасидаги типологик умумийликлар ва фарқларни аниқлаш имконини беради.

Калит сўзлар: *мақол, матал, фразеологик бирлик, экспрессивлик, нутқий-маданий баҳо, медиадискурс, лингвомаданият, прагматика, паремиология, трансформация.*

Аннотация (рус): В данной статье с лингвокультурологической точки зрения анализируются экспрессивные и речевые оценочные функции пословиц в текстах английских и узбекских электронных газет. Исследуются прагматические функции пословиц в медиадискурсе, механизмы их трансформации и национально-культурные особенности. Результаты анализа позволяют выявить типологические сходства и различия между стратегиями употребления пословиц в английских и узбекских медиатекстах.

Ключевые слова: *пословица, поговорка, фразеологическая единица, экспрессивность, речевая культурная оценка, медиадискурс, лингвокультурология, прагматика, паремиология, трансформация.*

Abstract: This article examines the expressive and speech-cultural evaluative functions of proverbs in English and Uzbek electronic newspaper texts from a linguocultural perspective. The pragmatic functions of proverbs in media discourse, their transformation mechanisms, and national-cultural characteristics are investigated. The results of the analysis make it possible to identify typological similarities and differences between the strategies of proverb usage in English and Uzbek media texts.

Keywords: *proverb, saying, phraseological unit, expressiveness, speech-cultural evaluation, media discourse, linguoculturology, pragmatics, paremiology, transformation.*

Кириш

Замонавий медиадискурс тадқиқотларида мақол ва маталлар алоҳида эътиборга сазовор бўлмоқда, зеро улар нафақат халқ донолигини акс эттирувчи тил бирликлари, балки медиаматнда экспрессивлик ва нутқий-маданий баҳо яратишнинг самарали воситалари ҳамдир. Мақолларнинг медиаматнда қўлланилиши бир томондан аудиторияга таниш маданий кодни фаоллаштиради, иккинчи томондан журналистнинг баҳоловчи позициясини имплицит тарзда ифода этишга хизмат қилади.

Инглиз ва ўзбек медиадискурсини қиёсий ўрганиш, ушбу иккала тилда мақолларнинг экспрессив ва баҳоловчи функцияларини белгиловчи лингвомаданий омилларни аниқлаш имконини беради. Мазкур масала ҳозирги кунда паремиология, лингвомаданиятшунослик ва медиалингвистика кесишмасида долзарб тадқиқот йўналиши сифатида намоён бўлмоқда.

Асосий қисм

Паремиология фанида мақол (proverb) — семантик жиҳатдан мустақил, синтактик жиҳатдан тугал, умумлашган ижтимоий тажрибани норматив-баҳоловчи шаклда ифода этувчи тил бирлиги сифатида таърифланади [1]. Мақол матал (saying)дан фарқли равишда якуний хулоса тузилмасига эга бўлиб, мустақил прагматик вазифа бажаришга қодир.

В.Н. Телия таъкидлашича, фразеологик бирликлар, жумладан мақоллар, «концентрланган маданий билим» сифатида тилда жамоавий тажриба ва кадриятларни сақлайди [2]. Шу нуқтаи назардан мақолнинг экспрессив потенциали икки манбадан озикланади: биринчидан, унинг образли семантик тузилишидан, иккинчидан, маданий хотирада мустахкамланган прецедент статусидан.

Медиадискурсада мақолларнинг экспрессивлиги уч асосий механизм орқали юзага чиқади: (а) канон шаклини сақлаган ҳолда прагматик контекстни ўзгартириш; (б) мақолни синтактик трансформацияга учратиш - инверсия, кенгайтириш, қисқартириш; (в) мақолни янги медиаматн билан гибридлаштириш орқали янги экспрессив маъно яратиш.

Инглиз электрон газеталарида мақолларнинг қўлланиш тенденцияси таҳлили шуни кўрсатадики, журналистик матнда мақол аксар ҳолларда трансформацияга учрайди. The Guardian (15.09.2023) нашридаги «What goes around comes around: political fallout hits back» сарлавҳасида мақол паремик ядро вазифасини ўтаб, унга қўшилган публицистик метафора («political fallout hits back») орқали сиёсий воқеликка проекцияланади [3].

Семантик инверсия стратегияси ҳам кенг тарқалган: The Independent (12.02.2024) нашридаги «The grass isn't always greener on the other side» сарлавҳасида канон мақолга «isn't» инкор юкламаси қўшилиши орқали баҳо полярлиги нозиклаштирилади. Бу инглиз медиасига хос рефлексив-танқидий дискурсив маданиятни акс эттиради - мерос ҳикматни инкор этмасдан, диалогик муносабатда қайта қўриб чиқиш.

Шундай қилиб, инглиз медиадискурсида мақол нутқий-маданий баҳони аксар ҳолларда имплицит - прецедент матн орқали узатади. Тингловчи/ўқувчи мақолнинг маданий хотирадаги маъносини фаоллаштириб, янги контекстдаги баҳони ўзи хулоса чиқариш орқали қайта яратади.

Ўзбек электрон газеталарида мақолларнинг қўлланиш стратегияси инглиз медиасидан бир қатор жиҳатлари билан фарқланади. Kun.uz (20.09.2024) нашридаги «Ота-онангга нима қилсанг, болангдан қайтади, деган гап ҳақиқат экан, буни бошимиздан ўтказаямиз...» иборасида мақол «деган гап» конструкцияси орқали аллюзив тарзда жалб қилинади. Мақол бевосита тиклаб айтилмайди - у «эслатилади», аудитория матннинг имплицит мазмунини фаол интерпретация қилади.

Gazeta.uz (06.08.2025) нашридаги «Ёмоннинг кучи япалоққа етибди дегани шу-да, а?» сарлавҳасида мақол риторик сўроқ шаклида берилади. «Шу-да, а?» конструкцияси аудитория билан эмоционал-прагматик ҳамжиҳатлик ўрнатади ва ўқувчини баҳони ўзи тасдиқлашга «таклиф» этади. Зооморфик образ («япалоқ») ўзбек халқ маданий семиотикасига хос кинояли баҳо воситаси сифатида ишлайди.

Ўзбек медиадискурсида мақолларнинг лингвомаданий хусусияти шундаки, баҳоловчи позиция кўпинча жамоавий «биз» субъекти орқали ифодаланади. Бу ўзбек коммуникатив маданиятига хос жамоавий идентификация механизмини акс эттиради.

Қиёсий лингвомаданий таҳлил

Инглиз ва ўзбек медиадискурсида мақолларнинг экспрессив ва нутқий-маданий баҳо функциясини таққослаш қуйидаги типологик умумийликлар ва фарқларни кўрсатди.

Универсал жиҳат сифатида иккала тилда ҳам мақоллар ахборот бериш вазифасидан кўра прагматик таъсир воситаси сифатида устун функция бажаради. Мақол воқеани тавсифламайди - у воқеага нисбатан ахлоқий-маданий муносабатни шакллантиради. Бу Ю.Н. Карауловнинг прецедент матн назарияси [4] доирасида тушунтириладиган универсал паремик дискурс қонунияти ҳисобланади.

Дифференциал жиҳат сифатида эса: инглиз медиасида мақол кўпинча трансформацияга учраб, семантик инверсия ёки гибридлаштириш орқали янги прагматик маъно касб этади (экстровертив стратегия); ўзбек медиасида мақол аллюзив ва парафраз усулида жалб қилиниб, канон шакли кўпроқ сақланади, аудитория ўзи тиклайди (интровертив стратегия). Бундан ташқари, инглиз мақоллари медиадискурсида кўпроқ ижтимоий-сиёсий майдонда ишласа, ўзбек мақоллари оилавий-ахлоқий ва зооморфик образлар орқали жамоавий идентификацияга таянади.

Хулоса

Инглиз ва ўзбек электрон газеталарида мақолларнинг экспрессивлик ва нутқий-маданий баҳо механизмларини қиёсий ўрганиш қуйидаги хулосаларга олиб келди:

Биринчидан, мақоллар медиадискурсида мустақил семантик бирлик сифатида эмас, балки динамик дискурсив восита сифатида фаолият кўрсатади - улар аудиториянинг маданий хотирасини фаоллаштириш орқали экспрессив ва баҳоловчи маъно яратади.

Иккинчидан, инглиз медиасида мақол трансформацияга мойил (семантик инверсия, гибридлаштириш), ўзбек медиасида эса аллюзив ва парафраз усули устун - бу икки тил медиа дискурс маданиятидаги чуқур асимметрияни акс эттиради.

Учинчидан, мазкур типологик фарқлар тасодифий эмас, балки инглиз прагматик-индивидуалистик ва ўзбек жамоавий-анъанавий маданий матрицаларида мустаҳкамланган.

Амалий тавсия: Медиалингвистика ва журналистика таълимида мақолларнинг трансформация механизмларини ва лингвомаданий хусусиятларини ўқитиш журналистик матн таҳлили малакасини оширишга хизмат қилади. Таржимонлик амалиётида эса мақол ва маталларнинг эквиваленти излашда уларнинг маданий кодини инобатга олиш зарурати ниҳоятда муҳим эканлиги тасдиқланди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Greenwood Press. 2004. - 282 p.
2. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
3. Fairclough N. *Media Discourse*. London: Edward Arnold, 1995. - 214 p.

4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. - М.: Наука, 1987. - 263 с.
5. Teshabayeva, D. M. (2018). The discourse analysis of media text. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT)*, 7(1), 155–158.
6. Norrick N.R. *How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1985. - 199 p.

ENGLISH POETRY: LINGUISTIC FEATURES AND STYLISTIC ANALYSIS

Umrzaqov Islom Isroilovich

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

Abdumutalov Shaxriyorbek Otabek o'g'li

Namangan Davlat Chet tillari instituti

4-kurs talabasi

+998 97 826 38 26

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ingliz she'riyatini o'ziga xos til tizimi sifatida ko'rib chiqadi, unda tovush xususiyatlari, so'z tanlovi va ma'no o'zaro uyg'unlashib, badiiy ifodani yaratadi. Ishda metafora, ramziylik va noaniqlik kabi stilistik vositalarning roli yoritilib, she'riy shakllarning klassik davrdan zamonaviy davrgacha bo'lgan rivoji tahlil qilinadi. Shuningdek, she'riy matnni talqin qilish jarayoniga alohida e'tibor qaratilib, o'quvchilar ma'noni faol ravishda shakllantirishi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: Ingliz she'riyati, she'riyat tili, fonologiya, metafora, simbolizm, ko'p ma'nolilik, stilistika, lingvistik tizim, modernizm, kognitiv ifoda

Аннотация. Данное исследование рассматривает английскую поэзию как уникальную языковую систему, в которой звуковые особенности, выбор слов и значение взаимодействуют для создания художественного выражения. В работе подчёркивается роль стилистических средств, таких как метафора, символизм и неоднозначность, а также прослеживается развитие поэтических форм от классического периода до современности. Особое внимание уделяется процессу интерпретации поэзии, показывая, что читатели активно участвуют в создании смысла текста.

Ключевые слова: английская поэзия, поэтический язык, фонология, метафора, символизм, неоднозначность, стилитика, языковая система, модернизм, когнитивная интерпретация

Annotation. This study looks at English poetry as a unique language system where sound, word choice, and meaning all work together to create artistic expression. It points out how stylistic devices like metaphor, symbolism, and ambiguity play a role, along with the development of poetic forms from classical to modern times. The paper also focuses on how readers interpret poetry, demonstrating that they actively build meaning from these texts.

Keywords: English poetry, poetic language, phonology, metaphor, symbolism, ambiguity, stylistics, linguistic system, modernism, cognitive interpretation

English poetry is a unique form of expression where language goes beyond simple communication and becomes a structured medium for art, emotion, and ideas. Unlike everyday speech, poetic language intentionally strays from standard norms. This allows for greater expressiveness, ambiguity, and depth in interpretation. In this context, English poetry can be seen as a partly independent language system that follows its own organizing principles. Here, phonological, lexical, syntactic, and semantic elements work together to create artistic meaning.

In literary studies, English poetry holds a key position due to its historic continuity and its impact on the English language's development. From Old English alliterative verse to modern experimental forms, poetry reflects linguistic changes while also pushing the boundaries of expressive possibilities. Scholars in stylistics and linguistics view poetry as an important subject of study because it shows how language can be systematically shaped to meet specific communicative and artistic aims. This means that poetic texts are analyzed not only as literary works but also as complex structures that showcase the flexibility and creativity of human language.

The relationship between poetic language and standard linguistic norms involves both following and breaking those norms. Poetry relies on the basic rules of grammar, syntax, and semantics that govern everyday language. However, it often bends or reshapes these rules for stylistic effect. This tension between conformity and deviation defines poetic discourse. Techniques like inversion, ellipsis, metaphorical extension, and phonological manipulation demonstrate how poets turn ordinary language into a more intense form of expression. These changes are not random; they are organized to highlight meaning and improve aesthetic impact.

Moreover, poetic language frequently works through foregrounding. This means making certain linguistic features stand out against expected patterns. Devices such as sound repetition, unusual word order, and semantic ambiguity draw the reader's attention to the form of the message itself. This encourages deeper cognitive and interpretative involvement. Thus, English poetry acts both as a language system and as an art form, where meaning is generated through the interplay of structure, deviation, and interpretation.

In essence, English poetry represents a special connection between language and art. It intentionally reconfigures linguistic structures to create complex layers of meaning. Studying it as a language system provides valuable insights into language creativity, stylistic variation, and the cognitive processes involved in literary interpretation.

Phonological features are key in shaping the structure and aesthetic effect of English poetry. Sound patterns greatly influence how meaning is constructed, impact emotions, and contribute to overall musicality. Unlike prose, where sound organization usually comes secondary to meaning, poetry emphasizes sound as a vital part of artistic expression. Rhythm, meter, rhyme, alliteration, and assonance serve as phonetic tools that organize poetic language into structured and engaging forms.

Rhythm in English poetry involves the patterned recurrence of stressed and unstressed syllables. This creates a flow that shapes the reader's or listener's sense of tempo and movement. This organization is closely tied to meter, which provides a formal structure for poetic lines. Traditional metrical patterns like iambic

pentameter, trochaic tetrameter, or anapestic meter create a predictable framework in which variation and deviation can emerge. Such deviations are often used to draw attention to specific words, create tension, or reflect changes in emotional tone.

Rhyme is another essential phonological element that increases cohesion and memorability in poems. End rhyme, internal rhyme, and slant rhyme contribute to the overall unity of a poem while also producing auditory pleasure. Rhyme schemes help organize stanzas and reinforce thematic links between lines. Often, rhyme acts not just as decoration but also as a way to emphasize semantic relationships between words.

Alliteration, or the repetition of initial consonant sounds, is commonly used in English poetry to add emphasis and enhance musicality. It directs attention to specific words and creates phonetic harmony within lines or phrases. Similarly, assonance, the repetition of vowel sounds, enriches the internal sound quality of poetry, often producing a softer auditory effect. Both techniques function at the level of sound symbolism, reinforcing mood and emotional atmosphere.

The interaction of these phonological elements greatly contributes to the overall musicality of English poetry. Musicality refers to the harmony and pleasure derived from sound patterns, which can heighten a poem's emotional impact. Through carefully structured sound repetition and variation, poets can evoke feelings such as joy, sadness, tension, or calmness. The phonological organization of poetry serves as a connection between linguistic structure and emotional experience.

Additionally, phonological features often interact with semantic and syntactic structures, creating layered poetic effects. Sound patterns may reinforce meaning, contradict it, or introduce ambiguity, thus enriching the text's interpretative potential. This interplay of sound and sense is a defining feature of English poetry, showcasing its complexity as a linguistic and artistic system.

The lexical and semantic features of English poetry are crucial dimensions of its artistic and communicative structure. They determine how meaning is built, changed, and interpreted within poetic language. Unlike ordinary language use, where word choices prioritize clarity and direct reference, poetic language deliberately takes advantage of vocabulary's richness and flexibility to create layered and often ambiguous meanings. This strategic use of lexical and semantic resources allows poetry to go beyond literal interpretation and act on multiple levels of significance.

Metaphor is one of the most basic tools in poetic language. It serves as a cognitive and stylistic method for expressing abstract ideas in concrete terms. By drawing implicit comparisons between unrelated areas, metaphors broaden a poem's interpretative possibilities and enable readers to see reality in fresh and imaginative ways. Symbolism works similarly but often extends beyond individual comparisons to include entire systems of meaning. In such systems, objects, characters, or actions can represent larger philosophical, emotional, or cultural concepts.

Polysemy, which is the presence of multiple meanings within a single word, is another important aspect of poetic language. Poets often use polysemous words to add semantic richness and complexity. This variety of meaning encourages active reader involvement, as interpretation depends on context and personal cognitive

processing. Ambiguity, which is closely linked to polysemy, is often used intentionally to avoid fixed interpretation and to keep meaning open-ended. Through ambiguity, poems become dynamic spaces for interpretation rather than rigid semantic structures.

Semantic deviation is also a key element of poetic language, involving a purposeful departure from conventional meaning. This may include unexpected word combinations, paradoxical expressions, or strained meanings that challenge traditional semantic expectations. Such deviations are not arbitrary; they serve specific aesthetic and expressive purposes, frequently amplifying emotional impact or highlighting thematic complexity.

The interaction of metaphor, symbolism, polysemy, ambiguity, and semantic deviation creates a rich semantic structure typical of English poetry. In poetic texts, meaning is rarely fixed or singular. Instead, it emerges through the interaction between linguistic form, contextual interpretation, and reader perception. This dynamic process transforms poetic language into a highly flexible and engaging system.

Overall, the lexical and semantic organization of English poetry shows how language can be systematically shaped to create depth, complexity, and artistic richness. It reveals how poetic discourse can stretch the limits of meaning and create opportunities for ongoing reinterpretation and intellectual exploration.

The stylistic development of English poetry reflects a continuous process of change due to historical, cultural, and intellectual shifts. From its earliest forms to contemporary experimental poetry, the English poetic tradition exhibits a vibrant interplay between established norms and innovative stylistic practices. Classical English poetry, especially during the Renaissance and Neoclassical periods, is marked by a strong adherence to formal structures, including regular meter, fixed rhyme schemes, and balanced syntax. Poets like William Shakespeare and John Milton used highly structured forms to communicate complex philosophical, religious, and emotional ideas, intertwining form and content closely.

The Romantic period marked a major change in poetic style. It focused on personal emotions, imagination, and the beauty of nature. Poets like William Wordsworth and Samuel Taylor Coleridge used language in a more flexible and expressive way. They moved away from strict formal rules. This period broadened poetry's expressive possibilities by valuing personal experience and emotional depth over strict structure. Romantic poetry often featured elevated language, symbolic imagery, and varied sentence structures to convey inner emotional states.

The Modernist movement further reshaped English poetry. It broke traditional forms, introducing fragmentation, discontinuity, and new structures. Poets like T. S. Eliot and Ezra Pound questioned standard ideas of coherence and linear storytelling. Their work reflected the complexities and uncertainties of modern life. In Modernist poetry, language often becomes condensed and rich with references, requiring readers to engage deeply for interpretation. This change represents a shift towards simpler language and denser meanings.

Postmodern poetry continues this trend of experimentation but complicates meaning even more with irony, references to other texts, and mixed styles. It often

rejects fixed meanings and highlights multiple interpretations, echoing broader philosophical ideas about language, identity, and reality. In this way, poetic language becomes self-referential and fragmented, challenging traditional roles between author, text, and reader.

From a cognitive view, interpreting English poetry involves intricate mental activities that go beyond just understanding words. Readers create meaning by combining text with their previous knowledge, cultural background, and emotional reactions. Cognitive processes like conceptual blending, metaphor mapping, and reasoning are essential for grasping poetic texts. Ambiguity and deviations prompt deeper mental engagement as readers work through uncertainty and navigate various meanings.

Engagement with poetry is not passive; it is interactive. The interpretative process demands continuous negotiation between the form of the language and the understanding of concepts. This interaction boosts how memorable, emotionally engaging, and intellectually stimulating poetry can be, making it a powerful form of communication.

Analyzing English poetry shows that it functions as a well-structured yet adaptable linguistic system. In this system, sound patterns like rhythm, meter, rhyme, alliteration, and assonance enhance the musicality and emotional force of the poems. Lexical and semantic tools such as metaphor, symbolism, and ambiguity create layered meanings and openness to interpretation.

Stylistically, English poetry has developed significantly over time. It has evolved from the strict formalism of classical traditions to the experimental and fragmented styles of modernist and postmodernist poetry. This evolution reflects broader cultural and intellectual changes, showing how poetic language can adapt and innovate across different historical periods. Meanwhile, cognitive analysis shows that interpreting poetry is an active process that involves complicated mechanisms of perception and meaning-making.

In summary, English poetry sits at a distinctive crossroads of language, art, and thought. Its linguistic structures are carefully reshaped to deliver emotional, intellectual, and aesthetic depth.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Leech G. N. A Linguistic Guide to English Poetry. – London: Longman, 1969.
2. Jakobson R. Linguistics and Poetics // Style in Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1960. – P. 350–377.
3. Simpson P. Stylistics: A Resource Book for Students. – London: Routledge, 2004.
4. Culler J. Literary Theory: A Very Short Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 1997.
5. Barry P. Beginning Theory: An Introduction to Literary and Cultural Theory. – Manchester: Manchester University Press, 2002.

TURKOLOGIYADA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI TADQIQ QILISHNING NAZARIY MASALALARI

Halbekova Nigora Ummatkulovna

*Alisher Navoiy Til, adabiyot va
folklor instituti tadqiqotchisi*

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada turkiy tillarda mavjud frazeologik birliklarni nazariy jihatdan o'rganish masalasi xususida so'z yuritilgan. Jumladan, siyosiy va diplomatik ma'no kasb etuvchi turkiy iboralarning tadqiq qilinishi mavzusi haqida ilmiy fikrlar taqdim qilingan.

Kalit so'zlar: turkologiya, frazeologik birlik, o'zbek tili, atama, lug'at.

ANNOTATION: This article discusses the issue of theoretical study of phraseological units in Turkic languages. In particular, scientific ideas are presented on the topic of studying Turkish expressions with political and diplomatic meanings.

Keywords: Turkology, phraseological idiom, Uzbek language, term, dictionary.

АННОТАЦИЯ: В данной статье рассматривается вопрос теоретического изучения фразеологических единиц в тюркских языках. В частности, представлены научные идеи по теме изучения тюркских выражений, имеющих политическое и дипломатическое значение.

Ключевые слова: тюркология, фразеологическая единица, узбекский язык, термин, словарь.

Zamonaviy turkologiyada, so'nggi o'n yillikda, o'zbek tilini qardosh turkiy tillar bilan qiyosiy planda o'rganish mavzusiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, turkiy tillar terminologiyasi va leksikologiyasiga aloqador fundamental qiyosiy tadqiqotlarga ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Bizning nazdimizda, bu talab, avvalombor Turkiy davlatlar tashkilotining tashkil etilganligi va turkiy davlatlar o'rtasida o'zaro samarali diplomatik munosabatlarning yanayam rivojlanib borayotganligidan dalolatdir. Siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotimizdagi har qanday o'zgarish birinchi galda tilda o'z aksini topadi. Shunday ekan, siyosiy jarayonlarning bevosita tilda namoyon bo'lishi tabiiy jarayondir. Bugungi tadqiqotimiz orqali turkiy tillardagi mushtarak siyosiy va diplomatik munosabatlarni ifodalovchi umumiy frazeologik birliklarning leksik-semantik xususiyatlariga to'xtalib o'tmoqchimiz.

Qadimgi tarixiy manbalardan ma'lumki, turkiylar ma'lum bir davrgacha bir xil siyosiy, huquqiy va rasmiy yozuv uslubi va atamalaridan foydalangan. Keyinchalik siyosiy jamlanish va buning natijasida mustaqil milliy tillarning rivojlanishi, turli geografik joylashuvlar, turli iqtisodiy ahvol va davlat boshqaruvi, huquqiy maqomlar va hokazolar turkiy siyosiy iborashunoslikning turlicha bo'lishiga olib kelgan.

Ma'lumki, turkiy tillarda diplomatiya va huquq sohasidagi ilk qadamlar xunlar davriga borib taqaladi. Dastlabki davrlarda turkiy tilga xos atama va iboralarga ustunlik berilgan bo'lsa, ma'lum davrlarda xitoy, sanskrit, mo'g'ul, fors, ingliz, rus va boshqa tillar terminologik manbaga aylangan. Shuni ta'kidlash kerakki, turkiy huquqiy terminologiyada arab va fors tillaridan o'zlashtirilgan so'zlarning ma'lum bir umumiyliги mavjud. Biroq, ayniqsa, siyosiy va huquqiy terminologiyada ekvivalenti

bo'lmagan xorijiy so'zlarning yo'q qilinishiga javoban yangi so'zlarning yaratilishi, shuningdek, Yevropa tillaridan terminologik so'zlarning o'zlashtirilishi turkiy tillarda nomuvofiqliklarni yuzaga keltirdi va bu holat bugungi kungacha saqlanib qolmoqda.

Ilk davrlarda turkiy tilda siyosiy va diplomatik frazeologizmlarning qo'llanilishi yuqori darajada bo'lgan bo'lsa, islom dini qabul qilingandan so'ng siyosiy o'zaro ta'sir natijasida arab-fors, ingliz-rus va boshqa tillardan ketma-ket siyosiy hamda diplomatik frazemalarning ma'lumotlar bazasi shakllangan. Shuningdek, fors, arab va keyinroq Yevropa tillarining ma'lum davrlarda terminologik manba bo'lib xizmat qilganligi turkiy tillarning terminologik tizimlarida tafovutlar va ularning lug'at tarkibidagi bu sohada sezilarli farqli shakllarga olib kelgan. Turkiy tillarda siyosiy va diplomatik frazemalarning rivojlanishini o'rganar ekanmiz, qo'shimcha tarzda, atamashunoslik o'rta asrlardan boshlab o'zlashtirilgan atamalar bilan boyiganligini ta'kidlash lozim.

Agar o'rta asrlarda huquqiy terminologiya asosan sharq tillaridan o'zlashtirilgan so'zlardan, ba'zan esa mustaqil ravishda yaratilgan atamalardan iborat bo'lganini hisobga oladigan bo'lsak, 18-19-asrlardan keyin arab va fors tillarining terminologiya asosidagi faol roli asta-sekin sustlashib, asosan rus va Yevropa tillaridan o'zlashtirilgan atamalar bilan almashtirilgan. Akademik Tofiq Hojievning qayd etishicha, "XVII-XVIII asrlarda barcha uslublarda bo'lgani kabi rasmiy epistolyar uslubda ikki tilli ko'rinishlar kuzatilgan" (Xadjiev 2012: I jild, 470). O'rta asrlardan keyin turkiy tillarda siyosiy iboralarining rivojlanishi yuqorida qayd etilgan ijtimoiy-siyosiy sabablarga ko'ra o'zgarganligini yodda tutish kerak. Masalan, 20-asr boshidan Sovet Ittifoqi tarkibiga kirgan turkiy davlatlar tillarida chet tilidagi materiallarning ko'pligi yaqqol namoyon bo'ldi (Xadjiev 2012: II jild, 172).

Turkiy siyosiy va diplomatik iboralarni shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin:

Shakl va mazmun jihatidan ayni bo'lgan, muqobil iboralar

Shakli boshqa, ma'nosi bir xil bo'lgan muqobil iboralar.

Guvohi bo'lganimizdek, har ikki guruhga oid bo'lgan frazeologik birliklar alohida o'rganishni talab qiladigan mavzular sanaladi.

Mustaqillikka erishgan turkiy jumhuriyatlarning dunyo hamjamiyatiga intilishi natijasida siyosiy va diplomatik frazeologiya tizimi ham yevropa tilidan kelib chiqqan leksik birliklar bilan boyitildi. Yagona turkiy tilni barpo etish yo'lida duch kelayotgan asosiy muammolarimizdan biri globallashtirgan dunyoga integratsiyalashuv yo'lini tanlagan mustaqil turkiy davlatlar uchun zarur bo'lgan umumiy atamalarining, xususan, siyosiy va diplomatik atamalarining yo'qligidir. Bu muammo turkiy tilli davlatlar o'rtasida siyosiy va huquqiy muvofiqlikning yagona tamoyillariga asoslangan huquqiy atamashunoslik tizimini ishlab chiqish, ularning bir-biri bilan va boshqa davlatlar bilan o'zaro aloqalarini ta'minlashning dolzarbligi va muhimligini ko'rsatadi. Konseptual ravshanlikni ta'minlash, terminologik chalkashliklarga barham berish va semantik buzilishlarga yo'l qo'ymaslik uchun turkiy tillarga xos bo'lgan manbalardan foydalangan holda yoki mavjud xalqaro terminologiya tizimini mutanosib ravishda qo'llagan holda turkiy tillarda umumiy siyosiy va diplomatik iborashunoslikni ishlab chiqish va boyitish zarur. Dastlabki davrlarda turkiy tilga xos

soʻz, ibora va frazemalar rasmiy huquqiy uslub va ijtimoiy-siyosiy terminologiyada faol ishtirok etganini qayd etish mumkin. Akademik Nizomiy Jaferov turkiy tillar va turkiy tillarning turli guruh va tarmoqlari taraqqiyotini oʻrganar ekan, shunday yozadi: "Turklar turli geografik hududlarda yashab, turli qabila va urugʻlardan tashkil topgan boʻlsalar-da, maʼnaviy jihatdan ("til ruhi" maʼnosida) yagona bir butunlikni ifodalaydi", yaʼni har bir turkiy til geografik va etnik farqlarni aks ettirgan holda, bu tilning umumiy meʼyorlarini saqlab qolgan holda qadimgi turkiy tilning merosxoʻri hisoblanadi; genetik merosning bu prinsipi, albatta, namoyon boʻladi (Jaferov 2005: 18-19). Biroq muqobili boʻlmagan oʻzlashtirilgan soʻzlarning oʻrniga yangi soʻzlarning yaratilishi, ayniqsa, siyosiy va huquqiy atama soʻzlari, shuningdek, Yevropa tillaridan terminologik soʻzlarning kiritilishi turkiy tillar huquqiy tizimlari doirasida huquqiy atamalarning bir-biriga mos kelmasligi va keskin farqlanishiga olib keldi va, afsuski, bu holat bugungi kungacha saqlanib qolmoqda.

Til oʻzi mansub boʻlgan jamiyatning koʻzgusi boʻlib, oʻsha jamiyat aʼzolari tomonidan boshqa xalqlar vakillari bilan madaniy, siyosiy, ijtimoiy munosabatlar doirasida yaratilgan turli soʻzlar, iboralar, soʻz yasash birliklarini oʻz ichiga oladi. Bu oʻzaro taʼsir jarayoni va undan kelib chiqadigan soʻz yasash guruhlari ham terminologik tizimni tashkil etadi.

Har bir tilning oʻziga xos iboralari mavjud. Bu iboralarning hammasini tarjima qilib boʻlmaydi. Tarjimonlar koʻpincha matnga maʼlum iboralarni asl nusxada koʻrsatilganidek kiritadilar va bu iboralar keyinchalik keng tarqalgan boʻlib qoʻllaniladi. Shuning uchun texnik maʼnoga ega boʻlgan oʻzlashtirilgan soʻzlarning tilga kirib borishi tabiiydir. Turkiy tillarning huquqiy iboralari arab va fors tillaridan oʻzlashtirilgan soʻzlarning maʼlum umumiyliklarga ega. Biroq muqobili boʻlmagan oʻzlashtirilgan soʻzlarning oʻrniga yangi soʻzlarning yaratilishi, ayniqsa, siyosiy va huquqiy atama soʻzlari, shuningdek, Yevropa tillaridan terminologik soʻzlarning kiritilishi turkiy tillar huquqiy tizimlari doirasida huquqiy atama va frazeologik birliklarning bir-biriga mos kelmasligi va keskin farqlanishiga olib keldi va, afsuski, bu holat bugungi kungacha saqlanib qolmoqda.

Turkiy davlatlar huquq tizimi, shubhasiz, qadimgi turkiy davlatlari anʼanalari, siyosiy-huquqiy qarashlari, ijtimoiy munosabatlari negizida shakllangan. Urushlar, jasorat, qahramonlik va davlatchilikka bagʻishlangan tarixiy yilnomalarni tashkil etuvchi turkiy ritorika, qadimgi turkiy bitiklar hamda davlat tuzumining oʻzi siyosiy va huquqiy munosabatlarni aks ettiruvchi tarixiy manbalardir. Rasmiy huquqiy hujjatlarning yaratilishiga davrning tarixiy, ijtimoiy-siyosiy sharoitlarining taʼsirini ham eʼtibordan chetda qoldirmaslik kerak. Bu hujjatlar, tabiiyki, jamiyat va fuqarolik hayotida muhim oʻrin tutadi, fuqaro va davlat, shuningdek, fuqarolar oʻrtasidagi munosabatlarda hamjihatlikni taʼminlaydi. Albatta, bu hujjatlar turk davlati anʼanalarining rivojlanishi va davlat oʻz fuqarolariga berayotgan imtiyozlarning huquqiy holatini tushunish uchun ham qimmatlidir. Siyosiy hamda diplomatik iboralarni huquqiy hujjatlar kontekstida oʻrganish, odatda, qadimgi turkiylarning qoida, meʼyor va qonunlarga qay darajada amal qilganliklarini ochib beradi. Bu hujjatlar maosh oluvchilar, boylar va maʼlum daromad manbaiga ega boʻlganlardan undiriladigan soliqlar va imtiyozlar turlari haqida tushuncha beradi; turli soliqlarni kim yigʻgan; fuqarolar va davlat oʻrtasidagi munosabatlarning tabiati; va fuqarolar

qonun tizimi doirasida amal qilishlari kerak bo'lgan qoidalar. Bu hujjatlar til va huquq tarixini, ijtimoiy munosabatlarni tushunish uchun muhim ahamiyatga ega. Ular turkiy siyosiy iborashunosligining shakllanishi va rivojlanishi, farqlanishi va hozirgi holatini o'rganish uchun ham qimmatlidir.

Umum turkiy til bilan bog'liq muammolardan biri, xususan, globallashtirish dunyoga integratsiya yo'lini tanlagan turkiy davlatlar uchun yagona atamalarning yo'qligidir. Bu turkiy tilli davlatlar o'rtasidagi munosabatlarni qo'llab-quvvatlash uchun siyosiy-huquqiy terminologiyani izchil uslubi va huquqiy terminologiya tizimini yaratish zarurati, ahamiyati va dolzarbligini ta'kidlaydi. Yangi siyosiy va diplomatik frazemalarni yaratishda birinchi qadam xalq tilida mavjud so'z va birliklardan foydalanish hisoblanadi. Buning ijobiy tomoni tilning asosiy lug'at boyligini saqlab qolish, uning chet tillar tomonidan o'zlashtirilishiga yo'l qo'ymaslik, ona tilida so'zlashuvchilar uchun tushunarli bo'lishini ta'minlashdir. Yagona turkiy tilni yaratish jarayonida duch keladigan asosiy muammolardan biri bu umumiy atamalarning yo'qligi, ayniqsa, zamonaviy globallashtirish dunyoga qo'shilish yo'lini tanlagan turkiy davlatlar uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan yagona siyosiy va huquqiy terminologiya. Bu muammo turkiy tilli davlatlar o'rtasida siyosiy va huquqiy yozishmalar, ularning bir-birlari va boshqa davlatlar bilan munosabatlarini o'rnatish uchun yagona, standartlashtirilgan siyosiy atama tizimini ishlab chiqishning dolzarbligi va muhimligini ta'kidlaydi. Konseptual ravshanlikni ta'minlash, terminologik chalkashliklarga chek qo'yish va ma'no buzilishining oldini olish maqsadida turkiy tillarning terminologik bazasini, ayniqsa, huquqiy terminologiyani tilning o'ziga xos imkoniyatlaridan foydalangan holda yoki mavjud xalqaro terminologiya tizimini mutanosib ravishda qo'llash orqali rivojlantirish va boyitish zarur. Turli institutlar, tahlillar, tilshunoslari va soha mutaxassislari ularning ishlab chiqilishi, ilmiy tadqiqot ishlari bo'yicha soha umumiy atamashunoslik, ilmiy tadqiqot ishlari bo'yicha yuqori saviyada hamkorlikda ish olib borilishi va terminologiyani yaratilishi turkiy terminologiyani rivojlanishiga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hamidov X. X. Turk frazeologiya masalalari. -Toshkent: TDSHI. 2019.
2. Umarxo'jayev, M., & Tursunova, N. (2024). Frazeologizmlarning milliy-madaniy semantikasi: idioma va iboralarning mohiyati. Farg'ona Davlat Universiteti, 29(6), 92
3. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent, 1992.
4. Aksoy O. Atasözleri va Deyimler sözlüğü. Istanbul, İnkilap Yayınevi.- 1994.
5. S.Xamroxonova. O'zbek tilidagi iboralar tizimini o'rganishning nazariy muammolari. Science and education. 2022, 3(10).
6. <https://www.tcbb.gov.tr>

SEMANTIC PECULIARITIES OF REDUPLICATIVE WORDS IN LANGUAGE

Abdumuxtorova Mehrinigor

Is'hoqxon Ibrat nomidagi

Namangan davlat chet tillari instituti talabasi

Abstract: The present article explores the semantic peculiarities of reduplicative words, focusing on how they convey different meanings such as intensity, emotional coloring, continuity, and plurality. Through the analysis of examples from English and several other languages, the study identifies both similarities and differences in the semantic use of reduplication across linguistic systems. The findings demonstrate that reduplication is not merely a stylistic or decorative feature of language, but a meaningful and functional tool that contributes to the enrichment of vocabulary and enhances expressive capacity. Moreover, the research examines the classification of reduplicative forms, including full and partial reduplication, and discusses their specific functions in different contexts. Special attention is also given to the role of reduplication in language learning, as understanding its patterns can improve both comprehension and production skills.

Keywords: Reduplication, semantic peculiarities, word formation, morphological processes, semantic functions, intensity, plurality, repetition, emotional coloring, linguistic analysis

Annotatsiya: Mazkur maqola reduplikativ soʻzlarning semantik xususiyatlarini oʻrganadi hamda ular orqali intensivlik, emotsional boʻyoq, davomiylik va koʻplik kabi turli maʼnolarning qanday ifodalanishini tahlil qiladi. Ingliz tili va boshqa tillardan olingan misollar asosida reduplikatsiyaning semantik qoʻllanilishidagi oʻxshashlik va farqlar aniqlanadi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, reduplikatsiya faqatgina uslubiy vosita emas, balki lugʻat boyligini oshiradigan va tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradigan muhim lingvistik vositadir. Shuningdek, maqolada reduplikativ shakllarning asosiy turlari, jumladan toʻliq va qisman reduplikatsiya hamda ularning turli kontekstlardagi funksiyalari koʻrib chiqiladi. Reduplikatsiyaning til oʻrganishdagi oʻrni ham alohida taʼkidlanadi, chunki uning tuzilishini tushunish tilni tushunish va toʻgʻri qoʻllash koʻnikmalarini yaxshilaydi. Umuman olganda, reduplikatsiya til tizimida muhim va samarali lingvistik mexanizm hisoblanadi.

Kalit soʻzlar: Reduplikatsiya, semantik xususiyatlar, soʻz yasalishi, morfologik jarayonlar, semantik funksiyalar, kuchaytirish, koʻplik, takrorlanish, emotsional rang-baranglik, lingvistik tahlil

Аннотация: В данной статье рассматриваются семантические особенности редупликативных слов и анализируется, как они выражают такие значения, как интенсивность, эмоциональная окраска, длительность и множественность. На основе примеров из английского и других языков выявляются сходства и различия в семантическом использовании редупликации. Результаты исследования показывают, что редупликация является не только стилистическим средством, но и важным языковым

инструментом, который обогащает словарный запас и усиливает выразительные возможности языка. Кроме того, в статье рассматриваются основные типы редупликации, включая полную и частичную, а также их функции в различных контекстах. Особое внимание уделяется роли редупликации в изучении языков, поскольку понимание её структуры способствует улучшению навыков понимания и использования языка. В целом редупликация рассматривается как важный и эффективный механизм языковой системы.

Ключевые слова: Редупликация, семантические особенности, словообразование, морфологические процессы, семантические функции, интенсивность, множественность, повторяемость, эмоциональная окраска, лингвистический анализ

INTRODUCTION

Reduplication is considered one of the most productive and expressive linguistic phenomena observed across a wide range of languages. It refers to the repetition of a whole word or a part of it in order to modify its meaning or to create a new lexical or grammatical form. This process is not only a morphological feature but also a semantic and pragmatic one, as it contributes significantly to meaning formation and communicative effectiveness.

Firstly, the phenomenon of reduplication has been widely studied by prominent linguists. For instance, Edward Sapir emphasized that reduplication is closely related to expressive and symbolic functions of language, reflecting speakers' emotional and cognitive perceptions. Similarly, Leonard Bloomfield viewed reduplication as an important morphological process that contributes to word formation and grammatical structure. Later, Eugene Nida highlighted its semantic richness, noting that reduplication often carries nuanced meanings that cannot be easily conveyed through single lexical items. From a typological perspective, reduplication exists in both inflectional and derivational forms and can be found in languages belonging to different language families, including English, Uzbek, Indonesian, and many others. As noted by Mark Aronoff, reduplication demonstrates how morphological processes interact with semantic interpretation, making it a key area of study in modern linguistics. Despite structural similarities, the functions and meanings of reduplication vary from language to language, reflecting cultural and linguistic diversity.

Secondly, the semantic role of reduplication is especially noteworthy. According to John Lyons, meaning in language is not only determined by lexical units but also by structural modifications such as repetition. Reduplicative forms often express a wide range of meanings such as intensity, repetition, plurality, distribution, diminution, and emotional coloring. These meanings are context-dependent and may change according to the communicative situation.

Thirdly, in addition to its semantic functions, reduplication also plays a significant role in discourse and stylistics. It is frequently used in informal speech to make expressions more vivid, emphatic, and emotionally rich. Moreover, in literary texts, reduplication serves as a stylistic device that enhances imagery, rhythm, and expressiveness. This highlights its importance not only as a grammatical tool but also

as a means of artistic expression. The relevance of studying reduplicative words lies in their ability to reveal the intricate relationship between form and meaning. By analyzing how reduplication functions in different contexts and languages, researchers can gain deeper insights into the mechanisms of meaning construction and language use. Therefore, this article aims to provide a comprehensive analysis of the semantic peculiarities of reduplicative words, focusing on their functions, meanings, and usage in communication.

DISCUSSION

Reduplication, as a linguistic phenomenon, demonstrates a remarkable diversity of semantic functions that go far beyond simple repetition. Although at first glance it may appear to be a purely formal or structural process, a deeper analysis reveals that reduplication plays a crucial role in shaping meaning and enhancing communicative expression. Its semantic richness lies in its flexibility, as the same structural mechanism can convey different meanings depending on context, language, and speaker intention.

One of the most prominent semantic functions of reduplication is the expression of intensity or emphasis. In many languages, repeating a word strengthens its meaning and makes the utterance more expressive. For example, adjectives and adverbs are often reduplicated to intensify qualities, creating a stronger emotional or descriptive effect. This type of usage is especially common in spoken language, where speakers tend to rely on reduplication to convey feelings such as excitement, surprise, or dissatisfaction. In this sense, reduplication serves not only as a linguistic tool but also as a reflection of human emotions and attitudes.

Another important function of reduplication is the indication of plurality and distribution. Instead of using separate grammatical markers, some languages employ reduplicative forms to express that an action affects multiple entities or occurs in different places. This feature highlights the economy of language, where a single morphological process can replace more complex grammatical constructions. Moreover, such usage often carries a subtle nuance, suggesting not just plurality, but also dispersion or randomness. Reduplication is also widely used to express repetition and continuity of actions. When a verb is reduplicated, it often indicates that the action is repeated over time or occurs continuously. This function adds a temporal dimension to meaning and allows speakers to describe actions in a more dynamic and vivid way.

In narrative contexts, such forms help create a sense of movement and progression, making the discourse more engaging for the listener or reader. By these core semantic meanings, reduplication can also convey diminution, approximation, or attenuation. In some cases, repeating a word may soften its meaning rather than intensify it. For instance, reduplication can be used to indicate that something is "somewhat" or "rather" than fully possessing a certain quality. This dual nature—where reduplication can both strengthen and weaken meaning—demonstrates its semantic complexity and context-dependent interpretation.

The role of emotional and stylistic coloring is very significant aspect of reduplication. In everyday communication, reduplicative forms often make speech sound more natural, informal, and expressive. They can introduce a playful or

affectionate tone, especially in conversations among close speakers. In literary texts, writers use reduplication to enhance imagery, rhythm, and aesthetic appeal. The repetition of sounds and structures creates a musical quality that can make the text more memorable and impactful. Furthermore, the semantic behavior of reduplication varies across languages, which makes it an interesting subject for comparative linguistic studies. While some languages use reduplication primarily for grammatical purposes, others rely on it more for stylistic or expressive functions. This variation reflects cultural differences in communication styles and linguistic preferences. At the same time, the presence of reduplication in many unrelated languages suggests that it may represent a universal strategy for meaning extension and emphasis. It is also important to note that the interpretation of reduplicative forms heavily depends on context. The same reduplicated word may carry different meanings in different situations, which requires speakers and listeners to rely on contextual clues for accurate understanding.

CONCLUSION

The study of reduplicative words clearly demonstrates that repetition in language is far from being a simple formal device. Instead, it functions as a powerful semantic and expressive mechanism that allows speakers to shape meaning in a more nuanced and flexible way. Through reduplication, language gains the ability to convey intensity, continuity, plurality, and various emotional shades with greater precision. The analysis also highlights that the meaning of reduplication is highly dependent on context and usage. The same reduplicative form may carry different interpretations depending on the communicative situation, which emphasizes the close interaction between semantics and pragmatics. This context-sensitive nature makes reduplication a particularly interesting subject for linguistic research.

Moreover, examining reduplication across different languages reveals both universal tendencies and language-specific features. While the general functions of reduplication remain similar, each language utilizes this phenomenon in its own unique way, reflecting cultural and communicative differences. This further proves that reduplication is not only a linguistic structure but also a reflection of how speakers perceive and interpret reality.

Ultimately, reduplication contributes significantly to the richness and expressiveness of language. Its multifunctional character makes it an essential element in both everyday communication and literary expression. Continued research in this area can deepen our understanding of meaning construction and highlight the creative potential inherent in human language.

References

1. Aronoff, M. (1976). Word formation in generative grammar. MIT Press.
2. Bloomfield, L. (1933). Language. New York: Holt, Rinehart and Winston.
3. Dressler, W. U. (2005). Reduplication. In M. Haspelmath, M. S. Dryer, D. Gil, & B. Comrie (Eds.), The world atlas of language structures (pp. 36–37). Oxford University Press.
4. Hurch, B. (Ed.). (2005). Studies on reduplication. Berlin: Mouton de Gruyter.
5. Katamba, F. (1993). Morphology. London: Macmillan Press.
6. Lyons, J. (1977). Semantics (Vol. 1–2). Cambridge University Press.

7. Moravcsik, E. A. (1978). Reduplicative constructions. In J. H. Greenberg (Ed.), *Universals of human language* (Vol. 3, pp. 297–334). Stanford University Press.
8. Nida, E. A. (1949). *Morphology: The descriptive analysis of words*. University of Michigan Press.
9. Rubino, C. (2005). Reduplication: Form, function and distribution. In B. Hurch (Ed.), *Studies on reduplication* (pp. 11–29). Mouton de Gruyter.
10. Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. New York: Harcourt, Brace & Company.

THE FUNCTIONAL SIGNIFICANCE OF SYNONYMY AND ANTONYMY IN LANGUAGE USE

PhD.O.Khoshimova

S.A.Sobirjanova

student of NSIFL

Abstract: The article focuses on the use of synonyms and antonyms in speech, analyzing their linguistic and communicative implications. Central lexical relations in semantics are synonyms and antonyms, which serve directly to provide precision, expressiveness, stylistic variation, contrast and vocabulary development. Though synonyms can be defined as words that mean the same thing, linguistic studies indicate that absolute synonyms are difficult to find; most synonyms can vary in their connotation, usage, register or context. In their turn, antonyms are valuable instruments of arranging the meaning, building contrast and structuring the discourse.

Keywords: synonymy, antonymy, speech, lexical semantics, vocabulary, discourse, style

Аннотация: В статье рассматривается использование синонимов и антонимов в речи, анализируются их лингвистические и коммуникативные особенности. В качестве центральных лексических отношений в семантике выступают синонимия и антонимия, которые обеспечивают точность, выразительность, стилистическое разнообразие, создание контраста и развитие словарного запаса. Несмотря на то, что синонимы определяются как слова с одинаковым значением, лингвистические исследования показывают, что абсолютные синонимы встречаются крайне редко; большинство из них различаются по коннотации, употреблению, стилю или контексту. В свою очередь, антонимы являются важным средством организации значения, создания контраста и структурирования дискурса.

Ключевые слова: синонимия, антонимия, речь, лексическая семантика, словарный запас, дискурс, стиль.

Annotatsiya: Maqolada nutqda sinonim va antonimlarning qo'llanilishi, ularning lingvistik hamda kommunikativ xususiyatlari tahlil qilinadi. Semantikadagi asosiy leksik munosabatlar sifatida sinonimiya va antonimiya aniqlik, ifodalilik, stilistik xilma-xillik, qarama-qarshilikni yaratish hamda lug'at boyligini rivojlantirishga xizmat qiladi. Sinonimlar bir xil ma'noni anglatuvchi birliklar

sifatida tavsiflanishiga qaramay, lingvistik tadqiqotlar mutlaq sinonimlarning deyarli mavjud emasligini ko'rsatadi; aksariyat sinonimlar konnotatsiya, qo'llanish, uslub yoki kontekst jihatidan farqlanadi. O'z navbatida, antonimlar ma'noni tartibga solish, qarama-qarshilik yaratish va diskursni strukturaviy tashkil etishda muhim vosita hisoblanadi.

Kalit so'zlar: sinonimiya, antonimiya, nutq, leksik semantika, lug'at boyligi, diskurs, uslub.

Introduction

A system of grammar is not the only system of language; it is also a system of meaning. A study of relations between words, such as synonymy and antonymy, is one of the most significant fields of lexical semantics. Synonym is usually defined as a word or phrase that shares the meaning with another word or has almost the same meaning whereas an antonym is a word that bears the opposite meaning. These definitions appear easy, and in actual speech the roles of synonyms and antonyms are far more extensive and intricate. They assist speakers to be more precise in the expression of ideas, the creation of tone and style, and the arrangement of meaning in a way that makes communication more effective and understandable (Cruse, 1986; Murphy, 2003).

The theme is significant as oratory is very much dependent on the choice of words. Diction can be defined as the choice of words based on correctness, clarity and effectiveness and speakers tend to make a choice among multiple lexical options to their purpose (Encyclopaedia Britannica, 2026a). This puts the synonyms and antonyms in the focus of speech production: synonyms broaden the expressive choice, whereas antonyms make the contrast and the boundaries of the meanings more clear.

This article is aimed at the analysis of the role of synonyms and antonyms in speech by answering the following three questions: How synonyms work in speech, how antonyms work in speech, and why both relations are significant in terms of language learning and communicative competence. The discourse is founded on linguistic studies in lexical semantics, discourse analysis and vocabulary studies.

Synonyms as a Mean of Precision and Expressiveness.

Synonyms would seem to be words that are interchangeable in meaning at first sight. Nevertheless, the contemporary linguistics approaches synonymy with a grain of salt. In lexical semantics research indicates that absolute synonymy is very uncommon. Natural languages seldom contain perfectly interchangeable words, and near-synonyms often have a difference in tone, collocation, stylistic significance, colouring of emotion or context of application (Cruse, 1986; Edmonds and Hirst, 2002).

This is a vital fact to speech. Since the synonyms are normally not an exact match but near-synonyms, they enable the speaker to be very fine in his/her meaning. Indicatively, the words big, large, huge and enormous are all about size yet they are not synonymous. Making a decision between one and another can make speech more formal, more emotional, more descriptive or more precise. With actual speech, synonyms do not just alternate with each other; they provide the speaker with the freedom to control subtleties.

The other significant purpose of synonyms is to prevent redundancy. Repetition may also help in emphasis, however, repetitions that happen inadvertently usually render speech tedious. Synonyms are used to keep the flow and style as well. A speaker who repeats the same lexical item multiple times might seem restricted or unnatural, but a speaker who can switch between semantically related words tends to be fluent and more confident (Encyclopaedia Britannica, 2026).

Synonyms enable speakers to fit by register and context too. In a formal speech, it is common to use residence in preference of home or commence in preference of start, whereas in everyday speech the simpler and more common forms are more likely to be used. This implies that synonymy helps to communicate appropriately: it helps the speaker to not only say something, but to say it in the proper way depending on a particular audience and a particular situation.

Synonyms enhance expressiveness in literary and rhetorical speech. Due to the slight variation in semantic or emotional coloring of each near-synonym, word choices can be made with care to reinforce imagery, tone and persuasion. The attitude towards the described person is not the same in a description like slender, thin or skinny. All these differences demonstrate that synonyms are closely tied up with the evaluation and the connotation, and they are one of the most important sources of expressive speech (Edmonds and Hirst, 2002).

Antonyms as a Means of Contrast and Semantic Organization.

Just as much as the presence of synonyms increases expressive choice, contrast is organised by antonyms. The notion of antonymy is typically characterized by its opposite meaning, although semantic theory demonstrates that it is not a homogeneous relation. Linguistic literature usually differentiates between gradable antonyms (hot and cold), complementary antonyms (alive and dead), and converse or relational antonyms (buy and sell). This category proves that opposition in language can be scalar and not mechanically simple and binary or relational (Murphy, 2003; Jones et al., 2012).

First of all, antonyms can be used in speech to explain a meaning by opposing. Human communication can be simplified sometimes by simply defining an idea not just in terms of what it is, but in terms of what it is not. An example is that when one speaks about a decision, not easy but necessary, the idea will be placed in an opposing frame at once. This assists the listeners to understand more effectively, as antonymic structure provides semantic boundaries (Jones, 2002).

Rhetorical figures of speech like antonyms are also strong. One of the oldest methods of persuasive speaking is contrast and antonymic pairs are concise and easy to remember. Lexical opposition, like war and peace, success and failure, or freedom and oppression, is habitually used in political speeches, advertising, journalism and literature. Corpus-based research on antonymy demonstrates that in antonym pairs, it is not a coincidence that these items co-occur in the text and that they are not randomly distributed in the text.

The other significant role of antonyms in speech is structural. Antonymy pairs assist the speakers in structuring ideas, particularly in clarifying and arguing. In the comparison of options, the process of assessing change or focusing on extremes, speakers often apply oppositional language. Contrast assists the listeners to place

information in categories and better appreciated the relationship between ideas (Murphy, 2003).

Antonyms also add to emotional and stylistic intensity. Contrastual statements tend to sound stronger than neutral statements. It is more vivid to say that somebody went out of hope into despair, than to say that they subsequently became unhappy. Antonymy puts a big semantic shift in a small lexical area, so it is not surprising that it is so widespread in poetry, proverbs, slogans and speeches (Jones et al., 2012).

The role of Synonyms and Antonyms in Vocabulary Development

Synonyms and antonyms do not just play a role in the finished speech; they also play a role in language learning and in vocabulary development. Lexical semantics considers synonymy and antonymy to be elements of the system of semantic relations, and research in education has demonstrated that semantic relations work can be used to aid vocabulary acquisition. Webb (2007) discovered that synonymy could be used in the second-language vocabulary learning process since known semantic links might be used to aid the learning of unknown words (Murphy, 2003).

Educational practice also shows that learners tend to enhance their comprehension of the new vocabulary by detecting similar meanings, opposites and contexts of use. Vocabulary is not typically acquired as a collection of dissimilar things but rather as a component of a semantic network. The more the relations a learner observes between the words, the easier it is to comprehend and remember them and apply them to speech.

Communicatively, more accurate and flexible speech is generated by a deeper vocabulary. A learner who learns a single adjective like good is not able to be subtle when it comes to evaluation. A learner that is familiar with great, helpful, good, productive and useful will speak more accurately. Similarly, the awareness of such antonyms like effective and ineffective or legal and illegal makes learners learn about the conceptual opposition and make more articulate statements. This way, lexical competence, stylistic maturity and fluency is supported by synonymy and antonymy.

Conclusion

It can be analyzed that synonyms and antonyms are fundamental in speech. Use of synonyms enhances expression, makes things less boring, enables expression of style and enables the speaker to be able to select words that suit the context, style and meaning. Meanwhile, a linguistic study renders it obvious that most synonyms are not entirely the same; their significance is in the very fact of their differences (Cruse, 1986; Edmonds and Hirst, 2002).

On their part, antonyms form contrast, semantic limits, discourse structuring and bolster rhetorical impact. Combined, these lexical relations contribute to changing the speech into a mere transfer of information into an accurate, expressive and convincing communication act (Jones, 2002; Murphy, 2003).

Educationally, synonymy and antonymy awareness is also vital in vocabulary growth and communicative proficiency. Students with knowledge of semantic relations will be well prepared to read texts, recall words and make subtle speech. Thus, synonyms and antonyms study must continue to be a significant aspect of

language teaching and language study. Their function in speech is not incidental, ornamental; but structural, intellectual and practical (Webb, 2007).

References

1. Cruse, D.A., 1986. Lexical Semantics. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Edmonds, P. and Hirst, G., 2002. Near-synonymy and lexical choice. Computational Linguistics, 28(2), pp.105–144. <https://doi.org/10.1162/089120102760173625>
3. Encyclopaedia Britannica, 2026a. Diction. <https://www.britannica.com/art/diction-literature> [Accessed 20 April 2026].
4. Encyclopaedia Britannica, 2026b. Synonym. <https://www.britannica.com/topic/synonym> [Accessed 20 April 2026].
5. Jones, S., 2002. Antonymy: A Corpus-Based Perspective. London: Routledge.
6. Jones, S., Murphy, M.L., Paradis, C. and Willners, C., 2012. Antonyms in English: Construals, Constructions and Canonicity. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Murphy, M.L., 2003. Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy and Other Paradigms. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Webb, S., 2007. The effects of synonymy on second-language vocabulary learning. Reading in a Foreign Language, 19(2), pp.120–136. <https://nflrc.hawaii.edu/rfl/item/144>. [Accessed 20 April 2026].

SOHAVIY TERMINOLOGIK LUG'ATLAR VA ULARNING TURLARI

M.Y.Xusaynova

Namangan davlat texnika universiteti
"Xorijiy tillar" kafedrası o'qituvchisi, PhD
Tel. +998973375844

Annotatsiya: Mazkur maqolada sohaviy terminologik lug'atlarning mohiyati, ularning ilmiy-nazariy ahamiyati, shakllanish jarayoni hamda turlari keng yoritilgan. Shuningdek, terminologik lug'atlarning fan, ta'lim va amaliy faoliyatdagi o'rni, terminlarni standartlashtirish va tizimlashtirishdagi roli tahlil qilingan. Maqolada sohaviy lug'atlarning tasnifi, tuzilish xususiyatlari va zamonaviy terminografiya talablari ilmiy asosda bayon etilgan.

Kalit so'zlar: terminologiya, sohaviy lug'at, termin, terminografiya, leksikografiya, ilmiy til, standartlashtirish.

Аннотация: В данной статье широко освещаются сущность отраслевых терминологических словарей, их научно-теоретическое значение, процесс формирования и виды. Также анализируется роль терминологических словарей в науке, образовании и практической деятельности, их значение в стандартизации и систематизации терминов. В статье на научной основе изложены классификация отраслевых словарей, особенности их структуры и требования современной терминологии.

Ключевые слова: терминология, отраслевой словарь, термин, терминография, лексикография, научный язык, стандартизация.

Abstract: This article provides a comprehensive overview of the essence of specialized terminological dictionaries, their scientific and theoretical significance, the process of their formation, and their types. It also analyzes the role of terminological dictionaries in science, education, and practical activities, as well as their importance in the standardization and systematization of terms. The article presents a scientific classification of specialized dictionaries, their structural features, and the requirements of modern terminography.

Keywords: terminology, specialized dictionary, term, terminography, lexicography, scientific language, standardization.

Kirish. Fan va texnika taraqqiyoti, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi natijasida ilmiy va kasbiy nutqda terminlarning ahamiyati tobora ortib bormoqda. Har bir fan yoki faoliyat sohasi o'ziga xos tushunchalar tizimiga ega bo'lib, ushbu tushunchalar maxsus terminlar orqali ifodalanadi. Shu bois terminlarni to'plash, tartibga solish va izohlashda sohaviy terminologik lug'atlar muhim vosita hisoblanadi. Sohaviy terminologik lug'atlar muayyan fan yoki kasb doirasida qo'llaniladigan terminlarni qamrab olib, ularning ma'nosini aniq va izchil yoritishga xizmat qiladi. Bunday lug'atlar ilmiy muloqotning samaradorligini oshirish, terminlarning yagona me'yorda qo'llanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sohaviy terminologik lug'at — bu muayyan fan, texnika, ishlab chiqarish yoki kasbiy faoliyat sohasi doirasida qo'llaniladigan terminlar majmuini jamlagan, ularning ma'nosi, qo'llanish sohasi va ayrim hollarda kelib chiqishini izohlovchi maxsus lug'at turidir. Umumiy izohli lug'atlardan farqli ravishda, sohaviy lug'atlar faqat ma'lum bir sohaga oid leksik birliklarni qamrab oladi. Ular terminlarning ilmiy aniqligini ta'minlash, tushunchalar o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishni yoritish hamda terminologik tizimni shakllantirishga xizmat qiladi.

Sohaviy terminologik lug'atlar quyidagi vazifalarni bajaradi:

muayyan soha terminlarini tizimlashtirish va me'yorlashtirish;

terminlarning aniq va bir ma'noli qo'llanilishini ta'minlash;

ilmiy va kasbiy muloqotni yengillashtirish;

tarjima jarayonida terminlarning to'g'ri muqobillarini belgilash;

ta'lim jarayonida o'quvchilarning kasbiy leksikasini rivojlantirish.

Sohaviy terminologik lug'atlar bir qator mezonlarga ko'ra tasniflanadi:

1. Til jihatidan

Bir tilli terminologik lug'atlar — terminlar va ularning izohi bitta tilda beriladi.

Ikki tilli terminologik lug'atlar — terminlar bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilinadi.

Ko'p tilli terminologik lug'atlar — terminlar uch yoki undan ortiq tillarda keltiriladi.

2. Mazmuniga ko'ra

Izohli sohaviy lug'atlar — terminlarning ma'nosi batafsil sharhlanadi.

Tarjima terminologik lug'atlar — terminlarning boshqa tillardagi muqobillari beriladi.

Qisqartmalar va belgilar lug'atlari — soha doirasidagi qisqartmalar, ramzlar va formulalarni izohlaydi.

3. Qamrov darajasiga ko'ra

Tor ixtisoslashgan lug'atlar — ma'lum bir kichik yo'nalishga oid terminlarni qamrab oladi.

Keng qamrovli sohaviy lug'atlar — butun fan yoki sohani to'liq qamrab oladi.

4. Tuzilishiga ko'ra

Alifbo tartibidagi lug'atlar

Mavzuli (tematik) lug'atlar

Tizimli (konseptual) lug'atlar

Sohaviy terminologik lug'atlarning ilmiy va amaliy ahamiyati shundaki, bunday lug'atlar ilmiy tadqiqotlar, o'quv jarayoni va kasbiy faoliyatda muhim o'rin tutadi. Ular terminologik birliklarning yagona standartda qo'llanishini ta'minlab, ilmiy matnlarning aniqligi va tushunarligini oshiradi. Bundan tashqari, sohaviy lug'atlar tarjimonlar, tadqiqotchilar va mutaxassislar uchun muhim manba hisoblanadi.

Zamonaviy axborot texnologiyalari rivoji natijasida elektron va onlayn terminologik lug'atlarning yaratilishi ushbu sohaning yanada rivojlanishiga imkon bermoqda.

Xulosa qilib aytganda, sohaviy terminologik lug'atlar fan va texnika taraqqiyotining muhim mahsuli bo'lib, ilmiy tilning aniqligi va izchilligini ta'minlaydi. Ularning turlari va tuzilish xususiyatlari jamiyat ehtiyojlari hamda ilmiy rivojlanish darajasiga mos holda takomillashib boradi. Sohaviy terminologik lug'atlarni yaratish va rivojlantirish terminologiya fanining dolzarb vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ахманова О.С. Терминология и терминография. – Москва: Наука, 1972.
2. Reformatskiy A.A. Vvedenie v yazykovedenie. – Moskva: Prosveshcheniye, 1996.
3. ISO 704:2009. Terminology work – Principles and methods.
4. Karimov S. O'zbek terminologiyasi muammolari. – Toshkent: Fan, 2018.
5. Qosimov B. Leksikografiya va terminografiya asoslari. – Toshkent: Universitet, 2020.
6. Ахманова О. С. Терминология и терминография. — Москва: Наука, 1977.
7. Даниленко В. П. Русская терминология. — Москва: Наука, 1977.
8. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии. — Москва: АН СССР, 1961.
9. Iskandarova Sh. O'zbek tilining terminologik masalalari. — Toshkent: Fan, 2019.
10. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
11. Cabré M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications. — Amsterdam: John Benjamins, 1999.

"BOBURNOMA"DAGI TOPONIMLARNING LINGVOKULTURAL TABIATI

Valijon Mamadjonov Alixanovich

Mustaqil tadqiqotchi, Nemis va fransuz tillari kafedrası

Namangan Davlat chet tillar instituti

Email:valijon.mamadjonov84@gmail.com, Tel: +99894 306 78 04

Annotatsiya: Ushbu maqola "Boburnoma" asaridagi toponimlarning lingvokulturologik talqiniga bag'ishlangan. Asarda toponimlar til va madaniyatning dialektik birligi, etnosning milliy-madaniy tajribasi va tarixiy xotirasini aks ettiruvchi muhim lingvomadaniy kodlar sifatida tahlil qilinadi. "Boburnoma"dagi mingdan ortiq geografik nomlar to'rt asosiy qatlam-turkiy, forsiy, arabiy va hind qatlamlari doirasida o'rganiladi. Toponimlarning madaniy konnotatsiyasi nostalgik mazmun, siyosiy hokimiyat belgisi, etnik-hududiy identifikatsiya va tarixiy xotira kabi to'rt asosiy semantik yo'nalishda tahlil qilingan. Boburning Andijon, Samarqand, Kobul, Agra kabi toponimlarga munosabati orqali uning shaxsiy kechinmalari, siyosiy ideallari va falsafiy dunyoqarashi ochib berilgan. Maqola toponimlarning nafaqat tarixiy-geografik, balki ma'naviy-madaniy yodgorlik ekanligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: lingvokulturologiya, toponim, "Boburnoma", Zahiriddin Muhammad Bobur, madaniy konnotatsiya, turkiy qatlam, forsiy qatlam, nostalgik mazmun, tarixiy xotira, etnik identifikatsiya

Аннотация: Данная статья посвящена лингвокультурологической интерпретации топонимов в произведении «Бабурнаме». Топонимы рассматриваются как важные лингвокультурные коды, отражающие диалектическое единство языка и культуры, национально-культурный опыт этноса и историческую память. Более тысячи географических названий в «Бабурнаме» анализируются в рамках четырёх основных слоёв-тюркского, персидского, арабского и индийского. Культурная коннотация топонимов исследуется по четырём семантическим направлениям: ностальгическое содержание, символ политической власти, этнотерриториальная идентификация и историческая память. Через отношение Бабура к таким топонимам, как Андижан, Самарканд, Кабул, Агра, раскрываются его личные переживания, политические идеалы и философское мировоззрение. В статье обосновывается, что топонимы являются не только историко-географическими, но и духовно-культурными памятниками.

Ключевые слова: лингвокультурология, топоним, «Бабурнаме», Захириддин Мухаммад Бабура, культурная коннотация, тюркский слой, персидский слой, ностальгическое содержание, историческая память, этническая идентификация

Annotation: This article is devoted to the linguoculturological interpretation of toponyms in the work "Baburnama". Toponyms are analyzed as important linguocultural codes reflecting the dialectical unity of language and culture, the national-cultural experience of an ethnic group, and historical memory. Over a thousand geographical names in "Baburnama" are studied within four main layers -

Turkic, Persian, Arabic, and Indian. The cultural connotation of toponyms is examined in four semantic directions: nostalgic content, symbol of political power, ethno-territorial identification, and historical memory. Through Babur's attitude towards toponyms such as Andijan, Samarkand, Kabul, and Agra, his personal experiences, political ideals, and philosophical worldview are revealed. The article substantiates that toponyms are not only historical-geographical but also spiritual-cultural monuments.

Keywords: linguoculturology, toponym, "Baburnama", Zahiriddin Muhammad Babur, cultural connotation, Turkic layer, Persian layer, nostalgic content, historical memory, ethnic identification

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda lingvokulturologiya yo'nalishining shakllanishi va rivojlanishi tilshunoslik fanining inson omiliga, uning dunyoqarashi, madaniy tajribasi va milliy o'zligini anglash mexanizmlariga bo'lgan qiziqishining ortishi bilan bevosita bog'liq. XX asrning oxiri-XXI asr boshlarida tilshunoslikda antropotsentrik paradigmaning mustahkamlanishi natijasida til nafaqat kommunikativ vosita, balki inson tafakkuri, madaniyati va tarixiy xotirasining eng muhim saqlovchisi va uzatuvchisi sifatida qayta talqin etila boshlandi. Aynan shu nuqtai nazardan qaraganda, til birliklarida - so'z, ibora, frazeologizm, matn va boshqa elementlarda - muayyan etnosning dunyoni idrok etish tarzi, qadriyatlar tizimi, me'yor va urf-odatlar, tarixiy tajribasi va milliy-madaniy kodi qanday aks etganini o'rganish dolzarb ilmiy muammoga aylandi.

Lingvokulturologiya til va madaniyatning dialektik aloqasini, ularning o'zaro ta'siri va bir-biriga ta'sir mexanizmlarini tizimli ravishda o'rganadigan fan sifatida shakllangan. Ushbu yo'nalish vakillarining fikriga ko'ra, til madaniyatning oynasi emas, balki uning faol ishtirokchisi, hattoki, madaniyatning o'zi hisoblanadi. V.N.Teliya, Y.S.Stepanov, V.V.Vorobyov, N.D.Arutyunova, A.Vejbitskaya kabi olimlarning asarlarida lingvokulturologiyaning nazariy-metodologik asoslari ishlab chiqilgan bo'lib, ularda til birliklarining milliy-madaniy semantikasi, konseptosfera, lingvomadaniy kod va pretsedent nomlar tushunchalari batafsil yoritilgan. O'zbek tilshunosligida esa Sh.Shomaksudov, N.Mahmudov, A.Nurmonov, D.Lutfullayeva, M.Mirtojiyev kabi olimlarning tadqiqotlarida lingvokulturologik muammolar turli jihatdan o'rganilgan.

Toponimlar lingvokulturologik tadqiqotlarning alohida va o'ta qimmatli ob'ekti hisoblanadi. Zero, geografik nomlar - mamlakat, shahar, qishloq, qal'a, tog', daryo, ko'l, dasht, dovon, voha, bog', yaylov va boshqa joylarning oddiy belgilari emas. Ular muayyan xalq yoki xalqlarning tarixiy tafakkuri, etnik o'zlikni anglash darajasi, tabiiy muhit bilan munosabati, iqtisodiy faoliyati, diniy e'tiqodlari, ma'naviy qadriyatlari va hatto estetik didlari haqida murakkab, ko'p qatlamli va ko'p qirrali axborot tashuvchi lingvomadaniy kodlardir. Toponimlar avloddan-avlodga o'tib, o'zining dastlabki nominativ ma'nosini saqlab qolishi yoki o'zgartirishi, yangi ma'no va konnotatsiyalar bilan boyishi, ba'zan esa butunlay unutilib, qayta talqin etilishi mumkin. Har qanday toponim o'zining shakllanish tarixiga, etimologik ildizlariga, fonetik, morfologik va semantik evolutsiyasiga ega bo'lib, bu

jarayonlarning barchasida xalqning til ongi, dunyoni nominatsiyalash prinsiplari, madaniy ustuvorliklari va tarixiy taqdiri ifodalanadi.

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi "Boburnoma" asaridagi toponimlarni lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilish, ularning genezisi, etnik-madaniy qatlamlari, tipologiyasi va madaniy konnotatsiyasini ochib berishdan iborat. Tadqiqot doirasida quyidagi vazifalar belgilangan: birinchidan, toponimlarning lingvokulturologik talqinining nazariy asoslari va metodologik yondashuvlarini aniqlashtirish; ikkinchidan, "Boburnoma" toponimlarini turkiy, forsiy, arabiy va hind qatlamlariga ajratib, har bir qatlamning o'ziga xos xususiyatlarini, ularning shakllanish omillari va madaniy-semiotik ahamiyatini ochib berish; uchinchidan, toponimlarning madaniy konnotatsiyasini nostalgik mazmun, siyosiy hokimiyat belgisi, etnik-hududiy identifikatsiya va tarixiy xotira kabi asosiy semantik yo'nalishlar kesimida tahlil qilish; to'rtinchidan, "Boburnoma" toponimlari nafaqat tarixiy-geografik manba, balki buyuk shaxsning ruhiy dunyosi, uning orzu-umidlari, g'alaba va mag'lubiyatlari, quvonch va iztiroblari muhrlangan ma'naviy yodgorlik ekanligini asoslash.

Maqolada lingvokulturologiyaning asosiy nazariy va metodologik tamoyillari, qiyosiy-tarixiy va tipologik tahlil usullari, semiotik va psixolingvistik yondashuvlar, shuningdek, matnni interpretativ tahlil qilish uslubiyotidan foydalaniladi. Tadqiqotning asosiy manbai sifatida "Boburnoma"ning G'ulomov nashri va uning ingliz tilidagi (A.S.Beveridge tarjimasini), rus tilidagi (M.Salye tarjimasini) tarjimalari, shuningdek, ushbu asarga oid toponimik, tarixiy va etnografik izohlar jalb qilingan.

Toponimlarning lingvokulturologik talqini: nazariy asoslar va metodologik yondashuv

Zamonaviy tilshunoslikda lingvokulturologiya til va madaniyatning dialektik aloqasini, til birliklarida muayyan etnosning milliy-madaniy tajribasi, dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi va tarixiy xotirasi qanday aks etishini o'rganadigan fan sifatida shakllangan. Bu yo'nalishda til nafaqat kommunikativ vosita, balki madaniy kodlarni saqlovchi va avlodlar orasida yetkazuvchi muhim mexanizm sifatida talqin etiladi.

Toponimlar lingvokulturologik tadqiqotning alohida ob'ekti hisoblanadi, chunki ular - geografik obyektlarning oddiy nomlari emas, balki muayyan xalqning tarixiy tafakkuri, etnik o'zlikni anglash darajasi, tabiat bilan munosabati, iqtisodiy faoliyati va ma'naviy qadriyatlari haqida murakkab axborot tashuvchi lingvomadaniy kodlardir. Har bir toponim o'zining shakllanish tarixiga, etimologik ildizlariga, fonetik va morfologik evolutsiyasiga ega bo'lib, bu jarayonlarning barchasida xalqning til ongi, dunyoni nominatsiyalash prinsiplari va madaniy ustuvorliklari ifodalanadi.

Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asari toponimlarning lingvokultural tabiatini o'rganishda benazir manba hisoblanadi. Birinchidan, asarda mingdan ortiq geografik nom - mamlakat, shahar, qishloq, qal'a, dasht, tog', dovon, dara, daryo, ko'priq, kechuv, ko'l, chashma, bog', yaylov, o'tloq va boshqa joy nomlari tilga olingan. Bu esa XVI asr boshlaridagi Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindiston hududlarining toponimik manzarasini tiklash imkonini beradi. Ikkinchidan, Bobur toponimlarni sanab o'tish bilan kifoyalanmaydi - u ularning etimologiyasi, talaffuz variantlari, tarixiy shakllari haqida qimmatli ilmiy tahlillarni ham beradi.

Uchinchidan, asardagi toponimlar muallifning shaxsiy kechinmalari, tarixiy baholari, siyosiy ideallari va ma'naviy qidiruvlari bilan chambarchas bog'liq holda taqdim etiladi. Aynan shu jihat - toponimlarning avtobiografik va psixologik kontekstda berilishi - "Boburnoma"ni boshqa tarixiy manbalardan tubdan farqlaydi.

"Boburnoma" toponimlarining tarixiy-etnik qatlamlari: genezis, tipologiya va madaniy-semiotik tahlil

"Boburnoma"da tilga olingan toponimlar turli tarixiy davrlar va etnik-madaniy ta'sirlar natijasida shakllangan murakkab qatlamli tuzilishga ega. Boburning geografik doirasi - Movarounnahr, Xuroson, Afg'oniston va Hindiston hududlari - aynan shu qatlamlarning uyg'unlashuvi va o'zaro ta'siridan iborat noyob toponimik manzarani yaratadi. Bu qatlamlarni tizimli tahlil qilish nafaqat tilshunoslik, balki tarix, etnografiya va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Turkiy qatlam toponimlari "Boburnoma"da asosan Farg'ona vodiysi, Toshkent viloyati va Yettisuv hududlariga oid geografik nomlarni o'z ichiga oladi. Bu toponimlarning aksariyati qadimgi turkiy tillarning leksik-semantik qonuniyatlari asosida shakllangan bo'lib, ular tarkibida turkiy geografik terminlar, etnonimlar va qadimgi turkiy so'zlar saqlangan.

Andijon – bu toponim "Boburnoma"dagi turkiy qatlamning eng muhim va ramziy birligidir. Boburning tug'ilgan shahri, uning bolaligi va o'smirlik davri o'tgan maskan. Toponimning etimologiyasi haqida turli ilmiy qarashlar mavjud bo'lib, ularning aksariyati bu nomni turkiy "andi" (qasamyod) va "jon" (joy) so'zlariga bog'laydi. Bobur asarda Andijonni nafaqat geografik obyekt, balki ma'naviy qarorgoh, siyosiy tayanch va ruhiy vatan sifatida tasvirlaydi. Uning "Andijon" deya takror-takror eslashi oddiy nominatsiya emas, balki musaffo bolalik, otadan qolgan meros va yo'qotilgan jannat haqidagi nostalgic kechinmalarning lingvistik ifodasidir.

O'sh – Farg'ona vodiysining qadimiy shaharlaridan biri. Bobur O'sh haqida batafsil ma'lumot beradi: "Andijon rudasi O'sh yopqasidin o'tub Andijong'a borur. Bu yerning har ikon tarafi obod bog'lar va xushnigin binafshalar ila girouhand. Bir suv oqar, bahori nechuk kim yaxshi bo'lg'oy, qalin lola va gul ochilur..." Bu tasvirda O'sh toponimi nafaqat geografik joy, balki go'zal tabiat, farovon hayot va obod maskan timsoli sifatida namoyon bo'ladi.

Farg'ona - butun bir viloyatning nomi. Bobur asarda Farg'ona ulusining siyosiy-iqtisodiy ahvoli, uning poytaxti Andijon shahri haqida nihoyatda nodir ma'lumotlar keltiradi. Farg'ona toponimi Bobur uchun tug'ilgan makon, ajdodlar yurti va siyosiy hokimiyatning ilk beshigi sifatida muhim ramziy ma'noga ega.

Axsi (Axsikent, Axsikat) – Boburning otasi Umarshayx Mirzo yoz oylarini o'tkazadigan qarorgoh. Aynan Axsida otasi fojiali halok bo'lgan. Bu toponim Bobur hayotida otadan ajralish, yetimlik va erta ulg'ayish kabi og'ir kechinmalar bilan bog'liq. Toponimning "kitoblarda Axsikat deyilur" shaklida eslanishi Boburning ilmiy yondashuvini, tarixiy manbalarga murojaatini ko'rsatadi.

Turkiy qatlam toponimlari tarkibida Marg'ilon, Xo'jand, Toshkent, Urganch, O'ratepa, Termiz kabi shaharlar nomlari ham mavjud. Har biri Bobur hayotining muayyan davrlari, siyosiy voqealar va shaxsiy kechinmalar bilan bog'liq. Masalan, Xo'jand Boburning Andijondan ayrilgach, vaqtincha qarorgoh qilgan maskani;

Toshkent esa tog'asi Sulton Mahmudxon huzurida panoh topgan joyi sifatida tarixiy xotiraga muhrlangan.

Forsiy qatlam toponimlari "Boburnoma"da asosan Xuroson, Eron va qisman Movarounnahrning janubiy hududlariga oid geografik nomlarni qamrab oladi. Bu toponimlar fors tilining toponimik modellari asosida shakllangan bo'lib, ular tarkibida forsiy geografik terminlar (obod, kent, diyor, ob, rud) va madaniy konseptlar ifodalangan.

Samarqand - "Boburnoma"dagi forsiy qatlamning eng yorqin namunasi. Amir Temur davlatining poytaxti, buyuk sivilizatsiya markazi. Bobur hayotining asosiy maqsadlaridan biri - Samarqandni egallash va Temuriylar saltanatini qayta tiklash edi. U 1497-yilda yetti oylik qamaldan so'ng Samarqandni egallaydi, yuz kun idora etadi, ammo iqtisodiy qiyinchiliklar va siyosiy fitnalar sabab uni tark etishga majbur bo'ladi. Samarqand toponimi Bobur uchun qudrat, shon-shuhrat, ajdodlar merosi va amalga oshmagan orzu ramzidir. Uning Samarqandga nisbatan munosabatida hayrat, iftixor, umid va umidsizlik kabi murakkab ruhiy kechinmalar mujassam.

Badaxshon – Xurosonning mashhur viloyati. Bobur bu yerning la'l konlari, noyob mineral resurslari va strategik ahamiyati haqida ma'lumot beradi. Badaxshon toponimi Bobur uchun qudratli qo'shnilar bilan munosabatlar, siyosiy ittifoqlar va geosiyosiy manfaatlar timsoli.

Hisor – qadimiy shahar va qal'a. Bobur asarda Hisorning mustahkam devorlari, strategik joylashuvi va harbiy ahamiyatini ta'kidlaydi. Bu toponim Bobur uchun zabt etilmagan qal'a, sinov va jasorat ramzi sifatida namoyon bo'ladi.

Kobul – Boburning 1504-yilda o'z hokimiyatini o'rnatgan shahri. Kobul Bobur uchun ikkinchi vatan, quvg'indan najot topgan panoh, yangi saltanatning poydevori. Aynan Kobulda Bobur o'zining asosiy asarlarini yozadi, Hindistonga yurishlar rejasini tuzadi. Uning vasiyatiga ko'ra, farzandlari Bobur xokini Agradan Kobulga olib kelib, "Bog'i Bobur"ga dafn etadilar. Kobul toponimi Bobur hayotida taqdiri o'zgarishlar, yangi umidlar va ma'naviy barkamollik ramziga aylangan.

G'azna – Kobul ulusining yirik shaharlaridan biri. Mahmud G'aznaviy singari buyuk sarkardalar poytaxti. Bobur uchun G'azna - tarixiy ibrat, qudratli o'tmish va harbiy shon-shuhrat timsoli.

Forsiy qatlam toponimlari tarkibida Buxoro, Qarshi, Shahrisabz, Qunduz, Balx kabi shaharlar nomlari ham mavjud. Har biri o'ziga xos madaniy kod va tarixiy xotirani ifodalaydi.

Arabiy elementlar "Boburnoma" toponimiyasida asosan ikki shaklda namoyon bo'ladi: birinchidan, to'g'ridan-to'g'ri arab tilidan o'zlashtirilgan geografik nomlar; ikkinchidan, arabcha atamalar va konstruksiyalar asosida shakllangan toponimlar.

Bobur asarda Madinai Mukarrama, Baytulmuqaddas kabi muqaddas joy nomlarini tilga oladi. Bu toponimlar islom sivilizatsiyasining umuminsoniy qadriyatlari, diniy birlik va ma'naviy markazlar haqidagi tasavvurlarni ifodalaydi.

Arabiy elementlarning ta'siri, shuningdek, ko'plab toponimlar tarkibidagi "-obod", "-iston", "-dor" kabi formantlarning qo'llanilishida ham kuzatiladi. Garchi bu formantlar fors tiliga arab tilidan o'tgan bo'lsa-da, ular "Boburnoma" davriga kelib butun Markaziy Osiyo toponimiyasining ajralmas qismiga aylangan edi.

Hind geografik nomlari "Boburnoma"ning uchinchi qismida - Boburning Hindistonga yurishlari va u yerda o'z hokimiyatini o'rnatishi bilan bog'liq voqealar tasvirida uchraydi. Bu toponimlar Bobur uchun yangi, o'zga va noma'lum dunyoning ramziy ifodasidir.

Agra - Bobur Hindistonda yangi poytaxt qilib tanlagan shahar. U 1526-1530 yillarda umrining oxirigacha shu yerda yashaydi. Bobur Agrani Jamna daryosi bo'yidagi qulay geografik joylashuvi, strategik ahamiyati va go'zal tabiati uchun tanlaydi. Agra toponimi Bobur hayotida saltanat poydevori, g'alaba va kamolot ramzidir. Aynan Agrada u umrining so'nggi damlarini o'tkazadi.

Dehli - Hindistonning qadimiy poytaxti. Bobur 1526-yilda Panipat jangida Ibrohim Lo'dini mag'lub etib, Dehliga kiradi. Dehli toponimi Bobur uchun tarixiy g'alaba, yangi davr boshlanishi va Boburiylar sulolasi asos solingan joy ramzidir.

Panipat - Bobur hayotidagi eng muhim jang maydonlaridan biri. 1526-yil aprelda aynan Panipatda Bobur Hindiston Sultoni Ibrohim Lo'dini yengadi va Shimoliy Hindistonda o'z hokimiyatini o'rnatadi. Panipat toponimi Bobur uchun taqdiriyl hal qiluvchi nuqta, jasorat, strategik zukkolik va buyuk g'alaba ramzidir.

Sikri, Chitor, Panjob, Lohur - Bobur asarida tilga olingan boshqa hind geografik nomlari. Har biri Boburning Hindistondagi harbiy yurishlari, siyosiy muzokaralari va davlat qurilishi faoliyati bilan bog'liq.

Hind toponimlari Boburning geografik dunyoqarashi kengayganini, yangi sivilizatsiya bilan tanishuvini va o'z davlatining yangi hududlardagi tayanch nuqtalarini ko'rsatadi. Bu toponimlar Boburning tilida asl holatiga yaqin shaklda berilgan bo'lib, ularning transkripsiyasi va izohi orqali Boburning lingvistik kompetensiyasi, tilga nisbatan e'tibori namoyon bo'ladi.

"Boburnoma" toponimlarining madaniy konnotatsiyasi: semiotik va psixolingvistik tahlil

Madaniy konnotatsiya – toponimning asosiy nominativ ma'nosi ustiga qatlanadigan qo'shimcha ma'nolar, emotsional-ekspressiv bo'yoqdorlik, tarixiy-assotsiativ uyushmalar va ramziy mazmun majmuidir. "Boburnoma"da toponimlarning madaniy konnotatsiyasi ayniqsa murakkab va ko'p qirrali xususiyatga ega, chunki Bobur geografik nomlarni tilga olar ekan, ularga nisbatan shaxsiy munosabatini, subyektiv bahosini va ruhiy kechinmalarini ham ifodalaydi.

Nostalgik mazmun "Boburnoma" toponimlarining eng kuchli va ta'sirchan konnotativ qatlamidir. Vatandan ayrilgan, umrining ko'p qismini o'zga yurtlarda o'tkazgan Bobur uchun tug'ilib o'sgan joylarning nomlari oddiy geografik belgilar emas, balki musaffo bolalik, yo'qotilgan jannat va qaytib kelmas baxtiyor kunlarning ramziy ifodasidir.

Andijon – bu toponim Bobur qalamida eng ko'p takrorlanadigan va eng kuchli nostalgik yuklamaga ega bo'lgan birlikdir. 12 yoshida otadan yetim qolgan, 1504-yilda Shayboniyxon bosqini tufayli Andijonni tark etishga majbur bo'lgan Bobur umrining oxirigacha bu shaharga nisbatan sog'inchni qalbida saqlaydi. Andijon haqidagi har bir eslatma – bu yurak zirvasidan suzilgan iztirob, ko'z yosh va orzu. Bobur Hindistondan, Agra va Dehlining hashamatli saroylaridan turib, olis Andijonni, uning moviy osmoni, sersoyab bog'lari va shahri, binafsha hidli bahorlarini qalbidan kechiradi.

Farg'ona, O'sh, Axsi, Marg'ilon - bu toponimlarning har biri Bobur xotirasida muayyan manzara, voqea va kechinmalar bilan bog'liq. Ularning tilga olinishi -bu o'tmishga sayohat, bolalik va yoshlik davrlariga qaytish, otadan qolgan meros va ajdodlar yurtiga ruhiy ziyoratdir.

Boburning Hindistondagi "Orombog'"i ham aynan shu nostalgik kechinmalar mahsulidir. U Vatanidan keltirilgan o'rik ko'chatlarini Agrada, Jamna daryosi bo'yida ekadi va bu bog'ni o'ziga suyukli oromgoh qiladi. Boburning o'zi yozgan g'azaldagi satrlar bu nostalgik ruhiyatning eng yorqin ifodasidir:

"Kim ko'ribtur, ey ko'ngil, ahli jahondin yaxshiliq?

Kimki ondin yaxshi yo'q, ko'z tutma ondin yaxshiliq!

Gar zamonni nafi qilsam, ayb qilma ey rafiq,

Ko'rmadim hargiz, netayin, bu zamondin yaxshiliq!"

Xulosa

"Boburnoma"dagi toponimlarning lingvokultural tahlili shuni ko'rsatadiki, Bobur geografik nomlarni oddiy nominativ birliklar sifatida emas, balki murakkab madaniy kodlar, tarixiy xotira belgilari va shaxsiy kechinmalar ifodasi sifatida qo'llagan. Asardagi toponimlar to'rt asosiy etnik-madaniy qatlam - turkiy, forsiy, arabiy va hind qatlamlaridan iborat bo'lib, har bir qatlam muayyan tarixiy davr, sivilizatsion ta'sir va madaniy merosni aks ettiradi.

Turkiy qatlam toponimlari (Andijon, O'sh, Farg'ona, Axsi) Boburning etnik o'zligi, vatanparvarlik tuyg'ulari va nostalgik kechinmalarini ifodalasa, forsiy qatlam toponimlari (Samarqand, Badaxshon, Hisor, Kobul, G'azna) uning temuriylik merosi, siyosiy ideallari va madaniy dunyoqarashini aks ettiradi. Arabiy elementlar islom sivilizatsiyasining ta'sirini, hind geografik nomlari (Agra, Dehli, Panipat) esa Boburning yangi vatan, yangi saltanat va yangi hayot qurish yo'lidagi muvaffaqiyatlarini ifodalaydi.

Madaniy konnotatsiya nuqtayi nazaridan "Boburnoma" toponimlari nostalgik mazmun, siyosiy hokimiyat belgisi, etnik hududiy identifikatsiya va tarixiy xotira kabi to'rt asosiy semantik qatlamga egadir.

"Boburnoma" toponimlari nafaqat XVI asr boshlaridagi Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindistonning geografik manzarasini tiklash imkonini beradi, balki Boburning boy ichki dunyosi, murakkab ruhiy kechinmalari va teran falsafiy mushohadalarini ham ochib beradi. Har bir toponim – bu oddiy geografik belgi emas, balki buyuk shoir va davlat arbobi qalbining bir parchasi, uning orzu-umidlari, g'alaba va mag'lubiyatlari, quvonch va iztiroblari muhrlangan tarixiy-ma'naviy yodgorlikdir.

Andijondagi "Bog'i Bobur"da o'rnatilgan ramziy qabr, Kobuldagi asl maqbara va Agradagi Orombog' – bu toponimlarning bugungi kundagi tarixiy xotira sifatida saqlanishi va avlodlardan-avlodlarga yetkazilishining jonli dalilidir. Bu esa "Boburnoma" toponimlari nafaqat o'tmishning yodgorligi, balki bugungi kun va kelajak avlodlar uchun ham muhim ma'naviy qadriyat ekanligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bobur Z.M. Boburnoma / Nashrga tayyorlovchi Porso Shamsiev; muharrir A. O'ktam. – Toshkent: "Yulduzcha", 1989. – 367 b.

2. Bobur Z.M. Boburnoma / Nashrga tayyorlovchi S. Hasanov, O. Jo'raboyev; mas'ul muharrir J. Eshonqulov. – Toshkent: O'zFA "Fan", 2018.
3. Jalilova M.M. Historical Interpretation of The Toponymy of Namangan In Zahiriddin Muhammad Bobur's Work "Boburnoma" // American Journal of Philological Sciences. – 2025. – Vol. 05, Issue 08. – P. 32-35. DOI: 10.37547/ajps/Volume05Issue08-08.
4. Muminova M.O. Issues of Translation of Toponyms in "Baburnama" // JournalNX. – 2021. – Vol. 7, No. 4. – P. 72-76.
5. Sharipov A. Toponymic Information in "Babur Nama": A Linguistic and Cultural Analysis. – Dissertation. – Toshkent: Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti; Temuriylar tarixi davlat muzeyi.
6. Xolmanova Z. "Boburnoma" — til qomusi. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – 326 b.
7. Usmonaliev I.I. Toponymics of the City of Namangan // Science and Innovation in the Education System. – 2025. – Vol. 4, No. 1. – P. 59-61. DOI: 10.5281/zenodo.14684375.
8. Bobur va boburiylar bibliografiyasi / Tuzuvchilar: Sh.Sh. Rustamxo'jayev, Z.Sh. Berdiyeva. – Andijon: Andijon nashriyot-matbaa MChJ. – 478 b.
9. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 1-tom. – Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. – 736 b.
10. Xolmanova Z., Hayitov Sh., Muhammadiyeva. Bobur asarlari lug'ati. – Toshkent, 2025. – 496 b.
11. Zahiriddin Muhammad Bobur ensiklopediyasi. – Toshkent: "Sharq", 2014. – 665 b.
12. Beveridge A.S. (ed.). The Babur-nama. Facsimile of the Turki Text. – London: Gibb Memorial Trust, 1905.
13. Thackston W.M. Baburnama: Memoirs of Babur. – New York–Oxford: Oxford University Press, 1996 (revised edition, 2002).
14. Zahiriddin Muhammad Bobur. The Babur-nama in English (Memoirs of Babur). Translated from the original Turki text by Annette Susannah Beveridge. – London: Luzac & Co., 1922.

ZAMONAVIY O'ZBEK TILIDA YANGI SO'ZLAR (NEOLOGIZMLAR): TIL VA ZAMON UYG'UNLIGI

Xoshimova. O
Umarxonova Yulduzxon
NamDChTI talabasi

Annotatsiya: Maqolada zamonaviy o'zbek tilida yuz berayotgan leksik o'zgarishlar, xususan, neologizmlarning paydo bo'lishi va rivojlanishi tahlil qilinadi. Ushbu Neologizmlar nafaqat yangi tushunchalarni ifodalovchi vosita, balki jamiyat tafakkurining aks-sadosi sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada texnologik taraqqiyot, globallashuv va ijtimoiy tarmoqlarning tilga ta'siri keng yoritilib, yangi so'zlarning til madaniyatidagi o'rni baholanadi.

Kalit soʻzlar: neologizm, zamonaviy til, leksika, globallashuv, internet tili, ijtimoiy tarmoqlar, til madaniyati, innovatsiya

Аннотация: В данной статье анализируются лексические изменения, происходящие в современном узбекском языке, в частности процесс появления и развития неологизмов. Неологизмы рассматриваются не только как средство выражения новых понятий, но и как отражение общественного мышления. В статье подробно освещается влияние технологического прогресса, глобализации и социальных сетей на язык, а также оценивается роль новых слов в культуре речи.

Ключевые слова: неологизм, современный язык, лексика, глобализация, интернет-язык, социальные сети, культура речи, инновация.

Annotation: This article analyzes the lexical changes occurring in the modern Uzbek language, particularly the emergence and development of neologisms. Neologisms are considered not only as a means of expressing new concepts but also as a reflection of social thinking. The article examines the impact of technological progress, globalization, and social media on language, and evaluates the role of new words in language culture.

Keywords: neologism, modern language, lexicon, globalization, internet language, social networks, language culture, innovation.

Kirish.

Til — bu faqat aloqa vositasi emas, balki jamiyatning ruhiy, madaniy va intellektual koʻzgusidir. Insoniyat taraqqiyoti davomida til hech qachon bir joyda toʻxtab qolmagan, aksincha, har bir davr uning yangi qirralarini ochib bergan. Ayniqsa, XXI asr — tezlik va axborot asri sifatida til rivojiga keskin taʼsir koʻrsatmoqda.

Bugungi kunda inson hayoti raqamli muhit bilan chambarchas bogʻliq. Har kuni yangi texnologiyalar, yangi tushunchalar paydo boʻlmoqda. Tabiiyki, bu tushunchalarni ifodalash uchun yangi soʻzlarga ehtiyoj tugʻiladi. Shu ehtiyoj natijasida tilimizda neologizmlar shakllanmoqda.

Zamonaviy oʻzbek tilidagi neologizmlar oddiy til hodisasi emas — ular jamiyat tafakkurining oʻzgarishini, dunyoqarashning kengayishini va global madaniyat bilan uygʻunlashuvni ifodalaydi.

Asosiy qism.

Neologizmlar: yangilikning tilga aylanishi — bu yangi tugʻilgan soʻz. Lekin har bir yangi soʻz tilga kirib qolavermaydi. U yashab qolishi uchun jamiyat tomonidan qabul qilinishi, faol qoʻllanishi va ehtiyojni qondirishi kerak. Masalan, “internet” yoki “smartfon” kabi soʻzlar qisqa vaqt ichida umumxalq nutqiga singib ketdi. Chunki ular real hayotimizning ajralmas qismiga aylandi. Demak, neologizm — bu faqat til birligi emas, balki hayotiy zarurat mahsulidir.

Zamonaviy neologizmlarning asosiy manbalari - bugungi oʻzbek tilidagi yangi soʻzlar asosan uchta katta manbadan kelib chiqmoqda:

Birinchisi — texnologiya va raqamli muhit. Raqamli inqilob tilimizga yuzlab yangi birliklarni olib kirdi: ilova, platforma, onlayn dars, kontent, startap. Bu soʻzlar endi yangilik emas, balki kundalik nutqning bir qismiga aylangan.

Ikkinchisi — ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy madaniyat. Bugungi yoshlar nutqini ijtimoiy tarmoqlarsiz tasavvur qilish qiyin. Layk bosmoq, post joylash, trendga chiqmoq kabi iboralar nafaqat soʻz, balki yangi kommunikatsiya uslubidir. Bu yerda til qisqaradi, tezlashadi va hissiy tus oladi.

Uchinchi manba — globallashuv va tillararo taʼsir. Ingliz tili bugungi global til sifatida koʻplab yangi soʻzlarning asosiy manbai boʻlib qolmoqda. Biroq bu jarayon bir tomonlama emas — oʻzbek tili ham bu soʻzlarni oʻzlashtirib, oʻziga moslashtiradi. Masalan, bloggerlik, marketolog, dizaynerlik kabi shakllar bunga misol boʻla oladi.

Neologizmlar va tafakkur oʻzgarishi - qiziqarli jihati shundaki, yangi soʻzlar faqat nutqni emas, balki fikrlash tarzini ham oʻzgartiradi. Masalan, “onlayn taʼlim” tushunchasi paydo boʻlishi bilan taʼlimga boʻlgan qarash ham oʻzgardi. Endi bilim olish makon bilan cheklanmaydi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, neologizmlar — bu tilning emas, balki tafakkurning yangilanishidir. Har bir yangi soʻz ortida yangi gʻoya, yangi hayot tarzi yashiringan boʻladi.

Neologizmlar: boylikmi yoki xavf? Neologizmlar tilni boyitadi — bu aniq. Lekin ularning haddan tashqari koʻpligi baʼzan tilning tabiiyligini buzishi mumkin. Ayniqsa, oʻzbekcha muqobili mavjud boʻlgan holda chet soʻzlarni ishlatish ortiqcha murakkablik keltirib chiqaradi. Masalan, oddiy “yuklab olish” oʻrniga “download qilish” deyish zarurat emas, balki odatga aylanib bormoqda. Bu esa asta-sekin milliy tilning oʻziga xosligini susaytirishi mumkin. Shuning uchun muvozanat muhim: til yangilanishi kerak, lekin oʻz ildizini yoʻqotmasligi zarur.

Til madaniyati va ongli tanlov - har bir inson til egasi sifatida masʼuliyatga ega. Qaysi soʻzni ishlatish — bu faqat nutq emas, balki madaniy tanlov hamdir. Neologizmlarni toʻgʻri va oʻrinli qoʻllash til madaniyatining muhim koʻrsatkichidir. Ayniqsa, yoshlar bu jarayonda asosiy rol oʻynaydi. Chunki aynan ular yangi soʻzlarni tez qabul qiladi va keng tarqatadi. Demak, kelajakdagi til qiyofasi ham maʼlum maʼnoda bugungi yoshlar nutqiga bogʻliq.

Xulosa.

Zamonaviy oʻzbek tilida neologizmlar — bu oddiy til hodisasi emas, balki jamiyat rivojining bevosita aksidir. Ular texnologiya, madaniyat va tafakkurdagi oʻzgarishlarni oʻzida mujassam etadi. Neologizmlar tilni boyitadi, uni zamon bilan uygʻunlashtiradi. Shu bilan birga, ularni ongli ravishda, meʼyor asosida qoʻllash muhimdir. Tilni saqlash — bu uni oʻzgartirmaslik emas, balki toʻgʻri yoʻnaltirishdir. Shunday ekan, zamonaviy oʻzbek tilining kelajagi neologizmlar bilan bogʻliq, ammo bu jarayonda muvozanat va til madaniyati hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Oʻzbek tilining izohli lugʻati. – Toshkent
2. Hojiyev A. “Oʻzbek tili leksikologiyasi”
3. Shodmonov N. “Hozirgi oʻzbek adabiy tili”
4. Ziyonet.uz elektron kutubxonasi materiallari
5. Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi

INTEGRATING COGNITIVE AND PRAGMATIC APPROACHES IN THE STUDY OF VERBAL PHRASEOLOGY

Turdiboyeva Dildora Bekmirza qizi
Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti
2-bosqich tayanch doktoranti
E-mail address: dildora_baratova@mail.ru
+998943427677

Abstract: This article explores the integration of cognitive and pragmatic approaches in the study of verbal phraseological units, with particular reference to English and Uzbek languages. Verbal phraseology, as a significant component of linguistic expression, reflects both conceptual structures and communicative intentions in discourse. From a cognitive perspective, phraseological units are analyzed as manifestations of mental models, conceptual metaphors, and cultural schemas embedded in language. At the same time, the pragmatic approach emphasizes their functional role in conveying speaker intentions, contextual meanings, and stylistic nuances.

Keywords: verbal phraseology, cognitive linguistics, pragmatics, stylistics, phraseological units, conceptual metaphor, discourse analysis, English language, Uzbek language, comparative linguistics.

Annotatsiya:

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillari misolida fe'lga oid frazeologik birliklarni o'rganishda kognitiv va pragmatik yondashuvlarning integratsiyasi tahlil qilinadi. Fe'l frazeologiyasi til ifodasining muhim tarkibiy qismi bo'lib, diskurs jarayonida ham konseptual tuzilmalarni, ham kommunikativ niyatlarni aks ettiradi. Kognitiv nuqtai nazardan, frazeologik birliklar tilga singib ketgan mental modellar, konseptual metaforalar va madaniy sxemalarning namoyon bo'lishi sifatida talqin etiladi. Shu bilan birga, pragmatik yondashuv ularning so'zlovchi niyatini ifodalash, kontekstual ma'nolarni yetkazish hamda uslubiy nozikliklarni ochib berishdagi funksional rolini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: fe'l frazeologiyasi, kognitiv lingvistika, pragmatika, stilistika, frazeologik birliklar, konseptual metafora, diskurs tahlili, ingliz tili, o'zbek tili, qiyosiy lingvistika.

Аннотация:

В данной статье рассматривается интеграция когнитивного и прагматического подходов в изучении глагольных фразеологических единиц на материале английского и узбекского языков. Глагольная фразеология как важный компонент языкового выражения отражает как концептуальные структуры, так и коммуникативные намерения в дискурсе. С когнитивной точки зрения фразеологические единицы анализируются как проявление ментальных моделей, концептуальных метафор и культурных схем, закреплённых в языке. В то же время прагматический подход подчеркивает их функциональную роль в передаче намерений говорящего, контекстуальных значений и стилистических нюансов.

Ключевые слова: глагольная фразеология, когнитивная лингвистика, прагматика, стилистика, фразеологические единицы, концептуальная метафора, дискурсивный анализ, английский язык, узбекский язык, сравнительная лингвистика.

In contemporary linguistics, the study of phraseological units has evolved significantly, moving beyond traditional structural descriptions toward more dynamic and interdisciplinary approaches. Verbal phraseological units, in particular, occupy a central position in linguistic research due to their semantic richness, cultural specificity, and functional diversity in discourse. These units not only reflect the lexical and grammatical properties of a language but also reveal deeper cognitive and pragmatic dimensions of meaning.

Recent developments in Cognitive Linguistics have emphasized that language is closely related to human cognition, conceptualization, and categorization. Scholars such as George Lakoff and Mark Johnson argue that linguistic expressions, including phraseological units, are grounded in conceptual metaphors and embodied experience. From this perspective, verbal phraseology can be understood as a reflection of underlying mental models and culturally shaped conceptual structures. For instance, many verb-based idioms in English and Uzbek are motivated by metaphorical mappings that connect abstract concepts with concrete experiences.

At the same time, the field of Pragmatics focuses on language use in context and highlights how meaning is constructed through interaction. According to H. P. Grice's theory of implicature and John Searle's speech act theory, linguistic expressions perform communicative functions that go beyond their literal meanings. In this regard, verbal phraseological units play an essential role in expressing speaker intentions, attitudes, evaluation, and social relations. Their pragmatic potential becomes especially evident in authentic discourse, where context determines interpretation and stylistic effect. The integration of cognitive and pragmatic approaches provides a comprehensive framework for analyzing verbal phraseology. While cognitive linguistics explains how phraseological meanings are conceptualized and stored in the human mind, pragmatics accounts for how these meanings are used and interpreted in real communicative situations. This combined perspective allows for a deeper understanding of how phraseological units function as both mental constructs and communicative tools.

Furthermore, stylistic analysis contributes to identifying the expressive and evaluative functions of verbal phraseological units across different types of discourse. As noted by Viktor Vinogradov and later developed in modern stylistics, phraseological units are key elements in shaping textual expressiveness, emotional coloring, and authorial voice. In both English and Uzbek, such units are widely used in literary texts, media discourse, and everyday communication, often carrying strong stylistic and cultural connotations. Despite the growing interest in phraseology, comparative studies integrating cognitive and pragmatic perspectives in English and Uzbek remain relatively limited. Most existing research tends to focus either on structural classification or on isolated semantic features, without fully addressing the interaction between cognition, context, and stylistic function. Therefore, this study

aims to fill this gap by conducting a comparative analysis of verbal phraseological units in English and Uzbek within an integrated cognitive-pragmatic framework.

The objectives of this research are to identify the conceptual bases of verbal phraseological units, analyze their pragmatic functions in discourse, and examine their stylistic features across the two languages. By doing so, the study seeks to contribute to the advancement of modern linguistic approaches and to enhance our understanding of phraseology as a complex and multifunctional linguistic phenomenon.

1. The cognitive nature of verbal phraseological units.

Within the framework of Cognitive Linguistics, verbal phraseological units are viewed as structured representations of conceptual knowledge. These units are not arbitrary combinations of words; rather, they are motivated by underlying cognitive mechanisms such as conceptual metaphor, metonymy, and image schemas. According to George Lakoff, human thinking is largely metaphorical, and language reflects this conceptual organization. In both English and Uzbek, many verb-based phraseological units are rooted in shared human experiences. For example, expressions related to emotional states, movement, or social interaction often rely on metaphorical mappings. A phrase like "to break someone's heart" reflects a conceptual metaphor where emotional pain is understood as physical damage. Similarly, Uzbek expressions such as "yuragini og'ritmoq" demonstrate comparable conceptualization, indicating cross-linguistic cognitive parallels.

However, despite these similarities, cultural and linguistic differences influence the formation and usage of phraseological units. Uzbek verbal phraseology often reflects culturally specific imagery, traditions, and social norms, which may not have direct equivalents in English. Therefore, cognitive analysis reveals both universal and culture-specific aspects of phraseological meaning.

2. Pragmatic functions in discourse

From the perspective of Pragmatics, verbal phraseological units function as important tools for conveying meaning in context. Their interpretation depends not only on their semantic content but also on the communicative situation, speaker intention, and shared knowledge between interlocutors. The theories of H. P. Grice and John Searle provide a useful framework for understanding the pragmatic dimension of phraseology. Phraseological units often carry implicit meanings (implicatures) and perform specific speech acts such as evaluation, criticism, or persuasion. For instance, the English idiom "to spill the beans" does not literally refer to beans but pragmatically implies revealing a secret. Its Uzbek counterparts may vary depending on context, such as "sirni ochmoq," which conveys a similar communicative intention. In discourse, these units enhance expressiveness and efficiency by allowing speakers to communicate complex ideas in a concise and culturally meaningful way. They also contribute to interpersonal dynamics, helping speakers signal attitudes, emotions, and social relationships.

3. Stylistic features and expressive potential

Stylistically, verbal phraseological units play a crucial role in shaping the tone and expressiveness of a text. As emphasized in the works of Viktor Vinogradov, phraseological units are key elements of figurative language and stylistic variation. In

literary discourse, such units are often used to create vivid imagery, emotional intensity, and character identity. In journalistic and conversational contexts, they contribute to clarity, emphasis, and rhetorical impact. For example, English idioms like "to hit the nail on the head" or Uzbek expressions like "gapning po'stkallasini aytmoq" function as stylistically marked units that strengthen the communicative effect. The stylistic value of phraseological units is closely related to their pragmatic use. Depending on context, the same unit may convey irony, humor, criticism, or solidarity. This multifunctionality highlights the importance of analyzing phraseology not only at the semantic level but also in terms of discourse and stylistic function.

4. Integration of cognitive and pragmatic approaches

The integration of cognitive and pragmatic approaches offers a comprehensive framework for understanding verbal phraseological units. While cognitive linguistics explains how these units are conceptualized and mentally represented, pragmatics accounts for their contextual use and communicative impact. This integrated approach reveals that phraseological meaning is dynamic and context-dependent. A single unit may have multiple interpretations depending on the discourse context, speaker intention, and cultural background. For example, metaphorically motivated expressions may acquire additional pragmatic meanings in specific communicative situations. Moreover, comparative analysis of English and Uzbek demonstrates that although both languages share certain cognitive patterns, their pragmatic realizations may differ significantly. These differences are influenced by cultural norms, communication styles, and linguistic conventions.

Thus, combining cognitive and pragmatic perspectives allows for a deeper and more nuanced analysis of verbal phraseology. It enables researchers to capture the interaction between thought, language, and communication, which is essential for modern linguistic studies.

The present study has demonstrated that the analysis of verbal phraseological units requires an integrated approach that combines insights from Cognitive Linguistics and Pragmatics. Verbal phraseology, as a complex and multifunctional linguistic phenomenon, reflects both conceptual structures rooted in human cognition and communicative functions shaped by discourse context. From a cognitive perspective, verbal phraseological units are motivated by conceptual metaphors, cultural schemas, and embodied experiences, which explain their semantic structure and cross-linguistic similarities. At the same time, the pragmatic approach reveals how these units operate in real communication, conveying speaker intentions, implicit meanings, and stylistic nuances. The interaction between these two dimensions highlights the dynamic nature of phraseological meaning.

The comparative analysis of English and Uzbek has shown that while both languages share universal cognitive patterns, they differ in their cultural and pragmatic realizations. These differences are evident in the choice of imagery, frequency of usage, and stylistic functions of phraseological units. Such findings confirm that language is not only a cognitive system but also a socially and culturally embedded means of communication. Furthermore, the study underscores the importance of stylistic analysis in understanding the expressive potential of verbal

phraseological units. Their ability to enhance discourse through evaluation, emotional coloring, and rhetorical effect makes them a vital component of both spoken and written communication.

In conclusion, the integration of cognitive and pragmatic approaches provides a more comprehensive and nuanced understanding of verbal phraseology. This interdisciplinary perspective contributes to modern linguistic research and opens new directions for further studies, particularly in cross-linguistic and culturally oriented investigations.

References:

1. George Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
2. John Searle, J. R. (1969). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. H. P. Grice, H. P. (1975). *Logic and Conversation*. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics* (Vol. 3). New York: Academic Press.
4. Charles J. Fillmore, C. J. (1982). *Frame Semantics*. In *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin Publishing.
5. Adele E. Goldberg, A. E. (1995). *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
6. Viktor Vinogradov, V. V. (1977). *Selected Works on Lexicology and Phraseology*. Moscow: Nauka.
7. Andrew Goatly, A. (1997). *The Language of Metaphors*. London: Routledge.
8. Elena Arsenteva, E. (2013). *Phraseology and Phraseography in Modern Linguistics*. Kazan: Kazan Federal University Press.

SO‘ZLASHUV USLUBI VA UNING ZAMONAVIY KO‘RINISHLARI

J.Madmusayev

phd, dotsent

Davronova Sevinchxon Davkarlon qizi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada so'zlashuv uslubining lingvistik mohiyati, uning leksik-grammatik, fonetik-prosodik va pragmatik xususiyatlari hamda zamonaviy raqamli kommunikatsiya muhitidagi yangi ko'rinishlari ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Tadqiqot funksional stilistika, pragmalolingvistika va sotsiololingvistika metodologiyalariga asoslanib, so'zlashuv uslubining dinamik evolyutsiyasini va uning adabiy norma bilan munosabatini keng qamrovli o'rganadi.*

Kalit so'zlar: *so'zlashuv uslubi, funksional stilistika, raqamli diskurs, netspeak, pragmalolingvistika, kod-almashtirish, normativlik.*

I. KIRISH

Tilshunoslik fanida funksional uslublar muammosi ko'p asrlik tadqiqotlar tarixiga ega bo'lishiga qaramay, bu soha bugungi kunda ham o'zining dolzarbligini yo'qotmagan. Chunki til — statik hodisa emas, balki jamiyat, madaniyat va texnologiya bilan birgalikda rivojlanuvchi jonli tizimdir. Funksional stilistikaning asoschisi sifatida tan olingan Charlz Balining ta'kidlashicha, tilning haqiqiy

mohiyatini uning muloqot jarayonidagi xatti-harakatini kuzatmay turib anglash mumkin emas.

Funksional uslublar tizimida so'zlashuv uslubi (lotincha: *sermo vulgaris* — xalq tili, oddiy nutq) alohida o'rin egallaydi. Agar ilmiy, rasmiy-idoraviy yoki badiiy uslublar muayyan ijtimoiy institutlar va kommunikativ maqsadlarga xizmat qilsa, so'zlashuv uslubi insonning eng tabiiy, eng spontan va eng autentik nutq shakli sifatida namoyon bo'ladi. Aynan shu xususiyat uni lingvistik tadqiqot ob'ekti sifatida noyob va muhim qiladi.

Zamonaviy tilshunoslikda so'zlashuv uslubiga bo'lgan qiziqish yanada kuchaydi. Buning asosiy sababi — raqamli kommunikatsiya inqilobi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va multimedia platformalar og'zaki nutqning yozma sathga ko'chirilishini ta'minladi va bu orqali so'zlashuv uslubiga xos belgilar yangi kontekstlarda namoyon bo'la boshladi.

Ushbu maqolaning ilmiy maqsadi so'zlashuv uslubining nazariy-metodologik asoslarini qayta ko'rib chiqish, uning asosiy lingvistik ko'rsatkichlarini tizimlashtirish va zamonaviy sharoitdagi yangi ko'rinishlarini ilmiy tahlilga tortishdan iborat.

II. NAZARIY ASOS VA METODOLOGIYA

Tadqiqot uch asosiy paradigma kesishmasida amalga oshirildi: **(1) funksional stilistika** — tilning funksional-uslubiy tabaqalanishini o'rganuvchi soha; **(2) pragmalingvistika** — nutqning kommunikativ maqsad va vaziyatga bog'liq jihatlarini tadqiq etuvchi yo'nalish; **(3) sotsiolingvistika** — til va jamiyat o'rtasidagi munosabatni, nutqiy variatsiyani o'rganuvchi fan.

Rus tilshunosligi an'anasida V.V. Vinogradov tomonidan ishlab chiqilgan uslubiy tabaqalanish nazariyasi va M.N. Kojina rivojlantirgan funksional stilistika metodologiyasi so'zlashuv uslubini mustaqil til tizimi sifatida o'rganishga keng yo'l ochdi.

Xorij tilshunosligida esa Dell Haymesning kommunikativ kompetentsiya nazariyasi va Basil Bernsteinning "elaborated code" va "restricted code" tushunchalari so'zlashuv nutqini ijtimoiy-madaniy kontekstda o'rganishga metodologik asos yaratdi.

O'zbek tilshunosligida so'zlashuv uslubini o'rganish M. Mirtojiev, A. Nurmonov, B. Yo'ldoshev kabi olimlarning ishlarida o'z aksini topgan bo'lib, ular bu uslubning o'zbek tilida o'ziga xos belgilarini aniqlashga muhim hissa qo'shganlar.

III. SO'ZLASHUV USLUBINING LINGVISTIK TAVSIFI

3.1. Umumiy xususiyatlar

So'zlashuv uslubi — kishilarning kundalik, rasmiy bo'lmagan muloqotida, erkin va spontan tarzda amalga oshiriladigan nutq shaklidir. U boshqa funksional uslublardan bir qancha fundamental jihatlar bilan farqlanadi.

Spontanlik va tayyorgarliksizlik — so'zlashuv nutqining bosh xususiyati sifatida to'xtash (hesitatsiya), takror va to'liqsiz gaplarning paydo bo'lishini belgilaydi. Bu hodisa nutqni badiiy va ilmiy uslubdan farqlovchi asosiy ko'rsatkichdir. Psixolingvist Frieda Goldmanm-Eislerning kuzatishlariga ko'ra, tabiiy og'zaki nutqning 40-50 foizi hesitatsiya bilan band bo'ladi.

Emotsionallik va ekspressivlik nutqda muhim pragmatik funktsiya bajaradi. So'zlovchi o'z hissiyotlarini bevosita ifodalash uchun prosodik (intonatsiya, urg'u,

sur'at), paralingvistik (ovoz tembri, balandligi) va ekstralingvistik (mimika, imoishora) vositalardan kompleks tarzda foydalanadi.

Dialogiklik va kommunikativ o'zaro bog'liqlik nutqning asosiy tuzilmaviy xususiyatini ifodalaydi. Replikalar almashinuvi, qo'shimcha savollar va reaktiv replikalar so'zlashuv nutqini yopiq monologdan tub jihatdan farqlaydi. Gays Paul Grisening "kooperativ prinsipi" va uning to'rt maksimasi (miqdor, sifat, munosabat, usul) aynan shu uslubda eng yaqqol namoyon bo'ladi.

3.2. Leksik-semantik daraja

So'zlashuv uslubining leksik tarkibi bir qancha o'ziga xos qatlamlarga ega:

So'zlashuv leksikasi — *adabiy me'yor doirasida bo'lgan, ammo neytral uslubdan farqli holda emotsional boylik kasb etuvchi so'zlar*. Masalan, o'zbek tilida "yurmoq" fe'li neytral bo'lsa, "kelib qolmoq", "jo'nab ketmoq" kabi birikmalar so'zlashuv rangiga ega.

Parazit so'zlar (diskurs markerlar) — "ya'ni", "demak", "xo'sh", "umuman olganda", "to'g'rimi" kabi birliklar nutqni pragmatik tashkil etishda muhim rol o'ynaydi: ular fikr tartibini, muloqot tonini va suhbatdosh bilan kontakti boshqaradi.

Frazeologik birliklar va idiomalar so'zlashuv nutqida yuqori chastotali hisoblanadi. Ular nutqni iqtisodli va obrazli qilish funksiyasini bajaradi. "Qo'li uzun", "ko'zi to'q", "boshi berk ko'chaga kirib qoldi" kabi birliklar kundalik muloqotda keng ishlatiladi.

3.3. Grammatik daraja

Grammatik jihatdan so'zlashuv uslubi normativ til qoidalaridan ancha erkin foydalanish bilan ajralib turadi. Bu erkinlik grammatik xato emas, balki funksional zaruriyatdir.

Ellipsis (qisqartirilgan qurilmalar) — situatsion kontekst ma'lumini ta'minlaganda, gapning bir qismi tushirib qoldiriladi: "Qayerga?" — "Bozorga" (to'liq variant: "Siz qayerga ketyapsiz?" — "Men bozorga ketyapman"). Bu hodisa nutq iqtisodiyoti tamoyilining eng yorqin namunasidir.

Inversiya — me'yoriy so'z tartibi buzilishi: "Kelib qolibdi — kim?" Bunday qurilmalar emotsional urg'uni o'zgartiradi va kommunikativ fokusni almashtiradi.

3.4. Fonetik-prosodik daraja

Fonetik darajada so'zlashuv nutqining o'ziga xos xususiyatlari assimilyatsiya (tovushlarning bir-biriga ta'siri), elision (tovushlarning tushirib qoldirilishi) va reduksiya (bo'g'inlarning qisqarishi) hodisalarida namoyon bo'ladi: "bormayapman" > "bormayam", "kelayotir" > "kelayti".

Intonatsiya so'zlashuv nutqida grammatik va leksik vositalar bilan teng kuchli kommunikativ funksiya bajaradi. Bir xil leksik-grammatik qurilma intonatsiya o'zgarishi bilan tamoman boshqa pragmatik ma'no kasb etishi mumkin.

IV. SO'ZLASHUV USLUBINING ZAMONAVIY KO'RINISHLARI

4.1. Raqamli muloqot uslubi (Netspeak)

Lingvist Devid Kristalning tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan "netspeak" tushunchasi internet muloqotida og'zaki va yozma nutq xususiyatlarining aralashishini ifodalaydi. Bu hodisa an'anaviy tilshunoslikning og'zaki va yozma nutq o'rtasidagi qat'iy chegarasini yo'q qildi.

Netspeakning asosiy belgilari:

— Fonetik imloning qo'llanilishi: so'zlarning talaffuz shaklini yozma aks ettirish ("kelyabdi", "qanaqasiga"). Bu hodisa til demokratizatsiyasining ko'rsatkichi sifatida baholanadi;

— Emoji va piktogrammalarning funksional roli: ular intonatsiya va emotsiyaning yozma ekvivalenti sifatida ishtirok etadi. Lingvist Vyvyan Evansning tadqiqotiga ko'ra, emoji zamonaviy yozma nutqda emotsional modulyatorning vazifasini bajaradi;

— Qisqartmalar va akronimlar tizimi: rasmiy va norasmiy qisqartmalar so'zlashuv uslubining iqtisodiyot tamoyilini yangi sathda amalga oshiradi.

4.2. Ijtimoiy tarmoqlar diskursi

Instagram, Telegram, TikTok kabi platformalar o'ziga xos nutqiy muhit — "platforma diskursi"ni shakllantirdi.

Ushbu platformalarda so'zlashuv uslubi bir qator transformatsiyalarga uchradi: **qisqalik tamoyili** (post va caption formati fikrni maksimal siqilgan holda ifodalashni talab qiladi), **autentiklik talabi** (foydalanuvchilar tomonidan tabiiy va samimiy nutq shaklining afzal ko'rilishi) va **auditoriyaga yo'naltirilgan shaxsiy monolog** fenomeni (ommaviy auditoriyaga murojaat qilinsa ham, nutq shaxsiy va do'stona tus oladi).

Hashtag (#) tizimi so'z yasallashning yangi modelini vujudga keltirdi: #hayot, #bugun, #tasavvur kabi birliklar leksik birlik, sintaktik struktura va indexikal belgi funksiyalarini bir vaqtda bajaradi.

4.3. Podkast va vlog tili

Audio-vizual kontentning ommaviylashuvi "soxta spontanlik" (pseudo-spontaneity) fenomenini paydo qildi.

Podkast va vlog tilida tayyorlanmagan, spontan nutq estetik qadriyatga aylandi. Og'zaki nutqning barcha belgilari — hesitatsiya, noto'g'ri boshlangan gaplar, kulish, pauzalar — autentiklik belgisi sifatida saqlanib qoladi va auditoriya tomonidan ijobiy qabul qilinadi. Bu holat so'zlashuv uslubining estetik dimensiyasi sifatida yangi ilmiy e'tiborni talab qilmoqda.

4.4. Yosh avlod nutqi va kod-almashtirish

Sotsiolingvistikada "yosh avlod nutqi" (youth language) alohida tadqiqot ob'ekti sifatida ko'rib chiqiladi.

Zamonaviy o'zbek yoshlari nutqidagi eng muhim tendentsiya — ingliz-o'zbek kod-almashinuvi (code-switching). John Gumperz tomonidan ishlab chiqilgan kod-almashtirish nazariyasiga ko'ra, bu hodisa lingvistik kompetentsiyaning pastligini emas, balki ikki tilli shaxsning pragmatik strategiyasini ifodalaydi. "Trend", "vibe", "toxic", "glow-up" kabi inglizcha so'zlar o'zbek so'zlashuv nutqiga kirib, yangi semantik maydonlarni to'ldiryapti.

Bundan tashqari, so'zlarning semantik kengayishi ham kuzatilmoqda: "o'laman" (juda yoqtirmoq), "qotdim" (kuldim), "zo'r" (ajoyib) — bu so'zlar o'zlarining lug'aviy ma'nosidan uzoqlashib, yangi ekspressiv ma'nolar kasb etdi.

4.5. Professional informallik fenomeni

Zamonaviy ish muhitida so'zlashuv uslubining maxsus ko'rinishi — "professional informallik" (professional informality) shakllandi.

Korporativ muloqot, onlayn yig'ilishlar va biznes yozishmalarida rasmiy uslub talablarini so'zlashuv uslubining samimiyligi bilan uyg'unlashtirish zamonaviy kommunikativ kompetentsiyaning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Bu ko'rinishda formal va informal belgilar qat'iy chegarasiz qo'llaniladi: rasmiy terminologiya, lekin erkin intonatsiya; aniq mantiqiy tuzilma, lekin samimiy murojaat shakli.

V. SO'ZLASHUV USLUBI VA ADABIY NORMA

So'zlashuv uslubi va adabiy norma o'rtasidagi munosabat tilshunoslikda doimo munozarali mavzu bo'lib kelgan. Bu ikki hodisani qarama-qarshi qo'yish yuzaki va noto'g'ri bo'lar edi.

Qoida va erkinlik dialektikasi tilning taraqqiyot mexanizmini tashkil etadi. Adabiy norma tilning namunaviy, kodifikatsiyalangan shaklini belgilaydi va aloqa barqarorligini ta'minlaydi. So'zlashuv uslubi esa tilning jonli evolyutsion jarayonini namoyon etadi. Ko'p hollarda bugungi so'zlashuv shakllari ertangi adabiy normaga aylanadi — bu tilshunoslik tarixida qayta-qayta isbotlangan qonuniyatdir.

Raqamli kommunikatsiya sharoitida ushbu munosabat yanada murakkablashdi. Netspeak elementlari, ijtimoiy tarmoq leksikasi va yosh avlod nutqidagi innovatsiyalar adabiy normaga kirib borish sur'atini keskin oshirdi. Bu holat normativlik mezonlarini qayta ko'rib chiqishni va dinamik normativlik (dynamic normativity) konsepsiyasini ishlab chiqishni taqozo etmoqda.

VI. XULOSA

Amalga oshirilgan tadqiqot asosida quyidagi ilmiy xulosalarga kelish mumkin:

1. So'zlashuv uslubi tilning funksional-uslubiy tizimida mustaqil o'rinni egallaydi va u faqat grammatik-leksik kategoriyalar yig'indisi emas, balki insonning ijtimoiy, psixologik va madaniy identifikatsiyasini ifodalovchi murakkab kommunikativ tizimdir.
2. Zamonaviy raqamli kommunikatsiya muhiti so'zlashuv uslubining yangi subtizimlarini — netspeak, platforma diskursi, podcast tili, professional informallik — shakllantirdi. Bu subtizimlar an'anaviy uslubiy chegaralarni qayta belgiladi.
3. So'zlashuv uslubi va adabiy norma munosabati ziddiyatli emas, balki to'ldiruvchi va evolyutsion xarakter kasb etadi. So'zlashuv shakllari adabiy normaning yangilanish manbai sifatida xizmat qiladi.
4. O'zbek tilshunosligida so'zlashuv uslubining zamonaviy ko'rinishlarini korpuslingvistik metodlar yordamida kompleks o'rganish zaruriyati mavjud. Bu yo'nalish so'zlashuv nutqining empirik bazasini kengaytirish va o'zbek tili stilistikasini yangi nazariy qoidalar bilan boyitish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bally Ch. Traité de stylistique française. — Heidelberg: Carl Winter, 1909. — 331 p.
2. Crystal D. Language and the Internet. — Cambridge: Cambridge University Press, 2001. — 272 p.
3. Кожина М.Н. Стилистика русского языка. — М.: Просвещение, 1993. — 224 с.
4. Hymes D. On Communicative Competence // Sociolinguistics / Ed. by J.B. Pride, J. Holmes. — Harmondsworth: Penguin, 1972. — Pp. 269–293.

5. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligining nazariy masalalari. — Toshkent: Fan, 2008. — 312 b.
6. Земская Е.А. Русская разговорная речь: лингвистический анализ и проблемы обучения. — М.: Русский язык, 1987. — 240 с.
7. Goldman-Eisler F. Psycholinguistics: Experiments in Spontaneous Speech. — London: Academic Press, 1968. — 167 p.
8. Grice H.P. Logic and Conversation // Syntax and Semantics. Vol. 3 / Ed. by P. Cole, J. Morgan. — New York: Academic Press, 1975. — Pp. 41–58.
9. Schiffrin D. Discourse Markers. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — 364 p.
15. — 228 b.

TIL VA MADANIYAT KESISHMASIDA “VIBE” VA “RUHIYAT” TUSHUNCHALARINING SEMANTIK-PRAGMATIK TAHLILI

Nuritdinova Sayyora Xusnitdin qizi

Kamoldinova Mohidil Botirjon qizi

*Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari
instituti, 2-bosqich talabalari*

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy ingliz tilidan kirib kelgan “vibe” termini hamda Sharq madaniy tafakkurida muhim o‘rin tutuvchi “ruhiyat” tushunchasi lingvokulturologik yondashuv asosida qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu konseptlarning semantik maydoni, pragmatik fuksiyalari va madaniy-kontekstual xususiyatlari ochib beriladi. Shuningdek, ularning insonning emotsional idroki va kognitiv tizimidagi o‘rni yoritiladi. Tadqiqot natijalari “vibe” tushunchasining situativ va yuzaki xarakterga ega ekanligi, “ruhiyat” esa chuqur, kompleks va madaniy jihatdan yuklangan konsept sifatida namyon bo‘lishini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar : *vibe, ruhiyat, semantika, pragmatika, lingvokulturologiya, emotsional konsept, mentalitet, kognitiv lingvistika.*

Аннотация : В данной статье проводится сравнительный анализ западного термина “vibe” и концепции “ruhiyat”, имеющей важное значение в восточной культуре. В исследовании рассматриваются семантические поля данных понятий, их прагматические функции, а также культурно-контекстуальные особенности. Особое внимание уделяется роли этих концептов в эмоциональном восприятии и когнитивной системе человека. Результаты исследования показывают, что “vibe” носит ситуативный и поверхностный характер, тогда как “ruhiyat” представляет собой более глубокий и культурно нагруженный концепт.

Ключевые слова: *vibe, ruhiyat, семантика, прагматика, лингвокультурология, эмоциональный концепт, менталитет, когнитивная лингвистика*

Abstract: This article presents a comparative linguocultural analysis of the Western term “vibe” and the Eastern concept of “ruhiyat”. The study examines

their semantic attention is given to their role in human emotional perception and cognitive processes. The findings reveal that "vibe" is situational and surface-level in nature, whereas "ruhiyat" represents a deeper, culturally embedded and cognitively complex concept.

Keywords : *vibe, ruhiyat, semantics, pragmatics, linguoculturology, emotional concept, mentality, cognitive linguistics.*

Globalashuv jarayonida til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir tobora kuchayib bormoqda. Bu holat, ayniqsa, leksik qatlamda yaqqol namoyon bo'lib, turli madaniy muhitlarga xos tushunchalarning o'zaro almashinuvi va moslashuviga olib kelmoqda (2). Zamonaviy kommunikativ makonda ingliz tilidan kirib kelgan "vibe" termini keng qo'llanilayotgan bo'lsa, Sharq tafakkuriga xos "ruhiyat" tushunchasi insonning ichki dunyosini ifodalovchi muhim konsept sifatida saqlanib qolmoqda (3).

Mazkur tadqiqotning maqsadi "vibe" va "ruhiyat" tushunchalarini semantik va pragmatik jihatdan qiyosiy tahlil qilish hamda ularning lingvokulturologik

xususiyatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot lingvokulturologik va kognitiv lingvistika yondashuvlari asosida olib borildi. Quyidagi metodlardan foydalanildi :

- qiyosiy-semantik tahlil
- pragmatik tahlil
- kontekstual tahlil
- diskursiv kuzatuv

Empirik material sifatida kundalik nutq, ijtimoiy tarmoqlar va badiiy matnlardan olingan misollar ishlatiladi. "Vibe" termini ingliz tilidagi "vibration" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, zamonaviy nutqda u muayyan muhit, atmosfera yoki umumiy hissiy taassurotni ifodalash uchun ishlatiladi. Ushbu tushuncha ko'proq intuitiv idrok va subyektiv baholash bilan bog'liq bo'lib, uning semantik doirasi nisbatan umumiy va situativ xarakterga ega (1). Masalan: "This place has a cozy vibe." Bu yerda "vibe" aniq komponentlarga ajralmaydigan, lekin hissiy jihatdan

seziladigan taassurotni bildiradi. Bunga qarama-qarshi ravishda, "ruhiyat" tushunchasi keng va murakkab semantik maydonga ega bo'lib, insonning psixologik holati, ma'naviy dunyosi va emotsional kechinmalarini qamrab oladi (4). Masalan: "Uning ruhiyati tushkun holatda edi."

Pragmatik nuqtai nazardan, "vibe" asosan norasmiy kommunikatsiyada, ayniqsa yoshlar nutqida va ijtimoiy tarmoqlarda faol qo'llaniladi. U tezkor baholash vositasi sifatida xizmat qilib, ko'pincha izohsiz, qisqa emotsional signal beradi (1). Masalan : "Good vibes only" "Ruhiyat" esa ko'proq rasmiy, ilmiy va badiiy diskurslarda qo'llaniladi. U chuqur semantik yukni ifodalab, ko'pincha sabab-oqibat munosabatlari bilan bog'liq holda ishlatiladi (3). Lingvokulturologik yondashuvga ko'ra, har bir til birligi muayyan madaniy kodni ifodalaydi (2).

Shu nuqtai nazardan:

"Vibe" G'arb madaniyatiga xos individualizm va subyektiv hissiy baholashni aks ettiradi "Ruhiyat" esa Sharq madaniyatiga xos ma'naviyat, ichki uyg'unlik va axloqiy qadriyatlar bilan bog'liq (3).

Mazkur tadqiqot natijalari til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni tasdiqlaydi. "Vibe" global kommunikatsiyaning tezkor va soddalashtirilgan modelini ifodalasa, "ruhiyat" insonning ichki dunyosini aks ettiruvchi chuqur va kompleks konsept sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu farqlar lingvokulturologik tadqiqotlarda semantik va pragmatik tahlilning muhimligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Leech.G. (1983). Principles of Pragmatics. London: Longman.
2. Wierzbicka.A. (1992). Semantics, Culture, and Cognition. New York : Oxford University Press.
3. Maslova.V. A. (2001). Lingvokulturologiya. Moskva : Akademiya.
4. Rahmatullayev.Sh. (2010). O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: Fan.

O'ZBEK XALQ ALLA MATNLARDA QO'LLANGAN O'XSHATISHLARNING LISONIY VA MADANIY XUSUSIYATLARI

Sulaymonova Zebiniso G'ayrat qizi

NamDU tayanch doktoranti

+998(93)482-91-95

Annotatsiya: Mazkur maqolada alla matnlarida qo'llangan o'xshatishlar lisoniy va madaniy xususiyatlari yoritilgan. O'xshatishlarning o'zbek milliy tafakkurini ifodalash imkoniyatlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: *lingvokulturologiya, o'xshatish, alla, milliylik, tafakkur, konnotatsiya, assotsiatsiya.*

Abstract: This article highlights the linguistic and cultural features of similes used in lullaby texts. It reveals the possibilities of similes in expressing Uzbek national thinking and worldview.

Keywords: *linguoculturology, simile, lullaby, nationality, thinking, connotation, association.*

Аннотация: В данной статье освещаются языковые и культурные особенности сравнений, используемых в текстах колыбельных песен. Раскрываются возможности сравнений в выражении узбекского национального мышления и мировоззрения.

Ключевые слова: *лингвокультурология, сравнение, колыбельная песня, национальность, мышления, коннотация, ассоциация.*

O'xshatishlar obrazli tafakkurning natijasi hisoblanib, inson tashqi olamni idrok etish jarayonida o'xshatishlardan foydalanadi. Biror predmet yoki tushunchani tasvirlash uchun o'ziga oldindan tanish bo'lgan predmet yoki tushunchaga qiyoslaydi. O'xshatishlar xalqning milliy tafakkuri, madaniyati, qadriyatlari, tarixi va tashqi olamga bo'lgan baho munosabati kabi jihatlarni ham aks ettiruvchi hodisadir. O'zbek tilshunosligida o'xshatishlarning lingvokulturologik jihatlari xususidagi fikrlar N.Mahmudovning "O'xshatishlar – obrazli tafakkur mahsuli" nomli maqolasidan boshlangan bo'lib, olim o'xshatishlar to'rt unsurdan tarkib topishini ta'kidlab, ularni o'xshatish sub'yekti, o'xshatish etaloni, o'xshatish asosi va o'xshatishning shakliy ko'rsatkichi deb nomlashni tavsiya qiladi [1, 20].

O'xshatishlar alla matnlarida ko'p qo'llanilib, badiiy-estetik vazifasidan tashqari, o'zbek xalqi dunyoqarishiga xos bo'lgan muhim nuqtalarni ham ifodalaydi.

Xalqning farzand haqidagi ideal tasavvurlari, axloqiy qadriyatlari, o'zbek onasining ruhiy holati, ota, bobo, undan katta avlodga va ajdodlarga bo'lgan intilish, tabiatga bo'lgan munosabat va shu kabi milliy-madaniy xususiyatlar alla matnlarida qo'llangan o'xshatishlar orqali o'z ifodasini topgan.

O'zbek xalq allalarida o'xshatish hosil qilish uchun onaning ongi birinchi navbatda chaqaloqqa xos bo'lgan tashqi belgilarni e'tiborga olgani sababli ko'z va yuz bilan bog'liq o'xshatishlar ko'p uchraydi. Ko'z uchun o'xshatish asosi sifatida o'nga yaqin leksemalar keltiriladi: *shamchiroqdek ko'zingdan, ikki ko'zing xumorga o'xshaydi, qora ko'zing charoslarga o'xshaydi, qora ko'zing jodularday, cho'lponga o'xshaydi ko'zing, munchoqdayin ko'zidan, xuddi otajoni ko'zi, quralaydek ko'zlaring* kabi. Bu o'xshatishlarning asosiy qismi turg'un o'xshatishlardir. Bir sub'yekt uchun bir bir nechta etalonlarning qo'llanilishi o'xshatilayotgan tushunchaning turli milliy-madaniy konnotatsiyasini ifodalash uchun xizmat qiladi. O'zbek xalqining milliy-etnik va antropologik o'ziga xosligi, go'zallik haqidagi tasavvurlaridan kelib chiqib, ko'z insonning go'zalligini ifodalovchi asosiy ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. Ruslarda ko'k, inglizlarda yashil, o'zbeklarda esa qora ko'z milliy qiyofa to'kisligi, go'zallikning asosiy unsurlarida biri [2, 15] hisoblanadi. Alla matnlarida qo'llangan *charos, quralay, munchoq* kabi o'xshatish etalonlari tashqi ko'rinishi jihatdan ko'zni ifodalash uchun misol bo'la oladi. O'zbek xalqi *charos, quralay, munchoq* kabi leksemalarda chiroyli ko'zlar ifodaviyligini ko'rsa, boshqa xalqlar tafakkurida bu tushuncha farqlanadi. "Qirg'izlar esa insonning chiroyli ko'zlari uchun qiyos ob'yekti sifatida sigirni (*Yü kəz*) tanlashgan, inglizlarda bu holatda yulduz (*star*) ifodasi qo'llaniladi" [3, 16].

Qora ko'zing charoslarga o'xshaydi-yo, alla

Atir guling qiyg'oslarga o'xshaydi-yo, alla

Mehribonim, tanda jonim alla-yo, alla

Xandon labing giloslarga o'xshaydi-yo, alla.

Yoki:

Oppoqqina qo'lidan,

Onaginasi aylansin,

Munchoqdayin ko'zidan,

Otaginasi aylansin.

"Yuqorida tilga olingan munchoqdek, charosdek ko'z o'xshatishlari orqali avvalo ko'zning shakli va rangi ifodalanadi, deb tushunish mumkin. Ammo bu o'xshatishlardan anglashilgan madaniy mazmun aynan **chiroyli** ko'zlar uchun me'yor – yumaloq, nisbatan kattaroq, rangi uchun me'yor esa qora ekanligidir. *Munchoq* va *charos* leksemalarining semalari chiroyli ko'zlar to'g'risidagi stereotipik tasavvurlarni ifodalashga xizmat qiladi. *Munchoq*da "ipga tizilgan", "rang-barang", "qimmatbaho", "dumaloq", "ziynat" semalarini; charosda esa "uzum", "yumaloq", "qora" semalarini ajratish mumkin. Bundan tashqari, *munchoq*ning eng yaqin assotsiatsiyalaridan biri ko'zmunchoq leksemasi bo'lib, u ham "taqinchoq", "oq ko'z(xol)li", "qora" semalariga ega. Ko'rinadiki, o'zbek mentaliteti atereotiplariga ko'ra chiroyli ko'zlar dumaloq qora ko'zlardir. Demak, ushbu o'xshatishlardan

maqsad nafaqat ko'zlar shakli yoki rangini ifodalash, balki bunday ko'zlar chiroyli deb baholangan o'z ijobiy munosabatini ham ifodalashdir. Ushbu o'xshatishlarda o'zbeklarning milliy aksiologik nigohi muhrlangan"[4, 95]. Ko'z hatto chiroyliligi bilan sehlrab, insonni aqldan begona qilishi ham mumkin. Shuning uchun *qora ko'zing jodularday* degan o'xshatish qurilmasi qo'llanilmoqda. Insondagi sog'inch tuyg'usi ham ko'z orqali ifodalangan: *ikki ko'zing xumarlarga o'xshaydi*. Ko'z yillar davomida o'z ko'rinishini o'zgartirmaydigan a'zodir. Shu sababdan insonni boshqa bir insonga o'xshatish uchun dastlab ko'z va yuz kabi tana a'zolariga e'tibor qaratiladi. Alla matnlarida bolaning ko'zi otanikiga o'xshatilgan o'rinlar bor. O'zbek oilasida ota iqtisodiy jihatdan ta'minlovchi, ijtimoiy himoya qiluvchi shaxsdir. Ko'zning otasining ko'ziga qiyoslanishi farzandning nasl davomchisi ekanligiga ham ishora qiladi. Ko'z orqali ruhiy holatni, fiziologik vaziyatni anglash mumkin. Insondagi umid, quvonch holatlari ko'zning porlashi bilan aks etadi. Ko'z shu jihatdan cho'lponga o'xshatiladi. Cho'lpon tongda chiqadigan yulduzdir. Musulmonlar uchun tong payti muhim ahamiyatga ega: yangi kun, ibodatning boshlanish vaqti, barakali vaqt hisoblanadi. Hayotga endi kelgan bolaning ko'zi porlashi, chaqnab turish xususiyati bilan cho'lponga o'xshaydi, shuningdek, kelajakka bo'lgan umid ma'nosini ham assotsiatsiyalaydi. O'zbek xalq alla matnlarida ko'z ko'rish a'zosi ma'nosidan tashqari, go'zallik mezonini, aqldan ozdirishi mumkin bo'lgan a'zo, sog'inchni aks ettiruvchi, boshqa bir insonga o'xshatish uchun belgi, ruhiy holat ifodachisi ma'nolarini ham yoritishga xizmat qilgan.

Alla matnlarida qo'llangan o'xshatishlar o'zbek xalqining olamni tasavvur qilishdagi milliy o'ziga xosligini, tashqi olamga baho munosabatini, qadriyatlarini, xulq-atvor normalarini ham aks ettiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Маҳмудов Н. Ўхшатишлар – образли тафаккур маҳсули // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2023. – № 3. – Б. 19-24.
2. Маҳмудов Н., Худойберганаева Д. Ўзбек тили ўхшатишларининг изоҳли луғати. – Тошкент: Маънавият, 2013. – 320 б.
3. Рустамов Д.А. Лексемалар миллий-маданий хосланган семемасининг лингвомаданий тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Фарғона, 2018. – 46 б.
4. Усманов Ф. Ўзбек тилидаги ўхшатишларнинг лингвомаданий тадқиқи: Филол.фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Тошкент, 2020. – 150 б.

THE INFLUENCE OF FOREIGN LANGUAGES ON THE EVOLUTION OF THE UZBEK LANGUAGE

Abdulkhashimova Gulsanam Dilshodjon qizi
Student of Namangan State Institute of
Foreign Languages, Eng- EU-25 Group

Annotation: This article examines the influence of foreign languages on the development of the Uzbek language in the context of globalization. It focuses on the

role of English and Russian as major sources of linguistic change in modern Uzbek society. The study analyzes lexical borrowing, code-switching, and structural transformations in everyday and academic communication. It also highlights both the advantages and disadvantages of foreign language influence. The article concludes by emphasizing the importance of maintaining a balance between linguistic development and preservation.

Keywords: globalization, uzbek language, lexical borrowing, code-switching, linguistic change, english influence, russian influence, language identity, sociolinguistics

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние иностранных языков на развитие узбекского языка в условиях глобализации. Особое внимание уделяется английскому и русскому языкам как основным источникам изменений. Анализируются заимствования, кодовое переключение и структурные трансформации. Также рассматриваются положительные и отрицательные последствия языкового влияния. В заключении подчеркивается необходимость сохранения языкового баланса.

Ключевые слова: глобализация, узбекский язык, лексическое заимствование, переключение кодов, языковые изменения, влияние английского языка, влияние русского языка, языковая идентичность, социолингвистика.

Annotatsiya: Ushbu maqolada globallashuv sharoitida chet tillarining o'zbek tiliga ta'siri o'rganiladi. Asosan ingliz va rus tillarining o'rni tahlil qilinadi. Leksik o'zlashmalar, kod almashish va grammatik o'zgarishlar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ijobiy va salbiy ta'sirlar muhokama qilinadi. Yakunda tilni saqlash va rivojlantirish muvozanati muhimligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: globallashuv, o'zbek tili, leksik qarz olish, kod almashtirish, lingvistik o'zgarish, ingliz ta'siri, rus tili ta'siri, til o'ziga xosligi, sotsiolingvistika

Introduction: Language is a dynamic system that constantly evolves under the influence of social, cultural, and historical factors [1, p. 2]. In the modern world, globalization has become one of the most powerful forces shaping languages [1, p. 10]. As communication between countries increases, languages come into contact more frequently, leading to significant linguistic changes. The Uzbek language, which belongs to the Turkic language family and is spoken by millions of people, is also undergoing noticeable transformation. These changes are largely influenced by foreign languages, especially English and Russian. Today, Uzbek speakers are exposed to foreign vocabulary through education, media, the internet, and international communication. This article aims to analyze how foreign languages affect the Uzbek language. It focuses on lexical borrowing, code-switching, and structural changes, as well as the positive and negative consequences of these processes.

Historical Background of Linguistic Influence

The Uzbek language has a long history of interaction with other languages. In the past, Arabic and Persian played a major role in shaping Uzbek vocabulary, especially in literature, science, and religion [2, p. 45]. Many classical Uzbek texts contain a large number of Persian and Arabic words. During the Soviet period,

Russian became the dominant language in administration, education, and science [3, p. 67]. As a result, many Russian words entered the Uzbek language and became widely used in everyday communication. In recent decades, English has become the most influential foreign language. Due to globalization, technological development, and international cooperation, English is now widely used in many fields, including education, business, and digital communication.

Lexical Borrowing in Modern Uzbek

One of the most noticeable effects of foreign influence is lexical borrowing. Uzbek has adopted a large number of words from English and Russian, especially in modern fields [5, p. 56]. For example, in technology, words such as *internet*, *smartphone*, *file*, and *online* are commonly used. In business and education, terms like *manager*, *marketing*, *credit*, and *module* have become part of everyday vocabulary. Research shows that a significant percentage of modern Uzbek terminology comes from foreign languages. This is mainly because new concepts often do not have direct equivalents in Uzbek, or the foreign term is considered more convenient and widely recognized [1, p. 78]. However, excessive borrowing may lead to the decline of native vocabulary. Some Uzbek words are gradually being replaced by foreign equivalents, which may weaken the richness of the language.

Code-Switching and Language Mixing

Code-switching is another important phenomenon observed in modern Uzbek speech. It refers to the use of two or more languages within a single conversation [3, p. 34]. This is especially common among young people and students [3, p. 36]. For example, it is not unusual to hear sentences that combine Uzbek and English words. This type of speech reflects both linguistic ability and social identity. Code-switching can make communication more flexible and expressive. However, overuse of mixed language may negatively affect fluency in the native language and reduce grammatical accuracy.

Grammatical and Structural Changes

In addition to vocabulary, foreign languages can also influence grammar and sentence structure [5, p. 102]. Although these changes are less obvious, they are still significant. For instance, direct translation from English may lead to unnatural sentence patterns in Uzbek. Some speakers simplify grammar or adopt foreign structures in informal communication. These changes indicate that language influence goes beyond vocabulary and affects deeper levels of linguistic structure.

Positive Effects of Foreign Language Influence

The influence of foreign languages brings several advantages. Firstly, it enriches the vocabulary of the Uzbek language and allows speakers to express modern concepts more easily [1, p. 77]. Secondly, it facilitates international communication and helps people interact with the global community. Thirdly, exposure to foreign languages improves cognitive skills and educational opportunities.

Despite its benefits, foreign influence also has negative aspects. One major concern is the loss of linguistic identity. Language is closely connected to culture, and excessive borrowing may weaken national identity [4]. Another issue is the

gradual disappearance of native words. Additionally, language mixing may create communication barriers between different generations.

Conclusion: In conclusion, the Uzbek language is evolving under the strong influence of foreign languages, particularly English and Russian. This process is natural in the context of globalization and cannot be completely avoided. However, it is important to maintain a balance between adopting new linguistic elements and preserving the originality of the Uzbek language. By doing so, it is possible to benefit from global communication while protecting national identity.

References

1. Crystal D. English as a Global Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
2. Fishman J. A. Language and Ethnic Identity. – Oxford: Oxford University Press, 1999.
3. Holmes J. An Introduction to Sociolinguistics. – London: Routledge, 2013. Uzbek Linguistics Research Reports. – 2020–2023.
4. Wardhaugh R. An Introduction to Sociolinguistics. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2010.

SINONIM VA ANTONIMLARNING NUTQDAGI ROLI

Abdullayeva Dildoraxon Qosimxo'ja qizi

NamDCHTI talabasi

PhD O.Xoshimova

Annotatsiya: Maqola sinonim va antonimlarning nutqdagi rolini tahlil qiladi, ularning turlari, stilistik va semantik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Sinonimlar nutqni boyitadi, antonimlar esa kontrast yaratadi.

Kalit so'zlar: *sinonim, antonim, nutq, leksika, tilshunoslik*

Abstract: The article analyzes the role of synonyms and antonyms in speech, discussing their types and stylistic and semantic features. Synonyms enrich speech, while antonyms create contrast.

Keywords: *synonym, antonym, speech, lexicon, linguistics*

Аннотация: Статья анализирует роль синонимов и антонимов в речи, рассматриваются их типы, стилистические и семантические особенности. Синонимы обогащают речь, антонимы создают контраст.

Ключевые слова: *синоним, антоним, речь, лексика, лингвистика*

Kirish: Nutq – insonning fikrini, his-tuyg'ularini, bilimini va ijtimoiy munosabatlarini ifodalash vositasi bo'lib, tilning boyligi va turli vositalari nutqning samaradorligini belgilaydi. Til boyligi orasida sinonimlar va antonimlar alohida o'rin tutadi. Ular nutqning mazmuniy va ifodaviy kuchini oshirib, fikrni aniq va boy yetkazishga yordam beradi.

Sinonimlar – bir ma'noga ega, lekin talaffuz va ohang jihatidan farq qiluvchi so'zlar, masalan: katta – ulkan – keng.

Antonimlar – ma'nosi bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan so'zlar, masalan: yaxshi – yomon, baland – past.

Sinonimlar tilning semantik tizimida o'ziga xos joyga ega bo'lib, ular nutqning aniqligi va ifodaviy rang-barangligini ta'minlaydi. Tilshunos olimlar sinonimlarni bir necha turga bo'lishadi:

To'liq sinonimlar – ma'nosi va ishlatilish sohasi bir xil bo'lgan so'zlar (masalan: shirin – mazali).

Qisman sinonimlar – ma'nosi asosiy jihatdan o'xshash, lekin kontekstga qarab farqlanadi (masalan: katta – ulkan, faqat hajmni ifodalashda).

Nutqning semantik boyligi.

Sinonimlar nutqni monotonlikdan saqlaydi. Masalan, bir matnda bir so'zni doimiy takrorlash o'quvchi yoki tinglovchiga zerikarli bo'ladi. Sinonimlar yordamida shu ma'noni turli talaffuzlar bilan yetkazish mumkin:

Masalan: "U katta uyda yashaydi" o'rniga "U ulkan uyda yashaydi" deb aytilsa, matn yanada boy va ifodali bo'ladi.

Stilistik va emotsional ohang.

Sinonimlar nutqning stilistik rangini oshiradi. Badiiy adabiyotda yoki og'zaki nutqda ular his-tuyg'uni kuchaytiradi, ohangni o'zgartiradi. Masalan:

"Yomg'ir yog'moqda" – neytral ifoda

"Yomg'ir bo'ron kabi yog'moqda" – dramatik, kuchli ifoda

Ta'lim va kommunikatsiya jarayonida.

Didaktik nutqda sinonimlar so'z boyligini oshirish va tilni yaxshiroq o'zlashtirishga yordam beradi. O'quvchilar yangi ma'nolarni sinonimlar orqali yaxshiroq eslab qoladi va o'z fikrini turlicha ifodalash qobiliyatiga ega bo'ladi.

Antonimlar va ularning nutqdagi roli.

Antonimlar – ma'nosi bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan so'zlar. Tilshunoslar ularni quyidagicha tasniflaydi:

Sifat antonimlari: yaxshi – yomon, katta – kichik Fe'l antonimlari: kelmoq – ketmoq

Raqam antonimlari: ko'p – kam

Nutqda qarama-qarshilikni ifodalash.

Nutqda kontrast yaratadi, fikrni aniq va ravshan qilish imkonini beradi. Masalan:

"U jasur, lekin ba'zan qo'rqqoq bo'ladi" – bu jumlada antonimlar xarakterning qarama-qarshi tomonlarini ko'rsatadi.

Matnning dramatik va didaktik kuchi.

Badiiy nutqda antonimlar hissiy kontrastni kuchaytiradi. Ta'lim nutqida esa ular tushunchalarni farqlash va yaxshiroq anglashga yordam beradi. Misol uchun, tarixiy matnda ozodlik – qatag'on, yaxshi – yomon kabi antonimlar voqealarni yanada aniqroq yetkazadi.

Og'zaki nutqda sinonimlar va antonimlar tinglovchining e'tiborini jalb qilish, his-tuyg'uni ta'minlash va dialogni boyitish uchun ishlatiladi.

Yozma nutqda: yozma nutqda ular matnning boyligi, o'quvchi e'tiborini jalb qilish va stilistik aniqlik yaratishda muhim ahamiyatga ega.

Sinonimlar tushunchalarni aniqlashtirish va takrorlash uchun ishlatiladi, antonimlar esa farqlarni ko'rsatish va tushuntirishda foydalidir.

So'z turi-misol-nutqdagi roli tarzida tahlilga tortsak:

Sinonim: katta – ulkan – yirik - nutqni boyitadi, takrorni kamaytiradi;
Antonim: yaxshi – yomon - qarama-qarshilik, tushuncha farqlari
Fe'l antonimi: kelmoq – ketmoq - harakatning qarama-qarshi tomonini ko'rsatadi;

Stilistik sinonim: quvnoq – shod – xursand- hissiy ohangni oshiradi ; kabilar.

Xulosa: Sinonim va antonimlar nutqning semantik, stilistik va kommunikativ boyligini oshiradi. Ular orqali fikrni aniq, rang-barang va hissiy jihatdan boy ifodalash mumkin. Ta'lim, og'zaki va yozma nutqda ularni maqsadli ishlatish tilni yanada samarali qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akbarov, N. (2015). Tilshunoslik asoslari. Toshkent: Fan.
2. Karimov, O. (2018). Nutq va til vositalari. Toshkent: Universitet Nashriyoti.
3. Hasanov, R. (2020). Sinonim va antonimlar lingvistikasi. Toshkent: Lingua Press.
4. Crystal, D. (2010). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press.

FROM ROOTS TO RHETORIC: HOW ALGORITHMIC ETYMOLOGY REVEALS THE HIDDEN LOGIC OF OXYMORON AND PARADOX IN ENGLISH

Ahundjanov Bahodir Zafarovich

*Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari
instituti tayanch doktoranti*

E-mail: Lacrymosa73@gmail.com

Abstract: This article investigates oxymoron and paradox as stylistic phenomena through the lens of algorithmic etymology, proposing that their apparent semantic contradictions can be resolved by reconstructing the historical layers of lexical meaning. While traditional stylistics interprets these devices as rhetorical figures based on semantic opposition, this study argues that such oppositions are often superficial and emerge from synchronic interpretations of language. By integrating approaches from historical linguistics, cognitive semantics, and computational linguistics, the research introduces an algorithmic framework for decomposing lexical units, tracing their etymological origins, and identifying diachronic semantic compatibility. Through detailed analysis of selected expressions in modern English, the study demonstrates that many oxymoronic and paradoxical constructions reveal underlying coherence when examined across historical semantic strata. The findings suggest that algorithmic etymology provides a novel explanatory model for stylistic tension, bridging the gap between diachronic linguistic evolution and synchronic rhetorical usage. The article contributes to contemporary linguistic theory by redefining the relationship between meaning, history, and stylistic expression in the context of increasingly data-driven language analysis.

Keywords: *algorithmic etymology, oxymoron, paradox, semantic change, historical linguistics, stylistics, cognitive linguistics, diachronic analysis, lexical semantics, rhetorical structures*

Annotatsiya: Mazkur maqolada oksimoron va paradoks stilistik hodisalar sifatida algoritmik etimologiya nuqtai nazaridan tahlil qilinadi hamda ularning yuzaki semantik qarama-qarshiligi soʻzlarning tarixiy maʼno qatlamlarini qayta tiklash orqali izohlanishi mumkinligi ilgari suriladi. Anʼanaviy stilistika ushbu birliklarni semantik zidlikka asoslangan ritorik vositalar sifatida talqin qilsa-da, mazkur tadqiqot bunday zidlik koʻpincha tilning sinxron talqinidan kelib chiqishini koʻrsatadi. Tadqiqot tarixiy lingvistika, kognitiv semantika va kompyuter lingvistikasi yondashuvlarini birlashtirib, leksik birliklarni tahlil qilish, ularning etimologik ildizlarini aniqlash va diaxron semantik mosligini tiklashga qaratilgan algoritmik modelni taklif etadi. Zamonaviy ingliz tilidagi misollar asosida olib borilgan tahlillar oksimoron va paradoks birliklari tarixiy maʼno qatlamlari orqali koʻrib chiqilganda ichki mantiqiy uygʻunlikka ega ekanligini koʻrsatadi. Natijalar algoritmik etimologiyaning stilistik taranglikni tushuntirishda yangi yondashuv ekanligini tasdiqlaydi hamda diaxron va sinxron til tadqiqotlari oʻrtasidagi bogʻliqlikni mustahkamlaydi.

Kalit soʻzlar: *algoritmik etimologiya, oksimoron, paradoks, semantik oʻzgarish, tarixiy lingvistika, stilistika, kognitiv lingvistika, diaxron tahlil, leksik semantika, ritorik tuzilmalar*

Аннотация: В данной статье оксюморон и парадокс рассматриваются как стилистические явления через призму алгоритмической этимологии. Предполагается, что их кажущиеся семантические противоречия могут быть объяснены посредством реконструкции исторических слоёв значения слов. Традиционная стилистика трактует данные явления как риторические фигуры, основанные на семантической оппозиции, однако в работе доказывается, что такая оппозиция часто носит поверхностный характер и обусловлена синхронным восприятием языка. Исследование объединяет подходы исторической лингвистики, когнитивной семантики и компьютерной лингвистики, предлагая алгоритмическую модель анализа лексических единиц, их этимологических корней и диахронической семантической совместимости. На основе анализа примеров современного английского языка показано, что оксюморон и парадокс обладают внутренней логикой при рассмотрении их исторических значений. Делается вывод о том, что алгоритмическая этимология может служить новым инструментом объяснения стилистических явлений.

Ключевые слова: *алгоритмическая этимология, оксюморон, парадокс, семантические изменения, историческая лингвистика, стилитика, когнитивная лингвистика, диахронический анализ, лексическая семантика, риторические структуры*

Introduction: In contemporary linguistics, stylistic devices are often described rather than fully explained. Oxymoron and paradox are particularly striking in this regard: they appear logically inconsistent, yet remain meaningful and widely

accepted in discourse. Expressions such as “deafening silence” or “less is more” illustrate this tension between contradiction and coherence.

Traditional stylistics interprets these constructions as rhetorical figures based on semantic opposition or cognitive dissonance. While descriptively useful, such approaches rarely address the deeper mechanisms that allow contradictory elements to coexist meaningfully. As a result, they explain what these devices do, but not why they work.

This study argues that the explanation lies in the diachronic dimension of language. Words retain traces of earlier meanings that may not be immediately visible in modern usage. When these historical layers are reconstructed, many apparent contradictions reveal underlying semantic compatibility.

To explore this, the article introduces algorithmic etymology as a structured analytical framework. By decomposing expressions and tracing their semantic evolution, it becomes possible to uncover hidden coherence within seemingly contradictory constructions. The study therefore aims to demonstrate that oxymoron and paradox are not anomalies, but historically grounded linguistic structures, and to propose a systematic model for their analysis.

Methodology: This study employs an interdisciplinary framework combining historical linguistics, stylistics, and computational thinking. It introduces an algorithmic etymological model—a structured sequence of analytical steps designed to reveal semantic compatibility in oxymoron and paradox.

The model includes:

1. Selection of expressions – widely used oxymorons and paradoxes
2. Lexical decomposition – identifying seemingly contradictory elements
3. Etymological tracing – reconstructing historical meanings
4. Semantic reconstruction – analyzing diachronic shifts
5. Compatibility mapping – testing earlier semantic alignment
6. Interpretive synthesis – explaining stylistic effect

This approach shifts analysis from intuition to a replicable, evidence-based process, bridging traditional etymology with modern analytical methods.

Analysis: 1. “Awfully good”

Synchronically contradictory, the phrase combines negative awfully with positive good. However, awful originally meant “full of awe” (reverential, positive). The contradiction emerges from later semantic shift.

- The oxymoron is historically coherent.

2. “Bittersweet”

Though combining opposites, both elements evolved beyond literal taste: sweet → pleasure, bitter → emotional intensity. The expression reflects coexistence, not opposition.

- Meaning is multidimensional, not binary.

3. “Deafening silence”

Not literal contradiction, but metaphorical extension. Deafening conveys overwhelming intensity, applied here to perception of silence.

- Cognitive reinterpretation replaces logical conflict.

4. “Less is more”

The paradox dissolves when more is understood qualitatively (value, effectiveness), not quantitatively. Less implies refinement.

- Different semantic dimensions, not contradiction.

5. "The only constant is change"

Constant here denotes regularity, not immobility. Change becomes the stable pattern.

- Semantic abstraction enables compatibility.

Literature Review: The analysis of oxymoron and paradox has evolved across rhetorical, stylistic, and cognitive traditions. Structuralist approaches, particularly those of Roman Jakobson, emphasize the role of deviation and tension in meaning formation, while Geoffrey Leech interprets such devices as foregrounding mechanisms that enhance interpretive depth.

In Russian stylistics, I. R. Galperin provides a detailed classification of expressive means, defining oxymoron as a combination of incongruous meanings. However, this approach remains largely synchronic, focusing on surface opposition rather than historical explanation.

Cognitive linguistics, particularly the work of George Lakoff and Mark Johnson, offers a deeper perspective by framing meaning as conceptually structured and metaphor-driven. From this viewpoint, apparent contradictions reflect complex cognitive mappings rather than true inconsistency.

Historical linguistics, represented by Bloomfield and Campbell, contributes tools for tracing semantic change across time, viewing meaning as dynamic and context-dependent. However, the connection between diachronic meaning and stylistic function remains underexplored.

Recent developments in computational linguistics further expand analytical possibilities. Jurafsky and Martin highlight the role of large corpora in identifying linguistic patterns, while Bender and Koller and Marcus critically assess the capabilities of AI in modeling meaning. Additionally, Floridi et al. introduce the concept of algorithmic agency, suggesting that digital systems actively shape linguistic processes.

Despite these advances, the intersection of etymology and stylistics remains insufficiently theorized. This study addresses that gap by proposing an algorithmic approach that integrates diachronic reconstruction with stylistic analysis.

Discussion: The analysis demonstrates that oxymoron and paradox are not inherently illogical constructions, but rather linguistically motivated structures shaped by semantic evolution. What appears contradictory at the synchronic level often reflects a loss of historical awareness, where earlier meanings are no longer accessible to contemporary speakers. By reconstructing these meanings, the study reveals that many stylistic tensions are only superficial.

This finding challenges the traditional view of stylistic devices as deliberate violations of semantic norms. Instead, it suggests that such devices emerge from the interaction between diachronic meaning and synchronic interpretation. In this sense, stylistic contradiction is not purely rhetorical, but also historical and cognitive.

The proposed algorithmic model contributes to this reinterpretation by offering a systematic method for uncovering hidden semantic compatibility. Unlike purely

descriptive approaches, it enables a step-by-step reconstruction of meaning, making stylistic analysis more transparent and replicable. This aligns with broader trends in linguistics, where data-driven and structured methodologies increasingly complement traditional qualitative analysis.

At the same time, the study acknowledges certain limitations. The analysis is based on a limited set of examples, and the algorithmic model, while structured, still relies on interpretive judgment in reconstructing semantic shifts. Future research could expand this approach by incorporating larger corpora, cross-linguistic comparisons, and computational tools to automate aspects of etymological tracing.

Overall, the findings suggest that the boundary between contradiction and coherence in language is more fluid than traditionally assumed, and that stylistic complexity often reflects deeper layers of linguistic history.

Conclusion: This study has examined oxymoron and paradox through the lens of algorithmic etymology, arguing that their apparent contradictions can be explained by reconstructing the historical development of lexical meaning. By integrating insights from stylistics, historical linguistics, and computational thinking, the research has demonstrated that many seemingly incompatible expressions reveal underlying coherence when analyzed diachronically.

The proposed algorithmic model provides a structured framework for this analysis, shifting the focus from descriptive classification to explanatory interpretation. In doing so, the study redefines oxymoron and paradox not as anomalies, but as meaningful linguistic constructions rooted in semantic evolution.

The article contributes to contemporary linguistic theory by highlighting the importance of historical meaning in stylistic analysis and by introducing a method that bridges traditional and modern approaches. Future research may further develop this framework through corpus-based studies and computational implementation, extending its applicability across different languages and discourse types.

References:

1. Bender, E. M., & Koller, A. (2020). Climbing towards NLU: On meaning, form, and understanding in the age of data. *Proceedings of the 58th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 5185–5198.
2. Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
3. Campbell, L. (2013). *Historical linguistics: An introduction* (3rd ed.). Edinburgh: Edinburgh University Press.
4. Floridi, L., Cowls, J., Beltrametti, M., et al. (2018). AI4People—An ethical framework for a good AI society. *Minds and Machines*, 28(4), 689–707.
5. Galperin, I. R. (1977). *Stylistics*. Moscow: Higher School Publishing House.
6. Jakobson, R. (1960). Linguistics and poetics. In T. A. Sebeok (Ed.), *Style in language* (pp. 350–377). Cambridge, MA: MIT Press.
7. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2023). *Speech and language processing* (3rd ed., draft).
8. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
9. Leech, G. (1969). *A linguistic guide to English poetry*. London: Longman.

10. Marcus, G. (2022). Rebooting AI: Building artificial intelligence we can trust. New York: Pantheon.

O'ZBEK TILINING IZOHLI LUG'ATLARIDA FITONIMLARNING GENETIK-ETIMOLOGIK TAVSIFI

Artikova Dilnoza Abdushukurovna

Abdulla Qodiriy nomidagi JDPU tayanch doktoranti

ortikovadilnoza90@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tilining izohli lug'atlarida qayd etilgan fitonimlarning (o'simlik nomlarining) genetik va etimologik xususiyatlari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida fitonimlarning kelib chiqish manbalari, morfologik tuzilishi hamda semantik guruhlari statistik jihatdan o'rganildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilidagi fitonimlarning asosiy qismi turkiy ildizga ega bo'lib, muayyan qismi fors-tojik, arab va rus tillaridan o'zlashgan. Maqolada aniq misollar va foiz ko'rsatkichlari orqali fitonimlarning til tizimidagi o'rni yoritilgan.

Kalit so'zlar: *fitonim, etimologiya, genetik tahlil, o'zlashma qatlam, turkiy leksika, semantika, morfologiya.*

Аннотация. В данной статье на научной основе анализируются генетические и этимологические особенности фитонимов (названий растений), зафиксированных в толковых словарях узбекского языка. В ходе исследования статистически изучены источники происхождения фитонимов, их морфологическая структура и семантические группы. Результаты показывают, что основная часть фитонимов узбекского языка имеет тюркское происхождение, тогда как определённая часть заимствована из персидско-таджикского, арабского и русского языков. В статье с помощью конкретных примеров и процентных показателей раскрывается место фитонимов в языковой системе.

Ключевые слова: *фитоним, этимология, генетический анализ, заимствованный слой, тюркская лексика, семантика, морфология.*

Annotation. This article presents a scientific analysis of the genetic and etymological characteristics of phytonyms (plant names) recorded in explanatory dictionaries of the Uzbek language. The study examines the origins, morphological structures, and semantic classifications of phytonyms using statistical methods. The findings reveal that the majority of Uzbek phytonyms are of Turkic origin, while a significant portion is borrowed from Persian-Tajik, Arabic, and Russian languages. The paper provides concrete examples and percentage-based analysis to highlight the role of phytonyms in the lexical system of the Uzbek language.

Key words: *phytonym, etymology, genetic analysis, borrowed layer, Turkic lexicon, semantics, morphology.*

Til – millatning ma'naviy boyligi, tarixiy xotirasi va madaniy merosini o'zida mujassam etuvchi murakkab tizimdir. Har bir tilning lug'at boyligi esa uning rivojlanish darajasi, tarixiy taraqqiyoti hamda boshqa tillar bilan o'zaro aloqalarini yaqqol aks ettiradi. Shu nuqtai nazardan, o'zbek tilining izohli lug'atlarida qayd

etilgan fitonimlar, ya'ni o'simlik nomlari – nafaqat leksik qatlamning muhim bir qismi, balki xalqning qadimiy turmush tarzi, tabiat bilan munosabati va etnomadaniy qarashlarini o'rganishda ham muhim manba hisoblanadi.

Fitonimlar tilshunoslikda alohida tadqiq etiladigan leksik-semantik guruhlardan biri bo'lib, ular o'zining kelib chiqishi, shakllanishi va ma'no taraqqiyoti jihatidan rang-barangdir. Ayniqsa, ularning genetik-etimologik tavsifi orqali o'zbek tilining turkiy qatlamiga oid birliklar, shuningdek, fors-tojik, arab va boshqa tillardan kirib kelgan o'zlashmalarni aniqlash mumkin. Bu esa o'zbek tilining tarixiy-lisoniy taraqqiyot bosqichlarini yoritishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilining izohli lug'atlari, xususan, ko'p jildli akademik nashrlar fitonimlarning nafaqat izohini, balki ularning qo'llanish doirasi, uslubiy xususiyatlari va ayrim hollarda etimologik ma'lumotlarini ham o'z ichiga oladi. Biroq mazkur lug'atlarda berilgan fitonimlarning genetik mansubligi va etimologik tavsifi tizimli ravishda alohida tadqiq etilgan deb bo'lmaydi. Shu bois bu masalani maxsus o'rganish dolzarb ilmiy muammolardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Mazkur ilmiy maqolaning maqsadi o'zbek tilining izohli lug'atlarida uchraydigan fitonimlarni genetik-etimologik jihatdan tahlil qilish, ularning kelib chiqish manbalarini aniqlash va leksik qatlamdagi o'rnini belgilashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun fitonimlarning semantik guruhlari ajratiladi, ularning tarixiy ildizlari izohlanadi hamda o'zlashma va tub so'zlar o'rtasidagi nisbat aniqlanadi.

Tadqiqot natijalari o'zbek tilining leksik boyligini yanada chuqurroq o'rganishga, izohli lug'atlarni takomillashtirishga hamda fitonimik leksika bo'yicha keyingi ilmiy izlanishlar olib borishga xizmat qiladi.

O'zbek tilining izohli lug'atlarida qayd etilgan fitonimlar tarkibini genetik-etimologik jihatdan tahlil qilish ularning kelib chiqish manbalarini, tarixiy qatlamlari hamda leksik tizimdagi o'rnini aniqlash imkonini beradi. Tadqiqot jarayonida o'zbek tilining izohli lug'atlaridan tanlab olingan 300 ga yaqin fitonim birliklar tahlil qilindi va ular genetik mansubligiga ko'ra bir necha guruhlarga ajratildi.

1. Fitonimlarning genetik tarkibi va statistik ko'rsatkichlari. Tahlil natijalariga ko'ra, o'zbek tilidagi fitonimlar quyidagi genetik qatlamlarga mansubligi aniqlandi:

Turkiy qatlam – 46%

Fors-tojik qatlam – 28%

Arab qatlam – 14%

Boshqa tillardan o'zlashmalar (rus va Yevropa tillari) – 12%

Mazkur statistik ko'rsatkichlar shuni anglatadiki, o'zbek tilidagi fitonimik leksikaning asosiy qismini tub turkiy birliklar tashkil etadi. Bu holat o'zbek xalqining qadimdan dehqonchilik va tabiat bilan uzviy bog'liq hayot kechirganini ko'rsatadi.

2. Turkiy qatlamga oid fitonimlar tahlili. Turkiy qatlamga mansub fitonimlar asosan qadimiy ildizlarga ega bo'lib, ular ko'pincha sodda, bir bo'g'inli yoki ikki bo'g'inli shakllarda uchraydi. Masalan: *olma, terak, tol, qamish, bug'doy, arpa* kabi birliklar qadimgi turkiy davrdan boshlab hozirgacha faol qo'llanib kelmoqda. Ushbu fitonimlar semantik jihatdan ham barqaror bo'lib, ularning ma'nosi asrlar davomida deyarli o'zgarmagan. Masalan, *tol* so'zi qadimgi turkiy yodgorliklarda ham aynan

shu ma'noda qo'llangan. Bu esa ularning arxaik va asosiy leksik qatlamga mansubligini ko'rsatadi.

3. Fors-tojik qatlamiga oid fitonimlar. O'zbek tilidagi fitonimlarning sezilarli qismi fors-tojik tilidan o'zlashgan. Bular asosan madaniy o'simliklar, bog'dorchilik va dorivor o'simliklar nomlari bilan bog'liq. Masalan: *anjir, shaftoli, rayhon, gilos, bodom* kabi so'zlar fors-tojik manbalariga borib taqaladi. Mazkur fitonimlar fonetik va morfologik jihatdan o'zbek tiliga moslashgan bo'lsa-da, ularning etimologik ildizi boshqa tilga mansub ekanligi saqlanib qolgan. Bu holat tarixiy-madaniy aloqalar, ayniqsa, o'rta asrlarda fors-tojik madaniyatining kuchli ta'siri bilan izohlanadi.

4. Arab tilidan o'zlashgan fitonimlar. Arab tilidan kirib kelgan fitonimlar son jihatdan kamroq bo'lsa-da, ular asosan ilmiy, dorivor yoki diniy matnlarda uchraydi. Masalan: *zanjabil, za'faron, xurmo* kabi o'simlik nomlari arab tilidan o'zlashgan.

Ushbu qatlam fitonimlari ko'proq yozma nutqda, ilmiy-adabiy uslubda faol qo'llanadi. Ularning o'zlashuvi asosan islom madaniyati va arab tili orqali kirib kelgan ilmiy bilimlar bilan bog'liq.

5. Rus va Yevropa tillaridan kirib kelgan fitonimlar. Yangi davrda o'zbek tiliga kirib kelgan fitonimlar asosan rus va Yevropa tillari orqali o'zlashgan bo'lib, ular ko'pincha yangi madaniy ekinlar yoki ilmiy terminlar bilan bog'liq. Masalan: *kartoshka, pomidor, banan, apelsin* kabi so'zlar shular jumlasidandir. Bu fitonimlar fonetik jihatdan o'zbek tiliga moslashgan bo'lsa-da, ularning shaklida o'zlashganlik belgisi yaqqol seziladi. Ular tilning zamonaviy qatlamini tashkil etadi va global madaniy almashinuv natijasi sifatida yuzaga kelgan.

6. Fitonimlarning etimologik xususiyatlari. Fitonimlarning etimologik tahlili shuni ko'rsatadiki, ayrim so'zlar murakkab kelib chiqishga ega bo'lib, bir necha til qatlamining ta'sirini o'zida mujassam etadi. Masalan, *pomidor* so'zi aslida italyan tilidan rus tili orqali o'zbek tiliga kirib kelgan. Yoki *apelsin* so'zi golland tilidagi *appelsien* shakliga borib taqaladi. Shuningdek, ayrim fitonimlarda semantik kengayish yoki torayish hodisasi kuzatiladi. Masalan, *rayhon* so'zi dastlab umumiy hidli o'simlik ma'nosida qo'llangan bo'lsa, hozirda aniq bir o'simlik turini bildiradi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tilining izohli lug'atlarida berilgan fitonimlar turli genetik qatlamlarga mansub bo'lib, ular tilning tarixiy taraqqiyoti, madaniy aloqalari va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bilan chambarchas bog'liq. Statistik jihatdan turkiy qatlam ustunlik qilsa-da, o'zlashma qatlamlar ham muhim o'rin egallaydi va tilning boyishiga xizmat qiladi. Mazkur natijalar fitonimlarning genetik-etimologik jihatdan o'rganilishi nafaqat leksikologiya, balki etnolingvistika, tarixiy tilshunoslik va madaniyatshunoslik uchun ham muhim ilmiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

O'zbek tilining izohli lug'atlarida qayd etilgan fitonimlarning genetik-etimologik tahlili natijasida ushbu leksik qatlamning shakllanishi va rivojlanishi ko'p manbali hamda murakkab jarayon ekanligi aniqlandi. Tadqiqot davomida fitonimlarning asosiy qismi turkiy qatlamga mansubligi, ya'ni ular o'zbek tilining qadimiy va barqaror leksik yadrosini tashkil etishi ilmiy jihatdan asoslandi. Bu holat xalqning tabiat bilan uzviy aloqasi, dehqonchilik va chorvachilik faoliyatining qadimiy ildizlarga ega ekanligi bilan izohlanadi.

Shu bilan birga, fors-tojik va arab tillaridan o'zlashgan fitonimlar o'zbek tilining tarixiy-madaniy aloqalari natijasi sifatida shakllangan bo'lib, ular asosan bog'dorchilik, dorivor o'simliklar va madaniy ekinlar nomlari bilan bog'liq ekanligi kuzatildi. Rus va Yevropa tillaridan kirib kelgan fitonimlar esa tilning yangi davrdagi rivojlanish bosqichini aks ettirib, global madaniy va ilmiy aloqalar mahsuli sifatida namoyon bo'ldi. Etimologik tahlil jarayonida ayrim fitonimlarning ko'p bosqichli o'zlashuv yo'lini bosib o'tgani, fonetik va semantik jihatdan moslashgani hamda ba'zi hollarda ma'no torayishi yoki kengayishiga uchragani aniqlandi. Bu esa fitonimik leksikaning dinamik xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, o'zbek tilining izohli lug'atlarida berilgan fitonimlarning genetik-etimologik tavsifi tilning tarixiy taraqqiyoti, leksik boyish jarayonlari va madaniy aloqalarini yoritishda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari fitonimlarni tizimli o'rganish, izohli lug'atlarni yanada takomillashtirish hamda leksikologiya va etimologiya sohalarida keyingi ilmiy izlanishlarni olib borishda muhim nazariy asos bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
2. Раҳматуллаев Ш. О'zbek tilining etimologik lug'ati. – Toshkent: Universitet, 2000.
3. Абдурахмонов Ф., Шукуров Ш. О'zbek tilining tarixiy grammatikasi. – Toshkent: Fan, 1973.
4. Хожиев А. О'zbek tili leksikologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1996.
5. Рустамов А. So'z etimologiyasi va uning nazariy asoslari. – Toshkent: Fan, 2008.
6. Қўчқоров Р. О'zbek tilida o'zlashma so'zlar. – Toshkent: Fan, 2012.

TIL VA TAFAKKUR O'RTASIDAGI BOG'LIQLIK

D.O.Sayfidinova
NamDCHTI talabasi
PHD O.Xoshimova

Annotatsiya: Mazkur maqolada til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik ilmiy asosda tahlil qilinadi. Til inson tafakkurini shakllantiruvchi asosiy vosita sifatida, tafakkur esa tilning mazmuniy negizi sifatida talqin etiladi. Tadqiqot "Vygotsky's Sociocultural Theory"ga asoslanadi. Ushbu nazariyaga ko'ra inson takakkuri ijtimoiy muhit va til orqali shakllanadi hamda ichki nutq fikrlash jarayonining muhim komponenti hisoblanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, til va tafakkur o'rtasidagi munosabat ikki tomonlama bo'lib, ular bir-birini doimiy ravishda rivojlantirib boradi.

Kalit so'zlar: *til, takakkur, ichki nutq, kognitiv rivojlanish, psixolingvistika, Vigotiskiy nazariyasi*

Аннотация: В данной статье анализируется взаимосвязь языка и мышления на научной основе. Язык рассматривается как основное средство формирования мышления, а мышление — как содержательная основа языка.

Исследование основано на “Vygotsky’s Sociocultural Theory”. Согласно данной теории, мышление человека формируется в процессе социального взаимодействия и через язык, при этом внутренняя речь играет важную роль в процессе мышления. Результаты показывают, что связь между языком и мышлением является двусторонней, то есть они постоянно влияют и развивают друг друга.

Ключевые слова: *язык, мышление, внутренняя речь, когнитивное развитие, психолингвистика, теория Выготского.*

Abstract: This article analyzes the relationship between language and thought on a scientific basis. Language is considered as a primary tool that shapes human thinking, while thought is interpreted as the semantic foundation of language. The study is based on Vygotsky’s Sociocultural Theory. According to this theory, human cognition is formed through social interaction and language, and inner speech plays a crucial role in the thinking process. The results show that the relationship between language and thought is bidirectional, meaning they continuously influence and develop each other.

Keywords: *language, thought, inner speech, cognitive development, psycholinguistics, Vygotsy theory.*

Kirish: Til va tafakkur inson ongining eng muhim va ajralmas tarkibiy qismlaridan biridir. Tafakkur — bu insonning borliqni anglash, tahlil qilish va xulosa chiqarish jarayoni bo'lsa, til esa ushbu jarayonning ifoda vositasi sifatida xizmat qiladi. Ushbu ikki hodisa o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, birining rivoji ikkinchisiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Til orqali inson o'z fikrlarini shakllantiradi, ifodalaydi va boshqalarga yetkazadi. Shu sababli, til va tafakkur o'rtasidagi munosabatni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki psixologiya, falsafa va pedagogika uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolaning maqsadi — til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni ilmiy asosda tahlil qilish va ularning o'zaro ta'sir mexanizmlarini aniqlashdir.

Mazkur maqolaning maqsadi til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ilmiy asosda tahlil qilish, tilning inson fikrlash jarayonidagi o'rni va ahamiyatini ochib berish hamda “Vygotsky’s Sociocultural Theory” asosida ularning o'zaro ta'sirini izohlashdan iborat.

Birinchi navbatda, “til” tushunchasi insonning fikrini ifodalash, uzatish va shakllantirish vositasi sifatida talqin etiladi. Til nafaqat aloqa vositasi, balki tafakkurning tashqi ifodasi ham hisoblanadi. “Tafakkur” esa inson ongida borliqni aks ettirish, tahlil qilish va xulosa chiqarish jarayonidir. Ushbu maqolada tafakkur til bilan uzviy bog'liq holda ko'rib chiqilib, ularning o'zaro ta'siri asosiy tadqiqot obyekti sifatida tanlangan. Keyingi muhim tushuncha — “ichki nutq” bo'lib, u insonning ichki fikrlash jarayonini ifodalaydi. Aynan ichki nutq orqali tafakkur shakllanadi va tartibga solinadi. Bu jarayon “Vygotsky’s Sociocultural Theory” doirasida alohida ahamiyatga ega. “Kognitiv rivojlanish” tushunchasi insonning bilish, anglash va fikrlash qobiliyatining bosqichma-bosqich shakllanishini anglatadi. Til ushbu jarayonda muhim vosita sifatida ishtirok etadi. “Psixolingvistika” esa til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganuvchi fan sohasi bo'lib, ushbu maqolaning nazariy asosini tashkil etadi. Shuningdek, “Vigotskiy nazariyasi” til va tafakkur

o'rtasidagi o'zaro aloqani ilmiy jihatdan asoslab beruvchi muhim konsepsiya sifatida tadqiqotda markaziy o'rin egallaydi. Ushbu nazariya tilning inson tafakkurini shakllantirishdagi rolini chuqur ochib beradi.

Lev Vygotsky nazariyasida til va tafakkur o'rtasidagi munosabat rivojlanish jarayonida shakllanadigan murakkab psixologik bog'liqlik sifatida talqin qilinadi. Unga ko'ra, inson tafakkuri biologik jihatdan tayyor holda emas, balki ijtimoiy muhit va muloqot jarayonida shakllanadi. Vygotskiy fikricha, til dastlab ijtimoiy muloqot vositasi sifatida paydo bo'ladi, ya'ni bola fikrlashni avval boshqalar bilan muloqot orqali o'zlashtiradi. Keyinchalik bu tashqi nutq asta-sekin ichki nutqqa aylanadi va shaxsning tafakkur jarayonini tashkil etadi. Shu asosda, tafakkur va til bir-biridan ajralgan tizimlar emas, balki rivojlanish jarayonida o'zaro ta'sir qiluvchi funksional birliklar sifatida qaraladi. Til tafakkurning shakllanishida vosita rolini bajaradi, tafakkur esa til orqali tashqi ifodaga ega bo'ladi.

Tadqiqot natijalari til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni tasdiqladi va quyidagi asosiy xulosalarni shakllantirdi: Birinchidan, til inson tafakkurining shakllanishida muhim vosita hisoblanadi. Inson fikrlash jarayonida ichki nutqdan foydalanadi va bu jarayon tafakkurning asosiy mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ikkinchidan, til tafakkurni rivojlantiradi va uni tartibga soladi. So'z va tushunchalar orqali inson borliqni tizimli ravishda anglaydi hamda murakkab fikrlarni shakllantira oladi. Uchinchidan, tafakkur ham til rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Yangi bilim va g'oyalar yangi til birliklarining paydo bo'lishiga olib keladi. To'rtinchidan, til boyligi insonning fikrlash doirasini kengaytiradi. Lug'at zaxirasi boy bo'lgan shaxs o'z fikrini aniq, mantiqli va chuqur ifoda eta oladi. Olingan natijalar til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikning murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi. Ayniqsa, "Vygotsky's Sociocultural Theory" bu jarayonni tushuntirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu nazariyaga ko'ra, inson tafakkuri ijtimoiy muhit va til orqali shakllanadi, ya'ni bilimlar avval tashqi nutq orqali o'zlashtirilib, keyinchalik ichki nutqqa aylantiriladi. Mazkur yondashuv natijalarni izohlashda muhim ahamiyatga ega, chunki u tilni nafaqat aloqa vositasi, balki tafakkurni rivojlantiruvchi asosiy omil sifatida ko'rsatadi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, til va tafakkur o'rtasidagi munosabat bir tomonlama emas. Ular o'zaro ta'sirda bo'lib, doimiy ravishda bir-birini boyitib boradi. Bu holat ayniqsa ta'lim jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi, chunki tilni rivojlantirish orqali o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini ham oshirish mumkin.

1. Tilning ijtimoiy kelib chiqishi - Vygotskiy tilni avvalo kommunikatsiya vositasi sifatida tushuntiradi. Bola dastlab boshqalar bilan muloqot qilish uchun tilni o'zlashtiradi. Bu bosqichda til tashqi nutq shaklida bo'ladi va bevosita ijtimoiy vazifani bajaradi. Keyinchalik bu tashqi nutq asta-sekin ichki nutq (inner speech) ga aylanadi. Bu jarayon tafakkurning shakllanishida markaziy rol o'ynaydi.

2. Ichki nutq va tafakkur shakllanishi - Vygotskiyga ko'ra, ichki nutq:

to'liq gaplardan iborat emas, qisqartirilgan va ma'noga yo'naltirilgan, shaxsning fikrlash jarayonini boshqaruvchi mexanizmdir.

Shu sababli, tafakkur — bu ichki nutqning transformatsiyalashgan shakli sifatida ko'riladi.

3. Til va tafakkur birligi - Vygotskiy til va tafakkurni ikki alohida jarayon emas, balki o'zaro bog'liq funksional tizim sifatida izohlaydi:

Til — fikrni shakllantiradi va tartibga soladi. Tafakkur — til orqali tuziladi va ifodalanadi. Bu yerda muhim jihat shuki, til faqat fikrni "ifodalash vositasi" emas, balki fikrning shakllanish mexanizmi sifatida ham ishlaydi.

4. Rivojlanish bosqichlari - Vygotskiy modeliga ko'ra til va tafakkur quyidagi bosqichlarda rivojlanadi:

Ijtimoiy nutq (external speech) – boshqalar bilan muloqot;

Ego-markazlashgan nutq (private speech) – bola o'ziga gapiradi;

Ichki nutq (inner speech) – fikrlash jarayoniga aylangan nutq.

Bu bosqichlar tilning asta-sekin tafakkurga integratsiyalashishini ko'rsatadi.

5. Ijtimoiy muhitning roli - Vygotskiy nazariyasida til va tafakkur rivojida ijtimoiy muhit hal qiluvchi omil hisoblanadi. Bola kattalar bilan muloqot orqali:

yangi so'zlarni o'rganadi, fikrlash strukturasini shakllantiradi, muammolarni yechish strategiyalarini egallaydi.

Lev Vgotsky nazariyasi asosida til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, insonning fikrlash jarayoni tug'ma va alohida holatda shakllanmaydi, balki ijtimoiy muhit, muloqot va til vositasida bosqichma-bosqich rivojlanadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, til avval tashqi muloqot vositasi sifatida shakllanib, keyinchalik ichki nutqqa aylanishi orqali tafakkurning asosiy mexanizmiga aylanadi. Shu nuqtai nazardan, tafakkur tilsiz to'liq rivojlana olmaydi, til esa o'z navbatida fikrni faqat ifodalamaydi, balki uni tashkil etadi va yo'naltiradi. Aynan shu o'zaro bog'liqlik insonning kognitiv rivojlanishida ijtimoiy muhitning hal qiluvchi rolini ko'rsatadi. Natijada, Vygotskiy yondashuvi til va tafakkurni birbiridan ajralmas, dinamik va rivojlanuvchi tizim sifatida talqin qilib, inson ongining shakllanishini ijtimoiy va lingvistik jarayonlar bilan uzviy bog'liq ekanini ilmiy asosda yoritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotsky, Lev S. Thought and Language. MIT Press, 1986.

2.Vygotsky, Lev S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press, 1978.

3.Wertsch, James V. Vygotsky and the Social Formation of Mind. Harvard University Press, 1985.

4.Daniels, Harry. Vygotsky and Pedagogy. Routledge, 2001.

5.Lantolf, James P., and Steven L. Thorne. Sociocultural Theory and the Genesis of Second Language Development. Oxford University Press, 2006.

6.Cole, Michael. Cultural Psychology: A Once and Future Discipline. Harvard University Press, 1996.

7.John-Steiner, Vera, and Ellen Souberman. Lifelines of Learning: The Sociocultural Theory of Vygotsky. Cambridge University Press, 2000.

8.Kozulin, Alex. Vygotsky's Psychology: A Biography of Ideas. Harvard University Press, 1990.

9.Wells, Gordon. Dialogic Inquiry: Towards a Sociocultural Practice and Theory of Education. Cambridge University Press, 1999.

10. Luria, Alexander R. Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations. Harvard University Press, 1976.

O'ZBEK VA BOSHQA TILLARDAGI MODAL SO'ZLARNING QIYOSIY-CHOG'ISHTIRMA TAHLILI

Ergasheva Mardonaxon Hasanjon qizi

Namangan davlat chet tillari instituti

Filologiya va tillarni o'qitish: ingliz tili

ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqola o'zbek va ingliz tillaridagi modal birliklarning qiyosiy-tipologik tahliliga bag'ishlangan. Unda modal so'z va fe'llarning semantik guruhlar, sintaktik o'rni hamda uslubiy xususiyatlari o'rganiladi. Tadqiqotda har ikki tilning modallikni ifodalashdagi o'ziga xos grammatik va leksik tafovutlari aniqlangan.

Kalit so'zlar: modal so'zlar, modal fe'llar, qiyosiy tipologiya, modallik kategoriyasi, ekvivalentlik.

Аннотация: Статья посвящена сравнительно-типологическому анализу модальных единиц в узбекском и английском языках. Исследуются семантические группы, синтаксическая роль и стилистические особенности модальных слов и глаголов. В работе выявлены ключевые грамматические и лексические различия в выражении модальности в обоих языках.

Ключевые слова: модальные слова, модальные глаголы, сравнительная типология, категория модальности, эквивалентность.

Abstract: The article provides a comparative-typological analysis of modal units in Uzbek and English. It examines the semantic groups, syntactic roles, and stylistic features of modal words and verbs. The study identifies key grammatical and lexical differences in expressing modality within both languages.

Keywords: modal words, modal verbs, comparative typology, category of modality, equivalence.

Kirish. Modal so'zlar (lotincha: modalis — „o'lchov“, „usul“) — so'zlovchining o'z fikriga turlicha munosabatini anglatadigan va fikrning aniqligi, rostligi, gumonli, yoki shartlilikini ifodalash uchun xizmat qiladigan so'zlar; shaklan o'zgarmasligi bilan tavsiflanadi, gap bo'lagi vazifasida kelmaydi, gapning boshqa bo'laklari bilan sintaktik aloqaga kirishmaydi; butun fikrga, yoki uning biror qismiga taalluqli bo'lib, odatda, kirish so'z bo'lib keladi. Modal so'zlar 2 katta guruhga bo'linadi: fikrning aniqligini ifodalovchi modal so'zlar, bularga rostlik, tasdiq-ishonch, qat'iylikni bildiruvchi so'zlar (darhaqiqat, haqiqatan; albatta, shubhasiz, so'zsiz va shaksiz.) kiradi. Fikrning noaniqligini ifodalovchi modal so'zlar, bularga taxmin, gumon, tasmol kabi ma'nolarni ifodalovchi so'zlar (shekilli, chog'i, chamasi; ehtimol, balki, aftidan va boshqalar) kiradi. Modal so'zlar nutqda pauza, yozuvda vergul bilan ajratiladi. Modal so'zlar takror qo'llansa, yoki emotsional mazmunli so'z bilan birga kelsa, ma'no kuchayadi. So'zlashuv nutqida birdan optik modal so'z qo'llanishi mumkin. Modal so'zlarni fikrning o'zaro munosabati (xullas, demak, binobarin, qisqasi, umuman, masalan, chunonchi, jumladan, aksincha, avvalo,

avvalambor, nihoyat), e'tiborni tortish (aytganday, aytmoqchi, zotan, darvoqe), ta'kid (xususan, ayniqsa), emotsional ma'no (koshki, zora, yaxshiyamki, xayriyat, attang, afsuski, ajabo) kabilarni anglatuvchi modal ma'noli so'zlardan farqlash kerak. Modal so'zlar va modal ma'noli so'zlar o'zaro yaqin bo'lib, ularning har biriga xos belgi-xususiyatlarni aniqlash funksional grammatikaning dolzarb vazifalaridandir.

Modal fe'llar va modal so'zlar (ingliz tilida) — so'zlovchining ish-harakatga bo'lgan munosabatini (imkoniyat, majburiyat, ruxsat, shubha yoki ishonch) anglatadigan maxsus so'zlar guruhi. Ingliz tilida modallik tizimi ikki qismga bo'linadi:

1. Modal fe'llar (Modal Verbs): Bularga can, could, may, might, must, shall, should, will, would kiradi. Ular o'zbek tilidagi modal so'zlardan farqli o'laroq:

- Shaklan o'zgarmaydi (shaxs va sonda -s qo'shimchasini olmaydi);
- Mustaqil gap bo'lagi (kesimning bir qismi) vazifasida keladi;
- O'zidan keyin asosiy fe'lning "to"siz infinitiv shaklini talab qiladi.

2. Modal so'zlar / Munosabat ravishlari (Modal Adverbs/Parentheticals): Bular funksional jihatdan o'zbek tilidagi modal so'zlarga juda yaqin. Ular ham 2 katta guruhga bo'linadi:

- Aniq ishonchni ifodalovchilar (Certainty): Certainly, definitely, obviously, undoubtedly, clearly. (Masalan: Undoubtedly, he is right — Shubhasiz, u haq).
- Noaniqlik va taxminni ifodalovchilar (Uncertainty/Probability): Perhaps, maybe, probably, possibly, apparently. (Masalan: Maybe, it will rain — Balki, yomg'ir yog'ar).

Ingliz va o'zbek tillarida modal birliklar jadvali

№	Ma'noviy guruhlari	O'zbek tilida	Ingliz tilida (Equivalents)
1	Quvonch	Xayriyat, yaxshiyam	Fortunately, luckily
2	Achinish	Afsus, attang, esiz	Unfortunately, sadly
3	Ishonch	Albatta, shaksiz, so'zsiz	Certainly, definitely, undoubtedly
4	Gumon	Ehtimol, balki, shekilli	Perhaps, maybe, probably, likely
5	Tasdiq	Darhaqiqat, haqiqatan	Actually, indeed, truly
6	Fikrni dalillash	Masalan, jumladan	For example, including, namely
7	Fikrni xulosalash	Demak, xullas, umuman	So, in short, overall, therefore
8	Fikrning tartibi	Avvalo, birinchidan	Firstly, first of all, finally
9	Istak	Koshki, shoyad, zora	If only, hopefully

1. Quvonch: Fortunately, the rain stopped before the match started. (Xayriyat, o'yin boshlanishidan oldin yomg'ir to'xtadi.)

2. Achinish: Unfortunately, we missed the last bus to the city. (Afsuski, biz shaharga boradigan oxirgi avtobusga kechikdik.)

3. Ishonch: Undoubtedly, digital technology has changed our lives forever. (Shubhasiz, raqamli texnologiyalar hayotimizni butunlay o'zgartirdi.)

4. Gumon: Perhaps they forgot about the meeting. (Ehtimol, ular uchrashuv haqida unutishgandir.)

5. Tasdiq: Indeed, your contribution was very important for the project. (Darhaqiqat, sizning hissangiz loyiha uchun juda muhim edi.)

6. Fikrni dalillash: Many countries, namely Uzbekistan, are investing in green energy. (Ko'pgina davlatlar, jumladan, O'zbekiston ham yashil energiyaga investitsiya kiritmoqda.)

7. Fikrni xulosalash: In short, we need to work harder to achieve our goals. (Xullas, maqsadlarimizga erishish uchun qattiqroq mehnat qilishimiz kerak.)

8. Fikrning tartibi: First of all, I would like to thank everyone for coming. (Avvalo, kelganingiz uchun barchaga rahmat aytmoqchiman.)

9. Istak: If only I had more time to finish this book! (Koshki, ushbu kitobni tugatish uchun ko'proq vaqtim bo'lsa edi!)

O'zbek tilida so'z boyligimiz ko'p bo'lganligi sababli modal so'zlar asosan badiiy uslubda ko'proq qo'llanadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi modal so'zlar aynan bir-biriga shaklan to'lig'icha to'g'ri kelmasa ham, lekin ma'nosi mos tushadi. Misol uchun to'qqizinchi guruhdagi "istak" (Optative modality) ma'nosini ifodalash o'zbek tilidan sezilarli darajada farq qiladi. O'zbek tilida koshki, qani edi, shoyad kabi modal so'zlar kifoya qilsa, ingliz tilida "If only" va "I wish" birikmalari gapning grammatik tuzilishini (zamonlarni) ham o'zgartirib yuboradi.

1. "If only" birikmasi bilan (Koshki / Qani edi)

Bu birikma ko'proq emotsional va kuchliroq istakni ifodalaydi.

- Hozirgi zamondagi armon/istak uchun:

If only I knew her phone number. (Koshki, uning telefon raqamini bilsam edi — hozir bilmayman).

- O'tgan zamondagi pushmonlik uchun:

If only we had started earlier! (Qani edi, ertaroq boshlaganimizda! — lekin boshlamaganmiz).

2. "I wish" birikmasi bilan (Istardimki / Koshki)

Bu konstruksiya ko'proq so'zlovchining biror narsadan noroziligini yoki biror narsa boshqacha bo'lishini xohlashini bildiradi.

- Hozirgi holatni o'zgartirish istagi:

I wish it were summer now. (Qani edi, hozir yoz bo'lsa. — Eslatma: ingliz tilida istak maylida "was" emas, "were" ishlatish adabiy norma hisoblanadi).

- Kelajakda biror narsaning sodir bo'lishini xohlash:

I wish you would stop making that noise. (Koshki, shu shovqinni to'xtatsangiz — norozilik ohangi bilan).

O'zbek va ingliz tillaridagi modal birliklarni kuzatar ekanman, ularning kelib chiqishi va nutqdagi o'rnida muhim farqlar borligini payqadim. O'zbek tilida modal so'zlar ko'proq fe'l va ismlarning qotib qolishi hisobiga shakllangan bo'lsa (shekilli, aftidan, demak), ingliz tilida bu vazifani asosan sifatlarga -ly affiksini qo'shish orqali yasalgan ravishlar bajaradi (obviously, certainly). Shuningdek, o'zbek tilida modal so'zlar gapning istalgan qismida — ayniqsa gap oxirida ham juda erkin qo'llanadi va ba'zan tinish belgisini talab qilmaydi. Ingliz tilida esa bu birliklar qat'iy sintaktik tartibga bo'ysunadi: ular gapning qayerida kelishidan qat'i nazar, vergul bilan ajratilishi shart va ko'pincha gap boshi yoki yordamchi fe'ldan keyingi o'rinni egallaydi.

Bundan tashqari, ushbu birliklarning stilistik tabiati ham o'ziga xosligini ko'rish mumkin. O'zbek tilida modal so'zlar ko'proq nutqning hissiy ta'sirchanligini

oshirishga va subyektiv munosabatni ifodalashga xizmat qiladi, ayniqsa ishqilib, haytovur kabi soʻzlar bizning tilimiz uchun xos boʻlgan leksik boylikdir. Ingliz tilida esa modal birliklar koʻproq ilmiy-akademik uslubda muallifning oʻz fikridan biroz "ehtiyotkorlik" bilan chekinishi yoki dalillarni tartibga solishi uchun ishlatiladi. Shu sababli, bir tildan ikkinchisiga tarjima jarayonida soʻzma-soʻz ekvivalent topish har doim ham imkonsiz, chunki ingliz tilidagi arguably yoki if only kabi konstruksiyalar oʻzbek tilidagi qotib qolgan modal soʻzlardan koʻra koʻproq grammatik vazifa bajarishga moyilroq ekan.

Umumiy xulosa

Xususiyat Oʻzbek tili Ingliz tili

Kelib chiqishi Koʻproq feʼl va ismlardan Sifatlardan va gap konstruksiyalaridan

Sintaktik oʻrni Juda erkin (boshi, oʻrtasi, oxiri) Koʻproq gap boshi yoki yordamchi feʼldan keyin

Vergul qoidasi Gap oxirida baʼzan tushib qoladi Deyarli doimiy majburiy

Tarjimadagi holat Oʻziga xos (ishqilib, haytovur) Grammatiklashgan (if only, arguably)

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. – Toshkent: "Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2000. – B. 638.
2. Sayfullayeva R., Mengliyev B. va boshq. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. – 420 b. (Modal soʻzlar boʻlimi).
3. Swan, M. Practical English Usage. 4th edition. – Oxford University Press, 2016. – 656 p.
4. Boʻronov J. English-Uzbek Comparative Typology. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1973. – 180 b.
5. Azizov O. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1996. – 160 b.

METAPHOR IN LITERARY TEXT AND ITS FUNCTIONS

O. Xoshimova

H. Joraboyeva

Annotation: This study explores the role of metaphor in literary texts and examines its various functions in shaping meaning, enhancing aesthetic value, and influencing readers' perception. Metaphor is analyzed not only as a stylistic device but also as a cognitive tool that reflects the author's worldview and cultural context. The research highlights how metaphors contribute to imagery, emotional expression, and deeper interpretation of literary works. By examining selected examples from literature, the paper demonstrates how metaphors enrich narrative structure and reveal implicit meanings beyond literal language.

Keywords: *metaphor, literary text, figurative language, stylistic device, imagery, interpretation, symbolism, cognitive function, aesthetics*

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot badiiy matnlarda metaforaning o'rnini o'rganadi va uning ma'no shakllantirish, estetik qiymatni oshirish hamda o'quvchi idrokiga ta'sir ko'rsatishdagi turli funksiyalarini tahlil qiladi. Metafora nafaqat uslubiy vosita, balki muallifning dunyoqarashi va madaniy kontekstini aks ettiruvchi kognitiv vosita sifatida ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqot metaforalarning tasviriylikni yaratish, hissiy ifodani kuchaytirish va badiiy asarlarni chuqurroq talqin qilishdagi ahamiyatini yoritadi. Adabiy misollar asosida metaforalarning matn tuzilishini boyitishi va yashirin ma'nolarni ochib berishi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: *metafora, badiiy matn, ko'chma ma'no, uslubiy vosita, tasviriylik, talqin, ramziylik, kognitiv funktsiya, estetik qiymat*

Introduction: Language is not only a tool for communication but also a powerful instrument for artistic expression. In literary texts, authors often go beyond literal meanings to create deeper emotional and intellectual effects. One of the most significant stylistic devices used in literature is metaphor. A metaphor allows writers to describe one concept in terms of another, thus creating a vivid and imaginative connection between different ideas.

Metaphors play a crucial role in shaping the reader's perception and understanding of a text. They enrich the language, add layers of meaning, and make abstract ideas more concrete. This article explores the nature of metaphor in literary texts and analyzes its main functions, including aesthetic, cognitive, emotional, and stylistic roles.

Definition and Nature of Metaphor

A metaphor is a figure of speech in which a word or phrase is applied to an object or action to which it is not literally applicable. Instead of making a direct comparison using words like "as" or "like" (as in simile), a metaphor directly equates two different things. For example, the phrase "Time is a thief" suggests that time steals moments from our lives, even though time is not literally a person.

Metaphors are based on similarity, association, or analogy between two objects or concepts. They often rely on the reader's imagination and background knowledge to interpret their meaning. In literary texts, metaphors are rarely random; they are carefully chosen by the author to convey specific ideas and emotions. Understanding how metaphors work is crucial for analyzing their function in any literary piece.

Types of Metaphors in Literary Texts

Metaphors can appear in various forms in literature, each contributing to the richness of the text. Here are some of the most common types:

1. Simple Metaphor: A simple metaphor directly compares two things without using comparative words like "as" or "like." It is straightforward and effective in conveying an idea.

Example: "The world is a stage."

This metaphor, often attributed to Shakespeare, transforms the world into a stage, implying that life is a performance with roles and scripts, a common interpretation in literary works.

2. Extended Metaphor: An extended metaphor develops a comparison over several sentences or even throughout an entire work. These metaphors deepen the meaning and can guide the thematic structure of a narrative.

Example: In many literary works, life is described as a journey with different stages and obstacles. This extended metaphor highlights the unpredictability of life and the importance of perseverance.

3. Implied Metaphor: In this type of metaphor, the comparison is not explicitly stated but suggested. The reader must infer the connection.

Example: "She barked orders at everyone."

This suggests that the person is being compared to a dog, implying aggressiveness or dominance.

4. Dead Metaphor: These are metaphors that have become so common that they no longer register as figurative language. The comparison is no longer noticed or thought of in metaphorical terms. Example: "The leg of a table."

Here, "leg" is no longer seen as a metaphor but a literal description.

5. Mixed Metaphor: A mixed metaphor combines two or more metaphors that may create a unique or sometimes confusing image. It can add humor, surprise, or complexity to a text.

Example: "We'll burn that bridge when we come to it."

This combines "burning bridges" (meaning to sever ties) with "crossing bridges" (a metaphor for facing challenges), creating a whimsical or contradictory image.

Functions of Metaphor in Literary Texts: Metaphors are not only decorative elements; they perform several important functions that enhance the overall meaning and impact of a text. Let's explore some of the key functions of metaphors.

1. Aesthetic Function: One of the primary functions of a metaphor is to make the text more beautiful and expressive. Metaphors contribute to the aesthetic quality of a literary work by painting vivid pictures and evoking emotions. They add a layer of artistic value to the text. For example, instead of saying "the sky was red," a writer might say, "the sky was a burning canvas." This phrase evokes a more powerful, colorful image, stirring the reader's imagination.

The aesthetic function of metaphors is especially prominent in poetry, where vivid imagery plays a central role in creating mood and atmosphere.

2. Cognitive Function: Metaphors help readers understand complex or abstract ideas by relating them to familiar concepts. This function is particularly valuable in philosophical, scientific, and literary texts, where abstract concepts need to be made accessible.

For instance, describing life as a journey helps readers understand personal growth, challenges, and goals in a more concrete way. Through metaphor, abstract ideas such as love, time, or death become easier to comprehend.

Metaphors act as cognitive tools, simplifying complex topics and making them relatable to the reader's experience and knowledge.

3. Emotional Function: Metaphors are powerful tools for expressing emotions. They allow writers to convey feelings in a more intense and nuanced way than literal language. By using metaphors, authors can evoke strong emotional responses in their audience.

For example, describing grief as "a heavy weight on one's shoulders" allows the reader to feel the burden of sadness or loss, even if they've never experienced it

in a literal sense. The metaphor adds depth to the emotional experience and engages the reader's empathy.

Conclusion: Metaphors are much more than just a stylistic device; they are fundamental to how we understand and interpret literary texts. Whether enhancing the aesthetic appeal of a text, aiding in the comprehension of complex ideas, or expressing deep emotional experiences, metaphors add layers of meaning and richness to writing.

In literary analysis, it is crucial to identify and interpret metaphors in order to appreciate their full impact on a text. Through their various types and functions, metaphors help shape the way we view the world, both in literature and in life itself.

References

1. Black, M. (1993). *Metaphor and Thought: Analytic Approaches to Problems in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press.
2. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
3. Kittay, E. F. (1987). *Metaphor: Its Cognitive Force and Linguistic Structure*. Clarendon Press.
4. Ricoeur, P. (1978). *The Rule of Metaphor: Multi-disciplinary Studies of the Creation of Meaning in Language*. University of Toronto Press.
- 5.

SEMANTIC FEATURES OF ANTONYM AS A MEANING UNIT

Axmadjanov Tursunpo'lat Axmadjon o'g'li

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti

Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi katta o'qituvchisi

axmadjanovtursunpolat@gmail.ru

Hasanboyeva Maftuna A'zamjon qizi

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti

ENG-AU-22 guruh talabasi

hasanboyevamaftuna@gmail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada antonimlarning semantik xususiyatlari tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Antonimlar so'z ma'nosining muhim birliklaridan biri sifatida qaralib, ular o'rtasidagi qarama-qarshilik, ziddiyat va mantiqiy munosabatlar o'rganiladi. Shuningdek, antonimlarning turli turlari (gradual, komplementar va konversiv antonimlar) hamda ularning nutqdagi funksional ahamiyati yoritiladi. Tadqiqot davomida antonimlarning semantic maydon hosil qilishdagi roli, kontekstga bog'liqligi va stilistik imkoniyatlari misollar orqali ko'rsatib beriladi. Natijada, antonimlar til tizimida nafaqat qarama-qarshi ma'noni ifodalovchi birlik, balki fikrni aniqlashtiruvchi va ifodani boyituvchi muhim vosita ekanligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: *antonim, semantika, ma'no birligi, qarama-qarshilik, semantic munosabat, leksik birlik, gradual antonim, komplementar antonim, konversiv antonim, kontekst, stilistika*

Annotation: This article analyzes the semantic features of antonyms from a linguistic perspective. Antonyms are considered as one of the important units of word meaning, and the oppositional, contrastive, and logical relationships between them are examined. The study also highlights different types of antonyms (gradable, complementary, and converse antonyms) as well as their functional significance in speech. Furthermore, the role of antonyms in forming semantic fields, their context-dependence, and their stylistic potential are illustrated with examples. The research concludes that antonyms are not only units expressing opposite meanings in the language system, but also important tools for clarifying ideas and enriching expression.

Keywords: *antonym, semantics, meaning unit, opposition, semantic relation, lexical unit, gradable antonym, complementary antonym, converse antonym, context, stylistics*

Аннотация: В данной статье анализируются семантические особенности антонимов с точки зрения лингвистики. Антонимы рассматриваются как одна из важных единиц значения слова, при этом изучаются их противопоставительные, контрастные и логические отношения. Также освещаются различные типы антонимов (градуальные, комплементарные и конверсивные) и их функциональное значение в речи. В ходе исследования на примерах показана роль антонимов в формировании семантических полей, их зависимость от контекста и стилистический потенциал. В результате делается вывод о том, что антонимы в языковой системе являются не только средствами выражения противоположного значения, но и важным инструментом уточнения мысли и обогащения речи.

Ключевые слова: *антоним, семантика, единица значения, противопоставление, семантическое отношение, лексическая единица, градуальные антонимы, комплементарные антонимы, конверсивные антонимы, контекст, стилистика*

An antonym is a word that has the opposite meaning of another word. It refers to a word that is completely different from another one. They also are called opposites. The opposite of an antonym is a synonym. Hot and cold are antonyms, whereas hot and torrid are synonyms.

As criteria of allocation of antonyms the following have been put forward: a possibility of the use of words in the given statement at opposition, identical area of lexical compatibility.

Bulahovskiy L.A. marked, "antonyms, basically, concern to expression of qualities, but are possible as at the name of actions and conditions of negative or cancelling character".

It is impossible to agree, however, that "underantonymy understand not idle time contrast which is maybe expressed by addition of denying (to speak – to not speak, white – not white), and oppositions supposing this value expressed by various roots (dry – wet, a life – death)".

Distinctly enough two groups of words which values are antonymous differ. Their distinctions are caused by how in word meanings partitioning various pieces of

the validity and a parity of signs allocated in them are presented. Partitioning of various parts of " semantic space " is based on various principles.

Its any part is maybe presented doubly: first, by allocation more or less the stable pieces of this space getting rather independent characteristics. Secondly, by antonymic polarization, that is an establishment of two polar points.

For a designation of specific subject matters and the phenomena in language the first way of partitioning of " semantic space " is used, mainly, and at allocation of varied qualitative and estimated signs – the second way.

The basic group of antonyms is represented with the words designating certain qualities which allocation is possible only as a partition of the given qualities by means of values opposite each other. Antonymic word is in that case structurally necessary for them.

The special type of antonyms is presented in pairs words between which values " without the rest " the certain semantic area is distributed; a member of such group are opposed each other: to be present-to be absent, married – single.

Antonyms are used as means of creation of contrast in literary and art works: For the sea Black, for the sea White In black nights and in white days, wild person dumb looks.

Komisarov B.H. approves that all can be divided antonyms on two groups: root and affixal antonyms .

Availability antonymic characteristics in values of root words-antonyms linguistics in following two features:

1. In the regular use in structure of antonymic contexts.
2. In a generality of their lexical compatibility.

As the antonymous characteristic can be fixed to value of a root word – an antonym only in the event that this word will be used on a regular basis in speech for expression of opposition.

Words with opposite value can exist in language only so far as as they on a regular basis generating in speech as antonyms, that is in direct opposition each other.

Contexts in which the word is used in common with the antonym and direct opposition to it, refer to as antonymous contexts. Commissioners B.H. Pays our attention to that fact, that in modern English language root words – antonyms on a regular basis generating in five typical antonymous contexts. The typical context 1 is characterized by value of generality. Opposed words are used as the homogeneous parts of the offer connected either coordinating, or dividing communication.

If you have obeyed all the rules, good and bad, and you still come out at the dirty end, then i say the rules are no good. (M. Wilson, Life with Lighting.)

The Typical context 2 is characterized by value of direct opposition (Instead of is, and opposite. Opposed words are used as the homogeneous parts of the offer connected by adversative communication.

He was alive, not dead. (B. Show, The Apple Cart.) The Typical context 3 is characterized by value of alternativeness.

You will see if ye were right or wrong. (A. Cronin, The Harther's Castle.) The typical context 4 is characterized by availability of a contrast background.

The opposed words are used as the same sentence part in two parallel designs.

The whole was big, oneself was little. (J. Galsworthy, *The White Monkey*.) The Typical context 5 is characterized by availability of simple use in common and has no neatly the expressed structural formula.

Opposed words are used as various sentence parts within the limits of one or two offers connected on sense.

In its great presence our small sorrows creep away, ashamed. (J. K. Jerome, *Three Men in a Boat*.) The Special form of a typical context 5 is use in common of two inverse actions as homogeneous parts of the offer.

I've lost and won more lawsuits than any man in England. (W. M. Thackeray, *Vanity Fair*.) It is important to note, that each pair antonyms is on a regular basis opposed in one or several typical contexts. Separate pairs antonyms differ and by quantity of typical contexts in which they are used, and on frequency of their use in such context.

The regular use in structure of antonymous contexts is the basic linguistic parameter of an accessory of a word to antonyms. The second parameter of antonymy is generality of lexical compatibility at members resisting each other antonymic vapor serves.

For words-antonyms almost full concurrence of areas of lexical compatibility that does possible their regular use in common in the contexts expressing opposition is characteristic.

The generality of compatibility of two antonyms is sometimes realized so distinctly, that there is a possibility to use a word in stable combinations in which its antonym is usually used only.

Affixal antonyms are formed by direct accession to a word of a negative affix.

In it difference of an affixal antonym from root also consists. Unique regular means of affixal formation of words-antonyms are negative prefixes un-, in-(il-, im-, ir-), dis-. All other negative suffixes form only separately antonymic pairs which are rather seldom used in antonymous contexts.

In modern English language there is no word to which it is possible to create an antonym by direct accession to it, for example, a negative suffix-less.

In antonyms of a different root the antonymous characteristic has no formal expression and is fixed as a result of use of a word in typical antonymous contexts.

Otherwise business with affixal antonyms is. At words the antonymous characteristic appears as a result of accession of a prefix which is its formal carrier. Owing to a prefix the asked to speak gets the value opposite to a word meaning, having the same root, but not having prefix.

Antonymy contextual differs from antonymy system the fact of direct opposition, contrast.

Usually, this opposition is given only in the certain speech situation – outside of a context, such words are not treated as antonymous. Opposition is not, consequently, property of their values, the semantic characteristic of these words, and has figurative character.

BIBLIOGRAPHY

1. <https://simple.wikipedia.org/wiki/Antonym>
2. Булаховский Л.А. Введение в языкознание.-М. Политиздат,1953.-Ч.2,С.45.

3. Комиссаров В.Н. Словарь антонимов современного английского языка. М. Изд – во “Международные отношения”, 1964. Сс7 – 18.
4. <http://www.teachingenglish.org.uk/think/knowledge-wiki/backchaining>
5. <https://en.wikipedia.org/wiki/Semantics>

O'ZBEK TILIDAGI KONNOTATIV BIRLIKLARNING MADANIY ASOSLARI VA KONSEPTUAL TAHLILI

Mustofakulova Maftuna

Jizzax davlat pedagogika universiteti

katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilidagi konnotativ birliklarning madaniy asoslari va konseptual tuzilishi tadqiq qilingan. Tadqiqot A.Qodiriy va Cho'lpon asarlaridan olingan badiiy misollar orqali konnotativ ma'nolarning milliy-madaniy zaminini tahlil qiladi. Xalq maqollari, islomiy tasavvurlar, an'anaviy turmush tarzi, tabiat-hayvonot dunyosi, raqamlar va ranglar bilan bog'liq konnotativ qatlamlar lingvokulturologik va kognitiv tilshunoslik metodlari asosida tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: *konnotatsiya, lingvokulturologiya, konsept, badiiy matn, o'zbek tili, madaniy ma'no, kognitiv tilshunoslik.*

Аннотация: В данной статье исследуются культурные основы и концептуальная структура коннотативных единиц в узбекском языке. На основе художественных примеров из произведений А.Кадыри и Чулпана анализируется национально-культурная база коннотативных значений. Рассматриваются коннотативные пласты, связанные с народными пословицами, исламскими представлениями, традиционным бытом, миром природы и животных, числами и цветами.

Ключевые слова: коннотация, лингвокультурология, концепт, художественный текст, узбекский язык, культурное значение.

Abstract: This article examines the cultural foundations and conceptual structure of connotative units in the Uzbek language. Through literary examples from the works of A. Kodiriy and Chulpon, the national-cultural basis of connotative meanings is analyzed. Connotative layers related to folk proverbs, Islamic concepts, traditional lifestyle, nature and the animal world, numbers and colors are described using methods of linguo-culturology and cognitive linguistics.

Keywords: *connotation, linguo-culturology, concept, literary text, Uzbek language, cultural meaning, cognitive linguistics.*

Kirish. Konnotatsiya muammosi jahon tilshunosligida turli nuqtai nazarlardan o'rganilgan. Ingliz tilshunosligida J. Dickens, S. Hervey va I. Higginsning tarjima nazariyasiga oid tadqiqotlarida konnotativ ma'noning 15 ta asosiy turi ajratilgan bo'lib, ularning har biri tarjima amaliyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi [1]. O'zbek tilshunosligida Nurmonov A., Mahmudov N. va boshqalar ta'kidlashicha, o'zbek tilida denotativ ma'nodan tashqari qo'shimcha hissiy-baholovchi ma'noga ega birliklar soni ancha ko'p bo'lib, xalqning ruhiyati, dunyoqarashi va qadriyatlarini aynan konnotativ qatlamda o'z ifodasini topadi [2].

Ushbu tadqiqotning maqsadi o'zbek tilidagi konnotativ birliklarning madaniy asoslarini lingvokulturologik va kognitiv tilshunoslik metodlari asosida tavsiflab, ularning konseptual tuzilishini badiiy matn misolida tahlil qilishdan iborat.

O'zbek tili leksikasida ko'p asrlar mobaynida shakllanib kelgan madaniy-milliy qatlam mavjud bo'lib, u tildagi konnotativ birliklarning asosini tashkil etadi. Ushbu birliklarni quyidagi madaniy asoslar bo'yicha tasniflash mumkin:

- 1) xalq maqol va matallaridan kelib chiquvchi birliklar;
- 2) islomiy va Qur'on tasavvurlarni aks ettiruvchi birliklar;
- 3) an'anaviy turmush tarziga bog'liq birliklar;
- 4) tabiat va hayvonot dunyosiga nisbatan shakllangan birliklar;
- 5) raqamlar va miqdor ifodalovchi birliklar;
- 6) ranglar orqali ifodalanadigan tasvirlar;
- 7) murojaat shakllari va kinoya asosidagi birliklar.

O'zbek xalq maqollari konnotativ birliklarning eng boy manbayi hisoblanadi. Masalan, "Mehmon - atoyi xudo" maqolida "mehmon" so'zi oddiy tashrif buyuruvchi ma'nosidan chiqib, muqaddas, hurmat-izzat ko'rsatilishi lozim bo'lgan shaxs konnotatsiyasini qabul qiladi. Bu konnotatsiya o'zbek xalqining mehmondo'stlik qadriyatlarini bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir.

O'zbek tilidagi konnotativ birliklarning ikkinchi muhim madaniy asosi islomiy va Qur'oniy tasavvurlar hisoblanadi. Islom dini o'zbek xalqining ma'naviy hayotiga chuqur singib ketgan bo'lib, bu holat til birliklarining konnotativ qatlamida ham yaqqol namoyon bo'ladi. Xususan, "bisot", "aziz", "karomat", "barakat", "niyat", "sahodat" kabi so'zlar islomiy kontekstdan kelib chiqqan konnotativ ma'nolarga ega. "Baraka" so'zi, masalan, denotativ jihatdan "ilohiy ne'mat, fayz" ma'nosini anglatadi, nutqda u "boylik, farovonlik, mehnat samarasi, oilaviy totuvlik" konnotatsiyalarini qabul qiladi. A. Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida ushbu so'z quyidagicha ishlatilgan: *"Yomon xotinning shum qadami bilan uyimdan baraka ko'tarilganligini va barcha barakalarimni rafiqam Saodat bilan birga ko'milganligini onglab, keyingi xoti-nimni taloq qildim.[3]"*

An'anaviy turmush tarziga bog'liq konnotativ birliklar o'zbek tilidagi uchinchi muhim madaniy qatlamni tashkil etadi. Bu qatlamga xona-joy, kiyim-kechak, ovqat-ichimlik, qishloq xo'jaligi bilan bog'liq so'zlar kiradi. Masalan, "non" so'zi o'zbek madaniyatida oddiy oziq-ovqat mahsulotidan ancha yuqori turuvchi, muqaddaslik, mehnat, oilaviy birlik va ota-ona hurmati konnotatsiyalarini qamrab oluvchi ramziy birlikdir. "Nonni yerga tashlamaslik", "non sindirish", "non-tuz" kabi iboralar bu konnotatsiyani yaqqol ifodalaydi. A. Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida "non" obrazi quyidagicha konnotativ yuk bilan qo'llanadi: *"Qutidor to'sindan muddaoning kim va nima to'g'ri-sida bo'lg'anlig'ini payqab qoldi va o'zida bir turlik o'ngg'aysizlik sezdi. Ziyo aka To'ybekaning yozgan dasturxonini tuzatib, kulchalarni sindirdi. Hasanali bilan qutidorni nong'a taklif qilib o'zi maqsadni ochiqroq onglatmoqchi bo'ldi.[3]"*

Tabiat va hayvonot dunyosi bilan bog'liq konnotativ birliklar ham o'zbek badiiy matni uchun xarakterlidir. V.N.Teliyaning konnotatsiya haqidagi qarashlariga ko'ra, bunday birliklar milliy konseptosfera bilan uzviy bog'liq bo'lib, ularni o'sha madaniyatdan ajratgan holda to'liq anglash qiyin [4]. A. Qodiriyning "O'tkan kunlar"

asaridagi *"arslon yuraklik Otabek"* birikmasi qahramonning jasoratini, ruhiy kuchini ifodalovchi konnotativ vositadir.

Raqamlar ham o'zbek madaniyatida chuqur konnotativ ma'nolarga ega. Cho'lponning *"Kecha va Kunduz"* romanida *"yetti iqlimga ketdi"* iborasi real raqam sifatida emas, balki keng miqyosli, dunyo bo'ylab tarqalgan degan ramziy ma'noni anglatadi.

O'zbek madaniyatida ranglar oddiy vizual tasvirlardan ko'ra chuqur semantik va madaniy tizimni ifodalaydi. Ranglar tilshunoslikda konnotativ tizim sifatida qaraladi, ya'ni ular oddiy rangni bildirishi bilan birga madaniy axloqiy va hissiy qadriyatlarni ham aks ettiradi. Masalan, oq rang O'zbek adabiyotida va folklorda poklik, sof niyat, begunohlik va hayotning ijobiy tomonlarini ramziy ifodalaydi; u ko'pincha muqaddaslik, tozalik va ezgulik bilan bog'lanadi, bu esa ayrim tadqiqotlarda oq rangning metaforik pokligi va ma'naviy sof sifatida ko'rilishi bilan tasdiqlangan [5].

Xulosa. O'zbek tilidagi konnotativ birliklarning madaniy asoslari va konseptual tuzilishi o'zbek xalqining mehmondo'stlik, vatanparvarlik, oilaviy qadriyatlarga bo'lgan munosabatini o'zida mujassam etadi. Ushbu birliklarni o'rganish nafaqat tilshunoslik, balki tarjimashunoslik, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslik uchun ham muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. M. Xrojiddinovaning ta'biri bilan aytganda, konnotativ ma'no til sohibining baholash nigohining mahsuli bo'lib, u har doim milliy-madaniy zamindan oziqlanadi [6].

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Dickins J., Hervey S., Higgins I. Types of connotative meaning, and their significance for translation // *Thinking Arabic Translation*. – 2nd ed. – London; New York: Routledge, 2016. – P. 135.
2. Nurmonov A., Mahmudov N., Ahmedov A., Solixojayeva S. O'zbek tilining mazmuniy sintaksisi. – Toshkent: Fan, 1992. – B. 118.
3. https://arm.navoiyuni.uz/wpcontent/uploads/2019/04/utgan_kunlar_ziyouz_com.pdf
4. Teliya V.N. Russkaya frazeologiya: semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekty. – Moskva: Shkola «Yazyki russkoy kultury», 1996. – S. 214.
5. Kalonova N. Linguocultural features of english and uzbek phraseological units denoting colours // *Modern Scientific Research*. – 2026. – T. 4. – №. 1. – C. 5-11.
6. Xrojiddinova M. Rang-tus bildiruvchi so'zlarning salbiy konnotatsiyani ifodalashi // *Advances in Science and Education*. – 2025. – T. 1. – №. 03. – B. 69–71.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA ENERGETIKAGA OID LEKSIK BIRLIKLARNING STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Nizomova Zebo Meliyevna

Jizzax davlat pedagogika universiteti

tayanch-doktoranti

+998919440012

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi energetikaga oid leksik birliklarning struktur va semantik xususiyatlari qiyosiy-lingvistik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda energetika terminlarining morfologik tuzilishi, so'z yasash modellari, semantik guruhlari hamda ularning ikki tildagi qo'llanish xususiyatlari yoritilgan. Tahlil natijasida energetika sohasiga oid leksik birliklar sodda, qo'shma va terminologik birikmalar shaklida faol qo'llanishi, ularning ma'noviy jihatdan ishlab chiqarish, uzatish, iste'mol, texnologik jarayon va qayta tiklanuvchi energiya manbalari bilan bog'liq semantik maydonlarni tashkil etishi aniqlandi.

Kalit so'zlar. *Energetika terminologiyasi, leksik birlik, struktur tahlil, semantik tahlil, qiyosiy tilshunoslik, terminologiya, ingliz tili, o'zbek tili.*

Аннотация. В данной статье проводится сравнительно-лингвистический анализ структурных и семантических особенностей лексических единиц, относящихся к энергетике, в английском и узбекском языках. В исследовании рассматриваются морфологическая структура энергетических терминов, модели словообразования, их семантические группы, а также особенности употребления в двух языках. В результате анализа установлено, что лексические единицы энергетической сферы активно функционируют в форме простых, сложных и терминологических сочетаний и образуют семантические поля, связанные с производством, передачей, потреблением энергии, технологическими процессами и возобновляемыми источниками энергии.

Ключевые слова. *Энергетическая терминология, лексическая единица, структурный анализ, семантический анализ, сравнительное языкознание, терминология, английский язык, узбекский язык.*

Abstract. This article presents a comparative linguistic analysis of the structural and semantic features of lexical units related to energy in English and Uzbek. The study examines the morphological structure of energy terms, word-formation patterns, semantic groups, and their usage in both languages. The analysis shows that lexical units in the field of energy are actively used in the form of simple, compound, and terminological word combinations, and they form semantic fields related to energy production, transmission, consumption, technological processes, and renewable energy sources.

Keywords. *Energy terminology, lexical unit, structural analysis, semantic analysis, comparative linguistics, terminology, English, Uzbek.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda ilmiy-texnik terminologiyani o'rganish dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, energetika sohasi bugungi kunda iqtisodiyot, sanoat, ekologiya va texnologik taraqqiyot bilan chambarchas bog'liq bo'lgani sababli, ushbu sohaga oid leksik birliklar til tizimida faol qatlamlardan birini

tashkil etadi. Energetika terminologiyasi nafaqat maxsus ilmiy muloqot vositasi, balki zamonaviy jamiyatning texnologik tafakkurini aks ettiruvchi muhim lisoniy hodisa sifatida ham ahamiyat kasb etadi.

Ingliz va o'zbek tillaridagi energetikaga oid terminlarni qiyosiy jihatdan o'rganish ularning struktur qurilishi, semantik maydoni va terminologik tizimini aniqlashda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega. Ayniqsa, global texnologik axborot oqimida ingliz tilining ustuvor mavqei, o'zbek tilida esa yangi ilmiy-texnik terminlarning faol o'zlashuvi mazkur sohani lingvistik jihatdan chuqur tahlil qilish zaruratini yuzaga keltiradi.

Energetikaga oid leksik birliklarning morfologik tahlili energiya o'rganilishi, taqsimlanishi va iste'mol qilinishiga tegishli bo'lgan so'zlarning tuzilishi va shakllanishini o'rganishni o'z ichiga oladi. Ma'lumki, so'z yasashning turli morfologik usullari mavjud, jumladan: affiksatsiya, qo'shma so'zlar yasash, konversiya, qisqartirish, aralashma (blending), back-formation, akronimlar va bosh harflar kombinatsiyasi (initialism), boshqa tildan olingan so'zlar va eponimlar. Ushbu usullar murakkab tushunchalar, texnologiyalar va innovatsiyalarni aniq tasvirlash imkonini beradi, shuningdek, tilning ilmiy va texnologik rivojlanishga moslashuvchanligini ko'rsatadi. Bizning tadqiqotimiz ham ushbu so'z yasash usullarining ayrimlariga bevosita bog'liqdir.

Tadqiqotimizda tilning leksik terminologiya tizimiga kiradigan 6000 ta atama tahlil qilindi [1,2]. Ulardan 3560 tasi affiksatsiya yordamida, taxminan 930 tasi esa qo'shma atamalar orqali yasalgan. Qolgan 1510 leksik birlik esa aralashma, konversiya, qisqartirish va akronimlar kabi morfologik guruhlardan iborat. Terminologik iboralar faqat energetika tiliga xos emas, balki har qanday fan va texnologiya tiliga ham xos xususiyatdir. Bu, asosan, atamalarning murakkablashuvi va ilmiy bilimlarning tezlashuvi bilan izohlanadi.

Morfologik usullar orasida eng samaralisi *suffiksial usul* bo'lib, u ikkala til uchun ham ko'proq atamalar yasash imkonini beradi [3]. Elektroenergetika terminlarida ko'plab lotincha va yunoncha termin-elementlar uchraydi, ular asosan prefiks sifatida ishlatiladi.

So'z qo'shish usuli ham unumli hisoblanadi. U tahlil jarayonidagi ingliz terminlarining 9,5% ini va o'zbek terminlarining 8,5% ini tashkil qiladi.

Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalariga mansub bo'lishiga qaramay, sintaktik usul orqali termin yasash natijalari o'xshashliklarga ega. Asosiy o'xshashlik ikki komponentli termin-birikmalar ustunlik qiladi. Ingliz terminologiyasida sintaktik usul yordamida 82% birlik, o'zbek terminologiyasida esa 83% birlik hosil qilinadi.

Farqlardan biri shundaki, ingliz tilida eng keng tarqalgan model - barcha elementlari otlardan tashkil topgan birikmalar bo'lsa, o'zbek tilida esa eng ko'p uchraydigan modellarda ot va sifat birikmasi mavjud. Shuningdek, ingliz tilidagi ko'p komponentli, predlogli terminologik birikmalarga o'zbek tilida yuklamali ekvivalentlar mos keladi.

Semantik usullar orasida eng ko'p qo'llanilgani *metafora* va *metonimiya* ma'no ko'chirishlaridir [4]. Elektroenergetika terminologiyasida ko'plab termin-metaforalar mavjud. Ular maxsus elektrotexnik lug'atlarda qayd etilgan bo'lishi yoki faqat kontekstual ravishda qo'llanishi mumkin.

Elektroenergetika terminologiyasida ma'no ko'chirish usullaridan biri sifatida metafora keng qo'llaniladi va u ikki asosiy guruhga bo'linadi: antropomorf metaforalar, ya'ni bevosita inson va uning faoliyati bilan bog'liq bo'lgan metaforalar (tana qismlari, jismoniy holatlar, uy-ro'zg'or buyumlari, kiyim-kechak, munosabatlar orqali amalga oshadi), va noantropomorf metaforalar, ya'ni inson atrofidagi hodisalar yoki tabiiy obyektlar bilan bog'liq metaforalar (hayvon nomlari, rang belgilariga asoslangan) [5]. Shu bilan birga, kontekstual metaforalar ham mavjud bo'lib, ular faqat professional muloqotda ishlatiladi.

Elektroenergetika terminologiyasida termin hosil qilish jarayoni nafaqat terminologizatsiya va metaforaga, balki metonimik ma'no ko'chirishga ham asoslanadi, bunda ma'no bir obyektдан boshqa obyektga yaqinlik yoki bog'liqlik jihatidan ko'chiriladi va kontekstga qarab yangi yoki o'zgargan ma'no hosil bo'ladi. Shu bilan birga, terminlar boshqa tillardan, xususan yunon va lotin tillaridan, shuningdek boshqa fanlardan o'zlashtiriladi, bu esa ilmiy aloqadorlikni va fanlararo terminologik boylikni ta'minlaydi [6]. O'zlashtirish jarayonida ona tilida ekvivalenti mavjud bo'lmagan tushunchalarni ifodalash, ko'pma'nolilikni kamaytirish va ixcham yagona termin yaratish maqsad qilib qo'yiladi. Natijada elektroenergetika sohasida terminlar morfologik, sintaktik, semantik usullar bilan birgalikda shakllanib, fanlararo aloqadorlikni ta'minlaydigan, xalqaro tushunishga mos ilmiy leksik birliklarni hosil qiladi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek tillaridagi energetikaga oid leksik birliklar murakkab struktur va semantik tizimni tashkil etishini ko'rsatdi. Ular sodda, yasama, qo'shma va terminologik birikmalar shaklida namoyon bo'lib, energetika sohasining ilmiy-texnik mazmunini ifodalashda muhim lisoniy vosita sifatida xizmat qiladi.

Semantik jihatdan ushbu birliklar energiya manbalari, ishlab chiqarish, uzatish, texnik parametrlar, iste'mol, samaradorlik va ekologik energetika kabi asosiy maydonlarga ajraladi. Bu esa energetika terminologiyasining tizimlilik, aniqligi va funksional boyligini ko'rsatadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek tillarida energetika terminlari ko'p hollarda mazmunan mos bo'lsa-da, ularning struktur ifodalanishi, so'z yasash modellari va terminologik shakllanish jarayonida muayyan farqlar mavjud. Ayniqsa, ingliz tilining global ilmiy til sifatidagi mavqei o'zbek energetika terminologiyasining shakllanishi va boyishiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G. G. Olkhovskiy. "Power industry in acronyms and abbreviations in English-Russian". English-Russian Dictionary Copyright JSC "TsKB "BIBKOM" & LLC "Agentstvo Kniga-Service". Moscow, 2009.
2. Cleveland, Cutler J., and Christopher G. Morris, eds. *Dictionary of energy*. Elsevier, 2005.
3. Pronina, Raisa Fedorovna. "A Manual for Translation of English Scientific and Technical Literature." 1973. p.58.
4. Булановская Т.А. Метонимия как способ образования терминов // Научно-техническая терминология. – Вып. 1. – М., 1998. – С. 47–52.

5. Дудецкая С. Г. Метафоризация как способ терминообразования (на материале английской терминологии черепно-челюстно-лицевой хирургии и стоматологии): автореф. дис. ... канд. филол. наук. Самара, 2007. 24 с.
6. Гринев-Гриневич С.В. Терминоведение: учеб. пособие для студ. выс. учебн. заведений. М.: Академия, 2008. 304 с.

ISSUES OF PLOT AND FABULA IN NARRATIVE IN ENGLISH LITERATURE

Yo'ldosheva Durdona Odiljon qizi

*Namangan Davlat Chet tillar Instituti tayanch doktoranti
University of Business and science stajyor-o'qituvchisi
dryuldosheva@gmail.com*

Abstract. This article examines the fundamental components of narrative structure, namely fabula and plot, and analyzes their interrelationship in storytelling. While fabula represents the chronological sequence of events, the plot reflects the artistic arrangement and structuring of these events by the author. The study explores the cause-and-effect nature of plot construction, its role in creating dramatic development, and its contribution to the overall compositional unity of a literary work. In addition, the theoretical perspectives of Russian Formalism, particularly those of Viktor Shklovsky, as well as the interpretations provided by E. M. Forster, are discussed to highlight the conceptual distinctions between fabula and plot. The article emphasizes the significance of plot in shaping narrative impact and its close connection with composition in literary texts.

Keywords: *fabula, plot, composition, narrative structure, storytelling, cause and effect, dramatic development, Russian Formalism*

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy hikoyachilikning asosiy tarkibiy qismlari hisoblangan fabula va syujet tushunchalari hamda ularning o'zaro munosabati tahlil qilinadi. Fabula voqealarning tabiiy-xronologik ketma-ketligini ifodalasa, syujet ushbu voqealarning muallif tomonidan badiiy jihatdan qayta ishlangan shaklini aks ettiradi. Tadqiqotda syujetning sabab-oqibat bog'liqligiga asoslangan tuzilishi, uning dramatik rivojlanishi va kompozitsion yaxlitlikni ta'minlashdagi roli ko'rib chiqiladi. Shuningdek, rus formalizmi vakillari, xususan Viktor Shklovsky tomonidan ilgari surilgan fabula va syujet nazariyasi hamda E. M. Forster tomonidan berilgan izohlar asosida ushbu tushunchalarning nazariy asoslari yoritiladi. Maqolada syujetning badiiy matndagi ahamiyati, uning kompozitsiya bilan uzviy bog'liqligi hamda o'quvchiga estetik ta'sir ko'rsatishdagi o'rni tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: *fabula, syujet, kompozitsiya, hikoyachilik, narrativ tuzilma, sabab-oqibat, dramatik rivojlanish, rus formalizmi.*

АННОТАЦИЯ. В данной статье рассматриваются основные компоненты нарративной структуры — фабула и сюжет, а также анализируется их взаимосвязь в повествовании. Фабула представляет собой хронологическую последовательность событий, тогда как сюжет отражает художественную

организацию и структурирование этих событий автором. В исследовании изучается причинно-следственный характер построения сюжета, его роль в создании драматического развития и вклад в общую композиционную целостность литературного произведения. Кроме того, рассматриваются теоретические положения русского формализма, в частности взгляды Виктор Шкловский, а также интерпретации Эдвард Морган Форстер, что позволяет выявить концептуальные различия между фабулой и сюжетом. В статье подчеркивается значимость сюжета в формировании нарративного воздействия и его тесная связь с композицией художественного текста.

Ключевые слова: *фабула, сюжет, композиция, нарративная структура, повествование, причинно-следственная связь, драматическое развитие, русский формализм*

Two fundamental and indispensable elements of any story are the fabula and the plot. Without these two elements, it is not possible to create a narrative. As writers embark on their creative journey, it is from the foundation of fabula and plot that they begin constructing the intricate web of their storytelling. The distinction between fabula and plot is vital for writers and readers alike, as it enables a deeper understanding of the storytelling process and the appreciation of the multifaceted layers that make up a truly unforgettable tale.

The fabula is the chronological narration of events unfolding in their logical-temporal sequence. It objectively represents the occurrences within the story, where causality dictates that causes precede their corresponding effects. This inherent truthfulness to the sequence of events enhances the authenticity and credibility of the narrative.

As the fabula lays out the raw materials of the story, it sets the stage for the plot to weave its magic. The plot transforms these factual events into a captivating and cohesive storytelling experience. The story gains depth, emotion, and thematic resonance through the plot's artful arrangement and manipulation of the fabula's elements.

Relation between Fabula and Plot. While the fabula adheres strictly to the order of events, the plot introduces an element of creativity and authorial intent. It involves the author's imaginative choices, interweaving twists and turns, and the strategic placement of climactic moments.

The plot breathes life into the sequence of events, giving rise to the ebb and flow of tension, suspense, and resolution.

In a literary work, film, or other narrative, the plot is the mapping of events in which each one (except the final) affects at least one other. Plot is similar in meaning to the term storyline. Simple plots, such as in a traditional ballad can be linearly sequenced, but plots can form complex interwoven structures.

This basic plot maps as a cause-and-effect sequence of main events. E. M. Forster described plot events as relating through the principle of cause-and-effect the causal events of a plot can be thought of as a selective collection of events from a narrative, all linked by the connector "and so". According to American science fiction writer Ansen Dibell the term plot highlights important points which have consequences within the story, in the narrative sense.

The premise sets up the plot, the characters take part in events, while the setting is not only part of, but also influences, the final story.

In common usage (e.g., a "film plot"), the word plot more often refers to a narrative summary, or story synopsis. The term plot originally served as a verb, as part of the craft of writing, referring to the writer devising and ordering story events. (A related meaning is the oldest: a character's planning of future actions in the story.)

Early 20th-century English novelist E. M. Forster described plot as the cause-and-effect relationship between events in a story. According to Forster, "The king died, and then the queen died, is a story, while The king died, and then the queen died of grief, is a plot."

The literary theory of Russian Formalism in the early 20th century divided a narrative into two elements: the fabula and the syuzhet. A fabula is the chronology of the fictional world, whereas a syuzhet is a perspective or plot thread of those events. Formalist followers eventually translated the fabula/syuzhet to the concept of story/plot. This definition is usually used in narratology, in parallel with Forster's definition. The fabula (story) is what happened in chronological order. In contrast, the syuzhet (plot) means a unique sequence of discourse that was sorted out by the (implied) author. That is, the syuzhet can consist of picking up the fabula events in non-chronological order; for example, fabula is a1, a2, a3, a4, a5, ..., an, syuzhet is a5, a1, a3.

The Russian formalist Viktor Shklovsky, viewed the syuzhet as the fabula defamiliarized. Defamiliarization or "making strange," a term Shklovsky coined and popularized, upends familiar ways of presenting a story, slows down the reader's perception, and makes the story appear unfamiliar. Sterne uses temporal displacements, digressions, and causal disruptions (for example, placing the effects before their causes) to slow down the reader's ability to reassemble the (familiar) story. As a result, the syuzhet "makes strange" the fabula.

A story (fabula) orders events from beginning to end in a time sequence.

Consider the following events in the European folk tale "Cinderella":

The prince searches for Cinderella with the glass shoe

Cinderella's sisters try the shoe on themselves but it does not fit them

The shoe fits Cinderella's foot so the prince finds her

The first event is causally related to the third event, while the second event, though descriptive, does not directly impact the outcome. As a result, according to Ansen Dibell, the plot can be described as the first event "and so" the last event, while the story can be described by all three events in order.

In The Wizard of Oz film, Dorothy makes three friends. The Wizard of Oz are easy to name, and he gives as examples:

A tornado picks up a house in Kansas and drops it on a witch in a fantastical land.

A girl and her dog meet three interesting traveling companions: a scarecrow, a tin woodsman, and a lion.

A wizard sends them on a mission to get a broomstick.

They melt another witch with a bucket of water, completing their mission.

The story would contain other incidents, like when the protagonists fall asleep in a field of poppies, or how the dog causes problems with the neighbor.

The German playwright and novelist Gustav Freytag wrote *Die Technik des Dramas*, a definitive study of the five-act dramatic structure, in which he laid out what has come to be known as Freytag's pyramid. Under Freytag's pyramid, the plot of a story consists of five parts:

Exposition (originally called introduction)

Rising action (rise)

Climax

Falling action (return or fall)

Catastrophe, denouement, resolution, or revelation or "rising and sinking". Freytag is indifferent as to which of the contending parties justice favors; in both groups, good and evil, power and weakness, are mingled.

A drama is then divided into five parts, or acts, which some refer to as a dramatic arc: exposition, rising action, climax, falling action, and catastrophe. Freytag extends the five parts with three moments or crises: the exciting force, the tragic force, and the force of the final suspense. The exciting force leads to the rising action, the tragic force leads to the falling action, and the force of the final suspense leads to the catastrophe. Freytag considers the exciting force to be necessary but the tragic force and the force of the final suspense are optional. Together, they make the eight component parts of the drama.

In making his argument, he attempts to retcon much of the Greeks and Shakespeare by making opinions of what they meant, but did not actually say. He argued for tension created through contrasting emotions, but did not actively argue for conflict. He argued that character comes first in plays. He also set up the groundwork for what would later be called the inciting incident.

Overall, Freytag argued the center of a play is emotionality and the best way to get that emotionality is to put contrasting emotions back to back. He laid some of the foundations for centering the hero, unlike Aristotle. He is popularly attributed to have stated conflict at the center of his plays, but he argues actively against continuing conflict.

REFERENCES

1. E. M. Forster "Aspects of the Novel" London: Edward Arnold, 1927.
2. Ansen Dibell "Elements of fiction writing" Writers Digest books – 1999.
3. Viktor Shklovsky "Theory of Prose" Translated by Benjamin Sher. Elmwood Park, IL: Dalkey Archive Press, 1990.
4. Steve Alcorn "The Writer's Guide to Screenwriting". New York: Allworth Press, 2010.
5. Prince Gerald "A dictionary of narratology" University of Nebraska Press.

G'ARB VA SHARQ ADABIYOTI TARJIMASIDA LEKSIK VA GRAMMATIK TRANSFORMATSIYLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Muhammadiyah Sitora

Is'hoqxon Ibrat nomidagi

Namangan davlat Chet tillari institutining

Qiyosiy tilshunoslik lingvistik tarjimashunoslik

yo'nalishi 2-bosqich magistranti

[*sitoramuhammadiyah@gmail.com*](mailto:sitoramuhammadiyah@gmail.com)

+998938844436

Annotatsiya. Ushbu maqola G'arb va Sharq adabiyoti tarjimasida qo'llaniladigan leksik va grammatik transformatsiyalarning lingvistik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada V.N.Komissarov, L.S.Barxudarov kabi olimlarning tasniflariga asoslanib, transformatsiyalarning asosiy turlari tahlil qilinadi. "Boburnoma", Alisher Navoiy asarlari kabi Sharq adabiyoti namunalari hamda Shekspir, Jek London kabi G'arb adabiyoti vakillari asarlari tarjimalari misolida leksik va grammatik o'zgarishlarning o'ziga xos jihatlari ochib berildi.

Kalit so'zlar: tarjima transformatsiyasi, leksik transformatsiya, grammatik transformatsiya, ekvivalentlik, realia, adabiy tarjima.

Annotation. This article is devoted to the study of linguistic features of lexical and grammatical transformations used in the translation of Western and Eastern literature. Based on the classifications of scholars such as V.N. Komissarov and L.S. Barkhudarov, the article analyzes the main types of transformations. Using examples from translations of Eastern literary works such as "Baburnama" and Alisher Navoi's works, as well as Western literary works by Shakespeare and Jack London, the specific aspects of lexical and grammatical changes are revealed.

Keywords: *translation transformation, lexical transformation, grammatical transformation, equivalence, realia, literary translation.*

АННОТАЦИЯ. Данная статья посвящена исследованию лингвистических особенностей лексических и грамматических трансформаций, используемых при переводе западной и восточной литературы. На основе классификаций таких ученых, как Виктор Николаевич Комиссаров и Леонид Степанович Бархударов, в статье анализируются основные типы трансформаций. На примерах переводов восточных литературных произведений, таких как Бабурнаме и произведения Алишер Навои, а также западных произведений Уильям Шекспир и Джек Лондон, раскрываются особенности лексических и грамматических изменений.

Ключевые слова: *переводческая трансформация, лексическая трансформация, грамматическая трансформация, эквивалентность, реалии, художественный перевод.*

Kirish.

Tarjima turli xalqlar o'rtasidagi madaniy, adabiy va ilmiy aloqalarni kengaytirishga xizmat qiluvchi muhim vositadir. G'arb va Sharq adabiyoti

o'rtasidagi tarjima jarayoni alohida qiyinchiliklarga ega, chunki bu ikki madaniyat tili nafaqat leksik va grammatik tuzilishi, balki mentalitet, dunyoqarash va badiiy ifoda usullari bilan ham farqlanadi.

Tarjima nazariyasida "transformatsiya" tushunchasi bir tildan ikkinchi tilga o'tish jarayonida matnning shakli va mazmuniga kiritiladigan o'zgarishlarni ifodalaydi. V.N.Komissarovning ta'kidlashicha, tarjima transformatsiyalari formal-semantik xususiyatga ega bo'lib, original birliklar shakli va mazmunini o'zgartiradi. L.S.Barxudarov esa transformatsiyalarni matnning eng yuqori darajadagi ekvivalentligiga erishish vositasi sifatida qaraydi.

Ushbu maqolada leksik va grammatik transformatsiyalarning adabiy tarjimadagi o'rni, ularning turlari va qo'llanish xususiyatlari G'arb va Sharq adabiyoti materiallari asosida tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. Leksik transformatsiyalar va ularning adabiy tarjimadagi o'rni

Leksik transformatsiyalar – bu manba tilidagi leksik birliklarni tarjima tilida mos ekvivalentlar bilan almashtirish jarayonidir. Adabiy tarjimada leksik transformatsiyalarning quyidagi turlari keng qo'llaniladi :

1.1. Konkretlashtirish (spetsifikatsiya)

Konkretlashtirish – manba tilidagi keng ma'noli so'zni tarjima tilida tor, aniq ma'noli so'z bilan almashtirishdir. Sharq adabiyotidan G'arb tillariga tarjima qilishda bu usul tez-tez uchraydi. Masalan, "Boburnoma" asaridagi "el" so'zi (keng ma'noda – xalq, odamlar) ingliz tilida ma'lum kontekstga qarab "tribe" yoki "people" sifatida konkretlashtirilgan.

1.2. Generalizatsiya (umumlashtirish)

Generalizatsiya konkretlashtirishga teskari jarayon bo'lib, tor ma'noli so'zni keng ma'noli so'z bilan almashtirishdir. G'arb adabiyotini Sharq tillariga tarjima qilishda bu usul ko'p qo'llaniladi. Jek Londonning "Martin Eden" asari tarjimalarida "trap" so'zi "tuzoq" sifatida umumlashtirilgan holda berilgan .

1.3. Modulyatsiya (semantik rivojlanish)

Modulyatsiya – bu so'z yoki iborani mantiqiy jihatdan bog'liq bo'lgan boshqa so'z yoki ibora bilan almashtirishdir. Masalan, Shekspirning "Hamlet" asaridagi "To sleep: perchance to dream" iborasi o'zbek tilida "Uxlamog: balki tush ko'rmoq" tarzida modulyatsiya qilingan.

1.4. Realia tarjimasi

Realia – muayyan xalqning madaniyati, turmushi, urf-odatlar bilan bog'liq bo'lgan so'zlar. Sharq adabiyotida "sohibqiron", "tuman", "yasaul" kabi realialar mavjud. Ular tarjimada quyidagi usullar bilan beriladi :

Transkripsiya/Transliteratsiya: "tuman" – "tuman" (harbiy unvon)

Kalka (so'zma-so'z ko'chirish): "Ko'k saltanat" – "Blue Sultanate"

Tavsifiy tarjima: "yasovul" – "an official who maintains order at court"

P. Qodirovning "Yulduzli tunlar" romanidagi "Bobur" obraziga oid realialar rus va ingliz tillariga tarjima qilinganda yuqoridagi usullardan foydalanilgan.

1.5. Kompensatsiya

Kompensatsiya – manba tilida ifodalangan ma'no yoki uslubiy ta'sirni tarjima tilida boshqa vositalar bilan qoplashdir. Masalan, Alisher Navoiy g'azallaridagi

talmeh (manzurli ishora) kabi badiiy vositalar ingliz tarjimalarida izoh yoki boshqa retorik vositalar bilan kompensatsiya qilinadi.

2. Grammatik transformatsiyalar va ularning adabiy tarjimadagi o'rnini

Grammatik transformatsiyalar – manba tilining grammatik tuzilmalarini tarjima tilining grammatik normalariga moslashtirish jarayonidir.

2.1. Sintaktik o'zgartirishlar

Gap bo'laklari o'rnini almashtirish: G'arb tillari o'rganganimizdek odatda gap tuzilishi "Ega-Kesim-To'ldiruvchi" tartibida qo'llansa, Sharq tillarida esa "Ega-To'ldiruvchi-Kesim" tartibi ustunlik qiladi. Masalan:

Ingliz tili (Shekspir, "Romeo and Juliet"): "Juliet loves Romeo" (E-K-T)

O'zbek tili tarjimasi: "Djuliyeta Romeoni sevadi" (E-T-K)

Gap bo'laklash: Uzun murakkab gaplarni bir necha sodda gaplarga bo'lish. Jek London asarlaridagi uzun tasviriy gaplar o'zbek tiliga tarjima qilinganda ko'pincha bo'laklanadi.

2.2. Morfologik o'zgartirishlar

Zamon shakllarining o'zgarishi: Ingliz tilidagi "Present Perfect" zamon shakli o'zbek tilida o'tgan zamon yoki hozirgi zamon shaklida berilishi mumkin.

Son shaklining o'zgarishi: "Wild animals betray when they fear the trap" (London, "White Fang") jumlasida "animals" (ko'plik) o'zbek tilida "hayvon" (birlik) shaklida berilgan.

Nisbat shaklining o'zgarishi: Majhul nisbatdagi gaplar o'zbek tilida faol nisbatda berilishi mumkin. Shekspir tragediyalaridagi "It is said that..." konstruksiyasi o'zbek tilida "Aytishlaricha..." shaklida beriladi.

2.3. To'liq va qisman grammatik almashtirishlar

Ba'zi hollarda grammatik tuzilma butunlay o'zgaradi. Masalan, ingliz tilidagi "it is ... that" ajratuvchi konstruksiyasi o'zbek tilida "Aynan ... dir" yoki "...ning o'zi" shaklida beriladi.

3. Sharq adabiyoti misolida transformatsiyalar tahlili

"Boburnoma" asari Sharq adabiyotining nasriy namunalaridan biri bo'lib, uning tarjimasi ko'plab transformatsiyalarni talab qiladi. Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asaridan bir parcha:

Asl matn (fors-tojik aralash eski o'zbek tili): "Bu yerning havosi nihoyatda toza va suvi latif erdi. Andin el-yurtning ahl-i kamoli va kishvarning davlati..."

Ingliz tarjimasi (W. Thackston): "The air of this place was extremely pure and the water delightful. From there, the perfection of the people and the prosperity of the region..."

Bu yerda quyidagi transformatsiyalar kuzatiladi:

"el-yurtning ahl-i kamoli" iborasi "the perfection of the people" shaklida berilgan – leksik modulyatsiya (kamol – perfection)

"kishvarning davlati" → "the prosperity of the region" – leksik konkretlashtirish (davlat → prosperity)

4. G'arb adabiyoti misolida transformatsiyalar tahlili

Jek Londonning "Martin Eden" romanining rus va o'zbek tillariga tarjimalari transformatsiyalarga boy materialdir .

Original (ingliz): "He saw her hand coming out to his, and she looked him straight in the eyes as she shook hands, frankly, like a man"

O'zbek tarjimasi: "U qizning qo'lini cho'zayotganini ko'rdi. Qo'l berib ko'rishayotganda qiz uning ko'zlariga tik qaradi, ochiqchasiga, xuddi erkak kishi kabi"

Tahlil:

"frankly, like a man" iborasi "ochiqchasiga, xuddi erkak kishi kabi" shaklida berilgan – leksik almashtirish (frankly – ochiqchasiga)

Asl matndagi bitta murakkab gap o'zbek tilida uchta sodda gapga bo'lingan – sintaktik bo'laklash

Yana bir misol (Shekspir, "Hamlet"):

Original: "To be, or not to be: that is the question"

O'zbek tarjimasi : "Bo'lmoq yoki bo'lmasmoq – bu masala"

Tahlil:

Ingliz tilidagi "that is" (bog'lama) o'zbek tilida tire bilan berilgan – grammatik almashtirish

Ingliz tilidagi infinitiv qurilma o'zbek tilida otlashgan fe'l shaklida berilgan – morfologik o'zgartirish

Xulosa.

G'arb va Sharq adabiyoti tarjimasi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, unda leksik va grammatik transformatsiyalar muhim rol o'ynaydi. Tarjimon oldida turgan asosiy vazifa – original matnning mazmuni, uslubi va estetik ta'sirini saqlab qolgan holda, modulatsiya uslubidan foydalanib uni tarjima tilining normalariga moslashtirishdir.

Tahlil shuni ko'rsatdiki:

Leksik transformatsiyalardan konkretlashtirish (aniqlashtirish), generalizatsiya, modulyatsiya va realia tarjimasi usullari adabiy tarjimada eng ko'p qo'llaniladi.

Grammatik transformatsiyalardan sintaktik o'zgartirishlar (gap bo'laklari o'rnini almashtirish, bo'laklash) va morfologik o'zgartirishlar (zamon, son, nisbat shakllarining o'zgarishi) ustunlik qiladi.

Sharq adabiyotini G'arb tillariga tarjima qilishda realia va an'anaviy metaforalar tarjimasi alohida qiyinchilik tug'diradi ("Boburnoma", Navoiy misolida).

G'arb adabiyotini Sharq tillariga tarjima qilishda esa murakkab sintaktik tuzilmalarni soddalashtirish va grammatik kategoriyalarni moslashtirish muhim ahamiyatga ega (Shekspir, Jek London misolida).

"Boburnoma", Navoiy g'azallari, Shekspir va Jek London asarlari tarjimalari misolida ko'rganimizdek, har bir tarjimon transformatsiyalardan mazmunga mos mantiqiylik va pragmatikani saqlagan holda foydalanishi va ularning maqsadga muvofiqligini hisobga olishi kerak. Zero, yaxshi tarjima – bu nafaqat so'zlar, balki madaniyatlar, tafakkur va his-tuyg'ularning uyg'unligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Barkhudarov L.S. Language and Translation. (Issues on General and Concrete Theory of Translation). –M.: International Relations, 1975. - 240 p.

2. Bessonova A.N. Complex Lexico-Grammatical Transformations as a Way to Solve General Linguistic Problems of Translation // *Nauka i Sovremennost.* – 2011. – № 13-3. – P. 18-21.
3. Komissarov V.N. Contemporary Translation Studies. - M.: "ETS" Publishing House, 2002. – 406 p.
4. Newmark P. A Textbook of Translation. – New York: Prentice-Hall International, 1988. – 292 p.
5. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. –Toshkent: O'qituvchi, 1983.
6. Ismoilova G.T. Lexical and Grammatical Transformation in the Process of Literary Translation // *Educational Research in Universal Sciences.* –2023. – Vol. 2. – P. 447-458.
7. Mamajonova S., Xodjayeva S. Usage of Lexical and Grammatical Transformations in Translation // *Translation Studies: Problems, Solutions and Perspectives.* – 2022. – № 1. – P. 505-507.
8. Bobur Z.M. Boburnoma (W. Thackston tarjimasi). – Harvard University Press, 2002.
9. London J. Martin Eden (o'zbek va rus tarjimalari). – Toshkent, 2018.
10. Shekspir V. Hamlet (Jamol Kamol tarjimasi). —Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1978.

STRUCTURAL RECONSTRUCTION OF BULGHAT AL-MUSHTAQ COMPARATIVE ANALYSIS OF KASTOMONU AND PARIS COPIES

Ganiyeva Barchinoy

Namangan State Institute of Foreign languages named after Is'hokhon Ibrat
Department of English language and literature Teacher
ganiyeva@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-9392-4787

Abstract. Medieval Kipchak manuscripts constitute an important source for the study of the historical development of Turkic languages and the cultural interaction between Arabic and Turkic communities in the Mamluk period. One of the significant works belonging to this tradition is Kitabu Bulghat al-Mushtaq fi Lughat al-Turk wa-l-Qifchaq, a fourteenth-century bilingual glossary compiled by Jamal al-Din al-Turki, in which Arabic lexical items are explained through Turkic equivalents. Despite its importance for Turkic lexicography and historical linguistics, the structure and textual composition of the manuscript have not been sufficiently examined in modern scholarship. The present study investigates the structural organization of the work through a comparative analysis of two surviving manuscripts: the Paris and Kastamonu copies. Using a comparative philological method combined with descriptive textual analysis, the study examines chapter headings, lexical entries, and verb forms in order to identify missing sections and reconstruct the original structure of the dictionary. The results demonstrate that several thematic and alphabetical sections are absent in the Paris manuscript due to the loss of folios. Nevertheless, a substantial portion of the lexical material belonging to these sections remains preserved within the text.

Keywords: Kipchak language; medieval Turkic lexicography; manuscript studies; Bulghat al-Mushtaq; Mamluk Kipchak texts; historical linguistics; Turkic manuscripts.

ANNOTATSIYA. O'rta asr qipchoq qo'lyozmalari turkiy tillarning tarixiy rivojlanishini, hamda Mamluklar davrida arab va turkiy jamoalar o'rtasidagi madaniy aloqalarni o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Ushbu an'anaga oid muhim asarlardan biri — Kitabu Bulghat al-Mushtaq fi Lughat al-Turk wa-l-Qifchaq bo'lib, XIV asrda Jamal al-Din al-Turki tomonidan tuzilgan ushbu ikki tilli lug'atda arabcha leksik birliklar turkiy muqobillar orqali izohlanadi. Mazkur asar turkiy leksikografiya va tarixiy tilshunoslik uchun muhim ahamiyatga ega bo'lishiga qaramay, uning tuzilishi va matniy tarkibi zamonaviy tadqiqotlarda yetarli darajada o'rganilmagan. Ushbu tadqiqot asarning strukturaviy tashkilini saqlanib qolgan ikki qo'lyozma — Parij va Kastamonu nusxalari qiyosiy tahlili asosida o'rganadi. Qiyosiy filologik metod hamda tavsifiy matn tahlili yordamida bob sarlavhalari, leksik birliklar va fe'l shakllari tahlil qilinib, yo'qolgan qismlar aniqlanadi va lug'atning asl tuzilishi qayta tiklanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Parij qo'lyozmasida ayrim tematik va alifbo tartibidagi bo'limlar varaqlarning yo'qolishi sababli mavjud emas. Shunga qaramay, ushbu bo'limlarga oid leksik materiallarning muhim qismi matn ichida saqlanib qolgan.

Kalit so'zlar: qipchoq tili, o'rta asr turkiy leksikografiyasi, qo'lyozmalar tadqiqi, Bulghat al-Mushtaq, mamluk qipchoq matnlari, tarixiy tilshunoslik, turkiy qo'lyozmalar

АННОТАЦИЯ. Средневековые кипчакские рукописи являются важным источником для изучения исторического развития тюркских языков, а также культурного взаимодействия арабских и тюркских сообществ в эпоху Мамлюков. Одним из значимых произведений данной традиции является Kitabu Bulghat al-Mushtaq fi Lughat al-Turk wa-l-Qifchaq — двуязычный словарь XIV века, составленный Jamal al-Din al-Turki, в котором арабские лексические единицы объясняются с помощью тюркских эквивалентов. Несмотря на важность данного труда для тюркской лексикографии и исторического языкознания, его структура и текстовая композиция недостаточно изучены в современной науке. В настоящем исследовании рассматривается структурная организация произведения на основе сравнительного анализа двух сохранившихся рукописей — парижской и кастамонской копий. С использованием сравнительно-филологического метода и описательного текстового анализа исследуются заголовки разделов, лексические единицы и глагольные формы с целью выявления утраченных частей и реконструкции первоначальной структуры словаря. Результаты показывают, что в парижской рукописи отсутствуют некоторые тематические и алфавитные разделы вследствие утраты листов. Тем не менее значительная часть лексического материала этих разделов сохранилась в тексте.

Ключевые слова: кипчакский язык, средневековая тюркская лексикография, исследование рукописей, Bulghat al-Mushtaq, мамлюкские кипчакские тексты, историческое языкознание, тюркские рукописи.

Introduction. Medieval manuscripts written in the Kipchak language constitute an important part of the shared cultural and linguistic heritage of the Turkic world. Many linguistic features preserved in these early Kipchak texts can still be observed in modern Kipchak languages, which makes such sources highly valuable for historical and linguistic research. These manuscripts provide essential material for studying the social, political, cultural, and linguistic development of contemporary Turkic peoples, including Kazakhs, Karakalpaks, Nogais, Tatars, Bashkirs, Karachay-Balkars, Kumyks, Crimean Tatars, Kyrgyz, and other communities belonging to the Kipchak branch of the Turkic language family (Aubakirova et al., 2015: 575). In addition to their linguistic significance, historical manuscripts offer insight into the cultural environment of their time and help trace the historical development and etymology of modern lexical units. One of the notable works among these sources is the 14th-century manuscript *Kitabu Bulghat al-Mushtaq fi Lughat al-Turk wa-l-Qifchaq* (hereafter *Bulghat al-Mushtaq*) by Jamal al-Din al-Turki. Despite its importance, the manuscript has not yet been sufficiently examined in scholarly research. The work contains a glossary in which Arabic lexical items are explained through Turkic equivalents. Compiled during the Mamluk period in Egypt (1250–1517), when both Arabic and Turkic were widely used in administrative and scholarly contexts, the manuscript served as a practical guide for Arabic speakers learning Turkic. Today, it remains a valuable source for philological and historical-linguistic studies.

Methodology. This study uses a comparative philological approach to examine two surviving manuscripts of *Kitabu Bulghat al-Mushtaq fi Lughat al-Turk wa-l-Qifchaq*: the Paris and Kastamonu copies. The organization of both manuscripts—including chapter headings and lexical entries—was carefully compared to identify sections missing from the Paris manuscript.

A textual and descriptive analysis was also carried out to study the preserved lexical material. Even when chapter headings were absent, the presence of related words and verb forms made it possible to reconstruct certain sections. This approach allowed the identification of lost parts in the Paris manuscript and helped clarify the dictionary's original structure.

Analysis and Results. In the Paris manuscript, several sections of the work are not preserved, including both the headings of certain chapters and the lexical material that originally belonged to them. Among the missing parts are the following thematic sections: the “Chapter on Fruits and Berries,” “Words Related to Clothing and Garments,” the section devoted to cosmetic items, the “Chapter on Utensils,” the “Chapter on Riding Animals,” the “Chapter on Saddles and Harnesses,” the “Chapter on Weapons and Military Equipment,” the “Chapter on Parts of the Human Body,” the “Chapter on Substances Secreted from the Human Body,” the “Chapter on Musical Instruments and Dance,” as well as the sections devoted to adjectives and colours.

Similarly, several sections within the verb part of the dictionary are also absent in the Paris manuscript. These include the alphabetical sections corresponding to the letters *Sā*, *Jīm*, *Khā*, *Dāl*, and *Dhāl*, as well as the final chapter of the work entitled

the "Chapter of Oaths," which contains a grammatical rule related to the Arabic verb *ka'na*.

Even before the discovery of the Kastamonu copy of *Bulghat al-Mushtaq*, it had already been observed that several folios of the Paris manuscript were missing. A comparison of the structural organization of the two manuscripts demonstrates that although some pages containing chapter headings have been lost, a considerable portion of the lexical material belonging to those sections has nevertheless been preserved.

For example, in the Paris manuscript the "Chapter on Beverages" is represented only by its heading, while the lexical entries belonging to this section appear to have been located on the missing folios. These entries, however, are preserved in the Kastamonu manuscript, which makes it possible to reconstruct the missing material.

A detailed comparison of the two manuscripts shows that several sections whose headings are absent in the Paris copy still retain a substantial portion of their lexical material. Among these are the "Chapter on Food and Ingredients" and the "Chapter on Kinship Terms," as well as several alphabetical sections of the verb chapter.

Although the heading of the "Chapter on Food and Ingredients" is not preserved in the Paris manuscript, numerous lexical items associated with this thematic group appear within the text. These include words such as *söqum* 'piece, morsel', *et* 'meat', *söklençi* 'roasted meat prepared in an enclosure', *söklanmış et* 'minced meat', *söñük* 'bone', *qoq et* 'dried meat', *oş* 'food', *yançi* 'dough', *bulğamaç* 'porridge', *buzlamaç* 'noodle soup', *tutmoç* 'a well-known Kipchak dish', *börek* 'pastry filled with minced meat', *quymaq* 'a buttery dough dish', and *qavut* 'roasted flour'.

Other items connected with food production and consumption are also attested, including *süt* 'milk', *yağürt* 'yogurt', *ayran* 'fermented milk drink', *avuz* 'colostrum', *paynır* 'cheese', *tarxana* 'fermented dairy mixture', *bol* 'honey', *çakar* 'sugar', *yoğ* 'fat or oil', *sayağ* 'butter', *sarımsaq* 'garlic', *soğan* 'onion', *bekmez* 'grape molasses', *quri uzum* 'raisins', *ün* 'flour', *kepak* 'bran', and *d(t)uz* 'salt'.

A similar situation can be observed in the "Chapter on Kinship Terms." Although the heading of this section is missing in the Paris manuscript, a number of relevant lexical items are preserved in the text. These include *ona* 'mother', *öğül* 'son', *qız* 'daughter', *qarındaş* 'brother', *ota qarındaş* 'paternal uncle', *ota qız qarındaş* 'paternal aunt', *toya* 'maternal uncle', *ona qız qarındaş* 'maternal aunt', *döst* 'friend', *biliş* 'acquaintance', *eş* 'spouse or companion', *yerdoş* 'compatriot', *qaynata* 'father-in-law', and *qayinana* 'mother-in-law'.

Within the verb section of the Paris manuscript, several alphabetical sections lacking headings were also identified. By reconstructing the verb stems, it becomes clear that these chapters were originally present in the manuscript but that the folios containing their headings were later lost. The existence of these sections in the corresponding parts of the Kastamonu manuscript further confirms that the original structure of the work can be reconstructed.

For example, although the heading of the section corresponding to the letter Bā is missing, the Paris manuscript preserves 152 forms derived from fifteen verbs, including *tukurdi*, *yaşadi*, *yutti*, *sotti*, *taşildi*, *tokardi*, *soçti*, and *qoldi*.

Likewise, lexical items beginning with the letter Khā appear in the Paris manuscript (folios 43b–45a) without a heading. This section contains 124 forms derived from eight verbs that continue to exist in modern Turkic languages, including *çiqti*, *tikti*, *qopti*, *savaş etti*, *ziyon etti*, and *muhurladi*.

The section corresponding to the letter Rā is also preserved without its heading. It contains several forms derived from the verb *buyur-*, including *buyurdiniz*, *buyurdilar*, *buyurarlar*, *buyurğil*, *buyurmağil*, *buyuriniz*, and *buyurmaniz*, as well as additional forms such as *yamaladi* and *girovi qöydi*.

Similarly, lexical items beginning with the letters Şād and Ṭā appear in sections lacking headings. The former section contains 177 forms derived from sixteen verbs, while the latter preserves 189 forms derived from fifteen verbs.

Previous studies by the present author have demonstrated that the folios containing the headings of these chapters were lost, a conclusion supported by several scholarly publications (G'aniyeva 2025). At the same time, the Paris manuscript preserves several chapters that are absent from the Kastamonu copy. These include the final five alphabetical sections of the verb part corresponding to the letters Lām, Mīm, Nūn, Hā, and Wāw. Their absence in the Kastamonu manuscript may be explained by the possibility that the scribe did not copy these sections when producing that manuscript.

Conclusion. The comparative analysis of the Paris and Kastamonu manuscripts of *Kitabu Bulghat al-Mushtaq fi Lughat al-Turk wa-l-Qifchaq* demonstrates that although the Paris copy has lost several folios, a considerable portion of the lexical material originally belonging to the missing sections has nevertheless been preserved within the manuscript. Through a detailed structural comparison of the two copies, it becomes possible to identify the sections that are absent in the Paris manuscript and to reconstruct the original organization of the dictionary with greater accuracy.

The study shows that a number of thematic chapters—such as those devoted to food, kinship terminology, and several alphabetical verb sections—are partially preserved in the Paris manuscript despite the absence of their headings. The lexical material contained in these sections provides valuable evidence for the vocabulary of the Kipchak language during the medieval period and demonstrates clear continuity with lexical elements that are still present in modern Turkic languages.

At the same time, the comparison of the two manuscripts reveals structural differences between the copies. While several thematic and alphabetical sections are missing in the Paris manuscript, the Kastamonu copy lacks the final five sections of the verb chapter corresponding to the letters Lām, Mīm, Nūn, Hā, and Wāw. These differences indicate that the transmission of the manuscript involved both the loss of folios and possible omissions by later scribes.

Overall, the findings confirm that the Kastamonu manuscript plays a crucial role in reconstructing the missing parts of the Paris copy and in clarifying the original structure of the work. The preserved lexical material not only contributes to the study

of medieval Kipchak lexicography but also provides important data for historical linguistics, particularly for understanding the development and continuity of vocabulary within the Kipchak branch of the Turkic languages.

Further research based on a comprehensive philological edition of the manuscript and a systematic comparison with other Mamluk Kipchak sources may contribute to a deeper understanding of the linguistic and cultural context in which the dictionary was compiled.

References

1. Aubakirova K., Jubatova B., Mustafayeva A., Mukhitdinov R., Zhiyebbayeva A. 2015. Written Manuscripts in Ancient Kipchak Language of 13–15th Centuries and Their Research Problems in Kazakhstan. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(5 S1), 575–580.
2. G'aniyeva B., 2025a. "Kitabu Bulg'atil Mushtaq fi Lug'at at-Turk val Qifchaq" yozma obidasi. Fe'llar bobi [The written monument "Kitabu Bulg'atil Mushtaq...": Chapter on verbs]. *Ilmiy axborotnoma*, Namangan State University, Issue 2, 481–485.
3. G'aniyeva B., 2025b. "Bulg'atil Mushtaq" qo'lyozmasining o'rganilishiga oid nazariy qarashlar [Theoretical approaches to the study of the manuscript "Bulg'atil Mushtaq"]. In: *Proceedings of the International Scientific-Practical Conference "Ta'lim tizimida innovatsiya, integratsiya va zamonaviy pedagogik texnologiyalar"* (March 12). Namangan: Business and Science University, Section 3, 287–291.
4. Jafarov, B., & Ganiyeva, B. (2025). Codicological and linguistic structure of Kitabu Bulghatil al-Mushtaq f i Lughat at-Turk wa-l-Qifchaq. *Turkic Studies Journal*, 7(4), 131–146. <https://doi.org/10.32523/2664-5157-2025-4-131-146>
5. Salan M., Karagözlü S., 2022. İmām Cemālu'd-dīn ebū Muḥammed 'Abdullah et-Turkī: Kitābu Bulḡatu'l-Muṣṭāḳ fī Luḡāti't-Turk ve'l-Ḳifḫāḳ (Kastamonu Nüshası) [Imam Jamal ad-Din Abu Muhammad Abdullah at-Turki: Kitābu Bulghatu'l-Mushtāq fī Luḡāti't-Turk wa'l-Qifchāq (Kastamonu manuscript)]. Türkiye: Paradigma Akademi. ISBN: 978-625-8240-19-1.
6. O.O.Xoshimova, "O'zbek va ingliz tillarida zoonimik frazeologik birliklarning leksik-semantik va leksikografik tadqiqi" *Filol. Fan. b. fal. Dok..dis...avtoref* – Namangan, 2025 -159 b

O'ZBEK TILIDA KVALIFIKATIV SINTAKSEMALARNING STRUKTURAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Muxiddinova Mohchexra Zokirjon-qizi
Namangan davlat chet tillari instituti
Filologiya va tillarni o'qitish: ingliz tili
ta'lim yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Maqolada kvalifikativ munosabatni ifodalovchi sintaksemalarning o'zbek tili grammatik tizimidagi o'rni yoritilgan. G.A. Zolotova

tomonidan asos solingan sintaksema nazariyasiga tayangan holda, predmetning belgi-xususiyatini, holatini va sifatini ifodalovchi birliklarning lisoniy tabiati tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: *Sintaksema, kvalifikativ munosabat, mazmuniy sintaksis, substansial xususiyat, morfologik ko'rsatkich, pozitsion tahlil, G.A.Zolotova, morfologik vositalar, sintaksema, "Substansial xususiyat", predikativ pozitsiya.*

Аннотация: В статье рассматривается роль синтаксем, выражающих квалифицирующее отношение, в грамматической системе узбекского языка. На основе теории синтаксем, разработанной Г.А. Золотовой, исследуется языковая природа единиц, выражающих знаковое свойство, состояние и качество подлежащего.

Ключевые слова: *Синтаксема, квалифицирующее отношение, субстантивный синтаксис, субстантивный признак, морфологический индикатор, позиционный анализ, Г.А. Золотова, морфологические средства, синтаксема, «Субстантивный признак», предикативная позиция.*

Abstract. The article discusses the role of syntaxemas expressing a qualifying relationship in the grammatical system of the Uzbek language. Based on the theory of syntaxemas founded by G.A. Zolotova, the linguistic nature of units expressing the sign-property, state and quality of the subject is studied.

Keywords: *syntaxema, qualifying relationship, substantive syntax, substantial feature, morphological indicator, positional analysis, G.A. Zolotova, morphological means, syntaxema, "Substantial feature", predicative position.*

KIRISH.

Ushbu ilmiy maqola doirasida o'zbek tilshunosligida mazmuniy sintaksisning muhim birligi bo'lgan kvalifikativ sintaksemalarning tabiatini, ularning struktur shakllanishi va semantik variantdorligini tahlil qilamiz. Sintaksisning an'anaviy talqinidan mazmuniy (semantik) talqiniga o'tish jarayonida **sintaksema** tushunchasi markaziy o'rin egallaydi. Sintaksema — bu gap qurilishida ishtirok etuvchi, ham struktur, ham semantik funksiyaga ega bo'lgan eng kichik sintaktik birlikdir. "Sintaksema — bu gap qurilishida ishtirok etuvchi, o'zining morfologik shakli, kategorial-semantik ma'nosi va sintaktik vazifasi bilan xarakterlanuvchi minimal sintaktik birlikdir." O'zbek tili tizimida predmet va uning belgisini bog'lovchi munosabatlar orasida **kvalifikativ sintaksemalar** alohida mavqega ega. Ular asosan predmetning ichki va tashqi xususiyatlarini, sifatini yoki miqdoriy o'lchovlarini tavsiflashga xizmat qiladi. "Gapning lisoniy qurilishini faqat shakliy belgilar bilan emas, balki undagi mazmuniy munosabatlar, xususan, predmet va belgi o'rtasidagi bog'lanishlar asosida o'rganish tilning ichki imkoniyatlarini to'la ochib beradi."

Kvalifikativ sintaksemalarning semantik tabiati.

Kvalifikativ sintaksemalar "predmet va uning belgisi" paradigmasida shakllanadi." Kvalifikativ munosabat predmetning substansial xususiyatini, uning sifatini, miqdorini yoki holat bo'yicha tavsifini o'z ichiga oladi va u asosan adyektiv hamda substansial sintaksemalar orqali voqelanadi." **"Substansial xususiyat" tahlili**- bu tushuncha predmetning nima ekanligi, uning materiali yoki turini bildiradi. Bu yerda bir ot (substansiv) ikkinchi bir otning belgisini ochib beradi. Masalan, *tilla uzuk, g'isht devor.*" Tilla" va "g'isht" so'zlari aslida ot turkumiga mansub bo'lsa-da,

bu yerda predmetning **moddiy (substansial)** mohiyatini kvalifikatsiya qilmoqda. Bu **substansial sintaksema** hisoblanadi.

Kvalifikativ sintaksemalarning asosiy semantik funksiyasi quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Sifatlash: Predmetning doimiy yoki vaqtinchalik belgisini ko'rsatish (aqli bola, baland bino).

Identifikatsiya: Predmetni boshqa turdoshlaridan farqlash uchun uning turini belgilash (ona tilshunos, oltin soat).

Holat orqali tavsiflash: Predmetning ma'lum bir vaqtdagi holatini ifodalash (shod inson, g'amgin nigoh).

3. Struktural ko'rinishlari va voqelanishi.

O'zbek tilida kvalifikativ sintaksemalar turli lisoniy vositalar yordamida yuzaga chiqadi. Ularni quyidagi struktur turlarga ajratish mumkin:

A. Adjektiv (Sifatli) sintaksemalar.

Bu eng keng tarqalgan tur bo'lib, sifat turkumidagi so'zlar yordamida shakllanadi. Bunda belgi bevosita, hech qanday qo'shimchalarsiz ifodalanadi.

Masalan: **Moviy** osmon musaffo. (Bu yerda "moviy" sintaksemasi predmetning rang belgisini kvalifikatsiya qilmoqda).

B. Substansial (Otli) sintaksemalar.

Ot turkumidagi so'zlar qaratqich kelishigi yoki belgisiz qo'llanish orqali predmetni tavsiflaydi.

Masalan: **Tosh** devor. **Paxta** mato. (Ot o'zi anglatgan predmetning xomashyosini bildirish orqali kvalifikator vazifasini o'taydi).

C. Relativ (Nisbiy) sintaksemalar.

Asosan -li, -siz, -gi, -dagi kabi affikslar yordamida yasalgan so'zlar orqali ifodalanadi.

Masalan: **Bilimli** yoshlar — yurt kelajagi. (Predmetning egalik munosabati orqali sifatlanishi).

Sintaktik pozitsiya va funksiya.

Kvalifikativ sintaksemalar gapda ikki xil asosiy pozitsiyani egallaydi:

Atributiv pozitsiya: Bunda sintaksema aniqlovchi vazifasida kelib, predmet nomi bilan bevosita birikadi (Chiroyli bog').

Predikativ pozitsiya: Bunda belgi gapning kesimi vazifasida kelib, sub'ektga nisbatan xabar beradi.

Masalan: Bu bog' juda **chiroyli**.

Xulosa.

O'zbek tili grammatikasini faqat shakliy qoliplar (gap bo'laklari) asosida emas, balki **sintaksemalar** yordamida, ya'ni so'zlarning gapdagi ma'no vazifasidan kelib chiqib o'rganish tilimizning boy imkoniyatlarini kengroq ochib beradi. Kvalifikativ (sifatlovchi) sintaksemalar faqat predmetning qandayligini (masalan: chiroyli) emas, balki uning nimalardan tashkil topganini (tilla uzuk), sonini va o'sha paytdagi holatini ham ko'rsatib beradi. Demak, o'zbek tilida sifatlash tushunchasi biz o'ylagandan ko'ra ancha kengroqdir. Kvalifikativ sintaksemalarni o'rganish nafaqat nazariy bilimlarimizni boyitadi, balki kelajakda o'zbek tilidagi

matnlarni kompyuter dasturlari orqali avtomatik tahlil qilish va tarjima qilish tizimlarini yaratishda muhim poydevor bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Zolotova G.A. *Kommunikativniy aspekt russkogo sintaksisa*. — M.: Nauka, 1982.
2. Mahmudov N., Nurmonov A. *O'zbek tilining nazariy grammatikasi. Sintaksis*. — T.: O'qituvchi, 1995.
3. Sayfullayev R. *Hozirgi o'zbek adabiy tilida sintaktik derivatsiya*. — T.: Fan, 2005.
4. Hajiyeva F. *O'zbek tili sintaksisida sintaksema nazariyasi masalalari. Monografiya*. — Urganch, 2018.
5. Karimova S. *Sintaktik semantika va sintaksemalar tahlili*. — Samarqand, 2020.
6. Nurmonov A. *Tanlangan asarlar. 2-jild*. — T.: "Akademnashr", 2012.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA FE'L SO'Z TURKUMI TIPOLOGIYASI

G'ulomjonov Abubakir

NamDCHTI talabasi

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi ingliz va o'zbek tillarida fe'l so'z turkumining tipologik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda fe'llarning tuzilishi, semantik guruhlari va grammatik kategoriyalari o'rganilib, ikki til o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar aniqlanadi. Shuningdek, o'zbek tilining agglutinatив, ingliz tilining esa analitik xususiyatlari fe'l tizimi misolida yoritib beriladi. Natijalar til o'rganish va o'qitish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: *fe'l, tipologiya, ingliz tili, o'zbek tili, qiyosiy tahlil, agglutinatив til, analitik til, grammatik kategoriya.*

Аннотация: В данной тезисе рассматриваются типологические особенности глаголов в английском и узбекском языках на основе сравнительного анализа. Исследуются структура, семантические группы и грамматические категории глаголов, выявляются сходства и различия между двумя языками. Также освещаются агглютинативные особенности узбекского языка и аналитические свойства английского языка на примере глагольной системы. Результаты исследования имеют значение для изучения и преподавания языков.

Ключевые слова: *глагол, типология, английский язык, узбекский язык, сравнительный анализ, агглютинативный язык, аналитический язык, грамматическая категория*

Abstract: This thesis examines the typological features of verbs in English and Uzbek through a comparative analysis. The study focuses on the structure, semantic groups, and grammatical categories of verbs, identifying similarities and differences between the two languages. It also highlights the agglutinative nature of Uzbek and the analytic nature of English through verb systems. The findings are significant for language learning and teaching practices.

Keywords: *verb, typology, English language, Uzbek language, comparative analysis, agglutinative language, analytic language, grammatical category.*

Fe'l boshqa so'z turkumlariga qaraganda turli xil kategoriyalarga egaligi bilan ajralib turadi. Ingliz va o'zbek tillarida fe'l grammatik kategoriyalarga boy so'z turkumi hisoblanadi, lekin har ikkala tillarda fe'lning kategoriyalari bir-biridan farq qiladi. Ba'zan o'xshashlik tomonlarini ham kuzatishimiz mumkin.

Ingliz tili grammatikasidagi eng keng hajmga ega bo'lgan so'z turkumi bu fe'l (Verb) hisoblanadi. U o'z ichiga 10 dan ortiq zamonlarni olganligi bilan boshqa qardosh va qardosh bo'lmagan tillardan keskin farq qilib turadi.

Ingliz tilida fe'lning quyidagi grammatik kategoriyalari mavjud: *Perfekt (korrelyatsiya) kategoriyasi (The category of perfekt (correlation Order))*, *nisbat kategoriyasi (The category of voice)*, *shaxs kategoriyasi (The category of person)*, *son kategoriyasi (The category of number)*, *zamon kategoriyasi (The category of tense)*, *aspekt (tus, tarz) kategoriyasi (The category of aspekt)*, *mayl kategoriyasi (The category of mood)*.

Perfekt kategoriyasi (The category of perfect) ish – harakatning ma'lum muddat yoki vaqtdan oldin sodir bo'lishini, tugallangani yoki tugallanishini ko'rsatadi. Masalan:

I have finished my work - Men ishimni tugatdim.

Perfekt kategoriyasi bo'yicha fe'l shakllari 2 xil bo'ladi:

I. *Perfekt bo'lmagan fe'l shakllar (Non – perfekt verb forms)*

II. *Perfekt analitik fe'l shakllari (Analytical perfect forms of the verb)*

Fe'lning perfekt bo'lmagan shakllari turli kategoriyalarda perfekt shakllarga qarama – qarshi qo'yiladi, ya'ni oppozitsiyaga kirishadi.

Fe'lning perfekt shakli to have fe'lining sifatdosh II ga qo'shish yo'li bilan yasaladi. Masalan: *I have come;*

I had come;

I shall have come.

Perfekt shakl to be fe'lini sifatdosh II ga qo'shish yo'li bilan ham yasalishi mumkin va bu usul bilan yasalganda fe'l har doim o'timsiz bo'ladi. Masalan:

His parents were gone for a fortnight's holiday.

It was all gone.

Nisbat kategoriyasi xususida gapirar ekanmiz, unga shunday izoh berish mumkinki, fe'lga xos nisbat kategoriyasi sintaktik konstruksiya tomonidan ifoda etilgan vaziyatning ishtirokchilari o'rtasidagi munosabat xarakteri va uning yo'nalishini ko'rsatadi. Nisbat kategoriyasining tilda mavjudligi odatda fe'lning aniq nisbat shakllarini majhul nisbat shakllariga qarama-qarshi qo'yish yo'li bilan aniqlanadi. Bu asosiy fe'lning sifatdosh II shakli, ya'ni *be – V en* yordamida ifodalanadi. Bunday qarama-qarshi qo'yishda majhul daraja oppozitsiyaning belgilangan, ya'ni ifodali va kuchli a'zosi hisoblanadi. Majhul daraja sintaktik qurilma egasi tomonidan ish-harakatni o'ziga qabul etishni ifodalaydi. Bu qurilmalardagi ega majhul yoki passiv ega deb yuritiladi va ish-harakatning obyekti vazifasini o'taydi. Aniq nisbat shakli bu oppozitsiyaning kuchsiz a'zosi bo'lib, mazkur ma'noni umumlashtirgan holda nomajhullik tarzida ifoda etadi. Bu nomajhullik o'zbek tilida kauzativ nisbat, o'zlik nisbat, birgalik nisbatlar tarzida

namoyon bo'lishi mumkin. Ingliz tilida fellarning majhul nisbat shaklida ishlatilish ko'lamini ancha kengdir. Jumladan, ingliz tilida o'zbek tilidagidek faqatgina o'timli fe'llar emas, balki o'timsiz fe'llar ham majhul nisbat shaklida ishlatilaveradi. Masalan:

Tom has just been rung up by the police.

Tomga hozirgina polisiyadan qo'ng'iroq qilishdi.

The diplomat was refused transit facilities through London.

Diplomantga London orqali o'tishga ruxsat berilmadi.

Birinchi gapda ingliz tilidagi majhul nisbat shakli o'zbek tilida birgalik nisbat shaklida berilyapti. Ikkinchi gapda esa, ingliz tilidagi majhul daraja shakli o'zbek tilida ham saqlanmoqda. Quyidagi gapga e'tibor qilaylik:

She was undisturbed by the frown of his face.

Yigitning yuzidagi g'azab ifodasi qizni bezovta qilmadi. Bu gapda majhul nisbat ifodasi o'zlik nisbat shakli orqali ifoda etilmoqda. Shuningdek, ingliz tilidagi majhul nisbat shakli o'zbek tiliga tarjima qilinganda birgalik nisbati yoki aniqlik nisbati orqali ham berilishi mumkin. Masalan:

Have you ever been told that you were good looking?

Sizga hech mahal "sizni istarangiz juda issiq" deb aytishmaganmi?

Yuqorida biz to'ldiruvchi bilan ishlatiladigan ayrim fe'llarning majhul darajada ishlatilinishini kuzatdik. Ammo shu turdagi barcha fe'llar ham passiv shaklda ishlatilavermaydi. Masalan, holatni bildiruvchi fe'llar, ya'ni *to have, to belong, to cost, to resemble, to fail, to misgive* kabi qator fe'llar majhul darajada ishlatilmaydi. Shunga ko'ra fe'llar ikki katta guruhga bo'linadi:

- 1) majhul daraja shaklida ishlatiladigan fe'llar;
- 2) majhul daraja shaklida ishlatilmaydigan fe'llar;

Agar ingliz tilida fe'llarning katta bir qismi majhul nisbat shaklida ishlatilmasligi e'tiborga olinsa, nisbat kategoriyasini ingliz tilida fe'llarga mansub grammatik kategoriya deb aytishga asos yo'qdek tuyuladi. Chunki agar nisbat kategoriyasi oppozitsiyasi ikki a'zodan – aktiv va passiv a'zoldan iborat bo'lishi va katta bir guruh fe'llarda bu oppozitsiya ya neytralizatsiyaga uchrashi nazarda tutilsa, bunday grammatik kategoriyaning tilda mavjud grammatik kategoriyalar orasidagi o'zni haqida o'ylab ko'rishga to'g'ri keladi. Chunki aktiv shaklning faolligini isbotlash uchun uni passiv shaklga solishtirish kerak, shunda aktiv shaklning passiv shaklga o'xshamaganligi uni aktiv deb aytishga asos bo'ladi.

Aktiv-passiv oppozitsiyasi ishlaymaydigan, ya'ni neytrallashtirilgan bu o'rinlarda, umuman, nisbat haqida gapirilmasa ham bo'ladi. Ammo ingliz tilidan farqli o'laroq, o'zbek tilida bu kabi fe'llar va boshqa barcha fe'llar nisbat kategoriyasi orbitasidan chiqib keta olmaydi, chunki, birinchidan, bu tillarda nisbat kategoriyasi ko'p a'zoli oppozitsiyaga ega. Ikkinchidan, agar a'zolar soni ko'p bo'lsa, buni oppozitsiya deb nomlash qiyin.

Ingliz tilida bu masalaga bir oz oydinlik kiritish zarurati tug'ildiki, bu narsa ingliz tilining hozirgi holatida bu til morfologik strukturasi bilan izohlanadi. Shuning uchun bunda oppozitsiya aktiv-passiv shaklida emas, balki nopassiv-passiv shaklida bo'ladi. Chunki passivda ishlatilmaydigan fe'llar o'zining

leksik-grammatik xususiyatlariga ko'ra boshqa barcha kategorial shakllarga ega va to'liq paradigmani hosil qiladi. Masalan:

takes – goes

is taking – is going

has taken – has gone

Shuning uchun nopassiv ma'nolarning ayrimlari, yuqorida biz aytib o'tganimizdek, sintaktik yoki leksik yo'l bilan ifodalanadi.

The door opens inside the room – Eshik ichkariga ochiladi.

Bu o'rinda *opens* fe'lining nisbatga tegishliligi o'zbek va ingliz tillarida turlicha baholanadi. Ingliz tilida shakli aktiv bo'lgani bilan ma'nosi aktiv nisbat ma'nosiga to'g'ri kelmaydi. Ma'nosi passivga yaqinroq keladi, lekin shakli to'g'ri kelmaydi. Shuning uchun bu kabi hollar ingliz tilida *middle voice – o'rta nisbat* deb yuritiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon demokratik O'zbekiston davlatini mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. // Xalq so'zi, 2016 yil 15 dekabr
2. Mirziyoyev Sh.M. "Kitob mahsulotlarini chop etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ibot qilish bo'yicha komissiya tuzish to'g'risida" (2017 yil 12 yanvar)gi farmoyishi.
3. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Xarakatlar strategiyasi to'g'risida" gi PF-4947, Sh.Mirziyoyev 7 fevral 2017 yil. Toshkent.
4. Abduraxmonov X., Rafiev A. «O'zbek tilining amaliy grammatikasi». Toshkent, 1992.
5. Abduraxmonov F. «O'zbek tili nazariy grammatikasi» (sintaksis), 1997.
6. Bo'ronov J.B. «Ingliz va o'zbek tillari qiyosiy grammatikasi». Toshkent, 1993,
7. Bo'ranov J.B, «Sravnitelnaya tipologiya angliyskogo i tyurkskix yazikov». Moskva, 1993.

HAYVON OBRAZLARI ORQALI TIL JOZIBASI: O'ZBEK VA INGLIZ FRAZELOGIYASINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Xoshimova Odina Olim qizi
NamDCHTI v.v.b.dots.PhD

Annotatsiya. Ma'lumki frazeologiya tilning eng jonli qismi bo'lib umumiste'moldagi tilning eng katta tarkibiy qismi sifatida o'rganish, uni leksik-semantik aloqa nuqtai nazaridan izohlash natijasida bu tushdagi ya'ni zoofrazeologiyalarni orasidagi semantik aloqalarni o'rganish va bu aloqalarning chegarasini aniqlash bilan bir qatorda, bunday zoonimlar kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan, tahlil qilish ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: *zoonimik frazeologiya, leksik-semantik tahlil, frazeologik birliklar, semantik aloqalar, kognitiv tilshunoslik, zoonimlar, til tizimi, ma'no munosabatlari*

Abstract. It is well known that phraseology represents one of the most dynamic and expressive layers of language and constitutes a significant part of commonly used vocabulary. The study of phraseological units from a lexical-semantic perspective allows for a deeper understanding of the semantic relationships among such units, particularly zoophraseological expressions. In addition to identifying and defining the boundaries of these semantic connections, analyzing zoonyms from the standpoint of cognitive linguistics is of particular importance, as it reveals the conceptual and cultural foundations underlying language use.

Keywords: *zoophraseology, lexical-semantic analysis, phraseological units, semantic relations, cognitive linguistics, zoonyms, language system, meaning relations.*

Аннотация: Известно, что фразеология является одной из наиболее живых и выразительных частей языка и составляет значительную часть общеупотребительной лексики. Изучение фразеологических единиц с лексико-семантической точки зрения позволяет глубже понять семантические связи между такими единицами, особенно зоофразеологизмами. Наряду с определением и разграничением этих семантических связей, особое значение приобретает анализ зоонимов с позиций когнитивной лингвистики, что способствует раскрытию концептуальных и культурных основ языка.

Ключевые слова: *зоофразеология, лексико-семантический анализ, фразеологические единицы, семантические связи, когнитивная лингвистика, зоонимы, языковая система, смысловые отношения*

Frazeologizmlarda tilning milliy xususiyati, millatning tafakkuri, uning tarixi va madaniyati, bugungi va ertangi kuni rasm-rusumi, urf-odatlar va shular bilan birgalikda bu xalqning zoonimlarga bo'lgan munosabati ham aks etadi. Tafakkur va ong jarayonlari hamma insonlarda bir xil kechadi, lekin har bir millat muayyan geografik va tarixiy sharoitda yashaydi. Shu sababli ham uning obrazli mulohaza, fikrlash tarzi o'ziga xosdir.

Zoonomik frazeologik birliklar — bu tilshunoslikda hayvonot olami va tabiatga oid iboralar, so'z birikmalari va frazeologizmlar bo'lib, ular ko'pincha odamlarning xulq-atvorini yoki atrof-muhit bilan bog'liq holatlarni tasvirlashda ishlatiladi. O'zbek va ingliz tillarida zoonomik frazeologik birliklar lingvokulturologik farqlarni aks ettiradi. Bu frazeologizmlar nafaqat tilning leksik tarkibiga, balki madaniyatga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Zoonomik frazeologik birliklarning leksik-semantik jihatlarini va ularning cho'g'ishtirma tahlilini quyida ko'rib chiqamiz:

1. Leksik-semantik jihatlar

Zoonomik frazeologik birliklar ko'pincha hayvonlarning biologik xususiyatlariga yoki madaniy tasavvurlarga asoslangan bo'ladi. Har bir tilda hayvonlar haqidagi frazeologizmning o'ziga xos ma'nosi va yoritilishi mavjud, chunki ular madaniy va tarixiy kontekstda shakllanadi.

O'zbek tilidagi zoonomik frazeologik birliklar:

O'zbek tilida zoonomik frazeologizmlar, asosan, hayvonlarning tabiatiga, ularning xulq-atvori va ijtimoiy ahamiyatiga qarab semantik jihatdan turli yo'nalishlarda ishlatiladi. Ba'zi misollarni ko'rib chiqamiz:

"Tuyaning terisini olish" – katta va og'ir ishni bajarish. (Semantik ma'no: yukni ko'tarish, mehnat qilish.)

"Yulduzlar tushsa ham, o'rgimchakdan uyushgan yer" – biror ishni to'liq bajarganingizda erishilgan samarani ifodalash.

"Mushukning tishi" – kichik va unchalik zararli bo'lmagan narsaning og'irligi. (Ma'no: biror narsa haddan tashqari katta yoki og'ir bo'lmasdan, oddiy va farq qiluvchi.)

"Bo'ri bo'lsa ham, kuchli bo'rlardan ehtiyot bo'lish" – xavfli yoki jiddiy natijalarga olib kelishi mumkin bo'lgan xavflarni ko'rsatish.

Ingliz tilidagi zoonomik frazeologik birliklar:

Ingliz tilidagi zoonomik frazeologizmlar hayvonlarga bog'liq holda turli madaniy tasavvurlarni aks ettiradi. Ba'zi misollar:

"Cat's out of the bag" – sir oshkor bo'lishi. (Semantik ma'no: maxfiy ma'lumotning oshkor qilinishi.)

"Curiosity killed the cat" – haddan tashqari qiziqish ba'zida yomon oqibatlariga olib kelishi mumkin. (Ma'no: ortiqcha qiziqish xavf tug'diradi.)

"Let the cat out of the bag" – sirni oshkor qilish, maxfiy ma'lumotni ifodalash.

"Fight like cats and dogs" – janjallashish, doimiy bahslar. (Semantik ma'no: doimiy yomon aloqalar, urush.)

2. Cho'g'ishtirma tahlil

Zoonomik frazeologik birliklarning cho'g'ishtirma tahlili, ya'ni o'zbek va ingliz tillaridagi hayvonlar bilan bog'liq frazeologizmlarning taqqoslanishi, ikki til o'rtasidagi farqlarni ko'rsatish uchun muhimdir. Quyida bir nechta misollarni keltiramiz:

"Curiosity killed the cat" (Ingliz) va "Mushukning dodi" (O'zbek):

Inglizcha frazeologizm: "Curiosity killed the cat" iborasi, odamning ortiqcha qiziqishi va boshqalarning ishiga aralashishining xavfli bo'lishini ifodalaydi. Bu ibora asosan ehtiyotkorlikka chaqiradi va haddan tashqari qiziqishning salbiy oqibatlarini ta'kidlaydi.

O'zbekcha frazeologizm: "Mushukning dodi" esa odatda jahl, g'azab yoki noxush holatlarni ifodalaydi. Bu ibora mushukni qoralash orqali, jahlni ko'rsatadi, bu esa boshqa bir ijtimoiy ma'noda qo'llanilishi mumkin.

"Cat's out of the bag" (Ingliz) va "Mushukni olib ketmoq" (O'zbek):

Inglizcha frazeologizm: "Cat's out of the bag" sir yoki maxfiy ma'lumotning oshkor bo'lishini anglatadi. Bu ibora asosan sirni oshkor qilgan paytda ishlatiladi.

O'zbekcha frazeologizm: "Mushukni olib ketmoq" iborasi, odatda muammo yoki xavfga duchor bo'lishni ifodalashda ishlatiladi. O'zbek tilidagi "mushukni olib ketmoq" biror narsaning noto'g'ri yoki noxush holatga kelishini anglatadi, lekin inglizcha "cat's out of the bag" esa faqat sir oshkor bo'lishini ifodalaydi.

"Like a cat on a hot tin roof" (Ingliz) va "Mushukka qiziqish ko'rsatish" (O'zbek):

Inglizcha frazeologizm: "Like a cat on a hot tin roof" juda bezovta bo'lish, xavotirni ifodalaydi. Bu ibora asosan noqulay holatlarda qo'llaniladi.

O'zbekcha frazeologizm: "Mushukka qiziqish ko'rsatish" — bu ibora mushukning noqulaylikdagi yoki tashvishli holatini anglatadi.

O'zbek va ingliz tillaridagi zoonomik frazeologik birliklarning leksik-semantik jihatlari va cho'g'ishtirma tahlili ko'rsatadiki, har bir tilning o'z madaniyati va tarixiy kontekstiga qarab, hayvonlar va ularning xususiyatlariga oid tasavvurlar farq qiladi. Bu frazeologik birliklar tilshunoslik, madaniyatshunoslik va ijtimoiy fanlar uchun muhim ahamiyatga ega, chunki ular xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va urf-odatlarini aks ettiradi.

Frazemalar har bir xalqning, jumladan, o'zbek xalqining asrlar davomida saqlab kelayotgan noyob boyligidir. O'zbek tilining quyidagi o'ziga xos iboralari mazmun mohiyatiga diqqatingizni qarating: chumchuqdan qo'rqqan tariq ekmas, chumchuq so'ysa ham qassob so'ysin, bitta tirraqi buzoq butun podani bulg'atadi, sholining orqasidan kurmak ham suv ichadi, ishtonsizning hadigi cho'pdan, bozor ko'rgan echkidan qo'rq, ko'knori xayol, pista po'choqqa jo qilmoq, shamol bo'lmasa daraxtning uchi qimirlamaydi. hayotiy voqelikni, hodisalarni, betakror tushunchalarni ifodalovchi frazemalarning sonini cheksiz ko'paytirish mumkin:

1. Odamning fiziologik holatini ifodalashda:

suvga tushgan mushukday;

2. Shaxsning shoshqaloqligini ifodalashda:

oyog'i kuygan tovuqday;

3. Shaxsning o'zga shaxsga munosabatini ifodalashda:

dumini bosmoq.

4. Shaxslarni oralaridagi munosabatni buzilishini ifodalashda:

oralaridan qora mushuk o'tib qoldi;

5. E'tibor bermaslikni ifodalashda:

it hurar, karvon o'tar;

6. Ikki bir xil narsaning bir joyda bo'lishidagi salbiy holatni ifodalashda:

bir qozonda ikki qo'chqorning boshi qaynamas;

kabi ifoda qilayotgan nozik tuyg'u, ishora va bo'yoqdorlikni tilning boshqa birliklari orqali ifodalash mumkin.

Ingliz va o'zbek tillarining antroposentrik frazeologik birliklari muayyan umumiy va o'ziga xos xususiyatlarni namoyon etadi. Qiyoslanayotgan tillardagi aynan bir xil tasavvurlar turli leksik va zoonim komponentlar vositasida ifodalanishi mumkin. Masalan, ingliz tilidagi *Almost never killed a fly* frazeologizmi o'z ma'nosiga ko'ra o'zbek tilidagi mushugiga ham pisht demaydi obrazli iborasiga mos keladi. Ikkala frazeologik birlik ham jonga tegadigan hashoratni ham o'ldirishga qodir bo'lmagan tinchlikni yaxshi ko'radigan, yuvosh, beozor, xushfe'l odamni nazarda tutadi. Ingliz tilidagi *"old birds are not to be caught with chaff"* maqolda aldash qiyin bo'lgan dono tajribali odam tasvirlangan. O'zbek leksikasida "baliq" zoonimi katta tajribaga ega odamni ham nazarda tutadi: to'rga tushgan baliq qarmoqdan qo'rqmas. Ingliz obrazli iboralarida "bird" komponenti, o'zbek frazeologik birliklarida "baliq" komponenti bir xil belgilarni, aynan katta tajriba va bilimni nazarda tutadi.

O'zbekcha "tuyani ham ko'rmas" maqoli hech narsani tushunishni istamaydigan o'jar odamlarni tasvirlash uchun ishlatiladi. Ingliz tilidagi *none so blind as those who will not see* (so'zma-so'z: ko'rishni istamaganlardan ko'ra ko'rroq

odamlar yo'q; eshitmaydigan emas, eshitishni istamaydigan odam kardir) maqoli ma'no jihatdan yuqoridagi o'zbek paremiyasiga to'g'ri keladi. O'zbekcha variantda "tuya" hayvoni qayd etilgan, inglizcha variantda esa zoonim komponenti yo'q. Hayvonlar obrazi asosida shakllangan iboralar o'zbek tilida ko'p uchraydi (boshqa tillarda ham), hayvonlarning u yoki bu xususiyatlarini timsollashtirish asosida shakllangan. Hayvonlarning yurish-turishi o'ziga xos xususiyatlari va ma'lum xalqning hayotida, ijtimoiy xo'jaligida tutgan o'rnini uning milliy folkloridagi obrazlar hamda shu xalqning urf-odat psixologiyasida qanday ahamiyatga ega ekanligi bilan belgilanadi. Masalan, o'zbek iboralarida gorilla, panda, pigmat, zebra kabi hayvonlarning iboraviy ifodasini izlash befoydadir. Chunki mazkur so'zlarni ifodalab kelgan hayvonlar bizning xalqimiz hayoti, madaniyati va turmush tarzida hech qanday ahamiyatga ega emas. Shuning uchun o'zbek tilida qator frazeologizmlar shu hududda yashovchi hayvon nomlari bilan bog'liq.

Shunday qilib, hayvonlarning xalq tomonidan idrok etilgan umumiy xislatlarini timsollashtirish asosida o'zbek tilida ham salbiy ham ijobiy ma'noli frazeologizmlar shakllangan. Chunki hayvonlar obrazi inson tafakkurida aksariyat hollarda salbiylik ma'no kasb etadi. Shuning uchun so'kish-qarg'ishni ifodalovchi so'z va so'z birikmalari tarkibida hayvonga oid so'zlar ko'p uchraydi. Masalan, kishi o'zining salbiy munosabatini bildirishda "hayvon" deya xitob qiladi. Ichki forma, ya'ni obraz ma'noning dinamik komponenti bo'lib bu birinchi o'rinda beriladi va ikkilamchi ma'no yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Раҳматуллаев III. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 2022.
2. Раҳматуллаев III. Hozirgi o'zbek adabiy tili (leksikologiya va frazeologiya). – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2010.
3. Лейнман Д. Dictionary of Animal Words and Phrases. – London: Routledge, 1994.
4. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – Москва: Высшая школа, 1996.
5. Добровольский Д.О. Фразеология в когнитивном аспекте. – Москва: Языки славянской культуры, 2005.
6. Kövecses Z. Metaphor in Culture: Universality and Variation. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

STUDY OF LANGUAGE EVOLUTION IN MODERN LINGUISTICS WITH REFERENCE TO CONTEMPORARY CHANGES IN ENGLISH

Egamova Nigora Ustamirzaevna

Namangan State Institute of Foreign Languages

[*nigoraegamova2@gmail.com*](mailto:nigoraegamova2@gmail.com)

ABSTRACT. The evolution of language has long been a central concern in linguistics; however, the pace and nature of change in contemporary English have intensified under the influence of globalization and digital technology. This study

examines how English is evolving within the framework of modern linguistics, focusing on lexical innovation, grammatical simplification, and semantic transformation. Using a qualitative analytical approach grounded in sociolinguistic and corpus-informed perspectives, the research investigates the impact of digital communication, global language contact, and emerging artificial intelligence tools on language use. The findings indicate that English is undergoing accelerated change characterized by increased variability, functional simplification, and rapid lexical expansion. The study argues that modern English should be understood as a dynamic, adaptive system shaped by global communication practices. These insights have significant implications for linguistic theory and language education.

Keywords: *language evolution, English, sociolinguistics, globalization, digital communication, language change.*

ANNOTATSIYA. Tilning evolyutsiyasi uzoq vaqtdan beri tilshunoslikning markaziy masalalaridan biri bo'lib kelgan, biroq zamonaviy ingliz tilidagi o'zgarishlarning tezligi va tabiati globallashuv, hamda raqamli texnologiyalar ta'sirida yanada kuchaygan. Ushbu tadqiqot zamonaviy tilshunoslik doirasida ingliz tilining rivojlanishini o'rganadi, unda leksik innovatsiyalar, grammatik soddalashuv va semantik o'zgarishlarga alohida e'tibor qaratiladi. Sotsiologik va korpusga asoslangan yondashuvlarga tayangan sifatli tahlil usuli orqali tadqiqot raqamli muloqot, global til aloqalari va sun'iy intellekt vositalarining til qo'llanishiga ta'sirini o'rganadi. Natijalar ingliz tilining tezlashgan o'zgarish jarayonida ekanligini, unda variativlikning ortishi, funksional soddalashuv va leksik kengayishning jadallashganini ko'rsatadi. Tadqiqot zamonaviy ingliz tilini global kommunikativ amaliyotlar shakllantirayotgan dinamik va moslashuvchan tizim sifatida tushunish zarurligini ta'kidlaydi. Ushbu xulosalar tilshunoslik nazariyasi va til o'qitish sohalari uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: *til evolyutsiyasi, ingliz tili, sotsiolingvistika, globallashuv, raqamli kommunikatsiya, til o'zgarishi.*

АННОТАЦИЯ. Эволюция языка уже долгое время является одной из центральных проблем языкознания, однако темпы и характер изменений современного английского языка значительно усилились под влиянием глобализации и цифровых технологий. В данном исследовании рассматривается развитие английского языка в рамках современной лингвистики с акцентом на лексические инновации, грамматическое упрощение и семантические трансформации. Используя качественный аналитический подход, основанный на социолингвистике и корпусных исследованиях, работа изучает влияние цифровой коммуникации, глобальных языковых контактов и новых инструментов искусственного интеллекта на использование языка. Результаты показывают, что английский язык переживает ускоренные изменения, характеризующиеся ростом вариативности, функциональным упрощением и быстрым расширением лексики. В исследовании утверждается, что современный английский следует рассматривать как динамическую и адаптивную систему, формируемую глобальными коммуникативными практиками. Полученные результаты имеют важное значение для теории языкознания и преподавания языков.

Ключевые слова: *эволюция языка, английский язык, социолингвистика, глобализация, цифровая коммуникация, языковые изменения.*

INTRODUCTION.

Language change is an inherent feature of all natural languages, reflecting the dynamic interaction between linguistic systems and their social environments. In modern linguistics, the study of language evolution has shifted from purely historical analysis to a broader interdisciplinary perspective that includes sociocultural and technological influences (Aitcheson, 2013).

English, as a global lingua franca, represents a particularly significant case of ongoing linguistic transformation. Historically, English has evolved through contact with other languages, including Norse, French, and Latin influences, resulting in profound structural and lexical changes. However, the current phase of evolution differs in both scale and speed. The rapid expansion of digital communication and the global spread of English have created new conditions for language use and change.

One of the defining characteristics of contemporary English is its unprecedented global reach. As noted by Crystal (2003), English is no longer confined to native speakers but is used as a second or foreign language by the majority of its users. This shift has led to the emergence of diverse varieties of English, often conceptualized as "World Englishes."

At the same time, digital communication technologies—such as social media, instant messaging, and online platforms—have transformed the ways in which language is produced and consumed. These environments favor speed, brevity, and creativity, leading to new linguistic forms and conventions.

Despite the growing body of research on language change, there remains a need to integrate these developments into a comprehensive understanding of modern English evolution. Therefore, this study aims to address the following research questions:

- What are the main factors driving the evolution of English in the 21st century?
- How do these factors influence vocabulary, grammar, and meaning?
- What are the implications of these changes for modern linguistic theory and language teaching?

METHODS

This research adopts a qualitative analytical approach, drawing on theoretical and descriptive methods commonly used in linguistics. The study is based on a systematic review of existing literature combined with observational analysis of contemporary language use.

The methodological framework includes:

Literature Review: Examination of key works in sociolinguistics, historical linguistics, and language change (e.g., Aitcheson, 2013; Trudge, 2000).

Comparative Analysis: Comparison between traditional standard English and contemporary usage patterns.

Contextual Observation: Analysis of language use in digital environments, including social media discourse and online communication.

Although the study does not rely on large-scale quantitative corpora, it incorporates corpus-informed insights from existing research. This approach allows for the identification of broader patterns and tendencies in language evolution.

3. RESULTS

The findings reveal several interrelated trends that characterize the evolution of modern English.

3.1 Lexical Innovation and Expansion

One of the most visible aspects of language evolution in modern English is the rapid expansion of vocabulary, particularly in domains related to technology and digital culture. For instance, words such as selfie, influencer, cryptocurrency, and metaverse have entered mainstream usage within a very short time span (Crystal, 2003; McWhorter, 2015).

Additionally, existing words often acquire new meanings. The word cloud, traditionally associated with weather, is now widely used in technological contexts (e.g., cloud storage). Similarly, friend has shifted from a noun to a verb in digital contexts, as in to friend someone on social media (Aitchison, 2013).

These examples demonstrate that lexical change is both creative and functional, reflecting the needs of modern communication.

3.2 Digital Communication and Linguistic Change

Digital communication has significantly influenced both written and spoken English. Online discourse is characterized by abbreviations, acronyms, and hybrid forms of expression. Common examples include LOL (laugh out loud), BRB (be right back), and DM (direct message).

Moreover, emojis and GIFs have become integral parts of communication, functioning as paralinguistic elements that convey emotions and tone (Tagliamonte & Denis, 2008). For example, a simple sentence such as "I'm fine" can express a different meaning depending on the emoji used.

Research suggests that these forms do not weaken language but rather expand its expressive capacity by introducing multimodal communication (Crystal, 2011).

3.3 Grammatical Simplification

Modern English demonstrates a tendency toward grammatical simplification, particularly in informal contexts. For example, speakers increasingly use structures such as:

- "I'm gonna go" instead of "I am going to go"

- "You okay?" instead of "Are you okay?"

Additionally, the use of the subjunctive mood is declining in everyday speech. Traditional forms like "If I were you" are often replaced by "If I was you" (Trudgill, 2000).

While prescriptive grammarians may view these changes negatively, descriptive linguistics considers them natural developments that enhance communicative efficiency.

3.4 Globalization and World Englishes

The global spread of English has led to the emergence of multiple localized varieties, often referred to as World Englishes (Kachru, 1992). For example:

Indian English: "prepone" (to move a meeting earlier)

Singaporean English: "Can or not?" (Is it possible?)

African English varieties: influenced by local languages and phonological systems

These variations illustrate how English adapts to different cultural contexts. According to Jenkins (2015), such diversity should not be viewed as incorrect usage but as legitimate forms of global English.

3.5 Semantic Change in Modern Contexts

Semantic change has accelerated significantly in the digital age. Words frequently shift meanings due to cultural trends. For example:

"Viral" → from medical meaning to online popularity

"Cancel" → from general use to "cancel culture" in social media

"Ghost" → now means to ignore someone digitally

These examples show how language reflects social behavior and cultural practices (McWhorter, 2015).

DISCUSSION

The findings suggest that modern English is evolving through a complex interaction of internal linguistic processes and external socio-technological forces. From a sociolinguistic perspective, language change is driven by usage patterns within communities of speakers (Trudgill, 2000).

Digital communication has introduced a new paradigm in which speed and efficiency are prioritized. This aligns with functionalist theories, which argue that language evolves to meet communicative needs. The widespread use of abbreviations and simplified grammar reflects this tendency.

Globalization further complicates this picture by introducing variation and diversity into English. The concept of World Englishes challenges the traditional notion of a single standard language, emphasizing instead the plurality of forms shaped by local contexts (Kachru, 1992).

Artificial intelligence represents an emerging dimension of language change. Tools such as automated translation and text generation systems influence linguistic norms and may contribute to standardization. However, they also raise questions about authorship, authenticity, and linguistic creativity.

From an educational standpoint, these developments require a shift in language teaching practices. Rather than focusing exclusively on prescriptive rules, educators should incorporate real-world language use and digital literacy into their curricula.

CONCLUSION

This study has examined the evolution of the English language within the framework of modern linguistics, emphasizing the impact of globalization, digital communication, and technological advancement. The findings demonstrate that language change is a continuous and systematic process influenced by social interaction and communicative needs. In contemporary contexts, English is evolving rapidly, particularly in terms of lexical expansion, grammatical simplification, and semantic transformation. These changes reflect the adaptive nature of language as it responds to new realities and modes of communication.

Furthermore, the global status of English has significantly contributed to its diversification. The emergence of multiple varieties of English across different

regions confirms that the language is no longer confined to native speakers but is shaped by a wide range of linguistic and cultural influences. This supports the concept of World Englishes and highlights the importance of recognizing variation as a natural and valuable feature of language development. At the same time, digital technologies and artificial intelligence are increasingly influencing language use, creating new patterns of communication and accelerating the pace of change.

From a broader perspective, these developments have important implications for both linguistic theory and language education. Modern approaches to teaching English must move beyond strictly prescriptive norms and incorporate real-life language use, including digital and global communication practices. Future research should focus on the long-term impact of technological innovation on language evolution, particularly the role of artificial intelligence and large-scale digital discourse. Overall, English can be understood as a dynamic, flexible, and globally shaped language that continues to evolve alongside human society.

REFERENCES.

1. Aitchison, J. (2013). *Language Change: Progress or Decay?* Cambridge University Press.
2. Crystal, D. (2003). *English as a Global Language*. Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (2011). *Internet Linguistics*. Routledge.
4. Jenkins, J. (2015). *Global Englishes*. Routledge.
5. Kachru, B. B. (1992). *The Other Tongue: English Across Cultures*. University of Illinois Press.
6. McWhorter, J. (2015). *The Language Hoax*. Oxford University Press.
7. Tagliamonte, S., & Denis, D. (2008). Linguistic ruin? LOL! *American Speech*, 83(1), 3–34.
8. Trudgill, P. (2000). *Sociolinguistics: An Introduction*. Penguin.
9. Herring, S. C. (2013). Discourse in Web 2.0. *Pragmatics*, 23(1), 1–17.
10. Androutsopoulos, J. (2014). Computer-mediated communication. *Journal of Sociolinguistics*, 18(2), 275–284.

LINGVOKULTUROLOGIYA: TIL VA MADANIYAT O'ZARO MUNOSABATINING ILMIY-NAZARIY ASOSLARI

Mirsadullayev Miravaz Mirmuslim o'g'li
Namangan davlat chet tillari instituti
Ingliz tili va adabiyoti kafedrası o'qituvchisi
Tel: +99899 4824969

Annotatsiya: Mazkur maqolada lingvokulturologiyaning nazariy asoslari, uning shakllanish bosqichlari hamda til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik masalalari keng tahlil qilinadi. Tadqiqotda lingvokulturema tushunchasining mohiyati, uning til tizimidagi o'rni hamda milliy mentalitetni ifodalashdagi roli ochib beriladi. Shuningdek, ingliz va o'zbek tillari misolida lingvomadaniy birliklar, xususan metaforalar, frazeologizmlar va madaniy realiyalar qiyosiy jihatdan tahlil

qilinadi. Maqolada lingvokulturologik yondashuvning tarjimashunoslik va til o'qitish jarayonidagi ahamiyati ham asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: *lingvokulturologiya, til va madaniyat, lingvokulturema, milliy mentalitet, metafora, frazeologizm, madaniy realiya, tarjima*

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы лингвокультурологии, этапы её формирования, а также взаимодействие языка и культуры. Особое внимание уделяется понятию лингвокультуры и её роли в отражении национального менталитета. На материале английского и узбекского языков анализируются метафоры, фразеологизмы и культурные реалии.

Ключевые слова: *лингвокультурология, язык и культура, лингвокультурема, метафора, фразеология, перевод*

Abstract: This article examines the theoretical foundations of linguoculturology and its role in exploring the relationship between language and culture. It analyzes linguocultural units such as metaphors and phraseological expressions in English and Uzbek, highlighting their cultural specificity.

Keywords: *linguoculturology, language and culture, linguocultureme, metaphor, phraseology, translation*

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda tilni inson tafakkuri va madaniyati bilan uzviy bog'liq holda o'rganish tendensiyasi kuchaymoqda. Shu nuqtai nazardan, lingvokulturologiya til va madaniyatning o'zaro aloqadorligini tahlil qiluvchi muhim ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Ushbu yo'nalish til orqali xalqning tarixiy tajribasi, qadriyatlari va mentaliteti qanday ifodalanishini aniqlashga xizmat qiladi [2].

Globalashuv sharoitida turli madaniyatlar o'rtasidagi muloqot kengayib borayotganligi sababli, til birliklarida mujassam bo'lgan madaniy ma'nolarni to'g'ri anglash zarurati ortmoqda. Masalan, ingliz tilidagi individualistik tushunchalar bilan o'zbek tilidagi jamoaviylikka asoslangan qarashlar o'rtasidagi tafovut lingvokulturologik tahlil orqali aniqlanadi [6].

Lingvokulturologiya tilshunoslik va madaniyatshunoslikning integratsiyasi natijasida yuzaga kelgan fan bo'lib, uning asosiy vazifasi til birliklarida aks etgan madaniy mazmunni aniqlashdan iboratdir. Bu yo'nalishda til madaniy fenomen sifatida qaraladi va u orqali insoniyatning ijtimoiy tajribasi hamda tarixiy rivoji ifodalanadi [3].

Lingvokulturologiya mustaqil fan sifatida shakllanib, o'zining tadqiqot metodlari va kategoriyalariga ega bo'ldi. Xususan, til va tafakkur birligi haqidagi nazariyalar ushbu yo'nalishning metodologik asosini tashkil etadi. Masalan, o'zbek tilida "mehmondo'stlik" tushunchasi milliy madaniyatning ajralmas qismi bo'lib, u ko'plab iboralarda o'z aksini topgan. Bu esa til birliklarining faqat semantik emas, balki madaniy yuklama ham tashishini ko'rsatadi.

Lingvokulturema lingvokulturologiyaning asosiy kategoriyasi bo'lib, u madaniy mazmunga ega til birliklarini anglatadi. Bu birliklar orqali xalqning dunyoqarashi va mental modeli ifodalanadi. Misol uchun, o'zbek tilidagi "oq yo'l" iborasi yaxshi tilakni bildirsa, ingliz tilidagi "break the ice" iborasi muloqotni

boshlash ma'nosini anglatadi. Bu iboralar madaniy kontekst bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularni to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilish qiyin [5]. Lingvokulturemalar tilda milliy qadriyatlarni saqlovchi vosita sifatida xizmat qiladi va ular orqali madaniy meros avloddan avlodga uzatiladi.

Ingliz va o'zbek tillarida metaforik birliklar turli madaniy konseptlarga asoslanadi. Masalan, ingliz tilidagi "time flies" iborasi vaqtni tezlik bilan bog'lasa, o'zbek tilida "vaqt oqar daryo" shaklida ifodalanadi, bu esa vaqtning uzluksizligini aks ettiradi. Shuningdek, ingliz tilidagi "raining cats and dogs" iborasi kuchli yomg'irni bildirsa, o'zbek tilida "chelaklab yomg'ir yog'moqda" shaklida qo'llaniladi. Bu misollar turli madaniyatlarda bir xil hodisa turlicha obrazlar orqali ifodalanishini ko'rsatadi [1].

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ingliz tilida individualizm, o'zbek tilida esa kollektivism elementlari ustunlik qiladi.

Lingvokulturologiya kognitiv tilshunoslik bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u inson ongida shakllanadigan konseptlar va ularning til orqali ifodalanishini o'rganadi. Har bir xalqning konseptual tizimi uning madaniy tajribasi bilan belgilanadi. Masalan, "uy" konsepti o'zbek tilida faqat yashash joyi emas, balki oilaviy qadriyatlar, mehr-oqibat va muqaddas makon sifatida talqin qilinadi. Ingliz tilida esa "home" tushunchasi ko'proq shaxsiy hudud va mustaqillik bilan bog'liq.

Bu farqlar lingvokulturologik tadqiqotlarda muhim ahamiyat kasb etadi.

Lingvokulturologik yondashuv diskurs tahlilida ham muhim o'rin tutadi. Har bir nutq jarayoni ma'lum bir madaniy kontekst asosida shakllanadi. O'zbek nutq madaniyatida hurmat ifodalari (sizlash, murojaat shakllari) keng qo'llanilsa, ingliz tilida bu jihat nisbatan kamroq grammatik vositalar bilan ifodalanadi. Bu holat tilning ijtimoiy va madaniy funksiyalarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi [4].

Lingvokulturologiya tarjimashunoslikda muhim rol o'ynaydi, chunki tarjima jarayonida madaniy ma'nolarni to'g'ri yetkazish talab etiladi. Har bir til o'ziga xos madaniy realiyalarga ega bo'lib, ularni tarjima qilishda maxsus yondashuv zarur [5]. Masalan, "palov", "sumalak" kabi tushunchalar boshqa tillarda to'liq ekvivalentga ega emas. Shu sababli tarjimon izohlash yoki moslashtirish usullaridan foydalanadi. Shuningdek, lingvokulturologik yondashuv til o'qitishda ham muhim bo'lib, u o'quvchilarda madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, lingvokulturologiya til va madaniyat o'rtasidagi murakkab aloqalarni o'rganadigan muhim ilmiy yo'nalishdir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, til birliklari madaniy axborotni uzatuvchi asosiy vosita hisoblanadi.

Lingvokulturologik yondashuv tarjima, til o'qitish va madaniyatlararo muloqotda samarali natijalar beradi. Shu bois, mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlarni yanada rivojlantirish dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirzayeva D.I., Xojiyeva S.D. Linguoculturology of metaphors in Uzbek and English languages. – 2022.
2. Normurodov B.H. Lingvokulturologiya til va madaniyat fani sifatida rivojlanishi.
3. Komilova G.T. Lingvokulturologiya yangi soha sifatida.

4. Abdullayeva M.M. O'zbek tilshunosligida lingvokulturologiyaning o'rganilishi.
5. Bobokulova G.Sh. Tarjimashunoslikda lingvokulturologiya ifodasi.
6. Sodiqova S. The role of linguoculturology in English and Uzbek linguistics.

TIL BOYLIGINI TIZIMLASHTIRISH SARI: ZONIMIK FRAZEOLOGIZMLARNING QIYOSIY-LEKSIKOGRAFIK TADQIQI VA IZOHLI LUG'AT TUZISH METODOLOGIYASI

O.O.Xoshimova

NamDCHTI, v.v.b.dots. PhD.

[*odina.khoshimova@gmail.com*](mailto:odina.khoshimova@gmail.com)

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklarning izohli frazeologik lug'atlardagi aks etish tamoyillari kompleks va qiyosiy tahlil qilindi. Unda Sh. Rahmatullayev rahbarligida tuzilgan "O'zbek tilining frazeologik lug'ati", hamda D. Laymaning "Dictionary of Animal Words and Phrases" asosiy empirik manba sifatida tanlandi. Qiyosiy tahlil natijalari zoonimik frazeologik birliklarning milliy-madaniy kod, mifologik tasavvurlar va ijtimoiy tajriba bilan uzviy bog'liqligi, shuningdek, lug'atlarda ularning normativ, uslubiy va pragmatik xususiyatlari turlicha talqin qilinishini ko'rsatdi. Mazkur xulosalar ikki tilda zoonimik frazeologik lug'at tuzish uchun ilmiy-metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *zoonimik frazeologik birliklar, frazeologizm, lug'at birligi, leksikografiya, qiyosiy tilshunoslik.*

Аннотация. В данной статье проведен всесторонний и сравнительный анализ принципов отражения зоонимических фразеологических единиц в пояснительных фразеологических словарях на узбекском и английском языках. В качестве основных эмпирических источников были выбраны «Узбекский фразеологический словарь», составленный под руководством Ш. Рахматуллаева, и «Словарь слов и фраз животных» Д. Леймана. Результаты сравнительного анализа показали, что зоонимические фразеологические единицы тесно связаны с национально-культурным кодом, мифологическими понятиями и социальным опытом, а также с различными интерпретациями их нормативных, методологических и прагматических особенностей в словарях. Эти выводы служат научно-методологической основой для составления зоонимического фразеологического словаря на двух языках.

Ключевые слова: *зоонимические фразеологические единицы, фразеология, лексическая единица, лексикография, сравнительная лингвистика.*

Abstract. This article provides the first comprehensive and comparative analysis of the principles of reflection of zoonymic phraseological units in explanatory phraseological dictionaries in Uzbek and English. The results of the comparative analysis showed that zoonymic phraseological units are closely linked to the national-cultural code, mythological concepts and social experience, as well as with various interpretations of their normative, methodological and pragmatic

features in dictionaries. These findings serve as the scientific and methodological basis for compiling a bilingual zoonymic phraseological dictionary.

Keywords: *zoonymic phraseological units, phraseology, lexical unit, lexicography, comparative linguistics.*

Hozirgi zamon tilshunosligida o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklar tizimini leksikografik jihatdan chuqur o'rganish va tavsiflash masalasi dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bunday tahlilni amalga oshirish jarayoni bir nechta zarur bosqichlarni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichlar orasida ayniqsa mavjud frazeologik lug'atlarning leksikografik tahlili muhim o'rin tutadi. Bunday tahlil, bir tomondan, til resurslari sifatida xizmat qilayotgan izohli frazeologik lug'atlarda zoonimik frazeologik birliklarning aks ettirilish holatini aniqlash, ulardagi maqolalar tarkibini ro'yhatga olish, ularning mazmun-mohiyatini ochib berish va tavsiflashda qanday leksikografik vositalar, hamda metodlar qo'llanilganini ilmiy mezonlar asosida baholash imkonini beradi. Shuningdek, bu jarayon frazeologik birliklarning leksik-semantik xususiyatlarini yoritishda, ularning qo'llanilish doirasi va kontekstual tafovutlarini aniqlashda, shuningdek, ularni tarjima qilish, standartlashtirish yoki lug'atlarga kiritish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi.

Zoonimik frazeologik birliklar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqani yaqqol namoyon etadi. Masalan, o'zbek tilida chorvachilikka oid tasavvurlar asosida shakllangan frazeologizmlar ustun bo'lsa, ingliz tilida tabiatni kuzatish, ovchilik va shahar madaniyati bilan bog'liq obrazlar yetakchi o'rinni egallaydi. Bu holat zoonimik frazeologik birliklarni qiyosiy jihatdan o'rganishda dolzarb ahamiyatga ega. So'nggi yillarda frazeologiya va leksikografiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar [1,2,3,4,5] zoonimik frazeologik birliklarning lug'atlarda qayd etilishi, ularning izohlanish modeli va normativ maqomini aniqlash masalalariga e'tiborni kuchaytirdi. Biroq mavjud ishlarda, ayniqsa, lug'atshunoslik nuqtayi nazaridan turli tizimli tillar, xususan, o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili yetarli darajada amalga oshirilmagan. Natijada o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklarning leksikografik talqinida yagona metodik yondashuv shakllanmagan, ularning izoh berish tamoyillari, uslubiy belgilanishi va pragmatik xususiyatlarini qiyosiy asosda umumlashtirish imkoniyati cheklangan holda qolmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi — o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklarni leksikografik jihatdan qiyosiy tahlil qilish, hamda ularning lug'atlardagi ifodalanish tamoyillarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida umumiy va maxsus tilshunoslik metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Jumladan, o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklarning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash uchun qiyosiy-tipologik, frazeologik lug'atlardagi maqola tuzilishi, izoh turi, stilistik belgi va misollar tizimini o'rganish uchun esa leksikografik tahlil metodlaridan foydalanildi. Empirik material sifatida ozbek tili uchun Sh. Rahmatullayev va hammualliflar tomonidan tuzilgan "O'zbek tilining frazeologik lug'ati" [6], hamda ingliz tili uchun D. Laymaning "Dictionary of Animal Words and Phrases" [7] manbalar asos qilib olindi.

Tahlil natijalari o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklarni izohli frazeologik lug'atlarda ifodalanishi bir qator umumiy va xususiy belgilarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Sh. Rahmatullayev va boshqalarning "O'zbek tilining frazeologik lug'ati" va Daril Laynmaning "Dictionary of Animal Words and Phrases" asarlari turli metodologik va madaniy asoslarda tuzilgan bo'lsa-da, ikkisinin ham tildagi zoonimik frazeologizmlar boyligini aks ettirishdagi ahamiyati katta. Birinchi lug'at – milliy frazeologizmlarni tasniflab, xalqona uslubni saqlab qolgan bo'lsa, ikkinchisi – faqat hayvonlarga oid frazeologizmlar bo'yicha ixtisoslashgan, tarixiy va madaniy asoslangan maxsus lug'at sifatida ajralib turadi. Ularning qiyosiy frazeologik birliklarning lingvomadaniy va semantik tafovutlarini chuqur ochib beradi va tarjima, leksikografiya hamda frazeologiya sohalarida muhim nazariy asos yaratadi.

Lug'atning afzalligi – har bir frazeologik birlikni madaniy-konnotativ va kognitiv asosda izohlaganligida nomoyon bo'ladi.

O'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklar har ikki tilning madaniy va semantik manzarasini aks ettiradi. Ularning izohli lug'atlardagi ifodalanishi o'rganilganida: o'zbek lug'ati etnolingvistik, folklor, adabiy asarlari asosiga tayansa, ingliz lug'ati metaforik, kognitiv, tarixiy yondashuvga ega. Mazkur qiyosiy tahlil tilshunoslikda kontrastiv frazeologiya, leksikografiya, madaniy semantika sohalarini boyitish bilan birga, tarjimashunoslik va o'quv jarayonlarida qo'llaniladigan amaliy vosita sifatida ham xizmat qiladi. Ingliz tilining izohli lug'atlaridan farqli o'laroq o'zbek tilidagi lug'atlarda barcha izohlar rasmiy uslubda bayon etiladi. Izohlar qisqa va lo'nda, misollar izohda keltirilgan lug'aviy ma'nolar bilan birga pragmatik jihatdan kontekstual semalarini namoyon etadi. Illyustrativ misollarni berilishi daliliy qiymatini oshiradi, barchasining manbasi keltirib o'tiladi. Ba'zi misollar, xususan, keltirilgan birlik yoki iboralar lingvomadaniy qiymatga ega – bular lug'atning ustun tomonlaridan biridir. O'zbek tilining izohli lug'atiga xos bo'lgan ustunliklardan yana biri izohlarga xalq maqollari, naqlarning ilova qilinishidir. Ingliz tilining izohli lug'atlarida bunday ma'lumotlar kuzatilmaydi. Maqol va naqlar tilning milliy kaloriti, lozim bo'lsa olamning milliy lisoniy tasvirini ko'rsatib beruvchi muhim lisoniy fenomendir.

Zoonimlar – ya'ni hayvonlar nomlari – o'zbek xalq og'zaki ijodida inson xatti-harakatini obrazli ifodalovchi vosita sifatida keng qo'llaniladi. Bu birliklar xalqning dunyoqarashi, tabiatga munosabati, axloqiy baholari va hayotiy tajribalarini mujassam etgan barqaror iboralaridir, ammo o'zbek tilshunosligida aynan zoonimik frazeologik birliklarga bag'ishlangan izohli lug'atlar soni cheklangan. Bu esa ularni tizimli o'rganish va lug'aviy tavsiflashda muayyan bo'shliqni yuzaga keltirsada, umumiy frazeologik manbalar – xususan, "O'zbek tili frazeologik lug'ati" mavjud frazeologik birliklarning muhim manbasi sifatida xizmat qilmoqda. Mazkur lug'at o'zbek adabiy tili, shevalar, tarixiy yozma yodgorliklar va zamonaviy badiiy asarlar asosida frazeologizmlarni ilmiy mezonlarda to'plab, ularning semantik yuki, etimologiyasi, nutqiy funksiyasi va madaniy konnotatsiyalarini ochib berishga xizmat qilgan. Bu lug'at maqolalari faqat statik izoh emas, balki frazeologik birliklarning zamonaviy va tarixiy taraqqiyotini kuzatish imkonini ham beradi. Frazeologik birliklar lug'atlarda aks ettirilganda, ular faqat semantik jihatdan emas, balki struktur,

stilistik va madaniy konnotatsiyalar jihatidan ham to'liq tasvirlanishi tamoyiliga ushbu lug'atda qat'iy amal qilinib, har bir frazeologik birlik quyidagi shaklda berilgan:

1. Frazeologik birlikning o'zi (asosiy shakli). Bu – maqola nomi vazifasini bajaruvchi, leksikografik birlikning o'zi bo'lib, aynan og'zaki va yozma tildagi amaliy shakli bilan beriladi. Masalan: “Bedana yurish”, “Baxt qushi” kabilar. Bu shakl barqaror ifoda sifatida qabul qilinadi va boshqa birliklardan farqlanishi uchun sarlavha sifatida ajratiladi. “Frazeologik birliklarning lug'atdagi asosiy shakli – xalq tili tajribasi va badiiy nutqda qo'llanish chastotasi asosida belgilanadi” [6]. Frazeologik birliklar ko'pincha normativ nutqdagi eng keng tarqalgan shaklda keltiriladi. Variantlari keyingi bandlarda beriladi.

2. Ma'no izohi – birlikning mazmuni soddalashtirilgan tilda tushuntiriladi. Har bir frazeologik birikmaga soddalashtirilgan, lekin ilmiy asosli semantik izoh beriladi. Bu izoh birlikning real nutqdagi vazifasini tushunishga yordam beradi. Masalan: “Bo'taday bo'zlamog'” – “zor-zor yig'lamoq” kabi. Izoh qisqa, aniq va umumiy lug'aviy tildan foydalanilgan. Iboraning emotsional yoki baholovchi ohangi ham ko'rsatiladi. “Ma'no izohida frazeologizmlarning funktsional yuklamasi, konnotatsiyasi va asosiy semantik yadrosi ochib beriladi” [6]. Shu jihatdan lug'at umumxalq tili uchun tushunarli bo'lishi bilan birga, ilmiy izchillikni ham saqlaydi.

3. Qo'llanma darajasidagi izohlar – kimga nisbatan, qanday holatda, qanday uslubda ishlatilishi. Bu bandda frazeologizmlarning stilistik funksiyasi, nutqiy uslubi, kontekstdagi adresatligi kabi jihatlar ko'rsatiladi. Masalan, “Bo'ri yeb ketarmidi?!” – “hech narsa bo'lmaydi, hech nima qilmaydi, qo'rqadigan hech narsa yo'q”. Kinoya sifatida ishlatiladi. Ko'proq og'zaki nutqda qo'llaniladi. Bunda iboraning: nutq uslubi (adabiy, og'zaki, so'zlashuv, kinoya, qo'pol); kimga nisbatan (insonga, hayvonga, jamiyatga); Qanday holatda ishlatilishi (ogohlantirish, nasihat, kinoya, baho) ko'rsatiladi. Bu jihatlar ularni tarjimada, stilistik tahlilda va madaniy nuqtai nazardan talqin qilishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

4. Ba'zan sinonimik, antonimik, omonimik yoki variant shakllarda berilishi: Bu qismda bir frazeologizmdan boshqa mazmunan yaqin yoki qarama-qarshi iboralar, shuningdek dialektal, stilistik yoki grammatik variantlar beriladi. Masalan: It yalog'i tildan bo'ladi– sinonimi: ostonasigacha oltindan bo'lib ketdi; Ish(i) bitdi, eshag(i) loydan o'tdi – var. ish bitib, eshak loydan o'tgandan keyin; eshag(i) loydan o'tdi kabi variantlari ham keltiriladi.

5. Misollar – tarixiy yoki badiiy adabiyotdan keltirilganligi lug'atning o'ziga xos tomonlaridan biri ekanligini ifodalaydi. Har bir maqolaga ba'zida badiiy adabiyot, tarixiy yodgorlik yoki og'zaki nutqdan olingan real kontekstli misol keltiriladi. Bu iboraning amaliy qo'llanishini, sintaktik holatini va emotsional ohangini anglashga yordam beradi. Masalan, Jo'jabirday jon kim? bolachaqasi, qaramog'idagi kishilar ko'p. Misol: Jo'jabirday jonman, bolam, ulug' biladilar, bir beva qizim uch bolasi bilan ... (S.Ahmad. Hukm).

Ingliz zamonaviy frazeologik tadqiqotlarda hayvon nomlari asosida yaratilgan turg'un birikmalar (zoonimik frazeologik birliklar) alohida e'tibor qaratiladigan qatlam hisoblanadi. Bu birliklar xalq tafakkuri, madaniy stereotiplar, til tizimining metaforik asoslarini o'zida mujassam etadi. Ayniqsa, ingliz tilida hayvon obrazlari

asosida shakllangan frazeologizmlarning tahlili uchun Darril Laynmanning "Dictionary of Animal Words and Phrases lug'ati" muhim manba sifatida maydonga chiqadi. Layman tomonidan tuzilgan ushbu lug'at 1994-yilda Jonathan David Publishers tomonidan nashr etilgan. Lug'atda hayvon nomlari ishtirokidagi 1000 dan ortiq frazeologik birliklar, maqollar va iboralar jamlangan. Har bir frazeologik birlik: semantik jihatdan izohlangan, etimologik ma'lumot bilan boyitilgan, misollar bilan ko'rsatilgan. Lug'at alifbo tartibida tuzilgan bo'lib, tizimlilik, aniq struktura va madaniy izohlar bilan ajralib turadi. Struktur xususiyatlari quyidagicha asoslangan: komponent tavsifi, frazeologik birlik (headword) hayvon komponentli ibora, tushuntirish (definition) ko'chma ma'no, asosiy semantik mazmun, etimologik eslatma (origin): tarixiy manba, folklor, diniy kontekst, qo'llanilish misoli (usage) adabiy yoki og'zaki nutqdan namuna, madaniy izoh (cultural note), tarixiy-madaniy yoki psixologik konnotatsiya:

"To cry wolf" zoonimik frazeologik birlikni lug'atda berilishi:

Ma'nosi: to give a false alarm; Kelib chiqshi: Ezop masallari (Aesop's fable "The Boy Who Cried Wolf"); Foydalanish holati: "After three false calls, no one responded when he actually needed help" kabilar.

Hayvon obrazlarining semantik guruhlari quyidagicha ifodalangan:

Kategoriya+ Mazmuni+ Misollar; Aqliy xususiyatlar +Ayyorlik, nodonlik, hafsalasizlik: sly as a fox, silly goose; Axloqiy baho+ Halollik, hiyla, yovuzlik: snake in the grass, gentle as a lamb; Jismoniy holat+ Kuch, og'irlik, harakatsizlik: strong as an ox, lazy dog; Sotsial vaziyatlar+ Ijtimoiy mavqe, ijtimoiy harakatlar: black sheep, top dog; kabilar. Bu guruhlar orqali hayvon nomlari inson faoliyatining barcha sohalariga metafora sifatida tatbiq etilishi ko'rsatiladi.

Semantik ko'chishlari quyidagilarda namoyon bo'ladi: hayvon nomi o'zining tipik sifatidan kelib chiqib, ko'chma ma'noda ishlatiladi: Dog → "to dog someone" – izidan qolmaslik, quvish; Fox → "foxy" – jozibali, ayyor; Chicken → "to chicken out" – qo'rqib orqaga chekinish kabilar. Bu semantik ko'chishlar insoniyatning hayvonlarga nisbatan metaforik assotsiatsiyalari orqali yuzaga kelgan. Etimologik tahlil va manba ko'rsatkichlarini quyidagicha talqin qilishimiz mumkin: bu ularning tarixiy ildizlari (masalan, Esop masallari), bibliyaviy manbalari (masalan, "a wolf in sheep's clothing"), adabiy kontekstlari (masalan, Shakespeare, Dickens asarlari) kabi madaniy asoslarini aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, Cock and bull story – Etimologiyasi 17-asrdagi ingliz tavernalari (Cock Inn va Bull Inn) ga borib taqaladi [8].

Diskursiv qo'llanish va kontekstual misollarni berilishi ham lug'atda o'z aksini topgan diskursiv qo'llanish va kontekstual misollarni berilishi ham lug'atda o'z aksini topgan. Lug'atda har bir frazeologik birlik uchun real hayotdan yoki adabiyotdan olingan namunalar keltirilgan. Bu orqali quyidagilar namoyon bo'ladi: frazeologik birlikning stilistik registresi aniqlanadi (rasmiy, so'zlashuv, vulgar), pragmatik funksiyasi ochiladi (masxara, tanqid, tavsiya). Masalan: You're the black sheep of the family. (context: informal, disapproval). Bu yondashuv korpus lingvistikasi va kontekstual pragmatika nuqtai nazaridan dolzarb hisoblanadi.

Olingan natijalar zoonimik frazeologik birliklarning lug'atlarda aks etishi leksikografik an'ana va ilmiy yondashuv bilan chambarchas bog'liqligini tasdiqlaydi.

O'zbek lug'atlarida normativlik va adabiy me'yor ustuvor bo'lsa, ingliz lug'atlarida kommunikativ va pragmatik yondashuv kuchliroqligi namoyon bo'ldi.

Bu farqlar tarjima jarayonida semantik ekvivalentlik muammolarini yuzaga keltiradi. Ayrim zoonimik frazeologik birliklar to'liq ekvivalentga ega bo'lmasa, tarjimada izohli yoki funksional moslikka asoslangan yondashuv talab etiladi. Ushbu holat zoonimik frazeologik birliklarni lug'atshunoslik nuqtayi nazaridan chuqurroq o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Zamonaviy frazeologik birliklar lug'atlarining eng dolzarblaridan biri izohli frazeologik lug'ati ekanligi va ushbu lug'at ilmiy jihatdan eng kam o'rganilgan frazeologik lug'atlardan biridir. Zero, chet tillarini mukammal o'rganishda bunday lug'atlarning ahamiyati beqiyosdir. Ta'kidlab o'tganidek, har qanday tilning frazeologik birliklar xazinasini noyob milliy, madaniy-tarixiy shakllangan til unsurlaridan hisoblanadi. Zoonimik frazeologizmlar izohli lug'atlarda alohida qatlam sifatida ajratilishi lozim. Binobarin, o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklar xalq tafakkuri va obrazli til qurilishining eng barqaror qismlaridan biri bo'lib, ularni umumiy frazeologik lug'atlardan alohida, tematik yo'sinda (masalan, "hayvon obrazi asosidagi frazeologik birliklar") jamlash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Berdiyev H., Rasulov R., Yo'ldoshev B., O'zbek frazeologiyasidan materiallar. Toshkent: Fan, 1983, – 205 b.
2. Shodmonov S. Frazeologik birliklarning tarixiy qatlamlari va zamonaviy til tizimidagi o'rni, 2015. – 200 b.
3. Kunin, A.V. Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka. Moskva.: Vysshaya shkola, 1972. – 488 b.
4. Cowie, A.P., Phraseology: Theory, Analysis and Applications. Oxford University Press, 1998, – 272 b.
5. Gläser R. The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis, 1984. – P.125-143.
6. Sh.Rahmatullayev va b., O'zbek tili izohli frazeologik lug'ati. Toshkent, 2022. – 636 b.
7. D.Lyman, "Dictionary of Animal Words and Phrases lug'ati", Jonathan David Publishers, New York, 1994. – 280 b.
8. Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/cock-and-bull%20story>. Accessed 21 Sep. 2025.

INGLIZ TILIDA AFSUN VA SEHR-JODUGA OID LEKSIK BIRLIKLARNING LINGVOKOGNITIV VA PRAGMATIK TAHLILI (J. K. ROULINGNING "HARRY POTTER" ASARI MISOLIDA)

Norbekova Gulrux Xusan qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
katta o'qituvchisi.

Annotatsiya. Ushbu maqolada J. K. Roulingning "Harry Potter" asaridagi afsun va sehr-joduga oid leksik birliklarning lingvokognitiv va pragmatik

xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda afsunlarning leksik-tematik tasnifi, konseptual asoslari hamda nutq akti nazariyasi doirasidagi pragmatik vazifalari ko'rib chiqiladi. Tahlil natijasida afsun birliklarining semantik maydoni, morfologik tuzilishi va kommunikativ funksiyasi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: *afsun, sehr-jodu, lingvokognitiv tahlil, pragmatika, nutq akti nazariyasi, semantik maydon, "Harry Potter".*

Аннотация. В данной статье анализируются лингвокогнитивные и прагматические характеристики лексических единиц, связанных с заклинаниями и магией, в произведении Дж. К. Роулинг «Гарри Поттер». Исследование охватывает лексико-тематическую классификацию заклинаний, их концептуальные основы и прагматические функции в рамках теории речевых актов.

Ключевые слова: *заклинание, магия, лингвокогнитивный анализ, прагматика, теория речевых актов, семантическое поле, «Гарри Поттер».*

Abstract. This article analyses the linguocognitive and pragmatic features of lexical units related to spells and magic in J. K. Rowling's Harry Potter series. The study covers the lexico-thematic classification of spells, their conceptual foundations and pragmatic functions within the framework of speech act theory.

Keywords: *spell, magic, linguocognitive analysis, pragmatics, speech act theory, semantic field, Harry Potter.*

Kirish. Zamonaviy tilshunoslikda badiiy matnlar, xususan fantastik janrdagi asarlardagi maxsus leksik birliklarni lingvistik jihatdan tahlil qilish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Afsun va sehr-joduga oid leksik birliklar oddiy leksik birliklardan farqli o'laroq, ko'p qatlamli ma'no, qadimiy til qatlamlari va madaniy kodlarni o'zida mujassam etadi. Shu boisdan, J. K. Roulingning "Harry Potter" asaridagi afsun birliklarini lingvokognitiv va pragmatik nuqtayi nazardan o'rganish dolzarb tadqiqot yo'nalishi hisoblanadi.

Tadqiqotning maqsadi "Harry Potter" asaridagi afsun va sehr-joduga oid leksik birliklarning leksik-tematik tasnifini ishlab chiqish, ularning konseptual asoslarini aniqlash hamda nutq akti nazariyasi doirasida pragmatik vazifalarini ochib berishdan iborat. Tahlil uchun asosiy material sifatida J. K. Rouling asarlaridan 82 ta afsun birligi tanlab olindi va ular semantik-tematik xususiyatlariga ko'ra tizimli tasnif etildi [1, 2, 3].

Tahlil jarayonida afsunlarga oid leksik birliklarning semantik va pragmatik xususiyatlari asosida ularning bir necha asosiy kategoriyalarga ajralishi aniqlandi. Ushbu kategoriyalar nafaqat lug'aviy ma'nosi, balki ularning kommunikativ vazifasi, nutqiy niyati va kontekstual qo'llanilishiga ko'ra ham o'zaro farqlanadi. Xususan, "charm", "spell", "incantation" va "curse" birliklari sehrli diskursda eng faol va funksional jihatdan muhim guruhlarni tashkil etadi.

Birinchidan, "charm" birligi asosan ijobiy maqsad, himoya, qo'llab-quvvatlash, foydali ta'sir ko'rsatish yoki muayyan holatni yaxshilash kabi semantik-pragmatik vazifalar bilan bog'liq ekanligi kuzatildi. Ushbu turdagi afsunlar ko'pincha zarar yetkazish emas, balki muayyan shaxsni, predmetni yoki vaziyatni himoya qilish, qulaylashtirish yoki foydali natijaga olib kelish maqsadida qo'llanadi. Shu jihatdan "charm" birliklari sehrli til tizimida pozitiv illokutsion kuchga ega bo'lib, ular

ko'proq himoya, nazorat, yordam yoki estetik-tartibga soluvchi vazifalarni bajaradi. Bunday afsunlar ko'pincha qahramonlarning ezgu niyatini, axloqiy pozitsiyasini va ijobiy kommunikativ strategiyasini ifodalaydi [7].

J. L. Austinning nutq akti nazariyasiga ko'ra, ayrim til birliklari faqat ma'lumot yetkazish bilan cheklanmay, balki muayyan harakatni amalga oshiradi [6]. Ushbu yondashuv J. K. Rowlingning "Harry Potter" asarlaridagi afsun birliklarini tahlil qilishda ayniqsa dolzarbdir, chunki afsunlar badiiy matnda oddiy nominativ vosita emas, balki bevosita ta'sir ko'rsatuvchi performativ nutq akti sifatida namoyon bo'ladi. Ya'ni afsun aytilishi bilan ma'lum natija yuzaga keladi, bu esa ularning pragmatik tabiatini va illokutsion kuchini aniqlashda Austin nazariyasining muhim ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi.

Ikkinchidan, "spell" termini sehrli diskursda eng umumiy va neytral kategoriyalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. U ko'pincha har qanday sehrli harakatni, marosimiy nutq aktini yoki ma'lum natijaga yo'naltirilgan verbal-amaliy faoliyatni ifodalash uchun ishlatiladi. "Spell" birliklari semantik jihatdan keng qamrovli bo'lib, ular ijobiy, neytral yoki salbiy funksiyaga ega bo'lishi mumkin. Shu sababli bu birlik o'zida generik xarakter kasb etadi va boshqa kategoriyalar, xususan "charm", "curse" yoki "incantation" uchun ham umumiy termin vazifasini bajarishi mumkin. Pragmatik nuqtai nazardan, "spell" ko'proq harakatning o'ziga, ya'ni afsunning bajarilish jarayoniga urg'u beradi. Bu esa uni sehrli nutq aktining universal shakli sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Uchinchidan, "incantation" birligi o'zining fonetik, ritmik va marosimiy tabiati bilan alohida ajralib turadi. Bu kategoriya odatda sehrli kuchni faollashtirish uchun maxsus talaffuz etiladigan, ma'lum tovush tizimi va ritmik qurilishga ega bo'lgan verbal formulalarni anglatadi. "Incantation"ning asosiy xususiyati shundaki, bunda nafaqat so'zning ma'nosi, balki uning aytilish shakli, intonatsiyasi, takrorlanuvchi ritmi va marosimiy ohangi ham muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun ushbu kategoriya pragmatik jihatdan performativ nutq akti sifatida alohida ahamiyat kasb etadi: ya'ni afsun faqat aytilmaydi, balki aytilish jarayonining o'zi orqali voqelikda ta'sir hosil qiladi [4]. Bu turdagi birliklar sehrli tilning poetik, ritual va akustik xususiyatlarini ochib berishda muhim ahamiyatga ega.

To'rtinchidan, "curse" kategoriyasi tahlilda salbiy niyat, zarar yetkazish, jazolash, bo'ysundirish yoki halokatli ta'sir ko'rsatish bilan bog'liq birlik sifatida namoyon bo'ldi. Ushbu turdagi afsunlar ko'pincha destruktiv semantikaga ega bo'lib, ularning kommunikativ maqsadi obyektga salbiy ta'sir o'tkazishdan iborat bo'ladi. "Curse" birliklari pragmatik jihatdan yuqori darajadagi agressiv illokutsion kuchga ega bo'lib, ular qahramonning ichki ruhiy holati, g'azabi, nafrati, intiqomi yoki qora niyatini ifodalovchi vosita sifatida xizmat qiladi. Shuningdek, bu turdagi afsunlar asarda konflikt, xavf, qarama-qarshilik va dramatismni kuchaytiruvchi stilistik vosita sifatida ham muhim rol o'ynaydi. Shu bois "curse" kategoriyasi nafaqat semantik, balki axloqiy va narrativ jihatdan ham alohida o'rin egallaydi.

Tadqiqot davomida "Harry Potter" asaridan olingan jami 82 ta leksik birlik semantik-tematik xususiyatlariga ko'ra quyidagi guruhlariga tasniflandi:

Afsun guruhi	Ulushi (%)	Misol
--------------	------------	-------

Himoyalovchi (Protective defensive)	afsunlar yoki	14,6%	Expecto Patronum, Protego
La'nat yoki ifodalari (Curses)	qarg'ish	14,6%	Avada Kedavra, Crucio
Salbiy birliklar (Hexes)	ta'sirga ega	14,6%	Langlock, Furnunculus
Jinxlar		14,6%	Incarcerous
Chaqiruv (Summoning)	afsunlari	12,2%	Accio, Confringo
Transformativ afsunlar (Transforming)		12,2%	Obscuro, Reparifarge
Elementar afsunlar (Elemental)		9,8%	Incendio, Aguamenti
Davolovchi (Healing)	afsunlar	7,3%	Vulnera Sanentur, Reparo

Xulosa. Tadqiqot davomida afsun birliklarini terminologik-pragmatik hamda funksional-semantik jihatdan tasniflash ularning ichki tizimini, semantik maydonini va diskursiv vazifalarini chuqurroq yoritish imkonini berdi. Xususan, “charm”, “spell”, “incantation” va “curse” kabi terminlar asosida olib borilgan tahlil ularning har biri o'ziga xos semantik yo'nalish, nutqiy niyat va pragmatik yuklamaga ega ekanini ko'rsatdi. Shu bilan birga, afsunlarning himoyalovchi, chaqiruvchi, o'zgartiruvchi, elementar va davolovchi kabi funksional guruhlariga bo'linishi ularning sehrli olam ichidagi amalga oshirish vazifasi va kommunikativ natijasini aniqroq belgilashga yordam berdi.

Lingvokognitiv nuqtai nazardan olib qaralganda, afsun birliklari asarda mavjud bo'lgan fantastik olamning konseptual modelini shakllantiruvchi muhim vositalardan biri sifatida namoyon bo'ldi. Ular orqali kuch, himoya, xavf, nazorat, qarshilik, jazolash, shifo kabi asosiy konseptlar verbal shaklga keltiriladi. Demak, afsunlar faqat til birliklari emas, balki muallif tomonidan yaratilgan fantastik voqelikning kognitiv xaritasini aks ettiruvchi konseptual kodlar tizimi sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Shu ma'noda, afsun birliklari badiiy matnning mazmuniy strukturasini tashkil etuvchi konseptual tayanch nuqtalardan biri sifatida baholanishi mumkin.

Pragmatik jihatdan esa, afsun birliklari qahramonlar o'rtasidagi hokimiyat munosabatlari, psixologik qarama-qarshiliklar, ijtimoiy pozitsiyalar, niyatlar to'qnashuvi va kommunikativ strategiyalarni ifodalashda faol qatnashadi. Masalan, himoyaviy afsunlar ko'pincha ijobiy yoki mudofaa xarakteridagi kommunikativ strategiyani ifodalasa, la'nat va qarg'ish ifodalovchi afsunlar agressiv, destruktiv va hukmronlikka yo'naltirilgan pragmatik kuchni namoyon etadi. Shu sababli afsunlar nafaqat sehrli amalni ifodalovchi vosita, balki qahramon xarakteri, uning axloqiy pozitsiyasi, emotsional holati va kommunikativ niyatini ochib beruvchi badiiy-lisoniy mexanizm sifatida ham talqin qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Rowling J. K. Harry Potter and the Philosopher's Stone. -- London: Bloomsbury Publishing, 1997. - 223 p.
2. Rowling J. K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban. -- London: Bloomsbury Publishing, 1999. - 317 p.
3. Rowling J. K. Harry Potter and the Deathly Hallows. -- London: Bloomsbury Publishing, 2007. - 607 p.
4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. -- Chicago: University of Chicago Press, 1980. - 242 p.
5. Langacker R. Cognitive Grammar: A Basic Introduction. -- Oxford: OUP, 2008. -- 562 p.
6. Austin J. L. How to Do Things with Words. -- Oxford: Clarendon Press, 1962. - 166 p.
7. Searle J. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. -- Cambridge: CUP, 1969. - 203 p.

HIS-TUYG‘U KONSEPTLARINING KOGNITIV TUZILISHI VA TALQINI: ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA METODOLOGIK SINTEZ

Abduraximova Noila Abduxalil qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi

O‘zbekiston Milliy universiteti o‘qituvchisi

+998953492807

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi his-tuyg‘u konseptlarining kognitiv tuzilishi va talqini zamonaviy tilshunoslikdagi metodologik sintez nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Kognitiv tilshunoslik, korpus lingvistikasi va madaniyatlararo tadqiqotlar yutuqlari asosida his-tuyg‘u konseptlarining universal va madaniy-spetsifik jihatlari o‘rganiladi. Muallif an‘anaviy konseptual metafora tahlili bilan bir qatorda miqdoriy va korpusga asoslangan metodlarni birlashtirish zarurligini asoslaydi. Shuningdek, terminologik etnosentrizm muammosi va fanlararo integratsiyaning ahamiyati yoritiladi. Tezisdagi xulosa qilib, his-tuyg‘u konseptlarini tadqiq qilishda metodologik plyuralizm va mujassamlangan idrok (embodied cognition) nazariyasining o‘rni ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: his-tuyg‘u konseptlari, kognitiv tilshunoslik, konseptual metafora, korpus lingvistikasi, madaniyatlararo variativlik, metodologiya

Аннотация. В данной статье рассматриваются когнитивная структура и интерпретация эмоциональных концептов с точки зрения методологического синтеза в современной лингвистике. На основе достижений когнитивной лингвистики, корпусной лингвистики и межкультурных исследований анализируются универсальные и культурно-специфические аспекты эмоциональных концептов. Автор обосновывает необходимость сочетания традиционного анализа концептуальных метафор с количественными и корпусно-ориентированными методами. Также освещаются проблема терминологического этноцентризма и важность междисциплинарной интеграции. В заключение показана роль методологического плюрализма и

теории воплощённого познания (embodied cognition) в исследовании эмоциональных концептов.

Ключевые слова: эмоциональные концепты, когнитивная лингвистика, концептуальная метафора, корпусная лингвистика, межкультурная вариативность, методология

Abstract. This thesis analyzes the cognitive structure and interpretation of emotion concepts from the perspective of methodological synthesis in modern linguistics. Drawing on advances in cognitive linguistics, corpus linguistics, and cross-cultural research, the study examines universal and culture-specific aspects of emotion concepts. The author argues for the necessity of integrating traditional conceptual metaphor analysis with quantitative and corpus-based methods. The problems of terminological ethnocentrism and the importance of interdisciplinary integration are also highlighted. In conclusion, the thesis demonstrates the role of methodological pluralism and embodied cognition theory in the study of emotion concepts.

Keywords: emotion concepts, cognitive linguistics, conceptual metaphor, corpus linguistics, cross-cultural variability, methodology

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda his-tuyg'u konseptlarini o'rganish muhim va dolzarb yo'nalishlardan biriga aylandi. Kognitiv tilshunoslikning rivojlanishi bilan his-tuyg'ularning til orqali ifodalanishi, ularning konseptual tuzilishi va talqini masalalari yangicha ilmiy asosda o'rganila boshlandi. Ushbu tezisda his-tuyg'u konseptlarining kognitiv tuzilishini tahlil qilishning nazariy va metodologik asoslari, shuningdek, zamonaviy tadqiqotlardagi yangi yondashuvlar ko'rib chiqiladi. Tезisning asosiy maqsadi - his-tuyg'u konseptlarini o'rganishda an'anaviy kognitiv-semantik yondashuv va yangi miqdoriy, korpusga asoslangan metodlarning sintezini taklif etish.

Asosiy qism

Kognitiv tilshunoslikda his-tuyg'u konseptlarini o'rganishning asosiy tamoyillari Z. Kovecses, J. Lakoff va M. Jonson ishlarida shakllantirilgan. Kovecsesning ta'kidlashicha, his-tuyg'u ifodalarining lingvistik tahlili ularning zahirida chuqur konseptual tuzilmalar yotganligini ko'rsatadi. Xususan, uning "His-tuyg'u kuch sifatida" (Emotion as force) konseptual metaforasi ko'plab tillarda his-tuyg'ularning sabablari va oqibatlarini metaforik tarzda kuch sifatida konseptuallashtirilishini namoyish etadi [1]. Bu yondashuv his-tuyg'u konseptlarining universal xususiyatlarini ochib berishga imkon beradi.

Biroq, so'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, his-tuyg'u konseptlarining tuzilishi va talqini masalasida universal va madaniy-spetsifik jihatlarining o'zaro munosabati ancha murakkabdir. K. Goddardning ta'kidlashicha, ingliz tilidagi his-tuyg'u leksikasining aksariyat birliklari (sad, angry, surprise kabi) boshqa tillarda aniq semantik ekvivalentlarga ega emas. Bu holat ko'plab tadqiqotlarda "terminologik etnosentrizm" muammosini keltirib chiqaradi, chunki tadqiqotchilar ko'pincha ingliz tilidagi his-tuyg'u toifalarini tabiiy psixologik kategorialar sifatida qabul qilib, boshqa tillarning leksik kategorialariga nisbatan xuddi shu imtiyozni bermaydilar [2].

Madaniyatlararo tadqiqotlarda his-tuyg'u konseptlarining o'zgaruvchanligi masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Nordmark va Glynn tomonidan olib borilgan korpusga asoslangan tadqiqotda *anxiety* konseptining to'rt xil madaniyatda (Amerika, Britaniya, Yaponiya va Shvetsiya) metaforik tuzilishi o'rganilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, garchi asosiy konseptual metaforalar barcha madaniyatlarda mavjud bo'lsa-da, ularning qo'llanish chastotasi va kontekstual taqsimlanishi har bir madaniyat uchun o'ziga xos profilni yaratadi. Ayniqsa, Yaponiya madaniyati uchun profil eng o'ziga xos bo'lib chiqqan [3]. Bu tadqiqot kognitiv tilshunoslikning an'anaviy konseptual tahlil usullarini miqdoriy statistik metodlar bilan uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

His-tuyg'u konseptlarining kognitiv tuzilishini o'rganishda yana bir muhim yo'nalish — bu "mujassamlangan idrok" (embodied cognition) nazariyasidir. Lakoff va Jonsonning asosiy g'oyasiga ko'ra, mavhum his-tuyg'u tushunchalari jismoniy tajribalar asosida shakllanadi. Ingliz, fors va fransuz tillarida "ijobiy va salbiy shaxslararo munosabatlar" konseptlarini tahlil qilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, uch tilda ham yuqori darajadagi o'xshash konseptual metaforalar va obrazli sxemalar (image schemas) mavjud. Bu esa "bezorilik" (annoyance) va "mehrbonlik" (affection) kabi subdomainlarning o'zaro madaniy va universal tabiatidan dalolat beradi. Shu bilan birga, tadqiqotchilar "mujassamlangan madaniyat" (embodied culture) tushunchasini taklif qilib, atrof-muhit va madaniy kontekstning "mujassamlangan til"ga ta'sirini ko'rsatganlar. Xususan, fors tilida qadimiy sivilizatsiya, urushlar tarixi va tasavvuf adabiyotining ta'siri natijasida *balans* va *qism-butun* obrazli sxemalarining yuqori darajada qo'llanishi kuzatilgan [4].

His-tuyg'u konseptlarini o'rganishda zamonaviy metodologik yondashuvlardan biri bu "Xulqiy profil yondashuvi" (Behavioral Profile Approach) dir. Bai va Glynn ushbu metodni qo'llab, xitoy tilidagi jinzhang (tanglanish) konseptining fransuz tilidagi ekvivalentlarini aniqlashga harakat qilganlar. Ushbu yondashuvning asosiy afzalligi shundaki, u bir nechta potentsial ekvivalent so'zlarni korpusda tahlil qilib, ularning qo'llanish kontekstlarini (sabab, intensivlik, davomiylik va boshqa parametrlar bo'yicha) miqdoriy jihatdan o'rganadi. Natijada, xitoycha jinzhang uchun kontekstga qarab *tendu*, *nerveux*, *énervé*, *trac* kabi turli fransuzcha ekvivalentlarning eng maqbul variantlari aniqlanadi [5].

Hozirgi zamon tilshunosligida his-tuyg'u konseptlarini o'rganishning yana bir muhim jihati — bu affektiv interaksiya va affektiv kompyuting sohalaridagi tadqiqotlar bilan integratsiyadir. Hisoblash lingvistikasi va sun'iy intellekt texnologiyalari rivojlanishi bilan his-tuyg'ularni avtomatik aniqlash va tasniflash masalalari dolzarb bo'lib bormoqda. Ammo tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, his-tuyg'ularni oddiy toifalarga ajratish ularning murakkab, mujassamlangan, situatsion va madaniy jihatdan bog'liq tabiatiga to'g'ri kelmaydi [6]. Shu nuqtai nazardan, kognitiv tilshunoslikning his-tuyg'u konseptlarining murakkab tuzilishi haqidagi nazariy qarashlari affektiv kompyuting sohasidagi amaliy ishlanmalar uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Xulosa

His-tuyg'u konseptlarining kognitiv tuzilishi va talqini masalasi zamonaviy tilshunoslikning murakkab va ko'p qirrali muammolaridan biridir. Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, his-tuyg'u konseptlarini o'rganishda:

1. *Universal va madaniy-spetsifik jihatlarni farqlash* zarur. Konseptual metaforalar darajasida ko'plab universalialar mavjud bo'lsa-da, ularning lingvistik amalga oshishi va kontekstual qo'llanishi madaniyatdan madaniyatga farq qiladi.
2. *Metodologik plyuralizm* talab etiladi. An'anaviy kognitiv-semantik tahlil (idealizatsiyalangan kognitiv model va konseptual metafora nazariyasi) his-tuyg'u konseptlarining tuzilishini tushunish uchun asosiy nazariy ramka bo'lib xizmat qiladi, ammo uni korpus lingvistikasi, miqdoriy statistik metodlar va eksperimental psixolingvistik usullar bilan to'ldirish zarur.
3. *Terminologik etnosentrizmni yengish* muhim. His-tuyg'u konseptlarini o'rganishda bir til (masalan, ingliz tili) toifalarini universal "etalon" sifatida qabul qilish noto'g'ri xulosalarga olib kelishi mumkin. Tabiiy semantik metalang (NSM) kabi yondashuvlar bu muammoni yechishda yordam berishi mumkin.
4. *Fanlararo integratsiya* istiqbolli hisoblanadi. Kognitiv tilshunoslik, psixologiya, nevrologiya, antropologiya va kompyuter fanlari o'rtasidagi hamkorlik his-tuyg'u konseptlarini yanada chuqurroq va tizimli o'rganish imkonini beradi. Ushbu tezisda taklif etilgan metodologik sintez - an'anaviy konseptual tahlil va zamonaviy korpus asosidagi miqdoriy metodlarning uyg'unligi - his-tuyg'u konseptlarining kognitiv tuzilishini o'rganishda yangi istiqbollar ochadi.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kövecses Z. Emotion concepts: Social constructionism and cognitive linguistics // Fussell S.R. (ed.) The Verbal Communication of Emotions. Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, 2002. P. 109-124.
2. Goddard C. Universals and Variation in the Lexicon of Mental State Concepts // Words and the Mind: How words capture human experience. New York: Oxford University Press, 2010. P. 72-92.
3. Nordmark H., Glynn D. ANXIETY between mind and society: a corpus-driven cross-cultural study of conceptual metaphors // ExELL. 2025. Vol. 1(1). P. 107-113.
4. Embodied Culture: A Cognitive-Linguistic Analysis of Metaphorical Conceptualization of "Positive and Negative Interpersonal Interactions" Domains in English, Farsi and French // Journal of Research in Applied Linguistics. 2026. Vol. 17(2).
5. Bai J., Glynn D. A Behavioral Profile Approach to Lexical Equivalence of the Chinese Emotion Concept jinzhang 'tension' in French // 9th international conference of the German Cognitive Linguistics Association. Erfurt, 2022.
6. Ahmadpour N., Lottridge D., Fritsch J. et al. Affective interaction and affective computing - past, present and future // Conference on Human Factors in Computing Systems - Proceedings. 2025. P. 1-6.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Абдуманнонов Хожиақбар Акмалжон угли

Доктор философии по филологическим наукам (PhD)

Учитель английского языка высшей категории

Техникум Бустанского района

Андижанский государственный институт иностранных языков

Тел: +998993296473

Гофуров Одилжон Отабек угли

Магистрант 1-го курса Университета Турон в Андижане

Учитель английского языка высшей категории

Школа №53 Андижанского района

Тел: +998901707555

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы исследования терминов искусственного интеллекта в рамках терминологии и лексикографии. Анализируются их лингвистические особенности, способы формирования и современные лексикографические подходы. Особое внимание уделяется многоязычному аспекту и международному опыту.

Ключевые слова: терминология, лексикография, искусственный интеллект, термин, заимствование, корпусный анализ

Annotatsiya: Maqolada sun'iy intellekt terminlarini terminologiya va leksikografiya doirasida o'rganishning nazariy asoslari yoritiladi. Ularning lingvistik xususiyatlari, shakllanishi va zamonaviy leksikografik yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqolada ko'p tillilik va xalqaro tajribaga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: terminologiya, leksikografiya, sun'iy intellekt, termin, o'zlashma, korpus tahlili

Abstract: Current article examines theoretical foundations for studying artificial intelligence terminology within terminology and lexicography. It analyzes linguistic features, term formation, and modern lexicographic approaches, with emphasis on multilingual and international perspectives.

Keywords: terminology, lexicography, artificial intelligence, term, borrowing, corpus analysis

ВВЕДЕНИЕ. В последние десятилетия стремительное развитие технологий искусственного интеллекта (далее, ИИ) привело не только к трансформации научно-технической сферы, но и к существенным изменениям в языковой системе, прежде всего на уровне терминологии. Формирование и функционирование терминов искусственного интеллекта представляет собой динамичный и многоаспектный процесс, находящийся на пересечении лингвистики, информатики и когнитивных наук.

Актуальность настоящего исследования обусловлена несколькими факторами. Во-первых, наблюдается экспоненциальный рост количества специализированных терминов в области ИИ, что приводит к необходимости их систематизации и стандартизации [Cabr , 1999]. Во-вторых, большинство

терминов формируется в англоязычной научной среде и затем заимствуется другими языками, включая русский и узбекский, что порождает проблемы адаптации, эквивалентности и вариативности [Sager, 1990]. В-третьих, традиционные подходы к терминографии оказываются недостаточными для описания быстро обновляющихся и концептуально сложных терминологических систем, что требует пересмотра лексикографических методов с учётом цифровых технологий и корпусных данных [Bowker, Pearson, 2002].

Особое значение приобретает изучение терминов искусственного интеллекта с позиций современной терминологии, рассматривающей термин не только как единицу номинации, но и как элемент когнитивной структуры знания [Temmerman, 2000]. В этом контексте терминологические единицы отражают процессы концептуализации и категоризации, происходящие в профессиональном дискурсе ИИ.

Кроме того, в условиях глобализации и интернационализации научного знания важным становится контрастивный анализ терминов в различных языках. Сопоставительное исследование английских, русских и узбекских терминов позволяет выявить универсальные и специфические особенности их формирования, а также определить эффективные стратегии перевода и лексикографического описания [Kageura, 2002].

Теоретические основы терминологии. Терминология как самостоятельная область научного знания сформировалась на стыке лингвистики, логики и специальных наук, что обусловило многообразие подходов к определению её объекта и методов исследования. Центральным понятием данной дисциплины является термин, который традиционно рассматривается как языковая единица, обозначающая специальное понятие в рамках определённой области знания [Sager, 1990].

В классической терминологической теории, связанной с именем Эйген Вюстер, *термин* трактуется как *строго определённая, однозначная и системно организованная единица, входящая в упорядоченную терминологическую систему*. В рамках данного подхода особое внимание уделяется стандартизации терминов, их нормализации и устранению многозначности, что особенно важно для научно-технической коммуникации [Wüster, 1979]. Однако современное развитие науки показало, что идеализированные свойства термина (*однозначность, неизменность, строгая системность*) далеко не всегда реализуются в реальной языковой практике.

Современные исследования терминологии демонстрируют переход от нормативного к дескриптивному и когнитивному подходам. В частности, в рамках социокогнитивной теории терминологии, разработанной Рита Теммерман, *термин* рассматривается не как статическая единица, а как *динамический элемент, отражающий процессы концептуализации и категоризации знаний* [Temmerman, 2000]. Такой подход позволяет учитывать вариативность терминов, их эволюцию и зависимость от профессионального дискурса.

Существенный вклад в развитие теории терминологии внесла также коммуникативная теория, предложенная Мария Тереса Кабре, согласно которой *термин функционирует в трёх взаимосвязанных измерениях: когнитивном, лингвистическом и коммуникативном* [Cabr , 1999]. В данном контексте термин выступает не только как средство номинации, но и как инструмент передачи специализированного знания в конкретной коммуникативной ситуации.

Одним из ключевых понятий терминологии является *терминологическая система*, представляющая собой совокупность взаимосвязанных терминов, отражающих структуру определённой области знания. Терминологические системы характеризуются иерархичностью, наличием родо-видовых связей, а также логико-семантическими отношениями между единицами (синонимия, антонимия, гипонимия) [Kageura, 2002]. В условиях развития искусственного интеллекта формируются новые терминологические системы, отличающиеся высокой степенью открытости и динамичности.

Особого внимания заслуживает проблема соотношения термина и общезыковой лексики. В современной лингвистике признаётся, что границы между терминологией и общепотребительной лексикой являются проницаемыми. Многие термины со временем переходят в общий язык (например, «алгоритм», «данные», «сеть»), а общезыковые слова приобретают терминологическое значение в специализированных контекстах [Bowker, Pearson, 2002]. Данный процесс особенно характерен для сферы искусственного интеллекта, где наблюдается активное использование метафорических моделей и переосмысление общезыковых единиц.

Важным аспектом теоретических основ терминологии является проблема заимствования и интернационализации терминов. В условиях глобализации английский язык выступает основным источником формирования научно-технической терминологии, включая сферу искусственного интеллекта. Это приводит к широкому распространению англицизмов, их адаптации и варьированию в других языках, что требует разработки эффективных стратегий перевода и стандартизации [Sager, 1990].

Лингвистические особенности терминов искусственного интеллекта. Терминология искусственного интеллекта (ИИ) представляет собой одну из наиболее динамично развивающихся подсистем современной научно-технической лексики. Её формирование происходит в условиях интенсивного научного прогресса, междисциплинарности и глобального обмена знаниями, что обуславливает специфические лингвистические характеристики данной группы терминов.

Прежде всего, важной особенностью терминов ИИ является их англоязычное происхождение. Основной массив терминологии формируется в англоязычной научной среде, после чего распространяется в другие языки посредством заимствования, калькирования или транслитерации. Например, такие термины, как *machine learning*, *deep learning*, *neural network*, активно используются в различных языках либо в оригинальной форме, либо в адаптированном виде («машинное обучение», «глубокое обучение»,

«нейронная сеть»). Данный процесс подтверждает положение о доминирующей роли английского языка в международной научной коммуникации [Sager, 1990].

С точки зрения **структурной организации**, термины искусственного интеллекта характеризуются высокой продуктивностью сложных и составных единиц. Наиболее распространёнными являются:

словосочетания (e.g., *artificial neural network*, *natural language processing*);

сложные существительные (e.g., *chatbot*, *dataset*);

аббревиатуры и акронимы (e.g., *AI*, *NLP*, *ML*).

Активное использование аббревиации обусловлено стремлением к экономии языковых средств и повышению эффективности профессиональной коммуникации [Cabré, 1999]. Однако это также создаёт трудности для неспециалистов и требует дополнительной лексикографической интерпретации.

Семантически термины ИИ демонстрируют тенденцию к метафоризации и антропоцентризму. Многие ключевые понятия описываются через перенос значений из области человеческой деятельности и когнитивных процессов. Например:

learning (обучение),

memory (память),

vision (зрение),

neural (нейронный).

Такая метафоризация способствует лучшему пониманию сложных технических процессов, однако может приводить к семантической неоднозначности и интерпретационным различиям [Temmerman, 2000].

Кроме того, для терминов искусственного интеллекта характерна вариативность и синонимия. Один и тот же концепт может обозначаться различными терминами или их вариантами, например:

artificial intelligence – *AI*;

deep neural network – *DNN*;

natural language processing – *NLP*.

В разных языках эта вариативность усиливается за счёт наличия нескольких стратегий перевода: калькирование, транслитерация, описательный перевод. Это приводит к параллельному функционированию нескольких эквивалентов, что усложняет стандартизацию терминологии [Kageura, 2002].

Особое внимание следует уделить процессам терминологизации и детерминологизации. С одной стороны, общеязыковые слова приобретают специализированное значение в контексте ИИ (например, «сеть», «обучение»). С другой стороны, некоторые термины выходят за пределы узкоспециальной сферы и становятся частью повседневного языка, особенно в условиях цифровизации общества (например, «алгоритм», «бот») [Bowker, Pearson, 2002].

Сопоставительный анализ английских, русских и узбекских терминов ИИ показывает, что в каждом языке реализуются различные модели адаптации заимствований. В русском языке чаще используются кальки и частичная адаптация, тогда как в узбекском языке наблюдается сочетание заимствования и словообразовательных ресурсов национального языка. Это свидетельствует о

важности учёта языковой специфики при разработке терминологических систем и словарей.

Таким образом, лингвистические особенности терминов искусственного интеллекта определяются их междисциплинарным характером, глобализированностью, структурной сложностью и семантической динамичностью. Указанные характеристики необходимо учитывать при их теоретическом осмыслении и лексикографическом описании.

Лексикографические подходы к описанию терминов искусственного интеллекта. Современная лексикография, ориентированная на описание терминологических систем, переживает существенную трансформацию под влиянием цифровых технологий и ускоренного развития научных областей, в частности ИИ. Традиционные методы составления терминологических словарей оказываются недостаточными для адекватного отражения динамики и сложности терминов ИИ, что требует разработки новых подходов, сочетающих достижения классической терминографии и современных цифровых практик.

Классическая терминологическая лексикография основывается на принципах нормативности, системности и однозначности. В рамках данного подхода термин рассматривается как единица, подлежащая строгой фиксации, стандартизации и унификации [Sager, 1990]. Терминологические словари, созданные в этой парадигме, ориентированы на: точное определение понятий, устранение синонимии, установление предпочтительных форм употребления.

Однако в условиях быстро развивающейся области ИИ такие требования часто оказываются трудно реализуемыми, поскольку терминология находится в состоянии постоянного обновления и вариативности.

В ответ на эти вызовы развивается *дескриптивный* (описательный) *подход*, предполагающий фиксацию реально существующего употребления терминов без жёсткой нормативной регламентации. Данный подход позволяет учитывать:

- вариативность терминов;
- контекстуальные особенности их употребления;
- изменения значений во времени [Bowker, Pearson, 2002].

Особое значение приобретает *когнитивно-ориентированная лексикография*, основанная на идеях Рита Теммерман. В рамках этого подхода термин рассматривается как отражение концептуальных структур знания, а словарная статья должна включать не только дефиницию, но и информацию о концептуальных связях, прототипах и категориях [Temmerman, 2000]. Для терминов ИИ это особенно важно, поскольку многие из них основаны на метафорических моделях и междисциплинарных заимствованиях.

Одним из ключевых направлений современной терминографии является *корпусная лексикография*, предполагающая использование специализированных текстовых корпусов для анализа терминов. Корпусный подход позволяет: выявлять частотность употребления терминов; анализировать их коллокации и контексты; отслеживать динамику изменения значений.

Для области ИИ это особенно актуально, так как новые термины часто появляются в научных статьях, технической документации и цифровых ресурсах раньше, чем фиксируются в словарях [Kageura, 2002].

С развитием цифровых технологий формируется *электронная* (цифровая) *лексикография*, которая предоставляет новые возможности для описания терминов. Электронные словари ИИ могут включать:

- гипертекстовые связи между терминами;
- мультимедийные элементы (схемы, визуализации);
- регулярное обновление данных в режиме реального времени.

Такие ресурсы обеспечивают более гибкое и актуальное представление терминологической информации по сравнению с традиционными печатными словарями.

Особую проблему в лексикографии терминов ИИ представляет *многоязычие* и *переводческая вариативность*. В условиях глобального научного пространства возникает необходимость создания многоязычных терминологических баз данных, учитывающих: эквивалентность терминов в разных языках; культурные и языковые различия; особенности адаптации заимствований.

Сопоставительная лексикография (например, английско-русско-узбекская) позволяет выявить как универсальные, так и специфические черты терминологических систем, а также разработать более эффективные стратегии перевода и стандартизации.

Кроме того, в современной практике активно развивается *онтологический подход*, при котором терминология рассматривается как часть формализованной системы знаний (онтологии). В рамках данного подхода термины ИИ описываются через их связи с другими концептами, что позволяет использовать их в интеллектуальных системах, поисковых алгоритмах и базах знаний.

Методы исследования терминов искусственного интеллекта. Исследование терминов искусственного интеллекта (ИИ) требует комплексного методологического подхода, сочетающего традиционные лингвистические методы с современными цифровыми и междисциплинарными инструментами. Это обусловлено как высокой динамичностью данной терминологии, так и её сложной когнитивной и коммуникативной природой.

Одним из базовых является дескриптивный (описательный) метод, направленный на фиксацию и анализ реально функционирующих терминов в профессиональном дискурсе. В отличие от нормативного подхода, дескриптивный метод позволяет учитывать вариативность, многозначность и контекстуальную обусловленность терминов ИИ [Sager, 1990]. Он особенно эффективен на начальных этапах формирования терминологической системы, когда ещё отсутствуют устоявшиеся стандарты.

Важное место занимает структурно-семантический анализ, позволяющий выявить внутреннюю организацию терминов, их словообразовательные модели и типы семантических отношений. Применение данного метода даёт возможность:

классифицировать термины по структурным типам (простые, сложные, составные);

определить продуктивные модели образования (композиция, деривация, аббревиация);

установить семантические связи (гипонимия, синонимия, антонимия) [Kageura, 2002].

Особую значимость для данного исследования имеет контрастивный (сопоставительный) метод, позволяющий анализировать термины ИИ в разных языках (прежде всего английском, русском и узбекском). Этот метод способствует:

выявлению межъязыковых соответствий и расхождений;

анализу стратегий перевода (калькирование, транслитерация, адаптация);

определению универсальных и специфических характеристик терминологических систем.

Контрастивный анализ особенно важен в условиях глобализации науки, где английский язык выступает основным источником терминологии, а другие языки адаптируют и переосмысливают заимствованные единицы [Cabr , 1999].

Дополняющим является дискурсивный анализ, направленный на изучение функционирования терминов в реальных коммуникативных ситуациях. В рамках данного метода термин рассматривается как элемент профессионального дискурса, зависящий от: целей коммуникации, аудитории, жанра текста (научная статья, технический от  т, популяризация науки).

Дискурсивный подход позволяет выявить прагматические аспекты использования терминов ИИ и их роль в передаче специализированного знания.

В последние годы активно развивается когнитивный метод, связанный с анализом концептуальных структур, лежащих в основе терминов. В рамках данного подхода исследуются: процессы концептуализации и категоризации; метафорические модели (например, «обучение», «память», «сеть»); прототипическая организация терминологических категорий [Temmerman, 2000].

Когнитивный анализ особенно важен для понимания природы терминов ИИ, многие из которых формируются на основе переносных значений и аналогий с человеческим мышлением.

Наконец, перспективным направлением является применение методов искусственного интеллекта и машинного обучения для анализа терминологии. Такие методы позволяют автоматически извлекать термины из текстов, выявлять их связи и классифицировать их на основе больших массивов данных, что существенно расширяет возможности традиционной лингвистики.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Провед  нное исследование показало, что терминология искусственного интеллекта представляет собой сложную, динамично развивающуюся и междисциплинарную систему, формирование которой происходит в условиях глобализации научного знания и интенсивного технологического прогресса. В рамках работы были рассмотрены теоретические основы терминологии, выявлены лингвистические особенности

терминов ИИ, проанализированы современные лексикографические подходы и обоснованы методы их исследования.

В результате анализа установлено, что классические представления о термине как однозначной и строго фиксированной единице в значительной степени трансформируются под влиянием современных научных реалий. Термины искусственного интеллекта характеризуются вариативностью, семантической подвижностью и активным взаимодействием с общезыковой лексикой, что подтверждает необходимость перехода от нормативных к дескриптивным и когнитивно-ориентированным моделям описания.

Особое внимание в работе было уделено англоязычному происхождению большинства терминов ИИ и их адаптации в других языках. Сопоставительный анализ показал, что процессы заимствования сопровождаются разнообразными стратегиями – от прямого переноса до калькирования и частичной семантической трансформации, что приводит к формированию вариативных терминологических рядов. Это, в свою очередь, осложняет задачи стандартизации и требует более гибких лексикографических решений.

Исследование лексикографических подходов позволило выявить тенденцию к интеграции традиционных и инновационных методов описания терминов. Наряду с классическими терминологическими словарями всё большее значение приобретают электронные, корпусные и онтологические ресурсы, обеспечивающие более полное и актуальное представление терминологической информации. В условиях стремительного обновления терминологии ИИ именно такие гибкие и динамичные системы становятся наиболее эффективными.

Комплексное применение дескриптивного, структурно-семантического, контрастивного, корпусного, когнитивного и онтологического методов позволило всесторонне охарактеризовать терминологию искусственного интеллекта как особый тип профессионального дискурса, отражающий современные процессы концептуализации знаний.

Таким образом, дальнейшее развитие терминологии и лексикографии в сфере искусственного интеллекта требует междисциплинарного подхода, объединяющего достижения лингвистики, информатики и когнитивных наук, что открывает широкие возможности для новых научных исследований и практических разработок.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Cabré M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999. – 248 p.
2. Sager J. C. A Practical Course in Terminology Processing. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1990. – 251 p.
3. Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2000. – 258 p.
4. Bowker L., Pearson J. Working with Specialized Language: A Practical Guide to Using Corpora. – London: Routledge, 2002. – 242 p.

5. Kageura K. The Dynamics of Terminology: A Descriptive Theory of Term Formation and Terminological Growth. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2002. – 322 p.
6. Wüster E. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. – Wien: Springer, 1979. – 289 p.
7. Grinev-Grinevich S. V. Terminovedenie. – M.: Академия, 2008. – 304 с.
8. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – М.: КомКнига, 2007. – 256 с.
9. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: вопросы теории. – М.: Наука, 2012. – 248 с.
10. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. – М.: Восточная литература, 1995. – 472 с.
11. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 2010. – 264 с.
12. Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода. – СПб.: Филология Три, 2002. – 416 с.

INGLIZ TILIDA YORDAMCHI SO'Z TURKUMLARINING LINGVISTIK TABIATI VA TASNIFI

Raximova Sarvinoz Abdug'ani qizi

*Student of the Faculty of English Philology and Teaching,
Namangan State Institute of Foreign Languages
named after Is'hoqxon Ibrat*

E-mail: raximovasarvinoz249@gmail.com

Madmusayev Jahongir Muxtorali o'g'li

*Senior Lecturer, Department of English Language and Literature
Namangan State Institute of Foreign Languages named after Is'hoqxon Ibrat
E-mail: madmusayevjahongir@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilida yordamchi so'z turkumlarining lingvistik tabiati struktural, generativ, kognitiv-funksional va tipologik paradigmalar kesimida tahlil etiladi. Yordamchi so'zlarni mustaqil so'z turkumlaridan farqlovchi mezonlar aniqlangan, asosiy quyi toifalar — determinantlar, olmoshlar, predloglar, yordamchi fe'llar, bog'lovchilar va zarrachalar — morfosintaktik va semantik jihatdan tavsiflangan. Shuningdek, ikkinchi til egallash va lingvodidaktika muammolari muhokama qilingan.

Kalit so'zlar: *yordamchi so'zlar, yopiq sinf, grammatik morfemalar, determinant, predlog, yordamchi fe'l, sintaktik kategoriya, funksional proyeksiya.*

Kirish: Har qanday tabiiy tilning lug'at tarkibi ikki yirik parametr bo'yicha tashkil etiladi: birinchisi — referensial-ensiklopedik ma'no ifodalovchi mustaqil so'z turkumlari (otlar, fe'llar, sifatlar, ravishlar); ikkinchisi — grammatik, relatsional va diskursiv ma'no kodlovchi yordamchi so'z turkumlari yoki yopiq sinf elementlari. Ingliz tilshunosligida ushbu ikkilamchi taqsimot content words va function words terminlari orqali ifodalanib, ko'p asrlik tadqiqot an'anasiga ega. Biroq yordamchi

so'zlarning nazariy maqomi hozirgacha turli paradigmalar kesimida bahs mavzusi bo'lib kelmoqda.

Generativ sintaksisda funksional kategoriyalar kengaytirilgan proyeksiyalar arxitekturasini ta'minlab, kelishuv, zamon va diskurs xususiyatlari uchun asosiy o'rinni egallaydi (Abney, 1987; Chomsky, 1995). Kognitiv-konstruktiv yondashuvda ular sxematik konstruksiyalar sifatida kompozisional ma'noni qamrab oladi (Goldberg, 1995; Langacker, 2008). Korpus tilshunosligi va psixolingvistikada esa yordamchi so'zlar o'ziga xos distributional va ishlov berish belgilarini namoyon etib, mental leksikoning tuzilishini oydinlashtiradi (Friederici, 2002). Mazkur maqola ushbu yondashuvlarni sintezlab, ingliz tilidagi yordamchi so'z turkumlarining lingvistik tabiatiga kompleks tavsif beradi.

2. Yordamchi so'zlarni aniqlash mezonlari

Yordamchi so'zlarning eng ko'p tilga olinadigan belgisi — yopiq sinf (closed class) a'zolidir. Mustaqil so'z turkumlaridan farqli ravishda, yordamchi so'zlar tarkibi so'z yasalishi, qarz olish yoki yangi shakllar paydo bo'lishi natijasida kengaymaydi. Ingliz tili prepozitsiyalar yoki determinant inventarini asrlar davomida yangilamagan; aksincha, ot va fe'l leksikasi muntazam boyib boradi. Bu morfologik barqarorlik yordamchi so'zlarning sintaktik va fonetik tizimlarga chuqur integratsiyalashganidan dalolat beradi.

Ikkinchi mezon — semantik tabiat masalasidir. Yordamchi so'zlar avtonom referensial mazmundan mahrum; ular dunyo ob'ektlarini, xususiyatlarini yoki hodisalarini bevosita ifodalamay, balki ular orasidagi munosabatlarni, axborot-tarkibiy kontrastlarni, deiktik farqlarni va grammatik bog'lanishlarni kodlaydi. Masalan, the determinanti aniql va yagonalik presuppozitsiyasini ifodalab, birorta mustaqil referentni ko'rsatmaydi; and bog'lovchisi mantiqiy konjunksiya bilan birga diskurs kontekstida vaqtinchalik ketma-ketlik yoki sabab-oqibat munosabatlarini ham anglatadi. Bunday ma'nolar ensiklopedik emas, balki protsedural tabiatga egadir (Sperber & Wilson, 1986).

Uchinchi mezon fonetik xususiyatlarga tegishlidir. Tutash nutqda yordamchi so'zlar zaif prosodik pozitsiyalarni egallaydi, unlilar reduksiyasiga uchraydi va klitiklanishga yaqin turadi. Masalan, have yordamchi fe'li alohida talaffuzda [hæv] shaklida bo'lsa, I've seen him jumlasida [əv] yoki [v] shaklida qisqaradi. The artiklining undoshdan oldin [ðə], unli tovushdan oldin [ði] ko'rinishda kelishi uning fonetik integratsiyasining yorqin namunasi hisoblanadi. To'rtinchi mezon sintaktik jihatdan bog'liqlikdir: yordamchi so'zlar X-bar nazariyasi yoki Minimalist dastur doirasida DP, TP, CP, PP kabi funksional proyeksiyalarning boshini egallaydi (Abney, 1987; Grimshaw, 1991). Bu pozitsion qattqliq yordamchi so'zlarni argument va adjunkt o'rinlarida nisbatan erkin taqsimlanadigan mustaqil so'z turkumlaridan tubdan farqlantiradi.

3. Ingliz tilidagi yordamchi so'z turkumlarining tasnifi

Determinantlar nazariy jihatdan eng sermahsul kategoriya hisoblanadi. DP gipotezasiga ko'ra (Abney, 1987), determinant DP maksimal proyeksiyasining boshini egallaydi va referensiallik, aniqlik, spesifiklik hamda kvantifikasion kuchni kodlaydi. Ingliz tili determinantlari quyidagilarni o'z ichiga oladi: aniq artikl the, noaniq artikl a/an, ko'rsatish olmoshlari (this, that, these, those), egalik olmoshlari

(my, your, his, her), kvantorlar (every, each, some, any, no, all, both) va determinant vazifasidagi son so'zlar. Har bir determinantning semantik hissasi NP leksik mazmuniyla va diskurs konteksti bilan o'zaro ta'sirda DP referensial talqinini belgilaydi.

Olmoshlar — to'liq DP o'rnida keluvchi, shaxs, son, jins va kelishik farqlarini aks ettiruvchi kategoriya. Ingliz tili olmosh paradigmasi shaxs (I, you, he, she, it, we, they), qaytim (myself, yourself, himself), o'zaro (each other, one another), nisbiy (who, which, that), so'roq (who, which, what) va noaniq (someone, everyone, nobody) shakllarni o'z ichiga oladi. Shaxs olmoshlarida nominativ-akkuzativ farqning saqlanishi (I/me; he/him) tilning eski morfologik tizimini ko'rsatadi. Predloglar esa nominal iboralar bilan boshqa qurilmalar orasidagi fazoviy, vaqtinchalik, mantiqiy va grammatik munosabatlarni ifodalovchi kategoriya hisoblanib, oddiy (in, on, at, to, from, for, with, by, of) va murakkab (in front of, in spite of, by means of) turlarga bo'linadi.

Yordamchi fe'llar ingliz gapining TP yoki Modal Phrase boshini egallaydi. Modal yordamchi fe'llar (can, could, will, would, shall, should, may, might, must, ought to) epistemic, deontik va dinamik modalliklarni kodlab, NICE xususiyatlariga ega — Inkor (Negation), Inversiya (Inversion), Kod (Code), Ta'kid (Emphasis) (Quirk et al., 1985). Asosiy yordamchi fe'llar (be, have, do) aspektual, passiv va so'roq vazifalarini bajaradi. Bog'lovchilar teng (and, but, or, nor, so, yet) va ergash (because, although, while, if, unless, since, when) turlariga bo'linib, birinchisi teng sintaktik darajadagi qurilmalarni ulash, ikkinchisi matrisal gapga nisbatan mantiqiy yoki tematik munosabatlarni ifodalash uchun xizmat qiladi. Zarrachalar (particles) iborali fe'llar (put up with, give in to, take off) tarkibida keluvchi, o'ziga xos prosodik va argument-tarkibiy xususiyatlarga ega alohida kategoriya tashkil etadi.

4. Funksional kategoriyalarga nazariy yondashuvlar

Prinsip va parametrlar hamda Minimalist dastur doirasida funksional kategoriyalar grammatik arxitektura markaziy o'rin egallaydi. Abney (1987) DP ni NP ustida joylashtirib, determinantni nominal iboraning boshi sifatida qayta ta'riflagach, bu yondashuv boshqa sohalarga ham kengaytirildi: TP VP ustida, CP TP ustida joylashtirildi; kelishuv, fokus va topikallashtirish hodisalarini tushuntirish uchun AgrP, FocP, TopP proyeksiyalari taklif qilindi (Rizzi, 1997). Minimalist dasturda funksional boshlar Agree operatsiyasi orqali tekshiriladigan izohlashib bo'lmaydigan xususiyatlarni tashuvchi sifatida ta'riflanib, sintaktik derivatsiyaning harakatlantiruvchi kuchini ta'minlaydi (Chomsky, 1995).

Kognitiv va konstruktiv yondashuvlar funksional kategoriyalarni sintaktik primitivlar sifatida emas, balki obrazsxematik, deiktik va mantiqiy ma'nolarni kodlovchi sxematik konstruksiyalar sifatida talqin etadi. Langacker (2008) determinantlarni nominal mazmunga nutq aktiga nisbatan yo'naltirish imkonini beruvchi anchor predikatsiyalar deb tavsiflaydi; predloglar ideal kognitiv modellardagi yo'l va orientir munosabatlarini profillashtiradi. Goldberg (1995) argument-tarkibiy konstruksiyalar yondashuvda predlog va yordamchi fe'llar katta konstruksion ma'noning protsedural komponentlari sifatida tahlil etiladi. Relevans nazariyasi esa kontseptual va protsedural kodlash o'rtasidagi farqni ajratib ko'rsatadi: mustaqil so'zlar propozitsional tafakkurning asosi bo'lgan kontseptual

reprezentatsiyalarni, yordamchi so'zlar esa — ayniqsa diskurs markerlari va bog'lovchilar — xulosa chiqarish jarayoniga yo'naltiruvchi protsedural cheklovlarni kodlaydi (Sperber & Wilson, 1986; Blakemore, 2002).

5. Tipologik jihatlar va lingvodidaktik ahamiyat

Mustaqil/yordamchi so'z farqining barcha tiplardagi tillarda universalligi muhim, ammo bahsli masala hisoblanadi. Agglutinativ va polisintetik tillar ingliz tilidagi yordamchi fe'llar va predloglar kodlaydigan relatsional, modal va aspektual ma'nolarning katta qismini verbal yoki nominal suffikslar orqali ifodalaydi. Bu holat erkin funksional morfemalar va bog'langan funksional morfemalarning bir xil yoki faqat analogik kategoriyalarni ekanligini ko'taradi. Grinberg tipologiyasi ma'lum yordamchi so'z kategoriyalarining mavjudligi va keng morfosintaktik xususiyatlar orasidagi tizimli korrelyatsiyalarni aniqladi: VO tillari prepozitsiyalarni, OV tillari esa postpozitsiyalarni afzal ko'radi; bosh belgilovchi tillar erkin determinantlar o'rniga nominal kelishuv morfologiyasiga tayanadi.

Ikkinchi til egallash tadqiqotlari yordamchi so'zlarning o'rganuvchilar uchun nomutanosib darajada qiyinlik tug'dirishini ko'rsatadi — ayniqsa ona tilida mos kategoriyalar bo'lmaganda. Rus, xitoy va yapon tillarini ona tili sifatida egallaganlar ingliz tilining the va a/an artikllari tizimini leksik morfologiya egallanganidan ancha keyin ham tizimli ravishda o'tkazib yuboradi yoki noto'g'ri qo'llaydi (Master, 1997). Bu nomutanosiblik yordamchi so'zlar faqat yodlab olinadigan lug'at birliklari emas, balki keng ekspozisiya va shaklga yo'naltirilgan o'qitishni talab qiladigan grammatik hisob-kitoblarni ishga tushiruvchi vositalar ekanligini tasdiqlaydi. Kommunikativ va vazifaga asoslangan o'qitish metodikasi ba'zan yordamchi so'zlarga kam e'tibor qaratadi, chunki ma'no telegrafik nutqda bo'lgani kabi mustaqil so'zlar orqali ham yetkazilishi mumkin; ammo bunday yondashuv pragmatik aniqlik va sintaktik ravonlikdan mahrum bo'lgan o'quvchi nutqini keltirib chiqaradi. Ellis (2002) ta'kidlaganidek, metalingvistik tushuntirish va ma'noga yo'naltirilgan mashqlarni birlashtirgan shaklga yo'naltirilgan o'qitish yordamchi so'zlar egallashini, ayniqsa referensial va aspektual farqlarga diqqatni talab qiluvchi vazifalar orqali, sezilarli darajada tezlashtiradi.

Xulosa: Ushbu maqolada ingliz tilidagi yordamchi so'z turkumlarining lingvistik tabiati va tasnifi ko'p qirrali tahlil asosida ko'rib chiqildi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, yordamchi so'zlar birorta yagona belgi emas, balki kombinatorial mezonlar majmuasi — morfologik barqarorlik, protsedural semantika, fonetik reduksiya va sintaktik pozitsion qattiqlik — asosida aniqlanadigan izchil yopiq sinfni tashkil etadi. Determinantlar, olmoshlar, predloglar, yordamchi fe'llar, bog'lovchilar, zarrachalar va diskurs markerlaridan iborat asosiy quyi toifalar o'ziga xos grammatik vazifalariga ko'ra farqlanadi, biroq ularning barchasi sintaktik to'g'rilik va pragmatik talqin uchun zarur bo'lgan relatsional, deiktik, aspektual va diskursni tashkil etuvchi ma'nolarni kodlash xususiyatini baham ko'radi. Generativ sintaksis, kognitiv tilshunoslik va relevans nazariyasidan kelgan nazariy yondashuvlar funksional kategoriyalarning markaziy ahamiyatini tasdiqlaydi; tipologik jihatlar esa bu kategoriyalar har bir tilda erkin funksional morfemalar orqali ifodalanishi shart emasligi, biroq relatsional grammatik ma'no universal ekanligini ko'rsatadi. Kelgusida yordamchi so'zlarni neyral ishlov berish mexanizmlari, tipologik xilma-xil

tillarda funksional morfologiya va erkin funksional kategoriyalar munosabati, shuningdek konstruktiv va foydalanishga asoslangan modellarning til egallash jarayoniga ta'siri alohida tadqiq etilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abney, S. P. (1987). The English noun phrase in its sentential aspect [Doctoral dissertation]. Massachusetts Institute of Technology.
2. Blakemore, D. (2002). Relevance and linguistic meaning: The semantics and pragmatics of discourse markers. Cambridge University Press.
3. Chomsky, N. (1995). The minimalist program. MIT Press.
4. Ellis, R. (2002). The place of grammar instruction in the second/foreign language curriculum. In E. Hinkel & S. Fotos (Eds.), *New perspectives on grammar teaching* (pp. 17–34). Lawrence Erlbaum.
5. Friederici, A. D. (2002). Towards a neural basis of auditory sentence processing. *Trends in Cognitive Sciences*, 6(2), 78–84.
6. Goldberg, A. E. (1995). *Constructions: A construction grammar approach to argument structure*. University of Chicago Press.
7. Grimshaw, J. (1991). *Extended projection*. Brandeis University Working Papers in Linguistics.
8. Langacker, R. W. (2008). *Cognitive grammar: A basic introduction*. Oxford University Press.
9. Master, P. (1997). The English article system: Acquisition, function, and pedagogy. *System*, 25(2), 215–232.
10. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). *A comprehensive grammar of the English language*. Longman.
11. Rizzi, L. (1997). The fine structure of the left periphery. In L. Haegeman (Ed.), *Elements of grammar* (pp. 281–337). Kluwer.
12. Sperber, D., & Wilson, D. (1986). *Relevance: Communication and cognition*. Harvard University Press.

V.GUMBOLDT LINGVISTIK ANTINOMIYALARI: TIL FALSAFASIDA DIALEKTIK MUVOZANAT VA ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA O'RNI

Karimova Muqaddasxon Umidjon qizi

Namangan davlat chet tillari instituti

Filologiya fakulteti 1-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada Vilgelm fon Gumboldt lingvistikasidagi asosiy antinomiya (qarama-qarshi, lekin o'zaro bog'liq tamoyillar) tizimli tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi tilni statik tizim sifatida qabul qiluvchi an'anaviy yondashuvlarning cheklovlari va kognitiv-madaniy lingvistikaning rivojlanishi bilan belgilanadi. Maqolada ergon/energeia, universal/xususiy, til/fikr, individual/ijtimoiy hamda shakl/mazmun antinomiya(lar)ining nazariy asoslari, Gumboldtning "ichki til shakli" (innere Sprachform) tushunchasi bilan bog'liqligi va zamonaviy tilshunoslikdagi aks-sadolari yoritilgan. Xorijiy falsafiy-lingvistik an'ana umumlashtirgan holda, O'zbekiston oliy ta'limi va tilshunoslik tadqiqotlariga ushbu

dialektik yondashuvni integratsiya qilish konseptual modeli taklif etilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, Gumboldt antinomiylarini anglash tilni nafaqat kommunikatsiya vositasi, balki inson ongini shakllantiruvchi dinamik jarayon sifatida o'rganishga ilmiy asos yaratadi.

Kalit so'zlar: V. Gumboldt, lingvistik antinomiylar, ergon/energeia, ichki til shakli, til va fikr, dialektik lingvistika, kognitiv tilshunoslik.

В данной статье проводится системный анализ основных лингвистических антиномий в теории Вильгельма фон Гумбольдта. Актуальность исследования обусловлена ограниченностью традиционных подходов, рассматривающих язык как статичную систему, а также развитием когнитивно-культурной лингвистики. В работе раскрыты теоретические основы антиномий эргон/энергейя, универсальное/частное, язык/мышление, индивидуальное/социальное, форма/содержание, их связь с концепцией «внутренней формы языка» (innere Sprachform) и отражение в современной лингвистике. Обобщён зарубежный философско-лингвистический опыт, предложена концептуальная модель интеграции данного диалектического подхода в систему высшего образования и языкознания Узбекистана. Результаты показывают, что осмысление антиномий Гумбольдта создаёт научную основу для изучения языка не только как средства коммуникации, но и как динамического процесса, формирующего человеческое сознание.

Ключевые слова: В. Гумбольдт, лингвистические антиномии, эргон/энергейя, внутренняя форма языка, язык и мышление, диалектическая лингвистика, когнитивное языкознание.

Bu makalede, Wilhelm von Humboldt dil teorisindeki temel dilbilimsel antinomilerin (birbirine zıt ancak kareılıklı bağımlı ilkeler) sistematik analizi yapılmıtır. Araştırmanın gıncelliğı, dili statik bir sistem olarak ele alan geleneksel yaklaşımların sınırlılıkları ve biliesel-kıltırel dilbilimin gelieimi ile belirlenmitır. Makalede ergon/energeia, evrensel/ızel, dil/dıeınce, bireysel/toplumsal, bizim/ızerik antinomilerinin teorik temelleri, "dil iz bizimi" (innere Sprachform) kavramıyla iliekisi ve modern dilbilimdeki yansımaları ele alınmitır. Yabancı felsefi-dilbilimsel gelenek genelleetirilmie ve bu diyalektik yaklaşımın ızbekistan yıksekıđretimi ve dilbilim araetırmalarına entegrasyonuna iliekin kavramsal model ınerilmıtır. Sonuılar, Humboldt antinomilerinin anlaeılmasının dili yalnızca bir iletieim aracı değıl, aynı zamanda insan bilincini eekillendiren dinamik bir sırez olarak incelemek izin bilimsel bir temel olueturduđunu gıstermektedir.

Anahtar kelimeler: W. Humboldt, dilbilimsel antinomiler, ergon/energeia, dil iz bizimi, dil ve dıeınce, diyalektik dilbilim, biliesel dilbilim.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat grammatik qoidalar yoki lug'at birliklari yig'indisi sifatida qarash o'rniga, uning kognitiv, madaniy va ijtimoiy o'lchovlarini hisobga olish tendensiyasi kuchaymoqda. Shu nuqtai nazardan, nemis faylasufi va tilshunosi Vilgelm fon Gumboldt (1767–1835) ning lingvistik merosi ahamiyatli o'rin tutadi. Gumboldt tilni statik ob'ekt emas, balki doimiy ijodiy jarayon sifatida talqin etgan va o'z nazariyasida bir qator lingvistik antinomiylarni ilgari surgan. Antinomiya – bu bir xil darajadagi, mantiqan zid, lekin bir vaqtda haqiqiy bo'lgan

tamoyillarning dialektik birligidir. Ushbu maqolaning maqsadi – Gumboldt lingvistikasidagi asosiy antinomiyalarni tizimli tahlil qilish, ularning zamonaviy tilshunoslikdagi ilmiy ahamiyatini belgilash va O'zbekiston oliy ta'limi hamda tilshunoslik tadqiqotlari kontekstida ushbu g'oyalarni qo'llash istiqbollarini ko'rsatishdir. Tadqiqotning dolzarbligi til ta'limi metodologiyasida "bir o'lcham barchaga mos" yondashuvining samarasizligi va talabaning kognitiv-madaniy kontekstini hisobga oluvchi dialektik modellarga ehtiyojning ortishi bilan belgilanadi.

NAZARIY ASOSLAR VA XORIJIY TAJRIBA

Gumboldtning til haqidagi qarashlari nemis idealizmi, romantizm va tarixiy-qiyosiy tilshunoslikning kesishmasida shakllangan. Uning asarlarida quyidagi beshta asosiy antinomiya markaziy o'rin tutadi:

Ergon vs Energeia – Til tayyor mahsulotmi yoki doimiy ijodiy faoliyatmi? Gumboldt tilni *energeia* (jarayon) deb hisoblagan, chunki u har bir nutq aktida qayta yaratiladi.

Universal vs Xususiy – Inson til qobiliyati yagonami yoki tillar mutlaqo xilma-xilmi? Gumboldt universal kognitiv imkoniyatni tan olgan, lekin har bir tilning o'ziga xos "ichki shakli" orqali dunyoni o'ziga xos tarzda aks ettirishini ta'kidlagan.

Fikr vs Til – Fikr tilni oldindan belgilaydimi yoki til fikrni shakllantiradimi? Gumboldt ularni o'zaro bog'liq deb hisoblagan: til fikrni ifodalaydi, fikr esa til orqali rivojlanadi. Individual vs Ijtimoiy – Til shaxsiy ixtiro yoki jamoaviy kelishuvmi? U tilni individual ijodkorlik va ijtimoiy an'ona o'rtasidagi dinamik muvozanat deb tushuntirgan.

Shakl vs Mazmun – Grammatik tuzilma ma'noni belgilaydimi yoki ma'no tuzilmani? Gumboldt tashqi shakl ichki ruhiy-madaniy mazmunni ifodalovchi ko'zgu ekanligini ta'kidlagan.

Bu antinomiyalar Gumboldtning "ichki til shakli" (*innere Sprachform*) tushunchasiga asos bo'lib, tilni nafaqat fonetika va sintaksis, balki ma'naviy-madaniy kod sifatida o'rganishga undaydi. Xorijiy tadqiqotlarda (Trabant, Mueller-Vollmer, Coseriu) ushbu g'oyalar kognitiv lingvistika, til tipologiyasi va til falsafasida qayta ishlangan. AQSH va Yevropa universitetlarida Gumboldt dialektikasi til ta'limi metodologiyasiga integratsiya qilinib, talabalarning konseptual moslashuvini oshirishda ijobiy natijalar qayd etilgan. O'zbekistonda esa ushbu yo'nalish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar hali boshlang'ich bosqichda bo'lib, ko'pchilik ishlar tarixiy fakt sifatida qaralmoqda, amaliy-dialektik modellashtirish deyarli yo'q.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA TIZIM MODEL

Ushbu tadqiqotda quyidagi ilmiy usullar qo'llanilgan:

Hermeneutik tahlil – Gumboldtning asl matnlarini (*Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues...*) kontekstual va falsafiy jihatdan talqin qilish.

Dialektik yondashuv – Antinomiyalarni "yechish" emas, ularni dinamik birlik sifatida modellashtirish.

Qiyosiy-tarixiy usul – Gumboldt g'oyalarining Saussure, Chomsky, Sapir-Whorf va kognitiv lingvistika rivojidagi izini kuzatish.

Interdiskiplinar modellashtirish – Falsafa, psixolingvistika va til ta'limi metodologiyasini birlashtirgan konseptual ramka yaratish.

Tahlil modeli uch bosqichdan iborat: (1) nazariy matnlarni dekonstruksiya qilish; (2) antinomiylarning zamonaviy lingvistik nazariyalardagi transformatsiyasini aniqlash; (3) ularning amaliy tilshunoslik va ta'limdagi qo'llanilish mexanizmlarini ishlab chiqish. Modelda "ichki shakl – tashqi ifoda – kognitiv moslashuv" zanjiri asosiy o'q sifatida olindi.

Gumboldt antinomiylarini zamonaviy tilshunoslikka tatbiq etish quyidagi ilmiy va amaliy natijalarni berdi:

Strukturalizm va Generativ grammatika bilan bog'liqlik

Saussure ning langue/parole juftligi Gumboldtning ergon/energeia antinomiylasining rivoji bo'lsa, Chomsky ning universal grammatika g'oyasi universal/xususiy ziddiyatini formal mantiq doirasida qayta ishlagan. Bu bog'liqlik tilshunoslik tarixidagi uzluksizlikni ko'rsatadi.

Til nisbiyligi va kognitiv lingvistika

Sapir-Whorf gipotezasi va keyinchalik Lakoff & Johnson ning konseptual metafora nazariyasi Gumboldtning "til dunyoqarash shakllantiradi" degan fikrini empirik va eksperimental asoslagan. Antinomiyani tushunish tarjima va xalqaro kommunikatsiyada madaniy kontekstni hisobga olish zaruriyatini ko'rsatadi.

Til o'zlashtirish jarayoniga ta'siri

Kognitiv yuklama nazariyasi va psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabning ona tilidagi "ichki shakl" bilan xorijiy til o'rtasidagi antinomik farqni anglash til o'zlashtirish tezligini 20–35% ga oshirishi mumkin. Bu xususan, chet tillarni o'qitishda grammatik qoidalarni yodlatish o'rniga, konseptual qayta tuzishga e'tibor qaratishni talab qiladi.

O'qituvchi uchun analitik imkoniyatlar

Gumboldt dialektikasiga asoslangan tahlil modeli o'qituvchiga nafaqat xatolarni, balki talabning konseptual o'zgarish bosqichlarini kuzatishga imkon beradi. Bu dars rejasini differentsiatsiyalash va individual traektoriyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

JORIY ETISHDAGI MUAMMOLAR VA ETIK MASALALAR

Garchi Gumboldtning antinomik yondashuvi nazariy jihatdan boy bo'lsa-da, uni amaliyotga tatbiq etishda bir qator muammolar mavjud:

Operatsionlashtirish qiyinligi: "Ichki til shakli" tushunchasi falsafiy jihatdan chuqur, lekin empirik tilshunoslikda o'lchanadigan parametrga aylantirish murakkab.

Lingvistik determinizm xavfi: Agar "til fikrni belgilaydi" degan g'oya mutlaqlashtirilsa, til o'zgaruvchanligi va inson ijodkorligi e'tibordan chetda qolishi mumkin. Tarixiy kontekst cheklovlari: Gumboldt XIX asr Yevropa intellektual muhitida yozgan, shuning uchun uning ba'zi tipologik tasniflari zamonaviy tillar dinamikasiga to'liq mos kelmaydi.

Pedagogik kompetensiya yetishmovchiligi: O'qituvchilar nafaqat grammatika, balki til falsafasi va kognitiv psixologiya asoslarini ham tushunishi kerak bo'ladi. Bu qo'shimcha malaka oshirishni talab qiladi.

Akademik resurslar taqsimlanishi: Hozirgi kunda O'zbekiston oliy ta'limida ushbu yo'nalishga ajratilgan grantlar va eksperimental laboratoriyalar soni cheklangan.

O'zbekistonda Gumboldt antinomiylarini ilmiy va ta'lim amaliyotiga integratsiya qilish uchun quyidagi bosqichma-bosqich strategiyani taklif etamiz:

1-bosqich (Akademik integratsiya): O'zbek filologiyasi va chet tillar yo'nalishlarida "Til falsafasi va Gumboldt merosi" ixtiyoriy fanini joriy etish.

2-bosqich (Tadqiqot yo'nalishlari): O'zbek tilining "ichki shakli"ni semantik, frazeologik va diskursiv jihatdan o'rganish bo'yicha dissertatsion va grant loyihalarini qo'llab-quvvatlash.

3-bosqich (Ta'lim metodologiyasi): Chet tillarni o'qitishda grammatik qoidalarni yodlatish o'rniga, talabaniy kognitiv-madaniy "ichki shakl"ni kengaytirishga qaratilgan dialektik mashqlar va kontseptual xaritalar ishlab chiqish.

4-bosqich (Kadrlar tayyorlash): "Kognitiv tilshunoslik va til falsafasi" yo'nalishida magistratura dasturlarini kengaytirish va xorijiy mutaxassislarni jalb qilish.

5-bosqich (Normativ baza): Tilshunoslik tadqiqotlarida falsafiy-lingvistik uslubiyotni rasmiylashtirish, milliy til ta'lim standartlariga kognitiv-dialektik modullarni kiritish va xalqaro hamkorlik loyihalarini kengaytirish.

XULOSA

V. Gumboldtning lingvistik antinomiylari tilshunoslik tarixida nafaqat nazariy meros, balki metodologik kompas vazifasini o'taydi. Ular tilni statik qolip emas, balki inson ongi, madaniyat va ijtimoiy amaliyot o'rtasidagi doimiy muloqot jarayoni sifatida anglashga xizmat qiladi. Zamonaviy kognitiv lingvistika, neyrotexnologiyalar va raqamli ta'lim platformalari rivojlanayotgan bir davrda Gumboldtning dialektik yondashuvi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O'zbekiston oliy ta'limi va ilmiy-tadqiqot muassasalari ushbu antinomiylarni faqat tarixiy fakt sifatida emas, balki zamonaviy til ta'limi, til siyosati va kognitiv tadqiqotlar uchun amaliy asos sifatida o'zlashtirishi kerak. Kelgusi tadqiqotlarda Gumboldt g'oyalarini empirik tilshunoslik, raqamli pedagogika va neyrolingvistika bilan uyg'unlashtirish bo'yicha amaliy eksperimentlar o'tkazish, shuningdek, o'zbek tili va boshqa turkiy tillarning "ichki shakli"ni qiyosiy o'rganish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Humboldt, W. von. (1836). Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts. Berlin: Königliche Akademie der Wissenschaften.
2. Trabant, J. (2000). Apeliotes oder des Sinnes der Sprache: Wilhelm von Humboldts Sprach- und Weltansicht. München: Fink.
3. Mueller-Vollmer, K. (1971). Wilhelm von Humboldts Sprachtheorie. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
4. Coseriu, E. (1975). Das Problem des Sprachwandels. Tübingen: Narr.
5. Sapir, E. (1921). Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt Brace.
6. Whorf, B. L. (1956). Language, Thought, and Reality: Selected Writings. Cambridge: MIT Press.
7. Chomsky, N. (1965). Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge: MIT Press.

8. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
9. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi. (2024). *Filologiya yo'nalishlari uchun davlat ta'lim standartlari*. Toshkent.
10. G'ofurov, A. (2019). *Zamonaviy tilshunoslikda falsafiy-metodologik yondashuvlar*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashri.
11. Sweller, J. (2011). "Cognitive load theory". *Psychology of Learning and Motivation*, 55, 37-76.
12. UNESCO. (2023). *Global Report on Multilingual Education and Cognitive Diversity*. Paris: UNESCO Publishing.

GENETIK TIPOLOGIYA: TILLAR TARIXIY QARINDOSHLIGINI O'RGANISHDA ZAMONAVIY USLUBLAR VA O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDAGI ISTIQBOLLAR

Alijonova Surayyo Murodjon qizi
Namangan davlat chet tillari instituti
Filologiya fakulteti 1- bosqich talabasi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada tillarni genetika asosida tasniflash (genetik tipologiya) sohasidagi nazariy yondashuvlar, klassik tarixiy-qiyosiy usullarning imkoniyatlari va zamonaviy raqamli metodlarning integratsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi an'anaviy tilshunoslikda tillarning qarindoshligini aniqlashda yuzaga keladigan metodologik cheklovlarga, shuningdek, kognitiv, arxeogenetika va raqamli gumanitar fanlarning rivojlanishi bilan belgilanadi. Maqolada tillar oilalarini modellashtirishning "daraxt" va "to'lqin" nazariyalari, kompyuter filogenetikasi, leksikostatistik tahlil va interdiskiplinar yondashuvlar ko'rib chiqilgan. Xorijiy tajriba (Yevropa, Osiyo, AQSH) umumlashtirilgan hamda O'zbekiston oliy ta'limi va ilmiy-tadqiqot muassasalari uchun ushbu yo'nalishni joriy etishning konseptual modeli va akademik-axloqiy masalalar yoritilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, genetik tipologiyaga raqamli va interdiskiplinar usullarni tatbiq etish tillarning tarixiy rivojlanishini aniqroq rekonstruksiya qilish, turkiy tillar oilasidagi o'zbek tilining o'rnini ilmiy asoslash va yo'qolib borayotgan lahjalarni raqamlashtirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Genetik tipologiya, tillar qarindoshligi, tarixiy-qiyosiy usul, kompyuter filogenetikasi, turkiy tillar, raqamli gumanitar fanlar, interdiskiplinar yondashuv.

В данной статье проводится анализ теоретических подходов в области генетической типологии языков, возможностей классического историко-сравнительного метода и интеграции современных цифровых методологий. Актуальность исследования обусловлена методологическими ограничениями традиционного языкознания при установлении родства языков, а также развитием когнитивных наук, археогенетики и цифровых гуманитарных дисциплин. В работе рассмотрены «древовидная» и «волновая» модели классификации языковых семей, компьютерная филогенетика,

лексикостатистический анализ и междисциплинарные подходы. Обобщён зарубежный опыт (Европа, Азия, США), предложена концептуальная модель внедрения данного направления в систему высшего образования и научно-исследовательские учреждения Узбекистана, освещены академико-этические вопросы. Результаты показывают, что применение цифровых и междисциплинарных методов в генетической типологии позволяет более точно реконструировать историческое развитие языков, научно обосновать место узбекского языка в тюркской семье и оцифровать исчезающие диалекты.

Ключевые слова: Генетическая типология, родство языков, историко-сравнительный метод, компьютерная филогенетика, тюркские языки, цифровые гуманитарные науки, междисциплинарный подход.

Bu makalede, dillerin genetik temelde sınıflandırılması (genetik tipoloji) alanındaki teorik yaklaşımlar, klasik tarihsel-karşılaştırmalı yöntemin olanakları ve modern dijital metodolojilerin entegrasyonu analiz edilmiştir. Araştırmanın güncelliği, geleneksel dilbilimde dil akrabalıklarını belirlemede yaşanan metodolojik sınırlamalar ile bilişsel bilimlerin, arkeogenetiğin ve dijital beşeri bilimlerin gelişimi ile belirlenmiştir. Makalede dil ailelerinin modellenmesinde "ağaç" ve "dalga" teorileri, bilgisayar filogenetiği, leksikostatistik analiz ve disiplinlerarası yaklaşımlar ele alınmıştır. Yabancı deneyim (Avrupa, Asya, ABD) genelleştirilmiş ve Özbekistan yükseköğretimi ile araştırma kurumları için bu alanın uygulanmasına ilişkin kavramsal model ile akademik-etik konular aydınlatılmıştır. Sonuçlar, genetik tipolojiye dijital ve disiplinlerarası yöntemlerin uygulanmasının dillerin tarihsel gelişimini daha doğru şekilde yeniden yapılandırmasını, Türk dilleri ailesinde Özbekçenin yerini bilimsel olarak temellendirmesini ve kaybolmakta olan lehçelerin dijitalleştirilmesini mümkün kıldığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Genetik tipoloji, dil akrabalığı, tarihsel-karşılaştırmalı yöntem, bilgisayar filogenetiği, Türk dilleri, dijital beşeri bilimler, disiplinlerarası yaklaşım.

KIRISH. Tilshunoslikda tillarni tasniflashning ikki asosiy yo'nalishi mavjud: strukturaviy (tipologik) va genetik (tarixiy) tasnif. Genetik tipologiya tillarni ularning kelib chiqishi, umumiy ajdod tili (proto-til) va tarixiy rivojlanish bosqichlari asosida guruhlaydi. An'anaviy tarixiy-qiyosiy usul XIX asrda shakllangan bo'lsa-da, u tillar o'rtasidagi murakkab aloqalar, til aloqasi (language contact) va dialektal uzluksizlik holatlarida cheklovlarga duch keladi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va arxeogenetika rivojlanishi genetik tipologiyani yangi bosqichga olib chiqdi. Ushbu maqolaning maqsadi – genetik tipologiyaning nazariy asoslarini tahlil qilish, zamonaviy raqamli va interdiskiplinar usullarning qo'llanilishini ko'rib chiqish hamda O'zbekiston oliy ta'limi va ilmiy tadqiqotlari kontekstida ushbu yo'nalishni rivojlantirishning amaliy modelini taklif etishdir. Tadqiqotning dolzarbligi turkiy tillar oilasining chuqurroq o'rganilishi, o'zbek adabiy tili va lahjalarining genetik pozitsiyasini aniqlash, shuningdek, raqamli gumanitar fanlar ekotizimini shakllantirish zarurati bilan belgilanadi.

Genetik tipologiyaning poydevori August Schleicher ning "Daraxt nazariyasi" (Stammbaumtheorie) va Johannes Schmidt ning "To'lqin nazariyasi" (Wellentheorie) bilan shakllangan. Dastlabki model tillarni shoxlanib boruvchi daraxt sifatida

tasvirlagan bo'lsa, ikkinchisi tillar o'rtasidagi gorizontaal aloqalar, qarz olishlar va dialektal to'lqinlarni hisobga olgan. Keyinchalik, tarixiy-qiyosiy usul (Rask, Bopp, Grimm) orqali proto-hind-yevropa, proto-turkiy va boshqa tillarni rekonstruksiya qilish imkoniyati yaratildi.

XXI asrda ushbu yo'nalish quyidagi zamonaviy usullar bilan boyidi:

Kompyuter filogenetikasi: Bayes statistikasi va tarmoq (network) modellari yordamida tillar evolyutsiyasini aniqlash.

Leksikostatistik tahlil: Swadesh ro'yxatlari asosida tillar ajralish davrini hisoblash.

Interdiskiplinar sintez: Paleogenetika (qadimiy DNK), arxeologiya va tilshunoslik ma'lumotlarini birlashtirish (masalan, dashta gipotezasi).

Xorijiy tajriba:

Yevropa (Leiden, Max Planck Instituti): "ASJP" (Automated Similarity Judgment Program) va "Glottolog" kabi raqamli bazalar yaratilgan, turkiy va hind-yevropa tillarning filogenetik daraxtlari aniqroq modellashtirilgan.

AQSH (Santa Fe Instituti, MIT): Murakkab tarmoq modellari yordamida til aloqasi va genetik meros o'rtasidagi farqni ajratuvchi algoritmlar ishlab chiqilgan.

Osiyo (Yaponiya, Janubiy Koreya, Turkiya): Oltoy gipotezasi, turkiy-mo'g'ol munosabatlari va Markaziy Osiyo tillarining genetik pozitsiyasi bo'yicha empirik tadqiqotlar olib borilmoqda.

O'zbekiston: Hozirgi kunda ishlar asosan deskriptiv va tarixiy tavsif darajasida. Raqamli korpuslar, filogenetik dasturiy ta'minot va laboratoriya infratuzilmasi yetishmovchiligi kuzatiladi.

Ushbu tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanilgan:

Tarixiy-qiyosiy tahlil – fonetika, morfologiya va leksikadagi muntazam mosliklarni aniqlash. Raqamli filogenetik modellashtirish – Bayes inferensiyasi va maximum parsimony usullari. Interdiskiplinar integratsiya – til, arxeologiya va genetik ma'lumotlarni qiyoslash. Korpus lingvistikasi – tarixiy matnlar va zamonaviy lahjalarini raqamlashtirish.

Taklif etilayotgan 3 bosqichli tizim modeli:

Raqamli Lingvistik Korpus Bloki: O'zbek tili, turkiy tillar va qo'shni tillarning leksik, fonologik va morfologik ma'lumotlar bazasi (TEI/XML formatida).

Algoritmik Tahlil Bloki: Filogenetik dasturlar (BEAST, SplitsTree, ASJP) yordamida tillar ajralish vaqti, aloqa zichligi va proto-til rekonstruksiya qilish. Validatsiya va Interdiskiplinar Moslashtirish Bloki: Natijalarni arxeogenetik ma'lumotlar (qadimiy inson qoldiqlari DNK), tarixiy geografik xaritalar va etnografik manbalar bilan solishtirish.

Genetik tipologiyaga zamonaviy usullarni tatbiq etish quyidagi ilmiy va amaliy natijalarni beradi:

An'anaviy daraxt modeli tillarni izolyatsiyalangan shoxlar sifatida ko'rgan bo'lsa, raqamli tarmoq modellari gorizontaal aloqalar, qatlamli qarz olishlar va areal tipologiya ta'sirini aniqroq aks ettiradi. Bu ayniqsa Markaziy Osiyo kabi ko'p tilli mintaqalar uchun muhim. O'zbek tili qipchoq-o'g'uz oralig'idagi o'tish zonasida joylashganligi sababli, uning genetik pozitsiyasi aniqroq belgilanishi lozim. Raqamli filogenetika o'zbek lahjalaridagi arxaik leksika va fonetik o'zgarishlarni tahlil qilib,

adabiy tilning shakllanish bosqichlarini modellashtirish imkonini beradi. Til oilalarining tarqalishi va qadimiy migratsiyalar o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishda (masalan, hind-yevropa yoki turkiy migratsiyalar) genetik tipologiya paleo-DNK va arxeologik madaniyatlar bilan uyg'unlashganda yuqori aniqlikka erishiladi. Talabalar nafaqat qoidalar, balki tillarning evolyutsion jarayonini ko'ra oladi. Bu tilshunoslikni "statik fan" emas, "dinamik jarayon" sifatida anglashga xizmat qiladi.

JORIY ETISHDAGI MUAMMOLAR VA ETIK MASALALAR

Ma'lumotlar bazasi yetishmovchiligi: Markaziy Osiyo tillari va lahjalarining raqamli korpuslari hali to'liq shakllanmagan. Tarixiy qo'lyozmalarni raqamlashtirish sekin bormoqda.

Metodologik bahslar: "Daraxt" va "to'lqin" modellari o'rtasidagi ziddiyat, shuningdek, Oltoy gipotezasi kabi munozarali masalalar ilmiy konsensusni talab qiladi.

Texnik infratuzilma: Filogenetik tahlil uchun kuchli hisoblash quvvatlari, maxsus dasturiy ta'minot va IT-mutaxassislar bilan hamkorlik zarur.

Milliy-identifikatsion sezuvchanlik: Tillarning genetik tasnifi ba'zan siyosiy yoki milliy identifikatsiya bilan chalkashtirilishi mumkin. Tadqiqotlar faqat ilmiy, neytral va empirik asosda olib borilishi lozim.

Akademik kompetensiya: Tilshunoslar uchun dasturlash, statistika va raqamli gumanitar fanlar asoslarini o'zlashtirish talab qilinadi.

O'zbekistonda genetik tipologiyani rivojlantirish uchun quyidagi bosqichma-bosqich strategiyani taklif etamiz:

1-bosqich (Pilot korpus): Yetakchi universitetlarda o'zbek tili lahjalari va qadimiy turkiy yodgorliklarning raqamli leksik-fonologik bazasini yaratish.

2-bosqich (Dasturiy integratsiya): Mahalliy IT-kompaniyalar bilan hamkorlikda filogenetik tahlil modullarini milliy LMS va ilmiy platformalarga kiritish.

3-bosqich (Kadrlar tayyorlash): "Raqamli tarixiy lingvistika" va "Interdiskiplinar tilshunoslik" yo'nalishlarida magistratura kurslarini ochish, xorijiy laboratoriyalar bilan almashinuv dasturlarini yo'lga qo'yish.

4-bosqich (Normativ va axloqiy baza): Til ma'lumotlarining ochiq ilmiy foydalanish standartlarini, mualliflik huquqi va etnik madaniy merosni himoya qilish qoidalarini ishlab chiqish.

5-bosqich (Xalqaro hamkorlik): UNESCO, Max Planck Instituti va xalqaro filogenetika tarmoqlari bilan qo'shma loyihalar tashkil etish, natijalarni xalqaro indekslanadigan jurnallarda nashr etish.

XULOSA

Genetik tipologiya tillarni nafaqat strukturaviy belgilari, balki tarixiy kelib chiqishi va evolyutsion rivojlanish jarayoni orqali o'rganishga imkon beruvchi muhim tilshunoslik yo'nalishidir. Klassik tarixiy-qiyosiy usullar zamonaviy raqamli filogenetika, korpus lingvistikasi va interdiskiplinar yondashuvlar bilan uyg'unlashganda tadqiqot aniqligi va ilmiy qiymati keskin oshadi. O'zbekiston oliy ta'lim tizimi ushbu globallashtirayotgan tendensiyadan chetda qolmasligi uchun raqamli gumanitar fanlar infratuzilmasini mustahkamlashi, kadrlar salohiyatini oshirishi va xalqaro ilmiy tarmoqlarga integratsiya qilishi zarur. Kelgusi tadqiqotlarda o'zbek va

turkiy tillarning genetik pozitsiyasini empirik eksperimentlar orqali tasdiqlash, shuningdek, sun'iy intellekt yordamida proto-til rekonstruksiyasini avtomatlashtirish yo'nalishlari ustuvor ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Campbell, L. (2004). Historical Linguistics: An Introduction. MIT Press.
2. Schleicher, A. (1853). Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht. Bonn.
3. Gray, R. D., & Atkinson, Q. D. (2003). "Language-tree divergence times support the Anatolian theory of Indo-European origin". Nature, 426, 435-439.
4. Bouckaert, R., et al. (2012). "Mapping the Origins and Expansion of the Indo-European Language Family". Science, 337(6097), 957-960.
5. Dybo, A. V. (2012). "The Chronology of the Turkic Language Family". Journal of Language Relationship, 7, 15-38.
6. Comrie, B. (2020). The World's Major Languages. Routledge.
7. Heggarty, P., & Anderson, C. (2018). "Computational phylogenetics and language evolution". Annual Review of Linguistics, 4, 237-256.
8. Tenishev, E. R. (1988). Osnovy sravnitel'no-istoricheskoy grammatiki tyurkskikh yazykov. Moskva: Nauka.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni.
10. UNESCO (2022). Digital Humanities and Language Diversity: Global Frameworks. Paris: UNESCO Publishing.
11. List, J.-M., et al. (2014). "The ASJP Database and Automated Language Classification". Language Resources and Evaluation, 48(2),

MORFOLOGIK TIPOLOGIYA: TILLAR TUZILISHINI TASNIFLASHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR VA O'ZBEK TILINING MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI

G'aniyeva Rayhona Akmal qizi
Namangan davlat chet tillari instituti
Filologiya fakulteti 1- bosqich talabasi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada tillarni morfologik tuzilishi bo'yicha tasniflash (morfologik tipologiya) sohasidagi nazariy yondashuvlar, an'anaviy tasniflash tizimlarining imkoniyatlari va zamonaviy korpus lingvistikasi usullarining integratsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi tillarning morfologik xususiyatlarini aniqlashda yuzaga keladigan metodologik cheklovlarga, shuningdek, raqamli texnologiyalar va kompyuter lingvistikasining rivojlanishi bilan belgilanadi. Maqolada analitik, sintetik va polisintetik tillar tushunchalari, affiksatsiya turlari, morfemik tuzilish va so'yuzlash darajalari ko'rib chiqilgan. Xorijiy tajriba (Yevropa, Osiyo, AQSH) umumlashtirilgan hamda O'zbekiston oliy ta'limi va ilmiy-tadqiqot muassasalari uchun ushbu yo'nalishni joriy etishning konseptual modeli taklif etilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, morfologik tipologiyaga raqamli va korpusga asoslangan usullarni tatbiq etish tillarning strukturaviy xususiyatlarini aniqroq tasniflash, o'zbek

tilining agglyutinativ xususiyatlarini ilmiy asoslash va til o'qitish metodikasini takomillashtirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Morfologik tipologiya, analitik tillar, sintetik tillar, agglyutinativ tillar, fleksiv tillar, morfema, affiksatsiya, korpus lingvistikasi.

В данной статье проводится анализ теоретических подходов в области морфологической типологии языков, возможностей традиционных систем классификации и интеграции современных методов корпусной лингвистики. Актуальность исследования обусловлена методологическими ограничениями при определении морфологических характеристик языков, а также развитием цифровых технологий и компьютерной лингвистики. В работе рассмотрены понятия аналитических, синтетических и полисинтетических языков, виды аффиксации, морфемная структура и степени фузии. Обобщён зарубежный опыт (Европа, Азия, США), предложена концептуальная модель внедрения данного направления в систему высшего образования и научно-исследовательские учреждения Узбекистана. Результаты показывают, что применение цифровых и корпусных методов в морфологической типологии позволяет более точно классифицировать структурные характеристики языков, научно обосновать агглютинативные свойства узбекского языка и совершенствовать методику преподавания языка.

Ключевые слова: Морфологическая типология, аналитические языки, синтетические языки, агглютинативные языки, флективные языки, морфема, аффиксация, корпусная лингвистика.

Bu makalede, dillerin morfolojik yapılarına göre sınıflandırılması (morfolojik tipoloji) alanındaki teorik yaklaşımlar, geleneksel sınıflandırma sistemlerinin olanakları ve modern korpus dilbilimi yöntemlerinin entegrasyonu analiz edilmiştir. Araştırmanın güncelliği, dillerin morfolojik özelliklerini belirlemede yaşanan metodolojik sınırlamalar ile dijital teknolojilerin ve bilgisayar dilbiliminin gelişimi ile belirlenmektedir. Makalede analitik, sentetik ve polisentetik diller kavramları, eklenme türleri, morfem yapı ve kaynaşma dereceleri ele alınmıştır. Yabancı deneyim (Avrupa, Asya, ABD) genelleştirilmiş ve Özbekistan yükseköğretimi ile araştırma kurumları için bu alanın uygulanmasına ilişkin kavramsal model önerilmiştir. Sonuçlar, morfolojik tipolojiye dijital ve korpus tabanlı yöntemlerin uygulanmasının dillerin yapısal özelliklerini daha doğru sınıflandırmasını, Özbekçenin eklemeli özelliklerini bilimsel olarak temellendirmesini ve dil öğretim metodolojisini geliştirmesini mümkün kıldığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Morfolojik tipoloji, analitik diller, sentetik diller, eklemeli diller, çekimli diller, morfem, eklenme, korpus dilbilimi.

KIRISH

Tilshunoslikda tillarni tasniflashning bir necha yo'nalishlari mavjud: genetik (tarixiy), geografik (areal) va strukturaviy (tipologik) tasnif. Morfologik tipologiya tillarni ularning so'z tuzilishi, morfemik tarkibi va grammatik kategoriyalarni ifodalash usullari bo'yicha guruhlaydi. An'anaviy morfologik tasnif XIX asrda shakllangan bo'lib, tillarni analitik, sintetik va polisintetik turlarga ajratadi. Biroq, zamonaviy tilshunoslikda bu chegara aniq emas, chunki ko'plab tillar aralash xususiyatlarga ega. Raqamli texnologiyalar, korpus lingvistikasi va kompyuter

modellash tirish rivojlanishi morfologik tipologiyani yangi bosqichga olib chiqdi. Ushbu maqolaning maqsadi – morfologik tipologiyaning nazariy asoslarini tahlil qilish, zamonaviy raqamli va korpusga asoslangan usullarning qo'llanilishini ko'rib chiqish hamda O'zbekiston oliy ta'limi va ilmiy tadqiqotlari kontekstida ushbu yo'nalishni rivojlantirishning amaliy modelini taklif etishdir. Tadqiqotning dolzarbligi o'zbek tilining agglyutinativ xususiyatlarini chuqurroq o'rganish, til o'qitish metodikasini takomillashtirish va raqamli gumanitar fanlar ekotizimini shakllantirish zarurati bilan belgilanadi.

NAZARIY ASOSLAR VA XORIJIY TAJRIBA

Morfologik tipologiyaning poydevori Fridrix Shlegel (Friedrich Schlegel) va Avgust Shleyxer (August Schleicher) kabi nemis tilshunoslari tomonidan XIX asrda shakllangan. Dastlabki tasnif tillarni ikki guruhga ajratgan: fleksiv (o'zgaruvchan) va agglyutinativ (yopishqoq). Keyinchalik, bu tasnif kengaytirilib, uchta asosiy tur ajratildi: An'anaviy Morfologik Tasnif

Analitik tillar – Grammatik ma'nolar alohida so'zlar (yordamchi so'zlar, predloglar) orqali ifodalanadi. So'zlar o'zgarmas, morfemalar kam. Misol: ingliz, xitoy, vietnam tillari.

Sintetik tillar – Grammatik ma'nolar so'z ichida affikslar orqali ifodalanadi. Ikki kichik turga bo'linadi:

Agglyutinativ tillar – Har bir affiks bitta grammatik ma'noni bildiradi, affikslar aniq chegaralangan. Misol: o'zbek, turk, yapon, fin tillari.

Fleksiv tillar – Bir affiks bir nechta grammatik ma'noni bildiradi, ildiz va affiks o'rtasida o'zgarishlar bo'ladi. Misol: rus, lotin, arab tillari.

Polisintetik tillar – Bir so'zda butun gap ma'nosi ifodalanadi, ko'plab morfemalar qo'shiladi. Misol: eskimos, chukchi, ba'zi hind tillari.

2.2. Zamonaviy Yondashuvlar

XXI asrda morfologik tipologiya quyidagi zamonaviy usullar bilan boyidi:

Korpus lingvistikasi – Katta hajmdagi matnlarni tahlil qilib, morfologik ko'rsatkichlarni (morpheme-per-word ratio, synthesis index) hisoblash.

Kompyuter modellash tirish – Tillarning morfologik xususiyatlarini avtomatik aniqlash va tasniflash algoritmlari.

Universal Grammar va tipologik bazalar – WALS (World Atlas of Language Structures) kabi loyihalar orqali 2000 dan ortiq tillarning morfologik parametrlarini qiyoslash.

Interdisziplinari sintez – Psixolingvistik va neyrolingvistik ma'lumotlari bilan bog'lash.

Xorijiy tajriba: Yevropa (Leipzig, Max Planck Instituti): "Morphology Database" va "Leipzig Corpora Collection" yaratilgan, 300 dan ortiq tillarning morfologik tahlili amalga oshirilgan. AQSH (MIT, Stanford): Kompyuter lingvistikasi yordamida tillarning morfologik murakkabligini o'lchovchi indekslar ishlab chiqilgan. Osiyo (Yaponiya, Xitoy, Turkiya): Agglyutinativ va analitik tillarning qiyosiy tadqiqotlari, xususan turkiy tillar oilasining morfologik xususiyatlari chuqur o'rganilgan. O'zbekiston: Hozirgi kunda ishlar asosan deskriptiv va an'anaviy tasnif darajasida. Raqamli korpuslar, morfologik tahlil dasturlari va tipologik bazalar yetishmovchiligi kuzatiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA TIZIM MODELI

Ushbu tadqiqotda quyidagi usullar qo'llanilgan:

Taqqoslamali-tahliliy usul – Tillarning morfologik tuzilishini qiyoslash.

Korpus lingvistikasi – Katta hajmdagi matnlarni avtomatik tahlil qilish.

Statistik tahlil – Morfologik ko'rsatkichlarni hisoblash (synthesis index, degree of fusion).

Interdiskiplinar integratsiya – Tilshunoslik, informatika va statistika usullarini birlashtirish.

Taklif etilayotgan 3 bosqichli tizim modeli:

Raqamli Korpus Bloki: O'zbek tili, turkiy tillar va qiyosiy tillarning morfologik jihatdan annotatsiyalangan matnlari bazasi (XML/TEI formatida).

Morfologik Tahlil Bloki: Avtomatik morfologik parserlar va stemmerlar yordamida so'zlarning tarkibiy qismlarini ajratish, affikslarni aniqlash.

Tipologik Qiyoslash Bloki: Olingan natijalarni xalqaro tipologik bazalar (WALS, Glottolog) bilan solishtirish, morfologik indeksni hisoblash.

TAHLIL VA NATIJALAR

Morfologik tipologiyaga zamonaviy usullarni tatbiq etish quyidagi ilmiy va amaliy natijalarni beradi:

An'anaviy Cheklovlarni Yengish

An'anaviy tasnif tillarni qat'iy guruhlariga ajratgan bo'lsa, zamonaviy yondashuv tillarning morfologik xususiyatlarini kontinuum (uzluksizlik) sifatida ko'radi. Masalan, ingliz tili analitik bo'lsa-da, ba'zi sintetik xususiyatlarga ega; o'zbek tili agglyutinatив bo'lsa-da, ba'zi so'zlarda fleksiv elementlar uchraydi.

O'zbek Tili Kontekstida Aniqlik

O'zbek tili aniq agglyutinatив til hisoblanadi. Korpus tahlili shuni ko'rsatadiki:

Bir so'zga 6-7 tagacha affiks qo'shilishi mumkin (masalan: "kitobxonlarimizdan").

Har bir affiks aniq grammatik ma'noni bildiradi (ko'plik, egalik, kelishik).

Ildiz o'zgarmaydi, affikslar aniq chegaralangan.

Bu xususiyatlar o'zbek tilini o'qitishda morfologik qoidalarini tizimli o'rgatish imkonini beradi.

Morfologik Murakkablik Indeksi

Ta'lim va Kadrlar uchun Ahamiyat

Morfologik tipologiyani o'rganish talabalarga tillarning tuzilishini chuqurroq tushunishga, chet tillarini o'rganishda qiyosiy yondashuvni qo'llashga va tarjima jarayonida strukturaviy farqlarni hisobga olishga yordam beradi.

JORIY ETISHDAGI MUAMMOLAR VA ETIK MASALALAR

Ma'lumotlar Bazasi Yetishmovchiligi: O'zbek tili va turkiy tillarning morfologik jihatdan annotatsiyalangan raqamli korpuslari hali to'liq shakllanmagan.

Metodologik Bahslar: Ba'zi tillarni aniq bir turga kiritish qiyin (masalan, fors tili – aralash xususiyatlar).

Texnik Infratuzilma: Morfologik tahlil uchun maxsus dasturiy ta'minot, parserlar va IT-mutaxassislar bilan hamkorlik zarur.

Akademik Kompetensiya: Tilshunoslar uchun kompyuter lingvistikasi, statistika va raqamli gumanitar fanlar asoslarini o'zlashtirish talab qilinadi.

Standartlashtirish Muammolari: Morfologik annotatsiya uchun yagona xalqaro standartlarni mahalliy tillarga moslashtirish qiyin.

O'ZBEKISTON OLIY TA'LIMI UCHUN TAKLIFLAR

O'zbekistonda morfologik tipologiyani rivojlantirish uchun quyidagi bosqichma-bosqich strategiyani taklif etamiz:

1-bosqich (Pilot korpus): Yetakchi universitetlarda o'zbek tili va turkiy tillarning morfologik korpusini yaratish (10-100 million so'z).

2-bosqich (Dasturiy integratsiya): Mahalliy IT-kompaniyalar bilan hamkorlikda morfologik parser va stemmerlar ishlab chiqish.

3-bosqich (Kadrlar tayyorlash): "Kompyuter lingvistikasi" va "Korpus tipologiyasi" yo'nalishlarida magistratura kurslarini ochish.

4-bosqich (Xalqaro hamkorlik): WALS, Glottolog va boshqa xalqaro tipologik loyihalarga o'zbek tilini kiritish, natijalarni xalqaro jurnallarda nashr etish.

5-bosqich (Ta'lim metodikasi): Morfologik tipologiya asosida chet tillarini o'qitish metodikasini takomillashtirish, qiyosiy grammatika darsliklarini yaratish.

XULOSA

Morfologik tipologiya tillarni nafaqat tashqi belgilari, balki ichki tuzilishi va grammatik kategoriyalarni ifodalash usullari orqali o'rganishga imkon beruvchi muhim tilshunoslik yo'nalishidir. Klassik tasnif usullari zamonaviy raqamli korpus lingvistikasi, kompyuter modellash va statistik tahlil bilan uyg'unlashganda tadqiqot aniqligi va ilmiy qiymati keskin oshadi. O'zbekiston oliy ta'lim tizimi ushbu globalashayotgan tendensiyadan chetda qolmasligi uchun raqamli gumanitar fanlar infratuzilmasini mustahkamlashi, kadrlar salohiyatini oshirishi va xalqaro ilmiy tarmoqlarga integratsiya qilishi zarur. Kelgusi tadqiqotlarda o'zbek va turkiy tillarning morfologik xususiyatlarini empirik eksperimentlar orqali tasdiqlash, shuningdek, sun'iy intellekt yordamida avtomatik morfologik tahlil tizimlarini yaratish yo'nalishlari ustuvor ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Comrie, B. (1989). *Language Universals and Linguistic Typology*. University of Chicago Press.
2. Greenberg, J. H. (1960). "A Quantitative Approach to the Morphological Typology of Language". *International Journal of American Linguistics*, 26(3), 178-194.
3. Bickel, B., & Nichols, J. (2007). "Inflectional morphology". In T. Shopen (Ed.), *Language Typology and Syntactic Description* (pp. 169-240). Cambridge University Press.
4. Stump, G. T. (2001). *Inflectional Morphology: A Theory of Paradigm Structure*. Cambridge University Press.
5. Haspelmath, M., & Sims, A. D. (2010). *Understanding Morphology*. Hodder Education.
6. Dryer, M. S., & Haspelmath, M. (Eds.). (2013). *The World Atlas of Language Structures Online*. Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology.
7. Tenishev, E. R. (1988). *Osnovy sravnitel'no-istoricheskoy grammatiki tyurkskikh yazykov*. Moskva: Nauka.

8. Ko'chkarov, T. (2015). O'zbek tili morfologiyasi. Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashri.
9. McEnery, T., & Hardie, A. (2011). Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice. Cambridge University Press.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni.
11. UNESCO (2022). Digital Humanities and Language Diversity: Global Frameworks. Paris: UNESCO Publishing.
12. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2023). Speech and Language Processing. 3rd ed. Draft.

INTERRELATION OF THE CULTURE AND LANGUAGE

Ablakulov Ilkhom

National University of Uzbekistan

Teacher, English linguistics department

[*Ilhomablakulov4@gmail.com*](mailto:Ilhomablakulov4@gmail.com)

+998935030324

ANNOTATION. This article explores the close interconnection between language and culture, emphasizing the concept of “linguoculture” as the intersection of these two domains. Culture is defined as a complex system of values, norms, traditions, and symbolic practices created by humans, and its historical development is traced from ancient times. The research also outlines the relationship between linguoculturology, ethnolinguistics, and sociolinguistics, showing how language is shaped by social and cultural factors.

Key words: *culture, society, social groups, speech communities, languages, dialects, varieties, styles*

АННОТАЦИЯ. В данной статье исследуется тесная взаимосвязь между языком и культурой, с акцентом на концепцию «лингвокультуры» как пересечения этих двух областей. Культура определяется как сложная система ценностей, норм, традиций и символических практик, созданных людьми, и ее историческое развитие прослеживается с древних времен. В исследовании также описывается взаимосвязь между лингвокультурологией, этнолингвистикой и социоллингвистикой, показывая, как язык формируется социальными и культурными факторами.

Ключевые слова: *культура, общество, социальные группы, языковые сообщества, языки, диалекты, разновидности, стили.*

ANNOTATSIYA. Ushbu maqola til va madaniyat o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni o'rganadi va "lingvomadaniyat" tushunchasini ushbu ikki sohaning kesishishi sifatida ta'kidlaydi. Madaniyat insoniyat tomonidan yaratilgan qadriyatlar, me'yorlar, an'analar va ramziy amaliyotlarning murakkab tizimi sifatida ta'riflanadi va uning tarixiy taraqqiyoti qadimdan kuzatilgan. Tadqiqot shuningdek, lingvokulturologiya, etnolingvistika va sotsiolingvistika o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib, tilning ijtimoiy va madaniy omillar ta'sirida shakllanishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *madaniyat, jamiyat, ijtimoiy guruhlar, nutq jamoalari, tillar, shevalar, uslublar.*

Language and culture are deeply interconnected phenomena that shape human communication, cognition, and social identity. The concept of *linguoculture* reflects this close relationship, emphasizing that language is not only a means of communication but also a carrier of cultural meanings, values, and worldviews. Understanding this interaction is essential in modern linguistics, particularly in fields such as sociolinguistics, ethnolinguistics, and linguoculturology[1].

The notion of culture has evolved significantly over time. The term originates from the Latin word *cultura*, meaning "cultivation." The expression *cultura animi* ("cultivation of the soul"), introduced by Cicero, highlighted the importance of intellectual and moral development. During the 17th century, the concept of culture in Europe came to be associated with personal refinement through education. By the 18th and 19th centuries, it expanded to encompass the shared traditions, beliefs, and values of entire societies. A major contribution to the academic understanding of culture was made by Edward Tylor, who defined culture as a complex whole that includes knowledge, belief, art, morals, law, and customs acquired by individuals as members of society[2].

In anthropology, culture is understood as a system of learned behaviors and symbolic structures that are not inherited genetically but acquired through social interaction. It includes various elements such as customs, traditions, language, religion, social norms, and material artifacts. These components shape how individuals perceive the world and interact within their communities. Culture is therefore both a product of human activity and a framework that influences behavior.

Language plays a central role in the formation and transmission of culture. It serves as a symbolic system through which cultural knowledge is communicated and preserved across generations. Without language, the continuity of cultural traditions would be impossible. At the same time, language itself is shaped by cultural context, reflecting the values, norms, and experiences of its speakers.

Linguoculturology, as a branch of linguistics, specifically examines the interaction between language and culture. It integrates insights from cognitive linguistics and cultural anthropology to analyze how cultural meanings are embedded in language. This field focuses on concepts such as cultural models and schemas, which represent shared mental structures that guide perception and interpretation. Through language, these cultural patterns become observable and analyzable.

Closely related to linguoculturology are sociolinguistics and ethnolinguistics. Sociolinguistics studies how language functions in social contexts, considering factors such as the speaker, the listener, their relationship, and the communicative situation. It explores how language varies across different social groups, including differences based on age, gender, profession, and social status. Language variation is a key aspect of sociolinguistic research, demonstrating that language is not a fixed system but a dynamic and socially influenced phenomenon.

Ethnolinguistics, on the other hand, focuses on the relationship between language and cultural perception. It examines how different cultural groups conceptualize the world and how these conceptualizations are reflected in their

languages. For example, languages may differ in how they describe spatial relationships, time, or social hierarchies, revealing underlying cultural differences in worldview.

One of the most significant theories highlighting the connection between language and thought is the Sapir-Whorf hypothesis. This theory suggests that the structure of a language influences the way its speakers think and perceive reality [3]. According to this view, language is not merely a tool for expressing thoughts but also a factor that shapes cognitive processes. As a result, speakers of different languages may interpret the world in distinct ways.

For instance, individuals who grow up in similar cultural environments but speak different languages may develop different perspectives due to linguistic differences. This demonstrates that language and culture together influence human cognition. Understanding a language, therefore, provides deeper insight into the cultural and mental frameworks of its speakers.

Language variation further illustrates the connection between language and culture. Within a single speech community, differences in dialect, style, and register reflect social and cultural diversity. These variations are influenced by geographical location, social class, education, and cultural background. Sociolinguists often describe language as a system of codes, where each individual uses language in a unique way shaped by their social environment.

Moreover, language is essential in intercultural communication. In today's globalized world, interactions between people from different cultural backgrounds are increasingly common. Effective communication in such contexts requires not only linguistic competence but also cultural awareness. Misunderstandings often arise when individuals interpret messages based on their own cultural norms rather than those of others. Linguoculturology helps address these challenges by providing tools to analyze and understand cultural meanings in language.

The relationship between culture and civilization is also important in this context. While the two concepts are closely related, they are not identical. Culture refers to the values, beliefs, and symbolic systems shared by a group of people, whereas civilization encompasses broader social structures, including political, economic, and technological systems. A civilization may contain multiple cultures, but it cannot exist without culture as its foundation. Culture gives meaning to the structures and institutions that define a civilization.

Furthermore, culture is both stable and dynamic. While certain core values and traditions are preserved over time, culture continuously evolves in response to social, historical, and technological changes. Language reflects this dynamic nature, adapting to new realities while preserving elements of the past. This dual function makes language a key element in both maintaining cultural continuity and facilitating cultural change.

Scholars such as V. N. Teliya and V. A. Maslova have emphasized the importance of studying language as a reflection of cultural identity. Linguoculturology examines linguistic units such as idioms, metaphors, and phraseological expressions, which often carry rich cultural meanings. These elements reveal how speakers interpret the world and express their cultural values[4].

In conclusion, language and culture are inseparable aspects of human life. Language serves as both a reflection and a carrier of culture, while culture provides the context in which language develops and functions. Linguoculturology offers a comprehensive framework for studying this relationship, highlighting the dynamic interaction between language, thought, and social reality. Understanding this connection is essential for effective communication, cultural awareness, and the study of human cognition.

REFERENCE

1. Sapir, E. *Language: An Introduction to the Study of Speech*- New York: Harcourt, Brace & Company.1921.,pp.1-50
2. Tylor, E. B. *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*.- London: John Murray. 1997., Vol. 1, pp. 1–25
3. Whorf, B. L. *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* Cambridge, MA: MIT Press.1956., pp. 213–214.
4. Maslova, V. A. *Лингвокультурология* -Moscow: Академия.,2007.pp. 5–30.
5. Teliya, V. N. *Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты* -Moscow: Школа «Языки русской культуры».1996.,pp.10-45.

THE CONCEPT OF THE AESTHETICS

Alimova Aziza Orifjon qizi¹, Ergasheva Xilola Yunusxanovna²

*¹ Master's student, Ishoqkhon Ibrat Namangan State
Institute of Foreign Languages*

*² PhD, Associate Professor, Ishoqkhon Ibrat Namangan State
Institute of Foreign Languages*

Abstract. This article reconstructs key moments in the formation of the modern concept of the aesthetic and connects them to later debates about art, perception, and experience. First, it outlines eighteenth-century theories of taste structured by two theses: immediacy (aesthetic judgment as non-inferential “feeling” upon adequate apprehension) and disinterest (pleasure in beauty as non-practical and non-desire-based, especially in Kant’s account). Second, it shows how later aesthetics both develops and sometimes overextends these theses, for instance in strict formalism, and how twentieth-century arguments challenge formalism by emphasizing context, categorization, and art-historical placement. The article then discusses Akopova’s dialectical thesis that the aesthetic ideal and the artistic image are mutually dependent in artistic practice and cannot be reduced to beauty alone. Finally, it turns to contemporary philosophy of mind and psychology through Niikawa’s distinction between representationally aesthetic and intrinsically aesthetic experiences and introduces aesthetic introspection as a promising research program for understanding aesthetic experience and judgment.

Keywords: *aesthetics, taste, immediacy, disinterest, formalism, aesthetic ideal, artistic image, aesthetic categories, aesthetic perception, aesthetic experience, introspection.*

ESTETIKA TUSHUNCHASI

Annotatsiya. Ushbu maqola estetik tushunchaning zamonaviy shakllanishidagi asosiy bosqichlarni qayta tiklaydi hamda ularni san'at, idrok va tajriba haqidagi keyingi bahslar bilan bog'laydi. Avvalo, XVIII asr did nazariyalari ikki asosiy tezis asosida yoritiladi: bevositalik (estetik hukm yetarli idrok asosida hosil bo'ladigan xulosasiz "hissiyot" sifatida) va manfaatdorlikdan xoli bo'lish (go'zallikdan olinadigan zavq amaliy maqsadlarga bog'liq emas va istakka asoslanmagan, ayniqsa Kant ta'limotida). Ikkinchidan, keyingi estetika ushbu tezislarni qanday rivojlantirishi va ba'zan haddan tashqari kengaytirishini (masalan, qat'iy formalizm), shuningdek, XX asr nazariyalari formalizmni qanday qilib kontekst, kategoriyalash va san'at tarixiy joylashuvi orqali tanqid qilishini ko'rsatadi. Keyinchalik maqolada Akopovanning dialektik tezisi muhokama qilinadi, unga ko'ra estetik ideal va badiiy obraz san'at amaliyotida o'zaro bog'liq bo'lib, ularni faqat go'zallik tushunchasiga keltirib chiqarib bo'lmaydi. Nihoyat, maqola zamonaviy ong falsafasi va psixologiyaga murojaat qilib, Niikawa tomonidan taklif etilgan reprezentativ estetik tajribalar va intrinsik estetik tajribalar o'rtasidagi farqni ko'rsatadi hamda estetik introspeksiyaning estetik tajriba va hukmni tushunishda istiqbolli tadqiqot yo'nalishi sifatida taqdim etadi.

Kalit so'zlar: *estetika, did, bevositalik, manfaatdorlikdan xoli bo'lish, formalizm, estetik ideal, badiiy obraz, estetik kategoriyalar, estetik idrok, estetik tajriba, introspeksiya.*

ПОНЯТИЕ ЭСТЕТИКИ

Аннотация. В данной статье реконструируются ключевые этапы формирования современного понятия эстетического и устанавливается их связь с последующими дискуссиями об искусстве, восприятии и опыте. Во-первых, рассматриваются теории вкуса XVIII века, основанные на двух тезисах: непосредственности (эстетическое суждение как невыводимое «чувство», возникающее при адекватном восприятии) и незаинтересованности (удовольствие от красоты как непрактическое и не основанное на желании, особенно в концепции Канта). Во-вторых, показано, как последующая эстетика развивает, а иногда и чрезмерно расширяет эти тезисы, например, в строгом формализме, а также как аргументы XX века оспаривают формализм, подчеркивая роль контекста, категоризации и историко-художественной обусловленности. Далее в статье рассматривается диалектический тезис Акоповой о том, что эстетический идеал и художественный образ взаимозависимы в художественной практике и не могут быть сведены исключительно к категории красоты. Наконец, автор обращается к современной философии сознания и психологии через различие Ниикавы между репрезентативно эстетическими и внутренне эстетическими переживаниями и вводит эстетическую интроспекцию как перспективную исследовательскую программу для понимания эстетического опыта и суждения.

Ключевые слова: *эстетика, вкус, непосредственность, незаинтересованность, формализм, эстетический идеал, художественный образ, эстетические категории, эстетическое восприятие, эстетический опыт, интроспекция.*

INTRODUCTION: The concept of “the aesthetic” in modern philosophy is closely tied to eighteenth-century debates about taste and the nature of judgments of beauty. Two influential theses organize these debates: (1) aesthetic judgment has an immediate character, not derived from applying explicit rules; and (2) aesthetic pleasure is disinterested, not grounded in self-interest, desire, or practical ends. Later aesthetics can be read as a sequence of refinements of these ideas, as well as reactions against their more rigid interpretations (e.g., formalism).

At the same time, twentieth-century philosophy of art and recent work in philosophy of mind broaden the field: aesthetic properties appear dependent on context, categorization, and psychological mechanisms of experience. This article synthesizes three lines of thought—historical debates on taste, dialectical theory of the aesthetic ideal and image (Akopova), and contemporary accounts of aesthetic perception and introspection (Niikawa)—to clarify how aesthetic judgment, artistic meaning, and aesthetic experience interrelate.

METHODS: This study uses a theoretical (non-empirical) approach that combines conceptual analysis, historical reconstruction, and comparative interpretation to explain how the modern concept of the aesthetic is formed and how it develops in later debates. For analytical clarity, it reorganizes the discussion into an IMRAD structure while preserving the philosophical sequence of the argument.

First, the article applies conceptual analysis to two key theses shaping eighteenth-century theories of taste: immediacy and disinterest. Immediacy is understood as the view that judgments of beauty are not produced by applying explicit rules or inferential principles, even though appreciation of complex artworks may require prior cognitive work such as careful attention, comparison, articulation, and historical understanding. Disinterest is examined in two forms: an early moralized sense that denies self-interested motivation in pleasure, and a Kantian sense according to which aesthetic pleasure is not essentially connected to desire or practical ends. These clarifications provide working definitions for the argument.

Second, the article employs historical-philosophical reconstruction to trace how these theses are later extended and sometimes overstated, particularly in ways that support formalism, the position that artistically relevant features are exhausted by perceptual form. This stage is interpretive, treating later theories as attempts to preserve, revise, or resist the initial theses.

Third, the paper develops a comparative synthesis across three problem fields: (a) anti-formalist arguments that aesthetic and artistic properties depend on context (e.g., perceptual indiscernibles and category-dependence); (b) Akopova’s dialectical account of the mutual dependence of the aesthetic ideal and the artistic image; and (c) Niikawa’s philosophy-of-mind framework distinguishing representationally aesthetic from intrinsically aesthetic experience.

Finally, the study evaluates which versions of immediacy and disinterest remain defensible once contextual and psychological considerations are included,

and it identifies aesthetic introspection as a further resource for explaining how aesthetic experience can ground aesthetic judgment.

RESULTS: The analysis shows that the modern concept of the aesthetic can be most clearly understood as emerging from two interconnected theses developed in eighteenth-century debates about taste: immediacy and disinterest. With respect to immediacy, the examined positions support the claim that judgments of beauty are not typically reached by applying explicit principles or rules. Instead, the aesthetic appraisal is experienced as an immediate response—one “feels” beauty once the object has been adequately apprehended. At the same time, the material indicates that this immediacy is compatible with substantial prior cognitive work: comparison between works, conceptual articulation of what is perceived, and historically informed understanding may be necessary to grasp complex artworks, even though the evaluative moment is not itself inferential.

Regarding disinterest, the results distinguish two layers of the thesis. Early moralists' use of disinterest mainly rejects the idea that pleasure in beauty (and sometimes virtue) is grounded in self-interest. Kant's reinterpretation yields a stronger result: aesthetic pleasure is “disinterested” because it does not essentially involve desire or practical ends. This reformulation sharpens the boundary between the aesthetic standpoint and moral or instrumental standpoints and helps explain how “aesthetic” later becomes a specialized term for matters of taste.

A further result concerns the historical consequences of these theses. When immediacy and disinterest are interpreted too narrowly, they encourage formalist conclusions—especially the view that only perceptual form is artistically relevant. However, the material also consolidates major twentieth-century objections to strict formalism. Arguments based on perceptual indiscernibles and on the category-dependence of perception indicate that aesthetically and artistically relevant properties cannot be fixed by perceptual features alone; they depend in part on contextual conditions such as artistic intention, art-historical location, and correct categorization of what kind of thing the object is.

Within this broader anti-formalist framework, Akopova's account yields a distinct result: the aesthetic ideal and the artistic image are theoretically interdependent and practically inseparable in artistic creativity. Artistic practice is presented as the production of a specific artistic reality whose basic structural unit is the image. Consequently, aesthetic “laws” are realized only through the image: nothing in the artwork stands outside the image as a separate, non-imaged element. The aesthetic ideal, in turn, is not reducible to beauty and cannot be treated as a detachable program imposed from outside the work; it is embodied as the essence of an integral “image of experience,” expressing an author's lived, affective, and evaluative relation to reality within the wholeness of the work.

Finally, the examination of Niikawa's framework produces results about the structure of aesthetic experience itself. Aesthetic perception is characterized as a capacity to perceive aesthetic properties and thereby undergo experiences that present those properties, while aesthetic introspection is introduced as a comparatively underdeveloped but promising avenue for explaining how subjects access aesthetically relevant occurrent mental states. The distinction between

representationally aesthetic experiences (which present external items as having aesthetic properties through their affective character) and intrinsically aesthetic experiences (which themselves instantiate aesthetic organization by harmonizing perceptual, affective, and cognitive elements) provides conceptual resources for explaining both appreciation and the possible grounding of aesthetic judgment.

DISCUSSION: These results suggest the aesthetic should be understood neither as rule-application (against rationalism) nor as mere perception of form (against strict formalism). The immediacy thesis is most plausible when interpreted carefully: the aesthetic response can be non-inferential while still being enabled by interpretation and knowledge. Similarly, disinterest should not be reduced to “not caring,” but understood as a mode of appreciation not essentially structured by desire for possession, use, or practical outcome.

Akopova’s dialectical account expands the field by insisting that the aesthetic includes a system of categories beyond beauty (tragic, comic, ugly, etc.) and that artworks unify conflicts among these categories into a higher whole. This also aligns with the anti-formalist point: what is aesthetically salient in a work depends on the organized “image” that constitutes an artistic reality, not on surface features alone.

Niikawa’s distinction between representationally aesthetic and intrinsically aesthetic experiences provides a bridge to contemporary philosophy of mind: aesthetic experiences may represent properties of objects through their affective character, or may instantiate aesthetic properties internally through harmonious integration of cognitive and affective elements. If so, aesthetic introspection becomes important: it can help explain how agents access, evaluate, and possibly justify their judgments by reflecting on their own occurrent experiences—something underexplored compared to aesthetic perception.

CONCLUSION: The modern concept of the aesthetic is shaped by the intertwined theses of immediacy and disinterest, but later debates reveal that neither thesis supports a simple formalist picture. Aesthetic properties often depend on context and correct categorization, and artistic meaning cannot be detached from historical and intentional frameworks. Akopova’s account strengthens this by arguing that aesthetic ideals are realized only through the artistic image as a holistic “image of experience,” while Niikawa’s framework extends analysis to the structure of aesthetic experience itself and highlights aesthetic introspection as a promising, underdeveloped area. Together, these approaches support a richer, historically informed, and psychologically plausible understanding of aesthetic judgment and artistic reality.

REFERENCES

1. Akopova, A. A. (1985). *Esteticheskiy ideal i obraz (problemy teorii)*. Izdatel'stvo AN Armyanskoy SSR.
2. Carlson, A. (2000). *Aesthetics and the environment: The appreciation of nature, art and architecture*. Routledge.
3. Danto, A. C. (1981). *The transfiguration of the commonplace: A philosophy of art*. Harvard University Press.
4. Dubos, J.-B. (1748/1967). *Critical reflections on poetry, painting, and music* (T. Nugent, Trans.). Hafner Publishing Company. (Original work published 1748)

5. Hume, D. (1987). Of the standard of taste. In E. F. Miller (Ed.), *Essays: Moral, political, and literary* (pp. 226–249). Liberty Fund. (Original work published 1757)
6. Kant, I. (2000). *Critique of the power of judgment* (P. Guyer & E. Matthews, Trans.). Cambridge University Press. (Original work published 1790)
7. Niikawa, T. (2019). Aesthetic perception and aesthetic introspection. In M. Matthen (Ed.), *The Oxford Handbook of Philosophy of Perception* (pp. 699–718). Oxford University Press.
8. Walton, K. L. (1970). Categories of art. *The Philosophical Review*, 79(3), 334–367.
9. Shelley, James, "The Concept of the Aesthetic", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2022 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/aesthetic-concept/>>.

SUN'IY INTELLEKT VA TILSHUNOSLIK: YANGI IMKONIYATLAR

Tohirova Zuhra Izzatbekovna

Sobirjoniva Dilso'z Toxirjonovna

Pirnazarova Rayxona Faxriddinovna

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat

chet tillar instituti 1-kurs talabalari

E-mail: tohirovazizbek1022@gmail.com

E-mail: sobirjonova226@gmail.com

E-mail: rayxonapirnazarova701@gmail.com

Zarnigor Ismoilova Rahimjon qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslikning eng dolzarb va shiddatli yo'nalishlaridan biri — sun'iy intellekt (SI) tizimlarining lisoniy tadqiqotlar va til o'rganish jarayonlariga ko'rsatayotgan ta'siri kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda professor B. Mengliyev, Sh. Hamroyeva va boshqa yetakchi olimlarning nazariy qarashlariga tayangan holda, SI shunchaki texnik yordamchi vosita emas, balki tilning yashash strategiyasini o'zgartiruvchi raqamli paradigma sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) jarayonlarida neyrotarmoqlarning imkoniyatlari hamda ularning semantik va pragmatik cheklovlari qiyosiy o'rganiladi. Xususan, katta til modellari (KTM) tomonidan yaratilgan o'zbek va ingliz tilidagi matnlarning grammatik murakkabligi hamda ularning semantik noaniqligi o'rtasidagi nomutanosibliklar tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida SI algoritmlari statistik ma'lumotlar va korpuslar bilan ishlashda inson omilidan o'zib ketgan bo'lsa-da, tilning nozik ma'no qatlamlari — kinoya, madaniy konnotatsiya, frazeologik birliklar va kontekstual pragmatikani anglashda hamon lisoniy "shuur"ga ehtiyoj sezayotgani isbotlanadi. Maqolada tilshunoslar oldida turgan yangi va dolzarb vazifalar, jumladan, milliy korpuslarni boyitish, SI modellarini "madaniy filtrlar" orqali milliyashtirish hamda raqamli lisoniy adaptatsiya jarayonini nazorat qilish masalalari ilmiy asoslab beriladi. Shuningdek, ta'lim tizimida raqamli

platformalarning (Grammarly, Duolingo va b.) didaktik imkoniyatlari hamda ularning talaba individualizatsiyasiga ko'rsatadigan ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: *Sun'iy intellekt, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), katta til modellari (KTM), raqamli tilshunoslik, korpus lingvistikasi, semantik noaniqlik, pragmatik kontekst, madaniy-lisoniy meros, raqamli adaptatsiya, avtomatik tarjima.*

KIRISH: Insoniyat tarixida til nafaqat aloqa vositasi, balki tafakkurning shakllanish va madaniyatning saqlanish poydevori bo'lib kelgan. Biroq XXI asrning birinchi choragiga kelib, texnologik inqilob, xususan, sun'iy intellektning (SI) jadal rivojlanishi lisoniy olam manzarasini tubdan o'zgartirib yubordi. Bugungi kunda Google Translate, ChatGPT, Gemini kabi tizimlar nafaqat kundalik muloqotda, balki akademik tadqiqotlarda ham ajralmas vositalarga aylandi. Bu jarayon tilshunoslik sohasini an'anaviy morfologik yoki sintaktik tahlillar doirasidan chiqarib, uni matematik modellashtirish va raqamli semantika darajasiga olib chiqdi.

Professor B. Mengliyev ta'kidlaganidek, SI texnologiyalari lingvistika sohasida mislsiz qulayliklar yaratish bilan birga, ba'zi an'anaviy ishlarni (oddiy lug'at tuzish yoki chastotali tahlil) deyarli avtomatlashtirilgan jarayonga aylantirdi. Bu esa o'z navbatida zamonaviy tilshunoslar zimmasiga yangi va murakkabroq mas'uliyatlarni yuklaydi. Endilikda lingvistning vazifasi shunchaki til birliklarini tavsiflash emas, balki "mashina tafakkuri"ga inson nutqidagi nozik tebranishlarni, madaniy kodlarni va pragmatik ma'nolarni o'rgatishdan iboratdir. Maqolaning dolzarbligi shundaki, SI yaratayotgan matnlar inson nutqiga tobora yaqinlashib bormoqda, biroq ulardagi "semantik quruqlik" va ba'zan mantiqiy xatoliklar (hallusion) tilning sof tabiiyligiga putur yetkazishi mumkin. Ayniqsa, o'zbek tili kabi boy va murakkab lisoniy tuzilishga ega tillarni raqamli muhitga to'liq va xatosiz integratsiya qilish hozirgi kundagi eng muhim ilmiy vazifalardan biri sanaladi. Kirish qismida biz tilshunoslikning raqamlashuv bosqichlarini ko'rib chiqish bilan birga, SIning tilni "bir xillashtirish" (unifikatsiya) xavfi va bu jarayonda milliy o'zlikni saqlab qolish muammolariga to'xtalib o'tamiz.

ASOSIY QISM: Sun'iy intellekt va zamonaviy tilshunoslikning o'zaro integratsiyasi bugungi kunda shunchaki texnik yangilik emas, balki tilni tahlil qilishning mutlaqo yangi raqamli paradigmasini shakllantirmoqda. Avvallari tilshunos olimlar bitta lug'atni tuzish, so'zlarning matndagi uchrash darajasini yoki lingvistik statistikani hisoblash uchun o'nlab yillar vaqt sarflagan bo'lsalar, hozirgi kunda algoritmlar bu ulkan hajmdagi vazifalarni inson ko'zi ilg'amaydigan soniyalar ichida sifatli bajarmoqda. Katta til modellari (KTM) millionlab matnlarni tahlil qilib, tilning ichki grammatik qonuniyatlarini mustaqil o'rganib olayotgani sohada katta inqilob yasadi. Biroq, bu texnologik yuksalish o'z ortidan bir qator murakkab muammolarni ham yetaklab keldi. Xususan, mashina tilning grammatik qurilishini yoki tashqi qobig'ini mukammal nusxalashi mumkin, lekin u ko'pincha matnning mantiqiy silsilasini va uning tub mazmunini insondek his qila olmaydi. Tadqiqotlarda kuzatilayotgan semantik ortiqchalik muammosi shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt oddiy fikrni ifodalashda haddan tashqari murakkab jumlar va keraksiz ilmiy terminlarni ishlatib yuboradi, bu esa o'z navbatida matnning tabiiyligiga va o'quvchi tomonidan qabul qilinishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, algoritmlar tomonidan yaratilgan matnlarni tahrir qilishda inson omili hali ham asosiy filtr

vazifasini o'tamoqda. Tilshunoslikning eng nozik va murakkab qatlamlari hisoblangan pragmatika hamda madaniy kontekst masalasida esa mashina tafakkurining cheklovlari yanada yaqqol ko'zga tashlanadi. Zero, har bir til shunchaki so'zlar yig'indisi emas, balki o'sha xalqning ming yillik tarixi, milliy mentaliteti, quvonchi va dardi aks etgan tirik xazinadir. Mashina algoritmlari qanchalik rivojlanmasin, matndagi nozik kinoya, sarkazm, piching yoki satira kabi ko'chma ma'nolarni anglashda hamon insoniy lisoniy shuurga mag'lub bo'lmoqda. O'zbek tilining boy frazeologik boyligi, maqollar va matallari ko'pincha so'zma-so'z tarjima qilinishi natijasida o'zining haqiqiy jozibasini yo'qotmoqda. Inson muloqot jarayonida nafaqat so'zga, balki suhbatdoshining ohangiga, ijtimoiy holatiga va nutqiy vaziyatga qarab munosabat bildiradi. Sun'iy intellekt esa faqatgina matematik statistikaga tayanadi, bu esa jonli nutqning rang-barangligini quruq va bir xil qolipdagi matnlarga aylantirib qo'yish xavfini tug'diradi. Bu jarayonda mashina tilni "o'rganmaydi", balki uni "hisoblaydi", bu esa lisoniy tahlilning chuqurligiga putur yetkazuvchi asosiy omildir.

Bundan tashqari, o'zbek tili kabi boy va murakkab tillarni raqamli muhitga adaptatsiya qilish jarayoni ham alohida e'tibor talab etadi. Dunyo miqyosida ingliz tili uchun internetda matnlar bazasi juda ulkan bo'lgani sababli, algoritmlar u tilda xatosiz ishlaydi. Biroq o'zbek tili segmentida sifatli va raqamlashtirilgan milliy korpuslar hali yetarli darajada emasligi sababli, mashina ko'pincha gaplarni boshqa tillar mantiqi asosida qurishga urinadi. Bu esa o'zbek tilining o'ziga xos sintaktik qurilishiga putur yetkazadi va nutqning sun'iy lashuviga olib keladi. Professor B. Mengliyev va boshqa yetakchi olimlarning qarashlariga tayanadigan bo'lsak, hozirgi bosqichda tilshunos olimlar shunchaki kuzatuvchi emas, balki milliy tilning barcha nozikliklarini raqamli tizimlarga to'g'ri kirituvchi lisoniy muhandislar sifatida faoliyat yuritishlari shart. Biz mashinaga nafaqat grammatikani, balki o'zbekona tafakkur tarzini, milliy qadriyatlarimizni va so'z qo'llash mahoratini ham tizimli ravishda o'rgatishimiz lozim. Aks holda, sun'iy intellekt yaratayotgan matnlar o'zbek tili tabiatiga yot bo'lgan tuzilmalarni ommalashtirib yuborishi mumkin. Ta'lim tizimidagi o'zgarishlar ham sun'iy intellekt ta'sirida yangi bosqichga chiqdi. Turli xil lisoniy platformalar va chatbotlar talabalar uchun individual o'quv trayektoriyasini yaratib, xatolarni real vaqt rejimida tuzatish imkonini bermoqda. Bu o'qituvchining dars jarayonidagi texnik yukini sezilarli darajada kamaytiradi va ta'lim jarayonini shaxsiylashtiradi. Biroq, bu jarayonda raqamli aqliy dangasalik fenomeni shakllanayotganini ham unutmaslik kerak. Agar talabalar tahliliy topshiriqlarni yoki ijodiy insholarni tayyor holda sun'iy intellektdan olishga o'rganib qolishsa, ularda mustaqil va tanqidiy fikrlash qobiliyati butunlay susayib ketishi mumkin. Til o'rganish bu shunchaki tayyor qoliplarni ishlatish emas, balki inson ichki dunyosini so'zlar orqali qaytadan kashf etishidir. Shu sababli, zamonaviy o'qitish metodikasida gibril modelni qo'llash eng to'g'ri yo'ldir: bunda texnik va statistik ishlarni mashinaga, ijodiy tahlil, badiiy uslub va yakuniy semantik filtrlashni esa insonning o'ziga topshirish kerak. Faqat shu yo'l bilangina biz texnologiyadan foydalanib, intellektual salohiyatimizni saqlab qolishimiz mumkin.

XULOSA: Maqolamizda ko'rib chiqilgan barcha ilmiy fikrlar va tahlillarni umumlashtirgan holda, bugungi kunda sun'iy intellekt (SI) tilshunoslik sohasini

butunlay yangi yo'nalishga burib yuborganini ta'kidlash lozim. SI nafaqat kompyuter texnologiyasi, balki tilni tushunish va qayta ishlashda insonning eng yaqin ko'makchisiga aylandi. Biroq, tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatadiki, mashina qanchalik aqlli bo'lmasin, tilning insoniy jozibasi va madaniy chuqurligini to'liq egallay olmaydi. Olib borilgan kuzatishlarimiz asosida quyidagi xulosalarga keldik:

Birinchidan, sun'iy intellekt matnlarni tarjima qilish, grammatik xatolarni topish va katta hajmdagi ma'lumotlarni saralashda inson mehnatini yuzlab marta yengillashtirdi. Bu tilshunoslarga vaqtini tejash va e'tiborni ko'proq tilning falsafiy va ijodiy tomonlariga qaratish imkonini beradi. Ammo mashina yaratgan matnlarda hamon "quruqlik" va sun'iylik sezilib turadi. Ya'ni, SI tilning qoidalarini (skeletini) yaxshi bilsa-da, uning ma'nosini (ruhini) insondek his qila olmaydi.

Ikkinchidan, o'zbek tili kabi boy va milliy qadriyatlarga asoslangan tillarni raqamli dunyoga olib kirishda inson nazorati shart. Mashina ko'pincha so'zlarni statistik ehtimollik bilan tanlaydi, lekin u xalqimizning milliy mentaliteti, hazillari, qochirimlari va iboralaridagi nozik ma'nolarni anglashda xatolikka yo'l qo'yadi. Shuning uchun ham kelajakda tilshunoslar ishsiz qolmaydi, aksincha, ularning vazifasi SI dan to'g'ri foydalanishni va unga milliy tilimizning nozik jihatlarini o'rgatishni o'z ichiga oladi.

Uchinchidan, ta'lim sohasida sun'iy intellektdan foydalanish foydali, lekin u "aqliy dangasalik"ka sabab bo'lmasligi kerak. Talabalar tayyor javoblarni SI dan olishga o'rganib qolishsa, ularda mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuv yo'qolib boradi. Shu sababli, o'quv jarayonida mashinadan faqat yordamchi sifatida foydalanish, asosiy xulosalarni esa inson ongi bilan chiqarish zarur.

To'rtinchidan, raqamli dunyoda tillarning bir xillashib (unifikatsiyalashib) qolish xavfi mavjud. Agar biz doim mashina taklif qilgan jummalardan foydalansak, shevalarimiz va o'ziga xos so'zlashuv uslublari yo'qolishi mumkin. Buni oldini olish uchun raqamli texnologiyalarga o'zbek tilining barcha boyliklarini, shevalari va maqollarini to'g'ri kiritishimiz lozim.

Yakuniy xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt tilshunoslik uchun tahdid emas, balki ulkan imkoniyatdir. Kelajak tilshunosi ham filologik bilimga, ham IT-savodxonlikka ega bo'lishi talab etiladi. Inson zakovati va sun'iy intellektning texnik kuchi birlashsa, tilimizni jahon miqyosida raqamli platformalarda yanada kengroq targ'ib qilishga va asrab qolishga erishamiz. Til — bu tirik organizm, uning yuragi inson tafakkuri bilan urib turadi, sun'iy intellekt esa bu yurakning ishlashini osonlashtiruvchi zamonaviy vositadir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Mengliyev, B. (2023). Raqamli tilshunoslik va o'zbek tili milliy korpusi: muammolar va istiqbollar. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti ilmiy jurnali.
2. Hamroyeva, Sh. (2022). Tabiiy tilni qayta ishlashda neyrotarmoqlarning o'rnini: morfologik va sintaktik tahlil muammolari. O'zbekistonda xorijiy tillar (Fledu) jurnali.
3. Saloxiddinova, S. (2024). Sun'iy intellekt texnologiyalarining oliy ta'lim tizimidagi didaktik imkoniyatlari. Pedagogika va innovatsion tadqiqotlar jurnali.
4. Mamatova, D. (2023). Tilshunoslikda pragmatika va inson omili: sun'iy intellekt cheklavlari tahlili. Filologiya masalalari.

5. Solidjonov, D. (2021). The role of artificial intelligence in modern linguistics and education. International Journal of Academic Research.
6. Jurafsky, D., & Martin, J. H. (2023). Speech and Language Processing: An Introduction to Natural Language Processing. Stanford University Press (NLP va algoritmlar bo'yicha dunyo miqyosidagi asosiy manba).
7. Laurillard, D. (2012). Teaching as a Design Science: Building Pedagogical Patterns for Learning and Technology. Routledge (Raqamli ta'lim va aqliy dangasalik nazariyasi bo'yicha).
8. Vaswani, A., et al. (2017). Attention is All You Need. NIPS Conference (Katta til modellari va Transformer arxitekturalari bo'yicha asosiy ilmiy ish).
9. O'zbek tili milliy korpusi (uzbekcorpus.uz) — Ma'lumotlar bazasi va statistik tahlillar uchun manba sifatida.
10. OpenAI Research Papers (2023). GPT-4 Technical Report: Capabilities and limitations in multilingual contexts.

IMPORTANCE OF PICTURE TERMINOLOGY DICTIONARIES

Tursunboeva Khusnora Ibrohimjon qizi

Student of Fergana Presidential School

Tel. +998870205844

Annotatsiya: Rasmlil terminologik lug'atlar, ya'ni illyustratsiyalangan yoki vizual lug'atlar, ta'lim va professional amaliyotda muhim rol o'ynaydi. Ular maxsus terminlarni rasmlar bilan birlashtirib, tushunishni yaxshilaydi, bilim almashinuvini osonlashtiradi va turli sohalar va tillararo samarali muloqotni qo'llab-quvvatlaydi. Ushbu maqolada rasmlil terminologik lug'atlarning nazariy asoslari, amaliy foydalari va qo'llanilishi tahlil qilinib, ularning rivojlanayotgan ilmiy sohalar va mutaxassislar uchun ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: *rasmlil terminologik lug'at, illyustratsiyalangan lug'at, terminologiya, mutaxassislar, vizual o'rganish, professional muloqot, kognitiv lingvistika*

Аннотация: Иллюстрированные терминологические словари, также известные как визуальные словари, играют ключевую роль как в образовании, так и в профессиональной практике. Объединяя изображения с специализированной терминологией, они способствуют лучшему пониманию, облегчают передачу знаний и поддерживают эффективное общение между различными дисциплинами и языками. В данной статье рассматриваются теоретические основы, практические преимущества и применения иллюстрированных терминологических словарей, подчеркивая их значимость в развивающихся научных областях и для специалистов.

Ключевые слова: *иллюстрированный терминологический словарь, визуальный словарь, терминология, специалисты, визуальное обучение, профессиональная коммуникация, когнитивная лингвистика*

Abstract: Picture terminology dictionaries, also known as illustrated or visual dictionaries, play a crucial role in both education and professional practice. By

combining images with specialized terminology, they enhance understanding, facilitate knowledge transfer, and support effective communication across disciplines and languages. This article examines the theoretical foundations, practical benefits, and applications of picture terminology dictionaries, highlighting their importance in developing scientific fields and for specialists.

Keywords: *picture terminology dictionary, illustrated dictionary, terminology, specialists, visual learning, professional communication, cognitive linguistics*

Although lexicography is considered a separate branch of linguistics in scholarly literature, it is actually said to be directly related to lexicology [1].

In today's rapidly evolving scientific and professional environment, understanding complex concepts and specialized terminology is a critical challenge. Traditional text-based dictionaries often fail to convey the full meaning of technical terms, especially for beginners or interdisciplinary users. Picture terminology dictionaries address this challenge by integrating visual representations with lexical items, making complex information more accessible and easier to interpret.

In dictionaries, the arrangement of entries is organized based on the purpose intended for each dictionary, the principle on which it is founded, as well as factors such as the type, nature, and size of the dictionary [2]. These dictionaries are widely used in fields such as medicine, engineering, agriculture, food technology, and information technology, where precision and clarity are essential. They are also increasingly recognized as valuable tools in cognitive linguistics and language education.

From a cognitive linguistics perspective, language comprehension is closely linked to perception and mental imagery. Visual representation of terms strengthens cognitive connections, helping learners and specialists understand and retain new concepts more effectively.

In lexicography, picture terminology dictionaries are innovative resources that go beyond textual definitions, offering visual context that supports accurate interpretation [3]. They also contribute to terminology standardization, ensuring that terms are consistently understood within and across professional fields.

Benefits for Specialists are firstly, picture dictionaries allow specialists to visualize structures, processes, and objects, facilitating a clearer understanding of technical concepts. This is particularly beneficial in fields where spatial relationships or complex procedures are involved. Moreover, many technical terms are polysemous or discipline-specific. Images provide context that distinguishes between similar terms, reducing misinterpretation and improving communication accuracy. And in multidisciplinary and multilingual environments, picture terminology dictionaries serve as universal references. They enable specialists to explain complex ideas clearly to colleagues, students, and clients, bridging language gaps and supporting effective knowledge transfer.

Specialists must frequently update their knowledge to keep pace with innovations. Visual dictionaries enhance vocabulary acquisition, retention, and comprehension, making them effective tools for lifelong learning and professional development.

In emerging or rapidly developing disciplines such as biotechnology, environmental science, and information technology, terminology evolves quickly. Picture terminology dictionaries:

- Clarify new or complex concepts

- Provide standardized visual representation of terms

- Facilitate interdisciplinary understanding and knowledge dissemination

By making technical terms accessible, they accelerate learning and reduce barriers to innovation.

Picture terminology dictionaries support multimodal learning, where both text and images convey meaning. Visual aids:

- Enhance comprehension and long-term memory retention

- Cater to different learning styles, especially visual learners

- Make learning engaging and interactive

They are invaluable in education, vocational training, and professional skill development.

Picture terminology dictionaries are applied in:

- Academic and professional training programs

- Technical manuals and instructional materials

- On-the-job training and skill development

- Research and interdisciplinary collaboration

They improve efficiency and understanding in practical contexts where accurate knowledge of tools, processes, and procedures is essential.

Despite their advantages, picture terminology dictionaries have some limitations:

- Some abstract concepts are difficult to visualize

- High-quality visual production requires resources

- Overreliance on images may neglect detailed textual definitions

However, when used alongside textual explanations, these dictionaries remain highly effective and indispensable.

We conclude that, picture terminology dictionaries are critical resources in both educational and professional contexts. They enhance conceptual understanding, reduce ambiguity, improve communication, and support learning in specialized and developing fields. Their integration into language learning, professional training, and interdisciplinary collaboration ensures that knowledge is transmitted clearly, efficiently, and accurately. As science and technology continue to advance, the importance of these dictionaries is likely to grow, making them essential tools for specialists and learners alike.

REFERENCES

- Ўзбек тили лексикологияси. – Тошкент: Фан, 1981. –Б. 289.
S.Normamatov. Leksikografiya asoslari. – Toshkent, 2020. – B.13
R.Rasulov. Umumiy tilshunoslik. – Toshkent, 2020. – B.37
Ilson R. Lexicography: An Emerging International Profession. – Cambridge, 1987. – B.246.
Mirtojiev M. O'zbek tili leksikologiya va leksikografiyasi. – Toshkent, 2002.

Sulaymonova H. Leksikografiyaning dolzarb masalalari. – Toshkent: Fan, 2010. - 200 b.

Xusaynova M. Ingliz va o'zbek tillaridagi tabiiy tolalarni dastlabki ishlash texnologiyasi sohasiga oid terminlarning leksik-semantik tadqiqi. Diss. avtoref. (PhD) – Andijon, 2025. – B.20

Бахриддинова Б.М. Ўзбекистонда луғатчилиги: лингвистик асослари, тарихи ва истиқболлари. Диис. Автореф (ДСс). – Самақанд, 2020. -Б. 16.

PROBLEMS OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Mahammadjonova Nodiraxon Umidjon qizi

Email: mahammadjonovanodira601@gmail.com

University of Business and Science

Namangan city, Namangan region

Mahliyo Karimova

Anotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklarning lingvistik, semantik, pragmatik va madaniy xususiyatlari hamda ularni tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolar tahlil qilinadi. Qiyosiy tilshunoslik asosida ikki til frazeologik tizimlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar aniqlanadi. Natijalar frazeologizmlarni tushunishda kontekst va madaniy yondashuv muhimligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *Frazeologiya, idiomalar, ko'chma ma'no, tarjima muammolari, qiyosiy tilshunoslik, semantika, pragmatika, madaniy kontekst, til birliklari, kommunikativ kompetensiya, turg'un iboralar.*

Abstract: This article analyzes phraseological units in English and Uzbek languages, focusing on their linguistic, semantic, pragmatic, and cultural features. The study identifies similarities and differences between the two phraseological systems using a comparative linguistic approach. The results show that context and cultural awareness are essential in understanding idiomatic expressions.

Key words: *Phraseology, idioms, figurative meaning, translation problems, comparative linguistics, semantics, pragmatics, cultural context, linguistic units, communicative competence, fixed expressions.*

Аннотация: В данной статье анализируются фразеологические единицы английского и узбекского языков с точки зрения их лингвистических, семантических, прагматических и культурных особенностей. В исследовании используется сравнительный метод, позволяющий выявить сходства и различия. Результаты показывают важность контекста и культурного фона при переводе и понимании.

Ключевые слова: *Фразеология, идиомы, переносное значение, проблемы перевода, сравнительное языкознание, семантика, прагматика, культурный контекст, языковые единицы, коммуникативная компетенция, устойчивые выражения.*

Language is one of the most important tools of human communication. It reflects not only grammatical and lexical systems but also cultural and historical development. Phraseological units are an essential part of any language system. They are fixed expressions that carry a figurative meaning rather than a literal one. In English and Uzbek languages, phraseological units are widely used in everyday communication. For example, English expressions such as "break the ice" or "piece of cake" and Uzbek expressions such as "ko'ngli tog'day ko'tarildi" demonstrate how idioms express emotions and ideas indirectly.

However, understanding and translating these expressions is often difficult because their meanings cannot always be understood literally.

Phraseology is a well-developed branch of linguistics. A. V. Kunin defines phraseological units as stable expressions with a fixed and indivisible meaning. V. V. Vinogradov emphasizes their expressive and stylistic functions in language.

In Uzbek linguistics, Sh. Rahmatullayev considers phraseological units as an important part of national linguistic heritage. Many researchers agree that idioms are closely connected with culture, traditions, and historical experience of a nation.

Modern linguistic studies also highlight that translation of phraseological units is one of the most complex problems in translation studies, because literal translation often leads to incorrect meaning or loss of sense. This study uses comparative and descriptive methods. Phraseological units from English and Uzbek languages were selected and analyzed based on:

- semantic meaning
- contextual usage
- cultural background
- translation difficulties

Both linguistic literature and real-life examples were used in the analysis. Literal and figurative meanings were compared to identify differences and similarities.

First, most phraseological units cannot be translated word for word. Literal translation often results in meaningless or incorrect interpretations.

Second, many idioms are culturally specific. They reflect the traditions, history, and worldview of a particular society.

Third, learners often misunderstand idiomatic expressions or use them in incorrect contexts, which leads to communication problems.

For example, the English idiom "kick the bucket" does not mean a physical action but means "to die." Similarly, "piece of cake" means something very easy, not an actual cake. The main factor in understanding phraseological units is context. Memorizing idioms without understanding their usage often leads to mistakes.

Teaching idioms through authentic materials such as movies, dialogues, and real-life texts is more effective than traditional memorization methods.

In translation, meaning-based translation is more important than literal translation. Translators must consider cultural differences and communicative context to preserve the original meaning.

Overall, phraseological units enrich language and improve expressive ability, but they require careful study and practice.

In conclusion, phraseological units in English and Uzbek languages are important linguistic and cultural elements. However, they create difficulties in learning and translation due to their figurative meanings and cultural specificity.

To overcome these problems, it is necessary to apply contextual learning, cultural awareness, and communicative teaching approaches. This will improve both understanding and translation of idiomatic expressions.

REFERENCES

1. Kunin, A. V. Phraseology of Modern English. Moscow: Higher School Publishing, 1984.
2. Vinogradov, V. V. Russian Language: Phraseological Theory. Moscow, 1977.
3. Rahmatullayev, Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. Toshkent, 1992.
- Arnold, I. V. The English Word.
4. Moscow: Prosveshcheniye, 1986.
- Nida, E. A. Language and Culture: Contexts in Translating. New York: Routledge, 1998.
5. Baker, M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge, 2011.
6. McCarthy, M., O'Dell, F. English Idioms in Use. Cambridge University Press, 2017.
7. Cowie, A. P. Oxford Dictionary of English Idioms. Oxford University Press, 2009.
8. Fernando, C. Idioms and Idiomaticity. Oxford University Press, 1996.
9. Moon, R. Fixed Expressions and Idioms in English. Oxford University Press, 1998.
10. Gibbs, R. W. The Cambridge Handbook of Idiom Comprehension.
11. Cambridge University Press, 2008.
12. Glucksberg, S. Understanding Figurative Language. Oxford University Press, 2001.
13. Baker, M. Routledge Encyclopedia of Translation Studies. Routledge, 2009.
14. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge University Press, 2003.
15. O.O.Xoshimova, "O'zbek va ingliz tillarida zoonimik frazeologik birliklarning leksik-semantik va leksikografik tadqiqi" Filol. Fan. b. fal. Dok..dis...avtoref – Namangan, 2025 -159 b
16. Uzbek National Encyclopedia. Volume 12. Tashkent, 2005.

O'ZBEK TILIDAGI MA'NODOSH BIRLIKLAR TIZIMI VA ULARNING TIPOLOGIYASI

Ubaydullayeva Umida Abdushukur qizi

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Abdulla Qodiriy nomidagi JDPU DSc doktoranti

[*umidaubaydullayeva49@gmail.com*](mailto:umidaubaydullayeva49@gmail.com)

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tili leksikologiyasining muhim bo'limlaridan biri ma'nodosh birliklar (sinonimlar) tizimi va ularning tipologik xususiyatlari tadqiq etiladi. Maqolaning asosiy maqsadi sinonimiya hodisasining lingvistik tabiatini yoritish, so'z va iboralarning o'zaro ma'nodoshlik munosabatlari kirishish tamoyillarini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot davomida sinonimlarning shakllanish manbalari, ularning uslubiy vazifalari hamda semantik farqlanish darajalari tasniflanadi. Shuningdek, zamonaviy o'zbek tilshunosligida ma'nodosh birliklarni tipologik jihatdan guruhlashning nazariy asoslari ko'rib chiqiladi. Maqola yakunida sinonimik qatorlarning boyib borish tendensiyalari va ularning nutqiy ifodalilikni ta'minlashdagi o'rni yuzasidan ilmiy xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: *leksikologiya, sinonimiya, ma'nodosh birliklar, tipologiya, semantik maydon, uslubiy xoslanish, sinonimik qator, nutq madaniyati, til tizimi.*

Аннотация: В данной статье исследуется одна из важных областей лексикологии узбекского языка — система синонимических единиц (синонимов) и их типологические особенности. Основная цель статьи заключается в раскрытии лингвистической сущности явления синонимии, а также в анализе принципов установления смысловых отношений между словами и выражениями. В ходе исследования классифицируются источники формирования синонимов, их стилистические функции и степени семантического различия. Кроме того, рассматриваются теоретические основы типологической группировки синонимических единиц в современной узбекской лингвистике. В заключении статьи представлены научные выводы о тенденциях обогащения синонимических рядов и их роли в обеспечении выразительности речи.

Ключевые слова: *лексикология, синонимия, синонимические единицы, типология, семантическое поле, стилистическая окраска, синонимический ряд, культура речи, языковая система.*

Annotation: This article investigates the system of synonymous units and their typological characteristics, which constitute a significant branch of Uzbek lexicology. The primary objective of the study is to clarify the linguistic nature of synonymy and analyze the principles of semantic relationships between words and phraseological units. Throughout the research, the sources of synonym formation, their stylistic functions, and levels of semantic differentiation are classified. Furthermore, the article examines the theoretical foundations of the typological grouping of synonymous units in modern Uzbek linguistics. The study concludes with scientific findings regarding the tendencies of enriching synonymous series and their role in ensuring expressive speech.

Keywords: *lexicology, synonymy, synonymous units, typology, semantic field, stylistic differentiation, synonymous series, speech culture, language system.*

Til murakkab ijtimoiy hodisa va o'zaro aloqa vositasi sifatida doimiy ravishda rivojlanib, boyib boradi. Har qanday tilning leksik-semantik imkoniyatlarini, uning ifoda jozibasi va nutqiy boyligini belgilovchi asosiy omillardan biri sinonimiya hodisasidir. O'zbek tili o'zining ko'p asrlik taraqqiyoti davomida shakllangan nihoyatda boy sinonimik qatlamga ega. Ma'nodosh birliklar nafaqat nutqni takrorlardan xalos etadi, balki fikrni eng nozik qirralarigacha aniq, emotsional va ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi. Bugungi globalashuv va madaniyatlararo muloqot kuchaygan davrda o'zbek tili leksikasidagi ma'nodosh birliklar tizimini yangicha lisoniy paradigmalariga tayanib, tizimli va tipologik jihatdan qayta tadqiq etish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilshunosligida sinonimiya masalalari A.Borovkov, S.Mutallibov, A.Hojiyev, R.Shukurov kabi olimlar tomonidan turli davrlarda o'rganilgan. Xususan, A.Hojiyevning sinonimlar lug'ati va nazariy qarashlari ushbu sohaning poydevori hisoblanadi. Biroq, bugungi kunda tilshunoslikda antropotsentrik va kognitiv yo'nalishlarning ustuvorlik qilishi, sinonimlarni nafaqat ma'nodosh so'zlar sifatida, balki lisoniy olam manzarasini aks ettiruvchi murakkab tizim (sistema) sifatida o'rganish zaruratini tug'dirmoqda. Shuningdek, frazeologik sinonimiya va ularning struktur-semantik tipologiyasi hali ham to'liq yechimini topmagan masalalar sirasiga kiradi. Ushbu maqolaning bosh maqsadi o'zbek tilidagi ma'nodosh birliklarning o'zaro bog'liqlik qonuniyatlarini ochib berish va ularning tipologik modellarini tasniflashdan iborat. Ushbu maqsaddan kelib chiqqan holda quyidagi vazifalar belgilab olindi:

ma'nodoshlik munosabatining shakllanishida semantik va pragmatik omillarning o'rnini aniqlash;

sinonimik qatorlarning dominanta (asosiy so'z) atrofida guruhlanish tamoyillarini ko'rib chiqish;

ma'nodosh birliklarni lisoniy va nutqiy (kontekstual) turlarga ajratgan holda ularning tipologiyasini ishlab chiqish;

sinonimlarning uslubiy (neytral, kitobiy, so'zlashuv) xoslanish darajalarini tahlil qilish.

Maqolada tasvirlash, komponent tahlil (semalarni ajratish), qiyosiy-tipologik tahlil hamda kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida o'zbek tili izohli lug'atlari hamda badiiy adabiyotlardan olingan sinonimik birliklar xizmat qildi.

Tilshunoslikda sinonimiya – bu shakli har xil, ammo ma'nosi bir yoki bir-biriga yaqin bo'lgan birliklar tizimidir. O'zbek tili leksik-semantik tizimida ma'nodoshlik munosabati faqatgina tushunchaviy o'xshashlikka emas, balki semantik strukturaning yaqinligiga asoslanadi. Akademik A.Hojiyev ta'riflaganidek: "Bir tushunchani ifodalaydigan, o'zaro ma'nodoshlik munosabatida bo'lgan so'zlar guruhi sinonimik qatorni tashkil etadi" [1:5]. Sinonimik qatorning markazida dominanta (bosh so'z) turadi. Dominanta boshqa birliklarga nisbatan uslubiy jihatdan neytral va emotsional bo'yoqdan holi bo'lishi bilan ajralib turadi. Masalan: *yuz – bet – chehra – aft – bashara – turq – oraz*. Ushbu qatorda "yuz" so'zi dominanta bo'lib,

qolgan birliklar ma'no nozikliklari va qo'llanish doirasi (uslubiy xususiyati) bilan farqlanadi.

O'zbek tilidagi ma'nodosh birliklarni lisoniy tabiatiga ko'ra bir necha tipologik guruhlariga ajratish mumkin:

1. Semantik sinonimlar: Bu turdagi birliklar ma'no qirralari, ya'ni ifoda darajasining kuchliligi bilan farqlanadi. Masalan, *qo'rqmoq* – *cho'chimoq* – *vahimaga tushmoq* – *daxshatga tushmoq*. Bu yerda qo'rquv darajasi o'sib borish tartibida joylashgan. Prof. R.Shukurov ta'kidlaganidek, "Semantik sinonimlar narsa-hodisalarning mohiyatini turli darajada va chuqurlikda ochib beradi" [5:48].

2. Stilistik (uslubiy) sinonimlar: Ma'nosi bir bo'lsa-da, nutq uslubiga ko'ra farqlanuvchi birliklar. Masalan, *vafot etdi* (rasmiy/kitobiy) – *o'ldi* (neytral) – *bandalikni bajo keltirdi* (diniy/hurmat) – *gursillab tushdi* (qo'pol/so'zlashuv). Bu birliklar so'zlovchining subyektiv munosabatini ifodalaydi.

3. Frazologik sinonimlar: Faqatgina so'zlar emas, balki turg'un birikmalar ham sinonimik tizimning ajralmas qismidir. Masalan, *xursand bo'ldi* – *og'zi qulog'ida* – *boshi osmonga yetdi* – *terisiga sig'may ketdi*. Frazologik sinonimlar nutqning obrazlilikini va ekspressivligini ta'minlashda asosiy vosita hisoblanadi [4:112].

Ma'nodosh birliklar til tizimida alohida-alohida emas, balki muayyan semantik maydon doirasida mavjud bo'ladi. Masalan, "*bilim*" semantik maydonini olsak, uning ichida *o'qimoq*, *o'rganmoq*, *o'zlashtirmoq*, *uqmoq* kabi fe'l sinonimlar tizimi shakllanadi.

Ma'nodoshlik hodisasida *graduonimiya* (*darajalanish*) ham muhim rol o'ynaydi. Chunki sinonimik qatordagi har bir birlik ma'lum bir belgi yoki harakatning darajasini ifodalaydi. S.Mutallibovning fikricha, "Sinonimlar orasidagi farqlanishlar tilning ifoda imkoniyatlari naqadar kengligini ko'rsatuvchi eng xarakterli belgidir" [2:76].

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, o'zbek tilidagi ma'nodosh birliklar tizimi dinamik xarakterga ega bo'lib, u doimiy ravishda yangi lisoniy qatlamlar (neologizmlar, o'zlashma so'zlar) hisobiga boyib bormoqda. Ularning tipologik xususiyatlarini o'rganish tilning ichki imkoniyatlarini tizimlashtirishga va nutq madaniyatini yuksaltirishga xizmat qiladi.

O'zbek tilidagi ma'nodosh birliklar tizimi va ularning tipologik tadqiqi natijasida quyidagi ilmiy xulosalarga kelindi:

Sinonimiya shunchaki so'zlar almashinuvi emas, balki tilning leksik-semantik sathidagi yaxlit va ierarhik tizimidir. Har bir sinonimik qator markazida neytral xarakterdagi dominanta turishi va qolgan birliklar unga nisbatan semantik-ekspressiv munosabatda bo'lishi aniqlandi. Ma'nodosh birliklar lisoniy tabiatiga ko'ra semantik (tushunchaviy), stilistik (uslubiy) va absolyut (dubletlar) turlarga bo'linadi. Shuningdek, tadqiqotda frazeologik sinonimlarning nutqni obrazli qilishdagi o'рни alohida ekanligi isbotlandi.

Sinonimlar nutqning aniqligi va mantiqiyiligini ta'minlash bilan birga, so'zlovchining subyektiv munosabatini (ijobiy yoki salbiy bo'yoqni) ifodalashning asosiy qurolidir.

Zamonaviy o'zbek tilidagi sinonimik qatorlar o'zlashma qatlam va so'z yasash jarayonlari hisobiga doimiy ravishda kengayib bormoqda. Bu esa tilning ekspressiv imkoniyatlari muntazam ravishda ortib borayotganidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Hojiyev A. O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1974. – 308 b.
2. Mutallibov S. Morfologiya va leksikologiya masalalari. – Toshkent: Fan, 1959. – 186 b.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildli. / Tahrir hay'ati: E.Begmatov, A.Madvaliyev va boshq. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006-2008.
4. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1992. – 320 b.
5. Shukurov R. O'zbek tili semantikasi. – Toshkent: Fan, 1982. – 154 b.
6. Yuldashev I. O'zbek tili leksikologiyasi va frazeologiyasi. – Toshkent: Universitet, 2012. – 120 b.

KLINIK VA ANATOMIYA SOHASIGA OID OTLAR YASALISHIDAGI MORFOLOGIK XUSUSIYATLAR

Raximbayeva Shodiya Batirovna

Urganch RANCH texnologiya

universiteti o'qituvchisi

E-mail: shodiyaraximbayeva@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada klinik va anatomik sohalarga oid lotincha nomlarning yasalishidagi morfologik xususiyatlar ilmiy jihatdan tahlil etiladi. Tadqiqotda anatomik terminologiyaning mustahkam va standartlashgan tizimi hamda klinik terminologiyaning hosilaviy jihatdan faol va o'zgaruvchan tabiatining qiyosiy asosda yoritiladi. Shuningdek, lotincha tibbiy atamalarining o'zbek tiliga moslashuvi jarayonida morfologik soddalashuv va hosilaviy asosning saqlanishi masalalari ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *lotin tili, tibbiy terminologiya, morfologiya, anatomik atamalar, klinik terminlar, suffiksatsiya, kompozitsiya*

Аннотация: В данной статье научно анализируются морфологические особенности образования латинских наименований в клинической и анатомической областях. В исследовании на сравнительной основе рассматриваются устойчивая и стандартизированная система анатомической терминологии, а также деривационно активная и изменчивая природа клинической терминологии. Кроме того, анализируется процесс адаптации латинских медицинских терминов в узбекском языке, в ходе которого наблюдается морфологическое упрощение при сохранении деривационной основы.

Ключевые слова: *латинский язык, медицинская терминология, морфология, анатомические термины, клинические термины, суффиксация, композиция*

Abstract: This article provides a scientific analysis of the morphological features of the formation of Latin terms in clinical and anatomical fields. The study presents a comparative examination of the stable and standardized system of anatomical terminology and the derivationally active and dynamic nature of clinical terminology. In addition, the process of adaptation of Latin medical terms into Uzbek is analyzed, highlighting morphological simplification while preserving the derivational base.

Keywords: *Latin language, medical terminology, morphology, anatomical terms, clinical terms, suffixation, compounding*

Lotin tili tibbiy terminologiyaning xalqaro lingvistik asosi sifatida klinik va anatomik nom berish sistemasida muhim vazifani bajaradi. Anatomik nomenklatura nisbatan mustahkam va standartlashtirilgan tuzilmani tashkil qilsa, klinik terminologiya derivatsion jihatdan faol va o'zgaruvchan xususiyatga ega. Ushbu ikki qatlamning morfologik xususiyatlarini tekshirish lotin tilidagi ot paradigmasi, yaratish modellarini va termin-bo'laklarning o'zaro aloqasini aniqlash imkoniyatini beradi. Anatomik terminologiya obyektini nomlashga qaratilgan bo'lib, unda II va III turlanish otlari ko'proq uchraydi. Chernyavskiy tibbiy lotin terminologiyasida III turlanish otlarining (cor, pulmo, dens, radix, hepar) yuqori samaradorligini ta'kidlaydi. Ushbu otlarning negizi Genetivus singularis shakli orqali aniqlanadi (cor, cordis; pulmo, pulmonis), bu esa termin yaratishda morfologik asos vazifasini bajaradi. Anatomik nomenklatura bo'yicha xalqaro hujjat - Terminologia Anatomica - lotin fleksion tizimini standart model sifatida saqlab qolgan bo'lib, terminlarning ko'pchiligi nominativ holatda beriladi va zaruriyat yuzaga kelganda Genetivus tuzilmasi orqali aniqlovchi aloqa ifodalanadi.

Nom. + Gen. modeli anatomik atamalarda keng ishlatiladi: *caput femoris, corpus vertebrae, fractura costae*. Kondratyev bu tuzilmani struktur-semantik aniqlikni ta'minlovchi yagona model sifatida ta'kidlaydi. Ushbu model lotin sintaksisining egiluvchan imkoniyatlariga tayanadi va terminologik tizimning ichki mantiqini mustahkamlaydi.

Anatomik atamalarda neutrum rodiga oid otlarning ustuvorligi ham muhim morfologik belgidir (septum, ligamentum, organum kabi). Lotin tilida neutrum rodining Nom. va Acc. ko'rinishlarining tengligi sintaktik yengillikni ta'minlashini ko'rsatadi. Bu xususiyat anatomik nomenklaturada atamalarning bir xil va ixcham bo'lishiga yordam beradi.

Klinik terminologiya esa jarayonlar hamda patologik vaziyatlarni ifodalashi bilan anatomik qatlamdan ajralib turadi. Bu joyda qo'shimcha qo'shish (suffiksatsiya) asosiy yasash usuli hisoblanadi. *-itis, -osis, -oma, -iasis, -algia* kabi qo'shimchalar patologik ma'noning doimiy ko'rsatkichlari tarzida ishlatiladi. Rustamova *-itis* modelining klinik terminologiyada eng samarali va tizimli model ekanini qayd etadi. Masalan: bronchitis, gastritis, nephritis, arthritis. Bu atamalar yunoncha negiz va lotincha birikmalar tizimi asosida birlashtirilgan.

Klinik terminlarda kompozitsiya usuli keng ishlatiladi. *Gastroenterit, kardiomyopatiya, gepatotsplenomegaliya* kabi birliklar ikki yoki undan ortiq termino-element birikmasidan tuziladi. Bu model tilshunoslikda

“Determinativkompositum” deb ataladi. Nominal kompozitsiyani lotin tilining tuzilmaviy kengayish usuli hisoblanadi.

Abstrakt otlar klinik terminologiyada ahamiyatli o'rinni egallaydi. *-io, -itas, -tudo* kabi qo'shimchalar yordamida hosil bo'lgan otlar (*inflammatio, deformitas, magnitudo*) jarayon yoki holatni ifodalaydi.

A. Arnaudov klinik terminologiyada suffiksatsiya eng muhim termin yasash usuli ekanini ta'kidlaydi. Ushbu suffikslar patologik jarayonning turini ifodalashda terminologik indikator vazifasini bajaradi.

Klinik terminologiyada kompozitsiya ham muhim rol o'ynaydi. Bunda ikki yoki undan ortiq termin elementi birlashib murakkab termin hosil qiladi.

Anatomik va klinik atamalar orasidagi asl morfologik farq ularning semantik yo'nalishida ko'rinadi: anatomik atamalar aniq obyektning nomlashi, klinik atamalar hodisani ifodalaydi. Anatomik terminologiya saqlanuvchi tizim bo'lib, atamalar kam o'zgaradi; klinik nomenklatura esa ilmiy rivojlanish bilan kengayib boradi va yangi atamalar mavjud morfologik tizimlarga tayangan holda paydo bo'ladi.

Morfologik model	Anatomik terminlar	Klinik terminlar	Morfologik xususiyat	Misollar
Oddiy ot modeli	keng qo'llanadi	kam qo'llanadi	anatomik obyekt nomini bildiradi	cor, pulmo, hepar
Nom. + Gen. modeli	juda keng qo'llanadi	kam uchraydi	anatomik tuzilmalarning o'zaro aloqasini bildiradi	caput femoris, corpus vertebrae
Sifat + ot modeli	keng qo'llanadi	kam uchraydi	obyektning shakli yoki joylashuvini bildiradi	arteria carotis communis
Suffiksatsiya modeli	kam qo'llanadi	asosiy model	patologik jarayon yoki kasallikni bildiradi	bronchitis, gastritis
Kompozitsiya modeli	kam qo'llanadi	juda keng qo'llanadi	ikki yoki undan ortiq termin elementlari birikadi	cardiomyopathia
Abstrakt ot modeli	kam uchraydi	keng qo'llanadi	jarayon yoki holatni bildiradi	inflammatio, deformitas
Termin elementlari modeli	kam qo'llanadi	keng qo'llanadi	grek-lotin termin elementlari	hepatosplenomegalia

			kombinatsiyasi	
Neutrum modeli	ot juda keng qo'llanadi	kam uchraydi	anatomik obyektlarni nomlash uchun qulay	ligamentum, septum

Quyidagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, anatomik atamalar nisbatan mustahkam va tuzilish jihatidan oddiy bo'lib, unda asosan oddiy otlar hamda Nom. + Gen. tartibi ustunlik qiladi. Klinik atamalar esa morfologik jihatdan ancha murakkab tizim bo'lib, unda suffiks qo'shish va murakkab tuzilish modellari faol ishlatiladi. Bu tafovut anatomiya terminlarining narsalarni belgilash xususiyati bilan, klinik terminlarning esa kasallik jarayonlarini ifodalash xususiyati bilan izohlanadi.

Lotin klinik atamaları o'zbek tiliga o'zlashganda morfologik yengillashuv yuz beradi: -it is - -it (bronxit), -osis - -oz (skleroz), -oma - -oma (adenoma). Shu bilan fleksion tizim qisqaradi, grammatik jins yo'qoladi, ammo derivatsion asos saqlanib qoladi. Bu hodisa milliy terminologiyaning moslashish usulini aks ettiradi.

Shunday qilib, klinik va anatomiya sohasidagi otlar hosil bo'lishida II va III turlanishning ustunligi, neytral rodning anatomik terminologiyadagi faolligi, suffikslar qo'llanilishining klinik atamalarda samaradorligi, kompozitsiyaning umumiy sifatda bo'lishi va genetiv tuzilmaning aniqlik berishi asosiy morfologik jihatlar sifatida ko'rinadi. Lotin tilining fleksion tizimi tibbiy terminologiyaning tuzilmaviy mustahkamligini ta'minlaydi va xalqaro ilmiy muloqotda yagona namuna bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR.

1. Boliyev M. Lotin tili va tibbiyot terminologiyasi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2011
2. Jo'rayev M. Soha terminologiyasi va til siyosati. – Toshkent, 2005.
3. Kondratyev V.G. Латинский язык для медиков. – Санкт-Петербург, 2000.
4. Xodjaeva L.U., Zohidova X.A., Rahmatullaeva Z. Z. Lotin tili. Darslik, Andijon.2005 y.
5. Чернявский М.Н. Латинский язык и основы медицинской терминологии. Москва, Медицина. 2002.

FLORA KOMPONENTLI FRAZEOLOGIZMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI (NEMIS VA O'ZBEK TILLARI MISOLIDA)

Xamidova Tilovatxon Raxmatjonovna

Toshkent davlat agrar universiteti

Xorijiy tillar kafedrasida katta o'qituvchisi

E-Mail: miss_till11@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari nemis va o'zbek tillari misolida qiyosiy tahlil qilinadi. Unda frazeologik birliklarning milliy madaniyat, tarix va mentalitet bilan uzviy bog'liqligi yoritiladi.

Shuningdek, madaniy konnotatsiya tushunchasi, frazeologizmlarning obrazli tabiati hamda ularning til va tafakkurdagi o'rni izohlanadi. Tadqiqot davomida turli tillarda bir xil ma'no turlicha obrazlar orqali ifodalanishi ko'rsatib beriladi. Lingvokulturologiyaning shakllanishi, asosiy yo'nalishlari va metodologik tamoyillari ham tahlil etiladi. Maqola frazeologizmlarni o'rganishda qiyosiy va madaniy yondashuvning ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: *frazeologizm, lingvokulturologiya, madaniy konnotatsiya, milliy mentalitet, qiyosiy tahlil, obrazlilik, etnolingvistika, til va madaniyat*

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ лингвокультурологических особенностей фразеологизмов на материале немецкого и узбекского языков. Рассматривается тесная взаимосвязь фразеологических единиц с национальной культурой, историей и менталитетом. Также раскрывается понятие культурной коннотации, образная природа фразеологизмов и их роль в языке и мышлении. В ходе исследования показано, что одно и то же значение в разных языках может выражаться с помощью различных образов. Анализируются становление лингвокультурологии, её основные направления и методологические принципы. Статья подчеркивает значимость сравнительного и культурологического подходов в изучении фразеологизмов.

Ключевые слова: *фразеологизм, лингвокультурология, культурная коннотация, национальный менталитет, сравнительный анализ, образность, этнолингвистика, язык и культура*

Abstract: This article presents a comparative analysis of the linguocultural features of phraseological units based on the German and Uzbek languages. It examines the close relationship between phraseological units and national culture, history, and mentality. The concept of cultural connotation, the figurative nature of phraseological units, and their role in language and cognition are also discussed. The study demonstrates that the same meaning can be expressed through different images across languages. Furthermore, the formation of linguoculturology, its main directions, and methodological principles are analyzed. The article highlights the importance of comparative and cultural approaches in the study of phraseology.

Keywords: *phraseological unit, linguoculturology, cultural connotation, national mentality, comparative analysis, imagery, ethnolinguistics, language and culture*

Dunyo tillaridagi frazeologizmlar har bir xalqning milliy o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Ular shunchaki so'zlar to'plami emas, balki xalqning dunyoqarashi, tarixi va madaniyatining til orqali ifodasidir. Frazeologizmlarning asosiy xususiyatlari shundan iboratki, ularning zahirida muayyan tarixiy voqea, an'ana yoki turmush tarzi bilan bog'liq ma'no yotadi. Qolaversa, frazeologizmlar voqeyelikni yorqin va ta'sirchan tarzda aks ettiradi hamda muayyan xalqqa xos bo'lgan qadriyatlar, axloq me'yorlari va stereotiplarni ifodalaydi. Masalan, nemis tilidagi von einer Blume zu anderen flattern (so'zma-so'z: "bir guldun boshqasiga uchib o'tmoq") frazeologizmi insonning beqarorligini ifodalaydi, o'zbek tilida esa "shoxdan-shoxga sakramoq" frazeologizmi muqobil bo'la oladi; Bohnen im Kopf haben (so'zma-so'z: boshida (kallasida) loviyalar bo'lmoq) bu biror shaxsning aqli

joyida emasligi, noto'g'ri fikrlashi, ahmoqona xatti-harakatlar qilishi yoki juda g'alati va mantiqsiz fikrlarga ega bo'lishi anglatadi, o'zbek tilida esa "qovoq miya", "qovoq kalla" kabi iboralar bilan ifodalanadi. Yuqoridagi misollardan kelib chiqib aytish mumkinki, turli tillardagi frazeologizmlar insonning ruhiy holati, xulq-atvori va xarakterini ifodalashda o'ziga xos obrazlardan foydalanadi. Nemis tilidagi "*von einer Blume zu anderen flattern*" yoki "*Bohnen im Kopf haben*" kabi iboralarda insonning ruhiy holati "Blume-gul", "Bohnen – loviya", o'zbek tilidagi xuddi shu holat "shox", "qovoq" kabi flora komponentlari orqali ifodalandi. Shundan ko'rinadiki, bir xil insoniy holat yoki xususiyat turli madaniyatlarda turlicha tasviriy vositalar orqali ifodalanadi. Bu farqlar esa o'sha xalqning urf-odatlarini, an'analari, tarixiy tajribasi va geografik muhitiga bevosita bog'liq. Ya'ni, har bir til o'ziga xos madaniy dunyoqarashni aks ettiradi va frazeologizmlar ana shu milliy tafakkurning yorqin ifodasi hisoblanadi.

Frazeologizmlarni o'rganish faqat tilning grammatik qoidalarini yod olish emas, balki xalqning madaniyati, ruhiyati va tarixini anglash uchun muhim vositadir. V.V. Vinogradov o'z ishlarida frazeologik birliklarning nafaqat lingvistik, balki umummadaniy ahamiyatga ham ega ekanligini alohida ta'kidlagan. *Omadi chopmoq, piching qilmoq, lof o'rmoq* kabi frazeologizmlarning kelib chiqishi haqidagi maqolalari orqali frazeologiya sohasidagi tarixiy ma'lumot va qiyosiy tahlillarning ahamiyati va maqsadga muvofiqligini yaqqol ko'rsatib bergan [1, 29].

Olimlarning fikriga ko'ra, inson o'z atrofidagi dunyoni nafaqat bevosita, balki madaniyat va til prizmasi orqali ham idrok etadi. Bu borada M. Xaydegger tilni tabiatdan ham muhimroq boshlang'ich mohiyat, ya'ni insonning "mavjudlik uyi" [4, 24] deb atagan. Chunki til nafaqat mavjud reallikni aks ettiradi, balki uni yaratishda ham ishtirok etadi. Shu sababli, nemis tilshunosi V.fon Humboldt tilni "xalq ruhi" deb hisoblab, u madaniyatning haqiqiy voqyeli ekanligini ta'kidlagan [2, 38].

XX asr oxirida til va madaniyat o'rtasidagi mustahkam aloqani o'rganish zarurati paydo bo'ldi. Mazkur muammoni hal qilishga qaratilgan izlanishlar natijasida lingvistika va kulturologiya chorrahasida yangi fan – lingvokulturologiya yuzaga keldi. V.fon Humboldt til va madaniyat munosabatlarini ilk bor o'z asarlarida ifoda etdi: "Inson tili unga predmet haqidagi ma'lumotni qay tarzda yetkazsa, shu bilan yashaydi. Har qanday til shaxs mansub bo'lgan xalqni, uning tarzini ifoda etadi" [2, 38]. Bu fanning maqsadi tilda mustahkamlangan va aks etgan xalq madaniyatini o'rganishdir. V.A. Maslovaning fikrlariga ko'ra, bu fan rivoji ikki davrga ajratiladi:

1. Fanning rivoji uchun shart-sharoitlarning yaratilish: V. Humboldt, A. Potebnya, E. Sepir kabi olimlarning ishlari bu fanga asos soldi.
2. Lingvokulturologiyaning mustaqil soha sifatida shakllanishi davri: XX asrning 90-yillaridan boshlab, bu yo'nalishda izchil tadqiqotlar olib borila boshlandi [4, 22].

V. Teliya, N. Arutyunova va Yu. Stepanov kabi olimlarning ilmiy maktablari lingvokulturologiyaning asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi.

1. Aniq lingvokulturologik vaziyatni tahlil qilish: Alohida ijtimoiy guruh yoki etnosning madaniy jihatdan muhim davrdagi tilini o'rganish.
2. Diaxronik lingvokulturologiya. Muayyan vaqt davomida etnosning tili va madaniyatidagi o'zgarishlarni o'rganish.

3. Qiyosiy lingvokulturologiya. Turli, ammo o'zaro bog'liq etnoslarning lingvomadaniy xususiyatlarini o'rganadi.
4. Chog'ishtirma lingvokulturologiya. Hozirda rivojlanayotgan bu yo'nalish, bir madaniyat tashuvchisi nuqtai nazaridan boshqa madaniyatning xususiyatlarini tahlil qiladi. Masalan, ayni ilmiy tadqiqot ishida nemis va o'zbek tillaridagi animalistik frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari tadqiqoti bunga yaqqol misol bo'la oladi.
5. Lingvomadaniy leksikografiya. Lingvokulturologik lug'atlar tuzish bilan shug'ullanadi [2, 26].

Xulosa shuki, til va madaniyat bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Til nafaqat madaniyatning bir qismi, balki uni yaratish, rivojlantirish va saqlashning asosiy vositasi hamdir. Lingvokulturologiya aynan mana shu fundamental aloqani tadqiq qilib, til birliklarida madaniyatning qay tarzda aks etishi va uzatilishini tushuntiradi. Frazeologizmlar esa bu aloqaning eng yorqin namunasi hisoblanadi. Frazeologizmlar milliy mentalitet va madaniyat haqidagi axborotni ifodalovchi markaziy til birligi hisoblanadi. Ularning ma'nosidagi madaniy komponent baho munosabati bilan birga, millatning etnomadaniyati va turmush tarzi to'g'risida ma'lumot beradi, shu sababli frazeologizmlar xalqning madaniyati, ma'rifati va mentalitetining yorqin ifodasidir [3, 7].

Ular tilning ma'naviy qismi bo'lib, xalqning lingvistik va madaniy kodlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Tilshunos L.I. Royzenzon "frazeologiya insonning til faoliyatidagi eng o'zligini ifodalovchi, murakkab va komplikativ voqelikdir" [9, 12-19] deb ta'rif beradi. V. Teliya esa "tilning frazeologik tarkibi – oynadir. Unda milliy-madaniy umumiylik o'z aksini topadi, milliy o'zlikni anglash namoyon bo'ladi. Aynan frazeologizmlar til vakillariga olamni idrok qilishga va anglashga undaydi". Frazeologizmlarni lingvokulturologik jihatdan tadqiq etishda ekstralingvistik, qiyosiy va metodologik omillar muhim ahamiyatga ega [11, 13]:

1. Frazeologik birliklarda aks etgan madaniy va ijtimoiy omillarni aniqlash hamda ularning muayyan madaniy sohalar bilan bog'liqligini ko'rsatish.
2. Etnolingvistika va lingvokulturologiya kabi yo'nalishlarda olib borilgan tadqiqotlarning uslub va natijalarini solishtirish.
3. Tilning frazeologik tarkibiga kiruvchi birliklarni tadqiq etish uchun umumiy metodologik asos yaratish. Bu birliklar avloddan-avlodga o'tadigan madaniy belgi sifatida milliy mentalitetni ifodalashda muhim rol o'ynaydi [11, 14].

"Etnolingvistika" lingvokulturologiyaning asosini tashkil etadi, chunki u "til va ma'naviy madaniyat, til va milliy mentalitet" o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganadi. Tilning ichki shaklida mujassamlashgan madaniylashgan dunyo tasavvuri frazeologizmlarning obrazli motivatsiyasida yaqqol namoyon bo'ladi. Bu motivatsiya xalqning dunyoni madaniy o'zlashtirishi jarayonida shakllangan umumiy tasavvurlarni avloddan-avlodga yetkazib keladi.

V.A. Maslova lingvokulturologiyani madaniyatni "translyasiya" qiluvchi sifatida ko'radi [4, 36]. Chunki inson, til va madaniyat – bu ajralmas va o'zaro bog'liq tizimdir. Til millatning g'ururi, uning mavjudligini belgilab beruvchi asos, xalqning ma'naviy ruhi va milliy madaniyatning asosiy ko'rsatkichi hisoblanadi.

O'zbek olimi N. M. Mahmudov ham lingvokulturologiyani tilni madaniyat hodisasi sifatida o'rganuvchi yo'nalish deb ta'riflaydi. Bu dunyoni milliy til prizmasi orqali o'ziga xos tarzda ko'rish bo'lib, bunda til alohida milliy mentallikning ifodachisi sifatida ishtirok etadi. Bugun lingvokulturologiya rus va boshqa xorijiy tilshunosliklarda alohida lingvistik yo'nalish sifatida shakllandi va rivojlanib bormoqda. Vazifasi til va madaniyat, til va etnos, til va mentalitet o'rtasidagi o'zaro munosabatni tavsiflash va o'rganishdan iborat bo'lgan bu yo'nalish o'zbek tilshunosligida ko'proq qiyosiy aspektdagi izlanishlarda endi-endi boshlanmoqda" [5, 50-55] – degan ta'rif bilan terminning o'zbek tilshunosligida ishlatilish jarayonlarini aniqlashtiradi.

Lingvokulturologiyada frazeologizmlarni o'rganishning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

Frazeologik belgilarda madaniy belgilar qanday ifoda topganini aniqlash;

"Madaniy konnotatsiya" tushunchasini aniqlash va tavsiflash. Bu tushuncha til birligining komponentlari "madaniyat tili" asosida talqin qilinishi natijasida yuzaga keladi;

Madaniy konnotatsiyalarning tipologiyasini ishlab chiqish [11, 17].

Qayd etish kerak, tilning frazeologik tarkibini lingvokulturologik nuqtai nazardan o'rganishning asosiy maqsadi til belgilari, xususan, frazeologizmlar orqali ifodalangan madaniy konnotatsiyalarni tahlil qilish orqali muayyan til jamoasining madaniy-lingvistik kompetensiyasini aniqlashdir. Bu madaniy konnotatsiyalar milliy mentalitetning bir qismi bo'lib, xalqning madaniy-lingvistik o'ziga xosligi haqida boy ma'lumot beradi. Madaniy konnotatsiya lingvokulturologiyaning asosiy tushunchalaridan biridir. Frazeologiyaga nisbatan qo'llanilganda, u barqaror so'z birikmalarining mamlakatshunoslik salohiyatini belgilaydi. Bu salohiyat til egalarining ongida mustahkamlangan tarix, madaniyat, turmush tarzi va xulq-atvor me'yorlari kabi stereotiplar majmuasini o'z ichiga oladi.

Frazeologiyaning milliy o'ziga xosligini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Uning shakllanishida nafaqat ichki lingvistik (tilga oid), balki tashqi lingvistik (xalqning tarixi, madaniyati, turmush tarzi) omillar ham muhim rol o'ynaydi.

Nemis olimi E. Piirainen fikriga ko'ra, frazeologiyada madaniy xususiyatlarni o'rganish uchun alohida holatlarni emas, balki tilning butun frazeologik majmuasini kompleks tahlil qilish talab etiladi. Bunda tadqiqot, bir tilning o'ziga xosliklarini boshqa tillar bilan solishtirish orqali empirik asoslanishi va aniq madaniyat tushunchasiga tayanishi lozim [8, 379].

Yu.P. Solodub frazeologizmning ma'nosi, uning bir qator tillar uchun umumiy bo'lgan modelga kirishi yoki kirmasligi, frazeologik obraz, leksik tarkib, grammatik tuzilish kabilarni frazeologiyaning milliy o'ziga xosligini belgilovchi beshta asosiy parametr sifatida ajratib ko'rsatadi. Bu parametrlar yordamida frazeologizmning milliy o'ziga xoslik darajasi aniqlanadi. Ayniqsa, ekvivalentlarga ega bo'lmagan frazeologizmlar xalqning ma'naviy hayoti va dunyoqarashini eng yaxshi tarzda aks ettiradi [10, 57].

Frazeologik birliklarni milliy-madaniy o'ziga xoslikning aks etishi sifatida o'rganish lingvokulturologiya nazariyasining paydo bo'lishiga olib keldi. Bu

nazariya XX asrning 70-yillarida, til o'rganishda inson omiliga e'tibor qaratilgan paytda shakllandi.

L. I. Royzenzon xalq hayoti va turmush tarzining o'ziga xosligi eng aniq tarzda aynan frazeologiyada namoyon bo'lishini va ular xalq madaniyati va tafakkurining murakkab majmuasini o'zida mujassamlashtirishini alohida ta'kidlaydi [9, 12-19].

D.G.Malseva frazeologizmlarni "arxeologik topilmalar"ga o'xshatadi, chunki ular xalq hayotidagi o'tmish va hozirgi zamonning muhim sahifalarini ochadi [6, 520].

Olimlarning tahlillariga ko'ra, frazeologizmlar o'z semantikasida milliy-madaniy komponentni saqlaydi. Ushbu komponentni sinxronik (zamonaviy ongga mos) yoki diaxronik (iboraning kelib chiqishi bilan bog'liq) nuqtai nazardan aniqlash mumkin.

Nemis va rus tillaridagi frazeologizmlarning qiyosiy tahlilini amalga oshirgan olim A.D.Rayxshteyn frazeologizmlardagi umumiylik va farqlanish haqidagi fikrlarini asosan quyidagi ikki yo'nalishda bayon etadi:

Universallik frazeologizmlarning vazifasi va obrazlilik asosida namoyon bo'ladi. Frazeologizmlarning insonning emotsional-ekspressiv baholash ehtiyojini qondirish va ruhiy holatlarni (quvonch, g'azab, qo'rquv) ifodalashga xizmat qilishi barcha tillar uchun umumiy (universal) hodisadir. Komponent semantik invariantlar (masalan, "tana qismiga ta'ir qilish" kabi) nemis va rus frazeologizmlarining shakllanishi uchun umumiy kognitiv asos bo'lib xizmat qiladi.

Differentsiallik asosan tilning milliy o'ziga xosligi va ekvivalentlik darajasida ko'rinadi. Frazeologik birliklar orasida qisman yoki to'liq ekvivalentsizlik mavjudligi tillarning madaniy va tarixiy differentsialligini ko'rsatadi. Hattoki komponent tarkibi o'xshash bo'lgan ifodalar ham etimologik yoki obrazli asoslaridagi farq tufayli differentsial semantika kasb etadi. Har bir tilda frazeologizmlarning salbiy ma'nolarga siljish darajasi va ifodalanish shakli o'ziga xosdir [7, 42].

Xulosa qilib aytganda, A.D. Rayxshteynning fikricha, insonning umumiy ehtiyojlari milliy-madaniy xususiyatlar ta'sirida o'ziga xos shakllarda amalga oshadi.

Shunday qilib, frazeologiya mazkur xalqning madaniyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu xalqning atrofdagi voqeyelikni idrok etishining milliy o'ziga xosligini aks ettiradi. Qolaversa, frazeologizmlarning dunyo modeli universal xususiyatga ega, chunki tarkibida barqaror iboralar bo'lmagan til mavjud emas. Frazeologik dunyo modeli, birinchi navbatda, oddiy ong darajasidagi bilimlar majmui sifatida namoyon bo'ladi va sodda dunyo manzarasini aks ettiradi [12, 44].

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Виноградов, В. В. (1947). *Русский язык. Грамматическое учение о слове*. М.: Учпедгиз.
2. Гумбольдт, В. фон. (2000). *Избранные труды по языкознанию*. М.: Прогресс.
3. Маматов, А., & Болтаева, Б. (2018). *Фразеологик birliklarning lingvoma'daniy va semantik-pragmatik tadqiqi*. Toshkent.
4. Маслова, В. А. (2001). *Лингвокультурология: учебник*. М.: Academia.
5. Махмудов, Н. М. (2012). Тилнинг мукамал tadqiqi yullarini izlab. *Ўзбек тили ва адабиёти*, (5), 50–55.

6. Мальцева, Д. Г. (1990). *Национально-культурный аспект фразеологии* (дисс. ... д-ра филол. наук). М.
7. Райхштейн, А. Д. (1980). *Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии*. М.: Высшая школа.
8. Piirainen, E. (2007). Phraseologie in europäischen Bezügen: Zu einem Forschungsprojekt. In *Europhras 2005 Slovenia* (p. 379). Ljubljana.
9. Ройзензон, Л. И. (1972). Фразеология и страноведение. *Бюллетень по фразеологии*, (1), 12–19. Самарканд.
10. Солодуб, Ю. П. (1990). Национальная специфика и универсальные свойства фразеологии как объект лингвистического исследования. *Филологические науки*, (6), 57.
11. Телия, В. Н. (1999). Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры. In *Фразеология в контексте культуры* (pp. 13–17). М.: Языки русской культуры.
12. Хайруллина, Р. Х. (1996). *Картина мира в русской фразеологии (в сопоставлении с башкирскими параллелями)*. М.: Прометей.
13. Xamidova, T. R. (2026). Poliz ekinlari va meva komponentli frazeologizmlarning qiyosiy, lingvomadaniy tahlili (nemis va o'zbek tillari misolida). *Sharq filologiyasi jurnali*, 6(02), 1–8.
<https://supportscience.uz/index.php/ojp/article/view/3833>

TILSHUNOSLIKDA FONETIKA VA FONOLOGIYANING O'RNI

Xudayberdiyeva Ozoda Hojiakbar qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi

xudayberdiyevaozoda@gmail.com

Norquvvatova Mehribon To'lyi qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi

mehribonnorquvvatova@gmail.com

Choriyeva Soliha Shuhrat qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi

solihachoriyeva@gmail.com

Mengliyeva Dildora Anvar qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich talabasi

mengliyevadildora@gmail.com

Turg'unpo'latov Diyorjon Ro'zmat o'g'li

Chirchiq davlat pedagogika universiteti, O'zbek tilshunosligi kafedrası o'qituvchisi

d.turgunpolatov@cspu.uz

Annotatsiya: Fonetika va fonologiya masalalari haqida keng qamrovli ilmiy maqola yozishda ushbu sohalarining asosiy tushunchalari, asosiy yo'nalishlari,

dolzarb masalalari, ilmiy tadqiqotlarning tarixi va bugungi kun talablari e'tiborga olinadi. Ushbu maqola fan sohasining chuqur ko'rib chiqilishini, o'zaro aloqador savollarning aniqlanishini, tilshunoslik sohasidagi asosiy muammolar va rivojlanish davrlarini umumshakldagi, aniq va, eng asosiysi, inson tomonidan yozilgan, hayotiy va ilmiy talablariga mos matn ko'rinishida yoritishga bag'ishlanadi. Ushbu maqolada fonologiya va fonetika masalalari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: fonetika, fonologiya, nutq tovushlari, fonema, artikulyatsiya, akustika, til tizimi, tovush o'zgarishi, lingvistika, talaffuz.

Аннотация: При написании всеобъемлющей научной статьи по вопросам фонетики и фонологии учитываются основные понятия, главные направления, актуальные проблемы, история научных исследований и современные требования этих областей. Данная статья посвящена углублённому обзору области науки, выявлению взаимосвязанных вопросов, основных проблем и периодов развития в области лингвистики в общем, ясном и, что наиболее важно, лично-ориентированном стиле, в форме текста, отвечающей жизненным и научным требованиям. В статье представлена информация по вопросам фонологии и фонетики.

Ключевые слова: фонетика, фонология, звуки речи, фонема, артикуляция, акустика, языковая система, звукоизмена, лингвистика, произношение.

Abstract: When writing a comprehensive scientific article on the issues of phonetics and phonology, the main concepts, main directions, current issues, history of scientific research and current requirements of these areas are taken into account. This article is devoted to an in-depth review of the field of science, the identification of interrelated questions, the main problems and periods of development in the field of linguistics in a general, clear and, most importantly, written by a person, in the form of a text that meets life and scientific requirements. This article provides information on the issues of phonology and phonetics.

Keywords: phonetics, phonology, speech sounds, phoneme, articulation, acoustics, language system, sound change, linguistics, pronunciation.

Fonetika va uning birligi. Fonetika deganda eng quyi lisoniy sath ham, tilshunoslikning shu sathni o'rganadigan sohasi ham tushuniladi. Fonetika (gr.phonetikos - tovushga, ovozga xos) tilshunoslikning boshqa sohalaridan farqli o'laroq, nafaqat o'rganish manbaining funktsional tomonini, balki nutq tovushlarini hosil qiluvchi talaffuz apparatini, shuningdek, ularning akustik xossalarini va til egalari tomonidan qabul qilinish jihatlarini ham tekshiradi. Shavkat Rahmatullayev aytganidek: "Fonologik tizim til birliklarining o'zaro munosabatini ochib berib, ma'no farqlash vazifasini bajaradi." Fonetikada tilshunoslikning boshqa fan sohalari-adabiyotshunoslik, fiziologiya, fizika, psixologiya kabi fanlar bilan aloqasi yanada yaqqol namoyon bo'ladi. Bu fanlardan farqli o'laroq, fonetika tovushlarga so'z, qo'shimcha va gaplarga moddiy qiyofa beruvchi til tizimi unsuri sifatida qaraydi. Fonetika nutqdagi tovush o'zgarishlari va almashinishini, urg'u va uning turlarini ham o'rganadi. Fonetikani o'rganish imlo (orfografiya), to'g'ri talaffuz (orfoepiya) me'yorlarini yaxshi o'zlashtirib olishda, adabiy va dialektal talaffuz farqlarini aniqlashda, logopediya va surdopedogogikada nutqiy nuqsonlar

diagnostikasi va ularni bartaraf etishda katta ahamiyatga ega. Fonetika yutuqlari aloqa vositalarini tekshirish va ular samaradorligini oshirishda hamda Fonetikaning bo'limlari. Fonetika, avvalo, umumiy, xususiy va qiyosiy fonetikaga ajraladi. Umumiy fonetika. Inson talaffuz apparatining imkoniyatlaridan kelib chiqqan holda nutq tovushlari hosil qilishning umumiy shartlari (masalan, undoshlarning hosil bo'lishi o'rniga ko'ra lab, til, bo'g'iz undoshlarining farqlanishi, hosil bo'lish usuliga ko'ra portlovchi, sirg'aluvchi, portlovchi-sirg'aluvchi tovush xossalari aniqlanishi kabilar), shuningdek, tovushlarning umumiy akustik xossalari o'rganiladi. Qisman artikulyatsion, qisman akustik belgilarga tayangan holda nutq tovushlarining universal, shuningdek, farqlovchi belgilariga tayanadigan ichki tasniflarini berish bilan ham shug'ullanadi. Umumiy fonetika tovushlarning birikish qonuniyatlari, bir tovushning ikkinchisiga ta'siri xususiyatlarini (akkomodatsiya va assimilyatsiyaning turli ko'rinishlari), bo'g'inning tabiati, bo'g'inda tovushlarning birikish qonuniyatlari, bo'g'inlarga bo'linish shartlari, so'zlarning fonetik tuzilishi, qisman urg'u va singarmonizm masalalarini ham tekshiradi. Umumiy fonetika intonatsiya uchun qo'llaniladigan vositalar (tovush balandligi, kuchi (intensivligi), cho'ziqligi, tezligi (tempi), pauza, tembr kabi masalalarni ham tekshiradi. Xususiy fonetikada yuqorida aytilgan masalalar muayyan tillar misolida tekshiriladi. Xususiy fonetika tarixiy fonetika va zamonaviy, muosir fonetika, sinxron fonetika va diaxron fonetika, tasviriy fonetika va eksperimental fone-tika kabi ko'rinishlarda ish yuritadi. Qiyosiy fonetikada bir nechta qarindosh yoki qarindosh bo'lmagan tillarning, yoxud bir qancha dialekt va shevalarning unli va undosh tovushlari, ulardagi fonetik o'zgarishlar va boshqa hodisalar qiyosiy aspektda tekshiriladi. Qiyosiy fonetika umumiy va xususiy fonetika oralig'idagi vaziyatni egallaydi. Nutqning fonetik bo'linishi. Nutq fraza (jumla), takt, so'z, bo'g'in va tovushlardan tashkil etadi. Fraza ko'pincha gapga teng bo'lib, nutqning ikki pauza orasidagi intonatsion butunligidir. Fraza yoyiq va yig'iq bo'lishi mumkin. Fraza yoyiq bo'lsa taktlarga ajraladi, yig'iq bo'lsa taktga teng bo'lib qoladi. So'z – nutqning alohida bir urg'u bilan aytiladigan bo'lagi. So'z takt ichida yoki o'zicha mustaqil keladi. Bo'g'in – bir tovush yoki tovushlar qo'shilmasidan iborat bo'lib, bir nafas zarbi bilan aytiladigan so'zning bo'lagidir. Bo'g'in bir unli dan iborat bo'lganda tovushga teng kelib qoladi. Tovush – fonetik bo'linishning oxirgi nuqtasi bo'lib, boshqa bo'laklarga bo'linmaydi. Fonologiya(fono... va ...logiya) —tilshunoslikning til tovush qurilishining strukturaviy (tuzilmaviy) va funksional (vazifaviy) qonuniyatlarini, tilning eng mayda, ma'no bildirmaydigan birliklari — bo'g'inlar, fonemalarning tuzilishi va amalda qo'llanishini o'rganuvchi bo'limi. Fonologiya fonetikadan farqi shundaki, uning diqqat markazida fizik hodisa sifatidagi tovushlarning o'zini emas, balki ularning nutqda yanada murakkabroq ma'noli birliklar — morfemalar, so'zlarning tarkibiy qismi sifatida bajaradigan vazifasini o'rganish turadi. Shu tufayli fonologiyani ba'zan funksional fonetikadeb ham ataydilar. Ruschex tilshunosi N. S. Trubetskoyning aniqlashicha, fonologiya bilan fonetika o'rtasidagi o'zaro munosabat shundan iboratki, har qanday fonologik tavsifning ibtidosi ma'no farqlovchi tovushiy ziddiyatlarni aniqlashdir; fonetik tavsif esa boshlang'ich nuqta va moddiy asos sifatida qabul qilinadi. Fonologiya

asosiy birligi —fonema, asosiy tadqiqot obyekti —fonemalarning zidlanishlari (oppozitsiyalari) bo'lib, bu oppozitsiyalar bir butun holda tilning fonologik tizimini hosil qiladi. Muayyan o'rinda bir fonemaning ikkinchisiga qarama qarshi qo'yilishini namoyon etuvchi so'zlar (burborbir kabi) kvaziomonimlar (soxta omonimlar) deyiladi. Odatda, tildagi fonemalar soni kvaziomonimlar yordamida aniqlanadi va bunda biryo'la bir fonemani ikkinchisiga qarama qarshi qo'yish orqali ularning farqlanish elementlari tasnif etiladi. Mas, tol,sol so'zlaridagi ikki fonema —t va s portlovchi, sirg'aluvchi farqlanish elementlariga ega. Ularning har ikkisi ham til oldi, jarangsiz, shovqinli undoshlardir va bu belgilari farqlanmovchi elementlar deyiladi. Demak, fonema tilda o'z vazifasini fonologik jihatdan farqlanuvchi va farqlanmovchi elementlar orqali bajaradi.Fonologiya zamonaviy ma'nodagi mustaqil tilshunoslik fani sifatida 20-asrning 20—30-yillarida shakllandi; uning yaratuvchilari N. S. Trubetskoy, russhveysar olimi S.O.Karsevskiy, rusamerika tilshunosi R.S. Yakobsonlar bo'lib, ular 1928-yil Gaagada bo'lib o'tgan.Tilshunoslarning 1-xalqaro kongressida fonologiyaning asosiy g'oyalarini bayon etganlar. N. S. Trubetskoyning "Fonologiya asoslari" (1939) kitobi fonologiya taraqqiyotidagi eng muhim bosqich bo'lgan. Fonologiya paydo bo'lishining ilk asoslari 19-asr oxirlarida nemis olimi I. Vinteler va ingliz olimi G. Suit asarlarida, umumnazariy jihatlarini keyinchalik F. de Sossyur tadqiqotlarida shakllangan. Ayniqsa, fonologiyaning rivojlanish asoslarini yaratishga ruspolyak tilshunosi I. A. Boduen de Kurtene katta hissa qo'shdi. Fonema g'oyasi va uning prinsiplari ilk marta uning asarlarida ishlab chiqilgan. Boduen de Kurtene tadqiqotlari negizida Leningrad va Moskva fonologik maktablari shakllandi (o'zbek tilshunoslarining fonologik tadqiqotlari ham asosan ana shu maktablar ta'sirida yaratilgan). Hozirgi kunda mazkur maktablarning fonologik nazariyalaridan tashqari Yevropa va AQShda yana 10 ga yaqin fonologik nazariyalar yaratilgan.Fonologiya ham fonetika kabi umumiy fonologiya, xususiy fonologiya, tarixiy (diaxronik) fonologiya va tasviriy (sinxronik) fonologiyaga bo'linadi. Umumiy fonologiya fonemaning mohiyati, fonemalar o'rtasidagi hamda fonema va tovush o'rtasidagi munosabatlarni, fonemaning morfema va so'zga bo'lgan pog'onali munosabatini o'rganadi; tilning fonologik (fonematik) tarkibini aniqlashning metod va tamoyillarini belgilaydi. Xususiy fonologiya, umumiy fonologiyaning metod va tamoyillariga asoslangan holda, u yoki bu tilning fonologik tizimini o'rganadi; o'z navbatida, umumiy fonologiyaga material beradi. Tarixiy fonologiya ma'lum bir til fonologik tizimining tarixiy taraqqiyotini, tasviriy fonologiya esa tarixiy taraqqiyot jarayonidagi muayyan bir davrning fonologik tizimini o'rganadi.O'zbek tilfonologiyasini o'rganishda Ye.D. Polivanov, V. V. Reshetov, A. Nurmonov, A. Abduazizov va boshqalarlarning ilmiy ishlari ayniqsa ahamiyatlidir.O'zbek tili fonologiyasining shakllanishida Ye.D.Polivanov, G'.Yunusov, A.G'ulom, V.V.Reshetov, A.M.Shcherbak, F.Abdullaev, Sh.Shoab-durahmonov, A.Mahmudov, S.Otamirzaeva, E.Umarov, A.Nurmonov kabi tilshunoslarning xizmati katta bo'ldi. A.A.Abduazizov esa o'zbek tili fonemalarini paradigmatic va syntagmatic aspektda maxsus o'rganib, o'zbek tili fonologiyasining rivojlanishiga salmoqli hissa qo'shdi. U o'zbek tilshunosligida

birinchi marta nutqning har bir fonetik bo'linishida umumiylik-xususiylik dialektikasining namoyon bo'lishini ochib berdi, ularni izohlovchi maxsus atamalar tizimini o'zbek tilshunosligiga Yevropa tilshunosligidan olib kirdi. A. Abduazizov nutqni fonetik jihatdan o'zigacha mavjud bo'lgan barcha mualliflar kabi ibora (fraz), takt, bo'g'in va tovushlarga bo'ladi. Uning boshqalardan farqi shundaki, bu birliklarni u paradigmatic qatorda bir-biriga qarama-qarshi qo'yish mumkin bo'lgan emik birliklarga zidlaydi: tovush -fonema, takt - taktema, bo'g'in -sillabema va boshqalar. Shuningdek, u segment birliklar bilan ustsegment birliklarni an'anaga ko'ra ajratgan holda, urg'u, intonatsiyalarni ustsegment birliklarga kiritadi. Ustsegment birliklarda umumiylik-xususiylikni farqlamoq uchun urg'u-aksentema, ohang-intonema atamalaridan foydalanadi. Emik birliklarni ajratishda bosh mezon qilib ma'no farqlash funksiyasi olinadi. Muayyan ma'no farqlash xususiyatiga ega bo'lgan bo'g'inga sillabema (xitoy, yapon, koreys tillariga xos), tovushga fonema, urg'uga aksentema, ohangga intonema atamaları qo'llaniladi. Shunday qilib, fonetik birliklar (tovush, bo'g'in, urg'u, ohang) bilan fonologik birliklar orasida ma'lum munosabat o'rnatiladi. Fonologik sathda umumiylik-xususiylik dialektikasini namoyon qilishda farqlovchi belgilar muhim rol o'ynaydi. Xuddi shu farqlovchi belgilar fonemani fonologiya bilan bog'lab turadi. Nutq jarayonida real talaffuz qilingan, ma'lum makon va zamonga bog'liq tovushlarning artikulyatsion-akustik xususiyatlari (masalan, jarangli-jarangsizlik, portlovchi-sirg'aluvchilik, paydo bo'lish o'rniga ko'ra belgilari: og'izning ochilish darajasi, lab ishtiroki va boshqalar) fonetikada aniqlanadi. Fonologiya esa fonemalarni belgilashda ana shu artikulyatsion-akustik xususiyatlarga farqlovchi belgi sifatida qaraydi. Ko'rinadiki, fonetika fonologiyaga material beradi, fonologik xulosalar fonetika materiallariga tayanadi. A. Abduazizov to'g'ri ta'kidlaganidek, fonetik tasnif fonemalarning barcha artikulyatsion-akustik xususiyatlariga asoslansa, fonologik tasnif shu xususiyatlar ichidan asosiysini tanlab oladi: ularga funksional jihatdan qarab, farqlanish belgilarini topadi. Fonemalarni artikulyatsion-akustik jihatdan farqlashga xizmat qiluvchi alomatlar farqlanish belgilari hisoblanadi. Fonema ana shunday belgilarning yig'indisi sifatida tushuniladi.¹ Farqlanish belgilari esa fonemalarni so'z va morfema tarkibida bir xil sharoitda solishtirish orqali namoyon qilinadi. Avvalo, fonemalar artikulyatsion-akustik va funksional jihatdan ikki katta guruhga bo'linadi: 1) unlilar, 2) undoshlar. Har ikki guruh yuqoridagi uch belgiga ko'ra o'zaro zidlanadi. Birinchi belgisiga ko'ra fonemalar talaffuz qilinganda, nutq organlarining og'iz bo'shlig'ining ma'lum bir joyida bir-biriga yaqinlashishi, havo oqimining to'siqqa uchrash-uchramasligi e'tiborga olinadi. To'siqqa uchraydiganlar undosh, to'siqqa uchramaydiganlar esa unlilar sanaladi. Ikkinchi belgisiga ko'ra fonemalar ovoz yoki shovqindan iboratligi e'tiborga olinadi: ovozdan iborat bo'lsa unlilar, shovqindan iborat bo'lsa, undoshlar hisoblanadi. Bu belgiga binoan sonorlar ham unlilar bilan bir guruhni tashkil qiladi. Uchinchi belgiga ko'ra bo'g'in hosil qila olishlik-qila olmaslik belgisi hisobga olinadi: bo'g'in hosil qiladiganlar, bo'g'in hosil qilmaydiganlar. Unli fonemalarning farqlovchi belgilari bilan undosh fonemalarning farqlovchi belgilari

bir xil emas. Shuning uchun unli va undosh fonemalar sistemalarida umumiylik-xususiylik dialektikasining namoyon bo'lishini alohida-alohida ko'rib chiqamiz. Fonologiya. Fonologiya (gr. rhone - tovush, logos - ta'limot) termini tilshunoslikda XIX asr oxirida nutq tovushlarining fiziologik-akustik (fizik) tomonidan funktsional (lingvistik) tomonini farqlash ehtiyoji bilan paydo bo'ldi. Fonologiya til tovush qurilishining struktur va funktsional qonuniyatlarini o'rganuvchi soha bo'lib, semiotik (ishoraviy) tizim sifatida nutqni akustik-artikulyatsion aspektda o'rganadigan fonetikadan farqlanadi. Fonetikaning birligi bevosita kuzatishda berilgan nutq tovushlari bo'lganligi kabi, fonologiyaning birligi so'zlovchilarning ana shu bevosita kuzatishda berilgan nutq tovushlari asosida yotgan tovush tipi haqidagi ijtimoiy tasavvurlaridir. Har bir fonema kishilar ongida umumiy farqlovchi xususiyatlari asosida vujudga kelgan maxsus «akustik portret» yoki «tovush obrazi» sifatida yashaydi. Bu farqlovchi belgilar tovushlarning artikulyatsion va akustik belgilari asosida vujudga keladi va barqarorlashadi. Fonemaning uch tomoni farqlanadi: akustik (eshitish), fiziologik yoki artikulyatsion (aytilish va talaffuzi), sotsial (ma'no ajratish). Bulardan uchinchi tomoni hal qiluvchi ahamiyatga ega. Zamonaviy fonologiya faqat shu jihatnigina e'tiborga oladi. Chunki, akustik va artikulyatsion-fiziologik jihatlar bevosita nutq bilan bog'liq. Boshqa lisoniy birliklar kabi fonemalar ham paradigmatic va sintagmatic munosabatlarda yashaydi. Bular fonologik paradigmatica va fonologik sintagmatica deyiladi. O'zaro qarama-qarshi belgilarga ega bo'lgan, biroq umumiy, integral belgilari asosida birlashgan bir tipdagi fonemalar sirasi fonologik paradigma, fonemalarning o'zaro munosabatlari fonologik paradigmatic munosabat deyiladi.

Fonologik paradigmanning markazida fonologik ziddiyatlar turadi. Fonologik ziddiyat (oppozitsiya)lar fonemalarning farqli belgilarini ifodalaydi. Masalan, o'zbek tilidagi unli fonemalar bir umumiy belgi - «o'pkadan kelayotgan havoning tovush paychalariga urilish natijasida hosil bo'lgan ovozning og'iz bo'shlig'ida to'siqqa uchramay chiqishidan vujudga keladigan tovush tiplari» invariant xossasiga ega va u 6 ta unli fonema uchun ham amal qiladi. Biroq bu mohiyat ostida birlashgan fonemalar o'zaro zidlanib, kichik guruhlar hosil qiladi. [i] va [u] «yuqori tor» belgisi bilan «o'rta keng» xossasiga ega [e] va [o'] hamda «quyi keng» xossasiga ega [a] va [o] fonemalar guruhlariga qarama-qarshi turadi. Yoki «lablanmagan» belgisiga ega [i], [e], [a] fonemalari guruhi «lablangan» belgisiga ega [u], [o'], [o] guruhiga qarama-qarshi turadi.

O'z navbatida, [i], [e], [e] guruhi a'zolari o'ziga xos belgilari asosida o'zaro zidlanadi. Tilshunoslikda fonologik ziddiyatlarning turli tip va ko'rinishlari farqlanadi. N.S.Trubetskoy «Fonologiya asoslari» asarida fonologik ziddiyatlarni uch asosga ko'ra tasniflaydi: Fonologik ziddiyatning ziddiyat tizimiga munosabatiga ko'ra tasnifi. Bunda ziddiyatlar bir o'lchovli va ko'p o'lchovli, muntazam va ajralgan ziddiyatlarga bo'linadi. Bir o'lchovli ziddiyatda fonemalar bir belgi asosida zidlanadi. Masalan, [i] va [u] fonemalaridan biri lablanmagan va ikkinchisi lablangan bo'lib, bunda ular bir belgi - «lablangan»lik xossasiga ko'ra qarama-qarshi turadi. Ko'p o'lchovli ziddiyatda ziddiyat a'zolari birdan ortiq belgi asosida qarama-qarshi qo'yiladi: [i], [o] ziddiyatida [i] yopiq va lablanmagan bo'lsa, [o] yarim yopiq, lablangandir. Muntazam ziddiyatda zidlanuvchi a'zolar o'zaro o'ziga xos belgilar

asosida qarama-qarshi qo'yiladi: «[i]-tor [o]-keng» zidlanishi muntazam zidlanishdir. Bunda [i] fonemasi «tor» lik, [o] fonemasi «keng»lik belgisiga ega. «[i] (tor) [o] (tor emas)» zidlanishi esa muntazam emas. Chunki birinchi a'zoda ziddiyat belgisi aniq, ikkinchi a'zoda aniq emas. Agar ikkinchi a'zoning ziddiyatdagi belgisi «keng» bo'lganda edi, ziddiyatni muntazam ziddiyat deyish mumkin bo'ladi. Fonetikaning asosiy vazifalaridan biri – insonga xos nutq tovushlarining qanday hosil bo'lishini, ularning lisoniy birlik sifatidagi ahamiyatini, shu tovushlarning talaffuzi, turkumlari va tabiiy ravishda nutq jarayonida qanday o'zgarishini o'rganishdan iborat.

Fonetika o'z navbatida, artikulyatsion va akustik kichik yo'nalishlarga bo'linadi. Artikulyatsion fonetika inson nutq a'zolari harakatini, ya'ni tovushlarning og'iz va burun bo'shlig'ida, tillar, tanglay, lab, tish va boshqa organlar ishtirokida qanday hosil bo'lishini o'rgansa, akustik fonetika nutqning fizik tomonini, tovush to'lqinlarining xossalari o'rganishga bag'ishlanadi. Bu ilm sohasida maxsus texnik vositalar yordamida nutq namunalari kiritiladi, chuqur tahlil qilinadi, tovush to'lqinlarining zamondagi va fazodagi harakati aniqlanadi. Fonologiya fonetikaning mantiqiy davomi va yuqori bosqichi sifatida taraqqiy etgan bo'lib, u til tovushlarini lingvistik ma'noga ega bo'lgan eng kichik birlik sifatida o'rganadi. Fonologiyada tovushlarning ahamiyati, ularning biri-biridan farqlanishi, til ichidagi maqomi, fonemalar va ularning tizimi birinchi o'ringa chiqariladi. Fonologiya sohasida asosiy e'tibor fonemalar tizimini o'rganishga, ya'ni qaysi tovushlar bir til uchun tafovutli ahamiyatga ega, ular orqali so'zlarning ma'no jihatdan farqlanishi, qaysi tovushlar talaffuzda o'zgarib, lekin ma'no jihatdan farq qilmaydi – ana shu tushunchalarga qaratiladi. Tilshunoslikda fonetika va fonologiya tadqiqotlari doimiy holatda yangilanib, yangiliklar kiritib kelinmoqda. Tilshunos olim-Alibek Rustamovning tadqiqotlari natijasida fonetika va fonologiyaga quyidagicha ta'rif beradi: "Fonetika nutq madaniyatining poydevori bo'lib, to'g'ri talaffuzni shakllantiradi". "Tilning boyligi faqat so'zlarda emas, balki uning tovushlar tizimida ham namoyon bo'ladi." Ilmiy manbalar va izlanishlar natijalariga ko'ra, ushbu ikki soha o'zaro chuqur bog'langan. Fonetika fizik va fiziologik jarayonlar orqali inson nutqi tovushlarining qanday yaratilishi va eshitilishi jarayonini aniqlashga harakat qilsa, fonologiya esa bu tovushlarning til tizimidagi vazifasi, ya'ni ular qanday tartibda birbiridan farq qiladi, qanday o'zaro munosabatga ega va shu orqali ma'no farqlanishiga sabab bo'ladi – mana shularni ilmiy tahlil qiladi. Fonetika va fonologiyada dolzarb masalalar juda ko'p. Eng ko'p muhokama qilinadigan muammolardan biri bu – fonema va tovush munosabati, ya'ni fonema nima, u tovushdan farqlanadimi, har doim ham fonema bir tovush bilan cheklanadimi yoki ayrim hollarda bir fonema bir nechta tovush bilan ifodalanishi mumkinmi – degan savollar ko'plab olimlar tomonidan muhokama qilingan. Fonologiyaning asosiy masalalaridan yana biri – til tizimidagi fonologik qoidalar va ularning universalligidir. Har bir tilda fonologik tizim o'ziga xos bo'lsa-da, ba'zi umumiy qonuniyatlar yoki universal fonologik qoidalar ham mavjud. Ularning mavjud yoki mavjud emasligini aniqlash fonologiyaning eng dolzarb va qiziqarli yo'nalishlaridan biridir. Xalqaro tajribada fonetika va fonologiya masalalari zamonaviy texnologiyalardan foydalangan holda chuqur o'rganilmoqda. Jumladan, nutq tovushlarini yozib olish va taxlil qilish uchun maxsus ovoz yozuvchisi, dinamik analizatorlar, spektrograf, kompyuter texnologiyalari yordami bilan nutq namunalari

chuqur tahlil qilinmoqda. Shu orqali bir til tovushlar tizimi boshqa tillardan qanday farq qilishi, muayyan bir til taraqqiyotida tovushlarning qanday o'zgarishi yoki yangi tovushlarning paydo bo'lishi aniq ko'rsatilmoqda. Bu esa o'z navbatida til tarixini, evolyutsiyasini va zamonaviy rivojlanish bosqichlarini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Til tovushlarining yozuv tizimidagi ifodasi, ya'ni tashqi aks etishini o'rganishda ham fonetika va fonologiyaning ahamiyati katta. Grafik tizim va fonetik tizim ko'pincha bir-biriga to'g'ri kelmaydi, bu esa yozma va og'zaki nutq o'rtasida ayrim tafovutlarni keltirib chiqaradi.

Fonetikaning yozuv tizimi bilan bog'liq muammolaridan biri – tovushlarning yozuvda bir xil harf bilan ifodalanishi yoki, aksincha, bir harf bir necha tovushni bildirishi holatlaridir. Bu esa, o'z navbatida, savodxonlik va so'z talaffuzini to'g'ri rivojlantirish uchun muhim masalalardandir. Fonologiya til o'rganish va til o'rgatishda ham alohida ahamiyat kasb etadi. Chet til o'rganishda fonologik tizimning farqlari yuzaga chiqadi, bu esa chet til o'rganuvchilarning talaffuzida, so'zlarni to'g'ri o'qishida qiyinchiliklar keltirib chiqaradi. Nutq tovushlarini eshitish va to'g'ri aytish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun fonologik treninglar, maxsus mashqlar, fonetik transkripsiya va boshqa zamonaviy metodikalardan foydalaniladi. Ivan de Courtenay shunday deganki, "Fonema — bu til tizimida ma'noni farqlashga xizmat qiluvchi eng kichik birlikdir." Lingvistikada fonetika va fonologiyaning o'zaro aloqasi, o'zaro to'qnashuvi, ba'zi nuqtada ajralib, ba'zi nuqtada esa bir-birini to'ldirishi – bu doimo muhokama ostida bo'lgan va hozir ham akademik nizo va izlanishlarga sabab bo'lib kelayotgan masaladir. Fonologiyaning mustaqil fan sohasiga aylanishi XX asr boshlariga to'g'ri keladi. Bu davrda yevropa va rus lingvistika maktablari vakillari fonemalarni tilning tashkil etuvchi eng muhim birliklari sifatida alohida o'rganishni boshlab berdi. Fonemalarning ta'rifini aniqlash va uni nutqning boshqa tovush birligidan ajratib ko'rsatishda ko'plab ilmiy yondashuvlar vujudga keldi. Bu o'z navbatida fonologiyaga alohida ilmiy yo'nalish sifatida qarash imkonini berdi. Fonologik tizimlarni tahlil qilishda diqqatga loyiq jihatlardan biri – tilida tovush almashuvlari, assimillatsiya (yoki tovush o'zgarishlari) va boshqa fonologik hodisalar muhim o'rinni egallaydi.

Xususan, ayrim tillarda bir tovush boshqa tovush ta'siri ostida o'zgarishi, ba'zi hollarda esa butunlay yo'qolishi mumkin. Bu hodisalar fonologiyaning amaliy ahamiyatini oshiradi va til taraqqiyoti, shevalar, adabiy tildagi o'zgarishlarni chuqur tahlil qilishga yordam beradi. Til toplumlarida fonetika va fonologiya bir-birini to'ldiradi, ularning o'zaro ta'siri natijasida har bir tilning individual tovush xossalari, o'ziga xosligi va o'zgaruvchanligi shakllanadi. Fonetik va fonologik tafovutlarni tahlil qilib, har bir til taraqqiyotining tarixiy bosqichlarini, qanday tovushlar paydo bo'lganini yoki yo'qolganini aniqlash mumkin. Bundan tashqari, yangi paydo bo'lgan shevalar, viloyatlararo nutq tafovutlari, til aloqalarining o'ziga xos xususiyatlari aniq o'rganiladi. Zamonaviy dunyoda fonetika va fonologiya sohalari hali ko'plab ilmiy savollarga javob izlamoqda. Asosiy masalalardan biri – tovush va fonema munosabati, ularning aniqlanish me'zonlari, tovush tizimlarida yuzaga keladigan universal va milliy xususiyatlarni ajratib ko'rsatish va ularni chuqur tahlil qilish, ilmiy asosda o'rganishdan iborat. Fonologik tizimlarni tahlil qilish, zamonaviy talablarga binoan, faqatgina nazariy jihatdan emas, balki tajriba va amaliy nuqtai

nazardan ham keng qamrovli o'rganilmoqda. Fonetika va fonologiyaning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari ilmiy-tadqiqotlarning zamonaviy imkoniyatlaridan to'laqonli foydalanish, yangi texnologiyalar yordamida nutq va tovush hodisalarini chuqur o'rganish, lingvistik eksperimentlarni yo'lga qo'yishdir. Fonetika va fonologiya tilshunoslikning tovush tizimini o'rganuvchi ikki asosiy bo'limi bo'lib, ular bir-biri bilan uzviy bog'liq holda tilning shakllanishi, ishlashi va rivojlanishida katta ahamiyat kasb etadi. Ularni batafsilroq ko'rib chiqamiz: Fonetikaning tilshunoslikdagi o'rni va ahamiyati: Fonetika nutq tovushlarining hosil bo'lishi, eshitilishi va fizik xususiyatlarini o'rganadi. U quyidagi yo'nalishlarga bo'linadi: 1. Artikulyatsion fonetika-nutq tovushlarining qanday hosil bo'lishini, ya'ni nutq organlari (til, lab, tanglay, hiqildoq va boshqalar) ishtirokini o'rganadi. Masalan: b, p tovushlari lab yordamida hosil bo'ladi. t, d tovushlari til uchi orqali hosil qilinadi. 2. Akustik fonetika-tovushlarning fizik xususiyatlarini (tebranish, chastota, kuch, tembr) o'rganadi. Bu yo'nalish nutqni texnologik jihatdan tahlil qilishda muhim. 3. Perseptiv fonetika-tovushlarning inson tomonidan qanday qabul qilinishini (eshitish, farqlash) o'rganadi. Fonetikaning asosiy vazifalari: Tovushlarning to'g'ri talaffuzini o'rgatish, adabiy til me'yorlarini belgilash (orfoepiya), nutq madaniyatini shakllantirish, chet tillarni o'rganishda talaffuz asosini yaratish. Fonetikaning ahamiyati.

Fonetika bo'lmasa: to'g'ri talaffuzni o'rganish qiyin bo'ladi. Nutq tushunarsiz yoki noto'g'ri chiqishi mumkin. Tilni o'qitish samarasi pasayadi. Fonologiyaning tilshunoslikdagi o'rni va ahamiyati. Fonologiya tovushlarning til tizimidagi vazifasi, ya'ni ularning ma'no farqlashdagi rolini o'rganadi. Uning asosiy birligi — fonema. Fonema nima? Fonema — so'z ma'nosini farqlovchi eng kichik tovush birligi. Masalan: kul — gul → k va g tovushlari ma'noni o'zgartiryapti. ol — ul → o va u farqi ma'no farqini beradi. Fonologiyaning asosiy tushunchalari: 1. Fonema. Ma'no farqlovchi tovush birligi. 2. Allofon. Fonemaning turli talaffuz variantlari (lekin ma'noni o'zgartirmaydi). 3. Oppozitsiya-tovushlarning bir-biriga qarama-qarshi qo'yilishi orqali ma'no farqlanishidir. Fonologiyaning vazifalari: Fonemalar tizimini aniqlash. Tovushlar o'rtasidagi funksional farqlarni o'rganish. Tilning ichki qonuniyatlarini ochish. Yozuv tizimini ilmiy asoslash. Fonologiyaning ahamiyati. So'z ma'nolarini aniq farqlashga yordam beradi. Tilning tizimli tuzilishini tushunishga imkon beradi. Imloni (yozuv qoidalarini) ishlab chiqishda asos bo'ladi. Nutqdagi xatolarni aniqlash va tuzatishda muhim. Fonetika va fonologiyaning o'zaro bog'liqligi. Bu ikki bo'lim bir-birini to'ldiradi: Fonetika → tovushning moddiy tomonini o'rganadi (qanday eshitiladi, qanday hosil bo'ladi). Fonologiya → tovushning funksional tomonini o'rganadi (qanday ma'no farqlaydi). Oddiy qilib aytganda: Fonetika — "tovush qanday chiqadi?" Fonologiya — "tovush nima vazifa bajaradi?" Leonard Bloomfield aytganidek: "Fonetika nutq tovushlarini aniq tasvirlab bersa, fonologiya ularning til tizimidagi o'rnini belgilaydi."

Xulosa o'rnida aytish joizki, fonetika va fonologiya tilshunoslik fanining asosiy va ajralmas tarkibiy qismlaridan biridir. Ular birgalikda til tizimining mukammal tadqiqi, til taraqqiyoti, so'zning tovush va ma'no jihatidan to'liq o'rganilishi uchun mustahkam zamindir. Fonetika inson nutqi tovushlarining fizik va fiziologik xossalarini, fonologiya esa ushbu tovushlarning lingvistik tizimdagi o'zaro

munosabati, funktsiyasi va soʻz maʼnosidagi roli kabi dolzarb jihatlarni chuqur oʻrganadi. Bu ikki sohaning oʻzaro bogʻliqligi, ilmiy izlanishlar natijasi va kelajakdagi rivojlanish yoʻnalishlari til taraqqiyotida, nutq madaniyatida, lingvistik tadqiqotlarda, til oʻrgatish va oʻrganishda muhim oʻrin tutadi. Fonetika va fonologiya masalalarini har tomonlama va chuqur oʻrganish orqali tilning eng nozik sirlarini anglash, uni toʻgʻri qoʻllash va kelajak avlodga nusxasini yetkazish – har bir lingvist oldida turgan dolzarb vazifa sanaladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Iskandarova Sh., Qurbonova B. Tilshunoslik nazariyasi. Oʻquv qoʻllanma. Fargʻona.
2. Iskandarova Sh. Tilshunoslik nazariyasi. Darslik. Fargʻona, 2020.
3. Iskandarova Sh., Ganiyeva Sh. Tilshunoslik nazariyasi. Darslik. Fargʻona, 2020.
4. Abduazizov A. A. (2007). Oʻzbek tilining fonetikasi va fonologiyasi. Toshkent: 2020
5. Xoʻjiev A. (2006). Oʻzbek tilining fonetikasi. Toshkent: Sharq nashriyoti.
6. Oʻzbek tilining izohli lugʻati (2008). Toshkent: Oʻzbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
7. Rahmatullayev Sh. (1982). Hozirgi oʻzbek adabiy tili. Toshkent: Oʻqituvchi.
8. Yoʻldoshev B. (2001). Tilshunoslikka kirish. Toshkent: Oʻzbekiston Milliy universiteti.

LES EMPRUNTS LINGUISTIQUES DU FRANÇAIS A L'ARABE

Dr. BACCOUCHE RACHID

Docteur D'Etat (PHD) en langue, littérature et civilisation italienne.

Université Grenoble Alpes (UGA) France.

Enseignant-Collaborateur au Département de français (fle)

Université des langues du Monde Tachkent Ouzbékistan-

21 Mars 2026

[*rachidbaccouche@yahoo.fr*](mailto:rachidbaccouche@yahoo.fr)

Abstract: This article examines the lexical borrowings of the French language from Arabic and analyzes the historical, cultural, and linguistic factors that contributed to their integration into the French lexicon. Linguistic borrowing is presented as a natural consequence of language contact and as an important mechanism of lexical enrichment. The study traces the emergence of Arabic-origin words in French from the Middle Ages onward, highlighting the role of scientific exchange, literature, trade, and intercultural communication in the transmission of lexical items. Particular attention is paid to the assimilation of Arabic borrowings into everyday French vocabulary across various semantic fields, including gastronomy, science, clothing, commerce, and colloquial speech. The article demonstrates that more than six hundred Arabic-derived words are currently present in French, reflecting the depth of Arab-French linguistic interaction. The research concludes that Arabic has played a significant role in the historical development of

French vocabulary and continues to influence contemporary French through ongoing cultural and social contact.

Keywords: French language, Arabic borrowings, lexical borrowing, linguistic contact, etymology, French lexicon, Arabic influence, language evolution

Résumé : L'emprunt est un phénomène linguistique important dans tout contact de langues ; il constitue un des processus de la formation et de la création lexicale des lexèmes. Il est lié à l'histoire de la formation d'une langue. C'est un échange de mots entre deux langues gardant chacune leur indépendance. L'emprunt le plus fréquent est celui d'un mot étranger. Il se fait à la langue d'un peuple qui, à une époque donnée, exerce une grande influence économique, politique et culturelle sur les autres peuples. C'est le cas des mots italiens au XVI siècle. L'Italie ayant devancé la France dans plusieurs domaines des arts, de la science et de l'économie. L'apparition des premiers mots arabes en français et le brassage entre les dialectes arabe/français remonte à l'époque du Moyen Âge à travers la science, puis la littérature.

Introduction

La langue française est connue pour sa popularité. Elle est quasi présente sur tous les continents. Elle comporte une multitude de mots et d'expressions empruntées, issus de plusieurs cultures à travers le monde. L'existence de mots arabes en français ne devrait pas surprendre.

La langue de Molière fait partie du Top 5 des langues les plus parlées au monde. Elle copartage avec l'arabe la cinquième place dans ce classement. Mais cette cohabitation du français et de l'arabe ne peut se résumer en place dans le classement. Ces deux langues ont en commun plusieurs mots et expressions.

L'arabe a une place de choix dans le vocabulaire français. Nous allons découvrir ces mots d'origine arabe que nous utilisons au quotidien lorsque nous nous exprimons.

Les mots arabes sont estimés à plus de **600** ; ils sont présents dans le vocabulaire gastronomique et vestimentaire mais aussi de la science, du divertissement, de la cuisine ou la vie quotidienne, etc. Souvent via l'espagnol ou l'italien, ils témoignent ainsi de siècles d'échanges culturels, scientifiques et surtout commerciaux. La mer méditerranée était devenue un passage obligé durant la '**Guerre de course**', des traités appelés '**Capitulations**' étaient rédigés en langue **franque** (*lingua franca*) afin de permettre la libre navigation aux vaisseaux hollandais espagnols anglais portugais turcs.

Face à tous ceux qui s'entêtent à défendre la '*pureté du français*', les peuples qui sont passés par le territoire de la France sont abondants.

L'ASSIMILATION DES EMPRUNTS

L'influence de la langue arabe sur le français et les langues occidentales en général, est le fruit de la domination linguistique de la culture arabophone dans de nombreux domaines, et ce, jusqu'au VIIIe-ième siècle.

L'Espagne musulmane *Al Andalus*, apportera son lot de vocabulaire au français.

Le sud de la France et la péninsule ibérique ont été sous domination musulmane jusqu'en 1492.

Selon Corbeil qui confirme la définition de Dubois ;

‘(On utilise le terme emprunt pour designer globalement tout phénomène de passage d’un mot d’une langue dite langue source dans une autre langue, dite emprunteuse) ‘.

Une autre définition selon Louis Deroy [p.18] ;

‘Une forme d’expression qu’une communauté linguistique recoit d’une autre communauté.

Safia Rahel exprime sa vision pour l’emprunt et accorde une grande importance à la relation qu’elle établit avec les interférences.

Pour elle ; *‘ L’emprunt et les interférences sont deux faits langagiers qui fonctionnent ensembles dans tout acte de contact de langues’* [p.30].

Le sort des mots empruntés par le français est varié, certains restent à la surface c’est-à-dire peu utilisés, on les appelle (*xénisme*, du grec *zenos* ‘étrangers’) et d’autres sont employés par tous les locuteurs.

Nous pouvons considérer que tout contact culturel prolonge avec des locuteurs d’un pays qui jouit d’un certain pouvoir politique ou de prestige dans un certain domaine donne, conduit à des emprunts au vocabulaire de la langue de ce pays ; c’est le résultat de contact permanent entre deux langues de deux communautés.

Dans le domaine de la littérature, l’Orient a été souvent perçu comme un monde exotique attirant l’attention des occidentaux. C’est grâce à la traduction de certains de ses livres comme *Les milles et une nuit* à partir du XVIII -ème siècle. Tout le merveilleux de l’Orient de rêve sera si considérable que l’ensemble du monde des arts s’en trouvera renouvelé [Walter et Barak, 2006, p.70].

Ces traductions ont influence de grands auteurs français comme Montesquieu [*Les lettres persanes*, 1721] ou Victor Hugo [*Les orientales*, 1828], Walter et Barak, 2006 ; P.69].

La langue arabe a aussi été l’intermédiaire entre d’autres langues et l’Occident.

Un exemple clair, ce sont les chiffres occidentaux qui ont toujours étaient appelés (arabes/ chiffres arabes) mais dont l’origine est (indo/arabe), [Bertrand, 2011 ;70].

LES MOTS FRANÇAIS D’ORIGINE ARABE D’USAGE AU QUOTIDIEN

Quel est le Point commun entre ces mots si différents...*Café, chiffre, jupe, bougie, cafard, épinard, magasin, couscous, aubergine, abricot, curcuma, sofa, lascar, maboul, hammam, toubib*, etc. Ils sont tous issus de la langue arabe.

Ils sont parvenus à intégrer la langue française même si l’arabe n’est pas toujours l’origine première de ces mots. Il faut voir ici aussi, une raison de plus pour apprendre l’arabe.

LE BRASSAGE LINGUISTIQUE ARABO-FRANCAIS

Zéro

Inspire du terme italien (zéro, la forme évoluée de ‘*zefiro*’) qui découle du latin ‘*zephirum*’ est dérivé du terme arabe ‘*sifr*’ à l’origine du mot ‘chiffre’

Algèbre

Vient du latin médiéval ‘*algebra*’, dérive du mot arabe ‘*al jabr*’.

Algorithme

Vient du latin médiéval '*algorithmus* m résultant d'une déformation de 'Al-Khwarizmi, mathématicien perse m du grec '*arithmos*' nombre'.

Gastronomie

Les mots arabes ont une présence assez marquée dans le lexique gastronomique

Abricot

Vient de l'arabe '*al-barquq*'

Alcool

De l'arabe '*al-khol*' poudre d'antimoine utilisée comme collyre et deviendra toute substance résultant d'un processus de distillation.

Artichaut

Dérive de '*karshuf*' en arabe

Epinard

Terme dérive du mot arabe andalou '*isbanikh*', du latin '*spinachium*' et de l'arabe oriental '*isfinaj*'.

Café

Vient du terme arabe '*qahwa*', ce qui stimule/excite'.

Couscous

De l'arabe *Kuskus*.

Méchoui

'De l'arabe '*mashoui*', ce qui a été rôti ou grille au feu.

Sucre

Est inspire du mot italien '*zuccherò*', dérivé de l'arabe '*sukkar*'

Sirop

'*Sharab*', boisson, du latin '*siropus*'.

Curcuma

'*kurkum*' en arabe, safran.

Orange

Le mot 'orange' prend ses racines dans l'arabe '*naranj*' (lui-même importe du persan *narang*) et s'immisce dans le vocabulaire espagnol '*naranja*', du portugais '*larandja*' et enfin de l'italien '*arancia*'.

A savoir aussi, que l'orange est originaire de la Chine et fut introduite dans le reste du monde par des navigateurs portugais. Ainsi, la locution 'orange' signifiait autrefois.... Le Portugal...

Zenith

Désigne le point du ciel situé à la verticale au-dessus de l'observateur, la '*voie au-dessus de la tête*' [samt *ar-ra's* en arabe', qui signifie 'chemin' en arabe pour devenir '*zemt*', puis *zenith* et enfin *zenith* avant d'entrer dans le vocabulaire au XIVe siècle.

Echecs

Du terme arabe persan '*shah*' qui signifie '*Le roi est mort*' et tiré de l'expression '*shah mat*' le roi est mort.

Bougie

Autrefois, la ville de Bejaia en Algérie s'appelait '*Bougie*' et était réputée pour la qualité de sa chandelle faite à base de cire d'abeille.

Il est entre dans la langue française depuis huit siècles.

Jupe

Ce terme est inspiré de l'italien *giubba*, dérive de l'arabe *jubba*.

Sarouel

Vient du mot arabe *seroual* qui désigne un pantalon avec des extrémités fermées au niveau des chevilles.

Coton

Ce mot est inspiré du terme espagnol *algodon*, dérive de l'arabe *qutun*.

Babouche

Vient du mot arabe *papusch* qui désigne la chaussure.

Magasin

En arabe *makhazin*, signifie entrepôt ou bureau. Devenu au fil du temps *mahazin* puis magasin et enfin en anglais *magazine*.

Clebs

Argot français *clebs* et *clébard*, désignent le chien de compagnie.

kilab en arabe, pluriel *kelb* *chien* en arabe classique, et prend *s* en français au singulier et au pluriel.

Toubib

De l'arabe *tabib*, désigne un médecin.

AUTRES EXPRESSIONS D'ORIGINE ARABE

Elles sont utilisées dans le dialecte français

Kif-kif

Utilisée à l'oral pour dire *pareil, similaire*, dérive de l'arabe *kayf* [comment], pour prendre des nouvelles de quelqu'un sous forme de civilité.

Rentrer au bled

Très populaire auprès *des jeunes*

Rentrer chez soi, dans son appartement, sa cite. *Bled* du mot *Balad*, correspond au mot village dans le dialecte arabe.

Faire le Caid

Se traduit par *faire le dur*, en arabe, désigne un chef, un commandant.

Kiffer

Tantôt orthographe *kaif* ou *kayf*, le mot *kiffer* est issu du maghrébin *kef* qui désigne le plaisir, la détente, un état de béatitude. Il sert également à désigner le plaisir procuré par la consommation de chanvre indien, le *haschich*.

Mais aujourd'hui, on parle d'une situation *kiffante*, ou de *surkiffer* quelqu'un ou quelque chose.

A ne pas confondre *kiffer* avec l'adjectif *kif-kif* qui signifie *comme comme* en langue arabe.

Hagra [faire la hagra]

Signifie mépriser, humilier, faire une injustice, ou mener la vie dure à quelqu'un.

De l'arabe (*Hogra*, dérive de la racine *hqr*).

Faire le belek

Dérive de l'arabe *belec*

Forme de rappel a l'ordre, ' *prend garde, fais gaffe, fais attention* ' dans un langage familial.

Conclusion

Les peuples qui sont passés par le territoire de la France sont abondants. La langue française dans le domaine lexical évolue inlassablement depuis plus d'un millénaire.

'La langue française est à la base une langue romane, une langue qui provient du latin mais qui s'est enrichi pendant plus de mille ans d'histoire, au fil des rencontres entre les peuples, par de nouveaux mots empruntés, assimilés ou créés par des locuteurs qui avaient besoin de nommer les réalités de la vie'.

[Bertrand, 2011 ; 75].

Avec plus de 600 mots arabes dans la langue française, l'influence de l'arabe sur la langue de Molière, ne saurait être contestée.

De plus, L'étude du monde arabophone est forte intéressante puisqu'elle nous permet de le découvrir ; mais aussi, elle nous offre la possibilité de répondre à ce besoin d'une manière philologique.

Cette influence ne cesse de s'étendre avec le brassage culturel résultant de la forte représentativité de la communauté maghrébine en France.

Auriez -vous pu imaginer que vous parliez l'arabe au quotidien.... Sans vous l'apercevoir.

Voilà tout dit ou presque afin de faire voir dans cette étude exhaustive, l'étroite relation existante entre la langue française et la langue arabe au niveau lexical.

Ces mots arabes nous ramènent forcément sans équivoque à l'évidence.

Bibliographie :

Timeskova, LN. *Exercices de lexicologie*/, 1971.

Guirand, P, *Les mots étrangers*/Paris, 1971.

Picoche, *Structures sémantiques du lexique français*/ Paris,1995.

Lehman, A. *Introduction à la lexicologie sémantique et morphologie*/F. Merint-Berthet, Paris,1998.

Tchesmovitch, E. *Lexicologie française*, 1981.

Ouvrages et articles

Rahal Assalah, Safia, *Plurilinguisme et migration* (2004), Editions L'Harmattan op.cit., p.104/177/.

Dubois et al, *Dictionnaire de la linguistique*, Paris, Larousse, p.177.

R.A, Robin, Traduction de Simone Delisole et Paul Guinare, *Linguistique générale, une introduction*, Librairie Armand Colin, 103 bd St Michel, Paris 5, p.288.

O'ZBEK TABRIK VA TILAKLARIDA MILLIY MENTALITETNING AKS ETISHI

Ernazarova Nargiza Xidirovna

O'zDJTU, katta o'qituvchi

Tel.: +998 93 554 72 08

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek xalqining milliy mentaliteti va qadriyatlarini tabrik va tilak nutqlari misolida lingvokulturologik jihatdan tahlil qilinadi.

Tabrik nutqlari marosim nutqining muhim turi sifatida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish bilan birga, xalqning tarixiy tajribasi, ma'naviy qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim kommunikativ vosita sifatida talqin etiladi. Tadqiqot davomida kattalarga hurmat, oilaviy qadriyatlar, diniy e'tiqod va ma'naviy boylik tushunchalarining nutqiy formulalar orqali ifodalanish mexanizmlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: tabrik nutqi, milliy mentalitet, nutqiy formulalar, qadriyatlar, oila, hurmat, diniy leksika, metafora.

Abstract. This article examines the national mentality and cultural values of the Uzbek people through the analysis of congratulatory and well-wishing discourse from linguocultural perspectives. As a form of ritual speech, congratulatory expressions not only regulate social interaction but also reflect historical experience, spiritual values, and worldview of the society. The study explores how respect for elders, family values, religious beliefs, and the concept of spiritual wealth are expressed through stable speech formulas.

Keywords: congratulatory discourse, national mentality, speech formulas, values, family, respect, religious vocabulary, metaphor.

Аннотация. В данной статье национальный менталитет и ценности узбекского народа рассматриваются на материале поздравительных и пожелательных речевых актов с лингвокультурологической точек зрения. Поздравительные тексты анализируются как важный вид ритуальной речи, который не только регулирует социальные отношения, но и отражает исторический опыт, духовные ценности и мировоззрение общества. В работе исследуются способы выражения уважения к старшим, семейных ценностей, религиозных убеждений и духовного богатства через устойчивые речевые формулы.

Ключевые слова: поздравительная речь, национальный менталитет, речевые формулы, ценности, семья, уважение, религиозная лексика, метафора.

Kirish. Har bir xalqning milliy o'ziga xosligi, avvalo, uning tilida, xususan, kundalik nutqiy amaliyotida yaqqol namoyon bo'ladi. Tabrik va tilak nutqlari ana shunday kommunikativ birliklar qatoriga kirib, ular nafaqat ijtimoiy muloqotni tartibga soluvchi vosita, balki xalqning tarixiy tajribasi, ma'naviy qadriyatlari va dunyoqarashini mujassam etuvchi lingvokulturologik hodisa sifatida e'tirof etiladi. Zamonaviy tilshunoslikda bunday birliklar "nutqiy formulalar" yoki "stereotip iboralar" sifatida talqin qilinadi, biroq ularning mazmuni oddiy til birliklari doirasidan ancha kengdir. O'zbek tabrik nutqlari o'zining boy semantik tarkibi, emotsional-ekspressivligi va madaniy kodlanganligi bilan ajralib turadi. Ularda kattalarga hurmat, oilaviy qadriyatlar, diniy e'tiqod, mehr-oqibat va sabr-toqat kabi asosiy tushunchalar barqaror nutq modellari orqali ifodalanadi.

O'zbek mentalitatining asosiy xususiyatlari va ularning tabriklardagi ifodalanishi.

Kattalarni ulug'lash va hurmat madaniyati. O'zbek jamiyatida yoshlar kattalarni chuqur hurmat qiladi. Bu mentalitet xususiyati tabriklarda yaqqol ko'zga tashlanadi. Kattalar yoshlarga murojaat qilganda odatda ko'proq erkin va iliq ifodalardan foydalanishsa, yoshlar kattalar oldida rasmiy va hurmatli shakllarni afzal ko'radi. Masalan: "Biz uchun qadrlı bo'lgan aziz otajon! Tug'ilgan kuningiz muborak

bo'lsin! Sizni tavallud ayyomingiz bilan tabriklab, Sizga dunyodagi barcha eng ezgu tilaklarimizni baxshida qilamiz! Siz bizning **suyangan tog'imiz va xayotimiz tirgagisiz!** Sizga **mustaxkam sog'lik, omad, baxt va xayotingiz quvonchli onlarga to'la bo'lishini** tilab qolamiz! Barcha kunlaringiz xayrli bo'lsin, g'alaba nashidasi Sizga yor bo'lsin, xonadonimiz to'ri doimo Sizniki bo'lib qolsin! Ayyomingiz muborak bo'lsin!"; "Aziz dadajon! Sizni tug'ilgan kuningiz bilan tabriklab, Sizga **mustaxkam sog'lik, boqiy umr, barcha rejalashtirgan ishlaringizda omad** tilab qolamiz! Labingizdan tabassum arimasin! **Bizni ko'tarib voyaga yetkazgan kuchli va mexribon qo'llaringiz** aslo dard ko'rmasin! Beg'ubor qalbingiz xech qachon dard chekmasin. Ko'zlaringiz har doim quvonchdan porlasin! Tavallud kuningiz muborak bo'lsin!"

Har ikkala nutqda ota siymosi markaziy o'rinni egallaydi. O'zbek jamiyatida ota - oilaning boshlig'i, tayanchi va ma'naviy ustuni sifatida qaraladi. "suyangan tog'imiz" va "hayotimiz tirgagi" kabi metaforalar ota obrazini mustahkamlik, himoya va barqarorlik timsoli sifatida tasvirlaydi. Bu esa an'anaviy patriarxal oilaviy tuzilmaning til vositasida ifodalanishidir. Ikkinchi nutqda esa "bizni ko'tarib voyaga yetkazgan qo'llar" iborasi orqali ota mehnati, fidoyiligi va tarbiyadagi o'rni ulug'lanadi. Bu o'zbek milliy ongida ota-onaga bo'lgan hurmat va minnatdorlik tuyg'usining kuchliligini ko'rsatadi.

Diniy-ma'naviy ruh va Allohga tavakkul

O'zbek xalqi ko'p hollarda islomiy qadriyatlarni o'z tilaklarda keng aks ettiradi. Bu holat o'zbeklar dunyoqarashida taqdirga ishonch va Yaratganga suyanish kuchli ekanligini ko'rsatadi: "Assalomu alaykum mehri daryo, yuzlari nurli shirin so'z Umida opajonim. Shukrona kuningiz muborak bo'lsin! Sizga **Allohdan** uzoq umr, mustahkam sog'lik, xonadoningizga quvonchu- totuvlik, dasturxoningizga fayzu baraka ato etishini tilab qolamiz...; "Assalomu aleykum mening mexribonim mening Sultonim mening Begim Mirsaid aka. Bugun sizni shukrona kuningiz muborak 36 yoshingiz bilan chin yurakdan tabriklaymiz! **Iloxim** 100 yoshlarga kirib yuring..." [4]

Matnlarda diniy mazmunga ega birliklar "Allohdan ... ato etishini tilab qolamiz", "Ilohim 100 yoshlarga kirib yuring", "Shukrona kuningiz muborak" markaziy o'rin egallaydi. Bu birliklar o'zbek nutq madaniyatida keng qo'llaniladigan duo formulalari bo'lib, ular orqali inson istaklari ilohiy iroda bilan bog'lanadi. Bu holat diniy dunyoqarashning kundalik kommunikatsiyada faol ishtirok etishini ko'rsatadi. Diniy iboralar kommunikativ ta'sirni kuchaytiruvchi pragmatik vosita sifatida xizmat qiladi.

Oila va farzand qadriyati

O'zbek madaniyatida oila va farzand eng muqaddas qadriyatlar qatorida turadi. Shuning uchun to'y, farzand ko'rish, beshik to'yi kabi tantanalarda aytiluvchi tabriklar alohida emotsional yuk kasb etadi: "Bizning sevimli bolalarimiz! Bugun hayotingizdagi eng muhim kunlardan biri. Bugun sizning oilangizning tug'ilgan kuni. Siz hozir juda boysiz. Sizning boyligingiz esa **mehribon qalbingizdadir**. O'z **xazinangizni** ko'p yillar davomida saqlang, hislaringizni yo'qotmang. Va bunda sizga **o'zaro hurmat, muloyimlik va sabr-toqat** yordam beradi. Baxtli va sevimli bo'ling." [5]

Matnda o'zbek nutq madaniyatiga xos quyidagi birliklar mavjud bo'lib, ular "mehribon qalb"- insonning ichki pokligi va samimiyligini ifodalovchi metafora, "xazina" - ma'naviy qadriyatlarni moddiy boylikka qiyoslash, "o'zaro hurmat, muloyimlik, sabr-toqat" - oilaviy munosabatlarning asosiy axloqiy kategoriyalaridir.

Bu birliklar o'zbek xalqining mentalitetida oilaviy barqarorlikni ta'minlovchi asosiy qadriyatlar sifatida shakllangan.

Xulosa

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'zbek tabrik va tilak nutqlari ko'p qatlamli lingvokulturologik tizimni tashkil etadi. Ularda milliy mentalitetning asosiy komponentlari - kattalarga hurmat, oilaparvarlik, diniy e'tiqod va ma'naviy boylik tushunchalari barqaror nutqiy formulalar orqali ifodalanadi. Tabrik matnlarida qo'llanilgan metaforalar, duo shakllari va stereotip iboralar nafaqat estetik funksiyani bajaradi, balki kuchli pragmatik ta'sir vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Ular orqali ijtimoiy munosabatlar mustahkamlanadi, axloqiy me'yorlar uzatiladi va milliy qadriyatlar avloddan avlodga yetkaziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. V. A. Maslova. Lingvokulturologiya. - Moskva: Akademiya, 2001.
2. Sh. Safarov. Pragmalingvistika. - Toshkent: Fan, 2008.
3. N. Mahmudov. Til va madaniyat. - Toshkent: Fan, 2010.

ZOONIMLARNING VERBALIZATSIYASI VA LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Fozilov Mirvoxid Mirsultonovich
Guliston davlat pedagogika instituti
katta o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada zoonimlarning verbalizatsiyasi hamda ularning lingvomadaniy xususiyatlari zamonaviy tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida zoonimlarning semantik, kognitiv va funksional jihatlari yoritilib, ularning badiiy matndagi o'рни aniqlanadi. Shuningdek, turli tillarda zoonimlarning ifodalanishi va madaniy konnotatsiyalari qiyosiy asosda o'rganiladi. Tadqiqot natijalari zoonimlarning til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: zoonim, verbalizatsiya, lingvomadaniyat, semantika, kognitiv tahlil, metafora, obrazlilik

Аннотация. В статье рассматриваются процессы вербализации зоонимов и их лингвокультурные особенности. Анализируются семантические, когнитивные и функциональные аспекты зоонимов, а также их роль в художественном тексте. Особое внимание уделяется межкультурным различиям в интерпретации зоонимов.

Ключевые слова: зооним, вербализация, лингвокультура, семантика, когнитивный анализ

Annotation. This article explores the verbalization of zoonyms and their linguocultural features from the perspective of modern linguistics. It examines

semantic, cognitive, and functional aspects of zoonyms and their role in literary texts. The study also highlights cross-cultural differences in zoonym interpretation.

Keywords: zoonym, verbalization, linguoculture, semantics, cognitive analysis

Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini o'rganishda ularning nafaqat formal, balki semantik va lingvomadaniy jihatlarini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan zoonimlar – hayvon nomlarini ifodalovchi leksik birliklar – alohida e'tiborga loyiqdir.

Zoonimlar til tizimida oddiy nominativ birlik sifatida emas, balki murakkab semantik va madaniy yuklamaga ega bo'lgan vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular orqali inson xarakteri, xulq-atvori va ijtimoiy munosabatlar obrazli ifodalanadi[4].

Mazkur maqolaning maqsadi zoonimlarning verbalizatsiyasi hamda ularning lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Zoonimlarning semantik xususiyatlari

Zoonimlar tilning leksik tizimida muhim o'rin egallaydi va ko'p qatlamli semantik tuzilishga ega. Ular ikki asosiy ma'no qatlamiga ega:

Denotativ ma'no – hayvonning bevosita nomi Konnotativ ma'no – obrazli, qo'shimcha ma'no Masalan:

bo'ri – yirtqich hayvon (denotativ), yovuz yoki mustaqil shaxs (konnotativ) it – uy hayvoni (denotativ), sadoqat timsoli (konnotativ)

Bu holat zoonimlarning til va tafakkur bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi[5].

Kognitiv yondashuv va zoonimlar

Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan zoonimlar inson ongida shakllangan konseptlar bilan bog'liq. Har bir zoonim ma'lum bir mental modelni ifodalaydi.

Masalan, "tulki" konsepti quyidagi belgilar bilan xarakterlanadi: ayyorlik chaqqonlik hiylakorlik

Bu belgilar turli tillarda o'xshash tarzda namoyon bo'ladi, bu esa zoonimlarning qisman universalligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, ayrim zoonimlar milliy xususiyatga ega bo'lib, ular madaniyatga bog'liq holda turlicha talqin qilinadi.

Zoonimlarning verbalizatsiya jarayoni

Verbalizatsiya – bu tushunchaning til orqali ifodalanishidir.

Zoonimlar quyidagi shakllarda verbalizatsiyalanadi:

Nominativ shakl

(hayvonning o'zini ifodalaydi)

Metaforik shakl

(inson sifatini ifodalaydi)

Ramziy shakl

(abstrakt tushunchani bildiradi)

Antropomorfik shakl

(hayvonlarga insoniy xususiyat beriladi)

Ayniqsa, badiiy matnlarda zoonimlar antropomorfizm orqali keng qo'llanadi va bu usul matnning obrazlilikini oshiradi[1].

Lingvomadaniy xususiyatlar

Zoonimlar har bir xalqning madaniy qarashlari bilan uzviy bogʻliq. Har bir tilda hayvonlarga nisbatan oʻziga xos semantik yuklama mavjud:

Oʻzbek madaniyatida ot – sadoqat va yaqinlik timsoli Ingliz tilida tulki – ayyorlik ramzi

Rus tilida ayiq – kuch va qoʻlqam belgisi

Bu farqlar tarjima jarayonida muhim rol oʻynaydi. Tarjimon zoonimning nafaqat lugʻaviy, balki madaniy maʼnosini ham hisobga olishi zarur.

Zoonimlarning badiiy funksiyasi

Zoonimlar badiiy matnda quyidagi vazifalarni bajaradi:

obraz yaratish

qahramon xarakterini ochish emotsional taʼsirni kuchaytirish muallif gʻoyasini ifodalash

Masalan, “boʻri” obrazi orqali xavf, erkinlik yoki yolgʻizlik tushunchalari ifodalanishi mumkin.

Zoonimlar murakkab lingvistik birlik boʻlib, ular til, tafakkur va madaniyatning oʻzaro bogʻliqligini aks ettiradi. Ularning verbalizatsiyasi turli semantik va kognitiv jarayonlar orqali amalga oshadi.

Tadqiqot shuni koʻrsatadiki, zoonimlar badiiy matnda muhim stilistik vosita boʻlib, ularni toʻgʻri talqin qilish va tarjima qilish uchun lingvomadaniy yondashuv zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Thompson E.S. Wild Animals I Have Known. – New York: Scribner, 1898. – 358 p.
2. Nida E.A. Language and Culture: Contexts in Translating. – Shanghai: Shanghai Foreign Language Education Press, 2001. – 191 p.
3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). – М.: Высшая школа, 1990. – 253 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
5. Виноградов В.В. Лексикология и перевод. – М.: Наука, 1978. – 312 с.
6. Рахматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – 680 б.

LISONIY BIRLIKLARNING SHAKL VA MAZMUN MUNOSABATI

Abdurazzoqov Eldor Gʻofirjonovich

Namangan davlat universiteti dotsenti

Email: kontrol_07@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada lisoniy birliklarning shakl va mazmun munosabatini uchta nazariy paradigma – substansial, relatsion va konstruktiv yondashuvlar doirasida alohida modellar sifatida ajratgan holda tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: shakl-mazmun dixotomiyasi, substansial yondashuv, relatsion semantika, konstruktiv maʼno modeli, kognitiv-diskursiv asos, semantik invariant, semiosfera.

Аннотация. В данной статье отношение формы и содержания языковых единиц анализируется как отдельные модели в рамках трёх теоретических парадигма – субстанционального, реляционного и конструктивного подходов.

Ключевые слова: дихотомия формы и содержания, субстанциональный подход, реляционная семантика, конструктивная модель значения, когнитивно-дискурсивная основа, семантический инвариант, семиосфера.

Abstract. This article analyzes the relationship between form and content of linguistic units by distinguishing them as separate models within three theoretical paradigms—substantial, relational, and constructive approaches.

Keywords: form–meaning dichotomy, substantial approach, relational semantics, constructivist model of meaning, cognitive–discursive framework, semantic invariant, semiosphere.

Lisoniy birliklarning shakl va mazmun munosabati tilshunoslik ilmining markaziy masalalaridan biri sifatida qaralib, u asosan semantik, strukturaviy va funksional talqinlar doirasida rivojlangan. Biroq mazkur munosabatning tub mohiyati lisoniy belgining mavjudlik tartibi hamda shakl va mazmunning shu tartibdagi ontologik maqomi bilan uzviy bog'liqdir. Ushbu ontologik asos til nazariyasining umumiy metodologik yo'nalishini shakllantiradi hamda ma'no, referensiya va tafakkur o'rtasidagi bog'lanishni talqin etishda tayanch nuqta vazifasini bajaradi.

Zamonaviy tilshunoslikda shakl va mazmun muammosi yangi konseptual doirada kengayib, til faqat belgilar tizimi emas, balki inson ongida, ijtimoiy muhitda va madaniy tajriba doirasida faoliyat yurituvchi semantik mexanizm sifatida talqin etila boshladi [6, 9–12]. Shu asosda shakl va mazmunning ontologik maqomini aniqlash til birligining mohiyatini tasniflash bilan cheklanmay, uning mavjudlik mohiyatini, ma'noning qanday tashkil topishi va amal qilishini nazariy jihatdan asoslashga qaratildi [9, 131–133].

Ushbu maqolada shakl va mazmun munosabatini uchta nazariy paradigma – substansial, relatsion va konstruktiv yondashuvlar doirasida alohida modellar sifatida ajratgan holda tahlil qilishni lozim deb bildik.

Relatsion yondashuv sinonimiya, semantik qarama-qarshilik va leksik maydon doirasidagi farqlanish mexanizmlarini izohlashda yuqori metodologik samaradorlikni namoyon etadi. Biroq ayni model ma'noning kognitiv tajriba va madaniy bilimlar bilan bog'liq qatlamlarini cheklangan darajada qamrab olishi sababli real diskurs sharoitida ma'noning shakllanish jarayonini izohlash qo'shimcha nazariy yondashuvlarni talab qiladi.

Konstruktiv model doirasida olib borilgan tahlil ma'noning ontologik jihatdan jarayonli va yaratuvchan xususiyatga ega ekanini ko'rsatadi. Ushbu yondashuvda ma'no inson tafakkuri, madaniy tajriba va ijtimoiy-diskursiv amaliyotlar jarayonida shakllanadigan dinamik hodisa sifatida talqin qilinadi. Mazkur pozitsiya tilni kognitiv va madaniy jihatdan qayta tashkil etuvchi mexanizm sifatida tushunishga asoslanadi.

Konstruktiv yondashuvning nazariy poydevori Vilgelm fon Humboldt qarashlarida shakllangan bo'lib, unga ko'ra, til inson tafakkurini shakllantiradi va borliqni idrok etish jarayonida faol ishtirok etadi. Shu sababli ma'no tashqi reallikdan bevosita olinmaydi, balki til orqali konstruksiya qilinadi [5, 245–247]. Ushbu g'oya

keyinchalik Edvard Sapir va Benjamin Li Vorf tomonidan ishlab chiqilgan til-tafakkur munosabati konsepsiyalarida izchil rivojlantirilgan [13, 212–214].

Psixolingvistik yo'nalishda konstruktiv model Lev S. Vigotskiy qarashlari bilan mustahkamlanadi. Vigotskiy tilni tafakkur va ijtimoiy tajriba o'rtasidagi asosiy vositachi sifatida talqin qilib, ma'noning inson ongida ijtimoiy muloqot va madaniy faoliyat jarayonida shakllanishini asoslab beradi. Bu yondashuvda ma'no individual ong mahsuli bo'lish bilan birga, ijtimoiy va madaniy tajribaga tayangan holda vujudga keladigan intersub'yektiv hodisa sifatida qaraladi [14, 248–252].

Kognitiv semantika doirasida konstruktiv model J. Lakoff va M. Johnson tomonidan ilgari surilgan konseptual metafora nazariyasida o'zining empirik ifodasini topadi. Ushbu nazariyaga ko'ra, abstrakt ma'nolar insonning jismoniy tajribasi va madaniy konseptuallashish asosida metaforik yo'l bilan shakllanadi. Natijada, ma'no real obyektlarga bevosita bog'liq bo'lmay, balki inson tajribasining konseptual qayta ishlanishi mahsuli sifatida namoyon bo'ladi [8, 3–6].

Madaniy-semiotik yo'nalishda konstruktiv model Yuriy Lotman tomonidan ishlab chiqilgan semiosfera konsepsiyasi bilan boyitildi. Lotmanga ko'ra, til va ma'no individual belgilar yig'indisi emas, balki madaniy kodlar, tarixiy kontekstlar va diskursiv amaliyotlar orqali doimiy ravishda qayta tashkil etilib boradigan ochiq tizimdir. Shu bois, ma'no barqaror ontologik mohiyat emas, balki madaniy muhitda shakllanadigan va yangilanadigan jarayon sifatida tushuniladi [9, 21–27].

Masalan, o'zbek tilida *yo'l* leksemasi substansial yoki relatsion talqin doirasida jismoniy harakat makonini bildiruvchi birlik sifatida tavsiflanishi mumkin. Biroq turli diskurslarda ushbu birlik abstrakt va madaniy jihatdan konstruksiya qilingan ma'nolarda namoyon bo'ladi: *hayot yo'li*, *ilm yo'li*, *to'g'ri yo'ldan chiqmoq*. Bu holatlarda *yo'l* leksemasi bevosita tashqi referentga emas, balki inson tajribasi va madaniy bilimlar asosida shakllangan konseptual metaforalarga tayangan holda talqin qilinadi. Natijada ma'no obyektga emas, balki tafakkur jarayonida tashkil topgan konseptual modelga asoslanadi. Mazkur semantik mexanizm boshqa leksik birliklar misolida ham muntazam kuzatiladi. Jumladan, *og'ir* leksemasining qo'llanilishida ham konstruktiv mexanizm yaqqol namoyon bo'ladi. *Og'ir yuk* birikmasida mazkur sifat jismoniy vazn xususiyatini ifodalasa, *og'ir kunlar*, *og'ir vaziyat* kabi birikmalarda u psixologik va ijtimoiy tajribaga tayangan baholovchi ma'noni anglatadi. Bunday holatlarda ma'no tashqi obyektning bevosita xususiyati sifatida yoki faqat til tizimidagi qarama-qarshiliklar orqali izohlanmaydi, balki nutqiy vaziyatda sub'yektiv idrok va madaniy konvensiyalar bilan o'zaro bog'liq holda aktual mazmun kasb etadi. Natijada *og'ir* leksemasining baholovchi ma'nosi jismoniy tajribaga bilvosita tayangan holda, kontekstual qo'llanish jarayonida shakllanadi.

Konstruktiv model doirasida ma'no ijtimoiy-madaniy tajriba va ramziy konvensiyalar tizimi bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Bu holat ramziy birliklarning semantik talqinida yanada ravshanlashadi. Masalan, *oq* rang o'zbek tilida fizik rang sifatida neytral birlik bo'lishi mumkin, biroq *oq yo'l*, *oq ko'ngil* kabi birikmalarda u axloqiy va ijtimoiy bahoni ifodalovchi ramziy birlikka aylanadi. Bunday semantik kengayish rangning fizik xususiyatidan bevosita kelib chiqmaydi, biroq aynan shu substansial tajribaga tayangan holda, madaniy qadriyatlar tizimida

qayta talqin qilinishi natijasida shakllanadi. Shu jihatdan, bu yerda ma'no barqaror ontologik birlik sifatida emas, balki substansial tajriba va madaniy talqin o'rtasidagi uzviy bog'liqlikda vujudga keladigan konstruktiv hodisa sifatida talqin qilinadi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, konstruktiv model metaforik kengayishlar, baholovchi birliklar va ramziy semantik ko'chishlarni izohlashda yuqori izohlash quvvatiga ega. Shu bilan birga, tahlil natijalari ushbu yondashuv doirasida semantik barqarorlik masalasi nisbiyligicha qolishini ham ko'rsatdi: ma'no diskursga kuchli bog'langani sari uning doimiy yadrosini aniqlash murakkablashadi. Shu sababli konstruktiv model ma'noning jarayonli tabiatini ochib berishda samarali bo'lsa-da, barqaror semantik mezonlarni belgilash uchun boshqa ontologik yondashuvlar bilan uyg'un holda qo'llanishni talab etadi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot shakl va mazmun munosabatini tilshunoslikda keng qo'llanib kelayotgan strukturaviy va semantik talqinlar doirasida emas, lisoniy belgining mavjudlik asoslari bilan bog'liq ontologik masala sifatida ko'rib chiqish imkonini berdi. Shakl va mazmun munosabati til tizimida referensial-konseptual tayanch, sistemaviy farqlanish hamda madaniy-diskursiv shakllanishning uzviy uyg'unligi orqali namoyon bo'ladi. Bu qatlamlar bir-birini inkor etmaydi, aksincha, lisoniy faoliyat jarayonida o'zaro tutashgan holda amal qiladi. Shu jihatdan shakl va mazmunni mutlaq barqaror birliklar sifatida ham, sof nisbiy munosabatlar doirasida ham talqin etish ularning ko'pqatlamli ontologik tabiatini va ichki murakkabligini to'liq ochib bera olmaydi. Tadqiqot doirasida ilgari surilgan ko'p darajali ontologik yondashuv shakl va mazmun munosabatini barqarorlik va o'zgaruvchanlik, referensiya va tizim, kognitiv tajriba va diskursiv amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikda talqin qiladi. Shu ma'noda, ushbu yondashuv semantik invariant, sinonimiya hamda shakl-mazmun asimmetriyasi kabi hodisalarni tahlil qilishda metodologik jihatdan mos nazariy asos sifatida qaralishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Aristotle. The Complete Works of Aristotle: The Revised Oxford Translation. Vol. 1. Edited by Jonathan Barnes; translated by various. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984.
2. Eco U. A Theory of Semiotics. Bloomington: Indiana University Press, 1976.
3. Foucault M. The Archaeology of Knowledge & The Discourse on Language. Translated by A. M. Sheridan Smith. New York: Pantheon Books, 1972.
4. Gadamer H. Truth and Method. 2nd revised edition. New York: Continuum, 2004.
5. Humboldt W. On Language: The Diversity of Human Language Construction and Its Influence on the Mental Development of the Human Species. Translated by Peter Heath; Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1999.
6. Jackendoff R. Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution. Oxford: Oxford University Press, 2002.
7. Jakobson R. Selected Writings II: Word and Language. The Hague: Mouton, 1971.
8. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980.

9. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история. – М.: «Языки русской культуры», 1996.
10. Plato. Cratylus. In: Plato: Complete Works. Edited by John M. Cooper. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1997.
11. Putnam H. "The Meaning of 'Meaning'." In: Mind, Language and Reality: Philosophical Papers, Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press, 1975.
12. Saussure F. Cours de linguistique générale. Paris: Payot, 1916.
13. Sapir E., Whorf B. Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf. Edited by John B. Carroll. Cambridge, MA: MIT Press, 1956.
14. Выготский Л. Мышление и речь. Москва: АСТ; Астрель, 2011.

THEORETICAL FOUNDATIONS AND DIFFERENTIAL FEATURES OF TERMS AND TERMINOLOGICAL LEXICON

Abduvokhidova Khushnoza Mukhtorali qizi

Namangan State University

Faculty of World Languages

Senior Lecturer of the Department of English

[*hushnoza.abduvohidova11@gmail.com*](mailto:hushnoza.abduvohidova11@gmail.com)

Annotatsiya: Hozirgi tilshunoslikda termin maxsus ilmiy- texnikaviy tushunchani ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasi tarzida tavsiflanadi. Terminologik leksika o'z tarkibiga mutaxassislikka oid noprofessional nutqiy kontekstda keng qo'llanadigan so'z va so'z birikmalarini qamrab oladi. Mazkur maqolada termin va terminologik leksikaga oid ayrim mulohazalarni keltiramiz.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, terminologik leksika

Abstract: The term is defined as a word or phrase expressing a special scientific and technical concept in current linguistics. The terminological lexicon includes words and phrases that are widely used in the context of non-professional speech related to the specialty. We present some comments on the term and terminological lexicon in this article.

Key words: term, terminology, terminological lexicon

Аннотация: Термин определяется как слово или словосочетание, выражающее специальное научно-техническое понятие в современном языкознании. В терминологическую лексику входят слова и словосочетания, широко употребляемые в контексте непрофессиональной речи, относящейся к специальности. В данной статье мы приводим некоторые комментарии к термину и терминологической лексике.

Ключевые слова: термин, терминология, терминологическая лексика.

It is necessary to distinguish between the concepts of term and terminological lexicon. The scope of use and distribution of terms is limited by a certain terminological system, and they act and occur in a specific way within the framework of human activity. The terminological lexicon includes words and phrases that are

widely used in the context of non-professional speech, which has moved from the sphere of narrow specialization to the sphere of mass communication.

The term that has entered the sphere of universal language is separated from its terminology, terminological field and system, and is separated from the characteristics of the term.

The term was derived from the Greek word "terminus" which means limit, boundary. It is a word specific to science and technology, agriculture, art and culture.

The term is defined as a word or phrase expressing a special scientific and technical concept. The term has distinctive features:

- 1) the term is unambiguous or has an unambiguous tendency;
- 2) the term has a clear, nominative function and is not characterized by the functions of emotionality, expressiveness, modality. The term retains this feature both in context and out of context;
- 3) the meaning of the term is equal to the concept;
- 4) the term is stylistically neutral;
- 5) terminological lexicon is a separate system, etc.

According to A.S. Gerd (1991), a term is a natural and artificial language unit, that is, a word or a combination of words, with a special terminological meaning that clearly and fully reflects the main features of existing concepts at a certain stage of scientific development. Whewell (1967) defines terminology as a set of terms related to a specific science or a set of words used in the field of technology. By recording the meaning of terms, we also record the concepts they represent.

There are different views on the term. For example, for logicians, a term is a word that refers to a set of descriptions (or descriptions) of a specific object and is applied to it. Any word in any language can be a term. In science and technology, a term is an artificially invented or special word taken from natural language. The field of application of such words is specified or limited by representatives of one or another scientific school. Unlike universal terms, terms specific to science and technology are combined into terminological systems as hierarchical units, they achieve their meaning only within the same system, in which a logical (conceptual) terminological field corresponds to them.

According to Danilenko (1971), the perception of any process occurring in society is first expressed in terminology or occurs as a result of the transformational change of certain terms.

Lotte (1961) emphasized that the term should be viewed and treated as a member of a specific system, not as a separate sign. According to his opinion, the systematic relations in the content plan determine the systemic nature of the terms. The place and position of terms in the system of terms is determined by the place and position of a certain concept in the system of concepts.

In short, the terms embody a lexical layer that is fundamentally different from general literary words. Terminology is considered in the form of a set of special concepts, a set of special concepts combined into a system of terms, representing a categorical apparatus specific to different schools, scientific directions and specific ideas.

References:

1. Gerd, A.S. (1991). The meaning of the term and scientific knowledge//Scientific and technical information, Moscow.
2. Whewell W. (1967). The philosophy of the inductive sciences founded upon their history. Vo. I-II. – London.
3. Lotte D.S. (1994). Next tasks of technical terminology. Moscow.
4. Lotte D.S. (1961). Foundations of Constructing Scientific and Technical Terminology. Problems of Theory and Techniques, Moscow.
5. Danilenko V.P. (1977). Russian terminology. Moscow.

A.TEMURNING "TEMUR TUZIKLARI" ASARIDA QO'LLANILGAN SHAXS NOMLARINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Saidov Baxramjon Abduraimovich
Andijon davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Maqolada o'zbek antropologiyasi taraqqiyotida alohida davr sifatida ahamiyat kasb etgan Temuriylar davri antroponimlarining lingvokulturologik jixatlari taxlil qilingan.

Kalit so'zlar: antroponim, ism, laqab, taxallus, ko'niya, lingvokulturologik, kognitiv, konseptual.

Abstract. The article analyzes the linguocultural aspects of anthroponyms from the Timurid period, which constitutes a significant stage in the development of Uzbek anthropology.

Keywords: anthroponym, name, nickname, pseudonym, kunya, linguocultural, cognitive, conceptual.

Аннотация. В статье анализируются лингвокультурологические аспекты антропонимов эпохи Тимуридов, которая занимает важное место как отдельный этап в развитии узбекской антропологии.

Ключевые слова: антропоним, имя, прозвище, псевдоним, кунья, лингвокультурологический, когнитивный, концептуальный.

Antroponimlar, boshqacha qilib aytganda, kishilarga berilgan ismlar kishilik jamiyati paydo bo'lgan davrdan boshlab shakllangan bo'lib, ular o'z mazmunida biron shaxsni atash yoki ajratib ko'rsatish kabi funksional vazifadan tashqari shu kishiga nisbatan qo'llaniluvchi ma'lum bir belgi-xususiyat, tasvir yoki baho singari keng qamrovli boshqa semantik ifodalarni ham anglatishi tilshunoslikda e'tirof etilgan. Bu kabi jihatlarni o'rganilishi fanda kognitiv, konseptual, kulturologik yoki sotsiolingvistik yo'nalishlarda amalga oshirilishi antroponimlarning tadqiqida yangi bosqichni boshlab berdi.

Ko'p hollarda ma'lum bir yozma manbalar biron bir xalqning tarixiy taraqqiyoti muhim bir davriga tegishli bo'lib, shu davrda yuzaga kelgan o'zgarishlarni, taraqqiyotni o'zida aks ettirish barobarida epik xarakterga ega manbaga aylanadi. O'zbek xalqi madaniy-ma'rifiy taraqqiyotida ana shunday ulkan o'zgarishlarni o'zida aks ettirgan va epos darajasiga aylangan tarixiy yodgorliklardan biri bu "Temur tuzuklari" asaridir.

Temuriylar davri o'zbek antropologiyasi taraqqiyotida alohida davr sifatida ahamiyat kasb etadi. Vaholanki, bu davr antroponimlar strukturasi va semantikasida nomlash va atash borasida asrlar davomida ustivor bo'lib kelgan arab tili ta'siri kamayib, onomastikada o'zbek tili milliy xususiyatlarning kengaya borishi bilan xarakterlanadi. Bu, ayniqsa, ismlar tanlanishi va tarixiy mantlarda kishilar ismlarida o'zbek tiliga oid so'zlarning ko'p takrorlanishida yaqqol seziladi. Ilk davrlarda bu aksariyat hollarda "laqablar, ko'niya izofali nomlar odatiy holatga aylanishi" bilan belgilansa [1], keyinroq antroponimlarda sotsiologik va kulturologik omillar ham muhim elementlarga aylandi. Bu, o'z navbatida, ismlarning o'z mazmunlarida tildagi mavjud "milliy-etnik, tarixiy-ijtimoiy va lingvomadaniy xususiyatlarni aks ettiruvchi alohida leksik birlik" [2] sifatida tadqiq qilish imkoniyatini beradi.

Bizning tadqiqot materialimiz bo'lgan "Temur tuzuklari" asari o'zbek onomastikasida ana shunday kognitiv-konseptual va kulturologik hodisalar shakllana boshlagan tarixiy bosiqchni o'z ichiga oladi.

Ze'ro, o'zbek antroponimikasida o'ziga xos yangi atama sifatida paydo bo'lgan "ko'niya" hodisasi ayni shu davrdan boshlangan edi. Antroponimikada "ko'niya" atamasi "kishining avlod-ajdodini, nasl-nasabini bildiruvchi, kishiga hurmat yuzasidan qo'shib ishlatiluvchi alohida leksik birlik"[3] shaklida ta'rif beriladi. Ularning ko'p hollarda "laqab, tuxallus" kabi "antroponimlarning legalizatsiyasi natijasida kelib chiqishi"[1] isbotlangan. Kishilarning ismlari paydo bo'lishining yana bir manbasi sifatida "unvonlar" ham alohida ahamiyat kasb etib, "biron kishining ish-faoliyati yoki mutaxassislik darajasini e'tirof etuvchi, vakolatli davlat tashkilotlari tomonidan tasdiqlanuvchi nom"[3]dan iborat bo'lib, ko'p hollarda ma'lum bir sulola yoki oila doirasidagi ko'plab kishilarga nisbatan ham qo'llanilishi mumkin. Ikkilamchi nominatsiyalardan paydo bo'luvchi antroponimlar qatorida "nebez" atamasi bilan nomlanuvchi tushuncha ham muhim o'rin egallaydi. U "birovga kamchiligini yashirgan holda ehtiyotkorona murojaat qilish"[7] ma'nosini anglatib, tariximizda keng qo'llanilgan antroponim turlaridan biridir. "Nebez" keyinchalik "sifatlash, ta'riflash" ma'nosida "kishilarning mehri sifatida olinib, kishilarni ulug'laydigan ism" ma'nosida shakllandi. Izlanishlarimizda yuqorida tilga olingan barcha turdagi antroponimlardan birdek foydalanishni maqsadga muvofiq deb topdik. Vaholanki, tarixiy taraqqiyot davomida ismlar ko'p hollarda yuqoridagi kabi norasmiy nominatsiyalardan kelib chiqqan yoki ularning antroponim sifatidagi maqomi yo'qolgan bo'lishlari mumkin. Ilk O'rta asrlar davrida, xususan Markaziy Osiyoga islom dini kirib kelgach, xalq orasida ism tanlashga yondashuv ham o'zgarishi seziladi. Bu davrlarda yaratilgan yozma manbalarda aksariyat arab tilidan olingan nomlar keng tarqalganligini ko'ramiz. Islom dinining O'rta Osiyoda keng tarqalishi va singishi yerli xalqlar ma'naviy hayotining barcha sohalarida bo'lgani kabi ularning bolani nomlash odatlari hamda an'analariga ham katta ta'sir ko'rsatdi [4].

Bu davrga kelib ism berishning islomgacha bo'lgan turkiycha (o'zbekcha) rasm-rusumlari "islomchasiga, musulmonchasiga nomlash" odatlari bilan almasha boshladi. Biroq, islomlashuvdan keyingi davrlarda kishilarga ism tanlanishi milliy-madaniy jihatlarini va ularda turkiy leksikaning tamoman yo'qolishi bilan xarakterlanadi. Bu davrda kishilarga nom tanlanishida diniy jihat ustivorlashib,

keng ommalashgani aniqlangan. Bunda asosan musulmonlarning maqaddas kitobi sanalgan "Qur'on"da berilganidek, "Farzandlarga ma'nosiz nomlar qo'yish", "ularga "Valiyulloh, Muhammadiy" kabi ortiqcha maqtovli ismlarni qo'yish" dan qaytarilgani singari ko'rsatmalariga amal qilingan [5]. Bu borada diniy kitoblarda tilga olingan payg'ambarlar va avliyolar nomiga iqtibos shaklida paydo bo'lgan "Muhammad, Ibroxim, Solih Ismoil, Ishoq, Ya'qub, Yusuf, Ayub, Zulkaf (Zulfiqor), Yunus, Muso, Horun, Ilyos, Dovud, Sulaymon, Yahyo, Iso, Odamboy, Usmon, Ali" kabi ismlar ommalashgani ma'lum. Ayrim hollarda bu ismlar murakkab tarkibga ega bo'lib, "Muhammadibroxim, Horunho'ja, Yusufali, Musoali, Muhammadusmon, Horunmirza, Muhammadyusuf" kabi qo'shma ismlarni ham yuzaga keltirgan.

14-asrga kelib o'zbek tilidagi ismlarda arab va fors tillari ta'siri tamoman yo'qolishi yoki o'zbek tiliga to'liq o'zlashishi ro'y berdi. Bu davr Amir Termur davlatining paydo bo'lishi va undagi siyosiy-ijtimoiy o'zgarishlar bilan xarakterlanib, o'zbek antroponomikasida o'ziga xos differensial xususiyatlar namoyon bo'la boshladi. Bunda ismlar grammatik qurilishida sodir bo'lgan o'zgarishlar eng ustivor belgi vazifasini bajardi. Chunonchi, ayni shu davrdan boshlab arab tili modelidagi ismlar, ya'ni "abu, ibn, -binni" kabi qo'shimchalarning qo'shilishi yo'qola boshlagan bo'lsada, fors tilidan olingan "-iy" suffiksi va ism egasini ma'lum bir joy, madaniyat, etnik-kasbiy guruh yoki qabilaga oidligini ko'rsatuvchi lingvistik ifoda antroponimlarning muhim belgisi sifatida o'zbek tiliga to'liq o'zlashtirildi. Shu sababli Temuriylar davri o'zbek antropologikasidagi alohida davr sifatida muhim o'rin egallaydi va atroflicha tadqiq qilishni talab qiladi. Vaholanki, bu davrdagi kishilar ismlari nafaqat "shaxsning individual belgi"[2]si bo'libgina qolmay, ularning "ijtimoiy, siyosiy, kasbiy, etnik, psixologik, fiziologik, emotsional belgilarini"[2] ham aks ettiruvchi muhim belgi vazifasini ham bajara boshladi. Jumladan, Amir Boyazid Jaloyir ismidagi "Boyazid" individual belgisini, "amir" so'zi "harbiy qo'shin boshlig'i, davlat xizmatchisi" sifatidagi ijtimoiy-siyosiy mavqeini, "Jaloyir" esa shaxsning etnik kelib chiqishi jaloyir qabilasidan ekanligini ko'rsatib turadi. Huddi shunday holat Amir Sulaymon Barlos, Sulton Ahmad Jaloyir kabi ismlarda ham kuzatilishi bu jihatning shu davr uchun o'ziga xos universaliga ekanligini ko'rsatib turadi. Biroq, antroponimlar strukturasidagi bunday qurilishni barcha ismlar uchun birdek xos belgi deb tasniflab bo'lmaydi. Chunonchi, Haloku Sulton Chingizxoniy ismidagi komponentlar o'zaro birikishi yuqoridagilardan tubdan farq qiladi. Undagi "sulton" komponenti shaxsning individual ismini anglatmay, "Sulton Chingizxoniy" bilan birlashib alohida siyosiy ifodani aks ettiradi. Ism "Chingizxon naslidan bo'lgan sultonlarning qarindoshi" semasini ifoda qilib, unda individual nom mavjud emasligini bildiradi. Qolaversa, bu davrda uch komponentli emas, balki ikki elementli ismlar nisbatan keng tarqalganligini kuzatish mumkin. Bunday ismlar ham o'z semantik-pragmatik xususiyatlariga ko'ra individual nom bilan bir qatorda yuqoridagi kabi qo'shimcha ijtimoiy-siyosiy yoki boshqa ifodalarni ham aks ettiruvchi elementlardan tashkil topganligini guvoni bo'lamiz. Jumladan, Amir Qorachor No'yon, Tug'loq Hoja Barlos, Bekchik Bahodir, Qironchi Baxodur ismlarida ham qo'shimcha sotsial belgilarning namoyon bo'layotganini ko'rish mumkin.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Xusanova Z.N. Laqablarning lingvomadaniy xususiyatlari va ularning o'zbek tili antroponimik tizimidagi o'rni. DsC. Disser. Avt. Samarqand, 2024. B-7
2. Суперанская Л.А. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1986. – С. 40.
3. Ўзбек тилининг изохли луғати, 5 жилдлик. –Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – 2-жилд, – Б.492.
4. Ўзбек тили лексикологияси. Тошкент: Фан, 1981.111-124-бетлар.
5. Qilichev B. Anomastika. O'quv qo'llanma. Buxoro. 2023. Б-180.
6. Vositov V.A. Study of Language Contacts by Linguists. Journal of Pedagogical Inventions and Practices, 9,174-177.Retrieved from <https://zeinjournals.com/index.php/jpip/article/view/2057>
7. <https://islamansiklopedisi.org.tr/lakap>

TILSHUNOSLIKDA SOMATIK KOMPONENTLI BIRLIKLARNING LINGVOPERSPEKTIV TAHLILI

Murodova E'tibor G'ayrat qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Murodovaetibor2111@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi somatik komponentli birliklarning lingvoperspektiv tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqotning maqsadi somatizmlar ishtirokidagi leksik va frazeologik birliklarda konseptual fokus, baholovchanlik va pragmatik yo'naltirilganlikning shakllanish mexanizmlarini ochib berishdir. Metodlar sifatida komponent tahlil, konseptual-semantik modellash va kontekstual-pragmatik talqin qo'llanadi. Ilmiy yangilik somatik birliklarning perspektiva markazlari bo'yicha tasnifida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: somatizm; somatik komponent; lingvoperspektiva; frazeologik birlik; konseptual fokus; baholovchanlik; pragmatika

Аннотация. В тезисе проводится лингвоперспективный анализ единиц с соматическим компонентом. Цель исследования состоит в выявлении механизмов формирования концептуального фокуса, оценочности и прагматической направленности в лексических и фразеологических единицах с соматизмами. Используются компонентный анализ, концептуально-семантическое моделирование и контекстуально-прагматическая интерпретация. Научная новизна заключается в классификации соматических единиц по центрам перспективы.

Ключевые слова: соматизм; соматический компонент; лингвоперспектива; фразеологическая единица; концептуальный фокус; оценочность; прагматика

Abstract. This thesis offers a linguoperspective analysis of units containing somatic components. The study aims to reveal how conceptual focus, evaluativity, and pragmatic orientation emerge in lexical and phraseological items with somatisms.

Methods include componential analysis, conceptual-semantic modeling, and contextual-pragmatic interpretation. Scientific novelty is provided by a perspective-centered classification that explains shifts of viewpoint and meaning construal in somatic expressions.

Keywords: somatism; somatic component; linguoperspective; phraseological unit; conceptual focus; evaluativity; pragmatics

Somatik komponentli birliklar til tizimida inson tanasi va uning a'zolari nomlari asosida shakllangan nominativ hamda ikkilamchi nominativ resurslarning yirik qatlamini tashkil etadi. Ular nafaqat predmetni atash, balki tajribani tartiblash, sezgi va idrokni konseptuallashtirish, ijtimoiy baho berish hamda nutqiy ta'sir ko'rsatish kabi ko'p qirrali vazifalarni bajaradi. Lingvoperspektiv yondashuv ushbu birliklarni "kimning nuqtayi nazari", "qaysi fokus markazi" va "qanday kognitiv kadr" doirasida talqin qilish imkonini beradi. Ya'ni somatizm qatnashgan birliklar ko'pincha voqelikning o'zini emas, voqelikning ko'ruvchiga nisbatan qanday ko'rinishini, subyekt tajribasida qanday "yaqin" yoki "uzoq", "ijobiy" yoki "salbiy" bo'lib namoyon bo'lishini kodlaydi. Shu sababli somatik birliklarning lingvoperspektiv tahlili ularning semantik tuzilishida fokus va fon munosabati, agent va tajriba subyekt rollari, baholovchanlikning manbai hamda pragmatik maqsadning qanday qo'shilishini izohlashga qaratiladi.

Lingvoperspektiva tushunchasi mazkur tezisda til birliklarida konseptual "qarash nuqtasi"ning tanlanishi va ifodalanishi, shuningdek, ma'no hosil bo'lishida qaysi elementlar markazlashuvi bilan bog'liq mexanizmlar yig'indisi sifatida qabul qilinadi. Bu yondashuv kognitiv tilshunoslikdagi konseptualizatsiya, e'tibor (attention) va interpretatsiya tamoyillari bilan uyg'unlashadi, biroq materialni bevosita somatik komponentning ishtiroki orqali tekshiradi. Somatik komponent bu yerda faqat leksik "tana a'zosi nomi" emas, balki inson tajribasida eng barqaror orientir bo'lgan tana sxemasi (body schema)ni faollashtiruvchi semantik trigger sifatida qaraladi [6]. Tana sxemasi fazoviy yo'nalish, kuchaytirish yoki pasaytirish, ichki holatni tashqi belgi orqali "ko'rsatish" kabi konseptual amallarning bazaviy modelini beradi; shuning uchun somatik birliklar tilning baholovchi va pragmatik resurslari bilan ayniqsa zich bog'lanadi.

Somatik birliklarning lingvoperspektiv tahlilida birinchi muhim masala perspektiva markazini aniqlashdir. Perspektiva markazi deganda ifoda mazmunini "normal" yoki "standart" tarzda tashkil etuvchi konseptual nuqta tushuniladi: bu ko'pincha subyektning ko'zi, qulog'i, yuragi, qo'li kabi tanaga oid markazlar orqali "ko'rish", "eshitish", "his qilish", "amalga oshirish" doiralariga ajraladi. Masalan, ko'z bilan bog'liq birliklarda voqelikning vizual kuzatuvchi nuqtayi nazaridan qayta tuzilishi, ko'rish-tekshirish, nazorat va shubha semalari faollashadi; quloq komponentida esa axborotni qabul qilish, mish-mish, ogohlik yoki befarqlik kabi qiymatlar kesishadi. Yurak, ko'ngil, ich (qorin) kabi ichki a'zolar ishtirokida esa emotsional baholash va axloqiy-me'yoriy mezonlar tez-tez markazlashadi. Bu holat somatik leksikaning "tashqi idrok" va "ichki kechinma"ni kodlashdagi funktsional differensiasiyasini ko'rsatadi, hamda perspektiva markazining o'zgarishi ma'noning o'zagiga bevosita ta'sir qilishini isbotlaydi.

Ikkinchi masala somatik komponentli birliklarda fokus va fonning dinamikasi bilan bog'liq. Har qanday nominatsiyada ma'lum belgi ajratilib, qolgan belgilar fon sifatida qoldiriladi; somatizm ishtirok etganda esa ajratiladigan belgi ko'pincha "tana orqali tajriba"ga taqaladi. Masalan, "qo'l" komponenti bilan bog'liq birliklarda harakatni bajarish, imkon, nazorat, mas'uliyat kabi fokuslar yuzaga chiqadi, "oyoq" komponentida esa tayanch, yo'l, harakatning barqarorligi yoki to'xtashi markazlashadi. Lingvoperspektiv nuqtayi nazardan bu shuni anglatadiki, somatik komponent predmetning obyektiv xususiyatidan ko'ra, subyektning ushbu predmet bilan "qanday aloqa qilishi"ni fokuslaydi. Natijada bitta voqelik turli somatik "linza"lar orqali turlicha talqin qilinadi: ko'z orqali nazorat, quloq orqali xabar, yurak orqali tuyg'u, qo'l orqali amaliyot sifatida qayta kodlanadi. Bu hodisa semantik ko'chishlarning ichki mantiqini ham izohlaydi: metaforik va metonimik ko'chishlar ko'pincha tana tajribasining eng yaqin va tezkor modeliga suyangan holda barqarorlashadi [6].

Uchinchi masala baholovchanlikning manbaini ko'rsatishdir. Somatik birliklar, ayniqsa frazeologik qatlamda, qiymat jihatdan neytral bo'lishi kam uchraydi: ular ijobiy yoki salbiy, maqtov yoki qoralov, yaqinlik yoki masofa, ishonch yoki gumon kabi baholashlarni tezda faollashtiradi. Baholovchanlikning lingvoperspektiv manbai, bir tomondan, tana a'zolarining funksional "me'yori"i (masalan, ko'zning ko'rishi, quloqning eshitishi, yurakning "pokligi") bilan, ikkinchi tomondan, madaniy stereotip va nutqiy odat bilan bog'liq bo'ladi [3]. Shuning uchun somatik birliklarda baho ko'pincha "me'yorga moslik" yoki "me'yordan chekinish" modeli orqali beriladi: me'yoriy funksiyaga zid holat salbiy qiymat, me'yorni kuchaytiruvchi holat ijobiy qiymat keltiradi. Bunda baholashning adresati ham o'zgarishi mumkin: ba'zan baho bevosita shaxsga qaratiladi, ba'zan esa uning xatti-harakati yoki niyati "yurak", "til", "qo'l" kabi markazlar orqali baholanadi. Perspektiva markazi qaysi a'zo sifatida tanlansa, baholashning "asos"i ham shunga mos tanlanadi: "til" markazida odob va nutq me'yorlari, "ko'z" markazida kuzatuv va halollik, "yurak" markazida niyat va samimiyat me'yorlari ustun bo'ladi.

To'rtinchi masala pragmatik yo'naltirilganlikdir. Somatik komponentli birliklar ko'pincha nutqiy ta'sirchanlikni oshiradi, chunki ular abstrakt mazmunni tanaga yaqin obraz orqali konkretlashtiradi va tinglovchining e'tiborini tez jalb qiladi. Pragmatik talqinda bunday birliklar yumshatish, keskinlashtirish, kinoya, ogohlantirish, ishonch uyg'otish yoki masofa saqlash kabi kommunikativ strategiyalarni yuzaga chiqaradi [5]. Lingvoperspektiv tahlil bu strategiyalarni "qarash nuqtasi"ning qanday o'zgartirilishi bilan bog'laydi: masalan, gapiruvchi o'z mas'uliyatini "qo'l" markazi orqali kuchaytirishi yoki aksincha, agentlikni yashirishi mumkin; "ko'z" markazi esa guvohlik va ishonchlilik effektini beradi, "quloq" markazi axborotning bilvositaligini yoki tarqaluvchanligini ko'rsatishi mumkin. Demak, somatik birlikning pragmatik kuchi uning semantik tuzilishidagi perspektiva markazi bilan bevosita aloqador.

Beshinchi masala leksik birliklar va frazeologizmlar o'rtasidagi o'tish zonalarini aniqlashdir. Somatik komponentli ko'plab birliklar dastlab erkin birikma sifatida qo'llanib, keyinchalik semantik zichlashuv natijasida frazeologiklashadi; bu jarayonda perspektiva markazi barqarorlashadi va ko'pincha baholovchanlik

kuchayadi [1]. Erkin birikmada somatik komponent ko'proq denotativ vazifada (tana a'zosi) ishtirok etsa, frazeologiklashgan shaklda u konseptual markerga aylanadi: ya'ni "tana a'zosi"ning real referenti ikkinchi planga o'tib, nuqtayi nazar va baholashni tashkil etuvchi signifikativ rol kuchayadi. Lingvoperspektiv tahlil aynan shu o'tishda "qaysi belgi fokuslandi", "qaysi belgi fonlandi" va "qaysi kommunikativ ehtiyoj barqarorlashdi" degan savollarni qo'yib, frazeologik ma'noning paydo bo'lish logikasini ochib beradi [2]. Bu yondashuv somatik frazeologizmlarni faqat "tayyor birlik" sifatida emas, balki tajriba va nutq amaliyoti mahsuli sifatida ko'rishga imkon beradi.

Tadqiqotning nazariy natijasi shundan iboratki, somatik komponentli birliklar lingvoperspektiv jihatdan uchta asosiy yo'nalishda tizimlashtiriladi: idrokiy perspektiva (ko'z, quloq kabi sensor markazlar), emotsional-aksiologik perspektiva (yurak, ko'ngil, ich kabi ichki markazlar) va agentiv-instrumental perspektiva (qo'l, oyoq kabi harakat markazlari). Bu tasnif somatik birliklarning semantik tarqalishini izohlash bilan birga, ular orqali beriladigan baholash va pragmatik maqsadlarning ham "qaysi tajriba kanali"ga bog'lanishini ko'rsatadi. Amaliy jihatdan esa bunday tahlil izohli va frazeologik lug'atlar tuzishda definitsiya ichida perspektiva markazini ko'rsatish, korpus belgilashida pragmatik teglash mezonlarini aniqlashtirish, tarjimada esa ekvivalent tanlashda "tana markazi" mosligini hisobga olish kabi vazifalarga xizmat qiladi [4]. Xususan, turli tillarda bir xil baho turli somatik markazlar orqali ifodalanishi mumkin; shuning uchun tarjimada literal moslikdan ko'ra perspektiv moslik muhimroq bo'ladi, aks holda baholovchanlikning kuchi yoki yo'nalishi o'zgarib ketishi ehtimoli ortadi.

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, somatik komponentli birliklarning lingvoperspektiv tahlili ularning ma'nosi subyekt tajribasi bilan bog'liq holda shakllanishini, tanaga oid markazlar esa konseptual fokusni boshqarishini ko'rsatadi. Sensor, emotsional va agentiv perspektivalar somatik birliklarning semantik va pragmatik xususiyatlarini tizimli izohlashga imkon beradi. Natijada somatik komponentli leksik va frazeologik birliklar baholovchanlik va ta'sirchanlikni kuchaytiruvchi, madaniy tajribani ixcham kodlovchi kognitiv-semantik mexanizm sifatida talqin qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rahmatullaev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent, O'qituvchi, 1992. 384 b.
2. Jo'raev B. O'zbek tilida frazeologik birliklarning semantik-pragmatik xususiyatlari. Toshkent, Fan, 2016. 200 b.
3. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва, Академия, 2001. 208 с.
4. Apresyan Yu. D. Lexical Semantics: User's Guide to Contemporary Russian Vocabulary. Ann Arbor, Karoma Publishers, 1992. 384 p.
5. Grice H. P. Studies in the Way of Words. Cambridge, Harvard University Press, 1989. 394 p.
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago, University of Chicago Press, 2003. 276 p.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI STANDARTLASHGAN O'LCHOV BIRLIKLARINING FUNKSIONAL-SEMANTIK TAVSIFI

Boboyeva Muazzam Narimonovna

O'qituvchi, Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti

E-mail: muazzam.boboeva89@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida qo'llaniladigan standartlashgan o'lchov birliklarining funksional-semantik xususiyatlari qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. SI tizimiga kiruvchi asosiy va hosila birliklarning leksik-semantik tuzilishi, ularning matn ichidagi funksional vazifalari hamda ikkala tildagi terminologik parallelizm ko'rib chiqiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, SI tizimi terminologiyasi ingliz va o'zbek tillarida morfologik yaqinlik va semantik ekvivalentlik asosida o'zlashgan bo'lib, ikkala tilda ham asosiy birliklarning denotativ ma'nosi universal xarakter kasb etadi, biroq hosila birliklar qatorida tilga xos fonetik va grafik farqlar kuzatiladi. Maqolada O'zbekistonda standartlashtirish sohasining huquqiy-me'yoriy bazasi ham yoritiladi.

Kalit so'zlar: *standartlashgan o'lchov birliklari, SI tizimi, funksional-semantika, terminologiya, ingliz tili, o'zbek tili, qiyosiy tilshunoslik, metrologiya, lingvomadaniyat.*

Abstract. This article provides a comparative-typological analysis of the functional-semantic features of standardised measurement units in English and Uzbek. The lexical-semantic structure of SI base and derived units, their functional roles in discourse, and terminological parallelism between the two languages are examined. The study demonstrates that SI terminology has been integrated into both English and Uzbek on the basis of morphological similarity and semantic equivalence, with the denotative meaning of base units being universal, while derived units exhibit language-specific phonetic and graphic variation. The normative framework of standardisation in Uzbekistan is also discussed.

Keywords: *standardised measurement units, SI system, functional semantics, terminology, English, Uzbek, comparative linguistics, metrology, linguoculturology.*

Аннотация. В данной статье представлен сравнительно-типологический анализ функционально-семантических особенностей стандартизированных единиц измерения в английском и узбекском языках. Рассматриваются лексико-семантическая структура основных и производных единиц СИ, их функциональная роль в дискурсе, а также терминологический параллелизм между двумя языками. Исследование показывает, что терминология СИ интегрирована как в английский, так и в узбекский язык на основе морфологического сходства и семантической эквивалентности: при этом денотативное значение основных единиц является универсальным, тогда как производные единицы демонстрируют языково-специфические фонетические и графические вариации. Также рассматривается нормативная база стандартизации в Узбекистане.

Ключевые слова: стандартизированные единицы измерения, система СИ, функциональная семантика, терминология, английский язык, узбекский язык, сравнительная лингвистика, метрология, лингвокультурология.

Kirish

Zamonaviy fan, texnologiya va xalqaro savdo-iqtisodiy munosabatlar doirasida o'lchov birliklarining yagona, universal tizimi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Xalqaro birliklar tizimi (SI — fr. *Système International d'Unités*) 1960-yilda 11-Xalqaro og'irliklar va o'lchamlar konferensiyasida (CGPM) rasman qabul qilinib, hozirgi kunda dunyoning 95 foizdan ortiq mamlakatlarida qo'llanilmoqda [1]. Tilshunoslik nuqtai nazaridan esa SI tizimining leksik birliklari nafaqat metrologik, balki leksik-semantik va lingvomadaniy jihatdan ham o'rganishga muhtoj ob'ektdir.

Ingliz va o'zbek tillari SI terminologiyasini turlicha yo'llar bilan o'zlashtirgan: ingliz tili ko'p hollarda yunon-lotin ildizidan to'g'ridan-to'g'ri foydalangan bo'lsa, o'zbek tili bu terminlarni asosan rus tili orqali yoki to'g'ridan-to'g'ri transliteratsiya yo'li bilan o'zlashtirgan [6; 9]. Ushbu jarayon ikkala tildagi o'lchov terminologiyasida fonetik-grafik farqlarni vujudga keltirgan, biroq semantik ekvivalentlik to'liq saqlanib qolgan.

Tadqiqotning maqsadi — ingliz va o'zbek tillarida standartlashgan o'lchov birliklarini funksional-semantik jihatdan tahlil qilish, ularning terminologik tuzilishini aniqlash va ikki til orasidagi o'xshashlik hamda farqlarni ko'rsatishdan iborat. Tadqiqot qiyosiy-tipologik, komponent tahlili va lingvomadaniy tahlil usullari asosida olib borildi [5; 6; 9].

Zamonaviy o'lchov tizimlarining shakllanishi XVIII asrga borib taqaladi. 1791-yilda Fransiya milliy majlisi metr tizimini qabul qildi, 1875-yilda esa 17 davlat Metr Konventsiyasiga imzo chekdi [2, p. 142]. Ammo metrik tizimning to'liq xalqaro birlik sifatida rasmiylashtirishi ancha kechroq yuz berdi.

1960-yilda 11-CGPM qaroriga ko'ra SI tizimi dastlab oltita asosiy birlik bilan joriy qilindi: metr, kilogramm, sekund, amper, kelvin va kandela [1; 10]. 1971-yilda 14-CGPM mol birligini qo'shdi, shu tariqa SI tizimining ettita asosiy birligi shakllandi [1]. 2019-yilda esa 26-CGPM barcha yettita asosiy birlikni fundamental fizik konstantalar orqali qayta aniqladi — bu metrologiya tarixidagi eng muhim islohot bo'ldi [1; 2].

Hozirgi kunda SI tizimi quyidagi asosiy qismlardan tashkil topgan: (1) yettita asosiy birlik; (2) maxsus nomga ega yigirma ikkita hosila birlik; (3) o'nli darajali prefikslar yordamida yasaluvchi ko'paytirilgan va kamaytirilgan birliklar; (4) vaqtincha qo'llashga ruxsat berilgan bir qator nostandart birliklar [1; 3; 4].

SI tizimining yettita asosiy birligi barcha hosila birliklarning negizini tashkil etadi. Ular mustaqil fizik kattaliklar uchun belgilangan bo'lib, o'zaro algebratik bog'liqlikka ega emaslar [1; 2]. 1-jadvalda ushbu birliklarning ingliz va o'zbek tilidagi atamaviy parallellari keltirilgan.

1-jadval. SI tizimining yettita asosiy birligi: ingliz va o'zbek tillari qiyosi
[1; 3; 8]

Kattalik nomi (inglizcha)	Kattalik nomi (o'zbekcha)	Birlik nomi (inglizcha / o'zbekcha)	Belgi	Qabul yili
------------------------------	------------------------------	---	-------	------------

Length	Uzunlik	Metre / Metr	m	1960
Mass	Massa	Kilogram / Kilogramm	kg	1889 / 1960
Time	Vaqt	Second / Sekund	s	1967
Electric current	Elektr kuchi	Ampere / Amper	A	1948
Thermodynamic temperature	Termodinamik harorat	Kelvin / Kelvin	K	1967
Amount of substance	Modda miqdori	Mole / Mol	mol	1971
Luminous intensity	Yorug'lik kuchi	Candela / Kandela	cd / kd	1979

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, o'zbek tilidagi atamalar ingliz atamalaridan asosan fonetik-grafik jihatdan farq qiladi, semantik ekvivalentlik esa to'liq saqlanib qolgan. Masalan: inglizcha metre — o'zbekcha metr; ampere — amper; candela — kandela. Bu jarayon terminologik adaptatsiyaning transliteratsiya usuli orqali amalga oshirilganini ko'rsatadi [6; 9].

Alohida e'tibor talab qiladigan holat shundaki, inglizcha *second* o'zbek tiliga *sekund* shaklida o'zlashgan — bu rus tili vositachiligini ko'rsatadi. Yorug'lik kuchi birligi *candela* o'zbek tilida *kandela* shaklida qo'llaniladi; xalqaro belgisi *cd* bo'lsa ham, o'zbek ilmiy matnlarida *kd* shakli ham uchraydi [8]. Shunisi e'tiborlikim, massa birligi kilogram ikki tilda ham bir xil — *kg* — belgilanadi [3, 28-29-b.; 4].

Semantik jihatdan asosiy birliklarning barchasi monosemantik terminlar hisoblanadi: ular faqat ilmiy va texnik matnlarda denotativ ma'noda ishlatiladi, ko'chma yoki metaforik ma'noga ega emas [9, 45-b.]. Bu standartlashgan birliklarni an'anaviy, somatik asosli birliklardan tubdan farqlovchi belgidir [7, p. 948].

SI tizimida yigirma ikkita hosila birlik maxsus nom bilan belgilangan. Bu nomlar buyuk olimlar sharafiga berilgan bo'lib (Hertz, Newton, Pascal, Joule, Volt, Ohm, Tesla va b.), ular ingliz tiliga ham, o'zbek tiliga ham bir xil tarzda — transliteratsiya orqali — kirgan [3; 4]. 2-jadvalda asosiy maxsus nomli hosila birliklarning ikki tildagi terminologik paralleli keltirilgan.

2-jadval. Maxsus nomga ega hosila birliklarning ingliz va o'zbek tilidagi terminologik paralleli [1; 3; 4; 8]

Kattalik (inglizcha)	O'zbekcha	Birlik nomi (inglizcha / o'zbekcha)	Belgi (xalqaro / o'zbekcha)
Frequency	Chastota	Hertz / Gers	Hz / Gs
Force	Kuch	Newton / Nyuton	N / N
Pressure	Bosim	Pascal / Paskal	Pa / Pa
Energy, work	Energiya, ish	Joule / Djoul	J / Dj
Power	Quvvat	Watt / Vatt	W / Vt
Electric charge	Elektr zaryad	Coulomb / Kulon	C / Kl

Voltage	Elektr kuchlanish	Volt / Volt	V / V
Electrical capacitance	Elektr sig'im	Farad / Farad	F / F
Resistance	Elektr qarshilik	Ohm / Om	Ω / Om
Magnetic flux density	Magnit induksiyasi	Tesla / Tesla	T / Tl
Inductance	Induktivlik	Henry / Genri	H / Gn
Luminous flux	Yorug'lik oqimi	Lumen / Lyumen	lm / Lm

Jadvaldan ko'rish mumkinki, hosila birliklar uchun ingliz va o'zbek tillarida xalqaro belgisi bir xil qo'llaniladi (Hz, N, Pa, J, W, C, V, F, Ω), biroq og'zaki va yozma atamaviy shakllarda fonetik farqlar mavjud: inglizcha hertz — o'zbekcha gers (Gs), watt — vatt (Vt), joule — djoul (Dj) [8]. Bu farqlar rus tili vositachiligi orqali yuzaga kelgan adaptatsiya natijasidir [6, p. 241].

O'zDST 8.012:2005 standartida o'zbek tilidagi hosila birliklarning lotin yozuvida belgilanishi rasmiylashtirilgan: N (nyuton), Pa (paskal), J (djoul), W (vatt), V (volt) [4]. Bu standart hozirgi kunda respublikamizda barcha texnik hujjatlar, darsliklar va ilmiy nashrlar uchun majburiy hisoblanadi [4].

SI tizimi terminologiyasining ingliz va o'zbek tillarida parallel rivojlanishi tilshunoslik uchun qiziqarli hodisadir. Ikkala tilda ham asosiy birliklar xalqaro me'yorga ko'ra bir xil belgilanadi, biroq fonetik shakllarda farqlar mavjud. 3-jadvalda ushbu parallelizm batafsil ko'rsatilgan, jumladan o'zlashtirilish yo'li ham qayd etilgan.

3-jadval. SI terminologiyasining ingliz va o'zbek tillaridagi fonetik-grafik paralleli va o'zlashtirilish yo'li [1; 6; 8; 9]

SI birlik (inglizcha)	O'zbekcha atama	Xalqaro belgi	O'zbekcha belgi	O'zlashtirilish yo'li
metre	metr	m	m	To'g'ridan-to'g'ri
kilogram	kilogramm	kg	kg	To'g'ridan-to'g'ri
second	sekund	s	s	Rus tili orqali
ampere	amper	A	A	To'g'ridan-to'g'ri
kelvin	kelvin	K	K	To'g'ridan-to'g'ri
mole	mol	mol	mol	To'g'ridan-to'g'ri
candela	kandela	cd	kd	Rus tili orqali
hertz	gers	Hz	Gs	Rus tili orqali
newton	nyuton	N	N	Rus tili orqali
pascal	paskal	Pa	Pa	Rus tili orqali
watt	vatt	W	Vt	Rus tili orqali
joule	djoul	J	Dj	Rus tili orqali
volt	volt	V	V	To'g'ridan-

				to'g'ri
ohm	om	Ω	Om	Rus tili orqali

3-jadval tahlilidan bir necha muhim xulosa kelib chiqadi. Birinchidan, SI birliklarining aksariyati ikkala tilda ham bir xil lotin yozuvida belgilanadi — bu xalqaro ilmiy muloqotda terminologik chalkashlikka yo'l qo'ymaydi [1; 10]. Ikkinchidan, o'zbek tilidagi og'zaki shakllar (gers, vatt, djoul, nyuton) o'zlashtirishning rus tili vositachiligini aks ettiradi [6, p. 241; 9, 45-b.]. Bu tarixiy holat — Sovet davridagi ilmiy-texnik ta'limning asosan rus tilida olib borilishi — terminologik o'zlashtirishning xarakterini belgilab bergan.

Uchinchidan, ingliz tilidagi ikki parallel tizim — SI va imperiya tizimi — mavjudligi funksional diglossia holatini vujudga keltiradi: ilmiy va rasmiy sohalarda SI birliklari qo'llanilsa, so'zlashuv nutqida imperiya birliklari (inch, foot, pound, gallon) ham faol qolmoqda [5, p. 364]. O'zbek tilida esa bunday diglossia yo'q — 1992-yildan boshlab O'zbekistonda SI tizimiga to'liq o'tilgan [4].

To'rtinchidan, ingliz tilida qo'llaniladigan, SI tizimidan tashqarida bo'lgan, ammo vaqtincha ruxsatli birliklar (gallon, pint, nautical mile, knot) tilshunoslik nuqtai nazaridan maxsus leksik qatlam sifatida ahamiyat kasb etadi [2; 5]. O'zbek tilida esa litr, tonna, gektar kabi SI tashqarisi birliklar xalqaro standartlar tomonidan tan olingan holda qo'llaniladi [4; 8].

O'zbekiston Respublikasi 1991-yilda mustaqillikka erishganidan so'ng milliy standartlashtirish tizimini barpo etdi. 1992-yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi Davlat Standarti (DS) qo'mitasi tashkil etilib, standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlash sohasida davlat siyosatini amalga oshirish vazifasi unga yuklatildi [4]. Keyinchalik bu tuzilma «O'zstandart» agentligiga aylantirildi.

«O'zstandart» Agentligining 11.01.2005-yildagi 05-01 raqamli bayonnomasi qarori bilan O'z RST 8.012-94 o'rniga O'z DST 8.012:2005 joriy qilindi [4]. Ushbu standart O'zbekiston Respublikasida SI tizimi birliklarini lotin yozuvida qo'llash tartib-qoidalarini belgiladi. Bu o'zgarish o'zbek tili terminologiyasida muhim lingvistik siljishga sabab bo'ldi: kirill yozuvida keng tarqalgan qisqartmalar (Гс, Н, Па, Дж, Вт) o'rnini lotin yozuvida xalqaro standartga mos keladigan shakllari (Hz, N, Pa, J, W) egalladi [8; 9].

O'zbekiston Respublikasining standartlari quyidagi toifalarga bo'linadi: (1) xalqaro va mintaqaviy standartlar (ISO, IEC); (2) davlatlararo MDH standartlari; (3) O'zbekiston Respublikasi Davlat standarti (O'z DST); (4) tarmoq standartlari (TS); (5) korxona standartlari (KS); (6) texnikaviy shartlar (TSH) [4]. Bu tizim o'lchov birliklarining turli sohalarda qo'llanilishini tartibga soladi va xalqaro standartlar bilan muvofiqlashtirishni ta'minlaydi.

Ushbu standartlashtirish tizimining lingvistik ahamiyati shundaki, u ingliz va o'zbek tillarida SI terminologiyasining parallel ravishda rivojlanishiga me'yoriy asos yaratdi. Tarjima va lokalizatsiya amaliyotida SI terminlarining to'g'ri ishlatilishi ilmiy matnlar, texnik hujjatlar va ta'lim sohasida terminologik birlikni ta'minlashda hal qiluvchi o'rin tutadi [4; 11].

Standartlashgan o'lchov birliklarining leksik-semantik tahlili bir necha muhim xususiyatni ko'rsatadi. Birinchidan, ular barcha tillarda monosemantik tabiatga ega — bir ma'noli, aniq denotatsiyali terminlar hisoblanadi. Bu ularni an'anaviy, somatik asosli o'lchov birliklaridan (qarich, quloq, tirsak) keskin farqlab turadi, chunki an'anaviy birliklar kontekstual va regional variativlikka ega bo'ladi [7, p. 948; 9, 45-b.].

Ikkinchidan, SI terminlari ikki tilda ham asosan denotativ ma'noda qo'llaniladi. Biroq ayrim hollarda ular metaforik ma'no kasb etishi mumkin: o'zbek tilidagi «bir kilogrammik masala» (og'ir muammo) yoki inglizcha «watt of energy» majoziy ishlatilishlari buning dalili [9, 112-b.]. Ammo bu holat asosiy funksiyani o'zgartirmaydi.

Uchinchidan, SI terminlarining morfologik tuzilishi ingliz tilida ham, o'zbek tilida ham bir xil tamoyilga asoslanadi: asosiy birlik nomi (metr, gramm, sekund) + oldingi prefiks (kilo-, mega-, milli-, mikro-) qo'shilishi orqali yangi termin hosil qilinadi [2; 3, 29-b.]. Masalan: kilogramm, milligramm, megahertz, nanosekund, kilovatt. Bu xususiyat ikkala tilda ham terminlarning iqtisodiy va qulay shaklda ishlatilishini ta'minlaydi.

To'rtinchidan, axborot texnologiyalari sohasida yangi o'lchov birliklari — bit, bayt, kilobayt, megabayt, gigabayt, terabayt — ikkala tilda ham bir xil shaklda qo'llanilib, zamonaviy SI tizimining amaliy kengayishini aks ettirmoqda [6; 10]. Bu terminlar ingliz tilidan o'zbek tiliga to'g'ridan-to'g'ri kirgan bo'lib, transliteratsiya jarayoni minimal darajada amalga oshirilgan.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi standartlashgan o'lchov birliklarining funksional-semantik tahlili bo'yicha quyidagi xulosalarga olib keldi.

Birinchidan, SI tizimining yettita asosiy birligi ikkala tilda ham xalqaro me'yorga to'liq muvofiq holda, semantik ekvivalentlik asosida o'zlashgan. Terminologik farqlar faqat fonetik-grafik darajada kuzatiladi va ular o'zbek tilining rus tili vositachiligidagi o'zlashtirishini aks ettiradi [6; 8; 9].

Ikkinchidan, hosila birliklar ham o'zbek tiliga muvaffaqiyatli o'zlashgan bo'lib, O'z DST 8.012:2005 standarti yordamida xalqaro belgilash tizimiga mos tartib o'rnatilgan [4]. Bu o'zbek ilmiy-texnik tilida terminologik birlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Uchinchidan, ingliz tilida SI va imperiya tizimining parallel mavjudligi funksional diglossia holatini vujudga keltiradi — bu holat o'zbek tiliga xos emas [4; 5, p. 364]. Respublikamizda standartlashtirish sohasidagi qonunchilik SI tizimiga to'liq o'tishni ta'minlagan.

To'rtinchidan, SI terminlarining funksional-semantik jihatdan tahlili ular monosemantik, denotativ, morfologik jihatdan produktiv terminlar ekanini ko'rsatadi [2; 9]. Kelajak tadqiqotlarda ushbu terminlarning korpus ma'lumotlari asosida kollokatsion xususiyatlari va tarjima amaliyotidagi muammolarini o'rganish istiqbolli yo'nalish sifatida belgilanishi mumkin [11].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. National Institute of Standards and Technology (NIST). Understanding Metric: The International System of Units [Elektron manba]. — URL:

- <https://www.nist.gov/pml/owm/metric-si/understanding-metric> (murojaat sanasi: 10.03.2026).
2. Treese, S.A. History and Measurement of the Base and Derived Units. — Cham: Springer, 2018. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-77577-7>
 3. Миронов, Э.Г., Бессонов, Н.П. Метрология и технические измерения: учебное пособие. — М.: КНОРУС, 2015. — 422 с. ISBN: 978-5-406-00912-3.
 4. Лифиц, И.М. Стандартизация, метрология и подтверждение соответствия: учебник и практикум. 13-е изд. — М.: Юрайт, 2019. — 362 с.
 5. Algeo, J. British or American English? A Handbook of Word and Grammar Patterns. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — 364 p.
 6. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language. 3rd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — 516 p.
 7. Kaaronen, R.O., Manninen, M.A., Eronen, J.T. Body-based units of measure in cultural evolution // Science. — 2023. — Vol. 380, No. 6648. — P. 948–954. <https://doi.org/10.1126/science.adf1936>
 8. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik / Bosh muharrir: A. Madvaliev. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006–2008.
 9. Safarov, Sh. Kognitiv tilshunoslik. — Jizzax: Sangzor, 2006. — 280 b.
 10. Wikipedia. International System of Units [Elektron manba]. — URL: https://en.wikipedia.org/wiki/International_System_of_Units (murojaat sanasi: 10.03.2026).
 11. Snell-Hornby, M. The Turns of Translation Studies: New Paradigms or Shifting Viewpoints? — Amsterdam: John Benjamins, 2006. — 205 p.

INTERRELATION OF THE CULTURE AND LANGUAGE

Ablakulov Ilkhom

National University of Uzbekistan
Teacher, English linguistics department
Ilhomablakulov4@gmail.com
+998935030324

Annotation. This article explores the close interconnection between language and culture, emphasizing the concept of “linguoculture” as the intersection of these two domains. Culture is defined as a complex system of values, norms, traditions, and symbolic practices created by humans, and its historical development is traced from ancient times. The research also outlines the relationship between linguoculturology, ethnolinguistics, and sociolinguistics, showing how language is shaped by social and cultural factors.

Key words: *culture, society, social groups, speech communities, languages, dialects, varieties, styles*

АННОТАЦИЯ. В данной статье исследуется тесная взаимосвязь между языком и культурой, с акцентом на концепцию «лингвокультуры» как пересечения этих двух областей. Культура определяется как сложная система ценностей, норм, традиций и символических практик, созданных людьми, и ее

историческое развитие прослеживается с древних времен. В исследовании также описывается взаимосвязь между лингвокультурологией, этнолингвистикой и социолингвистикой, показывая, как язык формируется социальными и культурными факторами.

Ключевые слова: культура, общество, социальные группы, языковые сообщества, языки, диалекты, разновидности, стили.

ANNOTATSIYA. Ushbu maqola til va madaniyat o'rtasidagi chambarchas bog'liqlikni o'rganadi va "lingvomadaniyat" tushunchasini ushbu ikki sohaning kesishishi sifatida ta'kidlaydi. Madaniyat insoniyat tomonidan yaratilgan qadriyatlar, me'yorlar, an'analar va ramziy amaliyotlarning murakkab tizimi sifatida ta'riflanadi va uning tarixiy taraqqiyoti qadimdan kuzatilgan. Tadqiqot shuningdek, lingvokulturologiya, etnolingvistika va sotsiolingvistika o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatib, tilning ijtimoiy va madaniy omillar ta'sirida shakllanishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: madaniyat, jamiyat, ijtimoiy guruhlar, nutq jamoalari, tillar, shevalar, uslublar

Language and culture are deeply interconnected phenomena that shape human communication, cognition, and social identity. The concept of *linguoculture* reflects this close relationship, emphasizing that language is not only a means of communication but also a carrier of cultural meanings, values, and worldviews. Understanding this interaction is essential in modern linguistics, particularly in fields such as sociolinguistics, ethnolinguistics, and linguoculturology[1].

The notion of culture has evolved significantly over time. The term originates from the Latin word *cultura*, meaning "cultivation." The expression *cultura animi* ("cultivation of the soul"), introduced by Cicero, highlighted the importance of intellectual and moral development. During the 17th century, the concept of culture in Europe came to be associated with personal refinement through education. By the 18th and 19th centuries, it expanded to encompass the shared traditions, beliefs, and values of entire societies. A major contribution to the academic understanding of culture was made by Edward Tylor, who defined culture as a complex whole that includes knowledge, belief, art, morals, law, and customs acquired by individuals as members of society[2].

In anthropology, culture is understood as a system of learned behaviors and symbolic structures that are not inherited genetically but acquired through social interaction. It includes various elements such as customs, traditions, language, religion, social norms, and material artifacts. These components shape how individuals perceive the world and interact within their communities. Culture is therefore both a product of human activity and a framework that influences behavior.

Language plays a central role in the formation and transmission of culture. It serves as a symbolic system through which cultural knowledge is communicated and preserved across generations. Without language, the continuity of cultural traditions would be impossible. At the same time, language itself is shaped by cultural context, reflecting the values, norms, and experiences of its speakers.

Linguoculturology, as a branch of linguistics, specifically examines the interaction between language and culture. It integrates insights from cognitive linguistics and cultural anthropology to analyze how cultural meanings are embedded

in language. This field focuses on concepts such as cultural models and schemas, which represent shared mental structures that guide perception and interpretation. Through language, these cultural patterns become observable and analyzable.

Closely related to linguoculturology are sociolinguistics and ethnolinguistics. Sociolinguistics studies how language functions in social contexts, considering factors such as the speaker, the listener, their relationship, and the communicative situation. It explores how language varies across different social groups, including differences based on age, gender, profession, and social status. Language variation is a key aspect of sociolinguistic research, demonstrating that language is not a fixed system but a dynamic and socially influenced phenomenon.

Ethnolinguistics, on the other hand, focuses on the relationship between language and cultural perception. It examines how different cultural groups conceptualize the world and how these conceptualizations are reflected in their languages. For example, languages may differ in how they describe spatial relationships, time, or social hierarchies, revealing underlying cultural differences in worldview.

One of the most significant theories highlighting the connection between language and thought is the Sapir-Whorf hypothesis. This theory suggests that the structure of a language influences the way its speakers think and perceive reality [3]. According to this view, language is not merely a tool for expressing thoughts but also a factor that shapes cognitive processes. As a result, speakers of different languages may interpret the world in distinct ways.

For instance, individuals who grow up in similar cultural environments but speak different languages may develop different perspectives due to linguistic differences. This demonstrates that language and culture together influence human cognition. Understanding a language, therefore, provides deeper insight into the cultural and mental frameworks of its speakers.

Language variation further illustrates the connection between language and culture. Within a single speech community, differences in dialect, style, and register reflect social and cultural diversity. These variations are influenced by geographical location, social class, education, and cultural background. Sociolinguists often describe language as a system of codes, where each individual uses language in a unique way shaped by their social environment.

Moreover, language is essential in intercultural communication. In today's globalized world, interactions between people from different cultural backgrounds are increasingly common. Effective communication in such contexts requires not only linguistic competence but also cultural awareness. Misunderstandings often arise when individuals interpret messages based on their own cultural norms rather than those of others. Linguoculturology helps address these challenges by providing tools to analyze and understand cultural meanings in language.

The relationship between culture and civilization is also important in this context. While the two concepts are closely related, they are not identical. Culture refers to the values, beliefs, and symbolic systems shared by a group of people, whereas civilization encompasses broader social structures, including political, economic, and technological systems. A civilization may contain multiple cultures,

but it cannot exist without culture as its foundation. Culture gives meaning to the structures and institutions that define a civilization.

Furthermore, culture is both stable and dynamic. While certain core values and traditions are preserved over time, culture continuously evolves in response to social, historical, and technological changes. Language reflects this dynamic nature, adapting to new realities while preserving elements of the past. This dual function makes language a key element in both maintaining cultural continuity and facilitating cultural change.

Scholars such as V. N. Teliya and V. A. Maslova have emphasized the importance of studying language as a reflection of cultural identity. Linguoculturology examines linguistic units such as idioms, metaphors, and phraseological expressions, which often carry rich cultural meanings. These elements reveal how speakers interpret the world and express their cultural values[4].

In conclusion, language and culture are inseparable aspects of human life. Language serves as both a reflection and a carrier of culture, while culture provides the context in which language develops and functions. Linguoculturology offers a comprehensive framework for studying this relationship, highlighting the dynamic interaction between language, thought, and social reality. Understanding this connection is essential for effective communication, cultural awareness, and the study of human cognition.

REFERENCE

1. Sapir, E. *Language: An Introduction to the Study of Speech*- New York: Harcourt, Brace & Company.1921.,pp.1-50
2. Tylor, E. B. *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*.- London: John Murray. 1997., Vol. 1, pp. 1–25
3. Whorf, B. L. *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* Cambridge, MA: MIT Press.1956., pp. 213–214.
4. Maslova, V. A. *Лингвокультурология* -Moscow: Академия.,2007.pp. 5–30.
5. Teliya, V. N. *Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты* -Moscow: Школа «Языки русской культуры».1996.,pp.10-45.

EMOTIONAL KONSEPTLAR TIZIMIDA “MUHABBAT” VA “NAFRAT”: UNIVERSAL VA MILLIY XUSUSIYATLARNING LINGVOKOGNITIV TAHLILI

Abduvohidova Xushnoza Mixtorali qizi

Namangan davlat universiteti Jahon tillari fakulteti katta-o'qituvchisi
hushnoza.abduvohidova11@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada “muhabbat” va “nafrat” konseptlarining kognitiv-lingvistik tabiati hamda ularning universal va milliy xususiyatlari kompleks tarzda tahlil etiladi. Tadqiqot doirasida universal emotsiyalar nazariyasi asosida

hissiy konseptlarning milliy tafakkur tizimidagi o'rnini aniqlanadi, shuningdek, ularning lisoniy manzara kontekstida ifodalanish mexanizmlari yoritiladi. Olib borilgan tahlillar natijasida emotsional konseptlarning umuminsonga xos asosga egaligi bilan birga, har bir xalqning madaniy qadriyatlari va tafakkuriga mos ravishda o'ziga xos semantik hamda funksional jihatlarida namoyon bo'lishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: konsept, muhabbat, nafrat, emotsional birlik, kognitiv lingvistika, milliy ong, lisoniy tasavvur, semantik maydon.

Аннотация: В настоящей статье рассматривается когнитивно-лингвистическая сущность концептов «любовь» и «ненависть», а также проводится анализ их универсальных и национально обусловленных характеристик. В рамках исследования освещаются основные положения теории универсальных эмоций, определяется место эмоциональных концептов в структуре национального мышления, а также раскрываются особенности их языковой репрезентации в контексте языковой картины мира. Полученные результаты свидетельствуют о том, что эмоциональные концепты обладают общечеловеческой природой, однако в различных культурах они приобретают специфические семантические и функциональные черты, обусловленные менталитетом и культурными традициями народов.

Ключевые слова: концепт, любовь, ненависть, эмоциональный концепт, когнитивная лингвистика, национальное сознание, языковая картина мира, семантическое поле.

Abstract: This study explores the cognitive-linguistic essence of the concepts of "love" and "hatred" and investigates their universal as well as culture-specific features. The research addresses the theory of universal emotions, highlights the significance of emotional concepts in shaping national cognition, and examines the ways these concepts are linguistically represented within the framework of the linguistic worldview. The findings indicate that, although emotional concepts are grounded in universal human experience, they exhibit distinct semantic and functional variations influenced by the cultural and mental characteristics of different societies.

Keywords: concept, love, hatred, emotional concept, cognitive linguistics, national cognition, linguistic worldview, semantic field.

Zamonaviy tilshunoslikda kognitiv yondashuv tilni inson tafakkuri, ong va madaniyat bilan uzviy bog'liq holda o'rganishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, til nafaqat kommunikativ vosita, balki inson ongida mavjud bo'lgan bilimlar, tajriba va tasavvurlar tizimining aks ettiruvchisi sifatida talqin qilinadi. Shu nuqtai nazardan, konsept kognitiv lingvistikaning markaziy kategoriyalaridan biri sifatida qaralib, u inson ongida shakllanadigan va muayyan predmet, hodisa yoki tajribaga oid bilimlarni o'zida mujassam etgan murakkab mental birlik sifatida izohlanadi [1].

Konseptlar nafaqat individual tajriba asosida, balki jamiyatning tarixiy rivojlanishi, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy ongining mahsuli sifatida shakllanadi. Shu sababli ular til, tafakkur va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aks ettiruvchi muhim lingvokognitiv birliklar hisoblanadi. Ayniqsa, emotsional konseptlar insonning mental olamida hamda borliqni idrok etish jarayonida alohida o'rin egallaydi [2].

Emotsional konseptlarning mohiyati

“muhabbat” va “nafrat” kabi emotsional konseptlar inson tajribasining eng muhim va universal qatlamlaridan birini tashkil etadi. Ular nafaqat individual hissiyotlarni, balki jamiyatning axloqiy, madaniy va tarixiy tajribasini ham aks ettiradi. Mazkur konseptlar orqali inson munosabatlarni baholaydi, borliqni idrok etadi hamda ijtimoiy qadriyatlarni shakllantiradi.

“muhabbat” konsepti odatda yaqinlik, mehr-muhabbat, sadoqat kabi ijobiy emotsional holatlar bilan bog‘liq bo‘lsa, “nafrat” konsepti rad etish, qarama-qarshilik va salbiy munosabatlarni ifodalaydi. Shu bois ular qarama-qarshi emotsional maydonlarni tashkil etadi, biroq inson tafakkurida o‘zaro bog‘liq holda mavjud bo‘ladi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi “muhabbat” va “nafrat” konseptlarining universal va milliy xususiyatlarini kognitiv-lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilish, ularning semantik tuzilishi, lisoniy ifodalanishi hamda madaniy xususiyatlarini aniqlashdan iborat.

Mazkur tadqiqotda konseptlarning lingvokognitiv xususiyatlarini o‘rganish uchun kompleks ilmiy metodlar majmuasidan foydalanildi:

Kognitiv-semantik tahlil – konseptlarning semantik tuzilishi, ularning ongda aks etishi hamda lisoniy ifodalanish mexanizmlarini aniqlashga xizmat qildi. Bu metod yadro va periferik qatlamlar, shuningdek, emotsional va aksiologik komponentlarni ajratish imkonini berdi.

Qiyosiy metod – turli tillar va madaniyatlarda konseptlarning talqinini solishtirish orqali ularning universal va milliy xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi.

Lingvokulturologik yondashuv – konseptlarning milliy madaniyat, an‘analari va qadriyatlar bilan bog‘liqligini tahlil qilishda qo‘llanildi.

Tavsifiy metod – konseptlarning strukturaviy elementlarini tizimli ravishda yoritishga xizmat qildi.

Tadqiqotning nazariy asosini kognitiv lingvistika, lingvokulturologiya va emotsiyalar nazariyasi tashkil etadi [3]. Asosiy metodologik prinsip sifatida “til – tafakkur – madaniyat birligi” tamoyili qabul qilindi.

Universal emotsiyalar nazariyasi

Psixologik va kognitiv tadqiqotlarga ko‘ra, insonning asosiy emotsiyalari universal xarakterga ega. P.Ekman tomonidan ishlab chiqilgan nazariyaga ko‘ra, ayrim emotsiyalar barcha insonlarga xosdir.

“muhabbat” va “nafrat” konseptlari ham universal emotsiyalar qatoriga kiradi. Bu ularning turli tillarda mavjudligi bilan tasdiqlanadi:

ingliz tilida: love / hate

rus tilida: любовь / ненависть

o‘zbek tilida: muhabbat / nafrat

Bu universallik inson biologiyasi va psixologiyasi bilan bog‘liqdir [6]. Biroq, turli madaniyatlarda bu konseptlar o‘ziga xos semantik ranglarga ega bo‘ladi.

Milliy xususiyatlar

Har bir madaniyatda emotsional konseptlar milliy qadriyatlar asosida shakllanadi. O‘zbek madaniyatida “muhabbat” konsepti quyidagilar bilan bog‘liq:

oilaviy qadriyatlar

sadoqat va sabr

hurmat va kamtarlik

Masalan:

"muhabbat sabr bilan sinaladi"

"chin sevgi pok bo'ladi"

"nafrat" konsepti esa: *adolatsizlik, xiyonat, axloqiy rad etish* bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Shu bois milliy tafakkurda emotsiyalar nafaqat hissiy, balki axloqiy kategoriya sifatida ham namoyon bo'ladi [7].

Lisoniy manzara va metaforalar

Lisoniy manzara borliqning til orqali qanday idrok etilishini aks ettiradi [8]. "muhabbat" va "nafrat" konseptlari ko'pincha metaforalar orqali ifodalanadi:

Muhabbat:

muhabbat – yorug'lik

muhabbat – ilqlik

muhabbat – yurak

Nafrat:

nafrat – olov

nafrat – sovuqlik

nafrat – zulmat

Bu metaforalar insonning obrazli tafakkurini aks ettiradi va konseptlarning semantik tuzilishini ochib beradi [9].

Xulosa qilib aytganda, "muhabbat" va "nafrat" konseptlari inson ongida shakllanadigan murakkab emotsional-kognitiv birliklar bo'lib, ular inson tajribasining asosiy qatlamlarini aks ettiradi. Ushbu konseptlar bir vaqtning o'zida ham universal, ham milliy xususiyatlarga ega: ularning universalligi inson psixologiyasi bilan bog'liq bo'lsa, milliy jihatlari madaniy qadriyatlar va an'analar asosida shakllanadi. Mazkur konseptlar til, tafakkur va madaniyatning uzviy birligini aks ettirib, insonning borliqni idrok etish, talqin qilish va baholash jarayonida muhim rol o'ynaydi. Shu sababli ularni o'rganish lingvistika, kognitiv fanlar va lingvokulturologiya uchun muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lakoff, G. *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1987. 614 p.
2. Rosch, E. "Principles of Categorization." In: *Cognition and Categorization*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates, 1978. pp. 27–48.
3. Kubryakova, E. S. *Language and Knowledge: On the Way to Understanding Language*. Moscow: Languages of Slavic Culture, 2004. 560 p.
4. Maslova, V. A. *Cognitive Linguistics*. Minsk: TetraSystems, 2008. 256 p.
5. Wierzbicka, A. *Emotions Across Languages and Cultures*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 349 p.
6. Ekman, P. *Emotions Revealed*. New York: Times Books, 2003. 304 p.
7. Karasik, V. I. *Language Circle: Personality, Concepts, Discourse*. Volgograd: Peremena, 2002. 477 p.
8. Stepanov, Yu. S. *Constants: Dictionary of Russian Culture*. Moscow: Academic Project, 2004. 824 p.

9. Kövecses, Z. Metaphor: A Practical Introduction. Oxford: Oxford University Press, 2010. 375 p.
10. Mahmudov, N. Language and Thinking. Tashkent: Fan, 2012. 240 p.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА

Абдуманнонов Хожиақбар Акмалжон угли

Доктор философии по филологическим наукам (PhD)

Учитель английского языка высшей категории,

Техникум Бустанского района;

Андижанский государственный институт иностранных языков

Тел: +998993296473

Гофуров Одилжон Отабек угли

Магистрант 1-го курса Университета Турон в Андижане

Учитель английского языка высшей категории,

Школа №53 Андижанского района;

Тел: +998901707555

Аннотация: В статье рассматриваются теоретические основы исследования терминов искусственного интеллекта в рамках терминологии и лексикографии. Анализируются их лингвистические особенности, способы формирования и современные лексикографические подходы. Особое внимание уделяется многоязычному аспекту и международному опыту.

Ключевые слова: терминология, лексикография, искусственный интеллект, термин, заимствование, корпусный анализ

Annotatsiya: Maqolada sun'iy intellekt terminlarini terminologiya va leksikografiya doirasida o'rganishning nazariy asoslari yoritiladi. Ularning lingvistik xususiyatlari, shakllanishi va zamonaviy leksikografik yondashuvlar tahlil qilinadi. Maqolada ko'p tillilik va xalqaro tajribaga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: terminologiya, leksikografiya, sun'iy intellekt, termin, o'zlashma, korpus tahlili

Abstract: Current article examines theoretical foundations for studying artificial intelligence terminology within terminology and lexicography. It analyzes linguistic features, term formation, and modern lexicographic approaches, with emphasis on multilingual and international perspectives.

Keywords: terminology, lexicography, artificial intelligence, term, borrowing, corpus analysis

ВВЕДЕНИЕ. В последние десятилетия стремительное развитие технологий искусственного интеллекта (далее, ИИ) привело не только к трансформации научно-технической сферы, но и к существенным изменениям в языковой системе, прежде всего на уровне терминологии. Формирование и функционирование терминов искусственного интеллекта представляет собой динамичный и многоаспектный процесс, находящийся на пересечении лингвистики, информатики и когнитивных наук.

Актуальность настоящего исследования обусловлена несколькими факторами. Во-первых, наблюдается экспоненциальный рост количества специализированных терминов в области ИИ, что приводит к необходимости их систематизации и стандартизации [Sabré, 1999]. Во-вторых, большинство терминов формируется в англоязычной научной среде и затем заимствуется другими языками, включая русский и узбекский, что порождает проблемы адаптации, эквивалентности и вариативности [Sager, 1990]. В-третьих, традиционные подходы к терминографии оказываются недостаточными для описания быстро обновляющихся и концептуально сложных терминологических систем, что требует пересмотра лексикографических методов с учётом цифровых технологий и корпусных данных [Bowker, Pearson, 2002].

Особое значение приобретает изучение терминов искусственного интеллекта с позиций современной терминологии, рассматривающей термин не только как единицу номинации, но и как элемент когнитивной структуры знания [Temmerman, 2000]. В этом контексте терминологические единицы отражают процессы концептуализации и категоризации, происходящие в профессиональном дискурсе ИИ.

Кроме того, в условиях глобализации и интернационализации научного знания важным становится контрастивный анализ терминов в различных языках. Сопоставительное исследование английских, русских и узбекских терминов позволяет выявить универсальные и специфические особенности их формирования, а также определить эффективные стратегии перевода и лексикографического описания [Kageura, 2002].

Теоретические основы терминологии. Терминология как самостоятельная область научного знания сформировалась на стыке лингвистики, логики и специальных наук, что обусловило многообразие подходов к определению её объекта и методов исследования. Центральным понятием данной дисциплины является термин, который традиционно рассматривается как языковая единица, обозначающая специальное понятие в рамках определённой области знания [Sager, 1990].

В классической терминологической теории, связанной с именем Эйген Вюстер, *термин* трактуется как *строго определённая, однозначная и системно организованная единица, входящая в упорядоченную терминологическую систему*. В рамках данного подхода особое внимание уделяется стандартизации терминов, их нормализации и устранению многозначности, что особенно важно для научно-технической коммуникации [Wüster, 1979]. Однако современное развитие науки показало, что идеализированные свойства термина (*однозначность, неизменность, строгая системность*) далеко не всегда реализуются в реальной языковой практике.

Современные исследования терминологии демонстрируют переход от нормативного к дескриптивному и когнитивному подходам. В частности, в рамках социокогнитивной теории терминологии, разработанной Рита Теммерман, *термин* рассматривается не как статическая единица, а как *динамический элемент, отражающий процессы концептуализации и*

категоризации знаний [Temmerman, 2000]. Такой подход позволяет учитывать вариативность терминов, их эволюцию и зависимость от профессионального дискурса.

Существенный вклад в развитие теории терминологии внесла также коммуникативная теория, предложенная Мария Тереса Кабре, согласно которой *термин функционирует в трёх взаимосвязанных измерениях: когнитивном, лингвистическом и коммуникативном* [Cabr , 1999]. В данном контексте термин выступает не только как средство номинации, но и как инструмент передачи специализированного знания в конкретной коммуникативной ситуации.

Одним из ключевых понятий терминологии является *терминологическая система*, представляющая собой совокупность взаимосвязанных терминов, отражающих структуру определённой области знания. Терминологические системы характеризуются иерархичностью, наличием родо-видовых связей, а также логико-семантическими отношениями между единицами (синонимия, антонимия, гипонимия) [Kageura, 2002]. В условиях развития искусственного интеллекта формируются новые терминологические системы, отличающиеся высокой степенью открытости и динамичности.

Особого внимания заслуживает проблема соотношения термина и общеязыковой лексики. В современной лингвистике признаётся, что границы между терминологией и общеупотребительной лексикой являются проницаемыми. Многие термины со временем переходят в общий язык (например, «алгоритм», «данные», «сеть»), а общеязыковые слова приобретают терминологическое значение в специализированных контекстах [Bowker, Pearson, 2002]. Данный процесс особенно характерен для сферы искусственного интеллекта, где наблюдается активное использование метафорических моделей и переосмысление общеязыковых единиц.

Важным аспектом теоретических основ терминологии является проблема заимствования и интернационализации терминов. В условиях глобализации английский язык выступает основным источником формирования научно-технической терминологии, включая сферу искусственного интеллекта. Это приводит к широкому распространению англицизмов, их адаптации и варьированию в других языках, что требует разработки эффективных стратегий перевода и стандартизации [Sager, 1990].

Лингвистические особенности терминов искусственного интеллекта. Терминология искусственного интеллекта (ИИ) представляет собой одну из наиболее динамично развивающихся подсистем современной научно-технической лексики. Её формирование происходит в условиях интенсивного научного прогресса, междисциплинарности и глобального обмена знаниями, что обуславливает специфические лингвистические характеристики данной группы терминов.

Прежде всего, важной особенностью терминов ИИ является их англоязычное происхождение. Основной массив терминологии формируется в англоязычной научной среде, после чего распространяется в другие языки посредством заимствования, калькирования или транслитерации. Например,

такие термины, как *machine learning*, *deep learning*, *neural network*, активно используются в различных языках либо в оригинальной форме, либо в адаптированном виде («машинное обучение», «глубокое обучение», «нейронная сеть»). Данный процесс подтверждает положение о доминирующей роли английского языка в международной научной коммуникации [Sager, 1990].

С точки зрения **структурной организации**, термины искусственного интеллекта характеризуются высокой продуктивностью сложных и составных единиц. Наиболее распространёнными являются:

словосочетания (e.g., *artificial neural network*, *natural language processing*);

сложные существительные (e.g., *chatbot*, *dataset*);

аббревиатуры и акронимы (e.g., *AI*, *NLP*, *ML*).

Активное использование аббревиации обусловлено стремлением к экономии языковых средств и повышению эффективности профессиональной коммуникации [Cabré, 1999]. Однако это также создаёт трудности для неспециалистов и требует дополнительной лексикографической интерпретации.

Семантически термины ИИ демонстрируют тенденцию к метафоризации и антропоцентризму. Многие ключевые понятия описываются через перенос значений из области человеческой деятельности и когнитивных процессов. Например:

learning (обучение),

memory (память),

vision (зрение),

neural (нейронный).

Такая метафоризация способствует лучшему пониманию сложных технических процессов, однако может приводить к семантической неоднозначности и интерпретационным различиям [Temmerman, 2000].

Кроме того, для терминов искусственного интеллекта характерна вариативность и синонимия. Один и тот же концепт может обозначаться различными терминами или их вариантами, например:

artificial intelligence – *AI*;

deep neural network – *DNN*;

natural language processing – *NLP*.

В разных языках эта вариативность усиливается за счёт наличия нескольких стратегий перевода: калькирование, транслитерация, описательный перевод. Это приводит к параллельному функционированию нескольких эквивалентов, что усложняет стандартизацию терминологии [Kageura, 2002].

Особое внимание следует уделить процессам терминологизации и детерминологизации. С одной стороны, общеязыковые слова приобретают специализированное значение в контексте ИИ (например, «сеть», «обучение»). С другой стороны, некоторые термины выходят за пределы узкоспециальной сферы и становятся частью повседневного языка, особенно в условиях цифровизации общества (например, «алгоритм», «бот») [Bowker, Pearson, 2002].

Сопоставительный анализ английских, русских и узбекских терминов ИИ показывает, что в каждом языке реализуются различные модели адаптации заимствований. В русском языке чаще используются кальки и частичная

адаптация, тогда как в узбекском языке наблюдается сочетание заимствования и словообразовательных ресурсов национального языка. Это свидетельствует о важности учёта языковой специфики при разработке терминологических систем и словарей.

Таким образом, лингвистические особенности терминов искусственного интеллекта определяются их междисциплинарным характером, глобализированностью, структурной сложностью и семантической динамичностью. Указанные характеристики необходимо учитывать при их теоретическом осмыслении и лексикографическом описании.

Лексикографические подходы к описанию терминов искусственного интеллекта. Современная лексикография, ориентированная на описание терминологических систем, переживает существенную трансформацию под влиянием цифровых технологий и ускоренного развития научных областей, в частности ИИ. Традиционные методы составления терминологических словарей оказываются недостаточными для адекватного отражения динамики и сложности терминов ИИ, что требует разработки новых подходов, сочетающих достижения классической терминографии и современных цифровых практик.

Классическая терминологическая лексикография основывается на принципах нормативности, системности и однозначности. В рамках данного подхода термин рассматривается как единица, подлежащая строгой фиксации, стандартизации и унификации [Sager, 1990]. Терминологические словари, созданные в этой парадигме, ориентированы на: точное определение понятий, устранение синонимии, установление предпочтительных форм употребления.

Однако в условиях быстро развивающейся области ИИ такие требования часто оказываются трудно реализуемыми, поскольку терминология находится в состоянии постоянного обновления и вариативности.

В ответ на эти вызовы развивается *дескриптивный* (описательный) *подход*, предполагающий фиксацию реально существующего употребления терминов без жёсткой нормативной регламентации. Данный подход позволяет учитывать:

- вариативность терминов;
- контекстуальные особенности их употребления;
- изменения значений во времени [Bowker, Pearson, 2002].

Особое значение приобретает *когнитивно-ориентированная лексикография*, основанная на идеях Рита Теммерман. В рамках этого подхода термин рассматривается как отражение концептуальных структур знания, а словарная статья должна включать не только дефиницию, но и информацию о концептуальных связях, прототипах и категориях [Temmerman, 2000]. Для терминов ИИ это особенно важно, поскольку многие из них основаны на метафорических моделях и междисциплинарных заимствованиях.

Одним из ключевых направлений современной терминографии является *корпусная лексикография*, предполагающая использование специализированных текстовых корпусов для анализа терминов. Корпусный подход позволяет: выявлять частотность употребления терминов;

анализировать их коллокации и контексты; отслеживать динамику изменения значений.

Для области ИИ это особенно актуально, так как новые термины часто появляются в научных статьях, технической документации и цифровых ресурсах раньше, чем фиксируются в словарях [Kageura, 2002].

С развитием цифровых технологий формируется *электронная* (цифровая) *лексикография*, которая предоставляет новые возможности для описания терминов. Электронные словари ИИ могут включать:

- гипертекстовые связи между терминами;
- мультимедийные элементы (схемы, визуализации);
- регулярное обновление данных в режиме реального времени.

Такие ресурсы обеспечивают более гибкое и актуальное представление терминологической информации по сравнению с традиционными печатными словарями.

Особую проблему в лексикографии терминов ИИ представляет *многоязычие* и *переводческая вариативность*. В условиях глобального научного пространства возникает необходимость создания многоязычных терминологических баз данных, учитывающих: эквивалентность терминов в разных языках; культурные и языковые различия; особенности адаптации заимствований.

Сопоставительная лексикография (например, английско-русско-узбекская) позволяет выявить как универсальные, так и специфические черты терминологических систем, а также разработать более эффективные стратегии перевода и стандартизации.

Кроме того, в современной практике активно развивается *онтологический подход*, при котором терминология рассматривается как часть формализованной системы знаний (онтологии). В рамках данного подхода термины ИИ описываются через их связи с другими концептами, что позволяет использовать их в интеллектуальных системах, поисковых алгоритмах и базах знаний.

Методы исследования терминов искусственного интеллекта. Исследование терминов искусственного интеллекта (ИИ) требует комплексного методологического подхода, сочетающего традиционные лингвистические методы с современными цифровыми и междисциплинарными инструментами. Это обусловлено как высокой динамичностью данной терминологии, так и её сложной когнитивной и коммуникативной природой.

Одним из базовых является дескриптивный (описательный) метод, направленный на фиксацию и анализ реально функционирующих терминов в профессиональном дискурсе. В отличие от нормативного подхода, дескриптивный метод позволяет учитывать вариативность, многозначность и контекстуальную обусловленность терминов ИИ [Sager, 1990]. Он особенно эффективен на начальных этапах формирования терминологической системы, когда ещё отсутствуют устоявшиеся стандарты.

Важное место занимает структурно-семантический анализ, позволяющий выявить внутреннюю организацию терминов, их словообразовательные модели

и типы семантических отношений. Применение данного метода даёт возможность:

классифицировать термины по структурным типам (простые, сложные, составные);

определить продуктивные модели образования (композиция, деривация, аббревиация);

установить семантические связи (гипонимия, синонимия, антонимия) [Kageura, 2002].

Особую значимость для данного исследования имеет контрастивный (сопоставительный) метод, позволяющий анализировать термины ИИ в разных языках (прежде всего английском, русском и узбекском). Этот метод способствует:

выявлению межъязыковых соответствий и расхождений;

анализу стратегий перевода (калькирование, транслитерация, адаптация);

определению универсальных и специфических характеристик терминологических систем.

Контрастивный анализ особенно важен в условиях глобализации науки, где английский язык выступает основным источником терминологии, а другие языки адаптируют и переосмысливают заимствованные единицы [Cabr , 1999].

Дополняющим является дискурсивный анализ, направленный на изучение функционирования терминов в реальных коммуникативных ситуациях. В рамках данного метода термин рассматривается как элемент профессионального дискурса, зависящий от: целей коммуникации, аудитории, жанра текста (научная статья, технический от  т, популяризация науки).

Дискурсивный подход позволяет выявить прагматические аспекты использования терминов ИИ и их роль в передаче специализированного знания.

В последние годы активно развивается когнитивный метод, связанный с анализом концептуальных структур, лежащих в основе терминов. В рамках данного подхода исследуются: процессы концептуализации и категоризации; метафорические модели (например, «обучение», «память», «сеть»); прототипическая организация терминологических категорий [Temmerman, 2000].

Когнитивный анализ особенно важен для понимания природы терминов ИИ, многие из которых формируются на основе переносных значений и аналогий с человеческим мышлением.

Наконец, перспективным направлением является применение методов искусственного интеллекта и машинного обучения для анализа терминологии. Такие методы позволяют автоматически извлекать термины из текстов, выявлять их связи и классифицировать их на основе больших массивов данных, что существенно расширяет возможности традиционной лингвистики.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Провед  нное исследование показало, что терминология искусственного интеллекта представляет собой сложную, динамично развивающуюся и междисциплинарную систему, формирование которой происходит в условиях глобализации научного знания и интенсивного технологического прогресса. В рамках работы были рассмотрены

теоретические основы терминологии, выявлены лингвистические особенности терминов ИИ, проанализированы современные лексикографические подходы и обоснованы методы их исследования.

В результате анализа установлено, что классические представления о термине как однозначной и строго фиксированной единице в значительной степени трансформируются под влиянием современных научных реалий. Термины искусственного интеллекта характеризуются вариативностью, семантической подвижностью и активным взаимодействием с общезыковой лексикой, что подтверждает необходимость перехода от нормативных к дескриптивным и когнитивно-ориентированным моделям описания.

Особое внимание в работе было уделено англоязычному происхождению большинства терминов ИИ и их адаптации в других языках. Сопоставительный анализ показал, что процессы заимствования сопровождаются разнообразными стратегиями – от прямого переноса до калькирования и частичной семантической трансформации, что приводит к формированию вариативных терминологических рядов. Это, в свою очередь, осложняет задачи стандартизации и требует более гибких лексикографических решений.

Исследование лексикографических подходов позволило выявить тенденцию к интеграции традиционных и инновационных методов описания терминов. Наряду с классическими терминологическими словарями всё большее значение приобретают электронные, корпусные и онтологические ресурсы, обеспечивающие более полное и актуальное представление терминологической информации. В условиях стремительного обновления терминологии ИИ именно такие гибкие и динамичные системы становятся наиболее эффективными.

Комплексное применение дескриптивного, структурно-семантического, контрастивного, корпусного, когнитивного и онтологического методов позволило всесторонне охарактеризовать терминологию искусственного интеллекта как особый тип профессионального дискурса, отражающий современные процессы концептуализации знаний.

Таким образом, дальнейшее развитие терминологии и лексикографии в сфере искусственного интеллекта требует междисциплинарного подхода, объединяющего достижения лингвистики, информатики и когнитивных наук, что открывает широкие возможности для новых научных исследований и практических разработок.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Cabré M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999. – 248 p.
2. Sager J. C. A Practical Course in Terminology Processing. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1990. – 251 p.
3. Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2000. – 258 p.
4. Bowker L., Pearson J. Working with Specialized Language: A Practical Guide to Using Corpora. – London: Routledge, 2002. – 242 p.

5. Kageura K. The Dynamics of Terminology: A Descriptive Theory of Term Formation and Terminological Growth. – Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2002. – 322 p.
6. Wüster E. Einführung in die allgemeine Terminologielehre und terminologische Lexikographie. – Wien: Springer, 1979. – 289 p.
7. Grinev-Grinevich S. V. Terminovedenie. – M.: Академия, 2008. – 304 с.
8. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – М.: КомКнига, 2007. – 256 с.
9. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: вопросы теории. – М.: Наука, 2012. – 248 с.
10. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. – М.: Восточная литература, 1995. – 472 с.
11. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 2010. – 264 с.
12. Фёдоров А. В. Основы общей теории перевода. – СПб.: Филология Три, 2002. – 416 с.

SUBJECTIVITY IN ACADEMIC DISCOURSE: THE EXPERIENCE OF WESTERN SCHOLARLY TRADITIONS

Obilov Muzaffar Odiljon o'g'li

Senior Lecturer, PhD

University of Business and Science, Namangan

Abstract. This article examines the formation and evolution of subjective expression in the written scholarly communication of Western academic traditions. Special attention is paid to the linguistic means of representing the authorial self, markers of certainty and uncertainty, and the ways in which writers engage with their readers. Drawing on the concepts proposed by such researchers as J. Martin, P. White, and K. Hyland, the author analyses the pragmatic functions performed by subjective expressions in scholarly texts.

Keywords. Western scholarly traditions, subjective expression, Appraisal theory, markers of certainty, academic rhetoric, sources of knowledge.

Аннотация. В данной статье рассматриваются формирование и эволюция субъективного выражения в письменной научной коммуникации западных академических традиций. Особое внимание уделяется языковым средствам репрезентации авторского «я», маркерам уверенности и неуверенности, а также способам взаимодействия автора с читателем. Опираясь на концепции, предложенные такими исследователями, как Дж. Мартин, П. Уайт и К. Хайленд, автор анализирует прагматические функции субъективных выражений в научных текстах.

Ключевые слова: западные научные традиции, субъективное выражение, теория оценочности (Appraisal theory), маркеры уверенности, академическая риторика, источники знания.

Annotatsiya. Ushbu maqolada G'arb akademik an'analari doirasidagi yozma ilmiy muloqotda subyektiv ifodaning shakllanishi va rivojlanishi tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor muallif "meni"ni ifodalovchi til vositalari, ishonch va noaniqlik markerlari hamda muallifning o'quvchi bilan muloqotga kirishish usullariga qaratiladi. J. Martin, P. White va K. Hyland kabi tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilgan konsepsiyalarga tayangan holda, maqolada ilmiy matnlarda subyektiv ifodalarning pragmatik funksiyalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: G'arb ilmiy an'analari, subyektiv ifoda, baholash nazariyasi (Appraisal theory), ishonch markerlari, akademik ritorika, bilim manbalari.

Western scholarly traditions largely set the tone for contemporary global scientific communication, and the question of authorial position occupies a notable place within this context. For a long time, British and American models of academic writing were guided by the principle of impersonal and maximally objectified presentation. However, attitudes toward the visibility of the author shifted considerably toward the end of the previous century [Harwood, 2009, 501-p]. In the present work, the totality of means used to express the authorial position is understood as a culturally conditioned system of resources through which the researcher signals a point of view, a level of awareness, and a particular mode of dialogue with the imagined audience.

In the scholarly culture of the English-speaking world, the expression of the authorial self is not only a linguistic phenomenon but also a cultural one, closely tied to traditions of inquiry and persuasion. Corpus studies by D. Biber and S. Conrad have documented differences in the stylistic registers of English-language scholarly prose, and these differences manifest themselves both across genres and across fields of knowledge [Biber, 2009, 344-p]. Such variation reflects not so much the specifics of any particular discipline as the established conventions of speech behaviour within the Western academic community.

Among the theoretical approaches to the study of authorial presence in English-language scholarship, a particular place is occupied by Appraisal theory developed by J. Martin and P. White [Martin, 2005, 278-p]. Within this framework, three key domains of evaluative language are distinguished, namely Attitude, Engagement, and Graduation. The domain of Attitude in turn covers the expression of feelings, the assessment of conduct, and the evaluation of phenomena or outcomes. Such a classification makes it possible to demonstrate how varied the means of expressing authorial position in scholarly works can be.

The Engagement subsystem describes the techniques of expanding and contracting the dialogic space within a text. Expansion takes place through resources that leave room for alternative viewpoints, through hedging devices and the recognition of competing positions [Martin, 2005, 278-p]. Contraction, by contrast, is achieved through assertive constructions, direct proclamations, and concurrence with authoritative opinions. The ability to find a reasonable balance between these two strategies is regarded as an essential quality of mature academic writing in the English-language tradition.

K. Hyland further developed the concept of metadiscourse and identified five main categories of interactional metadiscursive resources, namely hedges, boosters,

attitude markers, authorial self-mentions, and devices for engaging the reader [Hyland, 2000, 211-p]. His extensive corpus research demonstrates clearly that the frequency and strategies of using these resources differ significantly depending on the area of knowledge. For example, hedging devices appear noticeably less often in the natural sciences than in the humanities and social sciences.

J. Myers, examining academic writing from a rhetorical perspective, introduced the notion of scholarly politeness [Myers, 1989, 30-p]. In his view, hedging devices and other strategies of cautious presentation serve not only as a manifestation of intellectual prudence but also as a means of preserving the author's face and maintaining cordial relations within the scholarly community. On the basis of articles in biology, Myers showed how researchers present their conclusions in the form that meets with the least resistance from colleagues.

S. Hunston and G. Thompson, working within the framework of evaluation theory, identified four main parameters of evaluative resources in scholarly works, including status (the source of knowledge), value (positive or negative characterisation), relevance, and unexpectedness [Hunston, 2000, 227-p]. Through these parameters, researchers convey not only the substantive content but also their own attitude toward it. Evaluative resources belong to the basic components of academic argumentation and assist in convincing the reader of the soundness of the conclusions being offered.

C. Bazerman, working within the framework of genre theory, analysed the rhetorical structure of scholarly articles and showed that the degree of authorial presence is not uniform across the various parts of the work [Bazerman, 1988, 356-p]. Subjective markers appear more frequently in the introduction and discussion sections, whereas in the sections devoted to methodology and results they are noticeably less pronounced. Such a distribution reflects the balance between neutrality of presentation and the manifestation of authorial position that has been adopted in English-language scholarship.

The study has been carried out on the basis of corpus-linguistics, discourse, and genre analysis. Two hundred scholarly articles from the MICUSP and BAWE corpora were selected as empirical material. These articles belong to four main areas of knowledge, namely the humanities (literary studies and history, 50 articles), the social sciences (sociology and psychology, 50 articles), the natural sciences (biology and chemistry, 50 articles), and the technical sciences (engineering and computer science, 50 articles). The balanced corpus comprises a total of 650,000 words.

For the corpus analysis, the software tools UAM CorpusTool, Sketch Engine, and AntConc were used. UAM CorpusTool was applied predominantly when annotating the categories of Appraisal theory. The following methods were employed in the course of the work. Quantitative corpus analysis made it possible to establish the frequency of subjective markers. Annotation according to the system of Martin and White provided an opportunity to identify the distribution of evaluative categories. Genre analysis revealed the distribution of resources across the sections of the articles. Comparative analysis allowed the researcher to identify the divergences between disciplines and corpora. Functional and rhetorical analysis

helped to establish the role of subjective expressions in the persuasive impact of the text.

The findings of the study made it possible to outline several significant features of authorial presence in English-language academic traditions. First and foremost, it should be noted that markers of certainty and uncertainty occupy a central place in this variety of discourse. They serve to convey the degree of the author's conviction in his or her own conclusions and are realised through a variety of linguistic resources. The corpus analysis revealed the following distribution of resources expressing the degree of certainty. Modal verbs (may, might, could, would, should) accounted for 42 per cent, epistemic adverbs (probably, possibly, perhaps, apparently, presumably) for 28 per cent, epistemic verbs (seem, appear, suggest, tend) for 19 per cent, and epistemic adjectives (probable, possible, likely, unlikely) for 11 per cent.

Markers of certainty differ noticeably across areas of knowledge. In the humanities, they appear on average once every 80 words, whereas in the natural sciences only once every 150 words. This difference is explained by the very nature of inquiry within these areas. In the humanities, interpretation and argumentation play the leading role, whereas in the natural sciences experimental data come to the forefront. In the English-language tradition, prudence in formulations is regarded as an important virtue of scholarly writing, and excessive categoricalness is not welcomed.

The means of indicating sources of knowledge, or evidentiality, constitute another essential feature of English-language academic speech. Strategies for marking sources fulfil two main tasks. First, they connect the author's conclusions with the recognised knowledge of the scholarly community. Second, they reinforce the credibility of the propositions being advanced [7]. On the basis of the corpus analysis, the following types of corresponding strategies were identified. Direct citation (Smith argues that Jones claims that) accounted for 35 per cent, indirect reporting (research shows, studies indicate) for 28 per cent, prepositional constructions (according to recent findings) for 22 per cent, and integrated references (as noted by several scholars) for 15 per cent.

In English-language scholarship, the practice of citation fulfils not only an informational task but also a rhetorical one. Integrated references, in which the author's name is embedded within the structure of the sentence, possess a pronounced dialogical character, since they introduce the reader into scholarly debate and help to demarcate positions. Non-integrated references, with the author's name in parentheses, more often perform a purely informational task. The former predominate in the humanities and social sciences, whereas the latter are more characteristic of the natural disciplines.

Analysis of the material according to the categories of Appraisal theory has shown that the leading position in English-language scholarly discourse is occupied by the evaluation of intellectual processes and outcomes. Corresponding expressions accounted for 68 per cent of all evaluative resources. Evaluation of researchers' activities took 22 per cent, whereas the expression of emotional attitude amounted to only 10 per cent. Such a distribution confirms the predominance of the rational and

intellectual element in the English-language academic tradition. Among the most frequent markers were such words as significant, important, interesting, remarkable, and valuable.

Analysis of Engagement strategies has shown that the techniques of expanding the dialogic space appear in English-language scholarly writing 2.5 times more frequently than the techniques of contracting it [5]. Such a ratio reflects the open and pluralistic character of English-language scholarly speech, in which respect for opposing viewpoints and a disposition toward intellectual deliberation are recognised as important values. Among the techniques of expansion, the most widespread proved to be the indication of possibility through may, might, perhaps (45 per cent), followed by reference to other authors (32 per cent), recognition of alternative views (15 per cent), and distancing from particular positions (8 per cent).

Strategies of authorial self-mention (I, we, my, our) have undergone notable changes in English-language scholarship over the decades. Whereas in the 1980s and 1990s preference was given to passive and impersonal constructions, in current practice first-person pronouns have gained considerably wider acceptance [3]. Even so, their use remains regulated. The corpus analysis has shown that the pronoun we is used five times more frequently than the pronoun I. The predominance of we is connected with a number of reasons, including the wide diffusion of multi-authored articles, the academic we (which includes the author within the scholarly community), and the inclusive we (which draws in the reader).

Authorial presence in English-language scholarship emerges as a complex and multifaceted phenomenon that goes beyond the simple opposition of the objective and the subjective. It is built upon the principles of prudence in conclusions, transparency of sources, rhetorical balance, and intellectual openness. These principles in turn reflect the cultural values and conceptions of inquiry characteristic of the English-language scholarly community. The degree and character of authorial presence vary noticeably depending on the area of knowledge, although several general regularities are preserved. Markers of certainty and uncertainty, techniques for expanding dialogue, and the rhetoric of concession and rebuttal are present in all areas, yet their density differs. In the humanities and social sciences, the authorial position is expressed more explicitly, whereas in the natural and technical disciplines preference is given to less overt resources. Such differences are accounted for by the particular cognitive foundations and modes of evidence employed in each of these areas.

References

1. Biber D., Conrad S. Register, Genre, and Style. Cambridge, Cambridge University Press, 2009. 344 p.
2. Harwood N. An interview-based study of the functions of citations in academic writing across two disciplines. Journal of Pragmatics, 2009, vol. 41, no. 3, pp. 497–518.
3. Hyland K. Disciplinary Discourses. Social Interactions in Academic Writing. London, Longman, 2000. 211 p.
4. Hunston S., Thompson G. Evaluation in Text. Authorial Stance and the Construction of Discourse. Oxford, Oxford University Press, 2000. 227 p.

5. Martin J.R., White P.R.R. The Language of Evaluation. Appraisal in English. London, Palgrave Macmillan, 2005. 278 p.
6. Myers G. The pragmatics of politeness in scientific articles. Applied Linguistics, 1989, vol. 10, no. 1, pp. 1–35.
7. Bazerman C. Shaping Written Knowledge. The Genre and Activity of the Experimental Article in Science. Madison, University of Wisconsin Press, 1988. 356 p.

ZOONOMIK FRAZELOGIZMLAR VA ULARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Sidiqov Qosim Abilovich

Namangan Davlat Universiteti

Filologiya fanlari nomzodi, professor

Tel: +99899 398 07 30

E-mail: qosimjon1977@mail.ru

Annotatsiya: Mazkur maqolada “Qutadg‘u bilig” asarida qo‘llangan zoonimik frazeologizmlar lingvokulturologik, semantik va tarjimashunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Asardagi arslon, bo‘ri, it, yilqi, qulon, qo‘zi kabi hayvon nomlari faqat zoologik birlik emas, balki turkiy siyosiy tafakkur, axloqiy qarash va madaniy kodni ifodalovchi ramziy vosita sifatida namoyon bo‘lishi yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Qutadg‘u bilig, zoonim, zoonimik frazeologizm, lingvokulturologiya, turkiy madaniyat, ramziy obraz, tarjimashunoslik, madaniy kod, davlatchilik, poetik semantika

Аннотация: В данной статье зоонимические фразеологизмы, использованные в произведении «Кутадгу билиг», анализируются с лингвокультурологической, семантической и переводоведческой точек зрения. Показано, что названия животных, такие как лев, волк, собака, лошадь, кулан, ягнёнок, в произведении выступают не только как зоологические единицы, но и как символические средства, выражающие тюркское политическое мышление, нравственные взгляды и культурный код.

Ключевые слова: Кутадгу билиг, зооним, зоонимический фразеологизм, лингвокультурология, тюркская культура, символический образ, переводоведение, культурный код, государственность, поэтическая семантика.

Annotation: This article analyzes zoonymic phraseological units used in the work “Qutadg‘u Bilig” from linguocultural, semantic, and translation studies perspectives. It is demonstrated that animal names such as lion, wolf, dog, horse, kulan, and lamb function not only as zoological units but also as symbolic means representing Turkic political thought, moral views, and cultural codes.

Keywords: Qutadgu bilig, zoonym, zoonymic phraseological unit, linguoculturology, Turkic culture, symbolic image, translation studies, cultural code, statehood, poetic semantics.

Kirish

"Qutadg'u bilig" turkiy davlatchilik ideologiyasining yozma, nazariy va poetik shaklda ifodalanagan namunasidir. Ya'ni asar orqali turkiy jamiyatning siyosiy, madaniy va ma'naviy o'zligi aks etgan.

XI asrda ko'p ilmiy va siyosiy asarlar arab yoki fors tilida yozilar edi. Yusuf Xos Hojib esa asarni turkiy tilda yozadi. Bu bilan muallif Turkiy tilning siyosiy va madaniy maqomini oshirishi, davlatchilik g'oyasini o'z milliy tilda ifoda etishi, va madaniy mustaqillikni namoyon qilishidp muxim rol o'ynagani tabiiy.

Tahlillar va natijalar

Asarda turkiy an'analar, ko'chmanchi davlatchilik shakli, tabiiy-iyerarxik qarashlar, zoonimlar orqali ramziy ifodalar keng -ko'lamda o'z ifodasini topganini alohida ta'kidlash kerak.

S.G.Klyashtorniy turkiy davlatchilik ramzlarida hayvon obrazlari sakral legitimatsiya – hokimiyatning muqaddas manbaga tayangan holda qonuniy deb tan olinish. funksiyasini bajarishini ta'kidlaydi. [10; 87] Demak, arslan obrazi turkiy siyosiy tushunchada tabiiy ustunlik orqali hokimiyatni asoslash vositasidir.

Turkiy mifologiyada bo'ri urug' boshi va muhofaza ramzi hisoblangan. L. N.Gumilyov turkiy etnogenezda bo'ri obrazining markaziy o'rin tutishini qayd etadi. [8; 215]

"Qutadg'u bilig"da bo'ri harbiy kuch, hujum va himoya semantikasi bilan bog'lanadi. Bu zoonim orqali davlatning kuchli tashqi himoyasi konsepti ifoda etiladi.

It obrazi turkiy madaniyatda past tabaqa, haqorat va sadoqat va himoyani namoyon etuvchi obraz sifatida gavdalanadi.

V.M.Jirmunskiy turkiy epik an'anada hayvon obrazlarining ijtimoiy qatlamlarini ifodalashda faol qo'llanishini ta'kidlaydi. [9; 142]

Demak, zoonimlar jamiyat tizimlarini tabiiy o'xshatmalar orqali tasvirlashga katta yordam beradi.

Yilqi – poda "Qutadg'u bilig"da ommaviy, tartibsiz va nazoratsiz kuch ramzi sifatida ishlatiladi. Asarda xalq ommas bu boshqarilishi lozim bo'lgan ijtimoiy guruh sifatida talqin etiladi.

J. Lakoff ta'kidlaydiki, siyosiy metaforalar jamiyatni idrok qilish modelini shakllantiradi. [4; 25]

Demak, yilqi obrazi orqali omma va boshqaruv munosabati ifodalanadi.

Qulon sahro hayotiga xos yovvoyi hayvon bo'lib, nazoratsiz kuch ramzidir

Asarning "Ezgu (kishi)larga aralashish ezguliklarini aytadi" bobida muallif manu shu baytni keltiradi.

Min erdem kerek bu jahan tutg'uqa,

Qyr arslan kerek bu qulan basg'uqa.

Q.Karimovda:

Jahonni qo'lga kiritish uchun minglab hunar kerak,

Qulon bosish uchuy botir arslon (bo'lish) kerak.

"Qutadg'u bilig" nasihatnoma shaklida yozilgan bo'lsa-da, mazmunan davlat boshqaruvi nazariyasiga bag'ishlangan. V.V.Bartold Qaraxoniylar davrini turkiy davlatchilik tafakkurining yuksalish bosqichi sifatida baholaydi. [7; 312] Shu ma'noda, "Qutadg'u bilig" siyosiy tafakkurni poetik shaklda ifoda etgan ilmiy asardir.

Asar g'oyasiga ko'ra davlat adaolat tamoyillariga asoslanadi. Bu jihatdan Yusuf Xos Hojib xukmdorning asosiy vazifasi adolatni ta'minlash ekanini alohida e'tirof etadi.

A.Bombachi asarni islomiy siyosiy axloq va turkiy davlatchilik an'anasining qorishmasi sifatida baholaydi. [1; 45] Uning fikricha, "Qutadg'u bilig"da adolat ilohiy qonun va saroy tartibining uyg'unligi sifatida tushuniladi.

Asarda hukmdor shaxsi markaziy o'rin tutadi va u aqlli va dono, ilm-ma'rifatli, sabrli hamda qat'iyatli bo'lishi lozimligi uqtiriladi..

Yuqoridagi baytda ikki frazeologik formula mavjud bo'lib ular "Jahan tutg'u" – "dunyo (davlat)ni qo'lga kiritish" va "Qulan basg'uqa arslan kerak" – yovvoyi kuchni yengish uchun kuchli hokim lozim

Bu yerda "arslan" va "qulon" zoonimlari faqat nom emas, balki barqaror siyosiy-simvolik birliklardir.

Arslan obrazi turkiy madaniyat vaepik an'anada hokimiyat ramzi, jasorat belgisi va davlatchilik tamg'asi ni ifodalab keladi.

Arslon obrazi "Ko'rquq ata kitobi", "Alpomish", va qator epik matnlarda hokim va alp timsoli sifatida uchraydi. [9; 97]

Qulon – markaziy Osiyo sahrolariga xos yovvoyi tuyoqli hayvon. Uning madaniy semantikasi nazoratsiz stixiya, sahro ozodligi va qiyin boshqariladigan kuchni anglatadi.

L.N.Gumilyov turkiy ko'chmanchilar sivilizatsiyasida tabiat va siyosiy hokimiyat o'rtasidagi bog'liqlikni aloxida ko'rsati o'tgan. [8; 126]

Endi yuqaridagi frazeologizmni xorijiy tillarda qayta yaratilishini tarjimashunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilamiz. Asarning moxir ingliz tarjimoni **Volter Mey baytni quyidagicha tarjima qiladi:**

In all lands the leader must be wise and bold.

A strong lion only can antlered stags hold. (Barcha mamlakatlarda rahbar dono va jasur bo'lishi kerak. Faqat kuchli shergina kiyikni ushlab tutib tura oladi.)

Ko'ramizki, asliyatdagi "Qulon" tarjimada "stag – kiyik" ga almashtirilgan.

Newmark ta'rifiga ko'ra bu "cultural substitution – madaniy almashtirish" hisoblanadi. Cultural substitution — bu realiya yoki madaniy tushunchani aslidagi shaklida saqlamay, uni o'quvchiga tushunarliroq bo'lgan mahalliy ekvivalent bilan berish usulidir.

Ko'rinadiki, Walter May tarjimasida "qulon"ning "stag" bilan almashtirilishi natijasida zoologik qatlam o'zgargan, ya'ni asliyatdagi sahro yovvoyi eshagi yevropacha o'rmon bug'usiga aylangan. Bu o'zgarish faqat lug'aviy emas, balki biologik va geomadaniy siljishni anglatadi.

Bundan tashqari, Yu.Nayda formal va dinamik ekvivalentlik farqini belgilab, "mazmunni saqlash tarjimada ustuvor bo'lishi lozimligini ta'kidlaydi". [5; 160] Mazkur holatda o'quvchiga ta'sir kuchi saqlangan bo'lsa-da, asliyatdagi yetaschi so'zning asl mazmuni o'zgargan. Natijada "Qutadg'u bilig"dagi sahro va ov tushunchasi yevropacha o'rmon ovga o'z o'rnini bergan va frazeologik metaforaning asl ma'nosi qisman o'zgargan.

L.Venuti ta'kidlagan "domestication – maxalliyashtirish" strategiyasi aynan shu yerda namoyon bo'ladi. [6; 21]"Domestication" – asliyat mazmuni tarjima tili

madaniyatiga moslashtirib, undagi "begona" elementlarni yumshatish yoki mahalliyashtirishdir. Tarjimon madaniy yaqinlashtirish qilgan, lekin madaniy kod – asliyatga xos estetik xususiyat tarjimada boy berilgan. Madaniy kod – bu jamiyat tomonidan shakllangan belgilar va obrazlar orqali ma'no yaratish tizimidir. Qutadg'u biligdagi hayvon obrazlari (arslan, qulon, bo'ri va boshqalar) turkiy madaniy kodning tarkibiy qismi bo'lib, ular davlatchilik, hokimiyat va ijtimoiy iyerarxiyani ramziy tarzda ifoda etadi. Shu bois, madaniy kodni saqlash matnning konseptual va semiotik mazmunini saqlash demakdir.

R.Denkoffda baytni mana bunday tarjima qiladi: *A thousand virtues required for the world conqueror, and a lion is needed to bring down the wild ass. (Jahonni zabt etmoq uchun ming fazilat kerak, qulonni yengmoq uchun esa arslon kerak.)*

Tarjimon "qulon"ni zoologik va semantik jihatdan adekvat hisoblangan "wild ass"- "yovvoyi eshshak" sifatida berib to'liq ekvivalentlikka erishadi. Bu denotativ aniqlikni saqlash tamoyiliga mos keladi. Denotativ aniqlik – bu so'z yoki birlikning lug'aviy, to'g'ridan-to'g'ri (asosiy) ma'nosini aniq va o'zgarishsiz saqlashdir.

Ta'kidlash o'rinliki, R.Denkof tarjimasida zoologik adekvatlikka erishilgan, qadimgi turkiy madaniy o'ziga xoslik saqlagan, frazeologizm to'liq shaklida aks etgan, tarjima ham shaklan, ham mazmunan asliyatga mos chiqqan. Tarjimaga mazmunan va funksional jihatdan asliyatni o'zida aks ettirgan, deb baho bersh mumkin.

Rus tarjimoni Syergey Ivanovdada ham o'ziga xos ijodiy tarjimani kuzatamiz:

Умелым быть должен властитель всех стран:

Лишь грозному льву покорится кулан.

(Barcha mamlakatlar hukmdori mahoratli bo'lishi kerak,

Faqat qahrli shergagina qulon bo'ysunadi.)

Ko'rinadiki, tarjimon birinchi misrani shaklan qayta yaratgan. Bu yerda "ming fazilat" ("min erdem") ifodasi "mahoratli bo'lishi kerak" shaklida umumlashtirilgan. Demak, miqdoriy aniqlik "ming" yo'qolgan, ammo fazilat kerak bo'lish g'oyasi to'liq tarjimada aks etgan.

Bu holat Eugene Nida ta'kidlagan "dynamic equivalence – dinamik ekvivalentlik" strategiyasiga mos keladi, ya'ni tarjimada asliyatning shakli emas, ta'sir va funksiyasi saqlangan. "Dynamic equivalence – bu tarjimada asliyat o'quvchida qanday ta'sir uyg'otsa, tarjima tili o'quvchisida ham shunga yaqin ta'sir uyg'otishga intilishdir". [5; 128]

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, "Qutadg'u bilig"dagi zoonim obrazlari oddiy tasviriy element emas, balki turkiy siyosiy tafakkurning konseptual-semiotik mexanizmini tashkil etuvchi asosiy birliklardir. Arslon - qulon qarama-qarshiligi orqali davlatchilik g'oyasi tabiiy-iyerarxik tizim asosiga qurilgan. Bu yerda ov modeli siyosiy boshqaruv modeliga ko'chirilgan bo'lib, tabiiy ustunlik orqali hokimiyatni idora qilish nazarda tutiladi.

Tarjimalar qiyosiy tahlilidan ko'rinadiki har bir tarjimonig o'z tarjima uslubi va prinsipi mavjud bo'lib, bu ularning yuksak badiiy va estetik mahoratini namoyon etadi.

Alohida ta'kidlash o'rinliki xayvon nomlari bilan bog'liq frazeologizmlarni xorijiy tillarga tarjima qilish – faqat lug'aviy muvofiqlik emas, asliyat madaniy ifori, geomadaniy muhiti va muallif badiiy uslubini saqlash hamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Bombaci A. The "Qutadgu Bilig" and the Islamic Political Tradition. – Rome, 1965. – P. 45.
2. Catford J. A Linguistic Theory of Translation. – London: Oxford University Press, 1965. – P. 49.
3. Clauson, G. Turks and Wolves. HELSINKI T 96. P 7
4. Lakoff G. Moral Politics. – Chicago: University of Chicago Press, 1996. – P. 25.
5. Nida E. Toward a Science of Translating. – Leiden: Brill, 1964. – P. 159–160.
6. Venuti L. The Translator's Invisibility: A History of Translation. – London: Routledge, 1995. – P. 20–21.
7. Бартольд В. В. Сочинения. Т. 5. – М.: Наука, 1968. – С. 312.
8. Гумилёв Л. Н. Древние тюрки. – М.: Наука, 1967. – С. 215.
9. Жирмунский В. М. Тюркский героический эпос. – М.: Наука, 1974. – С. 142
10. Кляшторный С. Г. Древнетюркская государственность. – СПб.: Наука, 2003.

O'ZBEK TIISHUNOSLIGIDA O'ZLASHMA SO'ZLARNING ROLI VA AHAMIYATI

G.B.Abbosxanova
NamDCHTI talabasi
O.Xoshimova

Annotatsiya. Hozirgi o'zbek tili tarixan murakkab rivojlanish va shakllanish bosqichlarini boshidan kechirgan. O'zbek tili urug' va qabila tili, xalq tili, milliy til va ijtimoiy millat tili davrlarida bir qator qardosh tillar, shuningdek, chet tillar bilan aloqada bo'lgan.

Kalit so'zlar : til, tarix, sheva, qardosh tillar, taraqqiyot, lug'at, ichki manba, turkiy til.

Abstract. The modern Uzbek language has historically undergone complex stages of development and formation. During the periods of tribal language, people's language, national language, and the language of a social nation, the Uzbek language has been in contact with a number of related languages as well as foreign languages.

Keywords: language, history, dialect, related languages, development, vocabulary, internal source, Turkic language.

Аннотация. Современный узбекский язык исторически прошёл сложные этапы развития и формирования. Узбекский язык в периоды родо-племенного языка, народного языка, национального языка и языка социальной нации

находился во взаимодействии с рядом родственных языков, а также с иностранными языками.

Ключевые слова: язык, история, диалект, родственные языки, развитие, словарь, внутренний источник, тюркский язык.

Kirish. O'zbek tili o'zining ko'p asrlik tarixiy taraqqiyoti davomida lug'at tarkibini o'z ichki manbalari hisobiga boyitib, takomillashtirib keldi. Bunday qonuniyatga ko'ra, o'z qatlam negizlari asosida yangi so'zlar yasaldi, mavjud so'z ma'nolari kengaytirildi, ba'zi so'zlarga qo'shimcha vazifalar yuklandi, adabiy tilga xalq shevalarida turli davrlarda, ehtiyojga ko'ra, so'zlar qabul qilindi. Har bir til o'z taraqqiyoti davomida boshqa tillar bilan uzviy aloqada bo'ladi. O'zbek tili ham tarixiy rivojlanish jarayonida turli xalqlar va tillar bilan munosabatda bo'lib, o'z lug'at tarkibini boyitib kelgan. Ayniqsa, o'zlashma so'zlar tilning boyishi va rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Qariyb 300 yildirki, tillarning o'zaro ta'siri qonuniyatlarini aniqlash, chet so'zlarning o'zlashish sabablari va xususiyatlarini o'rganish, ularning o'zlashgan tillardagi roli va vazifalarini belgilash kabi bir qator masalalar dunyo tilshunoslari tomonidan o'rganib kelinmoqda. O'zbek tilida chet so'zlar miqdori 40 foizdan dan sal ortig'roq, shundan 26 foizdan sal ortigrog'i rus tiliga tegishlidir. Umuman, o'zbek tilidagi o'zlashgan so'zlar miqdori uncha katta hissani tashkil etmaydi. Chunki rus va yevropa tillarining deyarli, o'zlashgan so'zlar 60 foizdan kam emas. Buning ustiga, nomi o'zlashgan deb atalgan so'zlarning hammasi ham chetdan o'zlashavermagan.

Asosiy qism.

O'zbek tilining lug'at tarkibi ikki asosiy manbaga tayanadi: ichki manba (o'z qatlam so'zlari) va tashqi manba (o'zlashma so'zlar). O'zlashma so'zlar boshqa tillardan kirib kelib, tilimizda faol qo'llaniladi. Ular asosan quyidagi tillardan o'zlashgan:

- arab tili (ilm, kitob, maktab)
- fors-tojik tili (dasturxon, go'sht, sabzavot)
- rus tili (stol, zavod, mashina)
- ingliz tili (kompyuter, internet, marketing)

Tilshunoslikda o'zlashma so'zlar tabiiy jarayon sifatida qaraladi. Chunki hech bir til boshqa tillardan ajralgan holda rivojlana olmaydi. Globalizatsiya jarayonida ayniqsa ingliz tilidan kirib kelayotgan so'zlar soni ortib bormoqda.

O'zlashma so'zlarning asosiy vazifalarini quyidagilarda ko'rish mumkin:

1. Yangi tushunchalarni ifodalash;
2. Ilm-fan va texnologiyaga oid atamalarni kiritish;
3. Nutqni boyitish va ifoda imkoniyatlarini kengaytirish.

Shu bilan birga, o'zlashma so'zlar tilga moslashish jarayonidan o'tadi:

- fonetik moslashuv (tovush o'zgarishi);
- grammatik moslashuv;
- semantik moslashuv;

Leksik boyish va nominatsiya: Til doimiy rivojlanishda bo'lgani uchun, yangi tushunchalar, texnika, iqtisodiyot va fan sohalariga oid atamalar asosan o'zlashma so'zlar orqali kirib keladi va tilning leksik qatlamini boyitadi.

Tarixiy va ijtimoiy aloqalar: O'zlashma so'zlar xalqlarning tarixiy, madaniy va ijtimoiy muloqotini aks ettiradi. Masalan, o'zbek tilida arab va fors-tojik tillaridan o'zlashgan so'zlar tarixiy qatlamni, rus va xalqaro (ingliz) tillaridan o'zlashgan so'zlar esa zamonaviy davrni ifodalaydi. "XX asrda o'zbek tili leksik qatlamining aksariyat qismini arab va fors-tojik tillaridan o'zlashgan so'zlar tashkil etgan bo'lsa, bugungi kunda rus tili va xalqaro atamalar (internatsionalizm) hisobiga yangi o'zlashmalar kirib kelmoqda".

O'zlashma so'zlarning ahamiyati - o'zlashma so'zlar til rivojida quyidagi ahamiyatga ega:

- til lug'atini boyitadi;
- yangi ilmiy va texnik;
- tushunchalarni ifodalaydi ;
- madaniy aloqalarni aks ettiradi;
- jamiyat taraqqiyotini ko'rsatadi.

Shuningdek, ular xalarning tarixiy aloqalari va madaniy rivojini ham ifodalaydi.

Assimilatsiya jarayoni: O'zlashma so'zlar vaqt o'tishi bilan tilning fonetik, morfologik va grammatik qoidalariga moslashadi (assimilatsiya bo'ladi), natijada ular til tizimining tabiiy qismiga aylanadi. Adabiy, badiiy adabiyotlarda uchraydigan uch mingdan ortiq o'zlashma so'zning izohi berilgan bo'lib, ulardan 34 % dan ortig'ini arabcha, 12% dan ko'prog'ini fors-tojikcha, qariyb 9 % ini yunoncha, 8 % ini lotincha, 5 % dan ko'prog'ini fransuzcha, salkam 5% ini ruscha, 2 % dan ortig'ini inglizcha, qolganini esa turli tillardan o'zlashgan so'zlar tashkil etadi. Bir tildan boshqa tilga so'z o'tishi ijobiy hol. Shunisi ham borki, rivojlanishi faqat o'z ichki imkoniyatlari doirasi bilan cheklangan biron-bir bo'lmagani kabi, rivojlanishi faqat tashqi imkoniyat - boshqa tillardan lisoniy birliklar olishga asoslangan til ham bo'lmaydi. So'z o'zlashtirish deganda boshqa tilning barcha so'zlarining olinishi emas, balki ulardan ehtiyojga muvofiqlarining olinishi tushuniladi. Shuning uchun ham so'z o'zlashishi tillar rivojlanishining tashqi omillari sirasiga kiradi. Ma'lumki, leksika va uning har xil qatlamlari o'z xarakteriga ko'ra turlicha "tovlanib", o'ziga xos lisoniy qiymat kasb etadi. Bu narsa leksikaning o'ziga xos murakkab lisoniy sath ekanligidan dalolat beradi. Har bir xalq va uning tilining boshqa xalqlar va ularning tili bilan o'zaro aloqadorligi ham leksikada aks etadi. Shu bois til leksikasini ko'zguga o'xshatish joiz bo'ladi. Ko'zgu unga qaratilgan har bir narsaning aksini namoyish etgani kabi, til leksikasi ham ijtimoiy va ruhiy olamning barcha xususiyatlarini namoyish qiladi. Shu sabab ham jamiyatning ijtimoiy, ma'naviy olamidagi har bir yangilik, har bir o'zgarish eng avvalo lug'at tarkibida o'z ifodasini topadi. Darhaqiqat, leksika ijtimoiy hayotdagi barcha o'zgarishlarni, xalq bosib o'tgan tarixiy yo'lining izlarini o'zida aks ettiradi.

Semantik xususiyatlari umumturkiy so'zlarning aksariyati polisemantik, ya'ni ko'p ma'noli so'zlardir. quloq - 1) odamning qulo'g'i; 2) gozonning qulog'i kabi.

Morfologik usuliyatlari umumturkiy so'zlar barcha hozirgi o'zbek tilining barcha so'z turkumlarida uchrashi; turlanish va tuslanishi; o'zak va qo'shimcha morfemalar erkin va qat'iy bo'lishi, so'zda old qo'shimchalar bo'lmasligi kabilarda namoyon bo'ladi.

O'zbek tili leksikasida boshqa tillardan o'zlashgan lekemalardan iborat qismi o'zlashgan atlamni vujudga keltiradi. Bu qatlamda so'zlarning asosiy qismini arabcha, fors-tojikcha va ruscha so'zlar tashkil qiladi.

Yuqorida aytilganidek, o'zbek tiliga o'zlashgan so'zlar go'shni davlatlar bilan adimdan turli iqtisodiy hamda qo'ni-go'shlichilik aloqalar tufayli, arab istilosi sababli, O'rta Osiyoning Rossiya tarkibiga qo'shilishi natijasida fors-tojikcha, arabcha, ruscha-baynalmilal so'zlar tilimizga dastlab neologizm tarzida kirib keldi, keyin asta-sekin abul giluvchi til qonuniyatlariga moslashdi.

Xulosa.

Hozirgi kunda ilm-fan, xususan kompyuter texnologiyasi jadallik bilan rivojlanyotgan bir paytda tilimizga bir qator o'zlashma so'zlar kirib kelmoqda. Bunday so'zlarning ayrimlari o'z muqobiliga ega bo'lsa-da shundayligicha tilimizga kirib, ommalashib borishi kuzatilmoqda. O'zlashma so'zlar o'zbek tilining ajralmas qismi hisoblanadi. Ular tilning rivojlanishiga xizmat qilib, uning boyligi va imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu sababli o'zlashma so'zlarni to'g'ri o'rganish va ulardan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жомонов Р. Суз узлаштиришдаги асосий лисоний омиллар // Узбек тили ва адабиёти, 2014. – В.5.
2. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка: учебное пособие. /2-е издание, переработанное. - Москва: ФЛИНТА: Наука, 2012.
3. Узбек тилининг изохли лугати. /А.Мадвалиев тахрири остида. 5 жилдли. 2-жилд. М-харфи. -Тошкент: Узбекистон миллий энциклопедияси, 2006.
4. Эшонкулов Б. Хозирги узбек адабий тилида арабча лугавий узлашмаларнинг парадигматик асимметрияга муносабати. Филол. фан. номз. дисс... автореф. - Тошкент, 1996.
5. Абдуллаев Ф.А. Тил кандай ривожланади? — Тошкент: Фан, 1972.

OKKAZIONALIZM VA NEOLOGIZM MUNOSABATI: NAZARIY YONDASHUVLAR VA FARQLOVCHI MEZONLAR

Primqulova Oybahor Abdisalom qizi

Andijon davlat pedagogika instituti tayanch doktoranti

+998944091155 oybahorp@gmail.com

ANNOTATSIYA: Mazkur tezisda okkazionalizm va neologizm tushunchalarining o'zaro munosabati, umumiy hamda farqli jihatlar nazariy jihatdan yoritiladi. Unda okkazional birliklarning neologik hodisalar tizimidagi o'rni, til va nutq jarayonidagi maqomi hamda funksional-semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Turli olimlarning qarashlari asosida neologizmlar umumtil leksikasiga kirish imkoniyatiga ega bo'lgan yangi birliklar, okkazionalizmlar esa muayyan kontekst va individual mualliflik ehtiyoji asosida yuzaga keladigan nutqiy birliklar sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda ayrim okkazional birliklarning vaqt o'tishi bilan keng qo'llanishga o'tib, neologizm maqomini olishi mumkinligi ham ko'rsatib beriladi.

Shu asosda okkazonalizm va neologizm o'rtasidagi chegara qat'iy emas, balki dinamik xarakterga ega hodisa sifatida baholanadi.

KALIT SO'ZLAR: okkazonalizm, neologizm, okkazonal birlik, leksik tizim, kontekst, ekspressivlik, uzual birlik, til va nutq.

АННОТАЦИЯ: В настоящей работе теоретически рассматривается соотношение понятий окказионализм и неологизм, а также выявляются их общие и дифференциальные признаки. Особое внимание уделяется месту окказиональных единиц в системе нелогических явлений, их статусу в языке и речи, сфере употребления, а также функционально-семантическим особенностям. На основе анализа различных научных подходов неологизмы трактуются как новые лексические единицы, обладающие потенциалом вхождения в общеязыковую лексику, тогда как окказионализмы рассматриваются как речевые образования, возникающие в определённом контексте под влиянием индивидуально-авторской потребности. В работе также подчёркивается, что отдельные окказиональные единицы со временем могут получить более широкое распространение и приобрести статус неологизмов. В связи с этим граница между окказионализмом и неологизмом оценивается не как строго фиксированная, а как динамическая.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: окказионализм, неологизм, окказиональная единица, лексическая система, контекст, экспрессивность, узуальная единица, язык и речь.

ABSTRACT: This thesis provides a theoretical analysis of the relationship between the concepts of occasionalism and neologism, focusing on their common and distinctive features. Special attention is given to the position of occasional units within the system of neological phenomena, their status in language and speech, their sphere of usage, and their functional-semantic characteristics. Based on various scholarly approaches, neologisms are interpreted as new lexical units that have the potential to enter the general vocabulary of a language, whereas occasionalisms are viewed as speech-based formations that arise in a specific context as a result of individual authorial need. The study also emphasizes that some occasional units may, over time, gain wider usage and acquire the status of neologisms. Therefore, the boundary between occasionalism and neologism is regarded not as fixed and absolute, but as dynamic in nature.

KEYWORDS: occasionalism, neologism, occasional unit, lexical system, context, expressiveness, usual unit, language and speech.

Okkazonal birliklar hozirgi tilshunoslikda yangi leksik birliklarning shakllanishi va qo'llanishi bilan bog'liq bo'lgan murakkab lingvistik hodisalardan biri sifatida qaraladi. Bunday birliklar, bir tomondan, tilning mavjud so'z yasash imkoniyatlari va ichki derivatsion salohiyatini namoyon etsa, ikkinchi tomondan, muallif yoki so'zlovchining individual nutqiy ehtiyoji, uslubiy maqsadi hamda ekspressiv niyatini ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi. Shu sababli okkazonalizmlar odatda neologizmlar, potensial so'zlar va uzual birliklar bilan qiyosiy munosabatda o'rganiladi.

Tilshunoslikda okkazonalizm va neologizm tushunchalari o'rtasidagi munosabat masalasi hanuzgacha yagona nazariy yechimga ega emas. Ayrim

tadqiqotchilar okkazional birliklarni neologizmlarning alohida ko'rinishi sifatida talqin qilsalar, boshqa olimlar ularni neologizmlardan mustaqil, o'ziga xos nutqiy hodisa sifatida baholaydilar. Ushbu qarashlarning turlicha bo'lishi okkazional birliklarning til tizimidagi maqomi, qo'llanish sohasi, barqarorlashish imkoniyati hamda funksional-semantik xususiyatlarini aniqlash zaruratini yuzaga keltiradi. Shu bois okkazionalizm va neologizm o'rtasidagi yaqinlik va tafovutlarni aniqlash mazkur hodisalarning nazariy mohiyatini chuqurroq yoritishga xizmat qiladi.

Ilmiy adabiyotlarda ayrim tadqiqotchilar okkazionalizmlarni badiiy, ijodiy, stilistik yoki individual neologizmlar sifatida nomlaydilar. Bu holat okkazional birliklarga nisbatan ikki asosiy yondashuv mavjudligini ko'rsatadi. Birinchi yondashuvda okkazionalizmlar neologik birliklar tizimi doirasida ko'rilib, ularning maxsus turi sifatida izohlanadi. Ikkinchi yondashuvda esa okkazional birliklar neologizmlardan farq qiluvchi alohida nutqiy birliklar sifatida talqin etiladi.

Okkazionalizm va neologizmi farqlash masalasida D. Kristalning qarashlari muhim ahamiyatga ega. U okkazional leksik birliklarni *nonce-formation* termini orqali izohlaydi. Kristal talqinida bunday birliklar muayyan kommunikativ vaziyat ehtiyojidan kelib chiqib, tezkor tarzda yaratiladigan va ko'pincha vaqtinchalik xarakterga ega bo'lgan so'zlardir. Neologizmlar esa individual qo'llanish bosqichidan chiqib, kengroq nutqiy muomalaga o'ta boshlagan birliklar sifatida tavsiflanadi. Demak, har bir okkazional birlik yangilik belgisi bilan ajralib tursa-da, har qanday yangi birlikni darhol neologizm deb baholash mumkin emas.[1]

V. P. Boldakova neologizm va okkazionalizmlarni leksik makromaydon doirasida tahlil qiladi. Uning talqiniga ko'ra, neologizmlar dastlab leksik makromaydonning yadrooldi hududida joylashadi. Keyingi rivojlanish jarayonida ular ushbu hududda saqlanib qolishi, makromaydon yadrosiga o'tishi yoki faol qo'llanishdan chiqib, periferiya tomon siljishi mumkin. Okkazionalizmlar esa leksik makromaydon tarkibiga kirsada, odatda marginal zonada, ya'ni individual qo'llanish doirasida mavjud bo'ladi. Shu sababli ular yadrodan ancha uzoqda joylashgan nutqiy birliklar sifatida namoyon bo'ladi. Biroq ayrim hollarda okkazional birliklar kengroq qo'llanishga ega bo'lib, marginal zonadan yadrooldi hududiga o'tishi va neologizm maqomini egallashi mumkin.[2]

V. V. Lopatin neologizmi tilda yangi paydo bo'lgan, biroq vaqt o'tishi bilan yangilik va noodatiylik xususiyatini yo'qotib, leksik tizimning odatiy qismiga aylanishi mumkin bo'lgan birlik sifatida tavsiflaydi. Mazkur jihat neologizmlarni okkazionalizmlardan farqlashda muhim mezon bo'lib xizmat qiladi. [3]

D. E. Rozental va M. A. Telenkova neologizmlarni yaratilish sharoitiga ko'ra umumtil neologizmlari va individual-mualliflik neologizmlariga ajratadilar. Umumtil neologizmlari yangi tushuncha yoki yangi realiya bilan bog'liq holda shakllanadi. Individual-mualliflik neologizmlari esa muayyan muallif tomonidan qo'llanishga kiritiladi va ayrim hollarda individual foydalanish doirasidan chiqib, til boyligining faol qismiga aylanishi mumkin.[4]

Ushbu olimlar okkazionalizmlarni ham neologik birliklar qatorida ko'rib, ularning paydo bo'lishi muayyan kontekst bilan shartlanganini ta'kidlaydilar. Ular okkazional leksik birliklarni "okkazional neologizmlar" sifatida izohlab, bunday so'zlar ko'pincha yozuvchi yoki publitsistlar tomonidan yaratilishini hamda muayyan

asarda faqat bir marta qo'llanishi mumkinligini qayd etadilar. Okkazional birliklarning neologizmlardan farqli jihatlari sifatida ularning kontekst ta'sirida yuzaga kelishi, bir martalik yoki cheklangan qo'llanishga ega bo'lishi, lug'at tarkibining barqaror qismiga aylanmasligi va individual nutqiy ijod mahsuli sifatida namoyon bo'lishi ko'rsatiladi.

T. V. Popova qat'iy terminologik nuqtayi nazardan okkazionalizmlarni neologizmlar deb atash to'g'ri emasligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, neologizmlar yaqinda uzual, ya'ni umumiy qo'llanishga kirgan va ma'lum vaqt davomida yangilik xususiyatini saqlab turadigan so'zlardir. Okkazional so'zlar esa individual yasalma sifatida faqat nutqiy hodisa xarakteriga ega bo'ladi. Bunday birliklar "bir martalik" xususiyati bilan ajralib turadi, qayta qo'llanish barqarorligiga ega emas va shu sababli tarixiy davomiylik kasb etmaydi.[5]

Yuqoridagi nazariy qarashlar shuni ko'rsatadiki, okkazionalizm va neologizm o'rtasidagi asosiy farq faqat yangilik belgisi bilan belgilanmaydi. Ularning farqi, avvalo, til tizimidagi maqomi, qo'llanish doirasi, barqarorlashish imkoniyati va funksional vazifasi orqali aniqlanadi. Neologizm til jamoasi tomonidan qabul qilinib, umumiy leksik tizimga kirish salohiyatiga ega bo'lgan birlikdir. Okkazionalizm esa ko'proq individual nutqiy ijod mahsuli bo'lib, muayyan kontekstda ekspressiv, obrazli, baholovchi yoki uslubiy vazifani bajaradi.

Tahlil qilingan nazariy yondashuvlardan kelib chiqib aytish mumkinki, okkazionalizm va neologizm tushunchalari o'zaro yaqin bo'lsa-da, ular aynan bir hodisani ifodalamaydi. Har ikkala birlik yangilik belgisi bilan tavsiflanadi, biroq ularning til tizimidagi o'rni va nutqiy vazifasi turlicha namoyon bo'ladi. Bu holat okkazionalizm va neologizm o'rtasidagi chegara har doim ham qat'iy emasligini, ular o'rtasida oraliq hamda dinamik holatlar mavjudligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Crystal, David. A Dictionary of Linguistics and Phonetics. 6th ed., Wiley-Blackwell, 2008.
2. Болдакова, В. П. "«Неологический бум» — современное состояние английского языка." Инновации в науке, СибАК, 2012, pp. 26–32.
3. Gabrielova, Elena, and Vitalia Lopatina. "Occasionalisms in Social Networks During the Pandemic." Journal of Language and Education, vol. 9, no. 4, 2023, pp. 46–60. doi:10.17323/jle.2023.15946.
4. Розенталь, Д. Э., et al. Современный русский язык. 11th ed., Айрис-пресс, 2010.
5. Попова, Т. В. Русская неология и неография. ГОУ ВПО УГТУ–УПИ, 2005.

ФАКТОРЫ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИХ НЕОЛОГИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ АКАДЕМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

Ларина Камила Петровна

Teacher of UBS

+998771234567

Аннотация. В статье рассматриваются факторы возникновения терминологических неологизмов в английском академическом дискурсе, анализируются лингвистические, когнитивные и социокультурные механизмы, обуславливающие пополнение научного лексикона новыми единицами. Опираясь на теоретические положения когнитивной терминологии и теории дискурсивных сообществ, исследование выявляет основные способы терминообразования, сферы наиболее активной неологизации и дисциплинарные различия в продуктивности словообразовательных моделей. Работа носит теоретический характер и обобщает результаты ведущих исследователей в области терминоведения, предлагая концептуальное осмысление механизмов терминологического обновления в современном научном языке.

Ключевые слова: академический дискурс, терминологический неологизм, терминообразование, когнитивная терминология, дисциплинарная вариативность, словообразовательные модели, научная коммуникация.

Abstract. The article examines the factors behind the emergence of terminological neologisms in English academic discourse and analyzes the linguistic, cognitive, and sociocultural mechanisms that drive the expansion of the scientific lexicon with new units. Drawing on the theoretical foundations of cognitive terminology and discourse community theory, the study identifies the main methods of term formation, the domains with the most active neologization, and disciplinary differences in the productivity of word-formation models. The paper is theoretical in nature and synthesizes the findings of leading researchers in terminology studies, offering a conceptual interpretation of the mechanisms of terminological renewal in contemporary scientific language.

Keywords: academic discourse, terminological neologism, term formation, cognitive terminology, disciplinary variation, word-formation models, scientific communication.

Annotatsiya. Maqolada ingliz akademik diskursida terminologik neologizmlarning yuzaga kelish omillari ko'rib chiqiladi hamda ilmiy leksikaning yangi birliklar bilan boyishiga ta'sir etuvchi lingvistik, kognitiv va sotsiomadaniy mexanizmlar tahlil qilinadi. Kognitiv terminologiya va diskursiv hamjamiyatlar nazariyasining asosiy qoidalariga tayangan holda, tadqiqot terminyaratishning asosiy usullarini, neologizatsiya eng faol kechadigan sohalarni hamda so'z yasaliş modellarining mahsuldorligidagi fanlararo farqlarni aniqlaydi. Ish nazariy xarakterga ega bo'lib, terminologiya sohasidagi yetakchi tadqiqotchilar natijalarini umumlashtiradi va zamonaviy ilmiy tildagi terminologik yangilanish mexanizmlarini konseptual jihatdan yoritadi.

Kalit soʻzlar: akademik diskurs, terminologik neologizm, terminyaratish, kognitiv terminologiya, fanlararo variativlik, soʻz yasash modellar, ilmiy kommunikatsiya.

Английский академический дискурс в последние десятилетия переживает беспрецедентный по интенсивности период терминологического обновления, что связано с ускорением научно-технического прогресса, появлением междисциплинарных областей знания и глобализацией научной коммуникации. Терминологический неологизм, понимаемый как новая лексическая единица, закрепляющая в языке вновь сформированное научное понятие, представляет собой не случайное языковое явление, а результат сложного взаимодействия когнитивных, коммуникативных и социальных факторов [Cabr , 1999, 247-p]. Изучение природы и источников терминологической неологизации позволяет не только описать динамику научного языка, но и понять закономерности формирования новых областей знания, поскольку язык науки и сама наука развиваются в тесной взаимосвязи.

Научный язык традиционно рассматривался как относительно стабильная система, стремящаяся к однозначности и точности номинации. Однако современные исследования убедительно показывают, что академический дискурс представляет собой живую и активно развивающуюся среду, в которой постоянно возникают новые номинативные потребности [Sager, 1990, 312-p]. Возникновение терминологических неологизмов обусловлено прежде всего эпистемологической необходимостью: когда научное сообщество обнаруживает или концептуализирует новое явление, существующий терминологический аппарат часто оказывается недостаточным для его адекватного обозначения. В этом смысле неологизация выступает как естественный ответ языка на расширение когнитивного горизонта научного знания.

Теоретическое осмысление факторов терминологической неологизации требует обращения к общей проблематике соотношения языка и мышления в научной деятельности. Ещё работы В. фон Гумбольдта и его последователей показали, что язык не является пассивным инструментом выражения уже готовой мысли, а активно участвует в формировании понятийной картины мира. Применительно к научному языку это положение приобретает особое значение: каждый новый термин не просто обозначает заранее существующее понятие, но нередко сам способствует кристаллизации нового научного концепта, придавая ему устойчивую форму и вводя его в систему существующего знания. Таким образом, неологизация выступает одновременно как лингвистический и эпистемологический процесс, в котором границы между языковой инновацией и научным открытием оказываются принципиально размытыми.

М.Т. Кабре в рамках коммуникативной теории терминологии предложила рассматривать термины как единицы, обладающие одновременно лингвистическим, когнитивным и коммуникативным измерениями [Cabr , 1999, 247-p]. Согласно её концепции, терминологические неологизмы возникают не изолированно, а в конкретных дискурсивных ситуациях, где специалисты вынуждены называть новые объекты своей профессиональной деятельности.

Эта теория позволяет объяснить, почему одни и те же научные феномены могут получать различные обозначения в разных дисциплинарных сообществах и почему терминологическая вариативность является не дефектом, а закономерной чертой живого научного дискурса. Особую ценность коммуникативная теория приобретает в контексте изучения механизмов неологизации, поскольку она позволяет учитывать не только формальные характеристики новых единиц, но и ситуативные условия их порождения.

Когнитивный подход к терминологии, развиваемый в работах Р. Теммерман, рассматривает возникновение неологизмов как результат категориальной деятельности научного мышления [Temmerman, 2000, 258-p]. По мнению исследовательницы, новые термины часто появляются через метафорический перенос, когда уже известные концепты используются для осмысления новых феноменов. Так, в биологии возникли термины типа genetic code, DNA fingerprinting, molecular scissors, в информатике – cloud computing, data mining, viral content, а в экономике – market bubble, financial contagion. Подобные метафорические термины не просто именуют новые явления, но и структурируют их понимание, направляя дальнейшее научное осмысление в определённое концептуальное русло. Метафорическая модель терминообразования, таким образом, обладает не только номинативной, но и эвристической функцией, поскольку заложенные в метафоре концептуальные связи могут подсказывать направления дальнейших исследований.

Дж. Сейгер, работая в русле прикладного терминоведения, систематизировал основные способы образования терминологических неологизмов в английском академическом дискурсе [Sager, 1990, 312-p]. Он выделил три базовых механизма: использование существующих ресурсов языка (семантический перенос, словосложение, аффиксация), заимствование из других языков и дисциплин и создание абсолютно новых форм. Наиболее продуктивным оказывается первый механизм, поскольку он обеспечивает мотивированность новой единицы и облегчает её усвоение научным сообществом. В последние десятилетия, однако, значительно возросла роль межъязыкового и междисциплинарного заимствования, что отражает глобальный характер современной науки и размывание границ между традиционными дисциплинарными областями.

П. Фабер и её коллеги в рамках фреймовой терминологии показали, что возникновение новых терминов тесно связано с формированием концептуальных сетей в соответствующих областях знания [Faber, 2012, 307-p]. Каждый новый термин включается в определённый концептуальный фрейм, наследуя признаки родственных понятий и приобретая свою специфику. Этот подход объясняет, почему терминологические неологизмы редко возникают по одному: появление одного ключевого термина обычно влечёт за собой формирование целого терминологического гнезда, отражающего структуру новой концептуальной области. Так, возникновение термина nanotechnology породило обширный ряд производных и смежных номинаций – nanoparticle, nanoscale, nanomedicine, nanocomposite. Подобная системность неологизации свидетельствует о том, что терминологическое обновление подчиняется не

произволу отдельных авторов, а внутренней логике развития концептуальных структур научного знания.

Социокультурные факторы неологизации также заслуживают самостоятельного рассмотрения. К. Хайленд подчёркивает, что академическое сообщество функционирует как специфическое дискурсивное пространство, в котором новые термины должны пройти процесс легитимизации [Hyland, 2004, 230-p]. Не каждое предложенное специалистом слово становится общепринятым термином – для этого необходимо его принятие научным сообществом через цитирование, воспроизведение в учебной литературе, включение в отраслевые словари. Таким образом, терминологическая неологизация – это не только языковой, но и социальный процесс, в котором лингвистические инновации конкурируют за признание внутри дисциплинарных сетей. Важную роль в этом процессе играет авторитет научных школ и лабораторий, предложивших тот или иной термин: нередко именно институциональный вес источника номинации определяет её последующую судьбу в научном обиходе.

Отдельного внимания заслуживает вопрос о роли международного статуса английского языка в механизмах современной терминологической неологизации. Английский язык функционирует сегодня как *lingua franca* мировой науки, что создаёт особые условия для порождения и распространения новых терминов. С одной стороны, англоязычная научная среда становится своеобразным плавильным тиглем, в который стекаются номинативные инновации из различных национальных научных традиций. С другой стороны, многие термины, возникающие сегодня в англоязычной научной литературе, практически сразу заимствуются в другие языки, нередко без должной адаптации к их фонетическим и грамматическим системам. Это приводит к формированию своеобразного транснационального слоя научной лексики, в котором национальные и англоязычные элементы переплетаются сложным образом.

Важным теоретическим аспектом проблемы является разграничение различных типов неологизмов по степени их новизны и укоренённости в языке. Традиционно выделяют абсолютные неологизмы – единицы, возникающие для обозначения принципиально новых научных понятий, и относительные неологизмы – новые наименования для уже существующих концептов. Абсолютные неологизмы типа *artificial intelligence*, *cryptocurrency*, *gene therapy* отражают качественные скачки в развитии науки, тогда как относительные неологизмы часто появляются в результате смены теоретической парадигмы или стремления научного сообщества дистанцироваться от устаревших номинативных решений. Оба типа неологизмов играют важную роль в динамике академического дискурса, хотя механизмы их возникновения и закрепления существенно различаются.

Теоретическое исследование механизмов терминологической неологизации приводит к выделению нескольких основных групп факторов, определяющих возникновение новых терминов в английском академическом дискурсе. К первой группе относятся собственно когнитивные факторы,

связанные с категориальной деятельностью научного мышления: необходимость номинации новых объектов, потребность в дифференциации понятий, стремление к точности научного описания. Ко второй группе принадлежат лингвистические факторы, определяющие выбор конкретных словообразовательных и семантических моделей: продуктивность морфологических моделей английского языка, наличие готовых словообразовательных элементов, сложившиеся метафорические схемы. Третью группу составляют социокультурные факторы: авторитет научных школ, доминирование определённых теоретических парадигм, институциональные механизмы закрепления терминов. Наконец, четвёртая группа включает коммуникативные факторы, связанные с необходимостью эффективного обмена научной информацией: требование краткости, международной узнаваемости, технологичности термина для его использования в базах данных и поисковых системах.

Анализ специфики словообразовательных моделей, активных в современном английском научном дискурсе, выявляет несколько типичных тенденций. Модели словосложения и словосочетания демонстрируют наивысшую продуктивность, особенно модели «прилагательное + существительное» (deep learning, predictive analytics, sustainable finance) и «существительное + существительное» (blockchain technology, gene editing, climate feedback). Аффиксальное словообразование сохраняет существенную роль, при этом наиболее активными префиксами выступают bio-, cyber-, nano-, eco-, post-, а суффиксами – -isation, -ome, -ics. Эти аффиксы приобретают особый статус маркеров определённых научных областей, что свидетельствует о формировании устойчивых словообразовательных систем в отдельных дисциплинах.

Семантический перенос, прежде всего метафорический и метонимический, также представляет собой мощный источник терминологической неологизации. В сфере информационных технологий особенно активно развивается метафорика пространства и природы (cloud, stream, flow, ecosystem, architecture), в биомедицине – метафорика коммуникации и информации (signalling pathway, genetic message, cellular dialogue), в экономике – метафорика физических процессов и биологических явлений (market bubble, viral growth, economic contagion). Эти наблюдения согласуются с положениями когнитивной терминологии и показывают, что метафорический механизм не является периферийным способом неологизации, а принадлежит к её центральным ресурсам, обеспечивая концептуальную связность научного мышления.

Литература

1. Cabré M.T. Terminology: Theory, Methods and Applications. – Amsterdam: John Benjamins, 1999. – 247 p.
2. Faber P. A Cognitive Linguistics View of Terminology and Specialized Language. – Berlin: De Gruyter Mouton, 2012. – 307 p.
3. Hyland K. Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 2004. – 230 p.

4. Meyer I., Mackintosh K. When Terms Move into Our Everyday Lives: An Overview of De-terminologization // Terminology. – 2000. – Vol. 6, No. 1. – P. 111-138.
5. Rey A. Essays on Terminology. – Amsterdam: John Benjamins, 1995. – 223 p.
6. Sager J.C. A Practical Course in Terminology Processing. – Amsterdam: John Benjamins, 1990. – 312 p.
7. Temmerman R. Towards New Ways of Terminology Description: The Sociocognitive Approach. – Amsterdam: John Benjamins, 2000. – 258 p.

РАЗГОВОРНЫЙ СТИЛЬ И ЕГО СОВРЕМЕННЫЕ ПРОЯВЛЕНИЯ

Абдусаматова Гулюз
студент НГИИЯ
Науч. Рук.: О.Хошимова

Аннотация: В данной статье рассматриваются лингвистическая природа разговорного стиля, его основные признаки и функции. Особое внимание уделяется современным проявлениям разговорной речи в условиях цифровизации и интернет-коммуникации. Анализируются лексические, грамматические и синтаксические особенности разговорного стиля, а также его функционирование в средствах массовой информации и социальных сетях. В работе обобщаются взгляды ученых и определяется роль разговорного стиля в современной языковой системе.

Ключевые слова: *разговорный стиль, речь, коммуникация, интернет-язык, эмоциональность, спонтанность, лингвистика, цифровизация, языковая система, социальные сети.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada so‘zlashuv uslubining lingvistik tabiati, uning asosiy belgilarini va funksiyalarini ilmiy asosda tahlil qilinadi. Ayniqsa, zamonaviy davrda, xususan raqamlashtirish va internet-kommunikatsiya sharoitida so‘zlashuv uslubining yangi ko‘rinishlari keng yoritiladi. Tadqiqotda so‘zlashuv nutqining leksik, grammatik va sintaktik xususiyatlari, shuningdek, uning ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlardagi namoyon bo‘lish shakllari ko‘rib chiqiladi. Maqolada tilshunos olimlarning fikrlari umumlashtirilib, so‘zlashuv uslubining zamonaviy til tizimidagi o‘rni aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: *so‘zlashuv uslubi, nutq, kommunikatsiya, internet tili, emotsionallik, spontanlik, lingvistika, raqamlashtirish, til tizimi, ijtimoiy tarmoqlar.*

Abstract: This article examines the linguistic nature of the conversational style, its main features, and functions. Special attention is given to its modern manifestations in the context of digitalization and internet communication. The study analyzes lexical, grammatical, and syntactic characteristics of conversational speech, as well as its usage in mass media and social networks. The paper also summarizes scholarly opinions and identifies the role of conversational style in the contemporary language system.

Keywords: *conversational style, speech, communication, internet language, emotionality, spontaneity, linguistics, digitalization, language system, social media*

Введение. Разговорный стиль речи занимает особое место в системе функциональных стилей языка, поскольку непосредственно связан с повседневной коммуникацией человека. В условиях цифровизации и глобализации данный стиль претерпевает значительные изменения, сохраняя при этом свои базовые характеристики.

Актуальность темы обусловлена активным проникновением разговорной речи в различные сферы общения, включая интернет-коммуникацию, СМИ и даже научно-популярный дискурс. Ежедневно миллионы людей используют разговорный стиль в мессенджерах, социальных сетях, блогах и комментариях, что создает новые языковые формы.

Разговорный стиль — это функциональный стиль речи, обслуживающий сферу повседневного неофициального общения. Он противопоставлен книжным стилям (научному, официально-деловому, публицистическому) по ряду параметров: spontaneity, эмоциональность, ситуативность.

Выдающийся лингвист В. В. Виноградов определял разговорную речь как: «естественную форму языкового общения, возникающую в условиях непосредственного контакта говорящих». Е. А. Земская, автор фундаментальных трудов по русской разговорной речи, подчеркивала: «разговорная речь — это не просто устная форма языка, а особая система со своими нормами и закономерностями». Таким образом, разговорный стиль следует рассматривать как самостоятельную систему, а не упрощенный вариант литературного языка. Он имеет собственные фонетические, лексические, морфологические и синтаксические особенности.

Экстралингвистические (внеязыковые) признаки:

- Неофициальность общения — отсутствие регламентированных отношений между собеседниками
- Спонтанность — речь не готовится заранее, создается в момент говорения
- Непосредственный контакт — говорящие видят и слышат друг друга
- Ситуативность — смысл часто понятен из обстановки, а не из слов

По словам В. В. Виноградова: «разговорная речь неотделима от ситуации общения и личности говорящего».

Лексические особенности:

Разговорная речь характеризуется:

- Использованием разговорной и просторечной лексики: «тачка» (машина), «шпора» (шпаргалка), «халява» (бесплатное)
- Эмоционально окрашенными словами: «ужасно интересно», «жутко холодно»
- Употреблением уменьшительно-ласкательных форм: «мамочка», «котик», «вкусняшка»
- Наличием слов-«сорняков»: «как бы», «типа», «короче», «ну»

Е. А. Земская отмечала: «лексика разговорной речи отличается высокой степенью экспрессивности и вариативности».

Грамматические особенности:

- Преобладание простых предложений над сложными
- Неполные конструкции (эллипсис): «Ты из магазина?» вместо «Ты пришел из магазина?»

- Повторы слов для эмоционального усиления: «Долго-долго, далеко-далеко»
- Активное использование междометий и частиц: «Ой!», «Ну и ну!», «Вот это да!»

Пример разговорной синтаксической конструкции:

«Ну... я это... потом скажу... короче, забудь»

Синтаксические особенности:

- Нарушение строгой структуры предложения
- Свободный порядок слов (чаще всего на первом месте — самое важное)
- Активная роль интонации (вопрос, восклицание, пауза, повышение/понижение тона)
- Присоединительные конструкции: «Пришел поздно. И никого не предупредил»

Сравнительная таблица: книжный vs разговорный синтаксис

Книжный

стиль:

Разговорный стиль:

Я не знаю, когда он придет

Когда он придет?

Я не знаю

Несмотря на дождь, мы пошли гулять

Дождь идет, а мы пошли гулять

По мнению исследователей: «разговорная речь является основным средством установления и поддержания социальных контактов». Без фатической функции невозможно поддерживать дружеские, семейные и неформальные отношения.

Современные проявления разговорного стиля: Интернет-коммуникация.

Современные технологии привели к появлению новой формы — письменной разговорной речи (или «устно-письменной» речи). Это феномен, когда разговорные нормы переносятся в письменные каналы (мессенджеры, чаты, комментарии).

Основные особенности интернет-разговорной речи:

- Графические сокращения: «спс» (спасибо), «ок» (окай), «щас» (сейчас), «пжлст» (пожалуйста)
- Использование эмодзи и стикеров вместо вербальных реакций: вместо «мне смешно»
- Упрощение грамматики: отсутствие заглавных букв и знаков препинания: «как дела все норм а у тебя»
- Неологизмы и мемы: «кринж», «хайп», «рофл», «зашквар»
- Англицизмы в разговорной форме: «лайкнуть», «репостнуть», «гуглить»

Это делает речь более доступной, понятной широкой аудитории, но одновременно снижает строгость стилистических норм.

Демократизация языка: Современные исследователи отмечают: снижение строгости норм, рост разговорных элементов, упрощение коммуникации во всех сферах.

Х. Кувондикова пишет: «в современном обществе наблюдается тенденция к демократизации языка, где разговорный стиль занимает ведущие позиции».

Роль невербальных средств: Разговорная речь тесно связана с жестами, мимикой и интонацией. В интернет-среде их заменяют:

- Эмодзи :), :(, >:(
- Мемы
- Повтор букв: «привееееет», «спаааасибо»
- Капслок для крика: «ТЫ ГДЕ???»

Это усиливает выразительность и помогает передавать смысл без прямых слов.

Современные исследования показывают:

- Разговорная речь влияет на развитие языковых норм
- Цифровая среда усиливает ее роль
- Устная и письменная формы сближаются

Также в работах по компьютерной лингвистике отмечается: «спонтанность и эмоциональность разговорной речи создают сложности для автоматической обработки языка» (например, для голосовых помощников).

Заключение.

Разговорный стиль является важнейшей формой существования языка. Он обеспечивает повседневное общение, отражает социальные процессы и активно развивается под влиянием современных технологий.

Сегодня разговорный стиль выходит за рамки бытового общения и становится универсальным инструментом коммуникации в интернете, СМИ и даже образовании. Изучение его особенностей необходимо для понимания реальных языковых процессов XXI века.

Список литературы

1. Виноградов В. В. Русский язык (грамматическое учение о слове). — М., 2001.
2. Земская Е. А. Русская разговорная речь. — М., 1987.
3. Якубинский Л. П. О диалогической речи. — Л., 1923.
4. Кожина М. Н. Стилистика русского языка. — М., 2008.
5. Москвин В. П. Стилистика русского языка. — М., 2010.
6. Сиротинина О. Б. Современная разговорная речь и ее особенности. — Саратов, 2015.
7. Кувондикова Х. Разговорный стиль в эпоху цифровизации. — Ташкент, 2022.

РОЛЬ СИНОНИМОВ И АНТОНИМОВ В РЕЧИ

Дилноза Эргашева
Студент НамГИЯ
Научный руководитель
PhD.О.Хошимова

Аннотация: Настоящая статья посвящена комплексному анализу роли синонимов и антонимов в системе современного языка. Рассматриваются их функциональные особенности, влияние на выразительность речи, а также значение в формировании коммуникативной компетенции личности. Особое

внимание уделяется их использованию в различных стилях речи и в процессе изучения иностранных языков.

Ключевые слова: синонимия, антонимия, лексикология, речевая культура, выразительность, коммуникативная компетенция.

Annotatsiya: Mazkur maqola zamonaviy til tizimida sinonimlar va antonimlarning rolini kompleks tahlil qilishga bag'ishlangan. Unda ularning funksional xususiyatlari, nutq ifodaliligiga ta'siri, shuningdek, shaxsning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishdagi ahamiyati ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ularning turli nutq uslublarida qo'llanilishi va chet tillarni o'rganish jarayonidagi o'rni alohida e'tibor markazida bo'ladi.

Kalit so'zlar: sinonimiya, antonimiya, leksikologiya, nutq madaniyati, ifodalilik, kommunikativ kompetensiya.

Abstract: This article is devoted to a comprehensive analysis of the role of synonyms and antonyms in the system of the modern language. It examines their functional features, their impact on the expressiveness of speech, as well as their significance in the formation of an individual's communicative competence. Special attention is given to their use in different styles of speech and in the process of learning foreign languages.

Keywords: synonymy, antonymy, lexicology, speech culture, expressiveness, communicative competence.

Введение: актуальность исследования: Язык является основным средством человеческого общения, а его богатство и разнообразие определяют уровень речевой культуры личности. В условиях глобализации и активного межкультурного взаимодействия особое значение приобретает умение точно, логично и выразительно формулировать свои мысли.

Одним из важнейших средств достижения данной цели являются синонимы и антонимы, которые занимают значимое место в лексической системе языка. Они способствуют не только расширению словарного запаса, но и формированию более глубокого понимания смысловых оттенков слов.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью развития у обучающихся навыков грамотной и выразительной речи, что невозможно без осознанного использования лексических средств языка.

Основная часть:

I. Теоретические основы синонимии:

Синонимия представляет собой одно из ключевых явлений в лексикологии. Синонимы — это слова или выражения, близкие по значению, но различающиеся по звучанию, стилистической окраске или оттенкам смысла.

Например: начать — приступить — инициировать. Несмотря на общность значения, каждое из этих слов имеет свои функциональные особенности и употребляется в разных контекстах.

Синонимы классифицируются на:

- полные (абсолютные);
- частичные;
- стилистические.

Их использование позволяет избегать повторов, уточнять мысль и придавать речи выразительность.

II. Антонимия как средство смыслового противопоставления

Антонимы — это слова с противоположным значением, которые играют важную роль в создании контраста и усилении выразительности речи.

Они помогают лучше понять смысл слов и широко используются в различных стилях речи — от разговорного до научного и художественного.

III. Функциональная роль в речи

Синонимы и антонимы обеспечивают точность, логичность и выразительность речи. Их грамотное использование делает высказывание более разнообразным и понятным.

IV. Значение в обучении

Изучение синонимов и антонимов способствует развитию речи, расширению словарного запаса и формированию коммуникативной компетенции, особенно при изучении иностранных языков.

Заключение. Синонимы и антонимы являются важнейшими элементами языка, способствующими развитию богатой, точной и выразительной речи. Их изучение и активное использование играет ключевую роль в формировании речевой культуры личности.

Список использованной литературы

1. Виноградов В.В. Лексикология и лексикография русского языка. — Москва: Наука, 1977. — 312 с.
2. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка. — Москва: АСТ, 2020. — 944 с.
3. Розенталь Д.Э. Практическая стилистика русского языка. — Москва: Айрис-пресс, 2019. — 384 с.
4. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов. — Москва: КомКнига, 2007. — 576 с.
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. — Москва: Наука, 1981. — 139 с.
6. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. — Москва: ЛКИ, 2010. — 264 с.
7. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. — Москва: Смысл, 2005. — 287 с.

IV-SHO'BA: KOMPARATIVISTIKA

INGLIZ VA O'ZBEK ADABIYOTIDA AYOL OBRAZINING BADIY TALQINI: O'XSHASHLIK VA FARQLAR

Abduraxmonova Mohlaroyim

Namangan davlat chet tillari instituti talabasi

Nurali Boqiyev

Namangan davlat chet tillari instituti o'qituvchisi

MDWCT@mail

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola ingliz va o'zbek adabiyotida ayol obrazining badiiy talqinini qiyosiy tahlil qiladi. Tadqiqotda ikki adabiy an'anada ayol xarakterlarining tarixiy taraqqiyoti, ularning ijtimoiy-madaniy kontekstlar bilan o'zaro bog'liqligi va badiiy ifoda vositalaridagi o'xshashlik hamda farqlar o'rganiladi. Maqolada ingliz adabiyotidagi Jefri Choser, Uilyam Shekspir, Jeyn Ostin, Sharlotta Bronte, Virjiniya Vulf kabi yozuvchilar asarlaridagi ayol obrazlari hamda o'zbek adabiyotidagi Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Omon Muxtor va zamonaviy adiblar ijodidagi ayol timsollari qiyosiy tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, har ikki adabiy an'ana dastlabki bosqichlarda ayolni an'anaviy, ideallashtirilgan shaklda tasvirlagan bo'lsa, keyingi davrlarda mustaqil, psixologik jihatdan murakkab va ijtimoiy faol obrazlar shakllangan. Asosiy farq ingliz adabiyotida feministik mavzularning erta paydo bo'lishi va individualizmga urg'u berilishi, o'zbek adabiyotida esa ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, oilaviy burch va jamoaviylik tuyg'usining yetakchilik qilishidadir.

Kalit so'zlar: *ayol obrazi, ingliz adabiyoti, o'zbek adabiyoti, qiyosiy tahlil, gender tadqiqotlari, feminizm, jadidchilik, badiiy talqin*

Аннотация: В данной научной статье проводится сравнительный анализ художественной интерпретации женского образа в английской и узбекской литературе. В исследовании изучаются историческое развитие женских характеров в двух литературных традициях, их взаимосвязь с социокультурным контекстом, а также сходства и различия в средствах художественного выражения. В статье сопоставляются женские образы в произведениях таких английских писателей, как Джеффри Чосер, Уильям Шекспир, Джейн Остин, Шарлотта Бронте, Вирджиния Вулф, с женскими типажам в творчестве Алишера Навои, Абдуллы Кадыри, Чулпана, Омона Мухтора и современных узбекских авторов. Результаты исследования показывают, что обе литературные традиции на начальных этапах изображали женщину в традиционной, идеализированной форме, тогда как в последующие периоды сформировались независимые, психологически сложные и социально активные образы. Основное различие заключается в раннем появлении феминистских тем и акценте на индивидуализме в английской литературе, в то время как в узбекской литературе ведущую роль играют духовно-нравственные ценности, семейный долг и чувство коллективизма.

Ключевые слова: женский образ, английская литература, узбекская литература, сравнительный анализ, гендерные исследования, феминизм, джадидизм, художественная интерпретация.

Abstract: This scientific article presents a comparative analysis of the artistic interpretation of the female image in English and Uzbek literature. The study explores the historical development of female characters in both literary traditions, their interaction with socio-cultural contexts, and the similarities and differences in artistic expression. The article comparatively analyzes female figures in the works of English authors such as Geoffrey Chaucer, William Shakespeare, Jane Austen, Charlotte Brontë, and Virginia Woolf, alongside female portrayals in the works of Alisher Navoi, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Omon Muxtor, and contemporary Uzbek writers. The research findings indicate that while both literary traditions initially depicted women in traditional, idealized forms, later periods saw the emergence of independent, psychologically complex, and socially active characters. The primary distinction lies in the earlier appearance of feminist themes and an emphasis on individualism in English literature, whereas Uzbek literature prioritizes spiritual and moral values, family duty, and a sense of collectivism.

Keywords: female image, English literature, Uzbek literature, comparative analysis, gender studies, feminism, Jadidism, artistic interpretation.

Kirish

Adabiyot har doim jamiyatning ijtimoiy, madaniy va gender dinamikasini aks ettiruvchi ko'zgu vazifasini bajarib kelgan. Ayol obrazi turli davrlar va madaniyatlarda yozuvchilarning ijtimoiy ideallari, dunyoqarashi va davr talablarining muhim ifodasiga aylangan. Ingliz va o'zbek adabiyoti ikki xil madaniy-sivilizatsiya doirasida rivojlangan bo'lib, ularning ayol obraziga munosabati ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shu bilan birga, ushbu ikki adabiy an'ana o'rtasida ayol xarakterlarining evolyutsiyasi, ularga qo'yilgan estetik va axloqiy talablar nuqtai nazaridan o'xshash jihatlar ham mavjud.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, globalizatsiya davrida turli madaniyatlarda gender masalalarining badiiy talqini, ayol obrazining evolyutsiyasi va unga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish nafaqat adabiyotshunoslik, balki madaniyatshunoslik, gender tadqiqotlari va ijtimoiy fanlar uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada ingliz va o'zbek adabiyotidagi ayol obrazlarining badiiy talqini quyidagi asosiy yo'nalishlarda tahlil qilinadi: tarixiy taraqqiyot bosqichlari, ijtimoiy-madaniy omillarning ta'siri, badiiy ifoda vositalari, feministik g'oyalarning aks etishi va zamonaviy tendensiyalar.

1. Ingliz adabiyotida ayol obrazining evolyutsiyasi

Ingliz adabiyoti ayol obrazining rivojlanishida uzoq va murakkab tarixiy yo'lni bosib o'tgan. O'rta asr adabiyotida ayollar ko'pincha ramziy yoki ideallashtirilgan shakllarda – fazilatli qizlar, sodiq xotinlar yoki mavhum fazilatlar timsoli sifatida tasvirlangan. Jefri Choserning "Kenterberi hikoyalari" asaridagi ayol obrazlari bu davrda ayol xarakteriga ikki xil – ideal va realistik yondashuvning mavjudligini ko'rsatadi. Choserning "Bathlik xotin" obrazi o'zining aql-zakovati, hayotiy tajribasi va mustaqil fikrlashi bilan o'rta asr ayoliga qarashlarni o'zgartirishga xizmat qilgan.

Uygʻonish davri ingliz adabiyotida Uilyam Shekspir ijodi ayol obrazlari talqinida yangi bosqichni boshlab berdi. Shekspir qahramonlari – Portiya, Viola, Rozalinda, Ledi Makbet kabi obrazlar orqali ayolning aql-zakovati, hissiy chuqurligi va strategik qaror qabul qilish qobiliyatini namoyish etdi. Ledi Makbet obrazi ayolga xos boʻlgan shijoat, ambitsiya va hokimiyatga intilish kabi xususiyatlarni aks ettirgan boʻlsa-da, uning fojiali yakuni orqali XVI asr jamiyatining ayol faolligiga boʻlgan tashvishlari ifodalangan.

XIX asr ingliz adabiyoti ayol obrazining yangi bosqichini – "uy farishtasi" konsepsiyasini shakllantirdi. Bu davrda ayollar koʻpincha uy bekasi, ona va xotin sifatida ideallashtirilgan boʻlsa-da, Jeyn Ostin va Bronte opa-singillari ijodi bu stereotiplarni asta-sekin oʻzgartira boshladi. Jeyn Ostinning "Andisha va andaza" asaridagi Elizabet Bennet obrazi aql-zakovati, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy konventsionalarga tanqidiy munosabati bilan oʻz davrining yangi ayol idealini yaratdi. Sharlotta Bronte "Jeyn Eyr" romanida esa ayolning maʼnaviy mustaqilligi, oʻz qadr-qimmatini himoya qilishi va erkak bilan teng huquqli munosabatlarini badiiy ifoda etdi.

XX asr ingliz adabiyotida Virjiniya Vulf ijodi ayol obrazini tubdan yangi bosqichga olib chiqdi. Vulfning "Oʻz xonasi" essesi va "Missis Dollouey" kabi asarlari ayolning ichki dunyosi, ongi oqimi, ijodiy va iqtisodiy mustaqilligi masalalarini ilgari surdi. Modernist adabiyotda ayol obrazi nafaqat ijtimoiy, balki psixologik jihatdan ham murakkab, ziddiyatli va oʻz-oʻzini anglashga intiluvchi shaxs sifatida talqin etildi.

2. Oʻzbek adabiyotida ayol obrazining taraqqiyoti

Oʻzbek adabiyoti ayol obrazining shakllanishi qadimiy anʼanalar, milliy qadriyatlar va Sharqona dunyoqarash asosida rivojlangan. Ilk davr oʻzbek adabiyoti, xususan, Alisher Navoiy ijodida ayol obrazi yuksak ideal darajasiga koʻtarilgan. Navoiyning "Xamsa" dostonlaridagi Shirin, Layli kabi ayol obrazlari goʻzallik, sadoqat, donolik va ruhiy poklik timsoli sifatida talqin etilgan. Bu davrda ayol obrazi koʻpincha passiv – erkak qahramonlar taqdiri orqali namoyon boʻluvchi, lekin yuksak axloqiy fazilatlariga ega sifatida tasvirlangan.

XIX asr oxiri – XX asr boshlarida jadidchilik harakati taʼsirida oʻzbek adabiyotida ayol obraziga yangicha yondashuv shakllana boshladi. Jadid adiblari ayollarning jamiyatdagi oʻrni, taʼlim olish huquqi va ijtimoiy faolligi masalalarini adabiyotda ilgari surdilar. Abdulla Qodiriyning "Oʻtgan kunlar" romani oʻzbek adabiyotida ayol obrazining yangi bosqichini ifodalovchi muhim asar boʻldi. Romandagi Kumush obrazi – anʼanaviy jamiyat cheklovlariga qaramay, oʻz erki, baxti va qadr-qimmati uchun kurashuvchi faol shaxs sifatida gavdalanadi. Zaynab obrazi esa ayolning jamiyatdagi cheklangan imkoniyatlari va anʼanalar zulmini ifodalovchi timsol sifatida talqin etilgan.

Sovet davri oʻzbek adabiyotida ayol obrazi yangi – mehnatkash, jamoatchi, ziyoli ayol sifatida tasvirlana boshladi. Bu davrda ayollar maktab, kasalxona, zavodlarda ishlovchi, jamiyat qurilishida faol ishtirok etuvchi obrazlar sifatida aks ettirildi. Biroq bu tasvirlar koʻpincha sotsialistik realizm talablari va mafkuraviy vazifalarga boʻysundirilgan, ayolning ichki dunyosi, psixologik kechinmalari ikkinchi planda qolgan edi.

Mustaqillik davri o'zbek adabiyoti ayol obrazining talqinida yangi bosqichni boshlab berdi. Bu davrda ayolning ijtimoiy va ma'naviy jihatdan yuksalishi, oila va jamiyatdagi o'rni yangi nuqtai nazardan talqin etila boshlandi. Pirmqul Qodirov, Omon Muxtor, Ulug'bek Hamdam kabi yozuvchilar asarlarida ayol obrazi nafaqat an'anaviy qadriyatlar, balki zamonaviy dunyoqarash, mustaqil fikrlash va ijtimoiy faollik bilan uyg'un holda tasvirlanmoqda. Omon Muxtorning "Ayollar mamlakati va saltanati" asarida ayollar boshchiligidagi utopik jamiyat orqali adolat, barqarorlik va ma'rifat g'oyalari ilgari surilgan.

3. Qiyosiy tahlil: o'xshashlik va farqlar

Tarixiy taraqqiyotdagi o'xshashliklar

Ingliz va o'zbek adabiyotidagi ayol obrazlarining evolyutsiyasida bir qator o'xshashliklar mavjud. Ikkala adabiy an'anada ham dastlabki bosqichlarda ayol obrazlari patriarxal qadriyatlar doirasida, an'anaviy – fazilatli, sadoqatli, oilaga bog'liq shaklda talqin etilgan. Ingliz adabiyotidagi "uy farishtasi" konsepsiyasi o'zbek adabiyotidagi an'anaviy – sabrli, vafodor, oilaparvar ayol obrazi bilan ma'lum darajada o'xshashdir.

Ikkala adabiy an'anada ham ayol obrazlarining rivojlanishi jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlar, ta'lim tizimining rivojlanishi va gender tenglik masalalarining dolzarblashishi bilan bog'liq holda kechgan. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida ingliz adabiyotida feministik g'oyalarning kuchayishi qanday bo'lsa, o'zbek adabiyotida ham jadidchilik harakati doirasida ayollar huquqlari, ta'lim olish va jamiyatdagi faolligi masalalari ilgari surilgan.

Ikkala adabiy an'anada ham zamonaviy bosqichda ayol obrazi psixologik jihatdan murakkab, mustaqil fikrlovchi, ijtimoiy faol va o'z taqdirini o'zi belgilashga intiluvchi shaxs sifatida talqin etilmoqda. Bu esa ayol obrazining umuminsoniy taraqqiyotini ko'rsatuvchi muhim omildir.

Madaniy-falsafiy farqlar

Ingliz va o'zbek adabiyotida ayol obrazining talqinidagi asosiy farqlar madaniy-falsafiy qarashlar, diniy an'analar va ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot xususiyatlari bilan bog'liq.

Individualizm va kollektivizm: Ingliz adabiyoti ayol obrazlarini talqin qilishda ko'pincha individualizm, shaxsiy erkinlik va psixologik mustaqillikni birinchi o'ringa qo'ysa, o'zbek adabiyotida ayol obrazi ko'proq jamoaviylik, oilaviy burch va ma'naviy mas'uliyat bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Virjiniya Vulf qahramonlarining o'z ichki dunyosiga, ijodiy erkinligiga bo'lgan intilishi o'zbek adabiyotidagi ayol obrazlarining oila, jamiyat oldidagi burch va mas'uliyat bilan bog'liq talqinidan farq qiladi.

Feministik mavzularning rivojlanishi: Ingliz adabiyotida feministik g'oyalar va gender tenglik masalalari XIX asrdayoq faol muhokama qilina boshlagan bo'lsa, o'zbek adabiyotida bu masalalarga jiddiy e'tibor jadidchilik davrida, keyinroq mustaqillik yillarida kuchaydi. Meri Uolstounkraft, Jeyn Ostin, Sharlotta Bronte va Virjiniya Vulf kabi yozuvchilar ingliz adabiyotida ayollar huquqlari, ta'lim olish, iqtisodiy mustaqillik masalalarini XIX asrdayoq ilgari surgan bo'lsalar, o'zbek adabiyotida bu mavzular XX asr boshlarida Abdulla Qodiriy, Cho'lpon asarlarida o'z aksini topa boshladi.

Diniy va axloqiy qadriyatlar: O'zbek adabiyotida ayol obrazi islom diniy qadriyatlari va Sharqona axloq me'yorlari bilan chambarchas bog'liq holda talqin etiladi. Ayol ko'pincha iffat, sabr, andisha, oilaga sadoqat kabi fazilatlar timsoli sifatida gavdalanadi. Ahmad Lutfiy Qozonchining "O'gay ona" asaridagi Fotima obrazi aynan shunday an'anaviy o'zbek ayoliga xos yuksak axloqiy fazilatlar – sabr-toqat, fidoiylik, oila mustahkamligiga bo'lgan muhabbat timsoli sifatida talqin etilgan. Ingliz adabiyotida esa ayol obrazi ko'proq dunyoviy qadriyatlar, ijtimoiy sinfiy munosabatlar va shaxsiy erkinlik kontekstida ochib beriladi.

Romantik va spiritual ideallar: O'zbek adabiyotida ayol obrazi ko'pincha romantik va spiritual ideallar – sevgi, go'zallik, sadoqat, ma'naviy poklik bilan bog'liq holda talqin etilgan bo'lsa, ingliz adabiyotida ayol obrazi ko'proq ijtimoiy sinf, iqtisodiy mustaqillik va shaxsiy avtonomiya masalalari bilan bog'liq holda ochib beriladi. Navoiy asarlaridagi Shirin va Layli obrazlarining romantik ideallashuvi ingliz adabiyotidagi Jeyn Eyr yoki Elizabet Bennet obrazlarining ijtimoiy realistik talqinidan farq qiladi.

4. Lingvokognitiv jihatdan "ayol" konseptining talqini

Til va madaniyat o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, har bir millat ayol obrazini o'z milliy qarashlari asosida adabiyotda aks ettiradi. Kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan, ingliz va o'zbek tillaridagi "woman" va "ayol" konseptlarini qiyosiy tahlil qilish muhim farqlarni ko'rsatadi.

O'zbek adabiyotida ayol obrazi ko'pincha ona, xotin, uy bekasi sifatida tasvirlansa, ingliz adabiyotida bu obrazlarga qo'shimcha ravishda ayol tadbirkor, ishbilarmon, xodim kabi rollarda ham namoyon bo'ladi. Bu farq ikki jamiyatda ayolning ijtimoiy roli va unga bo'lgan munosabatdagi tafovutni ifodalaydi.

Kognitiv tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz tilidagi "woman" konsepti ko'proq individual erkinlik, shaxsiy tanlov va ijtimoiy faollik bilan bog'liq metaforik tushunchalarga ega bo'lsa, o'zbek tilidagi "ayol" konsepti ko'proq oilaviy qadriyatlar, ma'naviy poklik va jamoaviy mas'uliyat bilan bog'liq semantic tarmoqlarni o'z ichiga oladi. Bu farqlar ikki adabiy an'anada ayol obrazlarining badiiy talqinidagi asosiy tafovutlarni tushunishga yordam beradi.

Xulosa

Ingliz va o'zbek adabiyotida ayol obrazining badiiy talqini o'ziga xos tarixiy, madaniy va falsafiy xususiyatlarga ega. Tadqiqot quyidagi asosiy xulosalarni chiqarishga imkon beradi:

Ikkala adabiy an'ana ham ayol obrazlarining tarixiy taraqqiyotida o'xshash bosqichlarni – dastlabki ideallashtirilgan, an'anaviy rollarga asoslangan tasvirdan tortib, zamonaviy mustaqil, psixologik murakkab va ijtimoiy faol obrazlargacha bo'lgan evolyutsiyani bosib o'tgan.

Ingliz va o'zbek adabiyotidagi ayol obrazlari talqinidagi asosiy farqlar quyidagilardan iborat:

Ingliz adabiyoti individualizm, shaxsiy erkinlik va psixologik mustaqillikka urg'u beradi; o'zbek adabiyoti esa jamoaviylik, oilaviy burch va ma'naviy mas'uliyatni birinchi o'ringa qo'yadi;

Ingliz adabiyotida feministik mavzular XIX asrdayoq faol rivojlangan bo'lsa, o'zbek adabiyotida bu masalalarga jadidchilik davrida, ayniqsa mustaqillik yillarida jiddiy e'tibor qaratildi;

O'zbek adabiyotida ayol obrazi islom diniy qadriyatlari va Sharqona axloq me'yorlari bilan bog'liq holda talqin etilsa, ingliz adabiyotida dunyoviy qadriyatlar va ijtimoiy sinfiy munosabatlar kontekstida ochib beriladi.

Lingvokognitiv jihatdan "woman" va "ayol" konseptlarining tahlili ikki adabiy an'anada ayol obrazining badiiy talqinidagi tafovutlarni chuqurroq tushunish imkonini beradi. Ingliz tilidagi konsept individual erkinlik va ijtimoiy faollik bilan, o'zbek tilidagi konsept esa oilaviy qadriyatlar va jamoaviy mas'uliyat bilan bog'liq metaforik tushunchalarni o'z ichiga oladi.

Zamonaviy bosqichda ikkala adabiy an'anada ham ayol obrazining talqini umuminsoniy qadriyatlar – tenglik, adolat, shaxsiy erkinlik va ijtimoiy faollik yo'nalishida rivojlanmoqda, bu esa adabiyotning globallashuv jarayonidagi umumiy tendensiyalarini ko'rsatadi.

Kelgusida bu sohadagi tadqiqotlarni kengaytirish, ayol ijodkorlar tomonidan yaratilgan ayol obrazlarini alohida o'rganish, zamonaviy ingliz va o'zbek adabiyotidagi gender masalalarini qiyosiy tahlil qilish dolzarb ilmiy vazifalardan hisoblanadi.

ADABIYOTLAR:

1. Anorbekova, U. U. (2025). The women characteristics in English and Uzbek literature (similarities and differences). Bulletin of New Uzbekistan Teachers, 1(1), 15-21.
2. Mamatova, F. B. (2025). Cognitive analysis of the concept "woman" (ayol) in English and Uzbek. Journal of Multidisciplinary Sciences and Innovations, 4(4), 901-907.
3. Rahmonova, R. S. (2025). Gender images in English and Uzbek literature: A comparative analysis. Modern Science and Research, 4(9), 43-47.
4. Rahmonova, R. S. (2025). Differences in English and Uzbek literature: The role of female images. Modern Science and Research, 4(9), 50-53.
5. Abdunazarova, N. D. (2024). O'zbek adabiyotida ayol obrazi. Medicine, Pedagogy and Technology: Theory and Practice, 2(11), 363-365.
6. Usmanova, F. (2025). Yozuvchilarning ijtimoiy ideali va uning badiiy talqini. Lingvospektr, 1(1), 1-10.
7. Tojimatova, Z. A. (2025). Davr va adabiy jarayonda ayol ijodkor shaxsi (Maqsuda Ergasheva ijodi misolida). Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. Farg'ona davlat universiteti.
8. Qodiriy, A. (1925). O'tgan kunlar. Toshkent: Sharq.
9. Navoiy, A. (1483). Xamsa.
10. Austen, J. (1813). Pride and Prejudice. London: T. Egerton.
11. Bronte, C. (1847). Jane Eyre. Smith, Elder & Co.
12. Woolf, V. (1925). Mrs. Dalloway. London: Hogarth Press.
13. Gilman, C. P. (1915). Herland.
14. Muxtor, O. (1990). Ayollar mamlakati va saltanati.

DIKENS VA QODIRIY ASARLARIDA TARIXIY MAKON VA TROPOLOGIYA

Erkinov M'murjon Muxriddin o'g'li

Namangan davlat texnika universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Charlz Dikensning "Ikki shaharning hikoyasi" va Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan chayon" romanlari misolida tarixiy roman janrining nazariy-poetik xususiyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqotda makonning semantik birlik sifatidagi roli, intertekstual aloqalarning ma'no qatlamlarini chuqurlashtirishdagi ahamiyati hamda sinekdoxa, kinoya va o'xshatish kabi tropologik vositalarning funksiyalari tahlil qilingan. Shuningdek, tarixiy romanlarning kollektiv xotira va "tarixiy travma"ni aks ettirishdagi o'zni qiyosiy-tipologik metod yordamida yoritilgan.

Kalit so'zlar: tarixiy roman, makon poetikasi, intertekstuallik, sinekdoxa, kinoya, o'xshatish, kollektiv xotira, Charlz Dikens, Abdulla Qodiriy, narratologiya.

Аннотация: В данной статье исследуются теоретико-поэтические особенности жанра исторического романа на примере произведений Чарльза Диккенса «Повесть о двух городах» и Абдуллы Кадыри «Скорпион из алтаря». В исследовании анализируется роль пространства как семантической единицы, значение интертекстуальных связей в углублении смысловых слоев, а также функции таких тропологических средств, как синекдоха, ирония и сравнение. Кроме того, с помощью сравнительно-типологического метода освещается роль исторических романов в отражении коллективной памяти и «исторической травмы».

Ключевые слова: исторический роман, поэтика пространства, интертекстуальность, синекдоха, ирония, сравнение, коллективная память, Чарльз Диккенс, Абдулла Кадыри, нарратология.

Abstract: This article explores the theoretical and poetic characteristics of the historical novel genre through the study of Charles Dickens's "A Tale of Two Cities" and Abdulla Kadiri's "Scorpion from the Altar". The research analyzes the role of space as a semantic unit, the importance of intertextual relations in deepening layers of meaning, and the functions of tropological devices such as synecdoche, irony, and simile. Additionally, using a comparative-typological method, the role of historical novels in reflecting collective memory and "historical trauma" is highlighted.

Keywords: historical novel, poetics of space, intertextuality, synecdoche, irony, simile, collective memory, Charles Dickens, Abdulla Kadiri, narratology.

KIRISH

Tarixiy romanlar ko'pincha "makon" va "shahar" obrazini tarixiy kuchlar to'qnashuvining sahnasi sifatida quradi. Dikens romanining o'zidayoq "ikki shahar" konsepti kompozitsion va semantik tayanchdir: London va Parij nafaqat geografik joy, balki ijtimoiy tartiblar, qonun va zo'ravonlik, "tartib" va "qo'zg'olon" kabi qarama-qarshi kuchlarning ramzi hisoblanadi. Bu ramziylik ko'pincha sinekdoxik yo'l bilan ishlaydi: shahar hayoti bitta ko'cha, bitta sud zali yoki bitta qamoqxona manzarasi orqali butun jamiyatning modeliga aylanadi. Qodiriy romanida ham

mahalla, madrasa, bozor, uy ichidagi muhit kabi makonlar ijtimoiy munosabatlar va qadriyatlar ierarxiasining "mikromodeli" sifatida xizmat qiladi; bunday makon poetikasi o'zbek tarixiy romanida milliy turmush tafsilotlari orqali tarixiy ongni uyg'otishning muhim yo'li sifatida baholanadi. Demak, makon nazariy jihatdan "fon" emas, balki tarixiy ma'nolarni tashuvchi semantik birlikdir.

Tarixiy romanlarning nazariy o'rganilishida intertekstuallik ham muhim. Har ikki asarda mualliflar o'z davrining yoki o'tmishning matnlariga, rivoyat, hujjat, diniy yoki siyosiy diskurslarga ishoralar beradi. Jenette intertekstual munosabatlarning turli shakllarini (iqtibos, ishora, parodiya, qayta yozish) tahlil qilib, badiiy matnning "boshqa matnlar" bilan dialogi ma'no qatlamlarini chuqurlashtirishini ko'rsatadi. Dikens tarixiy inqilob narrativlariga, sud jarayoni janriga xos stereotiplarga hamda xristiancha "qutqarilish" motivlariga suyanadi; Qodiriy esa mahalliy og'zaki an'ana, diniy-axloqiy nasihat ohangi va jadid publitsistikasi bilan dialogga kiradi. Bunday dialog sinekdoxa, kinoya va o'xshatishlarning ishlashini ham belgilaydi: masalan, muayyan diniy iborani kinoyali kontekstda qo'llash yoki xalqona o'xshatish orqali ijtimoiy holatni keskinlashtirish intertekstual xotiraga tayanadi.

Tarixiy romanda makon shunchaki "fon" emas, balki ijtimoiy munosabatlarning mikromodelidir.

Dikensda: London va Parij – tartib va tartibsizlik, qonun va zo'ravonlik o'rtasidagi qarama-qarshilik ramzi. Sinekdoxik usulda bitta sud zali yoki qamoqxona butun jamiyat inqirozini ifodalaydi.

Qodiriyda: Mahalla, madrasa va bozor kabi makonlar milliy qadriyatlar ierarxiasini va ijtimoiy tabaqalanishni ko'rsatib beradi. Makon poetikasi o'quvchida tarixiy ongni uyg'otishning muhim vositasi bo'lib xizmat qiladi.

G. Jenette nazariyasiga ko'ra, badiiy matnning boshqa matnlar bilan muloqoti (iqtibos, ishora, parodiya) uning ma'no qatlamlarini chuqurlashtiradi.

Dikens: Xristiancha "qutqarilish" motivlari, sud jarayoni stereotiplari va tarixiy inqilobiy narrativlarga tayanadi.

Qodiriy: Mahalliy og'zaki an'ana, diniy-axloqiy nasihatlar va jadid publitsistikasi bilan dialogga kirishadi.

Ushbu intertekstual munosabatlar kinoya va o'xshatishlarning ishlash mexanizmini belgilaydi; masalan, diniy iboraning kinoyaviy kontekstda qo'llanilishi ijtimoiy tanqidni keskinlashtiradi.

Tarixiy roman poetikasida sinekdoxa, kinoya va o'xshatish bir-biri bilan uzviy bog'liq:

Sinekdoxa: Bitta qahramon yoki detal (masalan, Dikensda inqilobiy olomonning "pichoq" yoki "qadam tovushi" orqali berilishi) butun bir ijtimoiy qatlamning ruhiy holatini ifodalaydi.

Kinoya: Rasmiy shiorlar va real amaliyot o'rtasidagi tafovutni fosh qiladi. Busning "barqaror kinoya" nazariyasiga ko'ra, bu muallif va o'quvchi o'rtasidagi yashirin kelishuvdir.

O'xshatish: Kognitiv poetika nuqtayi nazaridan o'xshatish o'tmishdagi "notanish" muhitni o'quvchi uchun "tanish" tasavvurlar orqali yaqinlashtiradi.

Qiyosiy yondashuv o'xshashliklarni "ta'sir" bilan cheklab qo'ymasdan, tipologik paralellizm, umumiy janr qonuniyatlari, modernizatsiya jarayonlari, mustamlaka va kapitalizm sharoitida shakllangan ijtimoiy ong kabi omillar asosida tushuntirish imkonini beradi. Damrosh "jahon adabiyoti" doirasida matnlarning yangi madaniy kontekstda qayta o'qilishi va turli "aylanish"larda (circulation) ma'nosi kengayishini ta'kidlaydi. Dikens va Qodiriy turli adabiy sistemalarga mansub bo'lsa-da, ularning tarixiy romanlari modern jamiyatning axloqiy inqirozi, adolat va zo'ravonlik, ma'rifat va jaholat muammolarini badiiy talqin etish jihatidan tipologik yaqinlashadi. Bunday yaqinlik, o'z navbatida, tropologik vositalarning ham o'xshash funksiyalarini ko'rsatishi mumkin: masalan, sinekdoxa orqali "omma"ning anonim kuch sifatida ko'rinishi, kinoya orqali rasmiy iddaolar va real amaliyot o'rtasidagi tafovutning fosh etilishi, o'xshatish orqali davr ruhiyatining emotsional intensivligi berilishi.

O'zbek adabiyotshunosligida tarixiy roman nazariyasi ko'proq milliy uyg'onish, jadidchilik va milliy o'zlik masalalari bilan bog'liq holda sharhlanadi. Qodiriy ijodiga doir tadqiqotlar uning romanlarida tarixiy haqiqat va badiiy to'qimaning mutanosibligi, davr ruhini berishdagi til mahorati, kinoya va satira elementlarining ijtimoiy tanqidga xizmat qilishi kabi masalalarni ajratib ko'rsatadi. "Mehrobdan chayon"da tarixiy davrning ma'naviy-axloqiy muammolari ko'pincha badiiy ziddiyatlar orqali ochiladi: muqaddaslik da'vosi va riyo, shariat nomidan gapirish va adolatsizlik, ayb va jazoning nomutanosibligi singari holatlar kinoyaviy qurilmalar bilan keskinlashtiriladi. Bu esa tarixiy roman nazariyasida "muallif bahosi"ning yashirin berilishi, "satirik realizm"ning tarixiylikni kuchaytirishi kabi masalalarni o'rta qo'yishini ko'rishimiz mumkin.

Ingliz adabiyotshunosligida Dikensning tarixiy romaniga nisbatan esa viktorian davrning ijtimoiy muammolarini tarixiy syujet orqali ko'tarish, ommaviy zo'ravonlik psixologiyasini tasvirlash, hamda melodramatik unsurlar bilan tarixiy fojia uyg'unligi masalalari ko'p muhokama qilinadi. Inqilobiy olomon tasvirlarida sinekdoxa alohida ahamiyatga ega: olomon ko'pincha "bitta organizm" kabi ko'rinadi, ayrim detal (qo'l, pichoq, qichqiriq, qadam tovushi) butun ommaning ruhiy holatini ifodalovchi qismga aylanadi. Bu nazariy jihatdan olomon fenomenining badiiy modellanishi, ya'ni individning yo'qolishi va kollektiv affektning kuchayishi bilan bog'liq. Shu bilan birga, Dikens ko'pincha kinoyani muallif nutqida ham, voqealar tizimida ham ishlatadi: masalan, "adolat" shiori ostida amalga oshirilayotgan zo'ravonlikning ichki ziddiyati o'quvchiga turli kontrastlar orqali sezdiriladi. Boothning "barqaror kinoya" nazariyasi bunday holatlarda muallif pozitsiyasi o'quvchi uchun anglashiladigan "yashirin kelishuv" sifatida ishlashini ko'rsatadi.

Dikensda dramatik keskinlik ko'pincha parallel syujetlar va oldindan sezdirish orqali yaratiladi; bu usullar o'quvchining tarixiy natijani bilishiga qaramay, axloqiy-psixologik qiziqishni ushlab turadi. Qodiriyda esa voqealar rivojida maishiy tafsilotlar bilan ijtimoiy muammo o'rtasidagi almashinuv, muallifning qisqa, lekin mazmunli izohlari, hamda qahramonlar nutqidagi maqol va o'xshatishlar orqali vaqtning "tarixiy og'irligi" sezdiriladi. Bunda o'xshatishlar nafaqat tasviriy, balki bilish (kognitiv) funksiyani ham bajaradi: murakkab ijtimoiy holat o'quvchiga tanish

bo'lgan obraz orqali tushunarli qilinadi. Zamonaviy kognitiv poetika nuqtayi nazaridan o'xshatish va metafora ijtimoiy tajribani kontseptuallashtirishning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Tarixiy roman esa aynan "notanish o'tmish"ni "tanish tasavvur"lar orqali yaqinlashtiradi.

Shu o'rinda, sinekdoxa, kinoya va o'xshatishning tarixiy romanlardagi nazariy funksiyalarini umumlashtirib aytish mumkin. Sinekdoxa tarixiy umumlashtirishning ixcham usuli sifatida ishlaydi: bitta detal butun tizimni anglatadi, bitta obraz bir sinf yoki bir mentalitetning belgisi bo'lib qoladi, bitta makon butun jamiyat modeliga aylanadi. Kinoya esa tarixiy materialning ideologik qatlamlarini ochadi: rasmiy nutq, diniy shior, inqilobiy va'da yoki "axloq" da'volari bilan real hayot o'rtasidagi tafovutni ko'rsatadi; shu tariqa muallif bahosi ko'pincha "aytilmagan" ma'noda, ya'ni o'quvchining tanqidiy idroki orqali yuzaga chiqadi. O'xshatish esa tarixiy muhitning emotsional fonini, ijtimoiy ziddiyatning keskinligini va qahramonlarning ruhiy holatini konkretlashtiradi; u o'tmishni tasavvur qilishni osonlashtiruvchi bilish mexanizmi hamdir. Bu uch vosita tarixiy roman poetikasida bir-biri bilan uzviy bog'liq: sinekdoxa umumlashtiradi, kinoya baholaydi, o'xshatish jonlantiradi.

Ingliz va o'zbek tarixiy asarlarini nazariy o'rganishda til va madaniyat farqi ham alohida metodologik e'tibor talab qiladi. Dickens ingliz tilining viktorian davrga xos sintaksisi, diniy va huquqiy leksikasi, shuningdek, shahar hayotiga xos idiomatik ifodalar orqali tarixiy muhitni yaratadi. Qodiriy esa o'zbek tilining xalqona qatlamlari, arabcha-forscha diniy terminlar, o'sha davr muhitiga xos muomala shakllari bilan birga, muallifning zamonaviy ma'rifatparvar ruhini ham singdiradi. Natijada, tropologik vositalarning yuzaga chiqish usuli ham har xil bo'lishi mumkin: o'zbek matnida maqol, matal va xalq o'xshatishlari ko'proq uchrashi, ingliz matnida esa biblikal alluziyalar va viktorian ironiyasi kuchliroq bo'lishi ehtimol. Biroq nazariy jihatdan ularning badiiy vazifasi yaqin: tarixiy tajribani o'quvchi ongida jonlantirish va muallifning axloqiy-estetik pozitsiyasini yetkazish.

Shuningdek, tarixiy romanlarni nazariy tahlil qilishda "tarixiy travma" va "kollektiv xotira" tushunchalari ham muhim. Dickens romanida inqilobiy terror va ommaviy qatl sahnalari jamiyat xotirasidagi travmatik tajribani badiiy shakllantiradi; bu tajriba zo'ravonlikning "yuqumli" xarakteri, qasosning o'zini oqlashi, insoniylikning sinovga tushishi orqali ko'rsatiladi. Qodiriy romanida esa ijtimoiy adolatsizlik, ma'naviy zo'ravonlik, riyo va jaholatning odam taqdirini sindirishi milliy xotiraning og'riqli qatlamlarini eslatadi. Bu jihatlarda tarixiy roman millatning o'z-o'zini anglash jarayonida "xotira laboratoriyasi" vazifasini bajaradi: u o'tmishni qayta so'zlab, hozirgi zamon uchun saboq va ogohlantirish yaratadi. Bunday yondashuv tarixiy roman nazariyasini nafaqat janr poetikasi, balki madaniy antropologiya va ijtimoiy falsafa bilan tutashtiradi.

Ingliz va o'zbek tarixiy asarlarini nazariy jihatdan o'rganish bitta metod bilan cheklanmaydi: u realizm nazariyasi (tarixiylik va tipiklashtirish), narratologiya (hikoya qilish strategiyalari), tropologiya (sinekdoxa, kinoya, o'xshatishning poetik va ideologik funksiyalari), hamda qiyosiy adabiyotshunoslik (tipologik yaqinlik va madaniy farqlar) kesishgan nuqtada amalga oshiriladi. Dickensning "A Tale of Two Cities" va Qodiriyning "Mehrobdan chayon" asarlari ana shu nazariy masalalarni sinash uchun boy material beradi: ular tarixiy davrni badiiy rekonstruksiya qilish

bilan birga, o'sha tarixning ma'naviy-axloqiy mohiyatini ochadi, jamiyatdagi qarama-qarshiliklarni tipik obrazlar va makonlar orqali umumlashtiradi, tropologik vositalar yordamida muallif bahosini nozik shakllarda yetkazadi. Keyingi bosqichdagi qiyosiy tadqiqda aynan shu nazariy asoslar sinekdoxa, kinoya va o'xshatishlarning matn ichidagi konkret ko'rinishlarini tizimli tahlil qilish, ularning semantik-pragmatik mexanizmlarini ochish hamda ingliz va o'zbek tarixiy romanlarida badiiy tarixiylikning umumiy va farqli qonuniyatlarini aniqlash uchun metodologik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Ingliz va o'zbek tarixiy romanlarining nazariy tahlili shuni ko'rsatadiki, janr poetikasi realizm nazariyasi, narratologiya va tropologiya kesishmasida shakllanadi. Sinekdoxa tarixiy jarayonni ixchamlashtiradi, kinoya uning ideologik ziddiyatlarini ochadi, o'xshatish esa emotsional fonni jonlantiradi. Dikens va Qodiriy turli tillarda ijod qilgan bo'lsalar-da, ularning asarlari adolat, zo'ravonlik va ma'rifat kabi umuminsoniy muammolarni tarixiy material orqali badiiy yuksaklikda talqin etishda hamohangdir. Bu esa tarixiy romanni nafaqat adabiy janr, balki milliy o'zlikni anglashning muhim falsafiy-estetik quroli sifatida baholash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov N. Abdulla Qodiriy: hayoti va ijodi. Toshkent: Ma'naviyat 2004.
2. Genette G. Palimpsests: Literature in the Second Degree. Lincoln: University of Nebraska Press 1997.
3. Damrosch D. What Is World Literature? Princeton: Princeton University Press 2003.
4. Lukács G. The Historical Novel. London: Merlin Press 1962.
5. Booth W. C. A Rhetoric of Irony. Chicago: University of Chicago Press 1974.
6. Lakoff G. & Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press 1980.
7. White H. Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore: Johns Hopkins University Press 1973.

ПУБЛИЦИСТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС ШАРАФА РАШИДОВА В СОПОСТАВИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ: ЖАНРОВОЕ СВОЕОБРАЗИЕ И ЛИНГВОПОЭТИКА

Суярова Айнур Ибодуллаевна

*Преподаватель Джизакского государственного педагогического университета
Кафедра теории и методики дошкольного образования, г. Джизак,
+998915982921, suyarovaaynur@gmail.com*

Аннотация: В статье исследуется публицистическое наследие Шарафа Рашидова в контексте сравнительного литературоведения и сопоставительного языкознания. Автор анализирует жанровую природу его очерков и статей, выявляет лингвопоэтические маркеры «песни героизма» и рассматривает

проблемы сохранения авторского стиля при межъязыковой трансформации (переводе) на русский и английский языки.

Ключевые слова: публицистика, дискурс, сопоставительный анализ, Рашидов, литературоведение, лингвопоэтика, переводоведение.

Abstract: The article examines the journalistic heritage of Sharaf Rashidov in the context of comparative literature and contrastive linguistics. The author analyzes the genre nature of his essays, identifies the linguo-poetic markers of the «song of heroism» and considers the problems of preserving the author's style during interlingual transformation (translation) into Russian and English.

Keywords: journalism, discourse, comparative analysis, Rashidov, literature, linguopoetics, translation.

Annotatsiya: Maqolada Sharaf Rashidovning publitsistik merosi qiyosiy adabiyotshunoslik va chog'ishtirma tilshunoslik kontekstida tadqiq etiladi. Muallif uning ocherk va maqolalarining janr xususiyatlarini tahlil qiladi, «qahramonlik qo'shig'i»ning lingvopoetik markerlarini aniqlaydi hamda muallif uslubini rus va ingliz tillariga tarjima qilish muammolarini ko'rib chiqadi.

Tayanch so'zlar: publitsistika, diskurs, qiyosiy tahlil, Rashidov, adabiyotshunoslik, lingvopoetika, tarjimashunoslik.

Исследование публицистического наследия Шарафа Рашидова в рамках современного филологического знания требует выхода за рамки узкобиографического или идеологического подходов. В настоящее время для сравнительного литературоведения и сопоставительного языкознания принципиально важным становится изучение текста как динамической системы, существующей на стыке различных лингвокультур. Публицистика Рашидова представляет собой уникальный «полифонический» дискурс, в котором традиции восточного красноречия гармонично сочетаются с канонами классической евразийской журналистики XX века.

Актуальность данной работы обусловлена необходимостью научного осмысления того, как авторская концепция «песни героизма» (қаҳрамонлик кўшиғи) трансформируется в языке и литературе, проходя через фильтры перевода и межкультурной коммуникации. Мы рассматриваем публицистику не просто как средство передачи информации, а как сложную художественно-документальную структуру, требующую сопоставительного анализа её вербальных и эстетических компонентов.

Публицистика Шарафа Рашидова по своей жанровой природе тяготеет к «высокому очерку», где документальная точность соседствует с лирической экспрессией. В сопоставительном аспекте важно отметить, что его стиль формировался под влиянием как классической узбекской литературы (в частности, наследия Алишера Навои), так и традиций мировой гуманистической мысли. Как отмечали исследователи К. Яшин и М. Кушжонов, в каждом образе, созданном Рашидовым, прослеживается неразрывная связь между личностью автора-государственника и автора-художника [6].

С точки зрения сопоставительного языкознания, публицистический дискурс Рашидова характеризуется особым набором лингвокогнитивных

маркеров. Основным концептом его творчества выступает «Созидание» и «Героизм». При сопоставлении узбекских оригиналов его статей с их авторизованными русскими переводами обнаруживается сложная работа по поиску функциональных эквивалентов для передачи специфических национальных реалий и эмоционального накала. Например, концепт «эль-юрт» (народ-страна) в его текстах несет в себе более глубокую сакральную нагрузку, чем простое лексическое соответствие «родина» [2].

Особое место в основном корпусе текстов занимает военная и трудовая публицистика. Здесь Рашидов выступает как мастер психологического портрета. В сравнительном литературоведении это позволяет соотнести его метод с европейской традицией «интеллектуального репортажа». Однако Рашидов привносит в этот жанр восточную орнаментальность (мураджа) — использование повторов, антитез и ритмической организации прозы, что делает его публицистику близкой к поэзии в прозе. Переводоведческий анализ этих текстов выявляет проблему «непереводимости» некоторых стилистических фигур, когда переводчик вынужден прибегать к компенсаторным трансформациям, чтобы сохранить авторский пафос, не впадая в излишнюю патетику [4].

Публицистический дискурс автора 1960–70-х годов — это период зрелости, когда в текстах усиливается философский компонент. Рашидов анализирует проблемы культуры, науки и международных связей Узбекистана [2]. Сопоставление этих текстов с работами зарубежных публицистов того времени показывает, что Рашидов сознательно выстраивал образ Узбекистана как перекрестка цивилизаций. Лингвистический анализ выявляет частое использование терминологии «единства» и «прогресса», что формирует суггестивный (внушающий) эффект текста.

В контексте переводоведения важно исследовать, как англоязычные переводы публицистики Рашидова адаптируют его метафорику для западного читателя. Часто происходит «сглаживание» восточных метафор, что ведет к некоторой потере лингвокультурологического своеобразия, но обеспечивает прагматическую ясность текста. Сравнительный анализ таких трансформаций является перспективным направлением для диссертационной работы [5].

Анализ публицистики Шарафа Рашидова в системе сравнительного литературоведения и сопоставительного языкознания позволяет сделать вывод о её высокой эстетической и лингвистической ценности. Его наследие — это не застывший памятник эпохи, а живой межкультурный текст, который продолжает функционировать в глобальном информационном пространстве.

Сопоставительное изучение его трудов доказывает, что жанровое своеобразие рашидовской публицистики строится на синтезе национальных традиций и общечеловеческих идеалов. Для переводоведения его тексты представляют собой богатейший материал по изучению передачи национально-маркированной лексики и авторской индивидуальности. Таким образом, филологическое наследие Ш. Рашидова позволяет не только глубже понять историю узбекской словесности, но и выявить общие закономерности развития мирового публицистического дискурса в XX веке.

Список литературы

1. Кара-Мурза С. Советская цивилизация. — М.: Litres, 2018.
2. Курбанова Ш. Д. Роль Шарафа Рашидова в развитии международных культурных связей Узбекистана // Бюллетень науки и практики. — 2021. — Т. 3. — №5.
3. — №5.
4. Рашидов Ш. Р. Приговор истории. — Ташкент: 1950.
5. Рашидова Г. Ш., Камилов Д. А. Шараф Рашидов: Портрет человека в эпохе. — Ташкент: ТАСВИР, 2017.
6. Таиров Н. А. Публицистика Шарафа Рашидова. — Т.: Человек и право, 2024.
7. Яшин К., Кушхонов М. Песня героизма (Қахрамонлик қўшиғи) // Литературно-критические статьи. — Ташкент.

A CULTURAL DIMENSION OF POLITENESS: A COMPARATIVE OF EASTERN AND WESTERN SOCIETIES

Rustamova Mohinabonu Sherzod qizi

A student of Kokand State University

Email: mohinabonurustamova2007@gmail.com

Telephone number: +998947460508

Abstract: The notion of “maxims” due to certain moral implications instead they theorize Leech’s (1983) maxims i.e, generosity, tact, modesty, approbation and sympathy – they are described as the Grand Strategy of Politeness (GSP) inclusive of all politeness principles and maxims. Inevitably, politeness is an entrenched aspect of human interaction, although the theory and notion of politeness is prevalent everywhere that exists in all societies, its expression varies significantly depending on cultural contexts, particularly, Eastern and Western societies as they demonstrate varying approaches such kinds of differences are often analyzed through cultural dimensions. According to the recent researches, the authors developed the General Politeness Strategies as a super maxim that they have investigated linguistic politeness in communication, they generalized and segregated some of the attributes in Western languages like German, English and Eastern languages like Japanese, Chinese, Korean and Slavic, especially, Russian. The present study’s objective is to summarize a key notion of politeness theory from 1983 to upcoming years. The experienced scholars accept numerical importance and idiosyncratic deviations of socio-cultural dimension in linguistic politeness of above-mentioned nations. Nonwithstanding of existing a great deal of sociocultural differences, the research does not reject such types of changing trends simultaneously common cultures and emphasizing generalizability is also highly claimed. The study plays a catalyzing role for exploring GSP in Politeness Theory from West and East perspectives.

Keywords: *politeness, intercultural communication, cultural dimensions, Eastern culture, Western culture, collectivism, individualism, pragmatics*

Annotatsiya: Ushbu maqolada xushmuomalalik tushunchasining Sharq va G'arb madaniyatlaridagi o'ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda Leech (1983)

tomonidan taklif etilgan xushmuomalalik maksimalari hamda keyinchalik ishlab chiqilgan Umumiy xushmuomalalik strategiyalari (GSP) nazariy asos sifatida ko'rib chiqiladi. Xushmuomalalik barcha jamiyatlarda mavjud bo'lsa-da, uning ifodalanishi madaniy kontekstga bog'liq holda sezilarli darajada farqlanadi. Maqolada ingliz, nemis, yapon, xitoy, koreys va rus tillaridagi xushmuomalalik strategiyalari umumlashtirilgan holda tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi xushmuomalalik nazariyasining rivojlanishini hamda ijtimoiy-madaniy omillarning ushbu jarayonga ta'sirini yoritishdan iborat. Shuningdek, maqolada madaniyatlararo muloqotda xushmuomalalikning ahamiyati va umumiy hamda farqli jihatlari ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: *xushmuomalalik, madaniyatlararo muloqot, madaniy o'lchamlar, Sharq madaniyati, G'arb madaniyati, kollektivizm, individualizm, pragmatika*

Аннотация: В данной статье анализируются культурные особенности вежливости в восточных и западных обществах. В качестве теоретической основы рассматриваются максимы вежливости, предложенные Личем (1983), а также концепция Общей стратегии вежливости (GSP). Несмотря на универсальный характер вежливости как явления, её проявление значительно варьируется в зависимости от культурного контекста. В работе обобщаются и анализируются стратегии вежливости в английском, немецком, японском, китайском, корейском и русском языках. Основной целью исследования является рассмотрение эволюции теории вежливости и выявление влияния социокультурных факторов на её развитие. Особое внимание уделяется роли вежливости в межкультурной коммуникации, а также выявлению сходств и различий между культурами.

Ключевые слова: *вежливость, межкультурная коммуникация, культурные измерения, восточная культура, западная культура, коллективизм, индивидуализм, прагматика*

INTRODUCTION

Understanding the variation of politeness across different cultures is quintessential for achieving effective intercultural communication. Such kinds of distinctions help explain how communicative harmony and mutual understandings are maintained among individuals from diverse backgrounds. This review prioritizes to examine the phenomenon of politeness diversity, particularly, within intercultural contexts. Thanks to politeness theory has been approached from multiple perspectives worldwide, it is a laudable asset to explore how dimensions have evolved in both Western and Eastern societies.

PROBLEM STATEMENT

The main focus of this research is to elucidate and identify the basic key concepts that shapes politeness theory in both Western and Eastern contexts. Additionally, it seeks to investigate how variations in politeness may create challenges in understanding communicative intentions.

RESEARCH QUESTIONSE

1.How do cultural difference between Eastern and Western societies influence the use of politeness strategies?

2.What are the main factors that shape politeness in Eastern and Western cultures?

3. How does the diversity of politeness affect intercultural communication between speakers.

4. What factors impact the role of politeness nature among interlocutors and how the factors are reflected among communication process?

LITERATURE REVIEW

The study of politeness has occupied a central position in pragmatics since the introduction of Leech's Politeness Principle, which includes interpersonal communication as being combined as a set of conversational maxims, including modesty. Despite its theoretical influence, later studies and researches have consistently demonstrated that the pragmatic realization of politeness and modesty is not homogenous across all countries or societies but instead it reflects culturally and socially embedded norms. The most fundamental contribution to politeness theory is Brown and Levinson's (1987) face-threatening acts, which explain politeness strategies as strategic linguistic behavior aimed at both positive and negative face. Within this model, modesty is substantially associated with the reduction of self-praise and the mitigation of personal achievement claims.

From a broader sociocultural perspective, Hofstede's (2001) cultural dimensions theory provides with an explanatory and appropriate information for cross-cultural variation in politeness behavior. The notions of individualism and collectivism are particularly relevant, as they distinguish societies that prioritize personal autonomy from those that emphasize cohesion. Furthermore, in collectivist texts, communicative behavior is strongly regulated by social harmony and hierarchical sensitivity. In contrast, in individualist cultures modesty may function more as a strategic discourse choice than a social obligation. In order to complement this view Scollon (2001) propose that politeness practices are deeply embedded within discourse systems that reflect identities. It is stated that linguistic behavior cannot be separated from underlying assumptions about power relations and distance.

When it comes to empirical research in pragmatics, it is shown that speakers employ various linguistic mechanisms to express kindness and courtesy, including hedging, understatement, refusal of compliments and self-deprecating expressions (Holmes, 1995, Mills, 2003). In case, we are based on Uzbek communicative culture, modesty and politeness is strongly associated with with collectivist values and high respect for social hierarchy. It is frequently realized through indirect rejection of praise that encompasses religiously enriched expressions like "Hammasi Allohdan" and widespread culturally entrenched proverbial forms. At the same time, English-speakers may subtly polarize that they think, modesty is more situational and strategically employed, serving as a testament for several functions like impression management, relational alignment rather than strict cultural obligation (Spencer – Oatey, 2008). According to Holmes (1995) gender has also been widely recognized as a significant factor that he observed female speakers consequently their speeches are more inclined towards indirectness mitigation and supportive linguistic statements when presenting personal achievements. However, Mills (2003) emphasizes that such gendered patterns are socially constructed rather than biologically determined.

To put it succinctly, existing literature indicate that modesty cannot be reduced to a universal pragmatic rule, instead the most optimal way is to understand as a culturally and socially conditioned discourse phenomenon. It has been prevalently criticized for reflecting A western or specifically "Anglo" orientation (Ide, 1989, 1993, Matsumoto, 1989, Mao, 1994, Wierzbicka, 1991, 2003, among others).

RESEARCH METHODOLOGY

The study is a qualitative research design by adopts a content analysis strategy. In addition to this, philosophica the constructive approach has been adopted with pragmatic assumptions.

ANALYSIS&DISCUSSION

In this section, we will opine how politeness, particularly modesty and face-management strategies are realized differently in Uzbek and English communicative contexts. These kinds of negotiations have been framed through cultural dimensions theory (Hofstede, 2001), Brown and Levinson's (1987) face theory and Leech's 1983 Politeness Principle.

MODESTY AND CULTURAL ORIENTATION (COLLECTIVISM AND INDIVIDUALISM)

There is a key distinction between Eastern Uzbek and Western English politeness behavior. In Uzbek discourse, which importantly influenced by collectivist values and rituals that are shaped from the milleneum such as:

"Bu yutuq meniki emas, hammmasi ustozlarimdan".

"Allohga shukur, mem hech narsa qilmaganman".

"Men oddiy bor insonman, unchalik katta ish emas".

As you witness in these implications, self-praise is systematically avoided. Success and the term of achievement are attributed to teachers, God or collective efforts.

Here English examples may be analyzed:

"I worked hard for it, but I was lucky as well".

"Thanks, I'm glad you think so"

"It's not a big deal, just something just I managed to do".

English speakers show modesty but it is also combined with self-claim and assertion. Individual hard-work, labor is equally acknowledged.

RESPONSE TO COMPLIMENTS (ACCEPTION AND REJECTION STRATEGIES)

If the compliment responses are analyzed carefully some cross-cultural divergences may be noticed without any difficulties. Uzbek discourse:

Uzbek discourse: "Yo`q, bunga loyiq emasman".

"Siz meni haddan tashqari maqtayapsiz".

"Bu oddiy narsa xolos".

The Uzbeks have strong propensity towards minimizing and denying compliments, they prefer to avoid arrogance and boasting.

Paradoxically, in English discourse compliment acceptance is with mitigation:

"Thank you, I appreciate that".

"That`s very kind of you"

"Thank`s, I tried my best".

In these sentences complements are accepted with a bunch of pride and satisfaction, but softened through gratitude or modest hedging.

RELIGIOUS AND MORAL FRAMING

One distinctive feature of Uzbek politeness is the frequent use of religious and moral expressions:

"Hammasi Allohdan".

"Xudo xohlasa, hammasi yaxshi bo'ladi".

"Mening taqdirimga bitilgan hammasi".

From these expressions we can infer that success, feat and abilities are externalized (that are attributed to God or fate), morally grounded, socially acceptable humility markers. Comparatively, in English discourse such religious attributions are rare in everyday politeness, showing a clear-cut divergence.

HUMOR AND SELF-DEPRECATATION IN ENGLISH POLITENESS

In English communication modesty is often expressed through humor and self-irony:

"I hardly survived that presentation".

"I'm probably the worst cook in history".

"Don't trust me with technical stuff".

These expressions have several functions as face-saving strategies, rapport and support building tools. As a dichotomy, such humorous self-deprecation is less frequent and may sometimes be interpreted as inappropriate formal contexts.

HIERARCHY AND RESPECT

Referring to the genius scholar, Hofstede (2001) Uzbek culture reflects higher power distance compared to English-speaking societies:

"Ustozim aytganidek, men hali o'rganyapman".

"Kattalarga hurmat bizning burchimizdir".

Uzbek people are strongly linked to respect for elders, hierarchical acknowledgement, indirect self-positioning.

English examples:

"I'll share my opinion, but I may be wrong".

"From my perspective...".

English speakers also show respect but communication is more egalitarian, opinion-oriented, less hierarchy dependent.

FACE-MANAGEMENT STRATEGIES (BROWN AND LEVINSON'S PERSPECTIVE)

Uzbek strategy is linked to negative self-reduction:

"Men bu ishni unchalik bilmayman".

"Men oddiy o'quvchiman xolos".

They tend to reduce their self-importance.

English strategy is linked to positive self-balancing:

"I did my best, but there is still room to improve".

"I'm confident, but open to feedback".

They prefer balancing confidence with humility.

The above-mentioned analysis demonstrates that politeness is not a uniform pragmatic mechanism but a culturally constructed communicative system. In Uzbek

discourse modesty is deeply rooted in collectivist ideology, moral values. In contrast, English politeness is more individually oriented and depending on interactional goals. As a logical corollary, applying a single universal politeness model e.g Brown and Levinson (1987) without cultural adaptation may lead to pragmatic misunderstanding in intercultural contexts.

CONCLUSION

Politeness is not universal but culturally shaped. Being enlightened about the clear divergences among nations and cultural awareness is integral and it helps avoid misinterpretation in social interactions.

REFERENCES

1. Brown, P., & Levinson, S. (1987). *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge University Press.
2. Eshonqulova, D. (2020). *Til va madaniyatlararo muloqot asoslari*. Toshkent: Fan nashriyoti.
3. Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Anchor Books.
4. Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Sage Publications.
5. Holmes, J. (1995). *Women, Men and Politeness*. Longman.
6. Ide, S. (1989). Formal forms and discernment: Two neglected aspects of universals of linguistic politeness. *Multilingua*, 8(2-3), 223-248.
7. Iskandarova, Sh. (2019). *Pragmatika va nutq madaniyati*. Toshkent: O'qituvchi.
8. Karimov, A. (2018). *Madaniyatlararo kommunikatsiya*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
9. Leech, G. (1983). *Principles of Pragmatics*. Longman.
10. Matsumoto, Y. (1989). Politeness and conversational universals: Observations from Japanese. *Multilingua*, 8(2-3), 207-221.
11. Mills, S. (2003). *Gender and Politeness*. Cambridge University Press.
12. Scollon, R., & Scollon, S. (2001). *Intercultural Communication: A Discourse Approach*. Blackwell.
13. Spencer-Oatey, H. (2008). *Culturally Speaking: Culture, Communication and Politeness Theory*. Continuum.
14. Wierzbicka, A. (2003). *Cross-Cultural Pragmatics: The Semantics of Human Interaction*. Mouton de Gruyter.

GLOBAL ABADY KONTEKSDA QIYOSIY TAHLILNING TRANSFORMATSION XUSUSIYATLARI: SHARQ VA G'ARB POETIK INTERPRETATSIYASI

Sultonboyeva Mubinaxon Akmalxon qizi

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti
Filologiya va tillarni o'qitish: ingliz tili, 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada zamonaviy komparativistikaning nazariy-metodologik asoslari va global adabiy jarayondagi o'rni tahlil qilinadi. Sharq

va G'arb adabiyoti namunalarining qiyosiy tahlili orqali milliy adabiyotlarning o'zaro ta'siri, tipologik o'xshashliklar va farqli jihatlar kognitiv adabiyotshunoslik prizmasi orqali yoritiladi. Tadqiqotda qiyosiy metodning adabiy merosni anglashdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: *Komparativistika, qiyosiy adabiyotshunoslik, tipologik yaqinlik, adabiy ta'sir, Sharq-G'arb dikotomiyasi, interpretatsiya, badiiy sintez, germeneytika, metodologiya, madaniyat.*

Аннотация: В данной научной статье анализируются теоретико-методологические основы современной компаративистики и её роль в глобальном литературном процессе. На основе сравнительного анализа образцов западной и восточной литературы освещаются взаимовлияние национальных литератур, типологические сходства и различия через призму когнитивного литературоведения. В исследовании обосновывается концептуальный аппарат сравнительного метода и его трансформационное значение в осмыслении литературного наследия.

Ключевые слова: *Компаративистика, сравнительное литературоведение, типологическая близость, литературное влияние, дихотомия Восток-Запад, интерпретация, художественный синтез, герменевтика, методология, культура.*

Abstract: This scientific article analyzes the theoretical and methodological foundations of modern comparativism and its role in the global literary process. Through a comparative analysis of Western and Eastern literature samples, the mutual influence of national literatures, typological similarities, and differences are highlighted through the prism of cognitive literary studies. The research justifies the conceptual apparatus of the comparative method and its transformational significance in understanding the literary heritage.

Keywords: *Comparativism, comparative literature, typological affinity, literary influence, East-West dichotomy, interpretation, artistic synthesis, hermeneutics, methodology, culture.*

Kirish. Zamonaviy adabiyotshunoslik taraqqiyoti global integratsiya jarayonlari bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu hodisa milliy adabiyotlarning qobig'idan chiqib, jahon adabiy maydonida o'z o'rnini qayta belgilashini taqozo etadi. Jahon adabiyoti tarixida G'arb va Sharq o'rtasidagi adabiy muloqot tizimi har doim murakkab tarjimashunoslik va tarixiy tilshunoslik tadqiqotlar obyekti bo'lib kelgan. Bugungi kunda globallashtirish sharoitida milliy adabiyotlarning o'zaro integratsiyasi "dunyo adabiyoti" (Weltliteratur) tushunchasining konseptual mazmunini boyitmoqda.

Komparativistikaning dolzarbligi shundaki, u nafaqat ikki matnni yoki muallifni solishtirish, balki turli sivilizatsiyalarning badiiy tafakkur paradigmasini qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi. Bugungi kunda qiyosiy adabiyotshunoslik shunchaki o'xshashliklarni izlash emas, balki madaniy farqlar aro ko'prik o'rnatish, "o'zgalik" va "o'zlik" dialektikasini o'rganish vositasiga aylandi.

Ushbu tadqiqotda komparativistikaning zamonaviy tamoyillariga tayangan holda qiyosiy-tipologik tahlil, germeneytik talqin va tarixiy-funksional metodlardan tizimli foydalanildi. Tadqiqot metodologiyasi asosini V.Jirmunskiyning adabiy

aloqalar nazariyasi hamda Edvard Saidning postkolonial tadqiqotlar doirasidagi "Sharq-G'arb" muloqotiga oid qarashlari tashkil etadi.

Tahlil jarayonida germeneytik metod matn qatlamlaridagi yashirin ma'nolarni dekodlashtirishga, tarixiy-funksional metod esa asarlarning ijtimoiy-madaniy kontekstdagi transformatsiyasini aniqlashga xizmat qildi. Tadqiqot obyekti sifatida tanlangan G'arb klassik adabiyoti va zamonaviy o'zbek adabiyotidagi "ko'chma obrazlar" (migratory images) kognitiv adabiyotshunoslik aspektida tahlil etildi. Bu yondashuv adabiy obrazlarning bir madaniyatdan ikkinchisiga o'tishida sodir bo'ladigan semantik transformatsiyalarni ilmiy tavsiflash imkonini beradi.

Olib borilgan ilmiy kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, G'arb va Sharq adabiyotidagi o'xshash syujet va obrazlar har doim ham bevosita ta'sir (influence) natijasi bo'lmay, ko'pincha tipologik yaqinlik (affinity) xarakteriga ega. Bu yaqinlik insoniyatning umumiy badiiy tafakkur taraqqiyoti, psixologik holatlarning o'xshashligi va ijtimoiy-tarixiy rivojlanish bosqichlarining mos kelishi bilan izohlanadi.

Xususan, inson ruhiyatining ekzistensial inqirozlari va "men"lik qidiruvi masalasi G'arb modernizmida (masalan, Frans Kafka yoki Albert Kamyu asarlarida) ko'proq individualistik va ratsional tahlil qilinadi. Sharq adabiyoti namunalarida, jumladan o'zbek adabiyotida ushbu jarayon ko'proq tasavvufiy-metafizik yo'nalishda, jamoaviy ma'naviyat va ilohiy ishq kontekstida tushuntirib beradi. Bu holat "madaniy filtratsiya" hodisasi bilan bevosita bog'liqdir. Har bir milliy adabiyot o'zga madaniyat elementini qabul qilar ekan, uni o'zining milliy qadriyatlari va diniy-falsafiy qarashlari prizmasidan o'tkazadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, bugungi kunda "toza" milliy adabiyot tushunchasi o'rnini turli madaniy kodlar sintezidan iborat yangi adabiy diskurs egallamoqda. Sharq adabiyoti o'zining didaktik va ramziy xususiyatlari, ko'p qatlamli metaforalari bilan G'arbning individualistik poetikasini ma'naviy jihatdan to'ldirmoqda. Aksincha, G'arb adabiyotidagi psixologik tahlil va formistik izlanishlar Sharq adabiyoti texnikasini yangilashga xizmat qilmoqda.

Komparativistik tahlilda transformatsiya jarayoni faqat syujet o'zgarishi bilan cheklanmaydi. U kognitiv darajada sodir bo'ladi. Masalan, "Ishq" konsepsiyasi G'arbda ko'proq psixologik fojia yoki romantik sarguzasht sifatida talqin etilsa, o'zbek adabiy an'alarida u inson kamolotining eng oliy bosqichi sifatida qaraladi. Bu farqlar madaniy sivilizatsiyalarning dunyoqarashini belgilovchi asosiy drayverlar hisoblanadi.

Shuni ham ta'kidlash joizki, Sharq mumtoz adabiyoti an'analari zamonaviy o'zbek pozasida ham o'zining yangicha ifodasini topmoqda. Bu esa G'arb badiiy uslublari bilan uyg'unlashgan holda o'ziga xos milliy-modern uslubni shakllantirmoqda.

Xulosa. Tadqiqot natijasida zamonaviy qiyosiy adabiyotshunoslik shunchaki "solishtirish" emas, balki "transformatsiyalarni tahlil qilish" faniga aylangani isbotlandi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, u interpretatsiya chegaralarini kengaytiradi va "o'zgalik" (alterity) tushunchasini o'zbek adabiyotshunosligiga tizimli ravishda olib kiradi. Milliy adabiyotimizning jahon

adabiy jarayonidagi o'rnini belgilashda ushbu komparativistik yondashuv eng samarali usul bo'lib xizmat qiladi.

Amaliy jihatdan esa, tadqiqot natijalari va ishlab chiqilgan metodologiyadan oliy o'quv yurtlarining filologiya fakultetlarida "Qiyosiy adabiyotshunoslik", "Jahon adabiyoti" va "Adabiyot nazariyasi" fanlari bo'yicha ma'ruza matnlari, o'quv qo'llanmalari yaratishda, o'quv ko'llanmalari yaratishda foydalanish mumkin. Shuningdek, ushbu xulosalar badiiy tarjima nazariyasini rivojlantirishda va milliy asarlarimizni jahon tillariga o'girishda madaniy moslashuv jarayonlarini to'g'ri tashkil etishda asos bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, Sharq va G'arb adabiyoti o'rtasidagi farqlar bizni bir-birimizdan ajratuvchi devor emas, balki bir-birimizning boyituvchi xazinadir. Qiyosiy tahlil orqali biz insoniyatning umumiy badiiy tajribasini anglab yetamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jirmunskiy V.M. Sravnitelnoe literaturovedenie: Vostok i Zapad. - Leningrad: Nauka, 1979.
2. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. - Toshkent: Akademnashr, 2007.
3. Said E. Orientalizm. - London: Penguin Books, 2003.
4. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. - Toshkent: O'zbekiston, 2008.
5. Bernheimer Ch. Comparative Literature in the Age of Multiculturalism. - Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1995.
6. G'aniyev I. Adabiy aloqalar va qiyosiy adabiyotshunoslik masalalari. - Toshkent: Mumtoz so'z, 2012.
7. Even-Zohar I. Polysystem Studies. // Poetics Today. Vol. 11, No.
8. Durham: Duke University Press, 1990.
9. Do'stmuhammad X. Badiiy tafakkur tadriji. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2000.
10. Damrosch D. What is World Literature? - Princeton University Press, 2003.
11. Spivak G.C. Death of a Discipline. - New York: Columbia University Press, 2003.

REPRESENTATION OF CULTURAL IDENTIFICATION IN PROSE

Zilolova Gulhayo Muxammadkarim qizi

*Senior teacher at the department of Pedagogy and Languages
Institute of Social and Political sciences
Tashkent, Uzbekistan*

Annotation. This study examines the representation of cultural identification in contemporary Uzbek and English prose through artistic and narrative models. In the context of globalization, literature plays a crucial role in reflecting and shaping cultural identity. The research analyzes how narrative techniques, such as point of view, structure, and stylistic devices, contribute to the construction of cultural meanings in literary texts. Special attention is given to the differences between Uzbek and English prose. Uzbek literature tends to emphasize national traditions,

moral values, and collective identity, while English prose often reflects multiculturalism, individual experience, and the complexity of identity.

Key words: *cultural identification, contemporary prose, Uzbek literature, English literature, narrative models, artistic devices, identity, globalization, multiculturalism, comparative analysis.*

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot zamonaviy o'zbek va ingliz nasrida madaniy identifikatsiyaning badiiy va narrativ modellar orqali ifodalanishini o'rganadi. Globallashuv sharoitida adabiyot madaniy o'zlikni aks ettirish va shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Tadqiqotda nuqtai nazar, struktura va stilistik vositalar kabi narrativ usullarning adabiy matnlarda madaniy ma'nolarni yaratishga qanday xizmat qilishi tahlil qilinadi. O'zbek va ingliz nasri o'rtasidagi farqlarga alohida e'tibor qaratiladi. O'zbek adabiyoti milliy an'analar, ma'naviy qadriyatlar va jamoaviy o'zlikka urg'u berishga moyil bo'lsa, ingliz nasri ko'pincha ko'p madaniyatlilikni, individual tajribani va o'zlikning murakkabligini aks ettiradi.

Kalit so'zlar: *madaniy identifikatsiya, zamonaviy nasr, o'zbek adabiyoti, ingliz adabiyoti, narrativ modellar, badiiy vositalar, o'zlik, globallashuv, ko'p madaniyatlilik, qiyosiy tahlil.*

Аннотация: В данном исследовании рассматривается репрезентация культурной идентификации в современной узбекской и английской прозе через художественные и нарративные модели. В условиях глобализации литература играет решающую роль в отражении и формировании культурной идентичности. В исследовании анализируется, как нарративные техники, такие как точка зрения, структура и стилистические приемы, способствуют конструированию культурных смыслов в литературных текстах. Особое внимание уделяется различиям между узбекской и английской прозой. Узбекская литература склонна подчеркивать национальные традиции, моральные ценности и коллективную идентичность, в то время как английская проза часто отражает мультикультурализм, индивидуальный опыт и сложность идентичности.

Ключевые слова: *культурная идентификация, современная проза, узбекская литература, английская литература, нарративные модели, художественные приемы, идентичность, глобализация, мультикультурализм, сравнительный анализ.*

Introduction. In modern times, the issue of cultural identification plays a significant role in the sphere of literary criticism and cultural studies because literary works reflect the history, traditions, experience, moral principles, and values of nations. In today's increasingly globalized world, the question of identity construction becomes more topical as people belong not only to one culture but to various spheres. As such, contemporary Uzbek and English prose offer interesting possibilities for investigating cultural identity. While Uzbek prose is characterized by strong ties to cultural traditions, morality, and historical continuity, the literature written in English tends to be multicultural, reflecting the complex nature of identity in the modern world. The purpose of this research is to examine how cultural identification can be observed in contemporary Uzbek and English prose through artistic and narrative models.

Theoretical Background. The concept of cultural identification is linked with notions such as identity, culture, and representation. In particular, as stated by Stuart Hall, "Cultural identities can be conceived of as 'processes' which are constantly made and remade in specific historical contexts." One important aspect that contributes to this notion is literature since it creates a forum for the production of meanings. From the literary viewpoint, cultural identification is manifested through narrative discourse, stylistic means, and art. The narrative model, including linearity/non-linearity, point of view, time, etc., plays a pivotal role in building up identity. Artistic means, such as metaphor, symbolism, irony, and intertextuality, add depth to representation.

It is evident, therefore, that the research into cultural identification in prose must be conducted from an interdisciplinary standpoint.

Literary Models of Art and Storytelling. The literary models of art and storytelling provide essential instruments that enable writers to convey meaning in their texts. Literary models of storytelling comprise aspects like:

Point of view (first-person, third-person, omniscient point of view)

Structure of the story (linear and non-linear structures)

Chronological arrangement (flashbacks, multiple timelines)

Characterization

In contrast, literary models of art encompass aspects like:

Use of symbols and metaphors

Descriptive imagery and language

Use of stylistic devices

Inter-textual allusions

These aspects allow writers to incorporate cultural values and identity within their texts.

Representation of Cultural Identity in Contemporary Uzbek Prose. Cultural identity plays a significant role in modern Uzbek literature. Authors usually emphasize traditional values like respect towards the elder generation, family solidarity, and moral responsibility. The identification process is related to the historical past of the nation. For instance, one of the typical subjects of Uzbek prose is the description of village life and cultural traditions. These aspects represent national identity and continuity. The plot is usually built on the basis of linear realism [2]; [4].

Nevertheless, at the same time, the modern Uzbek literature is influenced by global tendencies. In particular, there are some innovative methods that include psychological depth, symbolism, and individuality of narration. Thus, contemporary Uzbek prose can be considered as a combination of traditional approaches and innovative methods.

Identity in Modern English Literature. Unlike that, modern English literature has a more complicated view on the topic of cultural identification. The reasons for that are rooted in the history of the development of the language, which includes colonialism, migration, and globalization. As a result, the issue of cultural identification becomes essential for English literature [5].

English characters usually suffer from identity crises. In other words, they ask questions like "Who am I?" and "Where do I belong?" Thus, cultural identification becomes dynamic and multifaceted.

The artistic devices used in English literature are experimental. For example, authors tend to use:

Multiple narrators

Nonlinear narration

Stream of consciousness

Fragmented narrative

Thus, cultural identification is portrayed not as constant or monolithic but as ever-changing and multifaceted.

Comparison. A comparison of Uzbek and English prose shows certain differences as well as similarities. In the first case, Uzbek literature highlights the following aspects:

Collectivity

Traditions and continuity

Social and moral values

In contrast, in English prose, the focus is on:

Individuality

Multiculturalism

Psychology and existentialism

However, despite these distinctions, there are many similarities between both forms of literature. Both Uzbek and English authors employ artistic and narrative forms to reveal the concept of identity. Symbols, metaphors, and voices are universal literary devices.

Moreover, both types of literature address issues related to globalization in their own unique ways. While Uzbek prose is concerned with maintaining national identity, English prose often considers its evolution.

Discussion. Firstly, the study demonstrates that the identification of literary culture is a complex and multifaceted process, which is determined not only by various social and cultural factors but also by the artistic decisions of the writer.

Secondly, in the Uzbek literary tradition, identity tends to be traditional and based on collective cultural experience. English prose, in contrast, provides examples of a rather flexible and personalized form of identity. Nonetheless, both perspectives can enrich our knowledge about contemporary culture and identity.

Finally, literature not only represents culture and identity; it also creates its own unique identity. Through artistic means, authors can shape their reader's sense of self and other.

Conclusion. To sum up, the portrayal of the issue of cultural identity through contemporary Uzbek and English prose shows the presence of variety and unity at the same time. Uzbek literature tends to stress traditional values and collectivism, whereas the literature of English-speaking countries pays attention to individualism and multiculturalism. It is important to mention that artistic and narrative paradigms have much significance when conveying cultural identity. Using certain techniques, literary styles, and characters, authors manage to create vivid cultural portraits. The

present investigation proved that literature still retains its importance when discussing the issue of identity within a globalized world. Comparing various cultures helps understand them better.

REFERENCES

1. Hall, S. (1990). Cultural identity and diaspora. In J. Rutherford (Ed.), *Identity: Community, culture, difference* (pp. 222–237). Lawrence & Wishart. https://monoskop.org/images/0/07/Hall_Stuart_Cultural_Identity_and_Diaspora.pdf
2. Hall, S. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. Sage Publications.
3. <https://us.sagepub.com/en-us/nam/representation/book234567>
4. Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
5. <https://doi.org/10.4324/9780203820551>
6. Ricoeur, P. (1991). Narrative identity. *Philosophy Today*, 35(1), 73–81.
7. <https://doi.org/10.5840/philtoday199135136>
8. Genette, G. (1980). *Narrative discourse: An essay in method*. Cornell University Press.
9. <https://archive.org/details/narrativediscour00gene>
10. Wellek, R., & Warren, A. (1949). *Theory of literature*. Harcourt, Brace & Company.
11. <https://archive.org/details/theoryofliteratu00inwell>
12. Bakhtin, M. M. (1981). *The dialogic imagination: Four essays*. University of Texas Press.
13. <https://archive.org/details/dialogicimagination00bakh>
14. Sarsenbaeva Z. Descriptions of imagery, symbolism, and non-realistic elements //Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit. – 2024. – C. 409-414.
15. Zilolova G. M. Digital transformation and cultural identification in modern prose. (2026) <https://worldlyjournals.com/index.php/Yangiizlanuvchi/article/view/25425>
16. Сарсенбаева З. Analysis of images and symbols in english non-realistic works //Ренессанс в парадигме новаций образования и технологий в XXI веке. – 2023. – Т.

O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTIDA O'SMIRLAR MAVZUSINING BADIY TALQINIDA "BILDUNGSROMAN" AN'ALARINING DAVOMIYLIGI

Kasimova Yulduz Malikovna

Namangan davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

Tel.: +998 99 817 08 68

E-mail: kasimovayulduz1977@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada o'zbek va ingliz adabiyotida o'smirlar mavzusining badiiy talqinida bildungsroman (tarbiya romani) an'alarining davomiyligi, janr

xususiyatlarining 20–21-asrlardagi o'zgarishi va milliy modifikatsiyalari qiyosiy tahlil etiladi. Xudoyberdi To'xtaboyev, O'tkir Hoshimov, Charlz Dikkins va Jerom Devid Selindjer asarlari misolida klassik bildungsromandan zamonaviy neobildungsromangacha bo'lgan evolyutsiya ochib beriladi. Janrning universal qonuniyatlari (qahramon o'sishi, sinovlar, ustoz obrazi) va milliy xususiyatlari (optimistik yakun, jamoatchilik ta'siri, individuallik darajasi) yoritiladi. Zamonaviy transformatsiya – virtual olam, ekologik ong, migratsiya omillarining qo'shilishi – tahlil qilinadi. Pedagogika va adabiyotshunoslik uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *bildungsroman, tarbiya romani, o'zbek adabiyoti, ingliz adabiyoti, o'smir qahramon, milliy modifikatsiya, janr evolyutsiyasi, transformatsiya, neobildungsroman, qiyosiy adabiyot*

Аннотация: В статье анализируется преемственность традиций Bildungsroman (романа воспитания) в художественной интерпретации темы подростков в узбекской и английской литературе, изменение жанровых характеристик в XX–XXI веках и их национальные модификации. На примере произведений Худуберды Тухтабаева, Уткира Хашимова, Чарльза Диккенса и Джерома Дэвида Сэлинджера раскрывается эволюция от классического Bildungsroman к современному необильдунгсроссману. Освещаются универсальные закономерности жанра (взросление героя, испытания, образ наставника) и национальные особенности (оптимистический финал, влияние коллектива, степень индивидуальности). Анализируется современная трансформация – внедрение факторов виртуального мира, экологического сознания, миграции. Даны практические рекомендации для педагогики и литературоведения.

Ключевые слова: *бильдунгсроман, роман воспитания, узбекская литература, английская литература, подросток-герой, национальная модификация, эволюция жанра, трансформация, необильдунгсроман, сравнительное литературоведение*

Abstract: The article analyzes the continuity of Bildungsroman (novel of education) traditions in the artistic interpretation of adolescent themes in Uzbek and English literature, the change of genre characteristics in the 20th–21st centuries, and their national modifications. Using the works of Khudayberdi Tukhtabayev, Utkir Hashimov, Charles Dickens and Jerome David Salinger as examples, the evolution from classical Bildungsroman to modern neo-Bildungsroman is revealed. The universal patterns of the genre (hero's maturation, trials, mentor figure) and national features (optimistic ending, influence of the collective, degree of individuality) are highlighted. Modern transformation – the introduction of virtual world, ecological consciousness, migration factors – is analyzed. Practical recommendations for pedagogy and literary studies are given.

Key words: *Bildungsroman, novel of education, Uzbek literature, English literature, adolescent protagonist, national modification, genre evolution, transformation, neo-Bildungsroman, comparative literature*

KIRISH

“Bildungsroman” – nemis adabiyotshunosligida shakllangan va keyinchalik jahon adabiyotshunosligiga singib ketgan atama bo‘lib, o‘zbek tilida “tarbiya romani” yoki “shakllanish romani” deb yuritiladi. Bu janr bosh qahramonning bolalik yoki o‘smirlik davridan to voyaga yetgunga qadar bo‘lgan ma‘naviy-psixologik, ijtimoiy va axloqiy evolyutsiyasini aks ettiradi. Gyotening “Vilgelm Meysterning ta‘lim yillari” asari janrning klassik namunasi hisoblanadi. Ingliz adabiyotida bu an‘ana Charlz Dikens, Jeyn Ostin, Uilyam Makepeace Tekkerey va keyingi davrlarda Jerom Devid Selindjer, Jon Grin kabi yozuvchilar tomonidan davom ettirilgan. O‘zbek adabiyotida esa bildungsroman atamasi kam qo‘llanilsa-da, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab o‘smir qahramon shaxsining shakllanishini bosh mavzu qilgan asarlar (Xudoyberdi To‘xtaboyev, O‘tkir Hoshimov, ba‘zi jihatdan Abdulla Qahhor, keyingi davrda Nuriddin Eshonqul) paydo bo‘ldi.

Janr 20–21-asrlarda jiddiy o‘zgarishlarga uchradi: klassik modeldagi uyg‘un, optimistik yakun o‘rnini ko‘pincha ochiq yoki dramatik yakun egalladi; qahramonning jamiyatga integratsiyalashuvi shart emasligi; yangi mavzular (ekologiya, texnologiyalar, ommaviy madaniyat, jinsiy o‘ziga xoslik) kirib keldi. O‘zbek va ingliz adabiyotida bu o‘zgarishlar turlicha kechdi. Maqolada aynan shu o‘zgarishlar va milliy modifikatsiyalar qiyosiy tahlil qilinadi.

Klassik bildungsroman an‘analari va ularning ingliz adabiyotidagi rivoji

Klassik bildungsromanga xos belgilar: qahramonning yoshligidan hikoyaning boshlanishi; uning tabiiy va ijtimoiy muhitdan ajralib chiqishi, sayohati; turli sinovlar, xatolar va tushkunliklar; ustoz yoki yo‘lboshchi bilan uchrashuv; pirovardida qahramonning o‘z “men”ini topishi va jamiyatga integratsiyalashuvi.

Charlz Dikensning “Devid Kopperfild” va “Katta umidlar” romanlari ingliz adabiyotida bildungsromanning klassik namunalaridir. “Katta umidlar”da yetim bolakay Pipning asir qochoqdan tortib yuqori jamiyat doiralarigacha bo‘lgan sarguzashtlari, uning xatolari, umidsizliklari va oxir-oqibat o‘z haqiqiy qadrini anglashi tasvirlanadi. Dikensda qahramonning o‘ssishi jamiyatning past tabaqasidan yuqorisiga ko‘tarilish, keyin esa yana oddiy hayotga qaytish va undan ma‘naviy yetuklik bilan chiqish shaklida namoyon bo‘ladi. Ustoz obrazi – advokat Jagers, oddiy ishchi Jo Gargery orqali berilgan. Asar yakuni nisbatan optimistik: Pip o‘z xatolarini tan oladi, kamtarlik va mehnatsevarlikni qadrlaydi. Dikens modelida qahramon yakunida jamiyatning to‘laqonli a‘zosiga aylanadi, lekin bu integratsiya uning avvalgi “yuqori jamiyat” orzularidan voz kechishi evaziga bo‘ladi [1]. Keyingi klassik misollar – Jeyn Ostinning “Emma”sida ayol qahramonning ruhiy o‘ssishi, morallashuvi, kamchiliklaridan xalos bo‘lishi tasvirlangan.

Ingliz adabiyotida modernistik transformatsiya

20-asr boshlarida bildungsroman an‘analari tubdan o‘zgaradi. Modernistik adabiyotda qahramonning jamiyatga integratsiyalashuvi endi shart emas; aksincha, uning begonalashuvi, isyoni va “tizim”ni rad etishi asosiy mavzuga aylanadi. Jerom Devid Selindjerning “Javdar ichida ushlovchi” romani bu o‘zgarishning eng yorqin namunasi. O‘smir Xolden Kolfild bir necha maktabdan haydalgan. U kattalar dunyosini “soxta” (phony) deb biladi, o‘qituvchilar va hatto o‘z tengdoshlarini nafrat bilan eslaydi. Roman klassik bildungsromandagi muvaffaqiyatli integratsiya o‘rniga,

qahramonning ruhiy klinikaga tushishi bilan tugaydi. Biroq, Selindjer asarida ham qahramonning o'zgarishi bor: Xolden o'zining begonalashuvini anglaydi, singlisi Fibbi va o'lgan ukasi Alli orqali biror bo'lsa ham iliqlik va insoniylikni topadi. Bu model "anti-bildungsroman" yoki "tasdiqlanmagan tarbiya romani" deb nomlanadi. Unda qahramonning o'sishi – muvaffaqiyatsiz o'sish bo'lsa-da – mavjud [2].

Zamonaviy ingliz o'smirlar nasrida, masalan, Jon Grinning "Yulduzlarimizdagi xato" romanida bildungsroman an'analari yana o'zgargan: qahramonlar (Xeyzel va Augustus) og'ir kasallikka chalingan o'smirlar. Ularning "o'sishi" o'linga qarshi kurash, sevgi va ma'no izlash orqali amalga oshadi. Yakun fojiali (Augustus o'ladi), ammo Xeyzel o'z hayotini qayta baholaydi, yetuklikka erishadi. Bu yerda ustoz obrazi emas, balki tengdosh va romantik sherik asosiy ta'sir kuchidir. Demak, ingliz adabiyotida bildungsroman klassik Dikkins modelidan Selindjerning radikal individualizmigacha va zamonaviy psixologik-kasallik modeligacha evolyutsiyani boshdan kechirgan.

O'zbek adabiyotida bildungsroman an'analari: milliy xususiyatlar

O'zbek adabiyotida "bildungsroman" atamasi keng qo'llanilmasa-da, o'smir qahramon shaxsining shakllanishiga bag'ishlangan asarlar mavjud. Xudoyberdi To'xtaboyevning "Oltin boshli, shux boshli..." trilogiyasi ("Kasal masxaraboz", "Ko'ngil izlab", "Yangi zamin" – aslida birinchi kitob "Kasal masxaraboz" emas, balki "Oltin boshli, shux boshli...", uning davomi "Ko'ngil izlab" va "Yangi zamin") o'zbek adabiyotida bu janrning eng yaqqol namunasi. Bosh qahramon Sherali yosh maktab o'quvchisi sifatida tasvirlanadi: u o'qituvchilar bilan tortishadi, maktab qoidalariga itoat qilmaydi, tengdoshlari bilan janjallashadi. Ammo asar davomida u Hakim domla kabi haqiqiy ustozni topadi, xatolaridan saboq oladi, mas'uliyatni o'rganadi. Tril-logiya yakunida Sherali jamiyatning faol a'zosiga aylanadi. To'xtaboyev modelida klassik bildungsromanga xos xususiyatlar – qahramonning ma'naviy o'sishi, ustoz obrazi, sinovlar – saqlangan. Milliy o'ziga xoslik esa quyidagilarda namoyon bo'ladi:

Jamoatchilik ta'siri – Sheralining o'sishida uning atrofidagi tengdoshlari, otanasi, qo'ni-qo'shnilar muhim rol o'ynaydi. Ingliz bildungsromanida ko'proq individuallikka urg'u berilsa, o'zbek modelida shaxs jamiyat ichida shakllanadi.

Ustozning markaziyliigi – Hakim domla obraziga haddan tashqari hurmat, u deyarli idealizatsiya qilingan. Dikkins yoki Selindjerda ustozlar kamchilikka ega (masalan, Jagersning sovuqqonligi).

Optimistik yakun – Sherali yakunida muvaffaqiyatli insonga aylanadi. Bu sovet tarbiyaviy adabiyotiga xos bo'lgan, o'zbek mentalitetiga ham mos optimistik modeldir.

O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasi kichikroq ko'lamda bo'lsa-da, o'smir qahramonning maktab va undan tashqari hayotdagi kichik "saboqlari" orqali uning shaxs sifatida shakllanishini tasvirlaydi. Asarda bildungsromanga xos psixologizm, qahramonning ichki kechinmalari va tashqi dunyo bilan muvozanat topishi kabi unsurlar mavjud [3].

Shuningdek, Abdulla Qahhorning ayrim qissalarida ("Bemor", "Anor") yosh qahramonlarning ruhiy o'zgarishi kuzatiladi. Biroq o'zbek adabiyotida XIX asrga oid

klassik bildungsromanlar deyarli yo'q, bu janr XX asrning ikkinchi yarmida, ayniqsa, sovet tarbiyaviy g'oyalari ta'sirida shakllangan.

Zamonaviy modifikatsiyalar: 21-asr boshi

21-asr o'zbek adabiyotida bildungsroman an'analari yangi shakllar olmoqda. Nuriddin Eshonqulning "Sal tango" ("Sallatango" emas, "Sal tango" asari) qissasida zamonaviy o'zbek o'smirining virtual olam, internet va ijtimoiy tarmoqlar bilan munosabatlari, o'zligini topish jarayoni tasvirlangan. Bu asar klassik bildungsromanda uchramaydigan mavzu – raqamli identifikatsiya va onlayn-mavjudlik bilan bog'liq o'sishni o'z ichiga oladi. Ushbu modifikatsiyada an'anaviy "ustoz" real shaxs emas, balki virtual dunyodagi obraz yoki hatto anti-ustoz bo'lishi mumkin.

Ingliz adabiyotida bunday modifikatsiyalar ancha oldin boshlangan. Misol uchun, Meggi Xedderning "Singan qalblar uchun asboblarga to'plam" romanida o'smir qahramonlarning ijtimoiy tarmoqlar, bloglar va vloglar orqali o'zini ifodalashi, bu jarayonda ularning shaxs sifatida shakllanishi tasvirlanadi. O'zbek adabiyotida esa bu mavzu hali boshlang'ich bosqichda.

Zamonaviy ingliz va o'zbek bildungsromanlarida yana bir tendensiya – "ekologik ong"ning shakllanishi. O'zbek adabiyotida bu mavzu hali yetarlicha aks etmagan, ammo jahon adabiyotida alohida "eko-bildungsroman" yo'nalishi shakllanmoqda. Bu bildungsromanning navbatdagi transformatsiya bosqichi bo'lib, uning kelgusida o'zbek adabiyotida ham rivojlanishi mumkin.

Milliy modifikatsiyalarning qiyosiy tahlili

O'zbek va ingliz bildungsromanlaridagi milliy modifikatsiyalarni quyidagi yo'nalishlarda solishtirish mumkin:

Jamiyat bilan aloqa: Ingliz modelida (ayniqsa, modernistik) qahramon ko'pincha yolg'iz, uning o'sishi individual kechinmalar orqali ro'y beradi. O'zbek modelida esa qahramonning o'sishi doimo boshqalar (ota-ona, qo'ni-qo'shni, o'qituvchi) bilan munosabatda amalga oshadi. Bu o'zbek mentalitetidagi kollektivism va jamoatchilik fikrining kuchi bilan bog'liq.

Ustoz obrazi: Ingliz asarlarida ustozlar ko'pincha ziddiyatli, kamchilikka ega (Selindjerda ular deyarli yo'q). O'zbek asarlarida ustoz – haqiqiy yetakchi, ideal inson (Hakim domla). Bu pedagogika va tarbiyaga bo'lgan an'anaviy hurmatdan kelib chiqadi.

Yakun xususiyati: O'zbek bildungsromanida yakun deyarli har doim optimistik (Sherali o'z o'rnini topadi). Ingliz adabiyotida esa ochiq yakun (Dikens – ma'lum darajada optimistik, Selindjer – dramatik, Grin – fojiali). Bu sovet adabiyotining ijobiy qahramon va tarbiyaviy effekt talabi bilan bog'liq.

Qahramonning faolligi:** Ingliz qahramonlari (Xolden, Pip) ko'proq passiv: ular voqealar ta'siriga tushadilar, baxt tasodiflar ularning hayotini o'zgartiradi. O'zbek qahramoni Sherali esa faol, o'z taqdirini o'zi yaratishga harakat qiladi. Bu milliy xarakterdagi "faollik" va "tashabbuskorlik" bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Amaliy tavsiyalar

O'zbek va ingliz bildungsromanlarini qiyosiy o'rganish asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi:

Adabiyotshunoslik va ta'lim sohasi uchun:

1. O'zbek va jahon adabiyoti darslarida bildungsroman janrini maxsus modul sifatida o'rgatish. Dasturga X.To'xtaboyev, O'.Hoshimov, Ch.Dickens, J.D.Selindjer asarlaridan parchalarni qiyosiy tahlil qilish kiritilsin. Bu talabalarda janr nazariyasi va qiyosiy adabiyot ko'nikmalarini shakllantiradi.
2. O'zbek adabiyotida bildungsroman an'alarining tarixiy rivojiga bag'ishlangan monografiya yoki dissertatsiya tadqiqotlarini rag'batlantirish. Ayniqsa, XX asr o'zbek nasrida o'smir qahramon evolyutsiyasini o'rganish dolzarbdir.
3. Pedagogika oliy o'quv yurtlari va universitetlarning filologiya fakultetlarida "Ta'lim romanlari va ularning tarbiyaviy ahamiyati" nomli maxsus kurs joriy etilsin. Unda bildungsromanning pedagogik potentsiali tahlil qilinadi.

Xulosa

O'zbek va ingliz adabiyotida bildungsroman an'analari 20–21-asrlarda murakkab transformatsiyani boshdan kechirdi. Ingliz adabiyotida klassik Dickens modelidan Selindjerning radikal isyoniga, so'ngra zamonaviy psixologik-kasallik va ekologik modellargacha bo'lgan evolyutsiya kuzatilsa, o'zbek adabiyotida bu janr asosan XX asrning ikkinchi yarmida X.To'xtaboyev va O'.Hoshimov ijodida shakllanib, an'anaviy milliy qadriyatlar (ustoz hurmati, jamoatchilik ta'siri, optimistik yakun) bilan uyg'unlashdi. Zamonaviy o'zbek bildungsromanida virtual olam, migratsiya va ekologik ong kabi yangi mavzularning kirib kelishi jarayon boshida. Ikkala adabiyotda ham janrning milliy modifikatsiyalari – o'zbek modelida kollektivism va pedagogik optimizm, ingliz modelida esa individualizm va tanqidiy ruh – yaqqol namoyon bo'ladi.

Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, bildungsroman janri nafaqat o'tmish an'alarini saqlab, balki yangi davrning ijtimoiy-psixologik, texnologik va ekologik talablariga moslashib, zamonaviy adabiyotda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. O'zbek va ingliz adabiyotida bu jarayonlarni qiyosiy o'rganish milliy adabiyotlarning global kontekstda o'z o'rnini belgilashga, shuningdek, o'smir avlod tarbiyasida adabiyotning imkoniyatlaridan unumli foydalanishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Dickens Ch. Great Expectations / Ch. Dickens. – London: Penguin Classics, 2003. – 544 p.
2. Salinger J. D. The Catcher in the Rye / J. D. Salinger. – Boston: Little, Brown and Company, 1951. – 277 p.
3. Тўхтабоев Х. Олтин бошли, шўх бошли... (трилогия) / Х. Тўхтабоев. – Тошкент: Ёш гвардия, 2005. – 368 б.
4. Ҳошимов Ў. Дунёнинг ишлари / Ў. Ҳошимов. – Тошкент: Шарқ, 2010. – 200 б.
5. Green J. The Fault in Our Stars / J. Green. – New York: Dutton Books, 2012. – 313 p.
6. Yulduz Kasimova. (2025). The Philosophy Of Life And Internal Conflicts Of Adolescents In The Works Of Utkir Hoshimov. Stanford Database Library of American Journal Of Social Sciences And Humanity Research, 5(12), 124–127. <https://doi.org/10.37547/ajsshr/Volume05Issue12-24>.

O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTIDA AYOLLAR OVOZI: FEMINISTIK VA MADANIY-QIYOSIY TAHLIL

Shokirova Buzulayxo

Namangan davlat chet tillari instituti

Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik

tarjimashunoslik mutaxassisligi

1-bosqich magistranti

2-

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va ingliz adabiyotida ayollar ovozinig shakllanishi, uning ijtimoiy-madaniy omillar bilan bog'liqligi hamda badiiy ifoda shakllari chuqur qiyosiy tahlil asosida o'rganiladi. Tadqiqot feministik adabiy tanqid, madaniy yondashuv va qiyosiy metodologiyaga tayanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ingliz adabiyotida ayollar ovozi individual erkinlik va subyektiv tajribaga urg'u bersa, o'zbek adabiyotida u jamoaviylik, milliy qadriyatlar va tarixiy tajriba bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Maqola ayollar adabiyotining ijtimoiy transformatsiyadagi o'rni va uning zamonaviy pedagogik ahamiyatini ham yoritadi.

Kalit so'zlar: *ayollar ovozi, feministik tanqid, gender, identitet, diskurs, o'zbek adabiyoti, ingliz adabiyoti, qiyosiy tahlil*

Annotation: This article examines the formation of women's voice in Uzbek and English literature, its connection with socio-cultural factors, and its artistic expression through an in-depth comparative analysis. The research is based on feminist literary criticism, cultural approach, and comparative methodology. The results show that in English literature, women's voice emphasizes individual freedom and subjective experience, whereas in Uzbek literature it is closely connected with collectivity, national values, and historical experience. The article also highlights the role of women's literature in social transformation and its modern pedagogical significance.

Keywords: *women's voice, feminist criticism, gender, identity, discourse, Uzbek literature, English literature, comparative analysis*

Аннотация: В данной статье на основе сравнительного анализа исследуются формирование женского голоса в узбекской и английской литературе, его связь с социокультурными факторами, а также художественные формы его выражения. Исследование опирается на феминистскую литературную критику, культурологический подход и сравнительную методологию. Результаты показывают, что в английской литературе женский голос акцентирует внимание на индивидуальной свободе и субъективном опыте, тогда как в узбекской литературе он проявляется в тесной связи с коллективностью, национальными ценностями и историческим опытом. В статье также освещается роль женской литературы в социальной трансформации и её современное педагогическое значение.

Ключевые слова: *женский голос, феминистская критика, гендер, идентичность, дискурс, узбекская литература, английская литература, сравнительный анализ*

Adabiyot ijtimoiy ongning murakkab shakllaridan biri sifatida inson tajribasini ifodalash bilan birga, uni shakllantiruvchi vosita hamdir. Ayollar ovozi esa tarixiy jihatdan marginal holatda bo'lgan fenomen sifatida alohida e'tiborni talab qiladi. Patriarxal jamiyat sharoitida ayollarning nutqiy va ijtimoiy faoliyati ko'pincha cheklangan bo'lsa-da, badiiy matn ular uchun muqobil "nutq maydoni" vazifasini bajargan.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, global miqyosda gender tenglik masalalari kun tartibida turgan bir paytda, milliy adabiyotlar doirasida ayollar ovozini qayta ko'rib chiqish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi. Tadqiqotning maqsadi — o'zbek va ingliz adabiyotida ayollar ovozining shakllanish mexanizmlarini aniqlash, ularning o'xshash va farqli jihatlarini ochib berishdan iborat. Ayollar adabiyotini o'rganishda feministik adabiy tanqid muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Elaine Showalter tomonidan ishlab chiqilgan "gynocriticism" konsepsiyasi ayollar yozuvini mustaqil estetik tizim sifatida tahlil qilishni taklif etadi. Ushbu yondashuv ayollar tajribasini erkaklar tomonidan shakllantirilgan adabiy me'yorlardan mustaqil o'rganishga imkon beradi. Virginia Woolf o'zining "A Room of One's Own" asarida ayollar ijodining shakllanishi uchun iqtisodiy mustaqillik va shaxsiy makon zarurligini ta'kidlaydi. Bu fikr ayollar ovozining ijtimoiy shart-sharoitlar bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Ingliz adabiyotida Charlotte Brontë va Maya Angelou asarlarida ayollarning ichki ovozi, qarshilik va o'zlikni anglash jarayoni markaziy o'rin tutadi.

O'zbek adabiyotida esa Zulfiya, Saida Zunnunova va Halima Khudoyberdiyeva ijodi ayollarning ruhiy olami va ijtimoiy rolini milliy kontekstda ochib beradi.

Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlarda ayollar ovozi faqat gender masalasi emas, balki diskursiv hokimiyat, identitet va madaniy xotira bilan bog'liq murakkab fenomen sifatida talqin qilinmoqda.

1. Ayollar ovozining diskursiv tabiati

Ayollar ovozi nafaqat individual nutq, balki ijtimoiy diskursning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ingliz adabiyotida bu ovoz ko'pincha qarshilik diskursi sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, "Jane Eyre" qahramoni ijtimoiy me'yorlarga bo'ysunmasdan, o'z mustaqilligini himoya qiladi.

O'zbek adabiyotida esa ayollar ovozi ko'proq ichki monolog va ramziy ifoda orqali yuzaga chiqadi. Bu holat jamiyatdagi kollektiv ong ustuvorligi bilan izohlanadi.

2. Gender va hokimiyat munosabatlari

Feministik nazariya nuqtai nazaridan qaraganda, ayollar ovozi — bu hokimiyatga qarshi turish shaklidir. Ingliz adabiyotida ayollar patriarxal tizimni tanqid qiladi va o'z huquqlarini talab qiladi. O'zbek adabiyotida esa bu jarayon nisbatan yumshoqroq shaklda — sabr, matonat va axloqiy ustunlik orqali ifodalanadi. Bu milliy mentalitet va tarixiy tajriba bilan bog'liq.

3. Identitet va subyektivlik muammosi

Ingliz adabiyotida ayol shaxsiyati mustaqil subyekt sifatida talqin qilinadi. Woolf ayol ijodkorning o'ziga xos estetik makonini yaratish zarurligini ta'kidlaydi.

O'zbek adabiyotida esa identitet ko'proq kollektiv xotira va milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Bu esa ayol obrazining ijtimoiy mas'uliyat bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

4. Badiiy ifoda va poetika

Ingliz adabiyotida psixologik realizm va ichki nutq ustunlik qiladi.

O'zbek adabiyotida esa poetik tafakkur, ramziylik va metaforik obrazlar orqali ayollar ovozi ifodalanadi.

Bu farq ikki adabiyotning tarixiy-estetik rivojlanish yo'li bilan izohlanadi.

O'zbek va ingliz adabiyotlari turli tarixiy, diniy va madaniy muhitda shakllangan bo'lib, bu holat ularning gender masalasiga yondashuvda ham aks etadi. Ingliz adabiyoti G'arb madaniyati, individualizm va feministik harakatlar ta'sirida rivojlangan bo'lsa, o'zbek adabiyoti Sharqona qadriyatlar, diniy an'analar va jamoaviylik ruhida shakllangan.

Mazkur maqolaning maqsadi — o'zbek va ingliz adabiyotida gender masalasining ifodalanishini qiyosiy jihatdan o'rganish hamda ayol obrazining evolyutsiyasini tahlil qilishdir.

Gender muammolari adabiyotshunoslikda asosan feministik nazariya doirasida o'rganiladi. Ushbu yondashuv ayol obrazining yaratilishi, uning matndagi roli va jamiyatdagi o'rnini o'rtasidagi bog'liqlikni ochib beradi. Feministik adabiyotshunoslik vakillari ayollar adabiyotini alohida fenomen sifatida o'rganish zarurligini ta'kidlaydilar. Bu yondashuvga ko'ra, ayol yozuvchilar va ayol obrazlari erkaklar tomonidan yaratilgan stereotiplardan farqli tarzda tahlil qilinishi lozim.

Ingliz adabiyotida ayol obrazining evolyutsiyasi bosqichma-bosqich kechgan. Dastlab ayollar ideal, itoatkor obraz sifatida tasvirlangan bo'lsa, keyinchalik ular mustaqil fikrlovchi va o'z huquqlari uchun kurashuvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek adabiyotida esa ayol obrazi uzoq vaqt davomida axloqiy qadriyatlar va oilaviy muhit bilan bog'liq holda shakllangan. Biroq XX asrdan boshlab bu tasvirda sezilarli o'zgarishlar kuzatiladi.

Metodologiya

Tadqiqot qiyosiy-adabiy tahlil metodiga asoslanadi. Tadqiqot davomida quyidagi mezonlar asosida tahlil olib borildi:

- ayol obrazining badiiy funksiyasi
- gender rollarining ifodalanishi
- ayolning ijtimoiy va individual o'rnini
- badiiy tasvir vositalari

Mazkur metod ikki adabiyot o'rtasidagi umumiylik va farqlarni aniqlash imkonini beradi.

1. Ayol obrazining tarixiy evolyutsiyasi

Ingliz adabiyotida ayol obrazining rivojlanishi ijtimoiy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq. Dastlab ayollar ko'proq passiv, erkakka qaram obraz sifatida tasvirlangan bo'lsa, keyinchalik ular mustaqil qaror qabul qiluvchi shaxs sifatida namoyon bo'la boshlaydi.

O'zbek adabiyotida esa ayol obrazi uzoq vaqt davomida an'anaviy rollar bilan cheklangan. Klassik adabiyotda ayol go'zallik, sadoqat va iffat timsoli sifatida tasvirlangan. Biroq zamonaviy davrda bu tasvir asta-sekin o'zgarib bormoqda.

2. Ayol ovozi va ifoda erkinligi

Ingliz adabiyotida ayol ovozi muhim masala sifatida ko'riladi. Ayol o'z fikrini ochiq ifoda etuvchi subyektga aylanadi.

O'zbek adabiyotida esa ayol ovozi ko'proq bilvosita, ramziy shaklda ifodalangan. Ammo zamonaviy adabiyotda ayolning o'z fikrini erkin ifodalashi kuchayib bormoqda.

3. Gender stereotiplari va ularning transformatsiyasi

Gender stereotiplari har ikkala adabiyotda ham mavjud. Ingliz adabiyotida bu stereotiplar tanqid qilinib, asta-sekin buziladi.

O'zbek adabiyotida esa stereotiplar uzoq vaqt saqlanib qolgan bo'lsa-da, hozirgi davrda ularni qayta ko'rib chiqish tendensiyasi mavjud.

4. Ayol identiteti va ijtimoiy roli

Ingliz adabiyotida ayol identiteti individual xarakterga ega bo'lib, u shaxsiy erkinlik va mustaqillik bilan bog'liq.

O'zbek adabiyotida esa ayol identiteti ko'proq oila va jamiyat bilan bog'liq holda shakllanadi. Bu esa kollektiv madaniyatning ustunligi bilan izohlanadi.

5. Zamonaviy adabiyotda gender talqini

Zamonaviy davrda har ikkala adabiyotda ham ayol obrazi yangicha talqin qilinmoqda. Ayol nafaqat an'anaviy rol egasi, balki faol, mustaqil va ijtimoiy jihatdan muhim shaxs sifatida tasvirlanmoqda.

Bu o'zgarishlar global gender tengligi g'oyalarining keng tarqalishi bilan bog'liq.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek adabiyotlarida gender masalasi turlicha tarixiy yo'lni bosib o'tgan. Ingliz adabiyotida feministik harakatlar tufayli ayol obrazining erkinlashuvi tezroq kechgan.

O'zbek adabiyotida esa bu jarayon milliy, diniy va ijtimoiy omillar ta'sirida sekinroq rivojlangan. Shunga qaramay, har ikkala adabiyotda ham ayolning ijtimoiy o'rni tobora mustahkamlanib bormoqda.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz adabiyotida gender masalasi muhim ilmiy va badiiy muammo sifatida namoyon bo'ladi. Har ikkala adabiyotda ham ayol obrazining evolyutsiyasi jamiyatdagi o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liq. Zamonaviy adabiyotda esa ayolning erkinligi, huquqlari va ijtimoiy faolligi keng yoritilmoqda. Bu esa gender tengligi g'oyalarining mustahkamlanayotganidan dalolat beradi. O'zbek va ingliz adabiyotida ayollar ovozi murakkab ijtimoiy va madaniy jarayonlarning mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Har ikki adabiyotda ham ayollar o'z ovozini topish uchun turli shakllarda kurash olib borgan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, ayollar adabiyotini o'rganish nafaqat adabiy, balki ijtimoiy va falsafiy ahamiyatga ham ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Brontë, C. (1847). Jane Eyre.
2. Woolf, V. (1929). A Room of One's Own.
3. Angelou, M. (1969). I Know Why the Caged Bird Sings.
4. Showalter, E. (1977). A Literature of Their Own.
5. Gilbert, S., Gubar, S. (1979). The Madwoman in the Attic.
6. Moi, T. (1985). Sexual/Textual Politics.

7. Zulfiya. Tanlangan asarlar.
8. Zunnunova, S. She'rlar to'plami.
9. Xudoyberdiyeva, H. Tanlangan asarlar.
10. Zamonaviy gender va adabiyot tadqiqotlari.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA SOMATIK FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Otabayeva Maxsuda Mansurbek qizi

Urganch Ranch Texnologiya universiteti

Lingvistika Ingliz tili 2501-guruh magistr talabasi

[*otaboyevamakhsuda@gmail.com*](mailto:otaboyevamakhsuda@gmail.com)

Tel: +998 502000417

Annotatsiya: Bu izlanishda ingliz va o'zbek tillarida somatik frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy-tahliliy asosda keng yoritiladi. Somatik frazeologizmlar inson tanasi a'zolari nomlari asosida shakllangan bo'lib, ular xalqning tarixiy tajribasi, milliy mentaliteti, madaniy qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiradi. Tadqiqotda frazeologik birliklarning semantik tuzilishi, obrazlilik darajasi hamda madaniy konnotatsiyalari tahlil qilinadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi somatik frazeologizmlar qiyosiy o'rganilib, ularning umumiy va farqli jihatlari aniqlanadi. Tezis natijalari lingvokulturologiya, qiyosiy tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalari uchun muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: *somatik frazeologizm, lingvomadaniyat, frazeologik birlik, qiyosiy tahlil, milliy mentalitet, semantika, madaniy konnotatsiya.*

Annotation: This study provides an extended comparative analysis of the linguocultural features of somatic phraseological units in the English and Uzbek languages. Somatic phraseological units are formed on the basis of human body part names and reflect a nation's historical experience, cultural values, national mentality, and worldview. The study examines the semantic structure, imagery, and cultural connotations of somatic phraseologisms. By comparing English and Uzbek examples, both universal and culture-specific characteristics are identified. The findings of the research are significant for the fields of linguoculturology, contrastive linguistics, and translation studies.

Keywords: *somatic phraseological units, linguoculture, comparative analysis, semantics, cultural connotation, mentality, phraseology.*

Аннотация: В работе представлен сравнительно-аналитический анализ лингвокультурных особенностей соматических фразеологических единиц в английском и узбекском языках. Соматические фразеологизмы формируются на основе наименований частей тела человека и отражают исторический опыт, культурные ценности, национальный менталитет и мировоззрение народа. В работе анализируются семантическая структура, образность и культурные коннотации фразеологических единиц. На основе сопоставления английских и узбекских примеров выявляются универсальные и национально-специфические черты. Результаты исследования имеют научную

значимость для лингвокультурологии, сопоставительного языкознания и переводоведения.

Ключевые слова: *соматический фразеологизм, лингвокультура, сравнительный анализ, семантика, культурная коннотация, менталитет, фразеология.*

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda tilni faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki madaniyat, tarix va milliy tafakkurning aks ettiruvchisi sifatida o'rganish muhim ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi [1]. Ayniqsa, lingvomadaniyatshunoslik doirasida olib borilayotgan tadqiqotlar til birliklari orqali xalqning dunyoqarashi, mentaliteti va ijtimoiy qadriyatlarini aniqlashga xizmat qiladi. Ushbu jarayonda frazeologik birliklar alohida ahamiyat kasb etadi [3], chunki ular tilning eng obrazli, barqaror va milliy xususiyatlarga boy qatlamini tashkil etadi [2]. Frazeologik birliklar orasida somatik frazeologizmlar, ya'ni inson tanasi a'zolari nomlari asosida shakllangan iboralar alohida o'rin tutadi. Bunday birliklar insonning hissiy holati, xarakteri, axloqiy sifatlari hamda jamiyatdagi o'rnini ifodalashda faol qo'llaniladi. Somatik frazeologizmlar xalqning kundalik hayoti, urf-odatlar va tarixiy tajribasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib [4], ularning mazmunida milliy-madaniy konnotatsiyalar mujassam bo'ladi. Ingliz va o'zbek tillarida somatik frazeologik birliklar keng tarqalgan bo'lsa-da, ularning semantik talqini va madaniy asoslari bir-biridan farq qiladi. Ingliz tilida bunday birliklar ko'proq individualizm, shaxsiy mas'uliyat va ratsional fikrlashni ifodalasa, o'zbek tilida ular jamoaviylik, samimiylilik va axloqiy qadriyatlarni aks ettiradi. Shu bois, ingliz va o'zbek tillaridagi somatik frazeologizmlarni qiyosiy jihatdan o'rganish til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqurroq anglash imkonini beradi.

Mazkur tezisning asosiy maqsadi ingliz va o'zbek tillaridagi somatik frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlarini aniqlash, ularning umumiy va milliy-spetsifik jihatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iboratdir. Tadqiqot natijalari lingvokulturologiya, qiyosiy tilshunoslik va tarjimashunoslik sohalar uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Somatik frazeologik birliklar tushunchasi va tasnifi

Somatik frazeologik birliklar tarkibida head (bosh), eye (ko'z), hand (qo'l), heart (yurak), face (yuz) kabi inson tanasi a'zolari nomlari ishtirok etadi [3]. Ushbu birliklar ko'pincha ko'chma ma'noda qo'llanilib, insonning ruhiy holati, xarakteri yoki ijtimoiy xulq-atvorini ifodalaydi.

Tadqiqotchilar somatik frazeologizmlarni quyidagi guruhlariga ajratadilar:

Hissiy holatni ifodalovchi birliklar;

Xarakter va axloqiy sifatlarni ifodalovchi birliklar;

Ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi birliklar.

Ingliz tilidagi somatik frazeologizmlarning lingvomadaniy xususiyatlari:

Ingliz tilida somatik frazeologizmlar individualizm va shaxsiy mas'uliyat g'oyalarini aks ettiradi (Kunin, 1996). Masalan:

Cold-hearted — rahmsiz;

All ears — diqqat bilan tinglamoq;

Use one's head — aql bilan ish tutmoq.

Bu iboralarda "head" aql va mantiq ramzi, "heart" esa hissiyot markazi sifatida talqin qilinadi [3]. Ingliz madaniyatida ratsionallik va hissiyot muvozanati muhim o'rin egallaydi.

O'zbek tilidagi somatik frazeologizmlarning lingvomadaniy xususiyatlari:

O'zbek tilida somatik frazeologizmlar jamoaviylik, samimiylik va axloqiy fazilatlarni ifodalaydi. Masalan:

Yuragi keng — bag'rikeng;

Qo'li ochiq — saxiy;

Ko'zi ochiq — ziyrak.

Bu birliklarda "yurak" nafaqat hissiyot, balki vijdon va axloq markazi sifatida talqin qilinadi [4]. Bu holat o'zbek xalqining ma'naviy qadriyatlari bilan chambarchas bog'liq.

Qiyosiy tahlil natijasida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Har ikki tilda somatik frazeologizmlar keng qo'llaniladi;

Ko'plab iboralar semantik jihatdan o'xshash bo'lsa-da, madaniy konnotatsiyalari farqlanadi [5];

Ingliz tilida individual hissiy holat ustun bo'lsa, o'zbek tilida ijtimoiy va axloqiy jihatlar yetakchilik qiladi.

Xulosa

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, somatik frazeologik birliklar ingliz va o'zbek tillarida muhim lingvomadaniy qatlamni tashkil etadi. Bu birliklar orqali insonning ichki hissiy holati, axloqiy fazilatlari va ijtimoiy munosabatlari obrazli tarzda ifodalanadi. Somatik frazeologizmlarning shakllanishida umumiy biologik omil mavjud bo'lsa-da, ularning semantik mazmuni va madaniy konnotatsiyalari har bir xalqning mentaliteti va tarixiy tajribasiga bog'liq holda farqlanadi. Qiyosiy tahlil natijasida ingliz va o'zbek tillaridagi somatik frazeologizmlarning ayrim semantik jihatlari o'xshashligi aniqlandi. Masalan, "ko'z", "qo'l", "yurak" kabi tana a'zolari har ikkala tilda ham eng faol frazeologik komponentlar hisoblanadi. Biroq ingliz tilida somatik frazeologizmlar ko'proq shaxsiy hissiyot va individual xulq-atvorni ifodalasa, o'zbek tilida ular axloqiy qadriyatlar, insoniylik va jamoaviy munosabatlarni aks ettiradi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari somatik frazeologizmlarning tarjima jarayonida madaniy farqlarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi [5]. To'g'ridan-to'g'ri tarjima ko'pincha iboraning milliy mazmunini to'liq ochib bera olmaydi. Shu sababli, lingvomadaniy yondashuv tarjimashunoslikda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, somatik frazeologik birliklar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yoritishda muhim vosita hisoblanadi. Tezida keltirilgan ilmiy xulosalar kelgusida somatik frazeologizmlarni yanada chuqurroq o'rganish, shuningdek, madaniyatlararo muloqot va tarjima jarayonlarini takomillashtirish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Маслова В. А. Лингвокультурология. — Москва: Академия, 2001.
2. Виноградов В. В. Русская фразеология. — Москва: Наука, 1977.

3. Кунин А. В. Английская фразеология. — Москва: Высшая школа, 1996.
4. Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining frazeologik lug'ati. — Toshkent: O'qituvchi, 1992.
5. Karimov B. Til va madaniyat munosabatlari. — Toshkent: Fan, 2010.

INGLIS HÁM QARAQALPAQ TILLERINDE “SÓYLEW/SPEECH” KONSEPTOSFERASÍ BIRLIKLERINIŇ FRAZELOGIYALÍQ KÓRINISI

Atadjanova Dilnura Ajibaevna

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq instituti

2-kurs tayanış doktorantı

+998933659510

Annotatsiya: Mashkur ilmiy ish ingliz va qoraqalpoq tillarida “nutq/speech” konseptosferasi birliklarining frazeologik manzarasini ayirim somatik frazeologizmlar orqali kórsatadi. Ushbu ishda ikki til tizimidagi somatik birliklarning o'zaro ekvivalentlik munosabatlari va ma'no talqinlari keltirilgan.

Kalit so'zlar: *somatik frazeologizmlar, milliy madaniyat, pragmatika, fe'l frazeologizmlar, ekvivalentlar, leksik birliklar, konseptosfera*

Аннотация: Данный научный тезис посвящен раскрытию фразеологической картины концептосферы «речь/speech» в английском и каракалпакском языках на примере отдельных соматических фразеологизмов. В работе представлены отношения взаимной эквивалентности и интерпретация значений соматических единиц в системах двух языков.

Ключевые слова: *Соматические фразеологизмы, национальная культура, прагматика, глагольные фразеологизмы, эквиваленты, лексические единицы, концептосфера.*

Annotation: This research explores the phraseological landscape of the 'speech' conceptosphere in English and Karakalpak languages through the analysis of specific somatic idioms. The study provides a comparative analysis of somatic phraseological units across both language systems, focusing on their semantic equivalence and interpretative meanings."

Key words: *Somatic phraseological units, national culture, pragmatics, verbal phraseological units, equivalents, lexical units, conceptosphere.*

Zamanagóy til biliminiń eń tiykarǵı jónelislerinen biri bolǵan lingvomádeniy izertlew tildegi hár bir konseptlerdi sapalı úyreniwde óziniń ayırıqsha ornına iye. Tiykarınan, xalıqtıń milliy mádeniyatı, dúnyaqarası, qádiriyatları hám social qarım-qatnas múnásibetleri hár qanday tildin frazeologiyalıq qatlamında kórinis tabadı. Sonlıqtan da, “sóylew/speech” konseptosferası birliklerine baylanışlı frazeologizmlerdi izertlewde ingliz hám qaraqalpaq xalıqlarınıń kommunikativlik mádeniyatın tereńnen úyreniw kerek.

Frazeologizmler qanday maqsetlerde qollanılıwına qarap hár túrli sóz shaqaplarınan jasalıwı múmkin yaǵnıy, atlıq, kelbetlik, rawish yamasa feyil. Bulardıń ishinde eń kóp qollanılatusını feyil frazeologizmler bolıp, mánisi tárepinen reńbereńligi menen ajırılıp turadı. [1,74] Feyil sózler somatik frazeologizmler

quramında kelip, sóylew háreketiniń tıńlawshıǵa jánede tásirsheń hám anıq jetip barıwına óziniń úlesin qosadı. Bunda ásirese, “sóylew/speech” konseptosferası birliklerine baylanıslı frazeologizmlerdiń qollanıwında *til, tis, awız, sıyaqlı* leksemalar únemli paydalanıladı. – *Demek dáslep Birinshilerdiń máselesin kórip shıǵıw kerek, solay ma? - tilge kirdi Xojayın. (K.Karimov).* Bul gápte “*tilge kirdi*” frazeologizmi insan dene aǵzası bolǵan “til” komponenti arqalı jasalıp, tek ǵana “ayttı” mánisin ańlatıp qoymastan, passiv sáwbetlesiwdi aktiv kóriniske alıp shıǵadı. Inglis tilinde bul frazeologizmge eń jaqın ekvivalenti “*to find one’s tongue*” esaplanıp, “tongue/til” somatizmına itibar qaratılǵan. *It was a few moments before Harry found his tongue. ‘A house-elf?’ he muttered. (J.K.Rowling). (Garry sóyleymen degen she bir qansha waqıtlar ótti. “Elfler úyime?” – dep, ol sıbırladı).* Bul eki gápte bir qansha pragmatikalıq funkciyalar bar bolıp, “*tilge kirdi*” frazeologizmi insanlar sóylemey turǵan waqıtta sóz baslawdı hám sol waqıttaǵı jaǵdaydı bildirse, “*to find one’s tongue*” frazası insannıń ishki keshirmelerin qorqıw, uyalıw sıyaqlı sezimlerin óz ishine jámleydi. – *Onıń atı kim eken? - degen soraw erksiz awzınan shıǵıp ketti. (K.Karimov)* “Awız” komponenti bul jerde qollanılǵan bolıp, kútilmegende, rejelestirilmegen waqıtta sóylep jiberiwdi bildiredi. Inglis tilinde bul frazeologizmnıń ekvivalenti sıpatında “*to slip out of one’s mouth*” frazasın alsaq boladı. *I wish I hadn’t mentioned Dinah! It slipped out of my mouth before I thought of it. (L.Carroll). (Qáne endi Dinahtı tilge almaǵanımda edi! Men oylamasımnan burın awzımnan shıǵıp ketti).* Bul birlikler eki tilde da “erksiz awzınan shıǵıp ketiw” mánisin berip, pragmatik kóz qarastan alıp qaraǵanda sóylewshi ózin basqara almay bir nárseni kútilmegende ayıp jiberiwı názerde tutıladı. Tiykarınan sóylewge, oylawǵa baylanıslı bolǵan qaraqalpaq tilindegi feyil frazeologizmler soraw, aytıw, juwap beriw, úndemew hám taǵı basqada mánislerdi kórkem hám obrazlı etip sáwlelendiriwde óziniń úlesin qosadı. [2,26] Tómentegi keste de “sóylew/speech” konseptosferası birliklerine baylanıslı ayırım somatik frazeologizmler berilgen bolıp, inglis tilindegi ekvivalentleri hám mánisleri menen kórsetilgen:

Dene aǵzası	Qaraqalpaq tilinde	Inglis tilinde	Mánisleri
Til/Tongue (til)	Tilge kiriw	To find one’s tongue	Uzaq tınıshlıqtan keyin sóylew
Til/-	Til menen oraq orıw	All talk and no action	Tek sóz benen hár nárseni maqtanıp aytıw yamasa wáde beriw, ámelde hesh nárseni islemew
Awız/Mouth (awız)	Awızınan shıǵıp ketiw	To slip out of one’s mouth	Bilmesten kútilmegende bir nárseni ayıp jiberiw
Awız/ Lip (erin)	Awızlarǵa kóshiw	To be on everyone’s lips	Gáp-sózlerdiń awızdan-awızǵa kóship tarqalıwı
Awız/Mouth (awız)	Awızı gójedey qaynaw	To have a big mouth	Toqtamasqa kóp sóylew
Tis/-	Tis jarıw	To break one’s silence	Tınıshlıqqa shek

			qoyip, bir awız sóylew
Bet/Nose (murın)	Betine basıw	To rub someone's nose in it	Qılınğan qáteni yamasa járdemdi júzine salıp aytıw
Bet/Face (bet)	Betine aytıw	To say something to someone's face	Haqıyqattı ashıqtan-ashıq aytıw
Qulaq/Head (bas)	Qulağına quyıw	Drill something into someone's head	Gápti uqtırıp aytıw
Kóz/Eye (kóz)	Kózge aytıw	To look someone in the eye	Kózine qarap turıp haqıyqattı aytıw
Gegirdek/Throat (tamaq)	Gegirdekke suw búrkiw	Be at each other's throats	Dawısın kóterip qattılaw sóylew

Bul kestdede ayırım orınlarda bir-birine say keliwshi frazeologizmler qollanılmay, mánisleri eń jaqın variantları hám birdey emes komponentlerden quralğan somatik frazeologizmler keltirilgen. Sebebi, eki til de ózine jarasa ayırmashılıqlarğa iye bolğanlıqtan, birdey komponentten dúzilgen frazeologizmlerdi tawıwdıń hár qashan múmkin emesligi anıqlandı. Sonlıqtan da, leksikalıq konseptler hár bir tilde óziniń mádeniy kórinisine iye bolıp, hár bir mádeniyat olardı ózlerine qolaylastırıp qalıplestiredi. [3]

Juwmaqlastırıp aytqanda, ingliz hám qaraqalpaq tillerinde “sóylew/speech” konseptosferası birlikleriniń frazeologiyalıq kórinisi ózine tán semantik hám lingvomádeniy ózgesheliklerge iye. Joqarıdağı frazeologizmler eki xalıqtıń qarım-qatnas mádeniyatındağı ayırıqsha ózgesheliklerin hám kórqaraslarınıń hár túrli ekenligin kórsetedi.

PAYDALANILĞAN ÁDEBIYATLAR

1. Yusupova B. T. Qaraqalpaq tiliniń frazeologiyası hám onı izertlewdiń geypara máseleleri (Ilmiy maqalalar toplanı). – Tashkent: Tafakkur bo'stoni, 2020. – B. 74.
2. Tańırbergenov J. Qaraqalpaq tilindegi feyil frazeologizmler: Monografiya. – Nókis: Ilimpaz, 2021. – B. 26.
3. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.

INGLIZ VA O'ZBEK SUD DISKURSIDA ARGUMENTATIV NUTQ AKTLARINING PRAGMATIK VAZIFALARI

Nizomova Taxmina Jamoliddin qizi,

Renessans universiteti,

Xorijiy filologiya kafedrasi o'qituvchisi

taxminanizomova@gmail.com +998888070998

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek sud diskursida argumentativ nutq aktlarining pragmatik funksiyalari qiyosiy asosda o'rganiladi. Tadqiqot nutq aktlari nazariyasi va diskurs pragmatikasi asosida olib borilib, sud jarayonida

ishtirokchilarning argumentlarni qanday ifodalashi, ularning qanday talqin qilinishi va kommunikativ vazifalari aniqlanadi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, argumentativ nutq aktlari nafaqat ishontirish vositasi, balki ijtimoiy munosabatlar, hokimiyat va madaniy xususiyatlarni aks ettiruvchi muhim lingvopragmatik mexanizm hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *sud diskursi, argumentatsiya, nutq aktlari, pragmatika, lingvopragmatika, qiyosiy tahlil, empirik tahlil, diskurs tahlili.*

Аннотация: В данной статье на сопоставительной основе исследуются прагматические функции аргументативных речевых актов в английском и узбекском судебном дискурсе. Исследование проводится на основе теории речевых актов и прагматики дискурса, выявляются способы выражения аргументов участниками судебного процесса, особенности их интерпретации и коммуникативные функции. Результаты показывают, что аргументативные речевые акты являются не только средством убеждения, но и важным лингвопрагматическим механизмом, отражающим социальные отношения, власть и культурные особенности.

Ключевые слова: *судебный дискурс, аргументация, речевые акты, прагматика, лингвопрагматика, сопоставительный анализ, эмпирический анализ, дискурс-анализ.*

Abstract: This article comparatively examines the pragmatic functions of argumentative speech acts in English and Uzbek courtroom discourse. The research is conducted on the basis of speech act theory and discourse pragmatics, identifying how participants in court proceedings express arguments, how these arguments are interpreted, and what communicative functions they perform. The findings show that argumentative speech acts are not only a means of persuasion, but also an important linguopragmatic mechanism reflecting social relations, power, and cultural features.

Keywords: *courtroom discourse, argumentation, speech acts, pragmatics, linguopragmatics, comparative analysis, empirical analysis, discourse analysis.*

Kirish. Sud diskursi zamonaviy tilshunoslikda alohida ilmiy qiziqish uyg'otayotgan murakkab kommunikativ hodisalardan biridir. Sud jarayoni faqat huquqiy me'yorlarga asoslangan tizim emas, balki u o'z ichiga murakkab ijtimoiy, psixologik va lingvistik jarayonlarni ham oladi. Sudda til asosiy vosita sifatida xizmat qilib, u orqali taraflar o'z fikrlarini ifodalaydi, dalillarni keltiradi va qarama-qarshi pozitsiyalarni inkor etadi. Shu sababli sud diskursi argumentatsiya jarayoni bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unda nutq aktlari markaziy rol o'ynaydi.

Nutq aktlari nazariyasi, avvalo, John Langshaw Austin tomonidan ilgari surilgan bo'lib, keyinchalik John Rogers Searle tomonidan rivojlantirilgan [1, 94]. Ushbu nazariya nutqni faqat ma'lumot uzatish vositasi emas, balki ma'lum harakatlarni amalga oshiruvchi kommunikativ birlik sifatida talqin qiladi. Sud diskursida nutq aktlari ayniqsa muhim, chunki ular orqali argumentlar shakllanadi, baholanadi va qaror chiqarishga ta'sir ko'rsatiladi.

Ingliz va o'zbek sud diskursi turli madaniy va huquqiy tizimlarga mansub bo'lgani sababli ularning kommunikativ xususiyatlari ham farqlanadi. Ingliz sud tizimida nutqning aniqligi va bevositaligi ustun bo'lsa, o'zbek sud diskursida hurmat va bilvositalik elementlari ko'proq kuzatiladi. Shu bois mazkur maqolada ushbu ikki diskurs qiyosiy asosda o'rganilib, argumentativ nutq aktlarining pragmatik

funksiyalari aniqlanadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u sud diskursida tilning qanday ishlashini chuqurroq tushunishga va lingvopragmatik tahlilni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqot qiyosiy-pragmatik yondashuv asosida shakllantiriladi va uning nazariy asosini nutq aktlari nazariyasi, pragmatika hamda diskurs tahlili tashkil etadi. Ushbu yondashuv til birliklarining nafaqat semantik yoki grammatik jihatlarini, balki ularning real kommunikativ vaziyatdagi funksional xususiyatlarini ham o'rganishni nazarda tutadi. Sud diskursi institutsional nutq turi sifatida qat'iy rollar va kommunikativ maqsadlar tizimiga asoslanadi, shu bois unda nutq aktlari orqali amalga oshiriladigan argumentatsiya jarayonini o'rganish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi [2, 27]. Shu nuqtai nazardan, sud diskursini faqat til tizimi sifatida emas, balki ijtimoiy va kommunikativ faoliyat shakli sifatida ham talqin qilish zarurati yuzaga keladi.

Tadqiqotda nutq aktlari nazariyasi asosiy metodologik tayanch sifatida qo'llanadi. John Langshaw Austin nutqni harakat sifatida talqin qilib, nutq aktlarini lokutsion, illokutsion va perlokutsion darajalarga ajratgan [1, 94]. Ushbu yondashuv nutqning faqat axborot berish emas, balki harakat bajarish vositasi ekanligini ko'rsatadi. Keyinchalik John Rogers Searle ushbu nazariyani rivojlantirib, nutq aktlarini assertiv, direktiv, komissiv, ekspressiv va deklarativ turlarga ajratgan [3, 23]. Mazkur tadqiqotda aynan ushbu klassifikatsiya asosida sud diskursidagi argumentativ nutq aktlari tahlil qilinadi va ularning funksional xususiyatlari aniqlashtiriladi.

Empirik tahlil jarayonida ingliz va o'zbek sud diskursiga oid nutq namunalaridan foydalaniladi. Ushbu nutqlarda sudya, advokat, prokuror va guvohlarning kommunikativ strategiyalari o'rganilib, ularning nutqida argumentatsiya qanday ifodalanishi aniqlanadi. Sud diskursi tilshunoslikda maxsus institutsional diskurs sifatida qaraladi va unda nutq qat'iy qoidalar asosida amalga oshiriladi [4, 56]. Shu sababli har bir nutq akti o'ziga xos ijtimoiy rol va kommunikativ vazifani bajaradi.

Diskurs tahlili usuli yordamida nutq birliklarining kontekstga bog'liqligi, yashirin ma'nolari va kommunikativ maqsadlari aniqlanadi. Sud diskursida ko'pincha implicature va presuppozitsiya kabi pragmatik hodisalar muhim rol o'ynaydi [5, 45]. Shu bois nutq aktlari nafaqat yuzaki shaklda, balki chuqur pragmatik qatlamda ham tahlil qilinadi. Bundan tashqari, qiyosiy metod yordamida ingliz va o'zbek diskursidagi umumiylik va farqlar aniqlanadi. Ushbu yondashuv til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ham ochib beradi [6, 102].

Tadqiqot natijalari. Tadqiqot natijalari ingliz va o'zbek sud diskursida argumentativ nutq aktlari muhim va ko'p qirrali pragmatik funksiyalarni bajarishini ko'rsatadi. Ushbu nutq aktlari sud jarayonining asosiy kommunikativ vositalaridan biri sifatida namoyon bo'lib, ular orqali taraflar o'z pozitsiyalarini asoslaydi, dalillarni tizimli ravishda taqdim etadi va qarama-qarshi fikrlarni inkor etadi. Ayniqsa, assertiv nutq aktlari sud diskursida eng faol qo'llaniladigan tur hisoblanadi. Ular orqali faktlar, dalillar va guvohliklar haqiqat sifatida ifodalanadi va bu jarayon argumentatsiyaning asosiy poydevorini tashkil etadi. Ingliz sud diskursida assertiv nutq aktlari aniq, qisqa va mantiqiy izchillik asosida ifodalanadi, bu esa

kommunikativ samaradorlikni oshiradi hamda tinglovchiga ta'sirni kuchaytiradi [7, 88].

Direktiv nutq aktlari sud jarayonini boshqarish va nazorat qilishda muhim ahamiyat kasb etadi. Sudya tomonidan beriladigan buyruq, talab va ko'rsatmalar aynan ushbu nutq aktlari orqali ifodalanadi. Ingliz sud diskursida direktiv nutq aktlari ko'proq bevosita va qat'iy shaklda ifodalanadi, bu esa institutsional tartibni ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbek sud diskursida esa direktiv nutq aktlari ko'pincha yumshatilgan shaklda, xushmuomalalik va hurmat elementlari bilan uyg'un holda qo'llanadi. Bu esa milliy-madaniy xususiyatlar bilan bog'liq bo'lib, o'zbek tilida kommunikativ munosabatlarda hurmat kategoriyasi ustuvor ekanligini ko'rsatadi [8, 134].

Komissiv nutq aktlari orqali taraflar o'z pozitsiyasini mustahkamlash va kelajakdagi harakatlariga nisbatan majburiyat bildiradi. Masalan, advokat tomonidan beriladigan va'dalar yoki ishni isbotlashga oid bayonotlar argumentatsiya jarayonining rivojlanishiga xizmat qiladi. Bunday nutq aktlari orqali tinglovchida ishonch shakllanadi va argumentning ta'sir kuchi ortadi. Ekspressiv nutq aktlari esa sud diskursida kamroq uchrasa-da, ular orqali nutqning emotsional jihati, baholovchi munosabat va subyektiv pozitsiyalar ifodalanadi.

Qiyosiy tahlil natijalari ingliz va o'zbek sud diskursi o'rtasida muhim farqlar mavjudligini ko'rsatadi. Ingliz diskursi ko'proq strukturaviy jihatdan qat'iy, aniq va bevosita bo'lsa, o'zbek diskursida kontekstga bog'liqlik, bilvositalik va ijtimoiy omillar ustunlik qiladi. Bu farqlar kommunikativ strategiyalarning shakllanishiga va nutq aktlarining qo'llanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu tariqa, sud diskursida nutq aktlari nafaqat lingvistik, balki ijtimoiy va pragmatik hodisa sifatida ham namoyon bo'ladi.

Muhokama. Olingan natijalar sud diskursida argumentativ nutq aktlari ko'p qirrali va murakkab pragmatik funksiyalarni bajarishini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Avvalo, ushbu nutq aktlari orqali taraflar o'z pozitsiyalarini asoslaydi, dalillarni tizimlashtiradi va tinglovchini ishontirishga intiladi. Sud jarayonida nutq faqat axborot uzatish vositasi bo'lib qolmay, balki muayyan maqsadga yo'naltirilgan strategik faoliyat sifatida namoyon bo'ladi. Bu jarayonda nutq aktlarining perlokutsion effekti, ya'ni tinglovchining fikriga, qaroriga va munosabatiga ko'rsatiladigan ta'sir muhim rol o'ynaydi [1, 101]. Aynan shu ta'sir orqali sud jarayonida argumentatsiyaning muvaffaqiyati ta'minlanadi.

Sud diskursida hokimiyat va ierarxiya munosabatlari nutq aktlari orqali yaqqol ifodalanadi. Sudya nutqida direktiv nutq aktlarining ustunligi uning institutsional mavqeini ko'rsatadi va sud jarayonining tartibga solinishini ta'minlaydi. Advokat va prokuror nutqi esa asosan ishontirishga qaratilgan bo'lib, ular assertiv va komissiv nutq aktlari orqali o'z argumentlarini kuchaytiradi. Shu jihatdan sud diskursi kuch, nazorat va ijtimoiy rollar asosida qurilgan kommunikativ tizim sifatida namoyon bo'ladi [4, 73].

Shuningdek, ingliz va o'zbek sud diskursidagi farqlar madaniy omillar bilan bevosita bog'liq ekanligi kuzatiladi. Ingliz diskursida aniqlik, qisqalik va bevositalik ustun bo'lsa, o'zbek diskursida hurmat, bilvositalik va kontekstual ma'no muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa xushmuomalalik strategiyalari bilan bog'liq bo'lib,

kommunikatsiyada yuz saqlash tamoyilining muhimligini ko'rsatadi [8, 156]. Ayniqsa, o'zbek diskursida nutqning yumshatilgan shakllari va bilvosita ifodalari keng qo'llanilishi kommunikativ muhitning ijtimoiy xususiyatlarini aks ettiradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, argumentativ nutq aktlari faqat lingvistik birlik emas, balki ijtimoiy, madaniy va institutsional omillar bilan bog'liq murakkab kommunikativ mexanizm hisoblanadi. Shu sababli ularni o'rganishda kompleks va ko'p qirrali yondashuv zarur bo'ladi. Ushbu yondashuv sud diskursining mohiyatini chuqurroq anglash va lingvopragmatik tahlilni yanada rivojlantirish imkonini beradi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek sud diskursida argumentativ nutq aktlarining pragmatik funksiyalarini yoritadi. Sud diskursi institutsional kommunikatsiyaning murakkab shakli bo'lib, unda nutq aktlari orqali argumentatsiya shakllanadi. Ushbu nutq aktlari yordamida ishtirokchilar o'z pozitsiyalarini ifodalaydi, dalillarni keltiradi va qarama-qarshi fikrlarni inkor etadi. Shu jihatdan ular sud jarayonining asosiy kommunikativ vositasi hisoblanadi. Tahlillar natijasida nutq aktlari turli funksiyalarni bajarishi aniqlanadi. Assertiv nutq aktlari orqali faktlar va dalillar ifodalanadi, direktiv nutq aktlari esa sud jarayonini boshqarishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, nutq aktlari orqali ijtimoiy munosabatlar va hokimiyat tizimi ham aks etadi, bu esa ularning pragmatik ahamiyatini kuchaytiradi. Qiyosiy jihatdan ingliz va o'zbek sud diskursi o'rtasida muhim farqlar kuzatiladi. Ingliz diskursida nutq ko'proq bevosita va aniq ifodalansa, o'zbek diskursida bilvositalik va hurmat ustunlik qiladi. Ushbu farqlar madaniy omillar bilan bog'liq bo'lib, nutq aktlarining qo'llanishiga ta'sir ko'rsatadi. Umuman olganda, argumentativ nutq aktlari sud diskursida ishonitirish va kommunikativ tartibni ta'minlovchi muhim vosita sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Austin J. L. How to Do Things with Words. Oxford: Clarendon Press, 1962.
2. Levinson S. C. Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
3. Searle J. R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge, 1969.
4. Heffer C. The Language of Jury Trial. London: Palgrave Macmillan, 2005.
5. Grice H. P. Logic and Conversation. 1975.
6. Coulthard M., Johnson A. An Introduction to Forensic Linguistics. London: Routledge, 2007.
7. Shuy R. W. Language in the American Courtroom. Oxford: Oxford University Press, 2007.
8. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge, 1987.

АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИССЛЕДОВАНИЮ ЦВЕТОФРАЗЕОЛОГИЗМОВ, НОМИНИРУЮЩИХ ПЕССИМИСТИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ ЧЕЛОВЕКА В КАРАКАЛПАКСКОЙ И РУССКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ

Оразымбетова Шахсанем Амирбековна

Докторант (PhD)

Нукусский государственный педагогический институт им. Ажунияза, г. Нукус

Тел: +998913873223

e-mail: sahsanemorazymbetova@gmail.com

Аннотация. Статья выполнена в русле антропоцентрической парадигмы и посвящена сопоставительному анализу цветофразеологизмов, репрезентирующих пессимистическое, подавленное состояние человека в каракалпакском и русском языках. Антропоцентрический ракурс позволяет интерпретировать цветофразеологизмы не как абстрактные единицы, а как языковые проекции телесного и эмоционального опыта носителей каждой лингвокультуры. Полученные результаты вносят вклад в лингвокультурологию, сопоставительную фразеологию и этнопсихолингвистику.

Ключевые слова: антропоцентрическая парадигма, фразеологизмы, пессимистическое состояние, подавленное состояние, русский язык, каракалпакский язык, колоратив, чёрный цвет, белый цвет, зелёный цвет, жёлтый цвет, боз (серый цвет), лингвокультура, сопоставительный анализ.

Аннотация. Мақола антропотсентрик парадигма йўналишида бажарилган бўлиб, қорақалпоқ ва рус тилларидаги инсоннинг пессимистик, тушкун ҳолатини ифодаловчи рангли фразеологизмларнинг қиёсий таҳлилига бағишланган. Антропотсентрик ракурс рангли фразеологизмларни мавҳум бирликлар сифатида эмас, балки ҳар бир лингвомаданият эгаларининг жисмоний ва ҳиссий тажрибасининг лисоний тасвирлари сифатида талқин қилиш имконини беради. Олинган натижалар лингво-маданиятшунослик, қиёсий фразеология ва этнопсихолингвистикага ҳисса қўшади.

Калим сўзлар: антропотсентрик парадигма, фразеологизмлар, пессимистик ҳолат, тушкунлик ҳолати, рус тили, қорақалпоқ тили, колоратив, қора ранг, оқ ранг, яшил ранг, сариқ ранг, бўз ранг, лингвомаданият, қиёсий таҳлил.

Abstract. The article is carried out within the framework of the anthropocentric paradigm and is dedicated to the comparative analysis of color phraseological units representing a person's pessimistic, depressed state in the Karakalpak and Russian languages. The anthropocentric perspective allows for the interpretation of color phraseological units not as abstract units, but as linguistic projections of the bodily and emotional experiences of speakers of each linguoculture. The results obtained contribute to linguoculturology, comparative phraseology, and ethnopsycholinguistics.

Keywords: anthropocentric paradigm, phraseological units, pessimistic state, depressed state, Russian language, Karakalpak language, colorative, black color,

white color, green color, yellow color, gray color, linguoculture, comparative analysis.

Концепт «человек» - ключевое понятие в картине мира любого народа. Соответственно, около половины всех фразеологических единиц с компонентом цветообозначения находятся в этом тематическом поле.

По словам Н.Ф. Алефиренко, антропоцентрическая фразеология в настоящее время переживает «новый стадиальный виток» своего развития - интерпретирующий: «именно с интерпретацией связаны теперь надежды на прогресс в теории фразеологии, фразеографической практике и фразеологической дидактике» [1,23]. Автор делает вывод о том, что «исследование соотношения лингвистических и экстралингвистических смыслов в семантике фразеологических единиц (ФЕ) – важнейшая задача антропоцентрической фразеологии», так как «во фразеологическом значении кодируется только часть мыслительной информации, в то время как другая её часть представляется в психике человека мыслительными образами экстралингвистического характера» [1,28].

Очевидно, что репрезентация человека в языке, а именно в исследуемой нами фразеологии, связана, прежде всего, с определением того, что человек считает ценностным для себя и общества, как он оценивает окружающую действительность. «Оценка относится к числу собственно человеческих категорий. Она задана физической и психической природой человека, его бытием и чувствованием, она задаёт его мышление и деятельность, отношение к другим людям и предметам действительности» [2,5].

В анализируемых языковых системах лексика, обозначающая цвет, обладает большой значимостью для выражения эмоциональных концептов, демонстрируя общие для человечества и уникальные для национальных культур характеристики.

Изучение проблемы способов вербального кодирования эмоции при помощи цвета позволяет выявить универсальные и культурноспецифические черты, а изучение симптоматически психического составляет важный аспект лингвоантропологических исследований.

При анализе фразеологических единиц с компонентом – цветообозначением, относящихся к интерпретации поступков и эмоциональных состояний личности особый интерес представляет категория с доминантной семой «пессимистичный».[5,150]

В этой группе обилие фразеологизмов с черным цветом свидетельствует об оценке состояния человека на основе метафорического переноса: признаки непогоды, хмурого, черного неба переносятся на описание состояния человека, настроенного пессимистично, недружелюбно. Черный символизирует не просто плохое настроение, а тотальное состояние, в котором отсутствуют надежда (свет). Это цвет эмоциональной и экзистенциальной тьмы, в которую погружается человек, переживающий глубокий пессимизм. И русский, и каракалпакский языки, как видно из примеров, используют этот универсальный код одинаково точно:

-Видеть всё в **черном** цвете (всё представляется в **черном** цвете) – всё представляется очень мрачным. *В беспокойстве моем, в негодовании моем я видел все в черном цвете* (Ф. Достоевский «Село Степанчиково и его обитатели»).

-**Черная** скука, тоска; **черные** мысли, думы – мрачные, пессимистичные размышления. *Маня Норк жила совсем невидная и неслышная; но черная тоска не переставала грызть ее* (Н.Лесков «Островитяне» 1966).

-**Черная** меланхолия - очень мрачное, подавленное настроение, гнетущая тоска. *Поводом к тому послужило неизвестно откуда распространившееся известие, будто она «одержима черной меланхолией», что всем представлялось заразительным и опасным, вроде водобоязни* (Н.Лесков «Захудалый род»).

-**Қара зил ойлар** – горе, апатия. *Жазылыўы кыйын болған жара киби жүрегиниң тусы сызлай баслады, бәхәрги қуяшты жасырган аўыр-аўыр булт қарўанларындай алғаў-далғаў қара зил ойлар санасына жайылып, көзлерине уйқы келтирмеди.* (К.Каримов «Ағабий»)

Зеленый цвет в русских фразеологизмах о подавленности описывает не столько глубину отчаяния (как черный), сколько качество этого состояния: скучное, унылое, застойное ("тоска зеленая"). Его физиологическое проявление: дурноту, слабость, предобморочное состояние ("в глазах зеленеет"):

-**Тоска зелёная** – чрезвычайная тоска. *Мы обязаны этим реализму, он охладил жизнь, приплюснул людей к земле. Зеленая тоска и плесень всяких этих сборников реалистической литературы — сделала людей духовно нищими. Необходимо вернуть человека к самому себе, к источнику глубоких чувств, великих вдохновений...* (М.Горький «Жизнь Клима Самгина» 1936)

-**В глазах зеленеет** – становится дурно, плохо от слабости, волнения, гнева, боли. *Сердце его так билось, что в глазах зеленело и голова шла кругом.* (Ф.Достоевский «Хозяйка»)

Использование белого цвета для выражения подавленного состояния — это очень тонкий и глубокий семантический ход, который раскрывает особую грань тоски и отчаяния. В отличие от «черной» тоски (мрак, безысходность) или «зеленой» (скука, тошнота), белый цвет символизирует экзистенциальную пустоту, утрату смысла и эмоциональное выгорание:

- **Белый свет не мил** - состояние, когда ничего в жизни не радует и не вызывает положительных эмоций. *Авдотья Максимовна. Я уж думала, и дни думала, и ночи напролет думала, не смыкаячи глаз. Без него мне не мил белый свет! Я от тоски да от слез в гроб сойду!* (А.Островский «Не в свой сани не садись» 1852)

-**Шашы азарыў** - утомление *Буны ислетиў ушын мениң мына қара шашымның бири қалмай азарады, еле,- деп ол тақыясын шешип көрсетти.* (О. Әбдирахманов «Таңламалы шығармалар» «Жылғалар саға алар таудан» 374)

-**Көзи азарыў**– угнетенность. *Несин жасырыў керек, пахтадан көзи азарған маған, жыйын теримнің көринислери йош бағышламады. Қәдимги биздегидей, атыздың иши толған балашаға, қыз-келинишек жиңишке*

талишлықлы мамықты терип жүр. (О. Абдирахманов «Таңламалы шығармалар» «Жылғалар саға алар таудан» 374)

Желтый цвет в каракалпакских фразеологизмах это метафора, вышедшая из многовековых наблюдений кочевого народа за природными циклами: как трава желтеет и умирает, так и человек может «пожелтеть» от горя, утратив жизненные силы:

-Көзи сарғайыў – тоска. *Көкирегим сарсықларға толып баратыр. Мухаббат неге бултсыз болмайды? Сол жыл гаж-гаж қырғын урыстың үшинши жылы еди, бул қан төгиспе қашан питеди деп, көзлеримиз сарғайып кўтетугын едик...* (Т.Қайыпбергенов «Тәнхә өзиңе мәлим»)

-Сары ўуайым (қара ўуайым) – печаль, огорчение. *Тар жайда жалғыз жатып үш күннің ишинде сарсылған сары ўуайымнан запыраң бетине тепкен сыйақлы»* (О. Абдирахманов «Таңламалы шығармалар» «Он сегизинши бал» 140)

Метафора социального и морального увядания, в процессе которого человек теряет жизненную силу своей репутации и свой «цветущий» облик в глазах общества, превращаясь в нечто блеклое и увядшее нашло свое отражение в нижеследующем примере:

-Қызыл жүзи солыў – увядание.

Қыз тыңламай гош жигиттиң тилини,

Жан алып солдырды қызыл жүзини,

Аямайын батыр туўған ер Зийўар,

Урды қанжар қәҳәрленип өзине. («Ер Зийўар ҳәм Қурбанбек»)

-Боз боран болыў – плакать, паниковать. Образ бури (*боран*) очень органичен для культуры кочевого народа, жизнь которого тесно связана со стихией. В степи буря — это реальная и грозная опасность, которая приносит хаос, разрушение и может стоить жизни. Эта ассоциация переносится на эмоциональное состояние: внутренняя «буря» так же опасна и разрушительна для душевного равновесия. Буран в степи часто поднимает в воздух пыль и песок, из-за чего небо и весь пейзаж становятся мутно-серыми, белесыми, безжизненными. Это идеально сочетается со значением слова «боз» — серый, бледный, землистый. «Боз боран болыў» - это внутреннее ощущение человека в центре такого же пыльного, удушливого и безрадостного вихря:

Бозлап, боз боран болып,

Күттим сени жарық күн

Күтемиз сени жарық күн!!! (А.Уталиев «Ерназар Алакөз»)

Таким образом, проведённый в антропоцентрической парадигме анализ цветофразеологизмов, описывающих пессимистическое и подавленное состояние человека, выявил как типологические сходства, так и яркие межъязыковые различия. В русском языке ключевыми маркерами такого состояния выступают чёрный, белый и — особенно — зелёный цвет, что фиксирует уникальную для русского языкового сознания связь «зелёного» с тоскливым унынием. В каракалпакском языке доминируют чёрный и белый колоративы, однако специфику языковой картины мира составляют жёлтый цвет (прямой референт подавленности и тревоги) а также боз (серый),

передающий апатию и безрадостность. Антропоцентрический ракурс позволяет утверждать, что выбор цвета для вербализации пессимизма не универсален, а культурно и языково обусловлен, что подтверждает необходимость отдельного изучения цветофразеологических систем в каждом языке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алеференко Н. Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм. М.:ЭЛПИС, 2008. 272 с.
2. Арутюнова Н. Д. Аксиология в механизмах жизни и языка // Проблемы структурной лингвистики. М.: Наука, 1982. С. 5–23.
3. Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. М.: Наука, 1977. 312 с.
4. Ходжалепесова И.М. Символика цвета в описании антропоцентрических характеристик: Дисс. ...PhD по филол. наукам.- Самарканд, 2022.-134 с.
5. Шабашева Е.А. Шабашева Е.А., Игнатович Ю.О. Особенности проявления оценки фразеологических единиц с цветообозначениями в концептосфере «ЧЕЛОВЕК И ЕГО КАЧЕСТВА» в русском и английском языках // Филологический аспект: №12 (
6. Декабрь, 2018. С.149-158

RUS VA O'ZBEK TILIDAGI RASMIY-IDORAVIY HUJJATLARDAGI NEMISCHA O'ZLASHMALARNING FONETIK VA GRAFIK MOSLASHUVI.

Ergasheva Fotima Baxrom qizi

Termiz davlat universiteti doktoranti

fotima@tersu.uz, tel: +998888089473

Annotatsiya: Mazkur maqolada nemis tilidan o'zlashgan birliklarning o'zbek tilidagi leksikografik va fonetik moslashuvi emas, balki ularning rasmiy-idoraviy hujjatlar matnlarida namoyon bo'ladigan fonetik hamda grafik moslashuv xususiyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqot jarayonida o'zlashmalarning eliziya, epenteza, alternatsiya va assimilyatsiya kabi fonetik hodisalarga uchrashi ilmiy asosda tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *rasmiy idoraviy hujjat, o'zlashma, epelipsiya, epinteza, assimilatsiya, alternatsiya, fonetika grafika, moslashuv.*

Аннотация: В данной статье исследуется не лексикографическая и фонетическая адаптация германизмов в узбекском языке, а их фонетико-графическая адаптация в текстах официально-деловой документации на узбекском языке. В работе освещаются случаи, когда заимствования в текстах подвергаются таким фонетическим явлениям, как элизия, эпентеза, альтернация и ассимиляция.

Ключевые слова: *официально-деловой документ, заимствование, элизия, эпентеза, ассимиляция, альтернация, фонетика, графика, адаптация.*

Abstract: This article does not examine the lexicographic and phonetic adaptation of German loanwords in the Uzbek language; rather, it investigates their phonetic and graphic adaptation as they appear in the texts of official administrative documents in Uzbek. The study analyzes how these loanwords undergo phonetic processes such as elision, epenthesis, alternation, and assimilation within such texts.

Keywords: *official administrative document, loanword, elision, epenthesis, assimilation, alternation, phonetics, orthography, adaptation.*

Nemis tilidan o'zlashgan o'zlashmalar rus va o'zbek tilidagi rasmiy-idoraviy hujjat matnlarida rus va o'zbek tili fonetik va grafik qoidalariga asosan o'zlashgan va qo'llanilgan. O'zlashmalarining fonetik va grafik moslashuvi turli tillarda tilshunos olimlar tomonidan ishlab chiqilgan.

Ceferova Irade o'zining ilmiy maqolasida zamonaviy nemis tilida mavjud o'zlashmalarni fonetik va grafik adaptatsiyasini o'rgangan, va ilmiy ishida XVII, XVIII asrlarda fransuz tilidan o'zlashgan *Büro* (ofis) so'zi fransuzcha bureau so'zidan, Mode (moda) esa mode so'zidan olingan bo'lib bu so'zlarni fonetik va grafik moslashuvini ko'rsatib o'tgan.[1]

Ilaha Ashrafova esa ilmiy ishining asosiy vazifasi etib, nemischa o'zlashmalarining ingliz tilida fonetik va leksik moslashuvini tadqiq etgan. Tadqiqot ishida nemis tilidagi Buch leksemasi ingliz tiliga o'zlashganda [ch] konzonanti, [k] konzonantiga, [u] unli tovushi esa, fonetik o'zgarishsiz qolishi, grafik jihatdan ikkita [o] harfi bilan ifodalanishini keltirgan.[2]

Ushbu tadqiqot obyekti o'zbek tilini ham chetlab o'tmagan, nemischa o'zlashmalar ustida bir qancha ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan. Tilshunos olim O. Jumaniyozov german tillaridan kirib kelgan o'zlashmalarni rus tili fonetikasi va grammatikasi, hamda o'zbek tilining krill alifbosiga asoslangan yozuv shaklida, o'zbek tili fonetikasiga moslashuvini o'rganib chiqqanlar.[4]

Nemis tilidan kirib kelgan o'zlashmalarining fonetik interferensiyasini Sh. Ismoilova lingvistik jihatdan emas, balki pedagogik tamoyillar nazariyasi asosida tadqiq qilgan.[3]

Biz ham maqolamizning tadqiqot obyekti sifatida nemischa o'zlashmalarining o'zbek tilidagi rasmiy-idoraviy hujjat matnlarida fonetik va grafik moslashuvini tahlil qilamiz.

Nemis tilining grafikasi va fonetikasida ö, ä, ü umlautlarining mavjudligi, ß undosh tovushining borligi bu tilning boshqa tillardan ajratib turadigan asosiy o'ziga xosliklaridan hisoblanadi.

Rus va o'zbek tilidagi rasmiy-idoraviy hujjat matnlarida uchraydigan nemischa o'zlashmalar quyidagicha fonetik va grafik o'zgarishga uchragan;

Imlosi va talaffuzi aynan o'xshash va imlosi bir xil lekin talaffuzidan farq qiluvchi o'zlashmalar.

	O	‘zbek	tilida:
Nemis tilida:			

kran

Kran

Nemis tili nutq tovushlariga o'zbek tilida mos tovush bo'lmay uni boshqa yoki o'xshash tovushlar bilan qabul qilish;

Umlautlar tizimi o'zbek tilida mavjud bo'lmaganligi uchun ä umlaut e unli harfiga, ö umlauti o va e unli harfiga, ü umlauti esa [yu] harf birikmasiga, hamda i unlisiga almashganligini ko'rishimiz mumkin.

O'zbek

tili:

Nemis tili:

fakultet

Fakultät

dyuker

Düker

rentgen

Röntgen

Nemis tilidagi *ei* diftongini *ey* muqobil harf birikmasiga almashish hodisasi.

O'zbek tilida:

Nemis

tilida:

baletmeyster

Baletmeister

Ph affikating o'zlashuvi va *pf* ketma ket undoshlarining birikishi natijasida bitta domenant undosh tushirilib talaffuz qilinadi va bu talaffuz qoidasi grafikaga ham ko'chib o'tadi.

O'zbek tili:

Nemis tili:

plug

Pflug

fund

Pfund

Nemis tilida unli harf birikmalarini o'zbek tilida bitta unli harfga almashinish hodisasida nemis tilidagi *ie* harf birikmasi o'zbek tiliga *i* harfiga almashgan.

O'zbek tili:

Nemis tili:

sharnir

Scharnier

Nemis tilida mavjud harflar tizimini fonetik talaffuziga asosan, hamda fonetik grafik o'zgarishga uchragan holda o'zlashishi.

z undosh harfini *ts* va *s* harfiga, *s* undoshining esa *z* undoshiga almashinishi.

O'zbek tili:

Nemis tili:

protsent

Prozent

O'zbek tili:

Nemis tili:

sentner

Zentner

zal

Saal

h unli tovushini *g* tovushiga, *ch* tovushini *k* hamda *f* undoshiga almashinishi *h* undoshining tovush tushish hodisasi.

Nemischa o'zlashmalar o'zbek tiliga o'zlashishi jarayonida rus tili vositachi til vayifasini bajaradi, nemis tilidan rus tiliga o'aylashgan *h* harfi bilan o'zlashgan so'zlarda *h* harfi *g* harfiga almashgan yoki tovush tushish kabi fonetik adaptatsiyaga uchragan.

Nemis tili:

gantel

Hantel

arfa

Harfe

Nemis tili fonetikasida *sp* va *st* harf birikmalaridagi *s* harfi *sh* deb talaffuz qilinadi, sh tovushi esa uchta, *s, c, h*, harflarining birikuvidan tashkil topadi. Shu sababli nemis tilida yuqoridagi tovushlar bilan boshlanuvchi nemischa so'zlar o'zbek va rus tilidagi rasmiy-idoraviy hujjat matnlaridagi nemischa o'zlashmalar talaffuziga asosan o'zbek tili alifbosidagi *sh* harfi bilan ifodalangan.

Ayrim o'zlashmalar esa ikki xil ko'rinishda ifodalangan masalan platskarta leksemasi *platskarta* va *platskart* ko'rinishlariga ega. Har ikkala shaklda ham nemis tilidan o'zbek tiliga so'z o'zlashayotganda fonetik o'zgarishga uchragan; birinchi ko'rinishda so'zning oxiridagi *e* tovushi *a* harfiga almashgan, ikkinchi shaklda esa *e* unlisi tushirib qoldirilgan.

Xulosa qilib aytganda bir tildan ikkinchi tilga so'z o'zlashtirish jarayonida qabul qiluvchi til vakllarining o'zlashgan so'zni qanday qilib talaffuz qilishiga asosan o'zlashmalar og'zaki nutqdan yozma nutqqa ko'chiriladi va barqarorlashadi. Biz ham maqolamizda nemis tilidan kirib kelgan o'zlashmalaridagi o'zbek tili fonetikasiga moslashish, eliziya, epenteza, alternatsiya, assimilyatsiya hodisalarni tahlil qilganmiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ceferova Irade, Loanwords in Modern German: Exploring Phonetic and Grammatical Adaptations, Euro-Global Journal of Linguistics and Language Education. Vol. 1 No. 1 (2024).
2. Ilaha Ashrafova, Phonetic and Lexical Characteristics of German Loanwords in English: A Study on Linguistic Adaptation and Cultural Influence. Euro-Global Journal of Linguistics and Language Education. Vol. 1 No. 2 (2024).
3. Ismoilova Shodiyaxon Xusanboy qizi. Nemis tilidan keyin ingliz tili o'rganish jarayonida fonetik interferensiyani yuzaga keltiruvchi omillar. ИЖТМОИЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ. № 8 (4. 2024. B: 430-435)
5. O. Jumaniyozov. O'zbek tilida germ tillar o'zlashmasi. Fan 1987.

BADIY MATNDA MENTAL STRUKTURALAR TAHLILI

Mirvaliyev Furqat Shuxratovich

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti Nemis va fransuz tillari kafedrasida o'qituvchisi

furkat.mirvaliyev@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0000-2444-1474>

Annotatsiya. Mazkur tezisdagi reallik va absurd fenomenlari kognitiv hamda konseptual yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot materiali sifatida "O'tkan

kunlar" va "Der Prozess" (Jarayon) romanlari tanlanib, ularda reallikning mental modellash jarayonlari hamda absurdning kognitiv buzilish shakllari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari badiiy matnda voqelikni idrok etish jarayoni konseptual sxemalar va mental strukturalar orqali shakllanishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: konsept, mental model, kognitiv tahlil, reallik, absurd, semantika, kognitiv sxema, kollektiv ong, transformatsiya, konstruksiya.

Asosiy qism. Zamonaviy adabiyotshunoslikda kognitiv yondashuv badiiy matnni inson tafakkurining mental modellari orqali tushuntirishga qaratilgan muhim metodologik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuvga ko'ra, har qanday badiiy asar muayyan konseptual sxemalar asosida qurilib, u muallifning individual tajribasi, madaniy muhit va kollektiv ong bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi [1]. Shu jihatdan reallik fenomeni badiiy matnda to'g'ridan-to'g'ri aks ettirilmaydi, balki mental modellash jarayoni orqali qayta konstruksiya qilinadi [2].

„O'tkan kunlar“ romanida reallik deterministik va barqaror kognitiv model asosida qurilgan bo'lib, unda voqealar sabab-oqibat munosabatlari orqali izchil rivojlanadi. Qahramonlarning harakatlari ijtimoiy me'yorlar va an'anaviy qadriyatlar bilan muvofiqlashtirilgan bo'lib, bu kollektiv ongga xos mental strukturaning badiiy ifodasini yuzaga keltiradi. Natijada o'quvchi ongida reallik izchil, tushunarli va semantik jihatdan barqaror model sifatida shakllanadi [3].

Aksincha, „Der Prozess“ (Jarayon) romanida reallikning kognitiv modeli buziladi. Voqealar o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishlar izdan chiqadi, sabab-oqibat munosabatlari noaniqlashadi va natijada fragmentar hamda semantik jihatdan beqaror mental model yuzaga keladi. Qahramonning tushunarsiz tizim bilan to'qnashuvi o'quvchi ongida kognitiv dissonans hosil qiladi, bu esa absurd fenomenining asosiy belgilaridan biri hisoblanadi [4].

Kognitiv nuqtai nazardan absurd fenomeni mavjud mental sxemalarning buzilishi, semantik kutishlarning amalga oshmasligi hamda interpretativ jarayonning murakkablashuvi bilan uzviy bog'liqdir. Inson tafakkuri voqelikni oldindan shakllangan konseptual modellarga tayangan holda idrok etadi va ushbu modellar orqali real hodisalarga ma'no yuklaydi. George Lakoff va Mark Johnson ta'kidlaganidek, inson tafakkuri konseptual metaforalar va mental strukturalar asosida tashkil topadi, ya'ni voqelikni anglash jarayoni til va tajriba orqali shakllangan kognitiv sxemalarga tayanadi [5].

Shu nuqtai nazardan, badiiy matnda ushbu mental sxemalar izdan chiqqanda yoki o'quvchining kognitiv kutishlari buzilganda, voqelik mantiqsiz, tushunarsiz va semantik jihatdan beqaror ko'rinish kasb etadi. Bu holat kognitiv dissonansni yuzaga keltirib, o'quvchini mavjud interpretativ modellardan voz kechishga va yangi ma'no hosil qilish strategiyalarini izlashga majbur qiladi [6]. Ayniqsa absurd adabiyotda ushbu jarayon ataylab kuchaytiriladi: sabab-oqibat munosabatlari buziladi, vaqt va makon izchilligi yo'qoladi, kommunikatsiya tizimi izdan chiqadi. Natijada reallik an'anaviy konseptual tizimlar doirasida emas, balki parchalanib ketgan va ko'p ma'noli semantik makon sifatida idrok etiladi.

Shu bois, mental modellar buzilgan sharoitda reallik absurd shaklda qabul qilinadi va bu jarayon badiiy diskursda nafaqat estetik effekt, balki chuqur kognitiv va konseptual transformatsiya sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa absurd fenomenini

inson tafakkurining chegaralari va bilish jarayonining murakkabligini aks ettiruvchi muhim kognitiv kategoriya sifatida talqin qilish imkonini beradi [7].

XULOSA

Yuqorida amalga oshirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, reallik va absurd fenomenlari badiiy matnda turli kognitiv modellarga asoslangan holda shakllanadi va ular muallifning individual tafakkuri hamda madaniy-kognitiv tajribasi bilan uzviy bog'liqdir. O'tkan kunlar romanida reallik barqaror, deterministik va izchil mental model asosida qurilib, unda voqelik sabab-oqibat munosabatlari orqali mantiqiy tarzda rivojlanadi. Bu model kollektiv ong, an'anaviy qadriyatlar va normativ semantik tizimlar bilan mustahkam bog'liq bo'lib, o'quvchi ongida reallikning yaxlit va tushunarli konseptual tasvirini shakllantiradi.

Aksincha, Der Prozess romanida reallikning kognitiv modeli izdan chiqadi: voqealar o'rtasidagi mantiqiy bog'lanishlar zaiflashadi, semantik kutishlar amalga oshmaydi va natijada fragmentar, ko'p ma'noli hamda interpretativ jihatdan ochiq mental model yuzaga keladi. Bu jarayon o'quvchi tafakkurida kognitiv dissonans hosil qilib, reallikni an'anaviy konseptual sxemalar asosida emas, balki yangi va noaniq semantik strukturalar orqali anglashga majbur etadi. Shu tariqa absurd fenomeni reallikning kognitiv buzilishi va semantik beqarorligi orqali namoyon bo'ladi.

Mazkur tahlillar natijasida aniqlanishicha, badiiy matnda voqelikni idrok etish jarayoni individual tafakkur bilan bir qatorda madaniy va lingvokulturologik omillar bilan ham bevosita bog'liqdir. Reallikning barqaror yoki fragmentar modelda ifodalanishi muallifning dunyoqarashi, estetik pozitsiyasi hamda tegishli lingvokulturaning konseptual tizimiga bog'liq holda shakllanadi.

Natijada kognitiv-konseptual yondashuv badiiy matnni chuqur tahlil qilishda muhim metodologik vosita sifatida namoyon bo'lib, u reallik va absurd fenomenlarining nafaqat estetik, balki tafakkurga oid mexanizmlarini ham ochib berishga xizmat qiladi. Bu esa zamonaviy adabiyotshunoslikda badiiy diskursni ko'p qatlamli mental va semantik tizim sifatida o'rganish zarurligini asoslab, kognitiv yondashuvning ilmiy ahamiyatini yanada oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. I. Asosiy badiiy manbalar
2. O'tkan kunlar. – Toshkent: Sharq, 2018.
3. Der Prozess. – Berlin: S. Fischer Verlag, 1925.
4. II. Kognitiv adabiyotshunoslik va konseptual nazariya
5. George Lakoff, Mark Johnson. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980.
6. Turner M. The Literary Mind: The Origins of Thought and Language. – Oxford University Press, 1996.
7. Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction. – London: Routledge, 2002.
8. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. – Basic Books, 2002.
9. III. Reallik, realizm va absurd nazariyasi

10. Erich Auerbach. *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*. – Princeton University Press, 1953.
11. Georg Lukács. *The Theory of the Novel*. – MIT Press, 1971.
12. Albert Camus. *Le Mythe de Sisyphe*. – Paris: Gallimard, 1942.
13. IV. Germeneytka va diskurs nazariyasi
14. Hans-Georg Gadamer. *Truth and Method*. – New York: Continuum, 1989.
15. Ricoeur P. *Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*. – Texas University Press, 1976.
16. Mikhail Bakhtin. *The Dialogic Imagination*. – University of Texas Press, 1981.
17. V. Lingvokulturologiya va semiotika
18. Yuri Lotman. *Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture*. – London: I.B. Tauris, 1990.
19. Anna Wierzbicka. *Understanding Cultures through Their Key Words*. – Oxford University Press, 1997.
20. VI. O'zbekiston adabiyotshunosligi
21. Ozod Sharafiddinov. *Adabiyot nazariyasi*. – Toshkent: Fan.
22. Ibrohim G'afurov. *Tarjima va tafakkur*. – Toshkent.
23. Naim Karimov. *XX asr o'zbek adabiyoti tarixi*. – Toshkent.

O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTIDA MILLIY O'ZLIK KONSEPSIYASINING QIYOSIY TAHLILI

Mamadaliyev Doniyorbek Yo'ldoshali o'g'li
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat
chet tillar instituti magistranti
+998993963901

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz adabiyotida milliy o'zlik konsepsiyasining badiiy-falsafiy talqini qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda milliy xarakter, mentalitet va madaniy kodlarning asarlarda aks etishi konkret badiiy misollar asosida ochib beriladi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani hamda Jorj Oruellning "1984" asari asosida milliy o'zlikning kollektiv va individual modellari qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: milliy o'zlik, qiyosiy adabiyotshunoslik, milliy xarakter, lingvokulturema, mentalitet, individualizm, kollektivizm.

Аннотация. В данной статье в сравнительном аспекте исследуется художественно-философская интерпретация концепции национальной идентичности в узбекской и английской литературе. В исследовании изучается отражение национального характера, менталитета и культурных кодов в произведениях с использованием сравнительно-типологического метода. Научно обоснованы универсальные и специфические аспекты, представляющие национальную идентичность в литературе двух народов.

Ключевые слова: национальная идентичность, сравнительное литературоведение, английская литература, узбекская литература,

национальный характер, культурная интеграция, художественная интерпретация, лингвокультура, ментальность.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the artistic and philosophical interpretation of national identity in Uzbek and English literature. The study examines how national character, mentality, and cultural codes are reflected through specific literary examples. The analysis is based on Abdulla Qodiriy's "Bygone Days" and George Orwell's "1984", highlighting collective and individual models of national identity.

Keywords: national identity, comparative literature, mentality, cultural codes, individualism, collectivism.

Kirish: Zamonaviy globallashuv sharoitida milliy o'zlikni anglash masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Milliy o'zlik – bu xalqning tarixiy xotirasi, madaniy qadriyatlari, tili va dunyoqarashi bilan chambarchas bog'liq murakkab ijtimoiy hodisadir [1]. Adabiyot esa ushbu o'zlikni ifodalovchi eng muhim vositalardan biri bo'lib, unda xalq ruhiyati, mentaliteti va qadriyatlari badiiy obrazlar orqali aks etadi. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz adabiyotida milliy o'zlikning ifodalanishi qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi.

Metodologiya: Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, germeneytik hamda tahliliy metodlardan foydalanildi. Asosiy e'tibor badiiy matnlardagi milliy kodlarni aniqlash va ularni madaniy kontekstda talqin qilishga qaratildi.

Asosiy qism

O'zbek adabiyotida milliy o'zlik. O'zbek adabiyotida milliy o'zlik, avvalo, jamoaviy ong va an'anaviy qadriyatlar bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Abdulla Qodiriyning *"O'tkan kunlar"* romanida bu jihat ayniqsa yorqin ifodalangan. Asarda Otabek obrazi orqali shaxs va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatlar ko'rsatiladi. Otabekning Kumushga bo'lgan muhabbati va oilaviy majburiyatlar o'rtasidagi ichki kurashi milliy mentalitetni ochib beradi. Bu yerda "nomus", "andisha" va "oriyat" tushunchalari shaxs qarorlarini belgilovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Qodiriy milliy o'zlikni faqat syujet orqali emas, balki til, muomala madaniyati va ijtimoiy munosabatlar orqali ham ifodalaydi. Qahramonlarning nutqidagi hurmat shakllari, kattalarga ehtirom va ijtimoiy tartibga rioya qilish milliy identitetning ajralmas qismi sifatida tasvirlanadi [2].

Ingliz adabiyotida milliy o'zlik. Ingliz adabiyotida milliy o'zlik ko'proq individualizm va shaxs erkinligi orqali ifodalanadi. Jorj Oruellning *"1984"* romani bu borada muhim badiiy namunadir. Asarda totalitar jamiyat sharoitida insonning o'zligini yo'qotish jarayoni tasvirlanadi. Uinston Smit obrazi orqali shaxsning ichki qarshiligi va erkin fikrlashga intilishi ko'rsatiladi.

Ayniqsa, "Newspeak" konsepsiyasi orqali til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ochib beriladi. Tilni cheklash orqali inson ongini boshqarish mumkinligi ko'rsatiladi. Bu esa milliy va individual identitetning yo'qolishiga olib keladi [3].

Qiyosiy tahlil. Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz adabiyotlarida milliy o'zlik turlicha shakllarda namoyon bo'ladi.

Birinchi, o'zbek adabiyotida kollektivizm ustun bo'lib, shaxs jamiyat bilan uyg'un holda tasvirlanadi. Ingliz adabiyotida esa individualizm ustun bo'lib, shaxs mustaqil subyekt sifatida qaraladi.

Ikkinchidan, o'zbek adabiyotida urf-odatlar va an'analar muhim rol o'ynasa, ingliz adabiyotida shaxsiy tanlov va erkinlik ustuvor hisoblanadi.

Uchinchidan, har ikki adabiyotda ham til muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Cho'lpon ijodida til milliy uyg'onish vositasi bo'lsa, Oruell asarida u nazorat vositasi sifatida talqin qilinadi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, milliy o'zlik har bir adabiyotda o'ziga xos shaklda ifodalanadi. O'zbek adabiyotida jamoaviy qadriyatlar ustun bo'lsa, ingliz adabiyotida individual erkinlik asosiy o'rin egallaydi.

Shu bilan birga, har ikki adabiyotda ham milliy o'zlikni saqlash va anglash masalasi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa adabiyotning jamiyat hayotidagi o'rni naqadar muhim ekanligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Anderson B. *Imagined Communities*. London: Verso, 2006.
2. Quronov D. *Adabiyotshunoslik nazariyasi asoslari*. Toshkent, 2018.
3. Orwell G. 1984. London, 1949.
4. Qodiriy A. *O'tkan kunlar*. Toshkent.
5. Eagleton T. *Literary Theory*. Oxford, 2008.
6. Said E. *Culture and Imperialism*. New York, 1993.

EMOTIVE-EXPRESSIVE DEVICES IN ENGLISH AND UZBEK MEDIA DISCOURSE: A COMPARATIVE LINGUISTIC ANALYSIS

Hasanboyev Ilhomjon Abdubanno o'g'li

University of Business and Science, o'qituvchi

Email: i.hasanboyev@gmail.com

Abstract. The article presents a comparative linguistic analysis of emotive-expressive devices in English and Uzbek media discourse. It examines their theoretical foundations, functional features, and pragmatic roles in mass media texts. Emotive-expressive units are considered as linguistic means that convey emotions, evaluation, and subjective attitudes, thereby enhancing the persuasive potential of media discourse. The study identifies both similarities and language-specific differences in the use of lexical, grammatical, and stylistic resources, shaped by cultural and communicative factors. The research is based on a descriptive-analytical methodology and contributes to the study of emotional expression in media communication.

Key words: emotive-expressive devices, media discourse, emotivity, expressiveness, emotionality, comparative linguistics

Annotatsiya.

Mazkur maqolada ingliz va o'zbek mediadiskursida emotiv-ekspressiv vositalarning qiyosiy lingvistik tahlili amalga oshiriladi. Unda emotiv-ekspressiv birliklarning nazariy asoslari, funksional xususiyatlari hamda ommaviy axborot vositalari matnlaridagi pragmatik roli yoritiladi. Emotiv-ekspressiv vositalar hissiyot, baholash va subyektiv munosabatni ifodalovchi lingvistik birliklar sifatida talqin qilinib, ular mediadiskursning ta'sirchanlik va ishonitiruvchanlik salohiyatini

kuchaytiruvchi muhim omil ekanligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida ingliz va o'zbek tillarida emotiv-ekspressivlikning leksik, grammatik va stilistik vositalar orqali ifodalanishida umumiyliklar bilan bir qatorda, madaniy va kommunikativ omillar bilan belgilanadigan tilga xos farqlar ham aniqlanadi. Tadqiqot tavsifiy-analitik metodologiyaga asoslangan bo'lib, media kommunikatsiyada emotsional ifoda muammolarini o'rganishga muayyan hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar:

emotiv-ekspressiv vositalar, mediadiskurs, emotivlik, ekspressivlik, emotsionallik, qiyosiy lingvistika

Аннотация.

В статье представлен сопоставительный лингвистический анализ эмотивно-экспрессивных средств в английском и узбекском медиадискурсе. Рассматриваются их теоретические основы, функциональные характеристики и прагматическая роль в текстах средств массовой информации. Эмотивно-экспрессивные единицы интерпретируются как языковые средства выражения эмоций, оценочности и субъективного отношения, способствующие усилению воздействующего и убеждающего потенциала медиадискурса. В ходе исследования выявляются как общие черты, так и языково-специфические различия в использовании лексических, грамматических и стилистических ресурсов, обусловленные культурными и коммуникативными факторами. Исследование основано на описательно-аналитической методологии и вносит вклад в изучение проблем эмоционального выражения в медиакommunikации.

Ключевые слова:

эмотивно-экспрессивные средства, медиадискурс, эмотивность, экспрессивность, эмоциональность, сопоставительная лингвистика

Despite sustained scholarly interest in the study of emotions across linguistics, psychology, and communication studies, the role of emotions in language remains a complex and contested issue in contemporary linguistics. Recent linguistic paradigms increasingly recognize that language is not merely a neutral instrument for conveying factual information, but also a powerful means of expressing evaluation, attitude, and emotional stance. This shift has drawn particular attention to discourse types in which emotional influence is especially pronounced, most notably media discourse.

In the context of modern society, mass media functions as a key mediator between events and public interpretation. Media texts actively participate in constructing social reality by selecting, framing, and evaluating information. As a result, media discourse plays a decisive role in shaping public opinion, ideological positions, and collective emotional responses. This communicative function makes media discourse a highly relevant object for investigating the linguistic mechanisms through which emotions and evaluations are encoded and transmitted.

A number of discourse analysts emphasize the inherently evaluative and persuasive nature of media communication. Teun A. van Dijk argues that media texts are ideologically structured and rely on emotionally marked lexical and syntactic choices to influence audience perception. According to his socio-cognitive model, emotive language in the media contributes to the formation of shared mental models that shape how social events and actors are interpreted [11]

Similarly, Norman Fairclough views media discourse as a form of social practice in which emotional and evaluative meanings are embedded within linguistic structures. He maintains that emotive-expressive devices function as tools of implicit evaluation, reinforcing power relations and guiding audience attitudes without overt persuasion [4]. From this perspective, emotional framing is not incidental but a systematic feature of media discourse.

Against this background, the study of emotive-expressive devices becomes particularly significant. Media texts exhibit a high degree of emotionalization, where linguistic resources are strategically deployed to attract attention, intensify evaluation, and shape readers' emotional engagement. These tendencies necessitate a comparative linguistic analysis of emotive-expressive means, especially across languages such as English and Uzbek, which differ in cultural norms, communicative conventions, and discourse traditions.

Early linguistic research predominantly prioritized the cognitive and informational functions of language, often relegating emotional expression to a marginal position. Functional and structural approaches developed by scholars such as Karl Bühler, Edward Sapir, and Gustave Guillaume emphasized rational meaning-making and conceptual structures, viewing emotions as secondary or extralinguistic phenomena.

In contrast, representatives of the expressive-functional tradition foregrounded the emotional dimension of language. Charles Bally argued that expressiveness constitutes an essential component of linguistic meaning, enabling speakers to convey subjective attitudes and emotional evaluations alongside propositional content [2]. Similarly, Michel Bréal considered emotional expression a fundamental function of language, closely linked to evaluation and speaker stance [3].

Contemporary linguistics has largely rejected the dichotomy between language and emotion. Modern theoretical and empirical studies demonstrate that emotions are systematically encoded at multiple linguistic levels and play an active role in discourse organization. This paradigm shift led to the emergence of emotiology, an interdisciplinary field developed by V.I. Shakhovskiy. He conceptualizes emotivity as a linguistic category representing emotional-evaluative meaning inherent in language units, while emotionality is defined as a psychological characteristic external to language but influencing its use [8].

Within this framework, expressiveness is interpreted as a functional-stylistic category aimed at intensifying semantic and pragmatic impact. V.N. Teliya emphasizes that expressiveness relies on evaluative and figurative connotations that activate emotional responses in the addressee [9]. Likewise, I.V. Arnold highlights the role of stylistically marked units in strengthening both emotional and logical influence in discourse [1]. Together, these approaches establish a theoretical foundation for analyzing emotive-expressive language as a systematic and functional phenomenon.

Media discourse is characterized by a high concentration of emotive-expressive devices due to its persuasive orientation and evaluative objectives. In English media discourse, this phenomenon has been extensively examined within corpus-based and discourse-analytic frameworks. Geoff Thompson emphasizes that

evaluation in media texts is frequently realized through emotively charged lexis and grammatical structures, which encode the writer's stance and guide reader interpretation [10]. His work demonstrates how emotive meaning is integrated into seemingly objective news reporting.

Similarly, Susan Hunston, through corpus-based analysis, shows that evaluative and emotive language is a systematic feature of journalistic discourse rather than a stylistic deviation. She argues that intensifiers, evaluative adjectives, and stance markers function as conventionalized tools for expressing attitude and aligning readers with particular viewpoints [5]

In Uzbek media discourse, emotive-expressive language has been analyzed by scholars such as Sh. Rahmatullayev, who investigates evaluative semantics and stylistic coloring in publicistic texts [7], and N. Mahmudov [6], who highlights the cultural specificity of emotional expression in Uzbek discourse. Their studies indicate that emotive meaning in Uzbek media is often conveyed through evaluative adjectives, intensifying adverbs, metaphorical expressions, and culturally marked phraseological units.

The research is based on a descriptive-analytical methodology. Authentic English and Uzbek media texts from newspapers and online news platforms were analyzed to identify emotive-expressive linguistic units at lexical, grammatical, and stylistic levels. The comparative approach allowed for the identification of both common patterns and language-specific features in the realization of emotive-expressive meaning in media discourse.

According to the descriptive-analytical and comparative analysis of authentic English and Uzbek media texts revealed that emotive-expressive meaning is systematically realized at lexical, grammatical, and stylistic levels in both languages. However, the forms, frequency, and degree of explicitness of these devices vary considerably, reflecting language-specific and culture-dependent patterns of media communication.

Lexical Level

At the lexical level, English media discourse demonstrates a high frequency of emotionally charged and evaluative vocabulary. Journalistic texts often employ adjectives and nouns with strong emotive connotations to frame events and influence audience perception. For example:

The decision sparked outrage among the public.

The country faced a devastating economic crisis.

In these examples, lexical items such as outrage and devastating function as emotive-expressive units that convey negative evaluation and intensify the emotional impact of the message.

In Uzbek media discourse, emotive meaning at the lexical level is also present but tends to be more restrained and context-dependent. Emotional evaluation is frequently expressed through adjectives and participial forms that carry implicit evaluative meaning:

Mazkur voqea jamoatchilikda katta xavotir uyg'otdi.

Bu holat achinarli oqibatlariga olib keldi.

Here, words such as *xavotir* and *achinarli* express emotional evaluation while maintaining a relatively neutral journalistic tone, which is characteristic of Uzbek media discourse.

Grammatical Level

Grammatically, English media texts actively employ intensifiers, modality, and syntactic emphasis to enhance emotive-expressive meaning. Intensifying adverbs (extremely, deeply, highly) and modal constructions contribute to the evaluation of events:

The proposal was deeply controversial.

The government must urgently address the issue.

Such constructions signal the author's stance and reinforce emotional urgency.

In Uzbek media discourse, grammatical emotivity is often realized through adverbs of degree (*juda*, *nihoyatda*, *o'ta*) and modal-evaluative constructions:

Muammo nihoyatda dolzarb hisoblanadi.

Mazkur masalaga jiddiy e'tibor qaratish lozim.

These grammatical forms convey evaluation and emotional involvement while preserving indirectness and formality, which aligns with Uzbek communicative norms.

Stylistic and Discourse Level

At the stylistic level, English media discourse frequently utilizes expressive syntactic structures such as short emphatic sentences, rhetorical questions, and exclamatory headlines:

A shocking failure!

How could this have happened?

These stylistic devices heighten emotional engagement and guide readers' interpretative response.

Uzbek media discourse, by contrast, relies more heavily on metaphorical expressions, phraseological units, and culturally marked imagery to convey emotive meaning:

Vaziyat tobora keskinlashib bormoqda.

Bu masala jamiyat hayotida og'riqli nuqta bo'lib qolmoqda.

The comparative analysis demonstrates that both English and Uzbek media discourse employ emotive-expressive devices as strategic tools for shaping public perception and influencing audience attitudes. Nevertheless, English media texts tend to favor explicit, direct, and highly intensified emotional expression, whereas Uzbek media discourse shows a preference for implicit, moderated, and culturally framed emotive expression. These differences indicate that emotive-expressive meaning in media discourse is not only a linguistic phenomenon but also a reflection of broader cultural, communicative, and discourse-specific conventions. Thus, emotive-expressive devices function as an interface between language, emotion, and social values in both linguistic system.

Conclusion

This study has shown that emotive-expressive devices are essential components of English and Uzbek media discourse, shaping public opinion and guiding audience interpretation. In English, emotional meaning is expressed

explicitly through charged vocabulary, intensifiers, and emphatic constructions, whereas Uzbek media conveys emotions more subtly, reflecting cultural and communicative norms. These devices function systematically at lexical, grammatical, and stylistic levels, highlighting the interplay between language, emotion, and socio-cultural context. The comparative analysis demonstrates both universal patterns and language-specific features, providing insights for media linguistics, discourse studies, and cross-cultural communication.

References

1. Arnold, I.V. (2002). *Stylistics: Modern English*. 4th ed. Moscow: Flinta: Nauka.
2. Bally, C. (1932). *Traité de stylistique française*. Paris: Payot.
3. Bréal, M. (1900). *Essai de sémantique*. Paris: Hachette.
4. Fairclough, N. (1995). *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
5. Hunston, S. (2002). *Corpus Approaches to Evaluation: Phraseology and Evaluative Language*. Oxford: Oxford University Press.
6. Mahmudov, N. (2010). *Evaluation and Stylistic Features in Uzbek Media Texts*. Tashkent: Fan.
7. Rahmatullayev, Sh. (2012). *Emotive-Expressive Means in Publicistic Uzbek Discourse*. Tashkent: National University Press.
8. Shakhovskiy, V.I. (2008). *Linguistic Theory of Emotions*. Moscow: Gnozis.
9. Teliya, V.N. (1997). Expressiveness. In: Karaulov, Yu.N. (Ed.), *Russian Language: Encyclopedia*. 2nd ed. Moscow: Bol'shaya Rossiyskaya Entsiklopediya.
10. Thompson, G. (1996). *Introducing Functional Grammar*. London: Arnold.
11. van Dijk, T.A. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.

JA'HON ADABIYOTSHUNOSLIGIDA "OTA VA FARZAND " KONSEPSIYASINING BADIY-FALSAFIY TALQINLARI.

Mamadaliyeva Dildora Kamoliddin qizi

Is'hoqxon Ibrat nomidagi

Namangan davlat chet tillari instituti doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada jahon va o'zbek adabiyoti namunalarida "ota va farzand" konsepsiyasining badiiy-falsafiy talqinlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida konsept tushunchasining nazariy asoslari, xususan, lingvo-madaniy va kognitiv yondashuvlar ko'rib chiqilgan. Maqolada Sofoklning "Shoh Edip" fojiasi hamda o'zbek xalqining "Rustamxon" dostonidagi ota va farzand ziddiyatlari qiyoslanib, G'arb adabiyotidagi fojiaviylik hamda Sharq adabiyotidagi axloqiy-tarbiyaviy yechimlar o'rtasidagi farqlar aniqlangan. Ota-bola munosabatlari shunchaki oilaviy mojaro emas, balki jamiyatning ma'naviy kodi va milliy mentalitet asosi sifatida talqin etilgan.

Kalit so'zlar: konsept, ota va farzand, ziddiyat, badiiy talqin, "Shoh Edip", "Rustamxon", ma'naviy kod, qiyosiy adabiyotshunoslik.

Аннотация

В данной статье проводится сравнительный анализ художественно-философских интерпретаций концепции «отец и ребенок» на примерах мировой и узбекской литературы. В ходе исследования рассматриваются теоретические основы понятия «концепт», в частности лингвокультурологический и когнитивный подходы. В статье сопоставляются конфликты между отцом и сыном в трагедии Софокла «Царь Эдип» и в узбекском народном дастане «Рустамхон», выявлены различия между трагизмом западной литературы и морально-воспитательными решениями восточной литературы. Отношения отца и ребенка интерпретируются не просто как семейный конфликт, а как духовный код общества и основа национального менталитета.

Ключевые слова: концепт, отец и ребенок, конфликт, художественная интерпретация, «Царь Эдип», «Рустамхон», духовный код, сравнительное литературоведение.

Abstract

This article provides a comparative analysis of the artistic and philosophical interpretations of the "father and child" concept in examples of world and Uzbek literature. The study examines the theoretical foundations of the term "concept," specifically through linguo-cultural and cognitive approaches. By comparing the father-son conflicts in Sophocles' tragedy "Oedipus Rex" and the Uzbek folk epic "Rustamkhon," the article identifies the distinctions between Western literary tragedy and Eastern moral-educational resolutions. Father-child relationships are interpreted not merely as family disputes, but as a spiritual code of society and the bedrock of national mentality.

Keywords: concept, father and child, conflict, artistic interpretation, "Oedipus Rex", "Rustamkhon", spiritual code, comparative literature.

Kirish

Adabiyotshunoslik olamida “konsepsiya” atamasi badiiy matndagi ma’no va mazmunning tizimini ifodalovchi nazariy kategoriya hissoblanadi. Bu atama turli ilmiy adabiyotlarda turlicha talqin etiladi. Jumladan, Yuri Lotman badiiy asarni murakkab semiotik tizim sifatida izohlab, unda yashirin ma’no qatlamlari mavjudligini ta’kidlaydi, ya’ni matn ichida muayyan konseptual tuzilmalar shakllanadi. Bu shuni anglatadiki asrda tasvirlangan voqealar obrazlar faqat syujet darajasida emas, balki yanadda chuqurroq semantik qatlamda muayyan g’oya, fikr yoki qadryatlarni ifoda etuvchi tizimni tashkil etadi. Masalan “Qirol Lear” tragediyasida qirol va uning qizlari munosabatlari oddiy bir oilaviy mojaro sifatida tasvirlanganga oxshasada aslida u hokimyat saqodat va ota va farzandlar burchi kabi kurakkab konseptlarni o’z ichiga oladi.

Lingvo-madaniy yondashuvga kora esa Yuri Stemanov “konsept” atamasini har bir madaniyatning inson ongidagi siqilgan shakli sifatida izohlaydi. Bu ta’rifga ko’ra “konsept” tushunchasi muayyan xalqning o’z tarixiy tajribasi, yaxlit qadryatlari va o’ziga xos bo’lgan dunyoqarashlarini o’zida mujassam etgan holda til va matnlar orqali asrda ifodalanashini tushunsak bo’ladi. Masalan Alpomish dostonida “ota” obrazi nafaqat oila boshligi balki urug’ an’ana va ijtimoiy ms’uliyat

sifatida gavdalanadi. Bu esa o'zbek madaniyatida "ota" konsepti chuqur va keng ma'no kasb etishini ko'rsatib beradi.

Zamonaviy adabiyotshunoslik va kognitiv lingvistika nuqtai nazaridan esa "konsept" inson tafakkurida shakllanadigan, madaniy tajriba va til orqali ifodalanadigan ko'p qatlamli mental birlik sifatida talqin qilinadi (G. Lakoff, V. Karasik). Shu ma'noda, asardagi insonlarning o'zaro munosabati nafaqat ijtimoiy hodisa, balki muayyan madaniyatning qadriyatlar tizimini aks ettiruvchi badiiy-falsafiy konsept sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, F.Kafka "The Metamorphosis" asarida oila azolari o'rtasidagi munosabat an'anaviy mehr-oqibat asosida emas, balki begonalashuv, qo'rquv va hukmronlik orqali ifodalanib, mazkur konseptning modern adabiyotdagi murakkab va ziddiyatli talqinini namoyon etadi.

"Adabiyotshunoslikdagi konseptual yondashuv "ota va farzand" munosabatlarini shunchaki personajlar harakati sifatida emas, balki jamiyatning ma'naviy kodi, milliy mentalitetning tayanch nuqtasi sifatida o'rganishga imkon beradi.

Har bir avlodning dunyoqarashlari ozidan avvalgi ajdodlari qarashlari, tafakkuri maxsuli bilan uzviy bog'liq bo'lsada davrdagi muayyan omillar natijasida ikki avlod qarashlari turli korinishga keladi. Jamiyatdagi ijtimoiy tuzum, mafkuraviy - axloqiy qarashlar, Ruxiy ma'naviy holatlar shunday omillar sirasiga kiradi. Ushbu omillarga tayangan holda aytish mumkinki jamiyatdagi otalar va farzandlar o'rtasidagi muammolar har qachon izchil va o'z ahamiyatiga egab bolib u yoki bu tarzda namoyon bolaveradi. Muammo insonga a'loqador ekan uning ildizlari ham inson paydo bo'lgan davrga borib taqaladi. Shunday ekan hoh ingliz hoh o'zbek har qanday millat adabiyoti bu mavzuga e'tibor qilmasdan iloj yoq. Dunyo tamaddunida ilk ota va farzand ziddiyati Hazrati odam Ato allayxissalom va uning itoatsiz farzandi Qobil ortasidagi mojaroga borib taqaladi. Adabiyotda Nosiriddin Rabg'uziyning "Qissasi Rabguziy" asarida keltirilgan ayni jumla asrda ota va farzand munosabatlari axloqiy me'yorlar mezonini asosida talqin etilganini isbotlaydi.

"Ey ota rahm qilgil!"

- "Sen birodaringa rahm qilmading, endi men senga qanday rahm qilayin"

deya javob berishi ota mehrini adob-axloq, mas'uliyat, birodarlik bilan chambarchas bog'lik ekanligini ko'rsatadi. Ushbu yondashuv orqali farzand hatti harakatlari ota tomonidan qat'iy baholanishi ota farzandi uchun javobgar va uni to'g'ri yo'lga yo'naltiruvchi shaxs sifatida ko'rilgani oilaviy munosabatlarda axloqiy mezonlar ustuvor ekanligini ta'kidlaydi. Bu ziddiyat inson tafakkuri rivojlanishi davomida turli davr va makonlarda yaxlit bir badiiy - falsafiy talqinda aks ettiriladi.

Garbiy nuqtai nazardan qarasak Miloddan avvalgi 440 yillarda yunon dramaturgi sofokl "Shox Edip", "Kalonadagi Edip", "Antigona" kabi asarlarida aynan ota va farzandlar yoki ota onalik vazifalari haqida aynan so'z ochmasa-da, oilaviy nizolar natijasidagi fojia, ajdodlar la'nati bilm va jaholat tanlov va taqdir masalalari muhokama qilinadi. Bu asrlarda avlodlar o'rtasidagi nizolar inson taqdiri bilan o'zro bog'liqligini jadodlar gunohi uchun farzandlari ham javobgar bo'lishini ko'rsatib, inson taqdiri faqatgina o'zining qaror va xohishlari natijasi emas degan g'oyalar olg'a suriladi. Sofokl tragediyalarida ota va farzand munosabatlari

bevosita emas, balki bilvosita — taqdir, ayb va javobgarlik tushunchalari orqali ochib beriladi. Bu esa mazkur konsepsiyaning nafaqat ijtimoiy, balki falsafiy ildizlarga ham ega ekanini ko'rsatadi.

Sharq (o'zbek) adabiyotida esa ota va farzand ziddiyatlarini o'zbek xalq dostonchiligi namunalaridan bo'lmish "Rustamxon" dostonida ko'rish mumkin.

Dostondagi ziddiyat nafaqat shaxsiy adovat, balki davlat boshqaruvi va oilaviy sadoqat tushunchalari o'rtasidagi to'qnashuv sifatida namoyon bo'ladi. Asarlarda makon va zamonda katta tafavvut bo'lishiga qaramay o'zaro o'xshashliklar mavjud b'lib, ular insoniylik ijtimoiy hodisa ekanini isbotlaydi.

Sultonxon obrazi — adolatsiz qaror chiqaruvchi ota timsolidir. U o'z raqiblarining (kundoshlarning) tuhmatiga ishonib, hali tug'ilmagan farzandini o'limga hukm qiladi. Bu yerda ziddiyatning asosi ishonchsizlik va idrokning susayishi bilan bog'liq bo'lib farzandidan aniq haqiqatni bilmagan holatda voz kichadi. Shoh Edip asarida esa ot Lay o'z o'g'lini uni o'ldirishidan qo'rqib (bshoratga ishonib) o'limga mahkum qiladi. Sharq dostonida ota va farzand ziddiyati shaxsiy adavot natijasida emas balki ,tashqi kuchlar (fitna) ta'sirida yuzaga kelasa,yunon tragediyasida taxtdan mosuvo bo'lish qo'rquvi o'z farzandidan voz kechishga sabab bo'ladi.

Qirol Lirdan farqli o'laroq, Sultonxon o'z xatosini asar oxirida, o'g'lining jasorati va olijanoblighi orqali anglab yetadi. Rustamxon uchun otasiga qarshi chiqish — bu taxt uchun kurash emas, balki haqiqatni tiklash kurashidir. U o'zining kimligini va onasining pokligini isbotlash orqali otasini ma'naviy jazolaydi. Rustamxonning:"Sultonxon otam bo'lsa, men uning o'g'liman, lekin u meni o'ldirtirgan edi" qabilidagi o'y-fikrlari farzand qalbida otaga nisbatan ham sog'inch, ham gina borligini ko'rsatadi.Dostonning eng kulminatsion nuqtasi — Rustamxonning otasi bilan yuzma-yuz kelishi. Agar Edipda ota-bola uchrashuvi fojiaiy o'limga olib kelsa, Rustamxon dostonida bu ma'naviy yuksalish bilan yakunlanadi. Farzand otasidan qasos olmaydi, balki uni kechirish orqali o'zining ma'naviy ustunligini ko'rsatadi. Bu o'zbek xalq dostonlariga xos bo'lgan "ota — baribir ota" degan hayotiy falsafani aks ettiradi.

Dostonda Sultonxon va Rustamxon o'rtasidagi ziddiyat tashqi ko'rinishda dushmanlikdek tuyulsa-da, mohiyatan bu — adolat va zulm o'rtasidagi kurashdir. Rustamxonning o'z nasabini tanitish yo'lidagi mashaqqatlari farzandning ota oldidagi o'zligini tasdiqlash ehtiyojini ifodalaydi. Edip taqdir o'yini tufayli otasini mahv etsa, Rustamxon o'z irodasi va kechirimlilik bilan otasining ma'naviy inqiroziga chek qo'yadi. Bu esa o'zbek dostonchiligida ota va farzand munosabatlarining fojiaiy emas, balki tarbiyaviy-axloqiy yechimga ega ekanligidan dalolat beradi.

"Ota va farzand" konsepsiyasini jahon va o'zbek adabiyoti misolida tadqiq etish natijasida quyidagicha ilmiy xulosalarga kelindi. Adabiyotshunoslikda "konsepsiya" shunchaki syujet elementi emas, balki asarning chuqur semantik qatlamlaridagi g'oya va qadriyatlar tizimidi. Yuri Lotman va Yuri Stepanov kabi olimlarning qarashlariga ko'ra, bu tushuncha muayyan xalqning tarixiy tajribasi va madaniy kodini o'zida mujassam etadi

Ota va farzand o'rtasidagi ziddiyatlar insoniyat mavjudligining ilk davrlariga qadaladi va bu muammo har qanday millat adabiyotida ijtimoiy tuzum, mafkuraviy-axloqiy qarashlar va ruhiy holatlar ta'sirida o'zgarib turuvchi izchil hodisadir. Umuman olganda, "ota va farzand" konsepsiyasi turli madaniyatlarda turlicha badiiy shakl kasb etsa-da, u hamisha jamiyatning ma'naviy-axloqiy holatini aks ettiruvchi asosiy mezon bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. — М.: Искусство, 1970.
2. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. — М.: Академический проект, 2004.
3. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — University of Chicago Press, 2003.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена, 2002
5. Rabg'uziy, Nosiriddin. Qissasi Rabg'uziy.
6. Rustamxon. O'zbek xalq dostonlari. — Toshkent: Fan.
7. Sofokl. Shox Edip. Tragediyalar.
8. Shakespeare, William. Qirol Lir
9. Kafka, Franz. Evrilish (The Metamorphosis).
10. Alpomish. O'zbek xalq qahramonlik dostoni.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA "ERKINLIK" KONSEPTINING LEKSIK-SEMANTIK IFODALANISHI: QIYOSIY TAHLIL

Qurbonmurodov Sardor Mansur o'g'li

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti 2-kurs magistranti

Angor tumani 1-sonli texnikumi o'qituvchisi

sardorkurbonmurodov1@gmail.com

Abdullayeva Nilufar Ramazanovna

PhD, Termiz davlat universiteti

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida "erkinlik" konseptining leksik-semantik ifodalanishi qiyosiy lingvistik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida "erkinlik" tushunchasining til birliklarida qanday aks etishi, uning semantik maydoni, sinonimik qatorlari hamda konnotativ ma'nolari o'rganiladi. Ingliz tilidagi freedom, liberty, independence kabi birliklar bilan o'zbek tilidagi erkinlik, ozodlik, mustaqillik leksemalari o'rtasidagi ma'no farqlari va o'xshashliklari aniqlanadi. Shuningdek, har ikki til vakillarining milliy tafakkuri va madaniy qadriyatlari ushbu konsept orqali qanday ifodalanishi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari "erkinlik" konseptining universalligi bilan bir qatorda, uning milliy-lisoniy xususiyatlarini ham ochib beradi.

Kalit so'zlar: erkinlik konsepti, leksik-semantik tahlil, qiyosiy lingvistika, semantik maydon, sinonimiya, konnotatsiya, milliy tafakkur

Annotation: This article examines the lexical-semantic representation of the concept of "freedom" in English and Uzbek through a comparative linguistic approach. The study explores how the notion of "freedom" is reflected in linguistic units, its semantic field, synonymic structures, and connotative meanings. Lexical items such as freedom, liberty, and independence in English are compared with their Uzbek counterparts *erkinlik*, *ozodlik*, and *mustaqillik* to identify similarities and differences in meaning and usage. The research also highlights how national mentality and cultural values are embedded in the conceptualization of freedom in both languages. The findings reveal both universal and language-specific features of the concept.

Keywords: concept of freedom, lexical-semantic analysis, comparative linguistics, semantic field, synonymy, connotation, national worldview

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ лексико-семантического выражения концепта «свобода» в английском и узбекском языках. В ходе исследования рассматриваются способы отражения данного понятия в языковых единицах, его семантическое поле, синонимические ряды и коннотативные значения. Английские лексемы *freedom*, *liberty*, *independence* сопоставляются с узбекскими *erkinlik*, *ozodlik*, *mustaqillik* с целью выявления сходств и различий. Особое внимание уделяется отражению национального мышления и культурных ценностей в рамках данного концепта. Результаты исследования демонстрируют как универсальные, так и национально-специфические особенности концепта «свобода».

Ключевые слова: концепт свободы, лексико-семантический анализ, сравнительная лингвистика, семантическое поле, синонимия, коннотация, национальное мышление

Kirish. Globallashuv jarayonlari kuchayib borayotgan hozirgi davrda til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni o'rganish lingvistikaning dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylangan. Ayniqsa, insoniyat uchun universal ahamiyatga ega bo'lgan tushunchalarning turli tillarda qanday ifodalanishi va talqin qilinishi masalasi zamonaviy tilshunoslikning markaziy muammolaridan hisoblanadi. Shunday konseptlardan biri — "erkinlik" tushunchasi bo'lib, u nafaqat lingvistik, balki falsafiy, ijtimoiy va madaniy jihatdan ham murakkab semantik tuzilishga ega. "Erkinlik" konsepti har bir jamiyatda o'ziga xos mazmun kasb etadi va u til orqali milliy tafakkur, qadriyatlar tizimi hamda tarixiy tajriba bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ingliz tilida ushbu konsept ko'pincha *freedom*, *liberty*, *independence* kabi leksemalar orqali ifodalansa, o'zbek tilida *erkinlik*, *ozodlik*, *mustaqillik* birliklari orqali semantik jihatdan boy ifodaga ega bo'ladi. Biroq mazkur birliklar yuzaki o'xshashliklarga ega bo'lishiga qaramay, ularning semantik hajmi, qo'llanish doirasi va konnotativ yuklamasi turlicha bo'lishi mumkin. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlar konseptlarni til va tafakkur kesishgan nuqtada o'rganishni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, "erkinlik" konseptining leksik-semantik ifodalanishini qiyosiy tahlil qilish orqali har ikki tilning konseptosferasida ushbu tushunchaning o'rni va xususiyatlarini aniqlash muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Bu esa nafaqat til birliklarining ichki semantik tuzilishini ochib berishga, balki milliy madaniyat va mentalitetning til orqali aks etish mexanizmlarini chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi, avvalo, Yangi O'zbekiston sharoitida milliy o'zlikni anglash, erkinlik va mustaqillik qadriyatlarini chuqurroq tadqiq etish zarurati bilan belgilanadi. Shu bilan birga, xorijiy tillarni o'rganish jarayonida muhim konseptlarning semantik xususiyatlarini qiyosiy o'rganish til o'qitish samaradorligini oshirishda ham muhim omil hisoblanadi. Ushbu maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tillarida "erkinlik" konseptining leksik-semantik ifodalanishini qiyosiy jihatdan tahlil qilish, uning semantik maydonini aniqlash va mazkur konseptning har ikki til konseptosferasidagi o'rnini yoritishdan iborat. Tadqiqot jarayonida qiyosiy-tahliliy, semantik va lingvokognitiv metodlardan foydalaniladi. Natijada "erkinlik" konseptining universalligi bilan bir qatorda, uning milliy-madaniy xususiyatlari, semantik differensiasiyasi va til birliklarida ifodalanish mexanizmlari ochib beriladi.

Asosiy qism. "Erkinlik" konsepti lingvokognitiv nuqtai nazardan inson tafakkurining markaziy kategoriyalaridan biri bo'lib, u til birliklari orqali turli darajada va shakllarda ifodalanadi. Mazkur konseptning leksik-semantik ifodalanishini tahlil qilish uning ichki tuzilmasini, semantik komponentlarini va til tizimidagi o'rnini aniqlash imkonini beradi. Ingliz va o'zbek tillarida ushbu konsept turli leksik birliklar orqali namoyon bo'lib, ularning har biri o'ziga xos semantik yuklama va konnotativ ma'noga ega. Ingliz tilida "erkinlik" konsepti asosan freedom, liberty va independence leksemalari orqali ifodalanadi. Ushbu birliklar umumiy semantik yadroni tashkil etgan holda, o'zaro nozik ma'no farqlari bilan ajralib turadi. Masalan, freedom ko'proq shaxsiy erkinlik, tanlash huquqi va ichki ozodlikni ifodalasa, liberty ko'proq huquqiy va siyosiy kontekstda qo'llanilib, fuqarolik erkinliklari bilan bog'liq ma'noni anglatadi. Independence esa mustaqillik, tashqi ta'sirdan holilik, suverenlik kabi ma'nolarni ifodalab, davlat va jamiyat darajasidagi erkinlikni aks ettiradi. O'zbek tilida esa "erkinlik" konsepti erkinlik, ozodlik va mustaqillik kabi leksemalar orqali ifodalanadi. Erkinlik leksemasi keng semantik qamrovga ega bo'lib, shaxsiy tanlov, harakat va fikr erkinligini bildiradi. Ozodlik ko'proq tarixiy va ijtimoiy kontekstda qo'llanilib, asoratdan qutulish, zulmdan chiqish ma'nolarini anglatadi. Mustaqillik esa davlat suvereniteti, siyosiy erkinlik va milliy o'zlik bilan chambarchas bog'liq tushuncha sifatida namoyon bo'ladi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida "erkinlik" konseptining semantik maydoni o'xshash yadroviy komponentlarga ega bo'lsa-da, uning periferiya qismi milliy-madaniy xususiyatlar bilan boyitilgan. Ingliz tilida individualizm va shaxsiy huquqlar ustuvorligi sababli freedom tushunchasi ko'proq individual darajada talqin qilinadi. O'zbek tilida esa jamoaviylik va ijtimoiy qadriyatlar kuchli bo'lgani uchun "erkinlik" konsepti ko'pincha ijtimoiy uyg'unlik va umumiy farovonlik bilan bog'liq holda ifodalanadi. Leksik-semantik darajada "erkinlik" konsepti sinonimiya, antonimiya va giponimiya kabi munosabatlar orqali ham kengayadi. Ingliz tilida freedom ga qarama-qarshi ma'noda slavery, oppression, restriction kabi birliklar qo'llanilsa, o'zbek tilida "erkinlik"ning antonimlari sifatida "qullik", "zulm", "qaramlik" leksemalari ishlatiladi. Bu esa konseptning semantik chegaralarini yanada aniqlashtirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, "erkinlik" konsepti metaforik ifodalar orqali ham boyitiladi. Ingliz tilida freedom is a journey, freedom is a right kabi metaforik birliklar keng qo'llansa, o'zbek tilida "erkinlik — bu eng oliy ne'mat", "ozodlik — xalqning eng buyuk boyligi" kabi ifodalar uchraydi. Bu metaforalar

konseptning lingvokognitiv modelini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, "erkinlik" konsepti har ikki tilda ham universal semantik yadroga ega bo'lishiga qaramay, uning ifodalanishida milliy mentalitet, tarixiy tajriba va madaniy qadriyatlar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bois mazkur konseptni faqat lingvistik emas, balki lingvokulturologik va pragmatik yondashuv asosida o'rganish zarur.

Xulosa. Mazkur tadqiqot ingliz va o'zbek tillarida "erkinlik" konseptining leksik-semantik ifodalanishini qiyosiy tahlil qilish orqali ushbu tushunchaning til tizimidagi ko'p qatlamli va murakkab tabiati mavjudligini yaqqol namoyon etdi. Tahlil jarayonida aniqlanishicha, "erkinlik" konsepti har ikki tilda umumiy semantik yadroni tashkil etuvchi universallik xususiyatiga ega bo'lsa-da, uning ifodalanish shakllari va mazmuniy kengayishi milliy-madaniy omillar bilan bevosita bog'liq holda shakllanadi. O'zbek tilida esa erkinlik, ozodlik, mustaqillik leksemalari orqali ifodalanган mazkur konsept ko'proq ijtimoiy uyg'unlik, tarixiy xotira va milliy o'zlik bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ayniqsa, "ozodlik" va "mustaqillik" birliklarining konnotativ qatlamida tarixiy tajriba, mustamlakachilikdan chiqish jarayonlari va milliy g'urur kuchli aks etadi. Tahliliy natijalar shuni ko'rsatadiki, har ikki tilda "erkinlik" konsepti sinonimik qatorlar orqali kengayib, turli semantik nozikliklarga ega bo'ladi. Shu bilan birga, antonimik munosabatlar orqali uning chegaralari aniqlashadi va mazmuniy kontrastlar yuzaga keladi. Metaforik ifodalar esa mazkur konseptning lingvokognitiv modelini shakllantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Bu esa "erkinlik" tushunchasining nafaqat leksik darajada, balki tafakkur darajasida ham chuqur ildiz otganini ko'rsatadi. Muhokamaviy jihatdan qaralganda, ingliz va o'zbek tillaridagi "erkinlik" konseptining farqli talqini til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqaning yana bir tasdig'i sifatida namoyon bo'ladi. Har bir til o'z jamiyatining qadriyatlar tizimini aks ettirar ekan, "erkinlik" kabi fundamental tushunchalar ham milliy dunyoqarash prizmasi orqali shakllanadi. Shu bois mazkur konseptni faqat lug'aviy ma'no doirasida emas, balki lingvokulturologik va pragmatik jihatdan kompleks o'rganish zarurati yuzaga keladi. Tadqiqot natijalari amaliy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, xorijiy tillarni o'qitishda konseptual birliklarning chuqur semantik tahliliga asoslangan yondashuvni qo'llash imkonini beradi. Bu esa til o'rganuvchilarda nafaqat lug'aviy bilimni, balki madaniy tafakkurni ham shakllantirishga xizmat qiladi. Shuningdek, tarjima jarayonida "erkinlik" kabi ko'p qatlamli konseptlarni adekvat ifodalash uchun ularning milliy-madaniy xususiyatlarini inobatga olish zarurligi aniqlanadi. Yakuniy jihatdan, "erkinlik" konsepti ingliz va o'zbek tillarida umumiy semantik asosga ega bo'lgan holda, har bir tilning tarixiy rivoji, madaniy qadriyatlari va ijtimoiy tajribasi ta'sirida o'ziga xos shakllangan murakkab lingvistik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu konseptni chuqur va ko'p qirrali tahlil qilish tilshunoslikda konseptologiya, lingvokognitiv va qiyosiy tadqiqotlar uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Crystal, D. (2003). English as a Global Language (2nd ed.). Cambridge University Press.

2. Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
3. Wierzbicka, A. (1997). *Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese*. Oxford University Press.
4. Humboldt, W. von. (1999). *On Language: On the Diversity of Human Language Construction and Its Influence on the Mental Development of the Human Species*. Cambridge University Press.
5. Safarov, Sh. (2008). *Kognitiv tilshunoslik*. Toshkent: Fan nashriyoti.
6. Mahmudov, N. (2012). *Til va tafakkur muammolari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.

O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTIDA RIVOYAT VA LEGEND JANRLARINING QIYOSIY-TIPOLOGIK TADQIQI

Abduvoxidov Asrorjon Abdug'afforjon o'g'li
Is'hoqxon Ibrat nomidagi
Namangan davlat Chet tillari institutining
Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik
yo'nalishi 2-bosqichi magistranti
+998 912808352

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek adabiyotida rivoyat va ingliz adabiyotida legend janrlarining kelib chiqishi, rivojlanish bosqichlari hamda ularning qiyosiy-tipologik xususiyatlari tahlil etiladi. Rivoyat va legend janrlari insoniyatning eng qadimgi badiiy tafakkur shakllari bo'lib, xalqning kollektiv xotirasi, axloqiy orzular va milliy o'zlikni anglash jarayonida muhim o'rin tutadi. Tadqiqotda Imom Muhammad ibn Ismoil al-Buxoriy rivoyatlari ("Al-Jome' as-Sahih") va Robin Hood haqidagi ingliz xalq balladalari asosiy qiyosiy material sifatida tanlandi. Natijada, ikki janrning umumiy qonuniyatlari (tarixiy asosga ega bo'lishi, og'zaki variantlilik, didaktik yo'nalish va hududiy bog'liqlik) hamda farqlari (o'zbek rivoyatidagi hujjatli realizm va isnod tizimi, ingliz legendasidagi epik ko'lam, mo'jizaviylik va ijtimoiy tanqid ruhi) aniqlandi. Sharq adabiyotiga xos "sokin qahramonlik" (ichki poklik va sabr) bilan G'arb adabiyotiga xos "dinamik qahramonlik" (tashqi kurash va adolat) modellari qiyoslandi. Tadqiqot folklor janrlarining universal xususiyatlarini tasdiqlaydi va o'zbek adabiyotshunosligida komparativ tadqiqotlar yo'nalishini yanada rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: rivoyat, legend, Imom al-Buxoriy, Robin Hood, qiyosiy-tipologik tahlil, isnod tizimi, didaktik funktsiya, Sharq va G'arb adabiyoti.

АННОТАЦИЯ

В статье проводится сравнительно-типологический анализ жанров ривоят в узбекской литературе и легенда в английской литературе, их генезиса и этапов развития. Ривоят и легенда как древнейшие формы художественного мышления человечества играют важную роль в сохранении коллективной памяти народа, нравственных идеалов и национальной идентичности.

Основными объектами сравнения выбраны ривояты Имама аль-Бухари («Аль-Джами' ас-Сахих») и баллады о Робин Гуде. Выявлены общие закономерности (реальная историческая основа, вариативность, дидактическая функция) и различия жанров (документальный реализм и система иснад в узбекском ривоате, эпический масштаб и социальная критика в английской легенде). Сопоставлены модели «спокойного героизма» Востока и «динамического героизма» Запада. Исследование подтверждает универсальные черты фольклорных жанров и способствует развитию компаративистики в узбекском литературоведении.

Ключевые слова: ривоят, легенда, Имам аль-Бухари, Робин Гуд, сравнительно-типологический анализ, система иснад, дидактическая функция, литературы Востока и Запада.

ABSTRACT

This article offers a comparative-typological study of the rivoyat genre in Uzbek literature and the legend genre in English literature, focusing on their genesis and developmental stages. Rivoyat and legend, being among the oldest forms of artistic thought in human civilization, play a crucial role in preserving collective memory, moral ideals, and national identity. The main comparative objects are the rivoyats of Imam Muhammad ibn Ismail al-Bukhari ("Al-Jami' as-Sahih") and the Robin Hood ballads. The study identifies common patterns (historical basis, oral variability, didactic function, territorial-ethnographic linkage) and differences (documentary realism and the isnad system in Uzbek rivoyat versus epic scale, miraculous elements, and social criticism in English legend). Models of "quiet heroism" (inner perfection, knowledge, and patience) characteristic of Eastern literature and "dynamic heroism" (external struggle, courage, and justice) typical of Western literature are compared. The research confirms the universal features of folklore genres and contributes to the development of comparativistics in Uzbek literary scholarship.

Keywords: rivoyat, legend, Imam al-Bukhari, Robin Hood, comparative-typological analysis, isnad system, didactic function, Eastern and Western literature, folklore genres

KIRISH

Rivoyat va legend janrlari insoniyat adabiyoti tarixida eng qadimgi badiiy shakllardan biri hisoblanadi. Ular nafaqat xalq og'zaki ijodining namunasi, balki keyingi yozma adabiyotning ham muhim asosini tashkil etgan. O'zbek adabiyotida rivoyat, ingliz adabiyotida esa legend janri xalqning tarixiy xotirasi, axloqiy qadriyatlari va ideal inson haqidagi tasavvurlarini asrab kelgan.

Bugungi kunda globallashuv jarayonida turli madaniyatlar o'rtasidagi dialog muhim ahamiyatga ega. Shu jihatdan, Sharqning rivoyat an'anasi va G'arbning legend janrini qiyosiy nuqtai nazardan o'rganish nafaqat folklorshunoslik, balki umumiy adabiyot nazariyasi uchun ham dolzarb hisoblanadi. Ushbu maqolada rivoyat va legend janrlarining genezisi, rivojlanish yo'llari va ularning tipologik xususiyatlari Imom al-Buxoriy va Robin Hood obrazlari misolida tahlil qilinadi.

Rivoyat va legend janrlarining genezisi va rivojlanish bosqichlari

O'zbek adabiyotida rivoyat janri bir necha bosqichda shakllangan. Dastlabki, arxaik davrda (Orxon-Enisey bitiktoshlari davri) rivoyat hali mif va afsonadan to'liq ajralmagan edi. Xoqonlar jasorati haqidagi bayonlarda real tarixiy voqealar badiiy mubolag'a bilan uyg'unlashgan.

IX–XII asrlarda, islomiy renessans davrida rivoyat o'zining "oltin davri"ni boshdan kechirdi. Imom al-Buxoriy va Imom Termiziy kabi allomalar tomonidan ishlab chiqilgan isnod tizimi rivoyatni oddiy hikoyadan "haqiqat hujjati" darajasiga ko'tardi. Bu davrda rivoyat mifologik vaqtdan tarixiy vaqtga o'tish jarayonini yaqqol namoyon etdi.

XIV–XV asrlarda rivoyat didaktik va tasavvufiy yo'nalishda rivojlandi. Fariddin Attor, Alisher Navoiy asarlarida rivoyatlar axloqiy saboq berish va insonni ma'naviy kamolotga yetaklash vositasiga aylandi. Keyinchalik, XVII–XIX asrlarda Imom Buxoriy, Ibn Sino, Bahouddin Naqshband va boshqa buyuk shaxslar haqidagi rivoyatlar keng tarqaldi.

Ingliz adabiyotida legend janri esa boshqa yo'l bilan rivojlangan. U diniy hagiografiya va qadimgi german-kelt eposlarining sintezidan vujudga kelgan. "Legend" so'zi lotincha "o'qilishi lozim bo'lgan matn" degan ma'noni bildiradi. XII asrdan boshlab diniy legendalar xalq qahramonlik hikoyalari bilan qo'shib ketdi. Qirol Artur sikli va ayniqsa, Robin Hood balladalari bu jarayonning yorqin namunasi bo'ldi. XV asrga oid "A Gest of Robyn Hode" asari legendaning xalqona va ijtimoiy tanqidiy ruhini yaqqol ko'rsatadi. Romantizm davrida esa Walter Scott, Wordsworth va Coleridge kabi yozuvchilar legendani milliy o'zlikni shakllantirishning muhim vositasiga aylantirdilar.

Janrlarning qiyosiy-tipologik xususiyatlari

Rivoyat va legend janrlari bir qator umumiy belgilarga ega. Avvalo, ularning har ikkalasi ham real tarixiy shaxs yoki voqeaga asoslanadi, bu ularni ertak janridan ajratib turadi. Ikkinchidan, og'zaki tarqalish natijasida bir voqeaning ko'p variantlari paydo bo'lgan. Uchinchidan, ikkala janr ham kuchli didaktik funksiyaga ega: Sharq rivoyatida axloqiy poklik, sabr va iymon, G'arb legendasida esa jasorat, adolat va erkinlik g'oyalari targ'ib etiladi.

Shu bilan birga, sezilarli farqlar ham mavjud. O'zbek rivoyatida ishonchlilik birinchi o'rinda turadi. Isnod tizimi orqali voqeaning haqiqiyiligi ilmiy darajada tasdiqlanadi. Mo'jizaviy unsurlar kam uchraydi va asosan axloqiy maqsadda qo'llaniladi. Ingliz legendasida esa estetik joziba va epik ko'lam ustunlik qiladi. Tarix va afsona erkin qorishib, mo'jizaviy unsurlar (ajdar, sehrgar va h.k.) ko'proq uchraydi.

Imom al-Buxoriy rivoyatlari va Robin Hood obrazlarining qiyosiy tahlili

Imom al-Buxoriy rivoyatlari "Al-Jome' as-Sahih" asarida o'ziga xos "hujjatli realizm" maktabini yaratdi. Har bir rivoyat isnod bilan boshlanadi, roviyning nafaqat xotirasi, balki axloqiy qiyofasi ham tekshiriladi. Buxoriy rivoyatlarida markaziy o'rinni insonning ichki dunyosi egallaydi. "Amallar niyatga bog'liq" yoki "Kuchli odam – g'azabini yenga olgan kishidir" kabi hadislar insonni nafsini jilovlashga va ilm yo'lida matonat ko'rsatishga undaydi. Bu yerda qahramonlik sokin va ichki kurash shaklida namoyon bo'ladi.

Robin Hood haqidagi legendalar esa feodal zulmiga qarshi xalqning kollektiv javobi sifatida maydonga chiqqan. Robin "outlaw" maqomida adolatsiz qonunlarga qarshi chiqadi. Sherwood o'rmoni ijtimoiy tenglik va erkinlikning utopik ramzi bo'lib tasvirlanadi. Uning jasorati jismoniy kuch emas, balki mehnat va erkin ruh natijasi sifatida ko'rsatiladi. "Boydan olib, kambag'alga berish" tamoyili ijtimoiy adolat g'oyasini ifodalaydi.

Qisqa qilib aytganda, Sharq rivoyatida inson o'zini isloh qilish orqali dunyoni o'zgartiradi ya'ni sokin qahramonlik orqali ko'rsatib beradi. G'arb legendasida esa tashqi dunyodagi adolatsizlikka qarshi jismoniy va ijtimoiy kurash ustun turadi. Shu bilan birga, ikkala obraz ham ideal inson modelini taqdim etadi va tinglovchiga axloqiy ibrat beradi.

XULOSA

O'zbek rivoyati va ingliz legendasi, geografik va diniy jihatdan uzoq bo'lishiga qaramay, bir qator umumiy xususiyatlarga ega. Ikkala janr ham mifdan realistik tasvirga o'tish bosqichida shakllangan, real tarixiy asosga tayangan va kuchli didaktik ruhga ega. O'zbek rivoyatida hujjatli realizm va ichki ma'naviy komillik ustun bo'lsa, ingliz legendasida epik ko'lam, ijtimoiy tanqid va milliy o'zlikni shakllantirish kuchliroq namoyon bo'ladi.

Imom al-Buxoriy va Robin Hood obrazlarining qiyosiy tahlili Sharq va G'arb madaniyatlarining insoniy idealga bo'lgan turli yondashuvlarini ochib beradi. Shu bilan birga, adolat, axloq va xalq manfaati kabi qadriyatlar ikki madaniyatda ham yaqin ekanligini ko'rsatadi.

Rivoyat va legend janrlari keyinchalik shakllangan qisqa hikoya va roman janrlari uchun muhim poydevor bo'lib xizmat qilgan. Ushbu qiyosiy tadqiqot folklor janrlarining universal qonuniyatlarini yana bir bor tasdiqlaydi va turli sivilizatsiyalar o'rtasidagi adabiy-madaniy dialog imkoniyatlarini kengaytiradi. Insonning haqiqiy buyukligi uning ichki pokligi va tashqi adolati uyg'unligidadir, degan xulosaga kelish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sarimsoqov B. O'zbek folklori janrlar tarkibi. – Toshkent: Fan, 1981.
2. Dégh L. Legend and Belief. – Bloomington: Indiana University Press, 2001.
3. Knight S. Robin Hood: A Mythic Biography. – Ithaca: Cornell University Press, 2003.
4. Azamxo'jayev S. Imom al-Buxoriyning ma'naviy merosi. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
5. Meletinskiy Ye.M. Poetika mifa. – M.: Nauka, 1976.
6. Jirmunskiy V.M. Sravnitelnoye literaturovedeniye. – L.: Nauka, 1979.

O'TKIR HOSHIMOV VA VIKTOR PELEVIN ASARLARIDA IDENTITET INQIROZINING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI: IKKI ADIB IJODIDA IDENTITET INQIROZINING UMUMIY VA FARQLI JIHATLARI

Dilshodbek Toshev

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'tkir Hoshimov va Viktor Pelevin ijodida identitet inqirozining badiiy talqini qiyosiy-tipologik asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotda identitet tushunchasining postmodern va post-sovet madaniy kontekstdagi mazmuni, shaxsning tarix, mafkura, xotira, til va simulyativ muhit bilan munosabati yoritiladi. O'tkir Hoshimov asarlarida identitet inqirozi ko'proq axloqiy, tarixiy va ruhiy travma bilan bog'liq holda namoyon bo'lsa, Viktor Pelevin nasrida u simulyakrlar, media realligi, iste'molchilik va diskursiv manipulyatsiya vositasida ifodalanadi. Maqolada ikki adib ijodidagi umumiy jihatlar sifatida subyektning beqarorlashuvi, tarixiy tayanchlarning yemirilishi va "o'zlik"ni qidirish motivi ko'rsatiladi. Farqli jihatlar esa Hoshimovdagi realistik-psixologik poetika hamda Pelevindagi postmodern, ironik va dekonstruktiv poetika misolida ochib beriladi.

Kalit so'zlar: *identitet, identitet inqirozi, postmodernizm, post-sovet adabiyoti, badiiy reprezentatsiya, O'tkir Hoshimov, Viktor Pelevin, qiyosiy-tipologik tahlil.*

Аннотация: В данной статье на сравнительно-типологической основе анализируется художественная интерпретация кризиса идентичности в творчестве Уткира Хашимова и Виктора Пелевина. В исследовании раскрывается содержание понятия идентичности в постмодернистском и постсоветском культурном контексте, а также взаимоотношение личности с историей, идеологией, памятью, языком и симулятивной средой.

В произведениях Уткира Хашимова кризис идентичности в большей степени проявляется в связи с нравственной, исторической и духовно-психологической травмой, тогда как в прозе Виктора Пелевина он выражается через симулякры, медиареальность, потребительство и дискурсивную манипуляцию.

В статье в качестве общих черт творчества двух писателей выделяются дестабилизация субъекта, разрушение исторических опор и мотив поиска собственного «я». Различия раскрываются на примере реалистико-психологической поэтики Хашимова и постмодернистской, иронической и деконструктивной поэтики Пелевина.

Ключевые слова: *идентичность, кризис идентичности, постмодернизм, постсоветская литература, художественная репрезентация, Уткир Хашимов, Виктор Пелевин, сравнительно-типологический анализ.*

Annotation: This article analyzes the artistic interpretation of the identity crisis in the works of Utkir Hoshimov and Viktor Pelevin on a comparative-typological basis. The study examines the meaning of the concept of identity within the postmodern and post-Soviet cultural context, as well as the individual's relationship with history, ideology, memory, language, and the simulated environment.

In Utkir Hoshimov's works, the identity crisis is mainly manifested through moral, historical, and psychological trauma, whereas in Viktor Pelevin's prose it is expressed through simulacra, media reality, consumerism, and discursive manipulation.

The article identifies the destabilization of the subject, the collapse of historical foundations, and the motif of searching for the self as common features in the works of both writers. The differences are revealed through Hoshimov's realistic-psychological poetics and Pelevin's postmodern, ironic, and deconstructive poetics.

Keywords: *identity, identity crisis, postmodernism, post-Soviet literature, artistic representation, Utkir Hoshimov, Viktor Pelevin, comparative-typological analysis.*

Kirish

Zamonaviy adabiyotshunoslikda identitet masalasi shaxsni faqat barqaror "men" sifatida emas, balki tarix, madaniyat, diskurs va reprezentatsiya ichida shakllanuvchi murakkab hodisa sifatida talqin etadi. Stuart Hall identitetni tugallangan mohiyat emas, balki doimiy "bo'lish" va "shakllanish" jarayoni sifatida izohlaydi [1]. Zygmunt Bauman esa kech modernlik va global beqarorlik sharoitida identitetning mo'rt, almashinuvchan va xavf ostidagi konstruksiyaga aylanishini ta'kidlaydi [2]. Postmodern tafakkur aynan mana shu beqarorlikni estetik va falsafiy prinsip darajasiga olib chiqdi: markazlashgan subyektga ishonch susaydi, "katta narrativlar"ga shubha kuchaydi, reallik bilan uning belgilar tizimi orasidagi masofa murakkablashdi [3; 4; 5].

Mazkur nuqtai nazardan O'tkir Hoshimov va Viktor Pelevin ijodini qiyosan o'rganish alohida ilmiy ahamiyatga ega. Pelevin odatda rus postmodernizmining eng muhim namoyandalaridan biri sifatida ko'riladi; uning *Omon Ra* (1992), *Chapaev and Void* (1996) va *Generation P* (1999) romanlari post-sovet insonining ideologik va semiotik parchalanishini tasvirlaydi [6; 7; 8]. O'tkir Hoshimov esa sof postmodernist bo'lmasa-da, post-sovet o'tish davri va tarixiy xotira fonida insoniy o'zlikning izdan chiqishi, ruhiy bo'linishi va ma'naviy tayanch izlash jarayonini chuqur badiiy tahlil qilgan adibdir; bu ayniqsa *Ikki eshik orasi* va *Tushda kechgan umrlar* romanlarida yorqin ko'rinadi [9; 10].

Asosiy qism

Identitet inqirozining nazariy mazmuni

Identitet inqirozi badiiy matnda, avvalo, subyektning o'zini yaxlit holda idrok eta olmasligi, tarixiy va ijtimoiy tayanchlardan ayrilishi, ichki ovoz bilan tashqi diskurs o'rtasidagi qarama-qarshilik kuchayishi orqali namoyon bo'ladi. Hallning fikricha, identitet har doim reprezentatsiya bilan bog'liq: shaxs o'zini til, tarixiy xotira va madaniy kodlar orqali anglaydi [1]. Shu bois identitet inqirozi aslida reprezentatsiya inqirozidir: inson o'zini qanday nomlaydi, qaysi hikoya orqali o'zini tushuntiradi va qaysi ramzlar orqali o'zligini himoya qiladi — ana shu savollar markazga chiqadi. Postmodernizm esa bu jarayonda "haqiqat"ning birdan-bir modeli yo'qligini, subyektning esa turli matnlar, belgilar va ideologiyalar ichida bo'linishini ko'rsatadi [3; 4].

Jean Baudrillard nazariyasida simulyakr va simulatsiya tushunchalari ayniqsa muhimdir: reallik endi to'g'ridan to'g'ri tajriba emas, balki belgilar va modellar

orqali qabul qilinadi [5]. Bu Pelevin poetikasini tushuntirishda juda samarali bo'lsa, Hoshimov nasrida identitet inqirozini ko'proq tarixiy xotira, urush, davlat zo'ravonligi va ruhiy iztirob bilan bog'liq realizm orqali tushuntirish mumkin. Demak, qiyosiy-tipologik tahlil natijasida ikki xil model ajralib chiqadi: biri — ma'naviy-axloqiy parchalanish modeli, ikkinchisi — semiotik-simulyativ parchalanish modeli.

O'tkir Hoshimov asarlarida identitet inqirozi

O'tkir Hoshimov nasrida identitet inqirozi, avvalo, tarixning shaxs ruhiyatiga bosimi bilan belgilanadi. *Ikki eshik orasi* romanida inson taqdiri individual voqelik sifatida emas, balki urush, yo'qotish, oila, avlod va mahalla singari ijtimoiy halqalarga bog'langan holda tasvirlanadi [6]. Bu asarda qahramonlarning o'zlik hissi abstrakt falsafiy savol emas, balki "inson bo'lib qolish" muammosi sifatida ko'rinadi. Shaxs o'zligini ko'proq munosabatlar, burch, xotira va vijdon orqali anglaydi. Demak, bu yerda identitet inqirozi individualistik bo'linishdan ko'ra axloqiy sinov bilan aloqador. Hoshimovning psixologik tasvirga e'tibori ham aynan shu nuqtada kuchli ko'rinadi [11].

Tushda kechgan umrlar romanida esa identitet inqirozi yanada keskinlashadi. Bu asarda tarixiy adolatsizlik, urush oqibatlari, ijtimoiy zo'ravonlik va ichki ruhiy parchalanish o'zaro qo'shilib ketadi [7]. Roman nomining o'ziyot xotira va unutish, ong va tush, boshdan kechirilgan hayot bilan uni anglash o'rtasidagi murakkab masofani anglatadi. Qahramonlarning o'zligini tiklashga bo'lgan urinishi ularning travmatik tajribasi bilan doimiy to'qnashadi. Bu jihatdan Hoshimov nasrida identitet inqirozi "men kimman?" degan sof ontologik savoldan ko'ra "bunday tarixiy sharoitda insoniy qiyofani qanday saqlab qolish mumkin?" degan axloqiy-ekzistensial savolga aylanadi [7; 11].

Hoshimov poetikasining muhim xususiyati shundaki, u inqirozni yechimsiz bo'shliq sifatida emas, balki ma'naviy qarshilik va ichki poklanish ehtimoli bilan birga tasvirlaydi. Yozuvchida xotira — parchalovchi emas, balki og'riqli bo'lsa-da, tiklovchi kuch. Shuning uchun Hoshimovdagi identitet inqirozi tragediyaga yaqin turadi: subyekt yemiriladi, ammo butunlay yo'qolib ketmaydi; u vijdon, muhabbat, sadoqat va tarixiy saboq orqali yana o'z markazini izlaydi. Realistik-psixologik tasvir, ichki monolog, dialog va ruhiy portret bu jarayonning asosiy badiiy vositalaridir [6; 7; 11].

3. Viktor Pelevin asarlarida identitet inqirozi

Viktor Pelevin nasrida identitet inqirozi boshqa tipologik shaklga ega. Agar Hoshimovda tarix va xotira shaxsni jarohatlansa-da, uni ma'naviy sinov maydoniga olib kirsangiz, Pelevinda tarix va diskursning o'zi allaqachon ishonchliligini yo'qotgan. *Omon Ra* romanida sovet mifologiyasi qahramonlik, parvoz, davlat buyukligi kabi tushunchalar orqali emas, balki ulkan aldov va simulyatsiya mexanizmi sifatida ochiladi [8]. Qahramonning o'zini anglash jarayoni shu mifning yemirilishi bilan parallel kechadi: u "ideal fuqaro" maqomidan ontologik bo'shliqqa qulaydi. Bu inqiroz faqat siyosiy emas, balki semiotikdir — qahramon yashayotgan tizimdagi belgilar endi hech qanday mustahkam ma'noga ega emas. Rus postmodernizmi haqida yozgan tadqiqotchilar Pelevinni aynan shu simulyativ reallikni fosh etuvchi asosiy mualliflardan biri sifatida ko'rsatadi [12; 13].

Chapaev and Void romanida identitet inqirozi yanada murakkablashadi. Bu asarda tarix, tush, ruhiy kasallik, falsafiy bo'shliq va siyosiy grotesk bir-biriga qorishib ketadi [9]. Natijada subyektning barqaror markazi qolmaydi: qahramon na tarixiy voqelik, na psixologik realizm, na mafkuraviy sxema orqali to'liq tushuntiriladi. Pelevin shu yo'l bilan postmodern subyektning "bo'shliq ichidagi o'zlik" modelini yaratadi. Bunda ironiya va intertekstual o'yin oddiy bezak emas, balki identitetning o'zi parodiyaga aylanganini ko'rsatadigan poetik mexanizmdir [3; 12].

Generation P romanida esa identitet inqirozi post-sovet bozor va media makoni bilan uzviy bog'lanadi. Tatarskiy obrazi orqali yozuvchi yangi davr qahramonining o'zini reklama, televideniye, iste'mol va virtual siyosiy sahna ichida yo'qotishini ko'rsatadi [10]. Bu yerda shaxs ma'naviy markazdan ayrilibgina qolmay, diskurs ishlab chiqaruvchi mashinaning o'ziga aylanadi. Pelevin bo'yicha tadqiqotlarda *Generation P* qahramoni tanazzul, degradatsiya va o'zlikning simvollarga parchalanishi bilan bog'lab talqin qilinadi; belgilar tizimi qahramonni ifodalash vositasi emas, uni egallab oluvchi mexanizmga aylanadi [14; 15].

4. Umumiy va farqli jihatlar: qiyosiy-tipologik xulosalar

Ikki adib ijodidagi eng muhim umumiylik shundaki, har ikkisida ham identitet inqirozi tarixiy o'tish davri bilan bog'liq. Hoshimovda bu — urush va totalitar tizimning inson ruhiyatida qoldirgan izlari, Pelevinda esa sovetdan keyingi ideologik bo'shliq va kapitalistik media muhitdir. Ikkala yozuvchi ham shaxsning tayanch nuqtalari yemirilgan makonni tasvirlaydi: qadriyatlar tizimi izdan chiqadi, eski nomlar o'z kuchini yo'qotadi, yangi diskurslar esa hali ishonch uyg'otmaydi. Natijada qahramon "o'zlik"ni tiklash yoki kamida uning bo'laklarini saqlab qolish uchun kurashadi. Har ikki adibda ham identitet inqirozi tashqi voqealardan ko'ra chuqurroq — u til, xotira, tarix va ichki ong strukturasida kechadi.

Biroq farqlar bundan ham muhimroq. O'tkir Hoshimovda identitet inqirozi ontologik nihilizmga olib bormaydi; aksincha, u ma'naviy tiklanish ehtimolini saqlab qoladi. Hoshimov qahramoni sinadi, iztirob chekadi, ammo butunlay "belgilar o'yiniga" aylanib ketmaydi. Uning o'zligi hali ham vijdon, yaqinlik, tarixiy xotira va axloqiy tanlov orqali tiklanishi mumkin. Pelevinda esa identitet ko'pincha shunday diskursiv maydonga tushadiki, unda "asl men"ni topishning o'zi shubhali bo'lib qoladi. Hoshimovda shaxs tarixning qurboni bo'lsa ham ma'naviy subyekt bo'lib qoladi; Pelevinda esa subyekt ko'pincha tarix, mafkura va reklama ishlab chiqargan maskalarning yig'indisiga aylanadi [1; 2; 5; 12; 14].

Poetik darajada ham keskin tafovut mavjud. Hoshimovning asosiy usuli — realistik-psixologik tahlil, ruhiy portret, dialog, ichki monolog va xotira qatlamlari orqali shaxsni ochishdir. Pelevinning usuli esa — parodiya, pastish, grotesk, intertekst, ontologik noaniqlik va narrativ o'yin. Hoshimovda reprezentatsiya haqiqatga yaqinlashish vositasi bo'lsa, Pelevinda reprezentatsiyaning o'zi muammo sifatida ko'tariladi. Shuning uchun Hoshimovdagi identitet inqirozi ko'proq "axloqiy markazning shikastlanishi", Pelevindagi identitet inqirozi esa "referensial markazning yo'qolishi" deb tavsiflanishi mumkin.

Bundan tashqari, Hoshimov va Pelevin tarix bilan ikki xil munosabatda bo'ladi. Hoshimov tarixni insoniy fojialar va ma'naviy saboq manbai sifatida ko'radi. Pelevin

esa tarixni ko'pincha diskursiv konstruksiya, mifologik dekoratsiya yoki mediatik montaj sifatida ko'rsatadi. Birinchisida tarix qahramonni og'ritadi, ikkinchisida esa tarix qahramonni "yozib qo'yadi". Shu bois Hoshimovning qahramonlari ko'proq xotira bilan yashaydi, Pelevin qahramonlari esa ko'proq kodlar va imijlar bilan yashaydi.

Xulosa

Qiyosiy-tipologik tahlil shuni ko'rsatadiki, O'tkir Hoshimov va Viktor Pelevin ijodida identitet inqirozi post-sovet tajribaning ikki turli badiiy modelini ifodalaydi. Hoshimovda bu inqiroz tarixiy xotira, urush travmasi, axloqiy sinov va ma'naviy o'zlikni saqlash muammosi bilan bog'liq. Pelevinda esa u mafkuraning yemirilishi, simulyativ media muhit, iste'molchilik va belgilar hokimiyati bilan bog'liq semiotik inqirozga aylanadi. Demak, ikki adibni birlashtiruvchi nuqta — shaxsning o'z tayanchlarini yo'qotishi; ularni ajratuvchi nuqta esa bu yo'qotishning poetik va falsafiy talqinidir.

Shunday qilib, O'tkir Hoshimov identitetni yo'qotish xavfi ostidagi, ammo hanuz ma'naviy tiklanish imkoniga ega subyektni yaratadi. Viktor Pelevin esa identitetni allaqachon maskalar, kodlar va simulatsiyalar ichida parchalanib ketgan subyekt sifatida tasvirlaydi. Shu jihatdan Hoshimov va Pelevin nasrini qiyosan o'rganish post-sovet adabiyotida inson, tarix va reprezentatsiya o'rtasidagi murakkab munosabatlarni yanada chuqurroq tushunish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Hoshimov, O'tkir. Ikki eshik orasi. Toshkent: Sharq, 2012.
2. Hoshimov, O'tkir. Tushda kechgan umrlar. Toshkent: Nurli dunyo, 2024.
3. Pelevin, Victor. Omon Ra. Moscow: Tekst, 1992.
4. Pelevin, Victor. Chapaev i Pustota. Moscow: Vagrius, 1996.
5. Pelevin, Victor. Generation "P". Moscow: Vagrius, 2001.
6. Baudrillard, Jean. Simulacra and Simulation. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994.
7. Bauman, Zygmunt. Identity: Conversations with Benedetto Vecchi. Cambridge: Polity Press, 2004.
8. Epstein, Mikhail N., Genis, Alexander A., Vladiv-Glover, Slobodanka M. Russian Postmodernism: New Perspectives on Post-Soviet Culture. New York; Oxford: Berghahn Books, 1999.
9. Gomel, Elana. "Viktor Pelevin and Literary Postmodernism in Post-Soviet Russia." Narrative, 2013, vol. 21, no. 3, pp. 309–321.
10. Hall, Stuart. "Cultural Identity and Diaspora." In: Rutherford, Jonathan (ed.). Identity: Community, Culture, Difference. London: Lawrence & Wishart, 1990.
11. Hutcheon, Linda. A Poetics of Postmodernism: History, Theory, Fiction. New York; London: Routledge, 1988.
12. Jameson, Fredric. Postmodernism, or, The Cultural Logic of Late Capitalism. Durham: Duke University Press, 1991.
13. Lipovetsky, Mark. "Russian Literary Postmodernism in the 1990s." The Slavonic and East European Review, 2001, vol. 79, no. 1, pp. 31–50.

14. Smirnova, O. O. "Signs of Identity of Pelevin's Characters (as Reflected in 'Omon Ra', 'Babylon'/'Generation P', 'Numbers' Novels)." RUDN Journal of Language Studies, Semiotics and Semantics, 2015, no. 2, pp. 142–149.
15. Achilova, E. O'tkir Hoshimov asarlarida badiiy psixologizm muammosi. Xalq ta'limi, 2021, № 5(1), 88–91.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA MATN DARAJASIDAGI STILISTIK VOSITALARNING FUNKSIONAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI (QIYOSIY TAHLIL)

Rahmonaliyeva Sarvinoz Fazliddin qizi

Is'hoqxon Ibrat nomidagi

Namangan davlat Chet tillari institutining

Qiyosiy tilshunoslik lingvistik tarjimashunoslik

yo'nalishi I-bosqich magistranti

[*rahmonaliyevasarvinoz89@gmail.com*](mailto:rahmonaliyevasarvinoz89@gmail.com)

+998700157512

Annotatsiya: Ushbu maqola o'zbek va ingliz tillarida matn darajasidagi stilistik vositalarning funksional-semantik xususiyatlarini qiyosiy tahlil etadi. Repetitsiya, parallelizm, invertitsiya, ritorik savollar, metaforik zanjirlar, sintaktik ritm, kontrast, gradatsiya va leksiko-semantik takror vositalari o'zbek (Navoiy, Mashrab, Abdulla Oripov) va ingliz (Shekspir, Jon Milton, Martin Lyuter King, Jorj Oruell) adabiyot namunalari orqali ko'rib chiqiladi. O'zbek tili lirik-estetik (she'riyatda aruz vazni, parallel gaplar), ingliz tili pragmatik-oratorik (publitsistika, dramatik sintaksis) yo'nalishlarda farqlanadi. Morfologik tuzilish (agglutinativ vs analitik), milliy she'riyat an'analari va pragmatik normalar ta'siri tahlil qilinadi. Tarjima jarayonidagi moslashtirish, raqamli matnlar tendensiyalari (emojilar, hashtaglar) va kontrastiv lingvistika uchun metodik ahamiyati ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Matn stilistikasi qiyosiy lingvistika o'zbek tili ingliz tili repetitsiya parallelizm invertitsiya ritorik savollar metaforik zanjirlar sintaktik ritm kontrast gradatsiya Navoiy Shekspir kontrastiv tahlil tarjima morfologik farqlar

Аннотация: В данной статье представлен сравнительный анализ функционально-семантических характеристик стилистических приемов на уровне текста в узбекском и английском языках. Рассматриваются повторение, параллелизм, инверсия, риторические вопросы, метафорические цепочки, синтаксический ритм, контраст, градация и лексико-семантические приемы повторения на примерах узбекской (Навои, Машраб, Абдулла Орипов) и английской (Шекспир, Джон Милтон, Мартин Лютер Кинг, Джордж Оруэлл) литературы. Узбекский язык отличается лирико-эстетической направленностью (ритм в поэзии, параллельные предложения), а английский — прагматико-ораторской (публицистический, драматический синтаксис). Анализируется влияние морфологической структуры (агглютинативной против аналитической), национальных поэтических традиций и прагматических норм.

Показано методологическое значение адаптации в процессе перевода, тенденции в цифровых текстах (эмодзи, хэштеги) и контрастивная лингвистика.

Ключевые слова: Текстовая стилистика, сравнительная лингвистика, узбекский, английский, повторение, параллелизм, инверсия, риторические вопросы, метафорические цепочки, синтаксический ритм, контраст, градация, Навои, Шекспир, контрастивный анализ, перевод, морфологические различия

Abstract: This article provides a comparative analysis of the functional-semantic characteristics of stylistic devices at the text level in Uzbek and English. Repetition, parallelism, inversion, rhetorical questions, metaphorical chains, syntactic rhythm, contrast, gradation, and lexico-semantic repetition devices are considered through examples of Uzbek (Navoi, Mashrab, Abdulla Oripov) and English (Shakespeare, John Milton, Martin Luther King, George Orwell) literature. The Uzbek language differs in lyrical-aesthetic (rhythm in poetry, parallel sentences), and the English language in pragmatic-oratorical (publicistic, dramatic syntax) directions. The influence of morphological structure (agglutinative vs. analytic), national poetic traditions, and pragmatic norms is analyzed. The methodological significance of adaptation in the translation process, trends in digital texts (emojis, hashtags), and contrastive linguistics is shown.

Key words: Text stylistics comparative linguistics Uzbek English repetition parallelism inversion rhetorical questions metaphorical chains syntactic rhythm contrast gradation Navoi Shakespeare contrastive analysis translation morphological differences

KIRISH

Matn darajasidagi stilistik vositalar tilshunoslikning eng dolzarb masalalaridan biri bo'lib, tilning matn sifatida ifodalanishidagi estetik, emotsional va pragmatik funksiyalarini o'rganishga xizmat qiladi. O'zbek va ingliz tillari – turli til oilalariga mansub bo'lgan, ammo global muloqotda katta ahamiyatga ega ikki til sifatida matn darajasida stilistik vositalarning funksional-semantik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish zamonaviy lingvistikaning muhim vazifasidir. O'zbek tili turkiy tillar oilasiga, ingliz tili esa german tillar oilasiga mansub bo'lib, morfologik tuzilishi, sintaktik modellari va pragmatik normalari jihatidan keskin farqlanadi. Shu bilan birga, ikkala til ham adabiyot, publitsistika va ilmiy matnlarning rivojlangan tizimlariga ega bo'lib, stilistik vositalar orqali matnni boyitish va qabul qiluvchiga ta'sir ko'rsatishda o'xshash strategiyalardan foydalanadi. Ushbu maqolada matn darajasidagi stilistik vositalar – repetitsiya, parallelizm, invertitsiya, retorik savollar, metaforik zanjirlar, sintaktik ritm va boshqa vositalarning o'zbek va ingliz tillaridagi funksional-semantik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi.

Matn darajasidagi stilistik vositalar so'z va gap darajasidagi vositalardan farqli o'laroq, butun matnning semantik va estetik yaxlitligini ta'minlaydi. Ular matnning mantiqiy rivojlanishini, emotsional intensivligini va pragmatik ta'sirini kuchaytirishga xizmat qiladi. O'zbek tilida matn stilistikasi o'zbek adabiyotidagi klassik an'analarga – Alisher Navoiyning "Xamsa"si, Mashrabning ghazallari, Abdulla Oripovning zamonaviy she'riyatiga asoslanadi. Ingliz tilida esa Shekspir sonetlari, Jon Miltonning "Yo'qotilgan jannat" eposi, zamonaviy romanistikada esa Jorj Oruell va Tonni Morrison ijodi matn stilistikasi rivojida muhim o'rin tutadi.

Qiyosiy tahlilning asosiy metodlari – kontrastiv lingvistika, semantik-sintaktik tahlil va pragmatik interpretatsiya hisoblanadi.

Repetitsiya matn darajasida eng keng tarqalgan stilistik vosita bo'lib, o'zbek va ingliz tillarida turli funksiyalarni bajaradi. O'zbek adabiyotida leksik repetitsiya emotsional kuchayish va lirik intensivlik uchun ishlatiladi. Alisher Navoiyning "Xamsa"da "sevgi, sevgi, sevgi" kabi takrorlashlar orqali sevgi tuyg'usining cheksizligi ifodalanadi. Zamonaviy o'zbek publitsistikasida Erkin Vohidovning "Yurtim sari" she'rida "yurtim, yurtim, aziz yurtim" repetitsiyasi vatansevarlik tuyg'usini kuchaytiradi. Ingliz tilida esa repetitsiya ko'proq ritmik va oratorik ta'sir uchun qo'llaniladi. Martin Lyuter Kingning "Men bir orzu qilaman" nutqida "Men bir orzu qilaman, men bir orzu qilaman" takrorlanishi tinglovchilarni emotsional birlashishga undaydi. Shekspirning "Gamlet" tragediyasida "Bo'lish yoki bo'lmaslik" repetitsiyasi falsafiy dilemma muhiti yaratadi. O'zbek tilida repetitsiya lirik she'riyatda ko'proq shaxsiy tuyg'u ifodasi, ingliz tilida esa jamoaviy psixologiyaga ta'sir ko'rsatish vositasi sifatida ishlatiladi.

Parallelizm matnning sintaktik simmetriyasini ta'minlab, mantiqiy va estetik muvozanat yaratadi. O'zbek tilida parallel sintaktik qurilmalar klassik she'riyatda eng ko'p uchraydi. Navoiyning ghazallarida "Ko'zim yoshin to'kdi – qalbm yonmoqda / Ko'nglim kuydi – jonim qaynoqda" kabi parallel gaplar ichki holatning murakkabligini ochib beradi. Zamonaviy o'zbek nasrida Abdulla Oripovning "O'zbekiston" she'rida "Daraxtlar yashil – daryolar oqar / Odamlar mehribon – yurtim tinchdir" parallelizmi vatan tabiatining uyg'unligini ifodalaydi. Ingliz tilida parallelizm ko'proq publitsistik va oratorik matnlarda ustunlik qiladi. Jon F. Kennedining "Ask not what your country can do for you – ask what you can do for your country" iborasi klassik parallelizm namunasi bo'lib, Amerika fuqarolarini mas'uliyatga chaqiradi. Bibliyada "Blessed are the meek... Blessed are the merciful..." ketma-ketligi diniy matnning ta'sirchanligini oshiradi. O'zbek tilida parallelizm lirik va estetik funksiyaga ega bo'lsa, ingliz tilida pragmatik va ishonchni oshirishga xizmat qiladi.

Invertitsiya sintaktik tartibni buzish orqali diqqatni muhim qismga qaratadi. O'zbek tilida invertitsiya she'riyatda ritm va emotsional bo'yoq uchun ishlatiladi. Mashrabning "Ko'ngil – guliston, ko'z – ko'zgu, quloq – nafo" misolida sintaktik tartib buzilishi ichki holatni ta'kidlaydi. Zamonaviy publitsistikada G'afur G'ulomning "Shahar – shovqin, qishloq – sukunat" iborasi kontrastni kuchaytiradi. Ingliz tilida invertitsiya dramatik effekt uchun ishlatiladi. Shekspirning "Friends, Romans, countrymen, lend me your ears" boshlanishi diqqatni darhol jalb etadi. Zamonaviy ingliz romanistikada Uilyam Foknerning "Sound and Fury" asarida "Gone he was, but come he would" kabi invertitsiyalar o'tmish-hozirgi zamon oralig'ini ifodalaydi. O'zbek tilida invertitsiya ko'proq poetik, ingliz tilida esa dramatik va pragmatik maqsadlarga xizmat qiladi.

Retorik savollar matnning dialogik xususiyatini kuchaytirib, qabul qiluvchini fikrlashga undaydi. O'zbek adabiyotida Navoiyning "Kimdir sevdi – kim sevmasin? / Kimdir yondi – kim yonmasin?" misolida retorik savollar sevgi falsafasini ochib beradi. Zamonaviy o'zbek jurnalistikasida Abdulla Aripnin "Biz qachondan o'zimizga xiyonat qilishni o'rgandik?" savoli jamiyatni o'zini tahlil qilishga

chaqiradi. Ingliz tilida retorik savollar publitsistikada keng tarqalgan. Jorj Oruellning "Politics and the English Language" maqolasida "Why write complicated when simple will do?" savoli adabiy tilni soddalashtirishni targ'ib qiladi. Jon F. Kennedinning "And so, my fellow Americans: ask not what your country can do for you—ask what you can do for your country" iborasi klassik retorik savol namunasi. O'zbek tilida retorik savollar falsafiy va lirik, ingliz tilida esa ijtimoiy-politik kontekstda ko'proq ishlatiladi.

Metaforik zanjirlar matnning semantik zichligini oshiradi. O'zbek tilida Navoiyning "Ko'ngil – gul, sevgi – suv, ko'z yoshi – daryo" metaforik zanjiri sevgi ramziy ifodasi bo'lib, she'riy matnni boyitadi. Zamonaviy o'zbek she'riyatida Usmon Azimning "Vaqt – o't, umr – kul, xotira – sham" zanjiri hayot falsafasini ochadi. Ingliz tilida Jon Donning "No man is an island" metaforasi insoniyat birligini ramziy ifodalaydi. Zamonaviy ingliz adabiyotida Tonni Morrisonning "Beloved" romanida "Memory is a knife that cuts both ways" metaforasi xotiraning ikki tomonlama ta'sirini ko'rsatadi. O'zbek tilida metaforik zanjirlar lirik she'riyatda, ingliz tilida esa nasrda ko'proq rivojlangan.

Sintaktik ritm matnning musiqiyligini ta'minlaydi. O'zbek tilida aruz vazni asosidagi she'riyat ritmik jihatdan boy: Navoiyning bahlari o'qilganda tabiiy ritm hosil bo'ladi. Zamonaviy nasrda Abdulla Oripovning takroriy sintaktik modellari "Daryo oqar – yurak urar / Sham yonar – umid porlar" ritmik muvozanat yaratadi. Ingliz tilida yambik pentametr Shekspir she'riyatining asosidir: "Shall I compare thee to a summer's day?" misolida 10 bo'g'inlik ritm estetik ta'sir ko'rsatadi. Zamonaviy ingliz nasrida Ti. S. Eliotning "The Waste Land" asarida qisqa-uzoq gaplar almashinuvi ritmik dinamika hosil qiladi. O'zbek tilida ritm she'riy vazn bilan bog'liq bo'lsa, ingliz tilida sintaktik bo'g'inlar soniga asoslanadi.

Retorik kontrast (antiteza) matnning mantiqiy keskinligini oshiradi. O'zbek tilida "Yorug'lik – zulmat, yaxshilik – yomonlik" kontrasti axloqiy qarama-qarshiliklarni ochadi. Navoiyning "Gul ochdi – sham yondi / Xastimdan ko'ngil porlarni" misolida kontrast lirik kontrast hosil qiladi. Ingliz tilida Jon Miltonning "Paradise Lost" asarida "Better to reign in Hell, than serve in Heaven" antitezasi shaytonning falsafasini ochadi. Zamonaviy publitsistikada Barak Obamaning "We will not go back – we will go forward" kontrasti siyosiy maqsadlarga xizmat qiladi. O'zbek tilida kontrast axloqiy-falsafiy, ingliz tilida esa siyosiy-pragmatik funksiyaga ega.

Matn ichidagi gradatsiya emotsional kulminatsiyaga yetaklaydi. O'zbek she'riyatida "Yurak urdi – ko'ngil kuydi – jon yondi" ketma-ketligi emotsional o'sishni ko'rsatadi. Ingliz tilida Shekspirning "Romeo and Juliet"da "O, she doth teach the torches to burn bright!" gradatsiyasi Juliet go'zalligining cho'qqisini ochadi. O'zbek tilida gradatsiya lirik, ingliz tilida dramatik matnlarda ustun.

Leksiko-semantik takror matnning mavzaviy yaxlitligini ta'minlaydi. O'zbek tilida "yurt, vatan, O'zbekiston" sinonimik ketma-ketligi vatanparvarlik matnlarida keng tarqalgan. Ingliz tilida "freedom, liberty, independence" sinonimlar siyosiy matnlarda ishlatiladi. O'zbek tilida leksik takror lirik, ingliz tilida esa publitsistik matnlarda ko'proq qo'llaniladi.

O'zbek va ingliz tillarining matn stilistikasi milliy xususiyatlarga bog'liq. O'zbek tili she'riy va lirik matnlarda boy bo'lib, aruz vazni, parallelizm va metaforik zanjirlarga asoslanadi. Ingliz tili publitsistik va dramatik matnlarda ustun bo'lib, sintaktik ritm, retorik savollar va kontrastga tayanadi. Morfologik farqlar ham ta'sir qiladi: o'zbek tilining agglyutinativ tuzilishi uzun shakllarga imkon beradi, ingliz tilining analitikligi esa qisqa, keskin sintaksisni talab qiladi.

Zamonaviy tendensiyalarda raqamli matnlar (sotsial tarmoqlar, bloglar) ikkala tilda ham stilistik vositalarni soddalashtirmoqda. O'zbek tilida emojilar va qisqa gaplar tarqalmoqda, ingliz tilida hashtaglar stilistik vosita sifatida rivojlanmoqda. Tarjima jarayonida stilistik vositalar moslashtirilishi zarur – o'zbek lirik repetitsiyasi inglizda ritmik parallelizmga aylantiriladi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz tillarida matn darajasidagi stilistik vositalar umumiy pragmatik maqsadlarga xizmat qilsa-da, milliy she'riyat an'analari, morfologik tuzilish va madaniy kontekstga ko'ra farqlanadi. O'zbek tili lirik-estetik, ingliz tili pragmatik-oratorik yo'nalishda ustunlik qiladi. Qiyosiy tahlil tarjima, o'quv jarayoni va kontrastiv lingvistika uchun muhim metodik asos beradi. Zamonaviy globalizatsiya sharoitida stilistik vositalarning universal xususiyatlari o'rganilishi kerak.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz tillarining matn stilistikasi umumiy pragmatik maqsadlarga xizmat qiladi – matnning ta'sirchanligini oshirish, emotsional intensivlikni kuchaytirish va mantiqiy yaxlitlikni ta'minlash. Ammo o'zbek tili lirik-estetik, she'riy vazn asosidagi vositalar bilan (repetitsiya, parallelizm, metaforik zanjirlar) ustunlik qilsa, ingliz tili pragmatik-oratorik, sintaktik ritmga asoslangan vositalar bilan (invertitsiya, ritorik savollar, antiteza) ajralib turadi. Morfologik tuzilish, milliy she'riyat an'analari va madaniy kontekst stilistik vositalarning funksional-semantik xususiyatlarini belgilaydi. Qiyosiy tahlil tarjima nazariyasi, kontrastiv lingvistika va o'quv metodikasiga muhim metodik asos beradi. Globalizatsiya sharoitida stilistik vositalarning universal xususiyatlarini o'rganish va milliy xususiyatlarni saqlash dolzarb vazifadir.

O'zbek va ingliz tillarida matn darajasidagi stilistik vositalar tilning estetik, emotsional va pragmatik imkoniyatlarini ochib beruvchi eng samarali vositalardir. Ushbu qiyosiy tahlil natijasida aniqlanibki, ikki tilning matn stilistikasi umumiy maqsadlarga – matnning semantik yaxlitligini ta'minlash, qabul qiluvchiga ta'sir ko'rsatish va mantiqiy rivojlanishni kuchaytirishga xizmat qilsa-da, milliy she'riyat an'analari, morfologik tuzilishi va pragmatik normalari jihatidan keskin farqlanadi.

O'zbek tili turkiy tillar oilasining agglyutinativ xususiyatiga ega bo'lib, uzun shaklli sintaktik modellarga imkon beradi. Bu xususiyat matn stilistikasi lirik va estetik yo'nalishda rivojlanishiga asos solgan. Alisher Navoiyning "Xamsa"sida "sevgi, sevgi, sevgi" leksik repetitsiyasi, "Ko'zim yoshin to'kdi – qalbim yonmoqda" parallelizmi lirik she'riyatning cheksiz emotsional intensivligini yaratadi. Mashrab ghazallaridagi "Ko'ngil – guliston, ko'z – ko'zgu" invertitsiyasi sintaktik tartibni buzib, ichki holatni ta'kidlaydi. Abdulla Oripovning zamonaviy she'riyatida "Daraxtlar yashil – daryolar oqar" parallelizmi vatan tabiatining uyg'unligini ochadi.

O'zbek matn stilistikasi aruz vazniga asoslangan ritmik boylikka ega bo'lib, she'riy matnlarda ustunlik qiladi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hakimov M. O'zbek ilmiy matnining sintagmatik va pragmatik xususiyatlari. Filologiya fanlari nomzodi dissertatsiyasi, Toshkent, 1993.
2. Saparniyozova S. Matn lingvistikasi. O'quv qo'llanma, Toshkent: TSUULL, 2023.
3. Zamonaviy tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2024.
4. Xolova M.B. Ingliz va o'zbek badiiy asarlarida xushmuomalalik kategoriyasining lingvomadaniy va sotsiopragmatik xususiyatlari. Monografiya, Buxoro: "Kamolot", 2023.
5. "Linguistics of the XXI Century: analysis and interpretation" ilmiy to'plami. Stilistik va sintaktik vositalarning badiiy matnda intensivlikni oshirishdagi o'rni, 2026.
6. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik, 2-jild, Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006.
7. Mamatov O. Matn stilistikasi va lingvopoetika masalalari. Toshkent: Fan, 2021.
8. Qodirov I. O'zbek tili uslubi. Toshkent: Universitet, 2020.
9. Leech G., Short M. Style in Fiction. Longman, London, 2007.
10. Crystal D. English Stylistics. Edinburgh University Press, 2018.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI STANDARTLASHGAN O'LCHOV BIRLIKLARINING FUNKSIONAL-SEMANTIK TAVSIFI

Boboyeva Muazzam Narimonovna
O'qituvchi, Is'hoqxon Ibrat nomidagi
Namangan davlat chet tillari instituti
E-mail: muazzam.boboeva89@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida qo'llaniladigan standartlashgan o'lchov birliklarining funksional-semantik xususiyatlari qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. SI tizimiga kiruvchi asosiy va hosila birliklarning leksik-semantik tuzilishi, ularning matn ichidagi funksional vazifalari hamda ikkala tildagi terminologik parallelizm ko'rib chiqiladi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, SI tizimi terminologiyasi ingliz va o'zbek tillarida morfologik yaqinlik va semantik ekvivalentlik asosida o'zlashgan bo'lib, ikkala tilda ham asosiy birliklarning denotativ ma'nosi universal xarakter kasb etadi, biroq hosila birliklar qatorida tilga xos fonetik va grafik farqlar kuzatiladi. Maqolada O'zbekistonda standartlashtirish sohasining huquqiy-me'yoriy bazasi ham yoritiladi.

Kalit so'zlar: standartlashgan o'lchov birliklari, SI tizimi, funksional-semantika, terminologiya, ingliz tili, o'zbek tili, qiyosiy tilshunoslik, metrologiya, lingvomadaniyat.

Abstract. This article provides a comparative-typological analysis of the functional-semantic features of standardised measurement units in English and Uzbek. The lexical-semantic structure of SI base and derived units, their functional roles in discourse, and terminological parallelism between the two languages are examined. The study demonstrates that SI terminology has been integrated into both English and Uzbek on the basis of morphological similarity and semantic equivalence, with the denotative meaning of base units being universal, while derived units exhibit language-specific phonetic and graphic variation. The normative framework of standardisation in Uzbekistan is also discussed.

Keywords: standardised measurement units, SI system, functional semantics, terminology, English, Uzbek, comparative linguistics, metrology, linguoculturology.

Аннотация. В данной статье представлен сравнительно-типологический анализ функционально-семантических особенностей стандартизированных единиц измерения в английском и узбекском языках. Рассматриваются лексико-семантическая структура основных и производных единиц СИ, их функциональная роль в дискурсе, а также терминологический параллелизм между двумя языками. Исследование показывает, что терминология СИ интегрирована как в английский, так и в узбекский язык на основе морфологического сходства и семантической эквивалентности: при этом денотативное значение основных единиц является универсальным, тогда как производные единицы демонстрируют языково-специфические фонетические и графические вариации. Также рассматривается нормативная база стандартизации в Узбекистане.

Ключевые слова: стандартизированные единицы измерения, система СИ, функциональная семантика, терминология, английский язык, узбекский язык, сравнительная лингвистика, метрология, лингвокультурология.

Kirish

Zamonaviy fan, texnologiya va xalqaro savdo-iqtisodiy munosabatlar doirasida o'lchov birliklarining yagona, universal tizimi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Xalqaro birliklar tizimi (SI — fr. *Système International d'Unités*) 1960-yilda 11-Xalqaro og'irliklar va o'lchamlar konferentsiyasida (CGPM) rasman qabul qilinib, hozirgi kunda dunyoning 95 foizdan ortiq mamlakatlarida qo'llanilmoqda [1]. Tilshunoslik nuqtai nazaridan esa SI tizimining leksik birliklari nafaqat metrologik, balki leksik-semantik va lingvomadaniy jihatdan ham o'rganishga muhtoj ob'ektdir.

Ingliz va o'zbek tillari SI terminologiyasini turlicha yo'llar bilan o'zlashtirgan: ingliz tili ko'p hollarda yunon-lotin ildizidan to'g'ridan-to'g'ri foydalangan bo'lsa, o'zbek tili bu terminlarni asosan rus tili orqali yoki to'g'ridan-to'g'ri transliteratsiya yo'li bilan o'zlashtirgan [6; 9]. Ushbu jarayon ikkala tildagi o'lchov terminologiyasida fonetik-grafik farqlarni vujudga keltirgan, biroq semantik ekvivalentlik to'liq saqlanib qolgan.

Tadqiqotning maqsadi — ingliz va o'zbek tillarida standartlashgan o'lchov birliklarini funksional-semantik jihatdan tahlil qilish, ularning terminologik tuzilishini aniqlash va ikki til orasidagi o'xshashlik hamda farqlarni ko'rsatishdan iborat. Tadqiqot qiyosiy-tipologik, komponent tahlili va lingvomadaniy tahlil usullari asosida olib borildi [5; 6; 9].

Zamonaviy o'lchov tizimlarining shakllanishi XVIII asrga borib taqaladi. 1791-yilda Fransiya milliy majlisi metr tizimini qabul qildi, 1875-yilda esa 17 davlat Metr Konventsiyasiga imzo chekdi [2, p. 142]. Ammo metrik tizimning to'liq xalqaro birlik sifatida rasmiylashtirishi ancha kechroq yuz berdi.

1960-yilda 11-CGPM qaroriga ko'ra SI tizimi dastlab oltita asosiy birlik bilan joriy qilindi: metr, kilogramm, sekund, amper, kelvin va kandela [1; 10]. 1971-yilda 14-CGPM mol birligini qo'shdi, shu tariqa SI tizimining ettita asosiy birligi shakllandi [1]. 2019-yilda esa 26-CGPM barcha yettita asosiy birlikni fundamental fizik konstantalar orqali qayta aniqladi — bu metrologiya tarixidagi eng muhim islohot bo'ldi [1; 2].

Hozirgi kunda SI tizimi quyidagi asosiy qismlardan tashkil topgan: (1) yettita asosiy birlik; (2) maxsus nomga ega yigirma ikkita hosila birlik; (3) o'nli darajali prefikslar yordamida yasaluvchi ko'paytirilgan va kamaytirilgan birliklar; (4) vaqtincha qo'llashga ruxsat berilgan bir qator nostandart birliklar [1; 3; 4].

SI tizimining yettita asosiy birligi barcha hosila birliklarning negizini tashkil etadi. Ular mustaqil fizik kattaliklar uchun belgilangan bo'lib, o'zaro algebraik bog'liqlikka ega emaslar [1; 2]. 1-jadvalda ushbu birliklarning ingliz va o'zbek tilidagi atamaviy parallellari keltirilgan.

1-jadval. SI tizimining yettita asosiy birligi: ingliz va o'zbek tillari qiyosi [1; 3; 8]

Kattalik nomi (inglizcha)	Kattalik nomi (o'zbekcha)	Birlik nomi (inglizcha / o'zbekcha)	Belgi	Qabul yili
Length	Uzunlik	Metre / Metr	m	1960
Mass	Massa	Kilogram / Kilogramm	kg	1889 / 1960
Time	Vaqt	Second / Sekund	s	1967
Electric current	Elektr toki kuchi	Ampere / Amper	A	1948
Thermodynamic temperature	Termodinamik harorat	Kelvin / Kelvin	K	1967
Amount of substance	Modda miqdori	Mole / Mol	mol	1971
Luminous intensity	Yorug'lik kuchi	Candela / Kandela	cd / kd	1979

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, o'zbek tilidagi atamalar ingliz atamalaridan asosan fonetik-grafik jihatdan farq qiladi, semantik ekvivalentlik esa to'liq saqlanib qolgan. Masalan: inglizcha metre — o'zbekcha metr; ampere — amper; candela — kandela. Bu jarayon terminologik adaptatsiyaning transliteratsiya usuli orqali amalga oshirilganini ko'rsatadi [6; 9].

Alohida e'tibor talab qiladigan holat shundaki, inglizcha *second* o'zbek tiliga *sekund* shaklida o'zlashgan — bu rus tili vositachiligini ko'rsatadi. Yorug'lik kuchi birligi *candela* o'zbek tilida *kandela* shaklida qo'llaniladi; xalqaro belgisi *cd* bo'lsa ham, o'zbek ilmiy matnlarida *kd* shakli ham uchraydi [8]. Shunisi e'tiborlikim, massa birligi kilogram ikki tilda ham bir xil — *kg* — belgilanadi [3, 28-29-b.; 4].

Semantik jihatdan asosiy birliklarning barchasi monosemantik terminlar hisoblanadi: ular faqat ilmiy va texnik matnlarda denotativ ma'noda ishlatiladi, ko'chma yoki somatik asosli birliklardan tubdan farqlovchi belgidir [7, p. 948]. SI tizimida yigirma ikkita hosila birlik maxsus nom bilan belgilangan. Bu nomlar buyuk olimlar sharafiga berilgan bo'lib (Hertz, Newton, Pascal, Joule, Volt, Ohm, Tesla va b.), ular ingliz tiliga ham, o'zbek tiliga ham bir xil tarzda — transliteratsiya orqali — kirgan [3; 4]. 2-jadvalda asosiy maxsus nomli hosila birliklarning ikki tildagi terminologik paralleli keltirilgan.

2-jadval. Maxsus nomga ega hosila birliklarning ingliz va o'zbek tilidagi terminologik paralleli [1; 3; 4; 8]

Kattalik (inglizcha)	O'zbekcha	Birlik nomi (inglizcha / o'zbekcha)	Belgi (xalqaro / o'zbekcha)
Frequency	Chastota	Hertz / Gers	Hz / Gs
Force	Kuch	Newton / Nyuton	N / N
Pressure	Bosim	Pascal / Paskal	Pa / Pa
Energy, work	Energiya, ish	Joule / Djoul	J / Dj
Power	Quvvat	Watt / Vatt	W / Vt
Electric charge	Elektr zaryad	Coulomb / Kulon	C / Kl
Voltage	Elektr kuchlanish	Volt / Volt	V / V
Electrical capacitance	Elektr sig'im	Farad / Farad	F / F
Resistance	Elektr qarshilik	Ohm / Om	Ω / Om
Magnetic flux density	Magnit induksiyasi	Tesla / Tesla	T / Tl
Inductance	Induktivlik	Henry / Genri	H / Gn
Luminous flux	Yorug'lik oqimi	Lumen / Lyumen	lm / Lm

Jadvaldan ko'rish mumkinki, hosila birliklar uchun ingliz va o'zbek tillarida xalqaro belgisi bir xil qo'llaniladi (Hz, N, Pa, J, W, C, V, F, Ω), biroq og'zaki va yozma atamaviy shakllarda fonetik farqlar mavjud: inglizcha hertz — o'zbekcha gers (Gs), watt — vatt (Vt), joule — djoul (Dj) [8]. Bu farqlar rus tili vositachiligi orqali yuzaga kelgan adaptatsiya natijasidir [6, p. 241].

O'zDST 8.012:2005 standartida o'zbek tilidagi hosila birliklarning lotin yozuvida belgilanishi rasmiylashtirilgan: N (nyuton), Pa (paskal), J (djoul), W (vatt), V (volt) [4]. Bu standart hozirgi kunda respublikamizda barcha texnik hujjatlar, darsliklar va ilmiy nashrlar uchun majburiy hisoblanadi [4].

SI tizimi terminologiyasining ingliz va o'zbek tillarida parallel rivojlanishi tilshunoslik uchun qiziqarli hodisadir. Ikkala tilda ham asosiy birliklar xalqaro me'yorga ko'ra bir xil belgilanadi, biroq fonetik shakllarda farqlar mavjud. 3-jadvalda ushbu parallelizm batafsil ko'rsatilgan, jumladan o'zlashtirilish yo'li ham qayd etilgan.

3-jadval. SI terminologiyasining ingliz va o'zbek tillaridagi fonetik-grafik paralleli va o'zlashtirilish yo'li [1; 6; 8; 9]

SI birlik (inglizcha)	O'zbekcha atama	Xalqaro belgi	O'zbekcha belgi	O'zlashtirilish yo'li
metre	metr	m	m	To'g'ridan-to'g'ri

kilogram	kilogramm	kg	kg	To'g'ridan-to'g'ri
second	sekund	s	s	Rus tili orqali
ampere	amper	A	A	To'g'ridan-to'g'ri
kelvin	kelvin	K	K	To'g'ridan-to'g'ri
mole	mol	mol	mol	To'g'ridan-to'g'ri
candela	kandela	cd	kd	Rus tili orqali
hertz	gers	Hz	Gs	Rus tili orqali
newton	nyuton	N	N	Rus tili orqali
pascal	paskal	Pa	Pa	Rus tili orqali
watt	vatt	W	Vt	Rus tili orqali
joule	djoule	J	Dj	Rus tili orqali
volt	volt	V	V	To'g'ridan-to'g'ri
ohm	om	Ω	Om	Rus tili orqali

3-jadval tahlilidan bir necha muhim xulosa kelib chiqadi. Birinchidan, SI birliklarining aksariyati ikkala tilda ham bir xil lotin yozuvida belgilanadi — bu xalqaro ilmiy muloqotda terminologik chalkashlikka yo'l qo'ymaydi [1; 10]. Ikkinchidan, o'zbek tilidagi og'zaki shakllar (gers, vatt, djoul, nyuton) o'zlashtirishning rus tili vositachiligini aks ettiradi [6, p. 241; 9, 45-b.]. Bu tarixiy holat — Sovet davridagi ilmiy-texnik ta'limning asosan rus tilida olib borilishi — terminologik o'zlashtirishning xarakterini belgilab bergan.

Uchinchidan, ingliz tilidagi ikki parallel tizim — SI va imperiya tizimi — mavjudligi funksional diglossia holatini vujudga keltiradi: ilmiy va rasmiy sohalarda SI birliklari qo'llanilsa, so'zlashuv nutqida imperiya birliklari (inch, foot, pound, gallon) ham faol qolmoqda [5, p. 364]. O'zbek tilida esa bunday diglossia yo'q — 1992-yildan boshlab O'zbekistonda SI tizimiga to'liq o'tilgan [4].

To'rtinchidan, ingliz tilida qo'llaniladigan, SI tizimidan tashqarida bo'lgan, ammo vaqtincha ruxsatli birliklar (gallon, pint, nautical mile, knot) tilshunoslik nuqtai nazaridan maxsus leksik qatlam sifatida ahamiyat kasb etadi [2; 5]. O'zbek tilida esa litr, tonna, gektar kabi SI tashqarisi birliklar xalqaro standartlar tomonidan tan olingan holda qo'llaniladi [4; 8].

O'zbekiston Respublikasi 1991-yilda mustaqillikka erishganidan so'ng milliy standartlashtirish tizimini barpo etdi. 1992-yildan boshlab O'zbekiston Respublikasi Davlat Standarti (DS) qo'mitasi tashkil etilib, standartlashtirish, metrologiya va sertifikatlash sohasida davlat siyosatini amalga oshirish vazifasi unga yuklatildi [4]. Keyinchalik bu tuzilma «O'zstandart» agentligiga aylantirildi.

«O'zstandart» Agentligining 11.01.2005-yildagi 05-01 raqamli bayonnomasi qarori bilan O'z RST 8.012-94 o'rniga O'z DST 8.012:2005 joriy qilindi [4]. Ushbu standart O'zbekiston Respublikasida SI tizimi birliklarini lotin yozuvida qo'llash tartib-qoidalarini belgiladi. Bu o'zgarish o'zbek tili terminologiyasida muhim lingvistik siljishga sabab bo'ldi: kirill yozuvida keng tarqalgan qisqartmalar (Гс, Н, Па, Дж, Вт) o'rnini lotin yozuvida xalqaro standartga mos keladigan shakllari (Hz, N, Pa, J, W) egalladi [8; 9].

O'zbekiston Respublikasining standartlari quyidagi toifalarga bo'linadi: (1) xalqaro va mintaqaviy standartlar (ISO, IEC); (2) davlatlararo MDH standartlari; (3)

O'zbekiston Respublikasi Davlat standarti (O'z DST); (4) tarmoq standartlari (TS); (5) korxona standartlari (KS); (6) texnikaviy shartlar (TSH) [4]. Bu tizim o'lchov birliklarining turli sohalarda qo'llanilishini tartibga soladi va xalqaro standartlar bilan muvofiqlashtirishni ta'minlaydi.

Ushbu standartlashtirish tizimining lingvistik ahamiyati shundaki, u ingliz va o'zbek tillarida SI terminologiyasining parallel ravishda rivojlanishiga me'yoriy asos yaratdi. Tarjima va lokalizatsiya amaliyotida SI terminlarining to'g'ri ishlatilishi ilmiy matnlar, texnik hujjatlar va ta'lim sohasida terminologik birlikni ta'minlashda hal qiluvchi o'rin tutadi [4; 11].

Standartlashgan o'lchov birliklarining leksik-semantik tahlili bir necha muhim xususiyatni ko'rsatadi. Birinchidan, ular barcha tillarda monosemantik tabiatga ega — bir ma'noli, aniq denotatsiyali terminlar hisoblanadi. Bu ularni an'anaviy, somatik asosli o'lchov birliklaridan (qarich, quloq, tirsak) keskin farqlab turadi, chunki an'anaviy birliklar kontekstual va regional variativlikka ega bo'ladi [7, p. 948; 9, 45-b.].

Ikkinchidan, SI terminlari ikki tilda ham asosan denotativ ma'noda qo'llaniladi. Biroq ayrim hollarda ular metaforik ma'no kasb etishi mumkin: o'zbek tilidagi «bir kilogrammik masala» (og'ir muammo) yoki inglizcha «watt of energy» majoziy ishlatilishlari buning dalili [9, 112-b.]. Ammo bu holat asosiy funksiyani o'zgartirmaydi.

Uchinchidan, SI terminlarining morfologik tuzilishi ingliz tilida ham, o'zbek tilida ham bir xil tamoyilga asoslanadi: asosiy birlik nomi (metr, gramm, sekund) + oldingi prefiks (kilo-, mega-, milli-, mikro-) qo'shilishi orqali yangi termin hosil qilinadi [2; 3, 29-b.]. Masalan: kilogramm, milligramm, megahertz, nanosekund, kilovatt. Bu xususiyat ikkala tilda ham terminlarning iqtisodiy va qulay shaklda ishlatilishini ta'minlaydi.

To'rtinchidan, axborot texnologiyalari sohasida yangi o'lchov birliklari — bit, bayt, kilobayt, megabayt, gigabayt, terabayt — ikkala tilda ham bir xil shaklda qo'llanilib, zamonaviy SI tizimining amaliy kengayishini aks ettirmoqda [6; 10]. Bu terminlar ingliz tilidan o'zbek tiliga to'g'ridan-to'g'ri kirgan bo'lib, transliteratsiya jarayoni minimal darajada amalga oshirilgan.

Xulosa

Olib borilgan tadqiqot ingliz va o'zbek tillaridagi standartlashgan o'lchov birliklarining funksional-semantik tahlili bo'yicha quyidagi xulosalarga olib keldi.

Birinchidan, SI tizimining yettita asosiy birligi ikkala tilda ham xalqaro me'yorga to'liq muvofiq holda, semantik ekvivalentlik asosida o'zlashgan. Terminologik farqlar faqat fonetik-grafik darajada kuzatiladi va ular o'zbek tilining rus tili vositachiligidagi o'zlashtirishini aks ettiradi [6; 8; 9].

Ikkinchidan, hosila birliklar ham o'zbek tiliga muvaffaqiyatli o'zlashgan bo'lib, O'z DST 8.012:2005 standarti yordamida xalqaro belgilash tizimiga mos tartib o'rnatilgan [4]. Bu o'zbek ilmiy-texnik tilida terminologik birlikni ta'minlashga xizmat qilmoqda.

Uchinchidan, ingliz tilida SI va imperiya tizimining parallel mavjudligi funksional diglossia holatini vujudga keltiradi — bu holat o'zbek tiliga xos emas [4;

5, p. 364]. Respublikamizda standartlashtirish sohasidagi qonunchilik SI tizimiga to'liq o'tishni ta'minlagan.

To'rtinchidan, SI terminlarining funksional-semantik jihatdan tahlili ular monosemantik, denotativ, morfologik jihatdan produktiv terminlar ekanini ko'rsatadi [2; 9]. Kelajak tadqiqotlarda ushbu terminlarning korpus ma'lumotlari asosida kollokatsion xususiyatlari va tarjima amaliyotidagi muammolarini o'rganish istiqbolli yo'nalish sifatida belgilanishi mumkin [11].

Foydalanilgan adabiyotlar

1. National Institute of Standards and Technology (NIST). Understanding Metric: The International System of Units [Elektron manba]. — URL: <https://www.nist.gov/pml/owm/metric-si/understanding-metric> (murojaat sanasi: 10.03.2026).
2. Treese, S.A. History and Measurement of the Base and Derived Units. — Cham: Springer, 2018. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-77577-7>
3. Миронов, Э.Г., Бессонов, Н.П. Метрология и технические измерения: учебное пособие. — М.: КНОРУС, 2015. — 422 с. ISBN: 978-5-406-00912-3.
4. Лифиц, И.М. Стандартизация, метрология и подтверждение соответствия: учебник и практикум. 13-е изд. — М.: Юрайт, 2019. — 362 с.
5. Algeo, J. British or American English? A Handbook of Word and Grammar Patterns. — Cambridge: Cambridge University Press, 2006. — 364 p.
6. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of Language. 3rd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — 516 p.
7. Kaaronen, R.O., Manninen, M.A., Eronen, J.T. Body-based units of measure in cultural evolution // Science. — 2023. — Vol. 380, No. 6648. — P. 948–954. <https://doi.org/10.1126/science.adf1936>
8. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik / Bosh muharrir: A. Madvaliev. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2006–2008.
9. Safarov, Sh. Kognitiv tilshunoslik. — Jizzax: Sangzor, 2006. — 280 b.
10. Wikipedia. International System of Units [Elektron manba]. — URL: https://en.wikipedia.org/wiki/International_System_of_Units (murojaat sanasi: 10.03.2026).
11. Snell-Hornby, M. The Turns of Translation Studies: New Paradigms or Shifting Viewpoints? — Amsterdam: John Benjamins, 2006. — 205 p.

TURLI TILLARDA “OQ VA QORA” SIFATLARINING KOGNITIV-DISKURSIV YONDASHUVI HAMDA OLAM MANZARASI KONSEPSIYASI

Chinaqov Abdulahad Mo‘minjon o‘g‘li

Namangan davlat chet tillar instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqola achromatik antonimiya, ya'ni ranglar bilan bog'liq bo'lgan qarama-qarshi tushunchalarning kognitiv-diskursiv jihatlarini o'rganadi, ingliz va o'zbek tillarida "oq-qora" qarama-qarshiligiga e'tibor qaratadi, bu jarayon kognitiv-diskursiv lingvistika va "dunyoqarash" (olam manzarasi) tushunchasi orqali amalga oshiriladi. Tilning kognitsiya, kommunikatsiya, madaniyat

va konseptualizatsiya bilan bog'liq dinamik mexanizm ekanligini ta'kidlaydi, bu esa aqliy kategoriyalash va ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Maqola nazariy asoslarni ko'rib chiqadi, har bir til o'ziga xos ravishda haqiqatni bo'lib, madaniy ahamiyatlarni kodlashini ta'kidlaydi va jamiyatning mentalitetini aks ettiradi. "Konseptlar"ni dinamik va madaniyatga bog'liq markaziy kognitiv birliklar sifatida joylashtirib, ularning tasniflari va konseptosfera g'oyasini muhokama qiladi. Naiv dunyoqarashning achromatik jihatiga e'tibor qaratib, maqola "oq/qora"ni o'zaro qarama-qarshiliklarni (yorug'lik/qorong'ilik, ijobiy/manfiy) tashkil etuvchi universal semantik qarama-qarshilik sifatida tahlil qiladi. Leksik ma'no va ekstralingvistik haqiqat o'rtasidagi munosabatni o'rganib chiqadi va ma'no lingvistik munosabatlar va ijtimoiy kontekstlardan kelib chiqishini ta'kidlaydi. Ma'no va mazmun/sens o'rtasidagi farq psixolingvistik nuqtai nazar orqali o'rganiladi, bu esa fikr ifodasi darajasida mazmunni shakllantirishda barqaror va kontekstual omillarning rolini ajratib ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *kognitiv-diskursiv; achromatik antonimiya; dunyoqarash; konseptlar; leksik ma'no; ekstralingvistik haqiqat; his; talqin; metafora; madaniy kontekst; semantik maydonlar; pragmatika; kognitsiya; simbolizm*

Аннотация: Данная статья изучает ахроматическую антонимию, то есть противоположные концепции, связанные с цветами, обращая внимание на оппозицию "белый–черный" в английском и узбекском языках. Этот процесс осуществляется через понятия когнитивно-дискурсивной лингвистики и "мировосприятия". Подчеркивается, что язык является динамическим механизмом, связанным с когницией, коммуникацией, культурой и концептуализацией, что отражает умственные категоризации и социально-культурные ценности. Статья рассматривает теоретические основы, подчеркивая, что каждый язык по-своему делит реальность и кодирует культурные значения, отражая менталитет общества. Концепты рассматриваются как динамичные и культурно зависимые центральные когнитивные единицы, обсуждаются их классификации и идея концептосферы. Обращая внимание на ахроматический аспект наивного мировосприятия, статья анализирует "белый/черный" как универсальное семантическое противоречие, формируемое взаимными оппозициями (свет/темнота, положительное/отрицательное). Изучается взаимосвязь между лексическим значением и экстралингвистической реальностью, подчеркивая, что значение возникает из лингвистических отношений и социальных контекстов. Различие между значением и содержанием (смысл) исследуется с точки зрения фрегеанства и психолингвистики, что выделяет роль стабильных и контекстуальных факторов в формировании содержания на уровне выражения мысли.

Ключевые слова: *когнитивно-дискурсивный; ахроматическая антонимия; мировосприятие; концепты; лексическое значение; экстралингвистическая реальность; смысл; интерпретация; метафора; культурный контекст; семантические поля; прагматика; когниция; символизм.*

Annotation: The article explores the cognitive-discursive aspects of achromatic antonymy, focusing on the "white–black" opposition in English and

Uzbek through cognitive-discursive linguistics and the concept of "worldview". It argues that language is a dynamic mechanism linked to cognition, communication, culture, and conceptualization, reflecting mental categorization and socio-cultural values. The paper reviews theoretical foundations, emphasizing that each language uniquely partitions reality and encodes cultural significances, mirroring a society's mentality. It positions "concepts" as central cognitive units that are dynamic and culture-bound, discussing their classifications and the idea of a conceptsphere. Focusing on the achromatic aspect of the naïve worldview, the article analyzes "white/black" as a universal semantic opposition that organizes contrasting binaries (light/dark, positive/negative). It examines the relationship between lexical meaning and extra-linguistic reality, arguing that meaning arises from both linguistic relations and social contexts. The distinction between meaning and sense/content is explored through Fregean and psycholinguistic lenses, highlighting the roles of stable and contextual factors in shaping utterance-level content.

Key words: *cognitive-discursive; achromatic antonymy; worldview; concepts; lexical meaning; extra-linguistic reality; sense; interpretation; metaphor; cultural context; semantic fields; pragmatics; cognition; symbolism*

KIRISH: Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslikdagi kognitiv-diskursiv yondashuvni va uning til va inson tafakkuri birgalikda dunyo haqidagi tasavvurimizni qanday shakllantirishini ochib berishdagi rolini o'rganadi. Unda tilni nafaqat grammatika va lug'atning rasmiy tizimi sifatida, balki bilish, madaniyat va muloqot bilan chambarchas bog'liq bo'lgan antroposentrik, funktsional mexanizm sifatida ko'rib chiqadigan nazariy asoslar bayon etilgan. Milliy onomasiologik an'analar bilan uzviylikni ta'kidlab, kognitiv-diskursiv paradigma nomlash va ma'noning semantik, pragmatik va tajribaviy tushuntirishlarini o'z ichiga olgan holda tahlilni kengaytirib, rasmiy qat'iylikni saqlaydi.

Qarab olingan asosiy mavzular orasida kontseptual va lingvistik dunyoqarashlar o'rtasidagi farq, lingvistik kategoriyalarning ontologik holati va tushunchalarning kognitiv dunyoqarashning asosiy birliklari sifatidagi roli bor. Maqolada sodda (kundalik) va ilmiy dunyoqarashlar qarama-qarshi qo'yilgan, tilning madaniy va tarixiy tajribani qanday kodlashi ko'rsatilgan va inson tasnifining tashkiliy tamoyillari sifatida "oq-qora" axromatik juftligi bilan tasvirlangan universal semantik qarama-qarshiliklar muhokama qilingan.

Leksik ma'noning ikki tomonlama tabiatiga alohida e'tibor qaratilgan: uning ichki lingvistik munosabatlar orqali va ekstralingvistik voqelik, tajriba va ijtimoiy kontekst orqali shakllanishi. Ushbu maqola ma'no va mazmun haqidagi nazariy pozitsiyalarni ko'rib chiqadi, leksik semantikaning asosiy-periferik tuzilishini o'rganadi va nutq mazmunining dinamik, kontekstual xususiyatini ta'kidlaydi. Umuman olganda, maqola tilni ham shakl, ham kognitiv mazmun sifatida ko'rib chiqish odamlarning mavjudlikni qanday tushunishi, tasniflashi va muloqot qilishi haqida boyroq ma'lumot beradi, deb ta'kidlaydi.

KOGNITIV-DISKURSIV YONDASHUV VA OLAM MANZARASI KONSEPSIYASI

Zamonaviy tilshunoslikda kognitiv-diskursiv nuqtai nazar juda dolzarb va istiqbolli metodologik yondashuv sifatida qaraladi. U tilni nafaqat grammatika va

lug'at tizimi sifatida, balki inson tafakkuri, kognitiv faoliyati va kommunikativ jarayonlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab hodisa sifatida ko'rib chiqadi. Shu nuqtai nazardan, lingvistik birliklar odamlar nutq orqali mavjudlikni idrok etish, tasniflash va ifodalash mexanizmlarining tarkibiy qismlari sifatida ishlaydi.

Ushbu yondashuvning asosiy xususiyati shundaki, u milliy tilshunoslikda onomasiologik an'analarni saqlab qoladi va ularga asoslanadi: nomlarning paydo bo'lishi va ma'nolarning shakllanishi jarayonlari inson bilishi bilan bog'liq holda tushuntiriladi. Shunday qilib, tilning nominativ funktsiyasi kognitiv jarayonlar bilan bir qatorda o'rganiladi. Rasmiy aniqlik va tizimli tavsif muhim bo'lib qolmoqda, ammo strukturaviy tahlil funktsional va semantik talqin bilan to'ldiriladi, shuning uchun lingvistik hodisalar integrativ shakl-mazmun yaxlitligi sifatida tushuniladi.

Kognitiv-diskursiv yondashuv ko'p faktorli tahlilga ham tayanadi. Lingvistik elementlar nafaqat ularning tizimli munosabatlari, balki inson bilishi, shaxsiy tajribasi, madaniy konteksti va kommunikativ ehtiyojlari bilan bog'liq holda ham o'rganiladi. Shuning uchun til bilimlarni yaratish, uzatish va almashish vositasi sifatida qaraladi - dinamik, funktsional va antroposentrik.

Binobarin, bu paradigma til va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni ochib berish va ma'no shakllanishiga psixologik va ijtimoiy ta'sirlarni aniqlash uchun qadrlanadi. Til markaziy madaniy mexanizmdir: u voqelikni nomlaydi va dunyoqarashlarni, muhim ob'ektlarni va insoniy qadriyatlarni birlashtiradi. Til orqali odamlar atrof-muhitni ajratadilar, uni kategoriyalar orqali idrok etadilar va e'tiborni voqelikning muayyan jihatlariga qaratadilar; shuning uchun til dunyoni tushunish va baholashni faol ravishda shakllantiradi.

"Dunyoga qarash" (yoki "dunyo qiyofasi") tushunchasi insonlar va mavjudlik o'rtasidagi murakkab munosabatni tavsiflovchi fundamental nazariy kategoriyadir. Garchi bu tushuncha nisbatan yaqinda falsafiy va ilmiy tadqiqotlar markaziga aylangan bo'lsa-da va hali ham rivojlanayotgan bo'lsa-da, olimlar uni bir davr yoki odamlarning voqelikni qanday idrok etishining asosini tashkil etuvchi madaniy, tarixiy va kognitiv doiralarni belgilash uchun ishlatishadi. Dunyoqarash ilmiy bilimlar, diniy tajriba, badiiy tasvirlar, mafkura va afsona birga mavjud bo'lgan qatlamli tuzilma sifatida tasvirlanadi.

Bir tushuncha dunyoqarashni insonning ma'naviy faoliyati natijasida shakllangan va ongda mavjudlikning muhim xususiyatlarini aks ettiruvchi global qiyofasi sifatida ko'rib chiqadi. Shunday qilib, dunyoqarash tajriba, madaniyat va fikrdan qurilgan talqiniy modeldir. Uning tadqiqoti ontologiya bilan kesishadi — chunki ontologiya mavjudlik shakllari va usullarini o'rganadi — va tilshunoslikda ontologik o'lchov til orqali hosil bo'lgan kontseptual tuzilmalarni anglatadi. Shu ma'noda, til nafaqat mavjudlikni tasvirleydi, balki uni kontseptual ravishda tashkil etishga yoki "yaratishga" yordam beradi.

Til falsafasi lingvistik tizimlarning ontologik voqelik bilan qanday bog'liqligini o'rganadi: ontologik ob'ektlarni lingvistik kontseptualizatsiya natijalari sifatida ko'rish mumkin. Keyin "dunyo" mantiq, epistemologiya va tilshunoslik chorrahasida joylashgan ob'ektga aylanadi. Mantiq dunyoni muqobil yoki ehtimoliy modellar — mumkin bo'lgan holatlarning aqliy tasvirlari sifatida ifodalashi mumkin, epistemologiya esa dunyoni bilim tizimining tuzilishi sifatida ko'rib chiqadi, shuning

uchun turli epistemik ramkalar turli xil "aqliy olamlarni" hosil qiladi. Shuning uchun dunyo haqidagi tasavvurlar talqiniy bo'lib, voqelikning to'g'ridan-to'g'ri ko'zgusi bo'lish o'rniga madaniy, tarixiy va individual prizmalar orqali filtrlanadi.

Zamonaviy tadqiqotlar til va kognitiv jarayonlarning o'zaro ta'siriga intensiv ravishda e'tibor qaratadi. Ko'pgina olimlar tilni madaniy va tarixiy kuchlar tomonidan shakllantirilgan va ijtimoiy va madaniy modellarni shakllantirishga xizmat qiladigan kognitiv faoliyatni amalga oshirish vositasi deb bilishadi.

Tadqiqotchilar odatda ikki xil dunyoqarashni ajratib ko'rsatishadi: kontseptual dunyoqarash va lingvistik dunyoqarash. Kontseptual dunyoqarash kengroq bo'lib, mantiqiy, hissiy, majoziy va intuitiv jarayonlarni o'z ichiga oladi; u sezgi va tajribadan kelib chiqqan idroklar bilan birga mulohazadan olingan bilimlarni ham o'z ichiga oladi. Lingvistik dunyoqarash - bu kontseptual tizimning tilda ifodalangan qismi - ongda saqlanadigan bilimning og'zaki namoyon bo'lishi. Ikkalasi bir-biriga mos kelsa-da, ular bir xil emas: tushunchalar bilishga tegishli, ma'nolar esa til tizimida paydo bo'ladi.

Tushunchalar kontseptual dunyoqarashning markaziy birliklari hisoblanadi. Ta'riflar har xil, ammo ular odatda xotirada mazmunli, maydonga asoslangan tuzilgan birliklar va fikrlashda ishlatiladigan umumlashtirilgan bilimlarni kodlovchi aqliy leksikon sifatida tavsiflanadi. Har bir til haqiqatni turlicha taqsimlaydi degan fikr - har bir til dunyoni o'ziga xos tarzda tushunishga ega - tilshunoslikda asosiy postulatga aylandi. Til tizimi ijtimoiy, axloqiy, milliy va madaniy qadriyatlarni aks ettiradi; shuning uchun tilga xos dunyoqarash xalqning mentaliteti, turmush tarzi, qadriyatlari va normalarini ifodalovchi madaniy hodisadir.

Tilshunoslar shuningdek, sodda (kundalik) dunyoqarashni aniqladilar: tilda kodlangan oddiy, madaniy jihatdan singib ketgan idroklar. Bu sodda dunyoqarash tarixan rivojlanadi, jamoaviy ma'naviy, moddiy va ijtimoiy tajribani saqlaydi va avlodlar davomida nisbatan barqarordir. U universal, tildan mustaqil tizimlashtirishga intiladigan va rasmiy ilmiy bilimlarga asoslangan ilmiy dunyoqarashdan farq qiladi. Ilmiy dunyoqarash yaqinda nazariy konstruktsiya sifatida paydo bo'ldi va ilmiy rivojlanishning ma'lum bosqichlarida odamlarning ob'ektlarga qanday qarashini shakllantiradigan ilmiy bilimlarni tizimlashtirishning tuzilgan usuli sifatida tahlil qilindi.

Ushbu tadqiqot sodda dunyoqarashning axromatik qismiga - ingliz va o'zbek tillaridagi "oq-qora" kabi rang-kontrast qarama-qarshiliklariga - qarama-qarshi kategoriyalarga asoslangan inson idrokining mexanizmlarini yoritishga qaratilgan.

Semantika so'z ma'nolarining tildan tashqaridagi voqelik bilan qanday bog'liqligi haqidagi epistemologik savolni ko'taradi: ma'nolar faqat lingvistik tizimlar ichida hosil bo'ladimi yoki real dunyo hodisalari, tajribasi va ijtimoiy kontekst bilan ham belgilanadimi? Leksik ma'no ikki tomonlama xususiyatga ega bo'lib, u ham lingvistik munosabatlar (paradigmatik va sintagmatik bog'liqliklar), ham tushunchalar va referentlarga ekstralingvistik aloqalar orqali shakllanadi. Shuning uchun semantika ham ichki til tuzilishi, ham inson tajribasi bilan birgalikda rivojlanadi.

Semasiologiya tobora ko'proq ma'no va semantik o'zgarishlarni tushuntirishda ekstralingvistik omillarni o'z ichiga oladi, chunki so'z ma'nosidagi o'zgarishlar

ko'pincha turmush tarzi, ijtimoiy munosabatlar yoki dunyoqarashdagi kengroq o'zgarishlarni aks ettiradi. Turli tillar voqelikni turli yo'llar bilan ifodalaydi: bir tilda sezilarli xususiyatlar boshqa tilda periferik bo'lishi mumkin, bu esa kontseptual tasniflashning milliy o'ziga xosligini namoyish etadi. Leksik-semantik o'zgarishlar odatda ijtimoiy hayot, ehtiyojlar yoki qadriyat tizimlaridagi o'zgarishlarni kuzatib boradi; til inson faoliyati bilan birga rivojlanadi.

Kognitiv tilshunoslik lingvistik semantikani ob'ektlar, xususiyatlar yoki harakatlarning sodda kontseptualizatsiyasini aks ettirish sifatida ko'rib chiqadi; leksik ma'nolar shu tariqa sodda tushunchalarni ifodalaydi. Dunyoqarash elementlari tilda paradigmatic tuzilmalar va sintagmatik munosabatlar orqali namoyon bo'ladi, bu esa xalqning mavjudlik haqidagi g'oyalarini qayta tiklashga imkon beradi. Gakning makrosituatsiya (leksik ma'nolarda kodlangan umumiy qonunlar) va mikrosituatsiya (diskursda ifodalangan o'ziga xos hodisalar) o'rtasidagi farqi tilning umumlashtiruvchi va aniq funktsiyalarini tushuntirishga yordam beradi.

Semiotik yondashuvlar til va matnlarni dunyo modellari ifodalanadigan va tiklanadigan asosiy tizimlar sifatida ko'rib chiqadi. Madaniy artefaktlar va institutlarni dunyoqarashlar namoyon bo'ladigan "matnlar" sifatida o'qish mumkin. Olimlar cheklangan fundamental semantik qarama-qarshiliklar to'plami - masalan, oq-qora - inson tafakkurini tashkil etuvchi deyarli universal kontseptual vositalar bo'lib xizmat qilishini ta'kidladilar (masalan, yorug'lik/qorong'u, tartib/betartiblik, ijobiy/salbiy).

"Kontseptsiya" tushunchasi ko'plab tilshunoslik sohalarida, ayniqsa kognitiv tilshunoslikda muhim o'rin tutadi, garchi uning mavhum va ichki murakkab tabiati tufayli bitta aniq ta'rif noma'lumligicha qolmoqda. Ba'zilar tushunchalarni fikrlashning eng kichik operatsion mazmunli birliklari yoki inson bilim tizimlarining asosiy elementlari sifatida belgilaydilar. Boshqalar tushunchalarni aqliy resurslar, xotira va madaniy tajribani aks ettiruvchi axborot tuzilmalari - aqliy leksikon va kontseptual tizimdagi operatsion birliklar sifatida ta'riflaydilar.

Kontseptsiyalarga xos bo'lgan asosiy xususiyatlar quyidagilarni o'z ichiga oladi: ularning maydon tuzilishi bilan uyushgan, ko'pincha og'zaki tajribaning minimal birliklari sifatidagi maqomi; bilimlarni qayta ishlash, saqlash va uzatishdagi roli; ularning suyuq, o'zgaruvchan chegaralari va kommunikativ funktsiyalari; ularning ijtimoiy tabiati va pragmatik birlashmalari; va ularning madaniy qurilish bloklari sifatidagi roli. "Kontseptualosfera" etnosga xos bo'lgan va uning tili bilan bog'liq bo'lgan psixomental tasvirlar ansamblini anglatadi, milliy ong va til o'rtasidagi bog'liqlikni hisobga olish uchun nazariy vosita bo'lib xizmat qiladi.

Olimlar universal tushunchalarni ilmiy tushunchalardan ajratib, tushunchalarni qarama-qarshi o'qlar bo'ylab tasniflaydilar - kollektiv va individual, mavhum va aniq, barqaror va o'zgaruvchan - bu ularning dinamikmini va inson tajribasi bilan birgalikda rivojlanishini ta'kidlaydi. Til va fikrlash haqidagi munozara tushuncha va ma'no o'rtasidagi farqlarga parallel ravishda olib boradi: tushunchalar kognitiv birliklardir, ma'nolar esa til tizimida amalga oshiriladi. Leksik ma'no tushunchaning faqat bir qismini qamrab oladi; nutq mazmuni qo'shimcha, ko'pincha individual, qirralarni ochib berishi mumkin.

Semantika va frazeologiyada tillar odatda ob'ektlar, hodisalar va fazilatlar bilan bog'liq kollektiv, barqaror ma'nolarni belgilaydi. Bu umumiy ma'nolar muloqotda barqaror elementlar sifatida ishlaydi va kollektiv bilim va qadriyatlarni aks ettiradi. Kognitiv tilshunoslik shuningdek, "ma'no" (til tizimining ijtimoiy jihatdan tan olingan elementi) va "mazmun" (individual, kontekstual talqin) o'rtasidagi farqni ta'kidlaydi. Fregening farqi va keyingi psixologik talqinlarga amal qilib, ma'no havola yoki umumiy lingvistik ma'noni anglatadi, mazmun esa individual tajriba, bilim, psixologik xususiyatlar va kommunikativ vaziyatga bog'liq. Ushbu tadqiqot ushbu talqinni qabul qiladi, chunki u tilning ham ijtimoiy, ham individual o'lchamlarini ta'kidlaydi.

Dikturdagi mazmun ko'plab kontekstual omillarga - taklif tuzilishi, nutq holati, kommunikativ maqsadlar, strategiyalar, dialogni tashkil etish, dunyoqarash va bilim tizimlariga bog'liq, shuning uchun mazmun o'z-o'zidan kontekstual va dinamikdir. Asosiy va periferiya kabi amaliy modellar buni aniqlaydi: asosiy komponentlar majburiy va ma'no jihatidan barqaror, periferik komponentlar esa kontekstga sezgir va o'zgaruvchandir.

Ma'no-mazmun munosabatlarini tushuntirish ko'pincha kognitiv va semantik vakillik darajalarini farqlashni talab qiladi. Lingvistik ma'no tushunchaning odatiy, ijtimoiy jihatdan umumiy xususiyatlarini taqdim etadi; kognitiv tahlil ham umumiy, ham individual bilimlarni ko'rib chiqadi. Shuning uchun lingvistik ma'nolar inson bilimining faqat bir qismini yetkazadi, ondagi tushunchalar esa nutq tarkibida paydo bo'ladigan boyroq, potentsial ravishda individuallashtiriladigan ma'lumotlarni saqlaydi.

Umuman olganda, lingvistik semantika va nutq mazmuni o'rtasidagi munosabatlar qatlamli va murakkab: ma'nolar nisbatan barqaror, jamoaviy bilimlarni ta'minlaydi, mazmun esa bilish, tajriba va kontekstdan dinamik ravishda paydo bo'ladi. Bu tilni nafaqat belgi tizimi sifatida, balki bilimlarni tashkil qilish va uzatish uchun kognitiv mexanizm sifatida talqin qilishni qo'llab-quvvatlaydi.

Shuningdek, Kognitiv-diskursiv yondashuv tilni integratsiyalashgan kognitiv va kommunikativ tizim sifatida qabul qiladi: odamlar voqelikni idrok etadigan, tasniflaydigan va ifodalaydigan vosita. U rasmiy qat'iylik va tizimli tavsifni saqlaydi, lekin strukturaviy tahlilni funktsional va semantik talqin bilan to'ldiradi, lingvistik birliklarni bilish, tajriba, madaniyat va muloqot bilan bog'liq yagona shakl-mazmun birliklari sifatida ko'rib chiqadi. Ko'p faktorli tahlilga urg'u berib, u tilni dinamik, antroposentrik va bilimlarni shakllantirish va uzatishning markaziy qismi sifatida ko'rsatadi.

Bu yondashuv nomlash jarayonlari va nominativ funktsiyaga - leksik elementlarning qanday paydo bo'lishi va kognitiv faoliyat orqali mazmunga ega bo'lishiga - va tilning ilmiy bilimlar, diniy va badiiy tajriba, mafkura va afsonalarni birlashtirgan ko'p qatlamli modellar bo'lgan dunyoqarashlarni qanday aks ettirishi va shakllantirishiga qaratilgan. Dunyoqarashlar til va madaniy artefaktlardan qayta tiklanadi va tarix va jamiyat bo'ylab turlicha bo'ladi. Kontseptual dunyoqarash kengroq kognitiv jarayonlarni qamrab oladi, lingvistik dunyoqarash esa tilda ifodalangan qismni belgilaydi; ikkalasi ham o'zaro ta'sir qiladi, ammo farqlanadi.

Shunday qilib, tilshunoslik ontologik va epistemologik masalalarni til bilan bog'liq holda ko'rib chiqadi: ontologik obyektlar til orqali kontseptualizatsiya qilinadi va turli bilim tizimlari alohida epistemik olamlarni yaratadi. Har bir til voqelikni turlicha tuzganligi sababli, tillar madaniy qadriyatlar va dunyoqarashlarni o'ziga xos usullar bilan kodlaydi.

Kontseptsiyalar - aqliy leksikonda saqlanadigan o'zgaruvchan, ijtimoiy asoslangan birliklar - dunyoqarashning asosidir. Kontseptualosfera til bilan bog'liq etnosga xos psixomental tasvirlarni aks ettiradi. Sodda dunyoqarash tilda kodlangan kundalik madaniy bilimlarni saqlaydi, bu universalizatsiya qiluvchi ilmiy dunyoqarashdan farq qiladi.

Semantika leksik ma'no ham ichki lingvistik munosabatlardan, ham ekstralingvistik voqeliklardan kelib chiqishini tan oladi; ma'no o'zgarishlari ko'pincha ijtimoiy o'zgarishlarni aks ettiradi. Ijtimoiy ma'noni individual tarkibdan ajratish tilning kontekstual, shaxsiy ifoda etish imkonini berib, jamoaviy bilimlarni qanday yetkazishini aniqlaydi. Metodologik jihatdan, kognitiv-diskursiv tadqiqotlar dunyoqarashlarni paradigmatic va sintagmatic naqshlar orqali qayta tiklaydi va semiotik tahlillar matnlar va madaniy artefaktlarni dunyo modellarining amalga oshirilishi sifatida ko'rib chiqadi. Oq-qora kabi fundamental qarama-qarshiliklar fikrlashning universal tashkiliy tamoyillari sifatida ishlaydi. Kognitiv-diskursiv paradigma tilni inson bilishi va madaniyatining ham mahsuloti, ham ishlab chiqaruvchisi sifatida ko'rib chiqadi: u tushunchalar va ma'nolarni idrok, tasniflash va muloqotni shakllantiruvchi ijtimoiy jihatdan mustahkamlangan, ammo kognitiv vositachilik qilingan birliklar sifatida o'rganadi va tilning inson tajribasi va ijtimoiy kontekstlarga doimiy moslashishini tan oladi.

XULOSA

Kognitiv-diskursiv yondashuv tilni yaxlit kognitiv va kommunikativ tizim sifatida ko'rib chiqadi: nafaqat grammatika va lug'at, balki voqelikni idrok etish, tasniflash va ifodalash vositasi. U funktsional va semantik tushuntirishlarni qo'shish bilan birga rasmiy qat'iylikni saqlaydi, lingvistik birliklarni fikrlash, tajriba, madaniyat va muloqot bilan bog'liq bo'lgan yagona shakl-mazmun yaxlitligi sifatida ko'rib chiqadi. Bu nuqtai nazar tilni dinamik, insonga yo'naltirilgan va bilim yaratish va uzatishning markaziy qismi sifatida taqdim etadi.

Asosiy e'tibor nomlash (onomasiologiya) va so'zlarning kognitiv faoliyat orqali qanday ma'noga ega bo'lishiga qaratilgan. Til dunyoqarashni aks ettiradi va shakllantiradi - fan, din, mafkura, san'at va afsonadan iborat murakkab madaniy modellar. Kontseptual dunyoqarash (barcha kognitiv jarayonlar) va lingvistik dunyoqarash (tilda ifodalangan narsa) bir-biriga mos keladi, lekin farq qiladi: tushunchalar bilishga, ma'nolar til tizimiga tegishli. Ontologiya va epistemologiya bu yerda kesishadi: ob'ektlar va aqliy olamlar til va madaniy-tarixiy filtrlar tomonidan shakllantiriladi, shuning uchun tillar voqelikni turlicha tasniflaydi va ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni kodlaydi.

Kontseptual dunyoqarashning asosiy birliklari: xotirada va aqliy leksikonda saqlanadigan ijtimoiy shakllangan, o'zgaruvchan bilim tuzilmalari. Kontseptualosfera - bu etnos va uning tili bilan bog'liq psixomental tasvirlar to'plami. Tushunchalar

universal yoki madaniyatga xos, ilmiy yoki kundalik bo'lishi mumkin; sodda kundalik bilimlar tizimli ilmiy bilimlardan farq qiladi.

Semantika so'z ma'nolarining voqelikka qanday aloqadorligini o'rganadi. Leksik ma'no ichki lingvistik munosabatlar va ekstralingvistik omillardan (tajriba, ijtimoiy hayot) kelib chiqadi. Ma'no (ijtimoiy jihatdan birgalikdagi lingvistik element) mazmundan (individual, kontekstual talqin) farq qiladi. Ma'noning asosiy komponentlari barqaror; periferik komponentlar kontekst va bilish bilan farq qiladi.

Metodik jihatdan tadqiqotchilar dunyoqarash elementlarini paradigmatic va sintagmatic til naqshlaridan qayta tiklaydilar, umumiy leksik qonunlarni muayyan diskurs hodisalaridan ajratadilar. Semiotik va qarama-qarshi tuzilmalar (masalan, yorug'lik/qorong'u) tashkiliy kontseptual vositalar bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, kognitiv-diskursiv paradigma tilni bilish va madaniyatning ham mahsuloti, ham ishlab chiqaruvchisi sifatida ko'rib chiqadi: u dunyoqarashlarni kodlaydi va uzatadi, bilimlarni tushunchalarga aylantiradi va inson tajribasi va ijtimoiy kontekstlar o'zgarishi bilan moslashadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. – Жиззах: Сангзор, 2006. – 91б
2. Mahmudov, N. Til va tafakkur. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2012. –BB 22-24
3. Кубрякова, Е. С. В начале XXI века : размышления о судьбах когнитивной лингвистики [Текст] / Е. С. Кубрякова И Когнитивная семантика : материалы 2-й междунар. школы-семинара по когнитивной лингвистике, Тамбов, 11-14 сент. 2000 г. / Тамбов, ун-т. –Тамбов, 2000. -С. 6-7.
4. Махмудов, Н. Тилнинг мукамал тадқиқи йўллари излаб... [Текст] / Н. Махмудов – Т.: Akademnashr, 2012. – Б. 222.
5. Постовалова, В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека [Текст] / В. И. Постовалова И Роль человеческого фактора в языке и картина мира. - М.: Наука, 1988. – С 21.
6. Ашурова, Д. У. Когнитив тилшунослик [Текст] / Д. У. Ашурова, М. Р. Галиева – Т.: Vneshinvestprom, 2018. – Б. 42-45.
7. Nurmonov A. Lingvistik nazariya asoslari. — Toshkent: Fan nashriyoti, 2008. — 78–85-betlar.
8. Усмонова, Ш. Лингвокультурология [Текст] : (Дарслик) / Ш. Усмонова – Т.: ТДШУ, 2019. – Б. 82-85.
9. Шаҳобиддинова, М. Ўзбек тили морфологиясининг систем-структур тадқиқи [Текст] / М. Шаҳобиддинова – Т.: Фан, 2012. – Б. 160.
10. Xolmanova, Zulxumor. Tilshunoslik nazariyasi : darslik - Toshkent: Shafolat Nur Fayz, 2020. - 256 b.

INGLIZ VA XITOIY TILLARIDA MODAL FE'LLAR QIYOSI: CAN/MAY VA 会/能/可以

Karimjonova Gulyuz

Namangan davlat chet tillari instituti 3-bosqich talabasi

Mirzoxid Xoshimovich Qoraboyev

Ingliz tili va adabiyoti kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va xitoy tillaridagi modal fe'llar tizimini qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqot markazida ingliz tilidagi "can" va "may" hamda xitoy tilidagi "会 (huì)", "能 (néng)" va "可以 (kěyǐ)" leksemalarining semantik va funksional xususiyatlari yotadi. Maqolada ushbu modal birliklarning qobiliyat, ruxsat va ehtimollik ma'nolari o'rtasidagi nozik farqlar kognitiv tilshunoslik prizmasi orqali yoritilgan. Shuningdek, xitoy tilida mahoratning kelib chiqish manbasi (o'rganilgan yoki jismoniy) va ingliz tilidagi ijtimoiy ierarxiya (odob darajasi) o'rtasidagi tafovutlar dalillar asosida ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari tillararo tarjima nazariyasi va xitoy tilini chet tili sifatida o'qitish metodikasida amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: *modal fe'llar, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, xitoy tili, semantika, huì, néng, kěyǐ, can, may, kognitiv tahlil.*

Abstract: This article is devoted to a comparative-typological analysis of the modal verb systems in English and Chinese. The focus of the study lies in the semantic and functional characteristics of the English lexemes "can" and "may", and the Chinese lexemes "会 (huì)", "能 (néng)", and "可以 (kěyǐ)". The article explores the subtle differences between these modal units in terms of ability, permission, and possibility through the prism of cognitive linguistics. Furthermore, the distinction between the source of ability in Chinese (acquired vs. innate) and the social hierarchy of politeness in English is demonstrated with evidence-based examples. The findings of the research hold practical significance for cross-linguistic translation theory and the methodology of teaching Chinese as a foreign language.

Keywords: *modal verbs, comparative linguistics, English, Chinese, semantics, huì, néng, kěyǐ, can, may, cognitive analysis.*

Аннотация: Данная статья посвящена сравнительно-типологическому анализу систем модальных глаголов в английском и китайском языках. В центре исследования находятся семантические и функциональные особенности английских лексем "can" и "may", а также китайских модальных глаголов "会 (huì)", "能 (néng)" и "可以 (kěyǐ)". В работе через призму когнитивной лингвистики раскрываются тонкие различия между этими модальными единицами в выражении значений способности, разрешения и возможности. На основе фактического материала демонстрируются различия между источником происхождения навыка в китайском языке (приобретенный или физический) и социальной иерархией вежливости в английском языке. Результаты исследования имеют практическое значение для теории межъязыкового перевода и методики преподавания китайского языка как иностранного.

Ключевые слова: модальные глаголы, сравнительная лингвистика, английский язык, китайский язык, семантика, *huì, néng, kěyǐ, can, may*, когнитивный анализ.

Tillar o'rtasidagi tafakkur tarzini tushunish uchun ularning modal fe'llarini o'rganish eng samarali yo'ldir. Ingliz tilidagi "Can" va "May" hamda xitoy tilidagi "会 (huì)" va "能 (néng)" so'zlari bir qarashda o'xshash ko'rinsa-da, ularning qo'llanilishida nozik va mantiqiy farqlar mavjud. Tillarni qiyoslashda modal fe'llar — so'zlovchining voqelikka bo'lgan munosabatini ko'rsatuvchi eng murakkab qatlam hisoblanadi. Ingliz tilidagi Can/May juftligi va xitoy tilidagi 会 (huì)/能 (néng) juftligi o'rtasidagi farqlar shunchaki tarjima masalasi emas, balki madaniy va mantiqiy kategoriyalardir.

会 (huì) – O'rganilgan qobiliyat: Bu fe'l aqliy mehnat yoki takroriy mashqlar orqali miyaga o'rnatilgan bilimlarni bildiradi.

Xitoy tili etimologiyasida "会" belgisi "yig'ilish" yoki "tushunish" ma'nolarini o'z ichiga oladi. Shuning uchun u til o'rganish (说英语), kompyuter dasturlash (编程) kabi sohalarda mutlaq qo'llaniladi.

会 (huì): Faqat o'rganish, mashq qilish yoki intellektual harakat natijasida hosil bo'lgan mahoratlar uchun ishlatiladi.

Misol: 我会写汉字 (Wǒ huì xiě Hànzì) – Men iyeroglif yozishni bilaman (o'rganganman).

Mahorat: 我会弹钢琴 (Wǒ huì tán gāngqín)

I can play the piano / Men pianino chalishni bilaman.

Ehtimollik: 别担心, 他会回来的。(Bié dānxīn, tā huì huílái de)

Don't worry, he may (will) come back / Xavotir olma, u qaytib keladi (ehtimol).

I can play the piano / Men pianino chalishni bilaman.

能 (néng) – Tabiiy yoki vaziyatli qobiliyat: Bu fe'l organizmning biologik imkoniyati yoki tashqi sharoit yo'l qo'yadigan holatdir. "能" belgisi qadimda "ayiq" (kuchli hayvon) ma'nosini anglatgan, bu esa bevosita jismoniy quvvatga ishoradir.

能 (néng): Jismoniy imkoniyat yoki tabiiy kuchni anglatadi.

Misol: 我今天能去 (Wǒ jīntiān néng qù) – Men bugun bora olaman (jismoniy imkonim bor).

他能搬动这台电脑。(Tā néng bāndòng zhè tái diànnǎo.)

He can move this computer.

U bu kompyuterni ko'tara oladi (kuchi yetadi).

Ingliz tilidagi May va Can farqi ko'proq "odob" (politeness) bilan bog'liq bo'lsa, xitoy tilida ruxsat masalasi "ob'ektiv imkoniyat"ga tayanadi. Ingliz tilidagi Can va May modal fe'llari o'zbek tiliga ko'pincha bir xil — "-a olmoq" yoki "mumkin" deb tarjima qilinsa-da, ular orasida semantik (ma'no jihatdan) katta farqlar bor. May hech qachon jismoniy yoki aqliy qobiliyatni ifodalamaydi.

Can: Insonning biron narsani qila olish kuchi yoki mahoratini bildiradi.

I can speak English. (Men inglizcha gapira olaman – bu mening mahoratim).

She can swim. (U suza oladi – bu uning jismoniy qobiliyati).

Can Norasmiy (Informal) Do'stlar, oila a'zolari bilan muloqotda.

May Rasmiy (Formal) Ustozlar, rahbarlar yoki notanish odamlar bilan.

Can I use your pen? – Ruchkangni olsam bo'ladimi? (Do'stingizdan so'rayapsiz).

May I use your pen? – Ruchkangizdan foydalanishim mumkinmi? (Imtihonda nazoratchidan so'rayapsiz).

Lingvistik dalil: Qadimgi ingliz tili qoidalariga ko'ra, "Can I...?" deb so'ralganda, "Sizda buni qilishga jismoniy kuch yetadimi?" degan ma'no tushunilgan. "May I...?" esa "Sizga ruxsat bormi?" deganidir. Hozirgi zamon ingliz tilida bu chegara biroz yumshagan bo'lsa-da, akademik muhitda hali ham May ustun ko'riladi.

Can (Umumiy ehtimollik): Nazariy jihatdan biron narsaning bo'lishi mumkinligini bildiradi.

It can be very cold in winter. (Qishda havo juda sovuq bo'lishi mumkin – bu umumiy fakt).

May (Maxsus/Hozirgi ehtimollik): Biror voqeaning aynan hozir yoki kelajakda sodir bo'lishi taxmin qilinadi.

It may rain tonight. (Bugun kechasi yomg'ir yog'ishi mumkin – bu 50/50 taxmin).

可以 (Kěyǐ) – Ruxsat (Ingliz tilidagi "May"ning ekvivalenti) Xitoy tilidagi 可以 (kěyǐ) modal fe'li ingliz tilidagi "May" va "Can" so'zlarining eng yaqin ekvivalenti hisoblanadi.

Bu 可以 ning eng asosiy funksiyasi bo'lib, ingliz tilidagi "May I...?" yoki "Can I...?" so'rovlariga to'g'ri keladi.

Xitoycha: 我可以进来吗?

Pinyin: Wǒ kěyǐ jìnlái ma?

Inglizcha: May I come in?

O'zbekcha: Kirishim mumkinmi? (Ijozat so'rash).

Biror kishiga maslahat berganda yoki imkoniyat borligini ko'rsatganda ishlatiladi.

Xitoycha: 你可以坐地铁去。

Pinyin: Nǐ kěyǐ zuò dìtiě qù.

Inglizcha: You can go by subway.

O'zbekcha: Metroda borishingiz mumkin (Taklif).

可以 (kěyǐ) ijtimoiy ruxsatni (qonun, odob) anglatga, 能 (néng) jismoniy yoki texnik imkoniyatni bildiradi.

可以 (kěyǐ): "Bu yerda chekish mumkin (qonun ruxsat beradi)".

能 (néng): "Bu yerda chekish mumkin (sharoit bor, cheka olaman)". Vaziyat Xitoycha Inglizcha O'zbekcha

Ruxsat so'rash 我可以走吗? May I leave? Ketishim mumkinmi?

Ijobiy javob 你可以走了。 You may go. Ketishingiz mumkin.

Imkoniyat 你可以试试。 You can try it. Ko'rib ko'rishingiz mumkin.

Inkor (Ruxsat yo'q) 你不可以去。 You may not go.

Ingliz tilida May so'zi juda rasmiy bo'lib, kundalik hayotda kamayib bormoqda (o'rini Can egallamoqda). Lekin xitoy tilida 可以 (kěyǐ) ham rasmiy, ham norasmiy vaziyatlarda eng ko'p qo'llaniladigan, eng xavfsiz modal fe'ldir.

Xulosa:

会 (Huì): Aql va bilim (o'rganilgan).

能 (Néng): Kuch va sharoit (jismoniy).

可以 (Kěyǐ): Ruxsat va maslahat (ijtimoiy).

Ruxsat so'rash: 我可以借你的笔吗?

(Wǒ kěyǐ jiè nǐ de bǐ ma?)

May I borrow your pen? / Ruchkangizni qarzga olsam maylimi?

Maslahat/Taklif: 你可以坐地铁去。

(Nǐ kěyǐ zuò dìtiě qù)

You can go by subway / Metroda borishingiz mumkin (shunday qilsangiz bo'ladi).

Inglizcha "Can" (Qobiliyat) = Xitoycha 会 (Huì) / 能 (Néng)

I can drive. = 我会开车 (Wǒ huì kāichē).

Inglizcha "May" (Ruxsat) = Xitoycha 可以 (Kěyǐ)

May I sit here? = 我可以坐这儿吗? (Wǒ kěyǐ zuò zhèr ma?).

Inglizcha "May" (Ehtimol) = Xitoycha 可能 (Kěnéng) / 会 (Huì)

He may come. = 他可能会来 (Tā kěnéng huì lái).

Ingliz tili ko'proq ijtimoiy masofaga (kim bilan gaplashayotganingizga) qarab fe'l tanlaydi (Can vs May). Xitoy tili esa ko'proq harakatning tabiatiga (o'rganilganmi yoki sharoitmi) qarab fe'l tanlaydi (会 vs 能).

Men xitoycha gapirishni bilaman (会 – huì), lekin hozir tomog'im og'riyapti, gapira olmayman (不能 – bù néng). Shuning uchun yozib tushuntirsam maylimi (可以 – kěyǐ)?

Xitoychasi: 我会说汉语, 但我现在嗓子疼, 不能说。我可以用写的吗?

(Wǒ huì shuō Hànyǔ, dàn wǒ xiànzài sǎngzi téng, bù néng shuō. Wǒ kěyǐ yòng xiě de ma?)

Agar siz suzishni bilsangiz, lekin oyog'ingiz og'riyotgani uchun suza olmasangiz:

Inglizcha: I can swim, but I can't swim today.

Xitoycha: 我会游泳, 但我今天不能游 (Wǒ huì yóuyóu, dàn wǒ jīntiān bù néng yóu).

Bu yerda "huì" (bilish) va "néng" (imkoniyat) o'rtasidagi farq yaqqol ko'rinadi.

Xitoy tilida inkor fe'lini noto'g'ri tanlash gapning ma'nosini butunlay o'zgartirib yuboradi. Ingliz tilida esa "Cannot" va "May not" o'rtasida aniq chegaralar mavjud. Mana barcha o'rganilgan modal fe'llarning inkor shakllari, ularning farqlari va uch tillik misollari:

不会 (Bù huì) – Bilmaslik yoki Inkor etish

Bu shakl "mahoratim yo'q" yoki "bu voqea sodir bo'lmaydi" degan ma'nolarni anglatadi.

Mahorat (Skill): 我不会游泳。

(Wǒ bù huì yóuyóǒng)

I cannot swim / Men suzishni bilmayman.

Modal fe'llarni to'g'ri qo'llash nafaqat grammatik mahorat, balki har ikki til vakillarining dunyoqarashi va mantiqiy fikrlash tizimini tushunish demakdir, til o'rganuvchi so'zlarning shunchaki tarjimasini emas, balki ularning ortidagi kognitiv ma'nolarni his qilishi lozim.

Ehtimollik (Likelihood): 今天不会下雨。

(Jīntiān bù huì xiàyǔ)

It will not (may not) rain today / Bugun yomg'ir yog'maydi (ehtimol).

不能 (Bù néng) – Imkoniyatsizlik yoki Taqiqlash

Bu shakl "sharoit yo'l qo'ymaydi" yoki "jismonan iloji yo'q" degan ma'noni bildiradi. Shuningdek, qat'iy taqiqni ham anglatishi mumkin.

Vaziyat: 我明天不能去。

(Wǒ míngtiān bù néng qù)

I cannot go tomorrow / Men ertaga bora olmayman (sharoitim yo'q).

Taqiq (Prohibition): 医院里不能说话。

(Yīyuàn lǐ bù néng shuōhuà)

You must not / cannot talk in the hospital / Kasalxonada gapirish mumkin emas.

不可以 (Bù kěyǐ) – Ruksat bermaslik

Bu shakl ingliz tilidagi "May not" ga eng yaqin bo'lib, "ijozat yo'q" degan ma'noni beradi.

Ruksat berilmasligi: 你不可以吃这个。

(Nǐ bù kěyǐ chī zhège)

You may not (cannot) eat this / Buni eyishingiz mumkin emas (ijozat yo'q).

Qila olmayman Cannot 不会 (Bù huì) Chunki o'rganmaganman (Bilim yo'q).

Qila olmayman Cannot 不能 (Bù néng) Chunki kasalman yoki vaqtim yo'q (Sharoit yo'q).

Mumkin emas May not 不可以 (Bù kěyǐ) Chunki qoida bo'yicha ijozat berilmagan.

Balki bo'lmas May not 不会 / 不可能

Ingliz tilida "Cannot" ham mahoratni, ham taqiqni anglatishi mumkin (masalan: I cannot drive). Xitoy tilida esa, agar siz mashina haydashni bilmasangiz 不会, agar ichib olganingiz uchun haydashingiz taqiqlangan bo'lsa 不能 yoki 不可以 deyiladi. Bu farqni tushunish tillararo muloqotda xatolarning oldini oladi.

Ingliz tilidagi Can/May va xitoy tilidagi 会 (huì), 能 (néng) hamda 可以 (kěyǐ) tizimlarini qiyoslash orqali quyidagi yakuniy xulosalarga kelish mumkin:

Obyektiv imkoniyat: Ingliz tili modal fe'llari ko'proq so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi ijtimoiy munosabatga (odob va rasmiylikka) tayanadi. Xitoy tili esa harakatning amalga oshish manbasiga — ya'ni mahorat qayerdan kelganiga (bilimmi yoki jismoniy quvvatmi) urg'u beradi.

Ma'no aniqligi: Ingliz tilida bitta "Can" fe'li ham mahoratni, ham jismoniy imkoniyatni, ham ruxsatni ifodalab, ba'zan noaniqlik (ambiguity) keltirib chiqaradi. Xitoy tilida esa bu tushunchalar uchta alohida fe'lga bo'lingani bois, fikr yanada aniq va tushunarli ifodalanadi.

Inkor shakllaridagi tafovut: Inkor vaziyatlarida xitoy tili modal fe'llari o'ta qat'iydir. Mahoratning yo'qligi (不会), sharoitning yo'qligi (不能) va ruxsatning yo'qligi (不可以) o'rtasidagi chegara tillararo tarjimada eng ko'p e'tibor talab qiladigan jihatdir.

Aqliy Mahorat Can 会 (huì) "Bilaman"

Jismoniy Kuch Can 能 (néng) "Kuchim yetadi"

Rasmiy Ruxsat May 可以 (kěyǐ) "Ijozat"

Ehtimollik May 会 (huì) "Balki"

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Yule, G. (2020). Explaining English Grammar. Oxford University Press. (Ingliz tilidagi modal fe'llar — can va may ning funksional farqlari tahlili uchun).
2. Li, C. N., & Thompson, S. A. (1989). Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar. University of California Press. (Xitoy tilidagi modal fe'llar — huì, néng va kěyǐ ning semantik tahlili bo'yicha eng nufuzli manba).
3. Palmer, F. R. (2001). Mood and Modality. Cambridge University Press. (Tillardagi modallik tushunchasining umumiy lingvistik asoslari uchun).
4. Ross, C., & Ma, J. H. (2014). Modern Mandarin Chinese Grammar: A Practical Guide. Routledge. (Kundalik muloqotda modal fe'llarning qo'llanilishi va inkor shakllari tahlili).
5. Swan, M. (2016). Practical English Usage. Oxford University Press. (Ingliz tilidagi ruxsat va ehtimollik darajalarining amaliy farqlari uchun).
6. Yip, P., & Rimmington, D. (2021). Chinese: A Comprehensive Grammar (2nd Edition). Routledge.
7. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2021). The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge University Press.
8. Lü, S. (2016). 800 Words in Modern Chinese (现代汉语八百词). Commercial Press (Updated Edition).
9. Lü Shuxiang (吕叔湘). (1980). Xiandai Hanyu Babai Ci (现代汉语八百词). Commercial Press. (Zamonaviy xitoy tilidagi 800 ta so'z tahlili, huì va néng o'rtasidagi farqlar bo'yicha klassik manba).

O'ZBEK VA INGLIZ SHE'RIYATIDA METAFORIK FIKRLASHNING O'ZIGA XOSLIKLARI

Muslima Abduqodirova G'aybullojon qizi

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti

Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik yo'nalishi 1-kurs magistranti,

muslima.abdullajonova2022@gmail.com +998933446868

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va ingliz she'riyatida metaforik fikrlashning o'ziga xosliklari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot ikki adabiy

an'anadagi metaforaning shakllanishi, qo'llanilishi va funksional xususiyatlarini qiyosiy-tipologik metodlar orqali o'rganadi. Maqolada madaniy kontekst, lingvistik tuzilish va tarixiy rivojlanishning metaforik ifodalarga ta'siri yoritiladi.

Kalit so'zlar: metafora, she'riyat, o'zbek adabiyoti, ingliz adabiyoti, qiyosiy adabiyotshunoslik, kognitiv lingvistika, madaniy kontekst.

Особенности метафорического мышления в узбекской и английской поэзии

Аннотация: В данной статье теоретически анализируются особенности метафорического мышления в узбекской и английской поэзии. Исследование изучает формирование, использование и функциональные характеристики метафоры в двух литературных традициях с использованием сравнительно-типологических методов. В статье освещается влияние культурного контекста, языковой структуры и исторического развития на метафорические выражения.

Ключевые слова: метафора, поэзия, узбекская литература, английская литература, сравнительное литературоведение, когнитивная лингвистика, культурный контекст.

Peculiarities of metaphorical thinking in Uzbek and English poetry

Annotation: This article theoretically analyzes the peculiarities of metaphorical thinking in Uzbek and English poetry. The research studies the formation, use and functional characteristics of metaphor in two literary traditions using comparative-typological methods. The article highlights the influence of cultural context, linguistic structure and historical development on metaphorical expressions.

Keywords: metaphor, poetry, Uzbek literature, English literature, comparative literary studies, cognitive linguistics, cultural context

KIRISH: Metafora inson tafakkurining va tilining asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. U nafaqat adabiyotda, balki kundalik nutqda ham murakkab g'oyalarni, his-tuyg'ularni va tushunchalarni ifodalashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Jorj Lakoff va Mark Jonsonning "Metaphors We Live By" asarida ta'kidlanganidek, metafora shunchaki estetik bezak emas, balki kognitiv jarayonning ajralmas qismidir. U bir tushunchani boshqasi orqali tushunishga imkon beradi.

Har bir millatning tili va madaniyati o'ziga xos tarzda rivojlanganligi sababli, ularning she'riyatida metaforik fikrlash usullari ham o'zgacha xususiyatlarga ega bo'ladi. O'zbek va ingliz adabiyotlari uzoq tarixga ega bo'lib, boy she'riy an'analarni o'z ichiga oladi. Ushbu tadqiqotning maqsadi ikki xil madaniy va lingvistik muhitda shakllangan o'zbek va ingliz she'riyatidagi metaforik fikrlashning o'xshashliklari va farqlari, ularning o'ziga xosliklarini nazariy jihatdan asoslashdan iborat. Bu ikki adabiy an'ananing metaforik potentsialini chuqurroq anglashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA SHARHLAR

Metafora so'zining morfologik va sintaktik xususiyatlari: Grek tilidan kirib kelgan bo'lib, so'z yoki iborani o'xshashlik yoki o'xshatishga asoslangan ko'chma ma'noda ishlatish va shunday ma'noda ishlatilgan so'z yoki ibora, istiora yoki majozdir ("quloq" so'zining qozonning qulog'i ma'nosida ishlatilishi

metaforaga yaqqol misol bo'la oladi). A.Potebnya "Metafora qisqargan o'xshatishdir" deb ta'riflaydi. O'xshatishga xos bo'lgan, "aynan", "kabi", "xuddi" singari so'zlar ishtiroki metaforani yuzaga keltiradi. Biroq, metaforalar yuqorida ta'kidlangan so'zlar ishtirokisiz ham hosil bo'lishi mumkin. Masalan, "ochiq ko'ngil" birikmasi ham metafora. Sababi, ushbu birikma "mehribon", "g'amxo'r" ma'nolarini bidirmoqda. Lekin, ko'rinib turibdiki ko'chma ma'nodagi birikma "kabi", "xuddi" singari so'zlar ishtirokisiz yasalgan. John Stephen metaforaga quyidagicha ta'rif bergan: Metafora - biror narsa yoki harakatni tushuntirish maqsadida ma'lum bir boshqa obyekt xususiyatidan foydalanadigan adabiy tushuncha.

John Stephen metaforaga quyidagicha ta'rif bergan: Metafora - biror narsa yoki harakatni tushuntirish maqsadida ma'lum bir boshqa obyekt xususiyatidan foydalanadigan adabiy tushuncha. Masalan: "sochingiz ertalab quyoshidir". Ushbu gapda sochni rangi tillarang bo'lgani sababli, muallif uni to'g'ridan to'g'ri emas, balki quyoshga o'xshatib tasvirlaydi. Bundan tashqari, buyuk faylasuf Arastu o'zining mashhur "Poetika" asarida, "Ko'chma so'z (metafora) – narsaga xos bo'lmagan, jinsdan turga yoki turdan jinsga, yoxud turdan turga ko'chirilgan o'xshatilgan so'zdir"- deb ta'riflaydi. Metaforada gap so'zma-so'z tarjima qilinmaydi. Taqqoslash yordamida g'oyani anglab olish mumkin. R.Qo'ng'urov "O'zbek tilining tasviriylar vositalari" kitobida shunday deb yozgan: "Metaforani yashirin o'xshatish deyish mumkin. Ammo u oddiy qiyosdan farq qiladi. Agar oddiy qiyos ham doim asosiy ikki a'zodan tashkil topsa (ya'ni nima qiyos qilinadi, nima bilan qiyos qilinadi – qiyos qilinuvchi va qiyos qilinadigan predmet), metaforada faqat ikkinchi a'zo – o'xshatilgan narsa qoladi, o'xshagan narsa tushiriladi, lekin u kontekstdan sezilib turadi, demak, metaforada tasvirlanayotgan predmet ana shu ikkinchi a'zo orqali idrok qilinadi". Ular og'zaki nutqdan ko'ra, she'riyatda, umuman adabiyotda ko'proq ishlatiladi. Bu esa o'quvchiga ma'noni chiroyliroq va ta'sirchanroq yetkazib berishga xizmat qiladi. Metafora yozuvchining ijodiy mahsuli hisoblanadi. Shuning uchun uning she'riyatdagi o'rni beqiyosdir. Ayniqsa, o'zbek she'riyatida Abdulla Oripov - she'rlarida eng ko'p metafora ishlatgan shoirdir. Birgina misol tariqasida shoirning "Saraton" she'rini olish mumkin.

O'zbek she'riyatida metaforik fikrlash:

An'anaviy obrazlar tizimi: Gul-bulbul, sham-parvona, lab-la'l, qosh-kamonsimon kabi an'anaviy obrazlar orqali insoniy va ilohiy ishq, hijron, vafo kabi murakkab hissiyotlar chuqur metaforik tarzda ifodalanadi. Bu metaforalar ko'pincha ramziy xususiyatga ega bo'lib, tasavvuf falsafasi bilan chambarchas bog'liqdir.

Takroriy va o'zgarmas metaforalar: Ko'plab metaforalar asrlar davomida deyarli o'zgarmagan holda qo'llanilib keladi, bu esa o'zbek she'riyatining uzviy bog'liqligini va an'analarga sodiqligini ko'rsatadi. Ular o'quvchiga tanish bo'lgan kollektiv tasavvurlarga asoslanadi.

Ingliz she'riyatida metaforik fikrlash:

Variativlik va innovatsiya: Ingliz she'riyatida metaforalar juda xilma-xil bo'lib, shoirlar o'ziga xos, yangi metaforik qiyoslarni yaratishga intiladi. Ayniqsa, modernizm davridan boshlab metaforalarning an'anaviy qoliplaridan chetga chiqish tendensiyasi kuzatiladi.

Individuallik va subyektivlik: Metaforalar ko'pincha shoirning ichki kechinmalari, psixologik holati va atrof-muhitga bo'lgan subyektiv munosabatini aks ettiradi. An'anaviy ramzlardan foydalanilsa ham, ularga yangicha talqin beriladi.

Tilning analitik xususiyati: Ingliz tilining analitik tuzilishi (so'z tartibi va yordamchi so'zlar muhimligi) metaforalarni turli sintaktik konstruksiyalar orqali ifodalash imkonini beradi. Qiyoslashlar ko'pincha aniq "like" yoki "as" bog'lovchilari orqali (simile) yoki to'g'ridan-to'g'ri tenglashtirish (metaphor) orqali yuzaga chiqadi.

Keng qamrovli mavzular: Tabiatdan tortib shahar hayoti, falsafadan tortib kundalik vaziyatlargacha bo'lgan barcha mavzular metaforik ifodalar uchun manba bo'lib xizmat qiladi.

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, metafora universal kognitiv mexanizm bo'lsa-da, uning she'riyatdagi ko'rinishi madaniyat, til va tarixiy an'analar ta'siri ostida sezilarli darajada farqlanadi.

O'xshashliklar:

-Ikkala she'riyatda ham metafora fikrni ixchamlashtirish, emotsional ta'sirni kuchaytirish va obrazlilikni oshirish uchun xizmat qiladi.

-Murakkab tushunchalarni oddiy seziladigan narsalar orqali ifodalash umumiy xususiyatdir.

-Tabiat hodisalari (quyosh, oy, yulduzlar, gullar, qushlar) ikkala madaniyatda ham metaforik ifodalar uchun asosiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Farqlar:

-Manba konteksti: O'zbek she'riyatida metaforalar ko'pincha Sharq tasavvufi, islom madaniyati va Markaziy Osiyo turmush tarzi (cho'l, karvon, bog'lar) bilan bog'liq bo'lsa, ingliz she'riyatida G'arb falsafasi, nasroniylik, klassik mifologiya va sanoat inqilobi (zamonaviy davrda) kabi manbalar ustunlik qiladi.

-An'ana va innovatsiya: O'zbek she'riyati klassik an'analarga, takroriy metaforik obrazlarga kuchliroq tayanadi. Ingliz she'riyati esa yangilik, eksperiment va individual uslubga ko'proq urg'u beradi.

XULOSA: O'zbek va ingliz she'riyatida metaforik fikrlash o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi, bu esa ularning madaniy va lingvistik farqlarining yaqqol dalilidir. O'zbek she'riyati an'anaviy Sharq obrazlari, tasavvuf falsafasi va tilning aglyutinatv xususiyatlari tufayli chuqur ramziy, takroriy va musiqiy metaforalar tizimini yaratgan. Ingliz she'riyati esa individual uslub, yangilikka intilish, keng mavzular qamrovi va tilning analitik tuzilishi tufayli xilma-xil va innovatsion metaforalarga boy.

Xulosa qilib aytganda, metafora yaqin o'n yilda paydo bo'lgan atama emas. Bu atama qadimdan, nutqning chiroyli bo'lishi uchun xizmat qilgan. Xususan, asarlarda ifodalanuvchi obrazni ko'chma ma'noda ifodalanishini anglatadi. Shuni ham ta'kidlab o'tish kerakki, metaforani bir nechta turlari mavjud va bu haqida lingvistika darsliklaridan ma'lumot topish mumkin. Ushbu termin avval aytib o'tilganidek, nafaqat, adabiyot darsliklarida balki, tilshunoslikda ham o'rganiladi. Bunga tegishli ma'lumotlar o'rganuvchiga maktabda berilgan darsliklar orqali o'rgatiladi. Adabiyotga keladigan bo'lsak, metafora adabiyotning har qanday janrida (nasriy, she'riy, hajviy va hakazo) birdek ishlatiladi. Bundan tashqari, insonlar uni kundalik hayotda ham foydalanganligini bir necha misollar bilan isbotlash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Qo'ng'urov R., Begmatov E., Tojiyev Y, Nutq ma'daniyati va uslubi asoslari.- T.: O'qituvchi, 1992
2. Qo'ng'urov R., O'zbek tilining tasviriy vositalari, T., 1977
3. Aristotel. Ritorika. Poetika – M.: Labirint, 2000. _C.128
4. Adabiyot: darslik-majmua /B.To'xtaliyev,-Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. B.168-169
5. Abdurauf Fitrat., "Adabiyot qo'llanmasi"
6. Adabiyot: darslik-majmua/B.To'xtaliyev,-Toshkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2017. B.168-169
7. Xandon pista., G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. Toshkent 1994
8. <https://uz.warbletoncouncil.org>

**O'TKIR HOSHIMOV VA YU HUA ASARLARIDA REALIZM AN'ANALARI
VA ODDIY INSON OBRAZINING BADIY TALQINI**

Yo'ldoshev E'zozbek Sherxon o'g'li

Namangan davlat chet tillari instituti

3-bosqich talabasi

yoldoshevezoz9@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek adabiyotining taniqli vakili O'tkir Hoshimov hamda zamonaviy xitoy adabiyotining mashhur yozuvchisi Yu Hua asarlarida realizm an'analari va oddiy inson obrazining badiy talqini qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida yozuvchilarning asarlarida ijtimoiy muhit, tarixiy jarayonlar, inson taqdiri va milliy mentalitetning o'zaro bog'liqligi o'rganildi. Maqolada o'zbek va xitoy zamonaviy adabiyotida realizm an'anasi oddiy inson hayoti orqali jamiyatdagi muammolarni yoritishga xizmat qilishi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tahlil natijalariga ko'ra, har ikki yozuvchi ijodida oddiy inson obrazi milliy madaniyat, tarixiy jarayon va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liq holda tasvirlanganligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: *realizm, oddiy inson obrazi, qiyosiy adabiyotshunoslik, milliy mentalitet, ijtimoiy muhit, zamonaviy o'zbek adabiyoti, zamonaviy xitoy adabiyoti.*

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ реалистических традиций и художественного образа «обычного человека» в произведениях О'tkir Hoshimov и Yu Hua. Особое внимание уделяется влиянию социальной среды, исторических процессов и национального менталитета на формирование литературных персонажей. В ходе исследования выявлено, что реализм в современной узбекской и китайской литературе служит важным художественным средством для раскрытия судьбы человека и социальных проблем общества.

Ключевые слова: реализм, образ обычного человека, сравнительное литературоведение, национальный менталитет, социальная среда, узбекская литература, китайская литература.

Annotation. This article presents a comparative analysis of realism and the artistic representation of the "ordinary person" in the works of O'tkir Hoshimov and Yu Hua. The study examines how historical processes, social environment, and national mentality influence the creation of literary characters. The findings show that realism in modern Uzbek and Chinese literature plays an important role in depicting human destiny and revealing social issues through the lives of ordinary people.

Keywords: *realism, ordinary person image, comparative literature, national mentality, social environment, Uzbek literature, Chinese literature.*

Kirish.

XX–XXI asr adabiyotida realizm badiiy tafakkurning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida shakllangan bo'lib, u inson hayotining real holatini, jamiyatdagi muammolarni va shaxsning ichki kechinmalarini haqqoniy tasvirlashga xizmat qiladi. Realistik adabiyot inson va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni badiiy obrazlar orqali ochib berishga intiladi.

Zamonaviy o'zbek adabiyotida realizm an'analari ko'plab yozuvchilar ijodida namoyon bo'lgan bo'lsa-da, bu yo'nalishda alohida o'rin tutgan adiblardan biri — O'tkir Hoshimov hisoblanadi. Uning asarlarida oddiy inson hayoti, xalq ruhiyati va milliy qadriyatlar chuqur badiiy tasvir topgan. Yozuvchi o'z asarlarida insoniy munosabatlar, oilaviy qadriyatlar va jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni realistik uslubda tasvirlash orqali o'zbek adabiyotida alohida o'rin egallaydi.

Xitoy zamonaviy adabiyotida esa realizm yo'nalishining yirik vakillaridan biri Yu Hua hisoblanadi. Uning asarlarida XX asr Xitoy jamiyatidagi siyosiy o'zgarishlar, tarixiy jarayonlar va oddiy inson taqdiri badiiy ifoda topgan. Yu Hua asarlarida inson hayotining murakkabligi, tarixiy voqealarning oddiy odamlar taqdiriga ta'siri hamda jamiyatdagi ijtimoiy muammolar realistik tasvir orqali ochib beriladi.

Mazkur maqolaning maqsadi — O'tkir Hoshimov va Yu Hua asarlarida realizm an'analari hamda oddiy inson obrazining badiiy talqinini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Realizm an'analari va nazariy asoslar

Adabiyotshunoslikda realizm hayotni haqqoniy tasvirlashga asoslangan badiiy metod sifatida talqin qilinadi. Realistik asarlarda yozuvchi jamiyatdagi voqelikni yashirmasdan ko'rsatadi va inson hayotining turli jihatlarini ochib beradi. Realizm nafaqat tashqi voqelikni tasvirlash, balki inson ruhiyatini chuqur tahlil qilish bilan ham ajralib turadi.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda realizm ko'pincha "oddiy inson" obrazi orqali ifodalanadi. Oddiy inson obrazi jamiyatning turli qatlamlaridan bo'lgan odamlar hayotini, ularning kundalik muammolari va ruhiy kechinmalarini aks ettiradi. Bu obraz orqali yozuvchi jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni ko'rsatishga harakat qiladi.

O'zbek adabiyotida realizm an'analari xalq hayoti, milliy qadriyatlar va ijtimoiy muammolarni tasvirlash orqali rivojlangan. Xitoy adabiyotida esa realizm ko'pincha tarixiy jarayonlar, siyosiy o'zgarishlar va inson taqdirining murakkabligi bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi.

O'tkir Hoshimov asarlarida oddiy inson obrazi

O'tkir Hoshimov ijodida oddiy inson obrazi markaziy o'rinni egallaydi. Yozuvchi o'z asarlarida xalq hayotini, insoniy munosabatlarni va milliy qadriyatlarni realistik uslubda tasvirlaydi.

Masalan, Dunyoning ishlari asarida ona obrazi orqali o'zbek xalqining mehr-oqibat, sabr-toqat va insoniy fazilatlari tasvirlangan. Asarda oddiy inson hayoti orqali milliy mentalitet va ma'naviy qadriyatlar ifodalanadi.

Shuningdek, Ikki eshik orasi romanida urush davri va uning inson taqdiriga ta'siri realistik tarzda yoritilgan. Yozuvchi qahramonlarning ruhiy kechinmalarini tasvirlash orqali insonning sabr-toqatini va hayotiy kurashini ko'rsatadi.

Hoshimov asarlarida oddiy inson obrazi ko'pincha ma'naviy jihatdan kuchli, sabrli va hayot sinovlariga bardosh bera oladigan shaxs sifatida tasvirlanadi.

Yu Hua asarlarida oddiy inson obrazi

Yu Hua ijodida ham oddiy inson obrazi muhim o'rin egallaydi. Uning asarlarida Xitoy jamiyatidagi tarixiy o'zgarishlar oddiy inson taqdiri orqali ko'rsatib beriladi.

Masalan, To Live romanida bosh qahramon Fuguy hayoti orqali Xitoy tarixidagi siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar tasvirlangan. Asarda qahramon ko'plab qiyinchiliklarga duch keladi, biroq hayot uchun kurashishda davom etadi.

Yana bir muhim asar — Chronicle of a Blood Merchant bo'lib, unda oddiy ishchi hayoti orqali jamiyatdagi iqtisodiy muammolar va inson qadr-qimmati masalalari yoritilgan.

Yu Hua asarlarida oddiy inson ko'pincha tarixiy jarayonlarning qurboni sifatida tasvirlanadi, biroq yozuvchi insonning yashashga bo'lgan intilishiga alohida e'tibor qaratadi.

Qiyosiy tahlil

O'tkir Hoshimov va Yu Hua ijodini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, har ikki yozuvchi realizm an'analari asoslanib ijod qilgan. Biroq ularning badiiy tasvir uslublari va asosiy g'oyalari ma'lum darajada farqlanadi.

O'tkir Hoshimov asarlarida asosiy e'tibor insoniy qadriyatlarga, oilaviy munosabatlarga va milliy mentalitetga qaratilgan. Yu Hua asarlarida esa tarixiy jarayonlar va jamiyatdagi ijtimoiy muammolar ko'proq tasvirlanadi.

Har ikkala yozuvchi ham oddiy inson hayoti orqali jamiyatdagi murakkab jarayonlarni ochib berishga intiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'tkir Hoshimov va Yu Hua asarlarida realizm an'analari oddiy inson hayoti orqali namoyon bo'ladi. Har ikki yozuvchi o'z milliy adabiyotida inson taqdiri, jamiyat va tarix o'rtasidagi murakkab munosabatlarni badiiy obrazlar orqali ochib bergan.

O'tkir Hoshimov ijodida milliy qadriyatlar va insoniy fazilatlari asosiy o'rinni egallasa, Yu Hua asarlarida tarixiy jarayonlarning inson taqdiriga ta'siri muhim mavzu sifatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, har ikki yozuvchi ijodi o'zbek va xitoy zamonaviy adabiyotida realizm an'analari rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonova N. Zamonaviy o'zbek nasrida realizm an'analari. – Toshkent, 2022.
2. Karimov B. O'zbek adabiyotida badiiy tafakkur evolyutsiyasi. – Toshkent, 2023.
3. Xolmirzayev M. Qiyosiy adabiyotshunoslik asoslari. – Toshkent, 2022.
4. Zhang L. Realism in Contemporary Chinese Literature. – Beijing, 2023.
5. Liu Y. The Image of the Ordinary Man in Modern Chinese Fiction. – Shanghai, 2022.
6. Wang H. Narrative Realism in Yu Hua's Novels. – Journal of Chinese Literature, 2024.
7. Ahmedov S. O'tkir Hoshimov ijodida inson va jamiyat masalasi. – Filologiya masalalari, 2023.
8. Yuldashev D. O'zbek va xitoy adabiyotida realizm an'analari qiyosi. – Oriental Studies Journal, 2024.
9. Chen X. Social Reality in Yu Hua's Works. – Asian Literature Review, 2023.
10. Modern Chinese Literature Studies, 2022.
11. <https://cyberleninka.ru> (ilmiy maqolalar bazasi).
12. <https://scholar.google.com> (xalqaro ilmiy maqolalar bazasi).
13. <https://elibrary.ru> (ilmiy elektron kutubxona).

ZAMONAVIY O'ZBEK VA XITOIY ADABIYOTIDA MILLIY MENTALITETNING BADIY IFODASI (O'TKIR HOSHIMOV VA YU HUA ASARLARI MISOLIDA)

Yo'ldoshev E'zozbek Sherxon o'g'li
Namangan davlat chet tillari instituti
3-bosqich talabasi
[*yoldoshevezoz9@gmail.com*](mailto:yoldoshevezoz9@gmail.com)

Annotatsiya. Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek adabiyotining muhim vakili O'tkir Hoshimov hamda zamonaviy xitoy adabiyotining taniqli yozuvchisi Yu Hua ijodida milliy mentalitetning badiiy ifodasi masalasi qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda har ikki yozuvchining asarlarida milliy qadriyatlar, tarixiy tajriba, an'ana va ruhiy makonning shaxslar tasviri orqali ifodalanishi o'rganiladi. O'tkir Hoshimov ijodida o'zbek xalqining milliy qadriyatlari, urf-odatlar va oilaviy munosabatlar tizimi markaziy mavzu sifatida ochib beriladi, Yu Hua ijodida esa Xitoy jamiyatining tarixiy og'irliklari, ijtimoiy o'zgarishlar hamda milliy tafakkur elementlari bosh qahramonlar orqali badiiy ifoda topadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, har ikki yozuvchi milliy mentalitetni realistik badiiy vositalar orqali ochib beradi va bu jihat zamonaviy realizm an'alarini boyitadi.

Kalit so'zlar: *milliy mentalitet, badiiy ifoda, realizm, o'zbek adabiyoti, xitoy adabiyoti, milliy qadriyat, ijtimoiy muhit.*

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ художественного выражения национального менталитета в современной узбекской и китайской прозе на примере произведений О'tkir Hoshimov и Yu Hua. Исследование изучает, как в художественных текстах отражаются национальные ценности, исторический опыт и культурный код общества. В произведениях Хошимова национальный менталитет проявляется через традиции, моральные ценности и социальные отношения, а в произведениях Yu Hua — через исторические потрясения и социальные изменения. Анализ показывает, что оба автора используют реалистические методы для выражения глубинных национальных характеристик.

Ключевые слова: национальный менталитет, художественное выражение, реализм, узбекская литература, китайская литература, культурный код.

Annotation. This article presents a comparative study on the artistic expression of national mentality in contemporary Uzbek and Chinese literature through the works of O'tkir Hoshimov and Yu Hua. The research examines how each author embeds cultural values, historical experiences, and social norms within their narrative frameworks. Hoshimov's fiction conveys Uzbek cultural identity through tradition, social norms, and interpersonal relationships, while Yu Hua's works depict Chinese historical consciousness and societal shifts through individual life stories. The study reveals that both authors employ realist literary techniques to articulate national mentality in their prose.

Keywords: *national mentality, artistic expression, realism, Uzbek literature, Chinese literature, cultural identity, social environment.*

Kirish.

Adabiyot shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab aloqalarni badiiy shaklda ifodalash orqali milliy ruhiyatni ochib beradi. Xalqning **milliy mentaliteti** — bu uning tarixiy tajribasi, qadriyatlari, urf-odatlar, madaniyati va jamiyat bilan bog'liq ichki tuyg'ular to'plamidir. Adabiyot orqali mentalitet ifodalanishida u insonning ichki olami va jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi.

O'zbek adabiyotida milliy mentalitet masalasi ko'plab yozuvchilarda namoyon bo'lgan bo'lsa-da, O'tkir Hoshimov ijodi bu yo'nalishda alohida o'rin tutadi. Uning asarlarida o'zbek xalqining ijtimoiy qadriyatlari, an'analari va tarixiy xotira realistik tarzda badiiy tasvirlanadi, milliy ruhiyat kuchli badiiy vosita sifatida ifodalanadi.

Xitoy adabiyotida esa Yu Hua kabi yozuvchilar milliy tafakkur va mentalitetni XX asr boshidan boshlab davom etgan siyosiy va ijtimoiy jarayonlar orqali ochib beradi. Bu jarayon Xitoy ijtimoiy tuzumining o'zgarishi, inqirozlar va qayta qurilish tajribalari bilan chambarchas bog'liqdir.

Milliy mentalitet nazariyasi va badiiy ifoda.

Milliy mentalitet — bu millatning tarixan shakllangan dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, urf-odatlar va ijtimoiy ongning uzviy majmui sifatida tavsiflanadi. Mentalitet jamiyatning umumiy falsafasi, axloqiy qadriyatlari va madaniy stereotiplarini o'z ichiga oladi, u shaxs tasvirida ham paradoxal, ham uzviy badiiy holatlarda aks etadi.

Badiiy matnda milliy mentalitetni ifodalashning asosiy vositalari quyidagilar:

Til va leksik-stilistik vositalar: xalqona iboralar, maqollar, til erkinligi orqali qadriyatlar aks etadi.

Qahramonning ichki dunyosi: mentalitet orqali shaxsiy qarorlar, qadriyatlar tizimi va hayot falsafasi yoritiladi.

Ijtimoiy muhit: jamiyat tuzilmasi, urf-odatlar va betakror tarixiy kontekst.

Tarixiy xarakteristikalar: tarixiy o'zgarishlar qahramonning mental tuyg'ulariga ta'sir etadi.

Realistik uslub shu elementlar orqali milliy mentalitetni kuchli badiiy ifoda bilan aks ettiradi.

O'tkir Hoshimov asarlarida milliy mentalitet

O'tkir Hoshimov o'zbek adabiyotida milliy mentalitetni badiiy tasvirlashda muhim o'rin egallaydi. Uning asarlarida xalqning urf-odatlar, oilaviy qadriyatlar, ma'naviy axloq va tarixiy tajriba realistik tarzda ifodalanadi.

Masalan, uning hikoyalarida xalqona leksika va xalq – oilaviy munosabatlar asosida boyitilgan til tasviri milliy mentalitetning badiiy ifodasi bo'lib xizmat qiladi. Bu iboralar va til strukturalari orqali o'zbek xalqining qadriyatlari va dunyoqarashi ochib beriladi.

Bundan tashqari, Hoshimov asarlarida qahramonlarning qarorlarida, ijtimoiy rollarida va hayot tarzidagi qarama-qarshiliklarda o'zbek xalqi mentalitetining ijtimoiy-madaniy konteksti yaqqol seziladi — bu ularning mental tuyg'ulari, sabr-toqat, oilaviy bag'rikenglik va vaqt sinovlariga nisbatan qat'iyatlilik orqali ochiladi.

Yu Hua asarlarida milliy mentalitet

Yu Hua ijodida milliy mentalitet Xitoy tarixining murakkab jarayonlaridan chiqib keladi. Uning asarlari odatda xitoy xalqining tarixiy tajribasi, ijtimoiy o'zgarishlar va katta tarixiy inqirozlar kontekstida ifodalanadi.

Masalan, "To Live" romanida bosh qahramon Fugui hayoti orqali insonning tarixiy sinovlari va adovatlar bilan yuzma-yuz kelishi tasvirlanadi. Bu bosh qahramonning shaxsiy tajribasi orqali Xitoyning milliy mentalitetidagi sabr-toqat, ijtimoiy birdamlik, qiyinchilikdan o'tish falsafasi ko'rsatib beriladi.

Yu Hua asarlarida faqat shaxsiy ijtimoiy hayot emas, balki xalq umumiy tarixining qiyinchiliklari, jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik va adolatsizlik ham milliy mentalitet tasvirini shakllantiradi.

Qiyosiy tahlil

Hoshimov va Yu Hua ijodidagi milliy mentalitet tasviri umumiy jihatdan birlashtirilgan bo'lsa-da, ularning badiiy ifoda uslublari farqlanadi:

Element	O'tkir Hoshimov	Yu Hua
Mentalitet manbai	milliy qadriyatlar, urf-odatlar	tarixiy jarayonlar, ijtimoiy o'zgarishlar
Badiiy vosita	xalqona til, oilaviy munosabatlar	tarixiy voqealar, ijtimoiy muammolar
Qahramon psixologiyasi	an'anaviy qadriyatlar, mehr-oqibat	sabr-toqat, tarixiy sinovlar

Har ikkala yo'nalish ham realism an'analarini davom ettiradi, biroq mentalitet ifodasining markaziy motivi va badiiy vositasi boshqacha yo'naladi.

Xulosa.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, zamonaviy o'zbek va xitoy adabiyotida **milliy mentalitetning badiiy ifodasi** asosiy tadqiqot yo'nalishlaridan biridir.

O'tkir Hoshimov asarlarida milliy mentalitet oilaviy qadriyatlar, urf-odatlar va xalqona til orqali ifodalanadi, bu orqali o'zbek xalqining ichki ruhiyati va qadriyat tizimi ochiladi.

Yu Hua ijodida esa milliy mentalitet ko'proq **tarixiy jarayonlar, siyosiy o'zgarishlar va jamiyat hayoti** kontekstida tasvirlanadi, bu orqali Xitoy xalqining tarixi va jamiyatining murakkab psixologik-madaniy qiyofasi badiiy talqin qilinadi.

Shunday qilib, har ikki yozuvchi asarlarida milliy mentalitet o'ziga xos badiiy til orqali ifodalanadi va bu realizm an'analarini yanada boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 徐嘉敏. 论余华作品中的生命哲学意蕴——以《活着》为例. 《世界文学研究》, 2022.
2. O'roqova N., Xudayorova, N. O'tkir Hoshimov hikoyalarida milliy portret. Web-Journal, 2024.
3. Raxmatova, S.O. O'tkir Hoshimov asarlarining tarjimasida milliy mentalitet. Buxoro Davlat Universiteti, 2025.
4. To Live (novel) — Roman by Yu Hua.

SHARQ VA G'ARB ADABIYOTIDA VAQT KONSEPTINING POETIK IFODASI

Yunusova Halima

NamDCHTI magistranti

yunusovahalima2002@.com

+998934956015

Annotatsiya. Mazkur maqolada Sharq va G'arb adabiyotida vaqt konseptining poetik ifodasi qiyosiy tahlil qilinadi. Vaqt tushunchasi badiiy matnlarda nafaqat xronologik hodisa sifatida, balki inson hayoti, taqdir va tarixiy jarayonlarni ifodalovchi falsafiy kategoriya sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda vaqt konseptining metaforik modellashirilishi, ramziy obrazlar orqali ifodalanishi hamda uning poetik funksiyalari o'rganiladi. Sharq va G'arb adabiy an'analaridagi vaqt talqinlarining o'xshash va farqli jihatlari aniqlanib, ularning madaniy-estetik asoslari yoritiladi.

Kalit so'zlar: *vaqt konsepti, poetik ifoda, Sharq adabiyoti, G'arb adabiyoti, metafora, badiiy diskurs.*

Аннотация. В статье проводится сопоставительный анализ поэтического выражения концепта времени в восточной и западной литературе. В художественных текстах время интерпретируется не только как хронологическое явление, но и как философская категория, отражающая человеческую жизнь, судьбу и исторические процессы. Исследуются метафорические модели концепта времени, его символическая образность и

поэтические функции. Выявляются сходства и различия восточной и западной литературных традиций.

Ключевые слова: *концепт времени, поэтическое выражение, восточная литература, западная литература, метафора, художественный дискурс.*

Annotation. This article provides a comparative analysis of the poetic representation of the concept of time in Eastern and Western literature. Time in literary texts is interpreted not only as a chronological phenomenon but also as a philosophical category expressing human life, destiny, and historical processes. The study explores the metaphorical modeling of the time concept, its symbolic imagery, and poetic functions. Similarities and differences between Eastern and Western literary traditions are identified and interpreted within cultural and aesthetic frameworks.

Keywords: *concept of time, poetic representation, Eastern literature, Western literature, metaphor, literary discourse.*

KIRISH. Badiiy adabiyot inson tafakkuri va madaniy qadriyatlarning badiiy in'ikosi bo'lib, unda muhim falsafiy tushunchalar poetik obrazlar orqali ifodalanadi. Ana shunday markaziy tushunchalardan biri — vaqt konsepti bo'lib, u adabiy matnlarda inson hayoti, taqdir, tarix va mavjudlik haqidagi qarashlarning poetik ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Vaqt tushunchasi turli adabiy an'analarda o'ziga xos badiiy talqinlarga ega bo'lib, bu farqlar milliy tafakkur va madaniy dunyoqarash bilan uzviy bog'liqdir.

Sharq adabiyotida vaqt ko'pincha abadiylik, aylana va ruhiy kamolot g'oyalari bilan uyg'unlashgan holda ifodalanadi. Tasavvufiy adabiyotda vaqt insonning ichki yetuklik sari yo'li sifatida talqin qilinib, u ramziy obrazlar orqali ifodalanadi. G'arb adabiyotida esa vaqt ko'proq chiziqli rivojlanish, tarixiy jarayon va shaxsiy fojealar bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Bu ikki yondashuv poetik ifodaning xilma-xilligini yuzaga keltiradi.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda konsept tushunchasi badiiy matnni semantik va kognitiv jihatdan tahlil qilishda muhim metodologik vosita sifatida qaralmoqda. Shunga qaramay, vaqt konseptining Sharq va G'arb adabiyotidagi poetik ifodasi hali ham yetarli darajada kompleks o'rganilmagan. Ayniqsa, metaforik modellar, ramziy obrazlar va stilistik funksiyalarni qiyosiy tahlil qilish dolzarb ilmiy muammo bo'lib qolmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi Sharq va G'arb adabiy matnlarida vaqt konseptining poetik ifodasi va metaforik talqinlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot vazifalari vaqt konseptining asosiy poetik modellarini aniqlash, ularning stilistik funksiyalarini tahlil qilish hamda madaniy-estetik farqlarni ochib berishga qaratilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Mazkur tadqiqot Sharq va G'arb adabiyotida vaqt konseptining poetik ifodasini aniqlash va qiyosiy tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, unda adabiyotshunoslik, stilistika hamda kognitiv yondashuvlarga asoslangan kompleks metodologiya qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida nazariy manbalar tahlili bilan bir qatorda badiiy matnlar ustida amaliy stilistik tahlil olib borildi.

Tadqiqotning asosiy metodlaridan biri sifatida **komparativ (qiyosiy) tahlil metodi** tanlandi. Ushbu metod yordamida Sharq va G'arb adabiy matnlarida vaqt konseptining poetik talqinlari solishtirilib, ularning o'xshash va farqli jihatlari aniqlandi. Qiyosiy yondashuv vaqt konseptining madaniy va estetik asoslarini ochib berish imkonini yaratdi.

Shuningdek, tadqiqotda **stilistik tahlil metodi** qo'llanilib, vaqt konseptining metaforik va ramziy ifodalanish shakllari o'rganildi. Badiiy matnlarda vaqt obrazining epitet, metafora, personifikatsiya va ramzlar orqali qanday poetik funksiyalarni bajarishi tahlil qilindi. Bu metod vaqt konseptining estetik ta'sirchanlikdagi o'rnini aniqlashga xizmat qildi.

Tadqiqot jarayonida **semantik tahlil metodidan** ham foydalanildi. Ushbu metod yordamida vaqt konseptining ma'no qatlamlari, kontekstual talqinlari va poetik kengayish jarayonlari aniqlab borildi. Vaqtning faqat fizik hodisa sifatida emas, balki falsafiy va ruhiy kategoriya sifatida shakllanish mexanizmlari izohlandi.

Bundan tashqari, tadqiqotda **kognitiv yondashuv** elementlari qo'llanildi. Bu yondashuv asosida vaqt konsepti inson tafakkurida shakllangan konseptual model sifatida talqin qilinib, uning badiiy matnlardagi metaforik modellashirilishi tahlil qilindi. Kognitiv yondashuv vaqt obrazining adabiy tafakkur bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatishga imkon berdi.

Umuman olganda, tadqiqotda qo'llanilgan metodlar majmuasi Sharq va G'arb adabiyotida vaqt konseptining poetik ifodasini ilmiy asosda ochib berish hamda uning stilistik funksiyalarini chuqur tahlil qilishga xizmat qildi.

NATIJALAR.

Tadqiqot natijalari Sharq va G'arb adabiyotida vaqt konseptining poetik ifodasi turli madaniy va falsafiy qarashlarga asoslangan holda shakllanganini ko'rsatdi. O'rganilgan badiiy matnlar vaqt tushunchasining nafaqat xronologik hodisa sifatida, balki inson mavjudligining markaziy falsafiy kategoriyasi sifatida talqin etilishini tasdiqlaydi.

1. Sharq adabiyotida vaqt konseptining poetik modellari. Sharq adabiy an'alarida vaqt konsepti ko'pincha **abadiylik va aylana harakat** bilan bog'liq holda ifodalanadi. Tadqiqot jarayonida tahlil qilingan tasavvufiy va klassik badiiy matnlarda vaqt insonning ruhiy kamolot sari yo'li sifatida metaforik modellashiriladi. Bu yerda vaqt chiziqli emas, balki takrorlanadigan, uzluksiz davom etuvchi jarayon sifatida talqin qilinadi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, Sharq adabiyotida vaqt ko'pincha fasllar almashinuvi, tun va kun aylanishi, tabiat jarayonlari orqali ramziy ifodalanadi. Ushbu poetik model inson hayoti va tabiat uyg'unligini ifodalovchi muhim badiiy mexanizm bo'lib xizmat qiladi. Vaqtning bunday talqini ruhiy poklanish, sabr va ichki muvozanat g'oyalari bilan uyg'unlashadi. Shuningdek, Sharq poetikasida vaqt o'tkinchilik bilan bir qatorda abadiylik ramzi sifatida ham namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari bu holatni Sharq falsafasida mavjudlikning doimiy aylanishi haqidagi qarashlar bilan izohlash mumkinligini ko'rsatdi.

2. G'arb adabiyotida vaqt konseptining poetik talqini. G'arb adabiy an'alarida vaqt konsepti ko'proq **chiziqli harakat va tarixiy rivojlanish** modeli asosida ifodalanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, G'arb adabiyotida vaqt o'tishi bilan inson

taqdirining o'zgarishi, dramatik ziddiyatlar va shaxsiy fojealar bilan chambarchas bog'langan.

Badiiy matnlarda vaqtning metaforik ifodasi ko'pincha yo'qotish, kechikish, eslash va afsus motivlari bilan birga namoyon bo'ladi. Bu holat vaqtni inson hayotini boshqaruvchi kuch sifatida talqin qilishga olib keladi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, G'arb poetikasida vaqt inson ustidan hukmron bo'lgan kuch sifatida idrok etiladi. Shuningdek, G'arb adabiyotida vaqtning tarixiy ong bilan bog'liqligi kuchli bo'lib, u jamiyat taraqqiyoti va ijtimoiy o'zgarishlarni ifodalovchi poetik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat vaqt konseptining individual tajribadan tashqari kollektiv xotira bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

3. Metaforik modellashtirishdagi umumiylik va farqlar. Qiyosiy tahlil natijalari Sharq va G'arb adabiyotida vaqt konseptining ayrim umumiy poetik xususiyatlarga ega ekanini ham ko'rsatdi. Har ikki an'anada vaqt metafora va ramzlar orqali ifodalanib, inson hayotining o'tkinchiligi g'oyasini aks ettiradi. Biroq bu o'xshashliklar turli falsafiy mazmun bilan to'ldiriladi. Sharqda vaqt ko'proq uyg'unlik va ruhiy yetuklik sari harakat sifatida talqin qilinsa, G'arbda u ziddiyat va dramatik rivojlanish manbai sifatida ko'riladi. Ushbu farqlar vaqt konseptining madaniy-estetik kodlar bilan uzviy bog'liqligini tasdiqlaydi.

4. Vaqt konseptining poetik funksiyalari. Tadqiqot natijalari vaqt konseptining badiiy matnda bir necha asosiy poetik funksiyalarni bajarishini aniqladi. Eng avvalo, vaqt konsepti **falsafiy mazmunni ifodalash funksiyasini** bajarib, asarning g'oyaviy chuqurligini oshiradi. Shuningdek, vaqt obrazlari **emotsional ta'sirchanlikni kuchaytirish, obrazlilikni yaratish va kompozitsion tuzilmani mustahkamlash** vazifalarini bajaradi.

MUHOKAMA.

Olingan natijalar Sharq va G'arb adabiyotida vaqt konseptining poetik ifodasi madaniy va falsafiy tafakkur bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatdi. Tadqiqot davomida aniqlangan poetik modellar vaqt tushunchasining har bir adabiy an'anada o'ziga xos estetik vazifalarni bajarishini tasdiqlaydi. Sharq adabiyotida vaqt ko'proq abadiylik va ruhiy kamolot g'oyalari bilan uyg'unlashgan holda ifodalansa, G'arb adabiyotida u tarixiy harakat va shaxsiy dramatism bilan bog'liq holda tasvirlanadi.

Tadqiqot natijalari adabiyotshunoslikdagi mavjud nazariy qarashlarni kengaytirib, vaqt konseptining poetik imkoniyatlarini chuqurroq ochib beradi. Xususan, vaqtning metaforik modellashtirilishi har ikki an'anada ham badiiy tafakkurning markaziy mexanizmlaridan biri ekani aniqlandi. Biroq bu modellashtirishning mazmuniy yo'nalishi turli falsafiy konsepsiyalar bilan belgilanadi.

Sharq va G'arb poetikasidagi farqlar vaqt konseptining milliy madaniyat, tarixiy tajriba va diniy-falsafiy qarashlar bilan uzviy bog'liqligini tasdiqlaydi. Sharqda vaqtning aylana modelida talqin qilinishi mavjudlikning uzluksizligi g'oyasini ifodalasa, G'arbda chiziqli vaqt modeli inson hayotining qaytmasligi va tarixiy mas'uliyatni aks ettiradi. Shuningdek, vaqt konsepti badiiy matnda faqat falsafiy kategoriya bo'lib qolmay, balki muallif uslubini belgilovchi muhim poetik element sifatida ham namoyon bo'lishi aniqlandi. Har bir muallif vaqt obrazini

individual estetik pozitsiyasiga mos holda talqin qilib, o'ziga xos poetik dunyo yaratadi.

Mazkur tadqiqot natijalari vaqt konseptini o'rganishda madaniy va kognitiv yondashuvlarni uyg'unlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa kelgusida konseptual poetika yo'nalishidagi izlanishlar uchun muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

XULOSA.

Xulosa qilib aytganda, Sharq va G'arb adabiyotida vaqt konsepti muhim poetik kategoriya bo'lib, u inson mavjudligi, tarix va ruhiy tajribani badiiy ifodalashda yetakchi rol o'ynaydi. Tadqiqot davomida vaqt konseptining turli metaforik modellar orqali ifodalanishi va ularning madaniy-estetik mazmuni ilmiy asosda ochib berildi.

O'tkazilgan qiyosiy tahlil vaqt konseptining har bir adabiy an'anada o'ziga xos poetik funksiyalarga ega ekanini ko'rsatdi. Sharqda vaqt uyg'unlik va abadiylik ramzi sifatida talqin qilinsa, G'arbda u ziddiyat, o'tkinchilik va tarixiy ong bilan bog'liq holda ifodalanadi. Ushbu farqlar vaqt tushunchasining madaniy kodlar bilan uzviy bog'liqligini tasdiqlaydi. Mazkur tadqiqot natijalari badiiy matnni konseptual va stilistik jihatdan tahlil qilishda amaliy ahamiyatga ega bo'lib, magistrlik dissertatsiyasi doirasidagi ilmiy izlanishlarni boyitadi. Olingan xulosalar kelgusida vaqt konseptining boshqa badiiy kategoriyalar bilan aloqadorligini o'rganish uchun ilmiy istiqbollarni belgilab beradi.

Foydalanilgan ADABIYOTLAR

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 2020.
2. Ricoeur P. *The Rule of Metaphor*. – London: Routledge, 2018.
3. Turner M. *The Literary Mind*. – Oxford: Oxford University Press, 2018.
4. Genette G. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. – Ithaca: Cornell University Press, 2017.
5. Leech G. *Language in Literature: Style and Foregrounding*. – London: Routledge, 2019.
6. Lotman Yu.M. *Struktura xudojestvennogo teksta*. – Moskva: Iskustvo, 2020.
7. Todorov T. *Poetics of Prose*. – New York: Cornell University Press, 2016.
8. Said E. *Orientalism*. – London: Penguin Books, 2019.
9. Navoiy A. *Xamsa*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2021.
10. Shakespeare W. *Selected Sonnets and Plays*. – London: Arden Shakespeare, 2020.
11. <https://lex.uz>
12. <https://scholar.google.com>

SHARQ VA G'ARB ADABIYOTIDA MUHABBAT VA XIYONAT MOTIVLARI

Yoqubboyeva Dilnoza Mahmudjanovna

NamDCHTI magistranti

yoqubbayevadilnoza129@gmail.ru

+998888268588.

Annotatsiya: Mazkur maqolada Sharq va G'arb adabiyotida muhabbat va xiyonat motivlarining o'ziga xos talqini tahlil qilinadi. Sharq adabiyotida muhabbat ko'pincha ilohiylik, sadoqat va fidoiylik bilan uyg'un holda tasvirlangan bo'lsa, G'arb adabiyotida bu tuyg'u romantik, realist va ba'zan fojiali jihatlar bilan yoritiladi. Maqolada Sharq adabiyotidan Navoiy, Fuzuliy, Jomiy asarlaridagi muhabbat tushunchasi hamda G'arb adabiyotida Shekspir, Mopassan, Tolstoy kabi yozuvchilarning muhabbat va xiyonatni qanday tasvirlagani solishtiriladi. Ushbu motivlarning har ikkala adabiy makonda qanday talqin etilishi, tarixiy va madaniy omillar bilan bog'liqligi, asarlarda qahramonlarning ichki kechinmalari orqali qanday namoyon bo'lishi tahlil qilinadi. Tadqiqotda adabiy taqqoslash va tahlil uslublari asosida Sharq va G'arb adabiyotida ushbu mavzularning o'ziga xosligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: *Sharq adabiyoti, G'arb adabiyoti, muhabbat, xiyonat, sadoqat, fidoiylik, ilohiy sevgi, romantizm, realizm, fojia, adabiy taqqoslash, tarixiy-madaniy omillar, qahramon kechinmalari, Alisher Navoiy, Fuzuliy, Jomiy, Shekspir, Mopassan, Tolstoy.*

Аннотация: В данной статье анализируется своеобразная интерпретация мотивов любви и предательства в восточной и западной литературе. В восточной литературе любовь часто изображается в сочетании с божественностью, преданностью и самопожертвованием, тогда как в западной литературе она освещается с романтической, реалистической и иногда трагической сторон. В статье рассматриваются концепции любви в произведениях таких восточных писателей, как Алишер Навои, Фузули, Джамии, а также анализируется, как такие западные авторы, как Шекспир, Мопассан, Толстой, изображали любовь и предательство. Исследование выявляет особенности интерпретации этих мотивов в обоих литературных пространствах, их связь с историческими и культурными факторами, а также раскрывает внутренние переживания героев. На основе литературного сопоставления и анализа показываются уникальные черты восприятия любви и предательства в восточной и западной литературе.

Ключевые слова: *восточная литература, западная литература, любовь, предательство, верность, самопожертвование, божественная любовь, романтизм, реализм, трагедия, литературное сравнение, историко-культурные факторы, переживания героев, Алишер Навои, Фузули, Джамии, Шекспир, Мопассан, Толстой.*

Abstract: This article analyzes the unique interpretation of the themes of love and betrayal in Eastern and Western literature. In Eastern literature, love is often depicted in connection with divinity, devotion, and self-sacrifice, whereas in Western

literature, it is portrayed with romantic, realistic, and sometimes tragic aspects. The article examines the concept of love in the works of Eastern writers such as Alisher Navoi, Fuzuli, and Jami, while also analyzing how Western authors like Shakespeare, Maupassant, and Tolstoy depicted love and betrayal. The study explores how these themes are interpreted in both literary traditions, their connection to historical and cultural factors, and how they manifest through the inner experiences of the characters. Through literary comparison and analysis, the article highlights the distinctive features of the perception of love and betrayal in Eastern and Western literature.

Key words: *Eastern literature, Western literature, love, betrayal, loyalty, self-sacrifice, divine love, romanticism, realism, tragedy, literary comparison, historical and cultural factors, character emotions, Alisher Navoi, Fuzuli, Jami, Shakespeare, Maupassant, Tolstoy.*

KIRISH.

Adabiyot insoniyat hissiyotlari va kechinmalarining eng chuqur aks ettirilgan sohalaridan biridir. Tarixan muhabbat va xiyonat motivlari adabiyotning eng muhim unsurlaridan biri bo'lib kelgan. Bu ikki mavzu inson tabiatining murakkabligi, insoniy tuyg'ularning cheksiz shakllari va ularning ijtimoiy, madaniy hamda falsafiy kontekstlardagi talqinlarini o'zida mujassam etadi. Sharq va G'arb adabiyotida muhabbat ba'zan ilohiy va sadoqatli tuyg'u sifatida, ba'zan esa insoniy ehtiros va murakkab hayotiy sinovlar sifatida talqin qilinadi. Xuddi shuningdek, xiyonat motivi ham turli asarlarda dramatik burilishlar, qahramonlarning ichki azobi va jamiyatga ta'siri orqali ifodalanadi.

Sharq adabiyotida muhabbat odatda ma'naviy poklik va fidoyilik bilan bog'liq bo'lsa, G'arb adabiyotida u individual kechinmalar, ichki konfliktlar va ba'zan fojiali yakun bilan tasvirlanadi. Bu ikki adabiy makonning muhabbat va xiyonatga yondashuvi tarixiy, madaniy va falsafiy jihatdan bir-biridan keskin farq qilishi bilan ajralib turadi. Shu sababli, bu mavzularni o'zaro solishtirish Sharq va G'arb adabiyotining estetik va g'oyaviy xususiyatlarini anglash uchun muhim ahamiyatga ega.

Ushbu maqolada Sharq va G'arb adabiyotidagi muhabbat va xiyonat motivlarining tasvirlanish uslublari, ularning jamiyat va davr ta'sirida qanday shakllangani va adabiy obrazlar orqali qanday ifodalangani tahlil qilinadi. Bu borada tanlangan asarlar va mualliflar misolida adabiy taqqoslash olib borilib, mavzuning har ikkala makondagi o'ziga xos jihatlari ochib beriladi.

Muhabbat va xiyonat motivlarining Sharq va G'arb adabiyotida aks ettirilishini tahlil qilish natijasida bir qator muhim xulosalar shakllandi. Ushbu mavzular har ikkala adabiy makonda turlicha talqin qilingan bo'lib, ularning shakllanishida tarixiy, madaniy va falsafiy omillar muhim rol o'ynaydi. Quyidagi muhokamalar va tahliliy natijalar bu farqlarning asosiy yo'nalishlarini ochib beradi.

Sharq adabiyotida muhabbat – ko'proq ma'naviy jihatdan yuksalish va inson qalbining poklanishi uchun vosita sifatida ko'riladi. Ko'pincha sevgi, ilohiylik bilan bog'lanib, insonni yuksaltiruvchi kuch sifatida aks etadi.

G'arb adabiyotida esa muhabbat – ehtiros va insoniy qarama-qarshiliklar bilan bog'liq bo'lib, ko'pincha qahramonlar hayotida fojiali burilishlarga sabab bo'ladi.

Xiyonat motivining tasvirlanishi.

Sharq adabiyotida xiyonat – axloqiy tushkunlikning belgisi bo'lib, ko'pincha jazoga olib keluvchi illat sifatida tasvirlanadi.

G'arb adabiyotida esa xiyonat – insoniy ehtiros va ichki kechinmalar bilan bog'liq bo'lib, ba'zan tabiiy jarayon sifatida ham yoritiladi.

Sharq adabiyotida ruhiy yuksalish va ilohiylik yuqori darajada aks etgan bo'lsa, ehtiros va fojia unchalik kuchli emas.

G'arb adabiyotida esa ehtiros va fojiali yakunlar ustuvor bo'lib, ichki ziddiyatlar ham ancha yorqin tasvirlangan.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Sharq va G'arb adabiyotida muhabbat va xiyonat motivlarining talqini o'ziga xos jihatlariga ega bo'lib, quyidagi muhim savollar yuzaga keladi:

Madaniy kontekst ta'siri:

Sharq adabiyotida muhabbat va xiyonat tushunchalari axloqiy me'yorlarga va diniy qadriyatlarga asoslangan.

G'arb adabiyotida esa ushbu tushunchalar ko'proq individuallik va insoniy ehtirolarga bog'langan.

Qahramonlarning taqdiri

Sharq adabiyotida muhabbat va xiyonat odatda ilohiy jazo yoki ruhiy poklanish bilan yakun topadi.

G'arb adabiyotida esa qahramonlarning taqdiri ko'pincha dramatik burilishlar va fojiaiy yakunlar bilan bog'liq.

Adabiy yondashuvlar farqlari

Sharq adabiyotida didaktik ruh va ma'naviy yuksalish asosiy o'rinda bo'lsa,

G'arb adabiyotida psixologik tahlil va individual his-tuyg'ular chuqur yoritiladi.

Ushbu farqlar tarixiy, madaniy va falsafiy jihatlariga bog'liq bo'lib, Sharq va G'arb adabiyotining mohiyatini anglash uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tahlillar kelajakda adabiy qiyoslash va madaniy o'zaro ta'sirlarni chuqurroq o'rganish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

XULOSA

Sharq va G'arb adabiyotida muhabbat va xiyonat motivlari turlicha talqin qilinib, har biri o'ziga xos falsafiy va estetik yondashuvlarga ega. Sharq adabiyotida muhabbat ko'proq ilohiylik, sadoqat va ma'naviy kamolot bilan bog'liq bo'lsa, xiyonat axloqiy inqiroz va jazoga olib boruvchi hodisa sifatida tasvirlanadi. G'arb adabiyotida esa muhabbat insoniy ehtiros va individuallik bilan chambarchas bog'liq bo'lib, xiyonat esa psixologik ziddiyat va ijtimoiy murakkabliklarni aks ettiradi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, har ikkala adabiy makonda ushbu motivlarning talqini tarixiy va madaniy omillar bilan bog'liq bo'lib, ularning adabiy ifodasi qahramonlar xarakteri va syujet rivojida muhim rol o'ynaydi. Ushbu mavzuni qiyosiy o'rganish madaniy va estetik farqlarni yanada chuqurroq anglashga imkon yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Navoiy. Xamsa - Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.

2. Shekspir. Romeo va Julietta. - Toshkent: Sharq nashriyoti, 2008.
3. Tolstoy. Anna Karenina. - Moskva: Eksmo, 2015.
4. Kristeva. Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art - New York: Columbia University Press, 1980.

QIYOSIY ADABIYOTSHUNOSLIKDA BADIY DETAL VA INSONIY PSIXOLOGIYA: ABDULLA QAHHORNING "ANOR" VA O GENRINING "SHAFTOLI VA PO'RTAHOL" HIKOYALARI MISOLIDA

Olimjonova Mushtariybegim Dilshod qizi

Namangan davlat chet tillari instituti

Filologiya va tillarni o'qitish, 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va chet el adabiyotining ikki yirik vakili — Abdulla Qahhor va O'. Genri ijodida ayol psixologiyasi va undan kelib chiquvchi insoniy xatti-harakatlar qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — yozuvchilarning milliy mentalitet va ijtimoiy sharoitlardan kelib chiqib, meva (anor va shaftoli) ramzi orqali qahramonlarning ichki dunyosi va ijtimoiy statusini qanday ochib berganligini yoritishdir. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, Abdulla Qahhorning "Anor" hikoyasi sotsial-realistik nuqtai nazardan inson qadri va jamiyatdagi tengsizlikni yoritadi. O'. Genrining "Shaftoli va po'rtahol" asarida esa muallif "paradoksal yechim" usulidan foydalanib, voqealar zanjiridagi tasodifiylikni ustalik bilan tasvirlaydi. Maqolada har ikki asardagi meva motivi qahramonlarning ma'naviy holatini aks ettiruvchi badiiy detal sifatida asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: qiyosiy tahlil, badiiy detal, realizm, ijtimoiy tanqid, ramziy ma'no, psixologizm.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ психологии «беременности» (желаний во время беременности) и вытекающего из этого поведения человека в творчестве двух крупных писателей — Абдуллы Каххара и О. Генри. Цель исследования — осветить, как авторы, исходя из национальной ментальности и социальных условий, через символику фруктов (гранат и персик) раскрывают внутренний мир и социальный статус своих героев. Результаты анализа показывают, что рассказ Абдуллы Каххара «Гранат» освещает человеческое достоинство и социальное неравенство с позиций социального реализма. В рассказе О. Генри «Персик и апельсин» автор мастерски использует метод «парадоксальной развязки», описывая случайность в цепи событий. В статье обосновывается, что мотив фруктов в обоих произведениях выступает как художественная деталь, отражающая морально-духовное состояние персонажей.

Ключевые слова: сравнительный анализ, художественная деталь, реализм, социальная критика, символика, психологизм.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the psychology of "pregnancy cravings" and the resulting human behavior in the works of two prominent writers, Abdulla Qahhor and O. Henry. The main objective of the study is to explore how the authors, influenced by their respective national mentalities and

social contexts, utilize the symbolism of fruit (pomegranate and peach) to reveal the inner worlds and social statuses of their characters. The analysis demonstrates that Abdulla Qahhor's "The Pomegranate" highlights human dignity and social inequality through a social-realistic perspective. In contrast, O. Henry's "The Peach and the Orange" employs a "twist ending" to skillfully depict the role of coincidence in a chain of events. The article argues that in both works, the motif of fruit serves as a crucial artistic detail that reflects the moral and spiritual state of the characters.

Keywords: comparative analysis, artistic detail, realism, social criticism, symbolism, psychologism.

Kirish. Qiyosiy adabiyotshunoslik – jahon adabiy jarayonlarini tushunish, milliy xususiyatlar bilan bir qatorda umuminsoniy qadriyatlarni ochib berishda muhim metod hisoblanadi. Abdulla Qahhor o'zbek adabiyotida realizm va psixologizm ustasi bo'lsa, O'. Genri amerika hikoyachiligida "kichik odam" muammosini kutilmagan yechimlar bilan boyitgan ijodkoridir [4]. Ushbu tadqiqotda mazkur ikki ijodkorning "boshqorong'ilik" motivini asar g'oyasiga singdirish usullari tadqiq etiladi.

Abdulla Qahhorning "Anor" hikoyasi o'zbek tanqidiy realizmining yuksak namunasi bo'lib, unda qahramonlarning ichki dunyosi va atrof-muhitdagi ijtimoiy tazyiq o'zaro chambarchas bog'liq holda tasvirlanadi [1]. Hikoyadagi anor motivi – nafaqat homilador ayolning fiziologik talabi, balki urning o'z oilasi oldidagi burchi va o'jizligining ramzidir. Qahhorning uslubi – "timsollashgan realizm"dir. Hikoya qahramonlarining ruhiy holati muallif tomonidan o'ta nozik, "aybni va gunohni" yashirmaydigan realizm bilan tasvirlanadi. Ayolning anorga bo'lgan ehtiyoji – aslida e'tiborga bo'lgan chanqoqlik, urning anorni topishdagi urinishi esa o'z qadrini tiklashga bo'lgan harakatdir. Hikoyadan iqtibos: "Erining ko'zlariga tik qaray olmagan ayol, uning qo'lidagi anorni ko'rib, nafaqat meva, balki ko'z yosh bilan yo'g'rilgan mehrni his qildi" [1]. Bu yerda anor – qashshoq oilaning o'zaro mehr-muhabbatining yagona vositasi sifatida gavdalanadi.

O'. Genrining "Shaftoli va po'rtahol" asari yozuvchining "kichik odam" muammosiga bo'lgan o'ziga xos yondashuvini namoyon etadi [2]. Agar Qahhor asarida voqealar ichki ruhiy bosim ostida rivojlansa, O'. Genrida voqealar zanjiri tashqi tasodiflar va kutilmagan holatlar orqali quriladi.

Hikoyadagi "shaftoli" motivi – insonning erishib bo'lmaz orzulari yoki o'z maqsadlari yo'lida sarflagan ortiqcha energiyasining ramziy ifodasidir. O'. Genri qahramon irodasini kutilmagan vaziyatlar orqali sinovdan o'tkazadi va shunday xulosa qiladi: "Inson ko'pincha o'z imkoniyatlarini haqiqatda muhim bo'lmagan narsalar uchun sarf etib, o'zining hayotiy yo'lida adashadi" [2]. O'. Genri uslubining o'ziga xosligi – "kutilmagan yechim" (twist ending)da namoyon bo'ladi. Hikoya oxirida o'quvchi shaftoli izlash jarayonining o'zi emas, balki shu jarayon davomida qahramon boshidan kechirgan o'zgarishlarning ibratliligini anglab yetadi.

Har ikki asarni qiyoslaganda, ularning badiiy detalga bo'lgan munosabatidagi farqlarni quyidagicha tizimlashtirish mumkin [4]:

1. Funktsional xususiyat: Qahhor uchun anor – ijtimoiy-axloqiy fojeaning belgisi bo'lsa, O'. Genri uchun shaftoli – syujetni harakatlantiruvchi vositadir.

2. Psixologik urg'u: Qahhor qahramoni ichki kechinmalar (vijdon azobi, qashshoqlik fojeasi) bilan kurashsa, O'. Genri qahramoni tashqi vaziyatlar bilan to'qnashadi [3].

3. Milliy kolorit: Qahhor asari sharqona oilaviy qadriyatlar va sotsial muhitni aks ettirsa, O'. Genri asari amerika shahar hayoti dinamikasini ifodalaydi.

Abdulla Qahhor va O'. Genri bir xil hayotiy vaziyatdan foydalangan holda, milliy mentalitetga mos ravishda turlicha badiiy xulosalarga keladilar. Agar Qahhor asari insonni jamiyat ko'zgusida, uning og'ir ijtimoiy sharoitdagi ruhiy holati orqali ko'rsatsa, O'. Genri ijodi insonni tasodiflar va paradokslar girdobida tasvirlaydi. Bu ikki asarning qiyosiy o'rganilishi badiiy detalning adabiy asar qurilishidagi o'rni qanchalik muhimligini va har qanday "mayda" detallar ortida katta ijtimoiy-falsafiy mazmun yashiringanligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Abdulla Qahhor. "Tanlangan asarlar". – Toshkent, 2020.
2. O'. Genri. "Hikoyalar". – Toshkent (tarjima), 2022.
3. Karimov N. "XX asr o'zbek adabiyoti tarixi". – Toshkent, 2018.
4. Xudoyberganov Z. "Qiyosiy adabiyotshunoslik asoslari". – Toshkent, 2021.

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA RANG KOMPONENTLARING FRAZEOLOGIK VA LINGVOMADANIY XUSUSIYATLARI

Baymanov Habibullo Abdullayevich

Toshkent amaliy fanlar universiteti

"Tillar" kafedrasi mudiri

f.f.f.dok.(PhD), v.b.prof.

Annotatsiya. Mazkur maqolada nemis va o'zbek tillarida rang komponentli frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlarini, nutqda ifodalashini, tarjima muammolari va ularning tavsiyalarini tahlil qilish, nemis va o'zbek tillaridagi rang komponentli frazeologik birliklarni taqqoslash, ularning o'xshash va farqli tomonlarini qidirish hamda badiiy asarlarda tahlil qilishdan iborat.

Kalit so'z: *lingvomadaniyat, frazeologiya, fraseologik birliklar, rang komponenti, sifat leksemalar, konnotativ va denotativ xususiyatlar, kolorativ, ekspressiv-emotsional.*

Аннотация. Данная статья посвящена лингвокультурологическому анализу фразеологических единиц с цветовым компонентом в немецком и узбекском языках. В работе рассматриваются особенности их реализации в речи, а также проблемы перевода и пути их решения. Основное внимание уделяется сравнительному анализу фразеологизмов с колоративами, выявлению их сходств и различий, а также исследованию их функционирования на примерах из художественной литературы.

Ключевые слова: *языковая культура, фразеология, фразеологические единицы, цветовой компонент, качественные лексемы, коннотативные и денотативные свойства, колоративность, экспрессивно-эмоциональная составляющая.*

Annotation. This article aims to analyze the linguacultural characteristics and oral manifestations of phraseological units containing color components in the German and Uzbek languages. It examines translation challenges and provides practical recommendations for their resolution. Furthermore, the study involves a comparative analysis of color-based idioms in German and Uzbek to identify cross-linguistic similarities and differences, supported by an analytical review of their usage in literary works.

Keywords: *linguistic culture, phraseology, phraseological units, color component, qualitative lexemes, connotative and denotative properties, colorative, expressive-emotional.*

Rang nomlarining ko'p ma'noliligi va ko'p funksiyaliligi nafaqat keng ko'lamdagi realliklarni nominativ belgilashda, balki ularning madaniyat bilan chuqur bog'liqligida ham namoyon bo'ladi. Rang murakkab assotsiatsiyalar, ma'nolar va talqinlar tizimi bilan o'ralgan bo'lib, xilma-xil ahloqiy-estetik qadriyatlarning timsoli sifatida namoyon bo'ladi. Rangning ahamiyati turli madaniyatlarda ham universal xususiyatlarga, ham chuqur ong qatlamlariga ta'sir etuvchi va milliy madaniy jihatdan aks ettiruvchi sezilarli farqlarga ega.

Tarixan kuzatilsa, fan arboblari, olimlar va faylasuflar tomonidan muayyan darajada rangshunoslik sohasida ilmiy tadqiqot ishlari, tajribalar o'tkazib kelinmoqda. Olimlar rang tufayli ramziy ma'noda "so'zlashish", ranglar vositasida insonlarni davolash, tarbiyalash, ranglar jilg'asi orqali falsafiy fikr yuritish, rang orqali insonlarning ichki dunyosini anglash va boshqa masalalarni ijobiy hal etishdagi mavqeyi haqida tadqiqotlar olib borilmoqda.

Olima N.Jumatova rang-tusga xos sifat leksemalar bilan bog'liq timsollar tavsifida etnografik belgilarga e'tibor qaratgan bo'lsa [1, 28 b.], Z.Pardaev tomonidan esa o'zbek tilidagi sifatlarning semantik-uslubiy xususiyatlari to'grisidagi tadqiqotida *qizil, qora, oq, ko'k, yashil*, kabi faol qo'llanadigan rang bildiruvchi leksemalarning semantik-uslubiy xususiyatlari tahlil qilingan [4, 97 b.]. M.Ro'zieva rangga xos simvolni tadqiq etib, uni diniy va tasavvufiy hamda lingvomadanizlikka xoslik jihatlari bilan bog'lab ko'rsatgan [5, 21 b.]. Nemis olimi Burger, H. rang-tus bildiruvchi sifat so'zlarning konnotatsiyasini o'rganish jarayonida tildagi rang-tus leksemalar nominativ birlik sifatida tahlil qilinib, nutqda emotsional-ekspressiv qiymatga ega bo'lgan konnotativ xususiyatlarini yoritishdagi maqsadiga to'laqonli erishgan [1, 81 b.].

Aynan nemis va o'zbek tillaridagi etnolinguokultura o'rtasidagi sezilarli farqlarning bir jihati bu – kolorativlar (rang bildiruvchi so'zlar) bo'lib, ular o'zida turli ramzlarni tashiydi, konnotativ va pragmatik salohiyatga ega hamda shu asosda turlicha frazeologizmlarni shakllantiradi. Kolorativlarning konnotatsiyalari ranglarni idrok etishdagi eng barqaror (ong osti) vizual baholashlar haqida qiziqarli ma'lumotlarni o'z ichiga oladi, bu baholashlar bilan har bir milliy madaniyat bir-biridan farqlanadi va ular tilda hamda milliy xarakter va mentalitetni aniqlashning boshqa usullarida o'z aksini topadi: *Grün und gelb vor Ärger werden* (tepa sochi tikka b'lmoq-jahildan); *rote Ohren kriegen* (yuzi sholg'om bo'lmoq-uyalgandan), *das Blaue vom Himmel herunterlügen* (osmondagi oyni va'da qilmoq -yolg'on va'da) va b.

Frazeologizmlar ko'pincha yorqin milliy xarakterga ega bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi **"ko'k"** – moviy, och ko'k, havo ranglari nemis tilida birgina **"blau"** so'zi bilan ifodalanadi. Ular obrazli, ekspressiv bo'lib, eng yorqin ijtimoiy, tarixiy va diniy jihatlarni aks ettiradi. Nemis va o'zbek tillarida ranglar simbolikasi (ramziy ma'nosi) deyarli bir xil, ya'ni ranglarning anglatgan ma'nolari o'xshash, biroq ushbu simbolikaning tilda qo'llanilishi farq qiladi.

Schwarz (qora rang) nemis tili frazeologizmlari uchun eng ommabop va mahsuldor komponent hisoblanadi. Tarkibida **schwarz** komponenti bo'lgan frazeologizmlarning asosiy ramziy funksiyasi — salbiy, yovuzlik va mash'umlikdir. Bu salbiy funksiya baxtsizlik, xavf-xatar va razillikdan tortib, pessimizm va qonunsizlikkacha bo'lgan keng ko'lamda namoyon bo'ladi: *bis jemand schwarz wird* – ko'zi to'rt bo'lib kutish ekvivalenti bilan tavsiflanuvchi; *jemandem wird es schwarz vor den Augen* – ko'z oldi qorong'ulashib ketmoq; *sich schwarz ärgern* – o'zini jizakilik darajasiga yetkazish, qattiq g'azablanish, ichi kuyib ketmoq; *eine schwarze Seele haben* – "qora niyatli bo'lmoq"; *jemandem nicht das Schwarze unter dem Nagel gönnen* – "tirnoq ostidan kir qidirmoq" [1, 87 b.].

Wenn du mir nicht glauben willst, so lies bitten den Brief, dort steht es schwarz auf weiß.

Weiß (oq rang) nemislarda ma'sumlik, poklik va nafosat bilan bog'lanadi; bu an'anaviy to'y rangi hisoblanadi. Oq rang ijobiy xislatlar tashuvchisi bo'lib, ezgulik va quvonchni simbolizatsiya qiladi. **Weißer Sonntag** - "Oq yakshanba" (Paxsadan *Eine weiße Weste haben / eine saubere Weste haben* — "oqlangan jiletga ega bo'lmoq" - ya'ni dog' tushmagan obro'ga, benuqson o'tmishga ega bo'lmoq. Bu yerda oq rang insonning (masalan, siyosatchining) halolligi va pokvijdonligini bildiradi.

Blau (moviy) – eng avvalo, noma'lumlik va xira uzoqlik ramzi bo'lib, nemis romantiklari ijodida ideal va orzu timsolidir: *blaue Ferne* — tumanli uzoqlik; *blaue Blume* — moviy gul. Ko'k rang, shuningdek, aniqsizlikni ham anglatadi. Quyidagi iboralar ushbu ma'noga misol bo'ladi: *ins Blau hinein reden/ handeln* – tavakkaliga (rejasiz, aniq maqsadsiz) gapirmoq yoki ish tutmoq; *keine blaue Ahnung von etwas haben* – biror narsa haqida zarracha tasavvurga ega bo'lmaslik. Uzoq va tushunarsiz narsalar haqida gap ketganda *blaue Schlösser bauen* - (havoda qasrlar qurish); *blaues Blut* – oq suyak (kelib chiqishiga ko'ra oliy zot) iborasi ishlatiladi.

Mein Freund bestätigt immer, daß er ein blaues Blut hat.

Grün (yashil rang) Nemislar mentalitetiga xos farovonlik va moddiy to'kinlik ramzi hisoblanib, qadimdan nemislarda yashil novda omad, gullabyashnash va o'sish ramzi hamdir. *Auf einen grünen Zweig kommen* — gullab-yashnamoq, muvaffaqiyatga erishmoq, karyera qilmoq, omadi kulib boqmoq. Ehtimol, *der grüne Zweig* (yashil novda) birikmasi tabiatning qayta uyg'onishi, hayot va unumdorlikni ifodalagani uchun ham ijobiy ma'no tashiydi [6, 102 b.].

Wie kannst du das ernst nehmen, was Fritz sagt? Über so einen grünen Jungen wirst du dich doch nicht ärgern.

Shuningdek, o'zbek tilida ham rang komponentining ko'plab ma'noda kelishi badiiy asarlarda ko'zga tashlanadi. Bulardan: **oq, qora, qizil, sariq** kabi sifatlarning frazeologizmda xoslashishi faoldir.

Aytish o'rinliki, rang ifodalovchi sifat leksemalar nutqda, ayniqsa, badiiy matnda lingvopragmatik va lingvokulturologik jihatdan ekspressiv-emotsionallikni keng ifodalaydi, xalqning boy merosini, ijtimoiy-maishiy hayoti hamda madaniy ma'lumotlarni avlodlarga yetkazib berishga xizmat qiladi. Ranglar olamning badiiy manzarasini yaratishda faol ishtirok etadi.

oq libos kunning rangidir. Shuning uchun bunday libos yurakdagi adovatni yo'qotadi, kishilarga nur ulashadi. Fazl-u kamol, halol-u pokizalik, bokiralik ramzi. Bu rangni sevgan kishilarni havas qilsa arziydi.

Ammo Xo'jabekovni tanqid qilganingda oshib-toshib ketma. Bir chekkasi o'zingni ham tanqid qilib o't: «Ko'zim ko'r ekan. Oqni qoradan ajrata olmay qolibman!» – degin. S.Anorboyev.

qora libos tun va ko'z qorachig'ining rangidir. Bu rangdagi libosni kiyganlarning qalblari sir-asrorga to'la bo'ladi. Qora ran uzlat, tanqid, fidokorlik ramzi. Shu rangga moyil kishilar har narsaga tanqid o'lchov bilan yondoshadilar, har narsa to'g'risida keskin, hatto qaltis mulohaza yuritadilar.

Shu ko'yi ular bir-birlarini qora olib, avval katta yo'l chetidan, keyin xilvat so'qmoq bo'ylab G'uzorga kirishdi. Sh.Toshmatov.

qizil rang taraqqiyot va zafarlar ramzidir. U ijod, faoliyat jarayonini mujassam etadi, hamma ranglar ichida qizilni a'lo ko'radigan kishilar odatda, to'laqonli hayot kechiradilar, lekin voqealarga mubolag'ali nazar bilan qaraydilar. Tasavvur doirasini kengaytirish, yangi yutuqlarni qo'lga kiritish uchun ular faol harakat qiladilar;

sariq rang orzu-havaslar, bepoyonlik ramzidir. Kayfiyatni yaxshilaydigan, ko'ngillaiga taskin beradigan baqava, xosiyatli rang. Mustaqilikka intilgan, o'z baxtini o'z yo'li bilan yaratishga qasd qilgan, shu yo'lda halol mehnat qilishga bel bog'lagan har kishi bu rangni birinchi o'ringa qo'yishi shubhasiz. Sariq rangni qabul qilmagan kishilar uni bachkana, ko'rimsiz deb pisand qilmaydilar.

So'zni tangaday jaranglatib so'zlashga ustasiz. Ammo hozirgi so'zingiz puchak sariq chaqaga arzimaydi. Mehnatda mehnat bor... Oybek.

Rang til va ijtimoiy-madaniy tajribada mustahkamlangan turli xil assotsiatsiyalar bilan boyitilgan emotsionallik sifatida namoyon bo'lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, nemis va o'zbek madaniyatlaridagi mazkur umumiy xususiyat har ikkala tilda ham aynan bir xil frazeologik birliklarning shakllanishiga zamin yaratadi va bu ularni tarjima qilishda qiyinchilik tug'dirmaydi.

O'zbek tili frazeologik lug'atlarida oq, qora, qizil, yashil, ko'k, havorang, sariq, ranglar ustuvorlik qiladi. Nemis tili frazeologiyasida esa quyidagilar dominant hisoblanadi: *schwarz, blau, weiß, grün, rot, grau, gelb, rosig*.

Nemis frazeologiyasi uchun *schwarz* (qora) va *blau* (ko'k/moviy) ranglariga salbiy baho berish xosligi, *weiß* (oq) rangi esa qarama-qarshi (polyar) xarakterga egaligi aniqlandi. Rus tili rang frazeologiyasida oq, qizil va havoranglar ijobiy, qora, ko'k va sariq ranglar esa salbiy ma'no yukiga ega. Yashil rang har ikkala tilda ham neytral hisoblanadi, chunki unda ijobiy va salbiy ma'noli iboralar deyarli teng miqdorda ekanligi kuzatildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Burger, H. et al. (Hrsg.) (2007): Phraseologie. Ein internationales Handbuch der Zeitgenössischen Forschung.
2. Halbband. Berlin, New York.
3. Koutny, I. (2011): „In welchen Farben sehen die Ungarn die Welt? Kontrastivphraseologische Untersuchung“, in: Berliner Beiträge zur Hungarologie, 16; 170-189.
4. Jumatova N. Hozirgi o'zbek she'riyatida rang bilan bog'liq ramziy obrazlar. Filol. fan. nomz...diss. –Toshkent, 2000.–13b.
5. Pardayev Z. O'zbek tilida sifatlarning semantik-uslubiy xususiyatlari.– Samarqand, 2004.–7 b.
6. Ro'ziyeva M. O'zbek xalq qo'shiqlarida rang simbolikasi: Filol. fan. nomz...diss. – Toshkent, 2017. – 23 b.
7. Umarxo'jayev M.I., Nazarov K.N. Deutsch-russische-usbekisches phraseologisches wörterbuch//Nemischa-ruscha-oäybekcha frayeologik lig'at.Toshkent – “O'qituvchi”-1994.

O'ZBEK TILI LISONIY MANZARASIDA RUS VA TURKIY KELIB CHIQISHGA EGA O'SIMLIK NOMLARINING KOGNITIV-SEMANTIK TABIATI VA FUNKSIONAL-PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Sattorova Shahnoza Baxtiyor qizi

Qarshi Davlat Universiteti

*10.00.06-Qiyosiy adabiyotshunoslik chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik
ixtisosligi tayanch doktoranti*

[*sattorovashahnoza759@gmail.com*](mailto:sattorovashahnoza759@gmail.com)

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek tili leksik tizimida rus va turkiy kelib chiqishga ega o'simlik nomlarining kognitiv-semantik tabiati hamda funksional-pragmatik xususiyatlari tadqiq etiladi. Tadqiqot doirasida fitononimlarning etimologik qatlamlari, semantik motivatsiyasi, kontseptual metaforalar tizimidagi o'rni va nutqiy muloqotdagi pragmatik vazifalari nazariy adabiyotlar tahlili asosida o'rganiladi. Tahlil natijalarida turkiy va rus kelib chiqishli o'simlik nomlarining kognitiv modellar bo'yicha farqlanishi, madaniy konnotatsiyalarning shakllanish mexanizmlari hamda zamonaviy o'zbek tilidagi funksional faolligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: *fitononimiya, kognitiv semantika, pragmatika, turkiy leksika, lisoniy manzara, konseptual metafora, madaniy konnotatsiya, leksik qatlam*

Аннотация. В данной статье исследуется когнитивно-семантическая природа и функционально-прагматические особенности названий растений русского и тюркского происхождения в лексической системе узбекского языка. В рамках исследования на основе анализа теоретической литературы изучаются этимологические слои фитонимов, семантическая мотивация, их роль в системе концептуальных метафор и прагматические функции в речевой коммуникации. Результаты анализа выявляют различия в когнитивных моделях названий растений тюркского и русского происхождения, механизмах

формирования культурных коннотаций и их функциональной активности в современном узбекском языке.

Ключевые слова: *фитонимия, когнитивная семантика, прагматика, тюркский лексикон, языковой ландшафт, концептуальная метафора, культурная коннотация, лексический слой*

Abstract. This article studies the cognitive-semantic nature and functional-pragmatic features of plant names of Russian and Turkic origin in the lexical system of the Uzbek language. Within the framework of the study, the etymological layers of phytonyms, semantic motivation, their role in the system of conceptual metaphors, and pragmatic functions in speech communication are studied based on the analysis of theoretical literature. The results of the analysis highlight the differences in cognitive models of plant names of Turkic and Russian origin, the mechanisms of formation of cultural connotations, and their functional activity in the modern Uzbek language.

Keywords: *phytonymy, cognitive semantics, pragmatics, Turkic lexicon, linguistic landscape, conceptual metaphor, cultural connotation, lexical layer*

KIRISH: Har qanday til o'z leksik tizimida xalqning tarixiy tajribasi, madaniy qadriyatlar va bilish faoliyatining izlarini saqlaydi. O'simlik nomlarinominatsiya tizimi, ya'ni fitononimiya, tilshunoslikda alohida tadqiqot obyekti sifatida ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lsada, mazkur leksik birliklarning kognitiv-semantik va funksional-pragmatik jihatlari hali to'liq yoritilmagan [1]. O'zbek tili fitononimiyasi o'zining murakkab etimologik tarkibi bilan ajralib turadi: unda qadimgi turkiy qatlam bilan birga arab-fors va rus tillaridan kirib kelgan ko'plab leksik birliklar mavjud. Bu holat o'zbek tilining tarixiy rivojlanish bosqichlarini, boshqa xalqlar bilan madaniy-iqtisodiy aloqalarni aks ettiradi [2]. Zamonaviy kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan o'simlik nomlari nafaqat botanik tushunchalarni ifodalovchi til birliklari, balki inson bilish faoliyatining, kategoriyalashtirish jarayonlarining mahsuli sifatida ham talqin etiladi [3]. Shuningdek, fitononimlarning pragmatik jihatdan tahlil qilinishi ularning nutqiy vaziyatlardagi kommunikativ funksiyalarini, uslubiy qiymatini va ekspressiv imkoniyatlarini ochib beradi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI: Tadqiqotda kognitiv lingvistika, semantika va pragmatika metodlari qo'llanildi. Asosiy tadqiqot usullari sifatida tavsifiy-tahliliy metod, qiyosiy-tipologik tahlil, komponent tahlil va kontseptual tahlil metodlaridan foydalanildi. Kognitiv lingvistikaning asosiy tamoyillari J. Lakoff va M. Jonsonning kontseptual metafora nazariyasiga [4], semantik tahlil esa struktural semantika an'analarga asoslandi. Pragmatik jihatdan tahlil qilishda J. Ostinning nutqiy aktlar nazariyasi [5] hamda G'. Graysning kommunikativ maksimalar konsepsiyasi nazariy asos qilib olindi. O'zbek tilshunosligida fitononimlarning leksik-semantik tadqiqi bo'yicha Sh. Rahmatullayev [6], A. Hodjiyevlarning [7] ishlari muhim ahamiyat kasb etadi. Rus tilshunosligida o'simlik nomlarining kognitiv tahlili V.A. Maslova [8] va Z.D. Popova, I.A. Sternin [9] kabi olimlar tomonidan amalga oshirilgan. Turkiy tillardagi fitononimlarning etimologik tadqiqi bo'yicha E.V. Sevortyan [10] va boshqa olimlarning ishlari muhim manba bo'lib xizmat qildi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, o'zbek

tilidagi o'simlik nomlarining kognitiv-semantik tahlili asosan alohida leksemalar doirasida amalga oshirilgan bo'lib, turli etimologik qatlamlarning qiyosiy tahlili kam o'rganilgan. Metodologik jihatdan fitononimlarni kognitiv semantika va pragmatika nuqtayi nazaridan kompleks tadqiq etish yangi ilmiy yondashuvni talab etadi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA: O'zbek tili fitononimiyasining etimologik tahlili turkiy kelib chiqishli o'simlik nomlarining qadimgi turkiy til davridan boshlab shakllanganligini ko'rsatadi. "Olma", "o'rik", "uzum", "tol", "terak", "qayin", "archa" kabi leksemalar turkiy tillar uchun umumiy bo'lib, ular semantik motivatsiya jihatidan turli kognitiv modellarga asoslanadi [10]. Masalan, "olma" so'zi turkiy *alma- fe'lidən kelib chiqqan bo'lib, "olmoq" semantikasi bilan bog'liq; "uzum" esa "uzmoq" fe'li bilan etimologik jihatdan aloqador. Bu holatda dastlabki nominatsiya harakatga asoslangan kognitiv model orqali amalga oshganligini ko'rish mumkin. Shuningdek, turkiy fitononimlarning ko'pchiligi o'simlikning tashqi ko'rinishi, rangi, shakli yoki ta'mi kabi perseptiv xususiyatlariga asoslanadi: "sariq gul", "qizil gul", "achchiq bodom" kabi nomlanishlar bevosita sensor idrok bilan bog'liq kontseptual metaforalarni aks ettiradi [3]. Rus tilidan o'zlashgan fitononimlar o'zbek tiliga asosan XIX asr oxiri – XX asr boshlarida kirib kelgan bo'lib, ular yangi botanik madaniyat, ilmiy terminologiya va agronomiya sohasining rivojlanishi bilan bog'liq [2]. "Pomidor", "kartoshka", "kapusta", "ogurcha", "redis", "ukrop", "petrushka" kabi so'zlar rus tili orqali o'zbek tiliga kirib kelgan va bugungi kunda keng qo'llanilmoqda. Bu leksemalarning kognitiv-semantik tahlili shuni ko'rsatadiki, ular o'zbek tilida asosan o'zlarining dastlabki semantik tuzilmasini saqlab qolgan, ammo ayrim hollarda semantik siljishlar kuzatiladi. Masalan, "kartoshka" so'zi ruscha "kartofka"dan kelgan bo'lsada, o'zbek nutqida turli dialektal va uslubiy variantlarda qo'llaniladi, ba'zan "kartoshka" o'rniga "bulgar" yoki "yer olma" kabi sinonimlar ishlatiladi, bu esa tilning madaniy adaptatsiya mexanizmlarini ko'rsatadi [6].

Kognitiv semantika nuqtayi nazaridan turkiy va rus kelib chiqishli fitononimlar o'rtasida muhim farqlar mavjud. Turkiy nomlar ko'proq metaforik va metonimik motivatsiyaga ega bo'lib, ular xalq tajribasiga, an'anaviy bilimiga asoslanadi. Masalan, "boychechak" (boy + chechak) nominatsiyasi bahor kelishi, boylik va farovonlik kontseptlari bilan assotsiativ bog'liqlikka ega. Rus o'zlashmalari esa ko'proq ilmiy terminologiya xarakteriga ega bo'lib, ularning semantik motivatsiyasi o'zbek tili tashuvchilari uchun shaffof emas, ya'ni ularning ichki formasi anglashilmaydi [7]. Bu holat kognitiv lingvistikadagi "motivatsiyalangan" va "motivatsiyalanmagan" belgilar oppozitsiyasi bilan izohlanadi [4]. Funksional-pragmatik jihatdan turkiy fitononimlar o'zbek tilida yuqori darajadagi kommunikativ faollikka ega bo'lib, ular xalq og'zaki ijodida, maqol va matallar tarkibida, badiiy adabiyotda keng qo'llaniladi. "Olma" obrazi go'zallik, sog'lomlik kontseptlari bilan, "terak" obrazi esa balandlik, mustahkamlik kontseptlari bilan assotsiatsiyalanadi. Rus o'zlashmalariga xos pragmatik xususiyat ularning asosan kundalik so'zlashuvda, maishiy nutqda faol qo'llanishi, ammo badiiy va publitsistik uslublarda kamroq uchrashidir [8]. Shuningdek, fitononimlarning pragmatik funksiyalari nutqiy vaziyatga bog'liq holda o'zgaradi: ular referensial, ekspressiv, fatik va poetik funksiyalarni bajarishi mumkin [5]. Madaniy konnotatsiya jihatidan turkiy fitononimlar milliy mentalitet, an'anaviy qadriyatlar bilan bog'liq chuqur

assotsiatsiyalarga ega, rus o'zlashmalari esa zamonaviy urbanizatsiya, ilmiy-texnik taraqqiyot bilan aloqador madaniy qavatni ifodalaydi [9].

XULOSA: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek tili fitononimiyasida turkiy va rus kelib chiqishli o'simlik nomlari kognitiv-semantik tabiat va funksional-pragmatik xususiyatlar jihatidan sezilarli farqlanadi. Turkiy fitononimlar metaforik motivatsiya, milliy madaniy konnotatsiya va yuqori kommunikativ faollik bilan ajralib turadi, rus o'zlashmalari esa ilmiy terminologiya xarakteri, semantik shaffoflikning pastligi va maishiy nutqda funksionallashganligi bilan tavsiflanadi. Ushbu ikki etimologik qatlamning o'zbek tilidagi hamkorligini o'rganish til va madaniyat, til va fikrlash munosabatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Kelgusida fitononimlarning lingvokulturologik, psixolingvistik va sotsiolingvistik aspektlarini tadqiq etish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдуллаев А.А. Ўзбек тилининг лексик қатламлари. – Тошкент: Фан, 2018. – 256 б.
2. Худойберганова Д.С. Ўзбек тили лексикасида рус ўзлашмалари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2015. – 180 б.
3. Evans V., Green M. Cognitive Linguistics: An Introduction. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2006. – 830 p.
4. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
5. Austin J.L. How to Do Things with Words. – Oxford: Clarendon Press, 1962. – 166 p.
6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг этимологик луғати. – Тошкент: Университет, 2000. – 600 б.
7. Ҳожиёв А. Ўзбек тили луғат таркибининг шаклланиши. – Тошкент: Шарқ, 2010. – 320 б.
8. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика. – Минск: ТетраСистемс, 2008. – 272 с.
9. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – Москва: АСТ, 2007. – 314 с.
10. Севортян Э.В. Этимологический словарь тюркских языков. – Москва: Наука, 1974. – 768 с.

SOMERSET MOEM VA ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA REALIZMNING BADIY KONSEPSIYASI

Sheraliyeva Dildora Abduvaxob qizi

*Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat
chet tillari institute, 2 - kurs tayanch doktoranti
Telefon raqam: +99899 844 40 46*

Annotatsiya: Ushbu tadqiqotda Somerset Moem va Abdulla Qahhor hikoyalarida realizmning badiiy konsepsiyasi qiyosiy tahlil asosida o'rganiladi. Realizmning nazariy asoslari, uning poetik xususiyatlari hamda badiiy matnda

namoyon bo'lish shakllari yoritilib, har ikki adib ijodida hayotiylik, xarakter haqqoniyligi, badiiy detal va dialogning funksional roli tahlil qilinadi. Shunigdek, realizmning muhim ko'rinishi sifatida tanqidiy realizmning ifodalanishi alohida e'tibor markazida bo'lib, jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlar va axloqiy muammolarni ochishda uning ahamiyati ochib beriladi. Somerset Moemning "Hayot haqiqatlari" va Abdulla Qahhorning "O'jar" hikoyalari misolida realizmning mushtarak va o'ziga xos jihatlari aniqlanadi. Izlanish natijasida har ikki adib ijodida realizm tanqidiy ruh bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'lib, uning turlicha badiiy talqini shakllangani ilmiy asoslanadi.

Kalit so'zlar: *Realizm, tipik xarakter, badiiy detal, ironiya, badiiy tasvir, milliy muhit, ijtimoiy ziddiyat.*

Аннотация: В данном исследовании художественная концепция реализма в рассказах Сомерсета Моэма и Абдуллы Каххара рассматривается на основе сравнительного анализа. Освещаются теоретические основы реализма, его поэтические особенности, а также формы проявления в художественном тексте. Анализируются такие аспекты, как жизненная достоверность, правдивость характера, функциональная роль художественной детали и диалога. Особое внимание уделяется критическому реализму как важному проявлению данного направления, раскрывающему социальные противоречия и нравственные проблемы общества. На примере рассказов "Факты жизни" и "Упрямый" выявляются общие и специфические черты реализма. В результате исследования обосновано, что в творчестве обоих писателей реализм проявляется в сочетании с критическим духом, формируя различные художественные интерпретации.

Ключевые слова: *Реализм, типичный характер, художественная деталь, ирония, художественное изображение, национальная среда, социальное противоречие.*

Abstract: This study explores the artistic concept of realism in the short stories of Somerset Maugham and Abdulla Kahhor through a comparative analysis. It examines the theoretical foundations of realism, its poetic features, and the forms of its manifestation in literary texts. Particular attention is given to aspects such as lifelikeness, authenticity of character, and the functional role of artistic detail and dialogue. Critical realism is highlighted as a significant dimension, revealing social contradictions and moral issues within society. The stories "The facts of life" and "Stubborn" serve as examples to identify both common and distinctive features of realism. The findings demonstrate that in the works of both authors, realism is combined with a critical spirit, resulting in diverse artistic interpretations.

Keywords: *Realism, typical character, artistic detail, irony, artistic representation, national context, social conflict.*

Kirish. Jahon adabiyotshunosligida realizm ko'p qirrali va murakkab estetik hodisa sifatida talqin qilinadi. U badiiy matnda hayotni shunchaki tasvirlash emas, balki voqelikning ichki qonuniyatlarini, inson xarakteri bilan ijtimoiy muhit o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni hamda davrning axloqiy ziddiyatlarini san'at vositasida ishonchli ifodalash tamoyiliga tayanadi. Shu jihatdan realizm faqat adabiy yo'nalish emas, balki voqelikni badiiy idrok etishning yaxlit estetik tizimi sifatida baholanadi.

Uning poetik mohiyati detailning hayotiyliigi, xarakterlarning tipikligi va vaziyatlarning tabiiyligi orqali namoyon bo'ladi. Realizmning nazariy talqinida uning eng muhim belgilari sifatida tipik sharoitlarda tipik xarakter yaratish tamoyili alohida ahamiyat kasb etadi. Shu asosda realistik asarda voqelik faqat aks ettirilmaydi, balki badiiy umumlashtirish orqali chuqur mazmun ifoda etadi. Ayniqsa, realizmning muhim ko'rinishlaridan biri bo'lgan tanqidiy realizm jamiyatdagi ijtimoiy va axloqiy ziddiyatlarni yoritish, mavjud muammolarni badiiy jihatdan fosh etish bilan ajralib turadi. Adabiyotshunos olimlar ta'kidlaganidek, tanqidiy realizmning qay darajada namoyon bo'lishi qanday badiiy namunalar berganligi, vakillar soni va sifati muayyan millat, mamlakat ijtimoiy-siyosiy, maishiy-psixologik vaziyat bilan uzviy bog'liq.[1] Qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan realizmni o'rganish alohida ilmiy ahamiyatga ega. Turli milliy adabiyotlarda o'xshash estetik hodisalarning yuzaga kelishi ko'pincha umumiy tarixiy va ijtimoiy sharoitlar bilan bog'liq bo'lib, bu realizmning tipologik xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Shu ma'noda Somerset Moem va Abdulla Qahhor hikoyachiligi qiyosiy tahlil uchun muhim material hisoblanadi. Har ikki adib ijodida hayotiylik, xarakter haqqoniyligi, badiiy detal va dialog orqali voqelikni ochish ustuvor o'rin tutadi. Ingliz yozuvchisi hikoyalarida realizm ko'proq ironik tasvir orqali ifodalanib, inson xarakterining ziddiyatli tomonlarini ochishga xizmat qiladi. O'zbek yozuvchisi hikoyalarida esa realizm milliy muhit, ijtimoiy muammolar va xalqona ifoda orqali aks ettiriladi. Har ikki adib ijodida ham oddiy maishiy vaziyatlar orqali jamiyatga xos muammolar ochib berilib, bu jarayonda tanqidiy realizm muhim badiiy vosita sifatida ifodalanadi. Mazkur tadqiqotda Moemning "Hayot haqiqatlari" va Qahhorning "O'jar" hikoyalari misolida realizmning badiiy konsepsiyasi qiyosiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi har ikki adib ijodida realizmning mushtarak va o'ziga xos jihatlarini aniqlash hamda uning tanqidiy ruh bilan uyg'unlashgan holdagi badiiy talqinini ochib berishdan iborat.

Asosiy qism. Somerset Moem va Abdulla Qahhor hikoyachiligida realizm badiiy tasvirning tashqi shakli bilangina cheklanmay, inson xulqi va ijtimoiy muhit o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochishga xizmat qiladi. Bu jarayonda voqelik muayyan vaziyatlar, xarakterlar va badiiy detallar orqali qayta ishlanib, ichki mantiqqa ega tizimga aylanadi va oddiy hodisalar ham umumlashgan ijtimoiy ma'no kasb etadi. Har ikki adib ijodida tanqidiy realizm ana shu tizimning muhim tarkibiy qismi bo'lib, obrazlar xatti-harakati, nutqi va vaziyatlar orqali jamiyatdagi noto'g'ri qarashlarni ochib beradi. Shu bois ularning hikoyalarida tasvir bilan birga baholovchi va fosh etuvchi qatlam ham mavjud bo'lib, badiiy mazmunni chuqurlashtiradi. Somerset Moemning "Hayot haqiqatlari" hikoyasida tanqidiy realizm, avvalo, ota - Genri Garnet obrazi orqali ochiladi. U o'zini hayotni chuqur anglagan, tajribaga tayangan inson deb biladi va shu asosda o'g'liga qat'iy hayotiy qoidalar beradi. Hikoya boshidayoq uning ruhiy holatidagi beqarorlik seziladi: odatda vazmin bo'lgan bu inson bu safar asabiy va bezovta ko'rinadi. O'g'lining xatti-harakatini u "u o'zini juda ahmoqona tutdi" deb baholaydi, bu esa uning yosh avlodni yetarlicha tushunmasligini va voqelikni biryozlama talqin qilishini ko'rsatadi. U o'g'liga hayotiy muvaffaqiyat uchun uchta muhim "qoidani" takror-takror uqtiradi: qimor o'ynamaslik, begonalarga pul bermaslik va ayollar bilan ehtiyotkor munosabatda

bo'lish. Genri bu qoidalarni o'z tajribasining mutlaq natijasi sifatida qabul qiladi va ularni universal haqiqat darajasiga ko'taradi. Biroq voqea rivojida aynan shu qat'iy qarashlar real hayot sinovida o'z tasdig'ini topmaydi. O'g'il - Nicky esa bu bu vaziyatda boshqacha yo'l tutadi: u qimor o'ynaydi va yutadi, notanish ayolga pul beradi va uni qaytarib oladi, ayol bilan do'stlashadi va bu vaziyatdan ham foyda bilan chiqadi. Hikoyaning kulminatsion nuqtasida Nicky o'z tajribasini xotirjam, lekin ichki kinoya bilan umumlashtiradi: "Siz qimor o'ynamagin dedingiz - men o'ynadim va yutdim; pul bermagin dedingiz - berdim va qaytarib oldim; ayollar bilan do'stlashma, dedingiz - qildim va bundan ham foyda ko'rdim." [2] Bu dialog orqali yozuvchi hayotning qat'iy qoidalarga bo'ysunmasligini, tajribaning har doim ham universal emasligini va real voqelik ko'pincha kutilmagan natijalar berishini ko'rsatadi. Natijada Genri Garnet obrazi ichki inqiroz holatiga tushadi: u nafaqat o'z qarashlarining shartlilikini anglaydi, balki o'g'li oldida ma'naviy jihatdan mag'lub bo'lganini ham his qiladi. Hikoya yakunida uning o'zini "noqulay ahvolga tushib qoldim" deb baholashi va o'g'lining unga endi boshqacha qarayotganini sezishi bu mag'lubiyatni yanada chuqurlashtiradi. Shu tariqa Moem tanqidiy realizm orqali hayotiy tajribaga ortiqcha ishonish, qat'iy hukmlar chiqarish va yosh avlodga yetarlicha baho bermaslik kabi qarashlarni nozik ironiya vositasida fosh etadi.

Abdulla Qahhorning "O'jar" hikoyasida tanqidiy realizm ijtimoiy-satirik yo'nalishda namoyon bo'lib, kattalar va bola o'rtasidagi qarashlar to'qnashuvi orqali ochiladi. Hikoyada Qutbiddinov va Zargarov o'zlarini hayotiy tajriba va bilim egasi sifatida ko'rsatib, yosh avlod ustidan hukm chiqarishga odatlangan obrazlar sifatida gavdalanadi. Ularning nutqidayoq bu holat yaqqol seziladi. Masalan, Qutbiddinovning "Hozirgi tarbiya yaxshi... lekin kamchiligi yo'qmi? Bor!" degan gaplari uning o'zini chuqur mulohaza yurituvchi qilib ko'rsatishga urinayotganini bildiradi. Zargarov esa "biz birovga aql o'rgatsak tuzuk" deb, o'zini mutlaq haq deb bilishini ochiq ifodalaydi. [3] Bu nutqlar orqali yozuvchi kattalarning o'z fikrini yagona to'g'ri haqiqat sifatida ko'rishini satirik ruhda fosh etadi. Hikoyadagi asosiy ziddiyat aynan shu kattalar qarashi bilan Suyar obrazining tabiiy va dalilga asoslangan fikri o'rtasida yuzaga keladi. Kattalar uni "o'jar", gap qaytaradigan bola deb baholaydi, biroq voqea rivojida aynan uning haq ekani ochiladi. Saltikov va Shchedrin masalasida Suyarning "Ikkovi bitta odam-ku!" degan oddiy, lekin aniq fikri kattalarning noto'g'ri hukmini inkor etadi. U bu fikrini tasdiqlash uchun kitob olib chiqib, "Mana, Saltikov-Shchedrin!" deb dalil ham keltiradi. Shu vaziyatda kattalar nafaqat xato qilgani ayon bo'ladi, balki ularning o'z fikrida qat'iy turib, boshqani inkor etishga moyilligi ham ochiladi. Mazkur epizodda tanqidiy realizmning asosiy mohiyati yaqqol ko'rinadi: haqiqat ijtimoiy mavqe yoki yosh bilan emas, balki aniq bilim va dalil bilan belgilanadi. Qahhor bu orqali kattalar orasida uchraydigan quruq bilimdonlik, o'ziga ortiqcha ishonch hamda yosh avlodning mustaqil fikrini asossiz ravishda "o'jarlik" sifatida baholash holatini tanqid qiladi. Hikoya yakunida Qutbiddinovning "Ko'rdingizmi, o'sha vaqtdagi yozuvchilar ham soqol qo'ygan ekan..." degan gap bilan vaziyatdan chiqishga urinishi esa uning xatosini to'liq tan ololmasligini va ichki mag'lubiyatini kulgili tarzda ochib beradi. Bu jihatni adabiyotshunos Ozod Sharafiddinov ham alohida ta'kidlab, shunday yozadi: "Qahhor o'z asarlarida jamiyatning muammolarini ochishda kulgi orqali

jiddiy falsafiy xulosa chiqaradi. U odamni kuldirib, o'ylatadi - bu satira emas, ijtimoiy oyna".[4] Demak, Qahhor ijodida kulgi faqat estetik vosita emas, balki jamiyatni tanqidiy idrok etishning samarali usuli bo'lib, tanqidiy realizm bilan uyg'unlashgan ko'rinishini yuzaga keltiradi. Har ikki hikoyada ham tanqidiy realizm bir xil poetik model asosida ishlaydi: katta avlod o'z tajribasiga suyanib hukm chiqaradi, yosh avlod esa amaliy tajriba yoki aniq bilim orqali bu hukmni inkor etadi. Biroq ifoda vositalari turlicha: Moemda bu jarayon yumshoq ironiya va hayot paradoksi orqali berilsa, Qahhorda keskin satira va kulgi orqali ochiladi. Shunday qilib, "Hayot haqiqatlari" va "O'jar" hikoyalari qiyosida tanqidiy realizm voqelikni aks ettirishdan tashqari, uni baholash va fosh etish funksiyasini bajarishi bilan ajralib turadi. Har ikki adib ijodida realizmning badiiy konsepsiyasi umumiy estetik asosga ega bo'lsa-da, uning ifoda shakllari milliy va individual xususiyatlar orqali farqlanadi.

Xulosa. Olib borilgan tahlil natijasida Somerset Moem va Abdulla Qahhor hikoyachiligida realizm voqelikni haqqoniy tasvirlash bilan birga, uni badiiy jihatdan talqin etuvchi estetik tizim sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi. Har ikki adib oddiy maishiy vaziyatlar orqali inson xulqi va ijtimoiy muhit o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib berishga erishadi. "Hayot haqiqatlari" va "O'jar" hikoyalari misolida realizmning muhim tarkibiy qismi sifatida tanqidiy realizmning yetakchi o'rin tutishi kuzatildi. Har ikkala asarda ham katta avlodning qat'iy qarashlari voqea rivojida sinovdan o'tib, hayotiy haqiqatning nisbiyligi ochiladi. Har ikki yozuvchi ijtimoiy stereotiplar, quruq bilimdonlik va biryoqlama qarashlarni badiiy vositalar orqali fosh etadi biroq Moem hikoyasida tanqidiy yondashuv nozik ironiya va hayotiy paradoks orqali ifodalansa, Qahhor hikoyasida u keskin satira va xalqona kulgi vositasida yanada ochiq shaklda namoyon bo'ladi. Demak, Somerset Moem va Abdulla Qahhor hikoyalarida realizm umumiy estetik asosga ega bo'lib, uning tarkibida tanqidiy realizm muhim badiiy funksiyani bajaradi. Bu esa realizmning universalligini saqlagan holda, uning milliy va individual xususiyatlar orqali turlicha badiiy talqin qilinishini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jo'raqulov U, Xalliyeva G, Qosimov A. Qiyosiy adabiyotshunoslik - Toshkent.: Best-publish nashriyoti, 2025. -B. 189.
2. Maugham W.S. Sixty-five short stories - Great Britain.: William Clowes Limited, Beccles and London, 1988. - P. 138
3. Qahhor. A. Hikoyalar to'plami - Toshkent.: Ilm-ziyo-zakovat, 2023. - B. 101
4. Sharafiddinov O. Abdulla Qahhor. - Toshkent: Yosh gvardiya, 1988. - B.112.
5. Maugham W.S. The complete short stories - Great Britain.: Bookprint Limited by London and Crawley, 1967. - P. 195.

ZAMONAVIY O'ZBEK VA XITOIY ADABIYOTIDA MILLIY MENTALITETNING BADIY IFODASI (O'TKIR XOSHI MOV VA YU HUA ASARLARI MISOLIDA)

Yo'ldoshev E'zozbek Sherxon o'g'li

Namangan davlat chet tillari instituti

3-bosqich talabasi yoldoshevezoz9@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy o'zbek adabiyotining muhim vakili O'tkir Hoshimov hamda zamonaviy xitoy adabiyotining taniqli yozuvchisi Yu Hua ijodida **milliy mentalitetning badiiy ifodasi** masalasi qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda har ikki yozuvchining asarlarida milliy qadriyatlar, tarixiy tajriba, an'ana va ruhiy makonning shaxslar tasviri orqali ifodalanishi o'rganiladi. O'tkir Hoshimov ijodida o'zbek xalqining milliy qadriyatlari, urf-odatlar va oilaviy munosabatlar tizimi markaziy mavzu sifatida ochib beriladi, Yu Hua ijodida esa Xitoy jamiyatining tarixiy og'irliklari, ijtimoiy o'zgarishlar hamda milliy tafakkur elementlari bosh qahramonlar orqali badiiy ifoda topadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, har ikki yozuvchi milliy mentalitetni realistik badiiy vositalar orqali ochib beradi va bu jihat zamonaviy realizm an'analari boyitadi.

Kalit so'zlar: *milliy mentalitet, badiiy ifoda, realizm, o'zbek adabiyoti, xitoy adabiyoti, milliy qadriyat, ijtimoiy muhit.*

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ художественного выражения **национального менталитета** в современной узбекской и китайской прозе на примере произведений Уткира Хошимова и Ю Хуа. Исследование изучает, как в художественных текстах отражаются национальные ценности, исторический опыт и культурный код общества. В произведениях Хошимова национальный менталитет проявляется через традиции, моральные ценности и социальные отношения, а в произведениях Ю Хуа - через исторические потрясения и социальные изменения. Анализ показывает, что оба автора используют реалистические методы для выражения глубинных национальных характеристик.

Ключевые слова: *национальный менталитет, художественное выражение, реализм, узбекская литература, китайская литература, культурный код.*

Abstract: This article presents a comparative study on the **artistic expression of national mentality** in contemporary Uzbek and Chinese literature through the works of Utkir Hoshimov and Yu Hua. The research examines how each author embeds cultural values, historical experiences, and social norms within their narrative frameworks. Hoshimov's fiction conveys Uzbek cultural identity through tradition, social norms, and interpersonal relationships, while Yu Hua's works depict Chinese historical consciousness and societal shifts through individual life stories. The study reveals that both authors employ realist literary techniques to articulate national mentality in their prose.

Keywords: *national mentality, artistic expression, realism, Uzbek literature, Chinese literature, cultural identity, social environment.*

Kirish: Adabiyot shaxs va jamiyat o'rtasidagi murakkab aloqalarni badiiy shaklda ifodalash orqali milliy ruhiyatni ochib beradi. Xalqning **milliy mentaliteti** — bu uning tarixiy tajribasi, qadriyatlari, urf-odatlar, madaniyati va jamiyat bilan bog'liq ichki tuyg'ular to'plamidir. Adabiyot orqali mentalitet ifodalanishida u insonning ichki olami va jamiyatning ijtimoiy tuzilmasi o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadi.

O'zbek adabiyotida milliy mentalitet masalasi ko'plab yozuvchilarda namoyon bo'lgan bo'lsa-da, O'tkir Hoshimov ijodi bu yo'nalishda alohida o'rin tutadi. Uning asarlarida o'zbek xalqining ijtimoiy qadriyatlari, an'analari va tarixiy xotira realistik tarzda badiiy tasvirlanadi, milliy ruhiyat kuchli badiiy vosita sifatida ifodalanadi.

Xitoy adabiyotida esa Yu Hua kabi yozuvchilar milliy tafakkur va mentalitetni XX asr boshidan boshlab davom etgan siyosiy va ijtimoiy jarayonlar orqali ochib beradi. Bu jarayon Xitoy ijtimoiy tuzumining o'zgarishi, inqirozlar va qayta qurilish tajribalari bilan chambarchas bog'liqdir.

Milliy mentalitet nazariyasi va badiiy ifoda

Milliy mentalitet — bu millatning tarixan shakllangan dunyoqarashi, qadriyatlar tizimi, urf-odatlar va ijtimoiy ongning uzviy majmui sifatida tavsiflanadi. Mentalitet jamiyatning umumiy falsafasi, axloqiy qadriyatlari va madaniy stereotiplarini o'z ichiga oladi, u shaxs tasvirida ham paradoxal, ham uzviy badiiy holatlarda aks etadi.

Badiiy matnda milliy mentalitetni ifodalashning asosiy vositalari quyidagilar:

Til va leksik-stilistik vositalar: xalqona iboralar, maqollar, til erkinligi orqali qadriyatlar aks etadi.

Qahramonning ichki dunyosi: mentalitet orqali shaxsiy qarorlar, qadriyatlar tizimi va hayot falsafasi yoritiladi.

Ijtimoiy muhit: jamiyat tuzilmasi, urf-odatlar va betakror tarixiy kontekst.

Tarixiy xarakteristikalar: tarixiy o'zgarishlar qahramonning mental tuyg'ulariga ta'sir etadi.

Realistik uslub shu elementlar orqali milliy mentalitetni kuchli badiiy ifoda bilan aks ettiradi.

O'tkir Hoshimov asarlarida milliy mentalitet

O'tkir Hoshimov o'zbek adabiyotida milliy mentalitetni badiiy tasvirlashda muhim o'rin egallaydi. Uning asarlarida xalqning urf-odatlar, oilaviy qadriyatlar, ma'naviy axloq va tarixiy tajriba realistik tarzda ifodalanadi.

Masalan, uning hikoyalarida xalqona leksika va xalq – oilaviy munosabatlar asosida boyitilgan til tasviri milliy mentalitetning badiiy ifodasi bo'lib xizmat qiladi. Bu iboralar va til strukturalari orqali o'zbek xalqining qadriyatlari va dunyoqarashi ochib beriladi.

Bundan tashqari, Hoshimov asarlarida qahramonlarning qarorlarida, ijtimoiy rollarida va hayot tarzidagi qarama-qarshiliklarda o'zbek xalqi mentalitetining ijtimoiy-madaniy konteksti yaqqol seziladi — bu ularning mental tuyg'ulari, sabr-toqat, oilaviy bag'rikenglik va vaqt sinovlariga nisbatan qat'iyatlilik orqali ochiladi.

Yu Hua asarlarida milliy mentalitet

Yu Hua ijodida milliy mentalitet Xitoy tarixining murakkab jarayonlaridan chiqib keladi. Uning asarlari odatda xitoy xalqining tarixiy tajribasi, ijtimoiy o'zgarishlar va katta tarixiy inqirozlar kontekstida ifodalanadi.

Masalan, "To Live" romanida bosh qahramon Fugui hayoti orqali insonning tarixiy sinovlari va adovatlar bilan yuzma-yuz kelishi tasvirlanadi. Bu bosh qahramonning shaxsiy tajribasi orqali Xitoyning milliy mentalitetidagi sabr-toqat, ijtimoiy birdamlik, qiyinchilikdan o'tish falsafasi ko'rsatib beriladi.

Yu Hua asarlarida faqat shaxsiy ijtimoiy hayot emas, balki xalq umumiy tarixining qiyinchiliklari, jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik va adolatsizlik ham milliy mentalitet tasvirini shakllantiradi.

Qiyosiy tahlil

Hoshimov va Yu Hua ijodidagi milliy mentalitet tasviri umumiy jihatdan birlashtirilgan bo'lsa-da, ularning badiiy ifoda uslublari farqlanadi:

Element	O'tkir Hoshimov	Yu Hua
Mentalitet manbai	milliy qadriyatlar, urf-odatlar	tarixiy jarayonlar, ijtimoiy o'zgarishlar
Badiiy vosita	xalqona til, oilaviy munosabatlar	tarixiy voqealar, ijtimoiy muammolar
Qahramon psixologiyasi	an'anaviy qadriyatlar, mehr-oqibat	sabr-toqat, tarixiy sinovlar

Har ikkala yo'nalish ham realism an'analarini davom ettiradi, biroq mentalitet ifodasining markaziy motivi va badiiy vositasi boshqacha yo'naladi.

Xulosa: Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, zamonaviy o'zbek va xitoy adabiyotida **milliy mentalitetning badiiy ifodasi** asosiy tadqiqot yo'nalishlaridan biridir.

O'tkir Hoshimov asarlarida milliy mentalitet oilaviy qadriyatlar, urf-odatlar va xalqona til orqali ifodalanadi, bu orqali o'zbek xalqining ichki ruhiyati va qadriyat tizimi ochiladi.

Yu Hua ijodida esa milliy mentalitet ko'proq **tarixiy jarayonlar, siyosiy o'zgarishlar va jamiyat hayoti** kontekstida tasvirlanadi, bu orqali Xitoy xalqining tarixi va jamiyatining murakkab psixologik-madaniy qiyofasi badiiy talqin qilinadi.

Shunday qilib, har ikki yozuvchi asarlarida milliy mentalitet o'ziga xos badiiy til orqali ifodalanadi va bu realizm an'analarini yanada boyitadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 徐嘉敏. 论余华作品中的生命哲学意蕴——以《活着》为例. 《世界文学研究》, 2022.
2. O'roqova N., Xudayorova, N. O'tkir Hoshimov hikoyalarida milliy portret. Web-Journal, 2024.
3. Raxmatova, S.O. O'tkir Hoshimov asarlarining tarjimasida milliy mentalitet. Buxoro Davlat Universiteti, 2025.
4. To Live (novel) — Roman by Yu Hua.
5. Research articles on Yu Hua variuos themes (Yu Hua Research Papers).
6. Milliy mentalitetning xususiyatlari (CyberLeninka).
7. O'zbek va koreys maqollarida mentalitet (Interonconf).

8. Munavarovna Yuldasheva M. Description of Our Mentality as National Character. IJISE.
9. O'zbek va qoraqalpoq tillarida milliy mentalitet.
10. Lingvokulturologik tadqiqotlarda madaniyat va mentalitet.
11. National mentality and cultural heritage article.
12. Baidu Scholar olim maqolalari
13. CNKI ilmiy jurnallar bazasi.
14. Google Scholar academic search.
15. CyberLeninka ilmiy maqolalar bazasi.

O'TKIR HOSHIMOV VA YU HUA ASARLARIDA REALIZM AN'ANALARI VA ODDIY INSON OBRAZINING BADIY TALQINI

Yo'ldoshev E'zozbek Sherxon o'g'li

Namangan davlat chet tillari instituti 3-bosqich talabasi

yoldoshevezoz9@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek adabiyotining taniqli vakili O'tkir Hoshimov hamda zamonaviy xitoy adabiyotining mashhur yozuvchisi Yu Hua asarlarida realizm an'analari va oddiy inson obrazining badiiy talqini qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida yozuvchilarning asarlarida ijtimoiy muhit, tarixiy jarayonlar, inson taqdiri va milliy mentalitetning o'zaro bog'liqligi o'rganildi. Maqolada o'zbek va xitoy zamonaviy adabiyotida realizm an'anasi oddiy inson hayoti orqali jamiyatdagi muammolarni yoritishga xizmat qilishi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tahlil natijalariga ko'ra, har ikki yozuvchi ijodida oddiy inson obrazi milliy madaniyat, tarixiy jarayon va ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liq holda tasvirlanganligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: *realizm, oddiy inson obrazi, qiyosiy adabiyotshunoslik, milliy mentalitet, ijtimoiy muhit, zamonaviy o'zbek adabiyoti, zamonaviy xitoy adabiyoti.*

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ реалистических традиций и художественного образа «обычного человека» в произведениях Уткира Хошимова и Ю.Хуа. Особое внимание уделяется влиянию социальной среды, исторических процессов и национального менталитета на формирование литературных персонажей. В ходе исследования выявлено, что реализм в современной узбекской и китайской литературе служит важным художественным средством для раскрытия судьбы человека и социальных проблем общества.

Ключевые слова: *реализм, образ обычного человека, сравнительное литературоведение, национальный менталитет, социальная среда, узбекская литература, китайская литература.*

Annotation: This article presents a comparative analysis of realism and the artistic representation of the "ordinary person" in the works of Utkir Hoshimov and Yu Hua. The study examines how historical processes, social environment, and national mentality influence the creation of literary characters. The findings show that realism in modern Uzbek and Chinese literature plays an important role in

depicting human destiny and revealing social issues through the lives of ordinary people.

Keywords: *realism, ordinary person image, comparative literature, national mentality, social environment, Uzbek literature, Chinese literature.*

Kirish: XX–XXI asr adabiyotida realizm badiiy tafakkurning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida shakllangan bo'lib, u inson hayotining real holatini, jamiyatdagi muammolarni va shaxsning ichki kechinmalarini haqqoniy tasvirlashga xizmat qiladi. Realistik adabiyot inson va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni badiiy obrazlar orqali ochib berishga intiladi.

Zamonaviy o'zbek adabiyotida realizm an'analari ko'plab yozuvchilar ijodida namoyon bo'lgan bo'lsa-da, bu yo'nalishda alohida o'rin tutgan adiblardan biri — O'tkir Hoshimov hisoblanadi. Uning asarlarida oddiy inson hayoti, xalq ruhiyati va milliy qadriyatlar chuqur badiiy tasvir topgan. Yozuvchi o'z asarlarida insoniy munosabatlar, oilaviy qadriyatlar va jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni realistik uslubda tasvirlash orqali o'zbek adabiyotida alohida o'rin egallaydi.

Xitoy zamonaviy adabiyotida esa realizm yo'nalishining yirik vakillaridan biri Yu Hua hisoblanadi. Uning asarlarida XX asr Xitoy jamiyatidagi siyosiy o'zgarishlar, tarixiy jarayonlar va oddiy inson taqdiri badiiy ifoda topgan. Yu Hua asarlarida inson hayotining murakkabligi, tarixiy voqealarning oddiy odamlar taqdiriga ta'siri hamda jamiyatdagi ijtimoiy muammolar realistik tasvir orqali ochib beriladi.

Mazkur maqolaning maqsadi — O'tkir Hoshimov va Yu Hua asarlarida realizm an'analari hamda oddiy inson obrazining badiiy talqinini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Realizm an'analari va nazariy asoslar: Adabiyotshunoslikda realizm hayotni haqqoniy tasvirlashga asoslangan badiiy metod sifatida talqin qilinadi. Realistik asarlarda yozuvchi jamiyatdagi voqelikni yashirmasdan ko'rsatadi va inson hayotining turli jihatlarini ochib beradi. Realizm nafaqat tashqi voqelikni tasvirlash, balki inson ruhiyatini chuqur tahlil qilish bilan ham ajralib turadi.

Zamonaviy adabiyotshunoslikda realizm ko'pincha "oddiy inson" obrazi orqali ifodalanadi. Oddiy inson obrazi jamiyatning turli qatlamlaridan bo'lgan odamlar hayotini, ularning kundalik muammolari va ruhiy kechinmalarini aks ettiradi. Bu obraz orqali yozuvchi jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni ko'rsatishga harakat qiladi.

O'zbek adabiyotida realizm an'analari xalq hayoti, milliy qadriyatlar va ijtimoiy muammolarni tasvirlash orqali rivojlangan. Xitoy adabiyotida esa realizm ko'pincha tarixiy jarayonlar, siyosiy o'zgarishlar va inson taqdirining murakkabligi bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi.

O'tkir Hoshimov asarlarida oddiy inson obrazi

O'tkir Hoshimov ijodida oddiy inson obrazi markaziy o'rinni egallaydi. Yozuvchi o'z asarlarida xalq hayotini, insoniy munosabatlarni va milliy qadriyatlarni realistik uslubda tasvirlaydi.

Masalan, Dunyoning ishlari asarida ona obrazi orqali o'zbek xalqining mehr-oqibat, sabr-toqat va insoniy fazilatlarini tasvirlangan. Asarda oddiy inson hayoti orqali milliy mentalitet va ma'naviy qadriyatlar ifodalanadi.

Shuningdek, Ikki eshik orasi romanida urush davri va uning inson taqdiriga ta'siri realistik tarzda yoritilgan. Yozuvchi qahramonlarning ruhiy kechinmalarini tasvirlash orqali insonning sabr-toqatini va hayotiy kurashini ko'rsatadi.

Hoshimov asarlarida oddiy inson obrazi ko'pincha ma'naviy jihatdan kuchli, sabrli va hayot sinovlariga bardosh bera oladigan shaxs sifatida tasvirlanadi.

Yu Hua asarlarida oddiy inson obrazi

Yu Hua ijodida ham oddiy inson obrazi muhim o'rin egallaydi. Uning asarlarida Xitoy jamiyatidagi tarixiy o'zgarishlar oddiy inson taqdiri orqali ko'rsatib beriladi.

Masalan, To Live romanida bosh qahramon Fuguy hayoti orqali Xitoy tarixidagi siyosiy va ijtimoiy o'zgarishlar tasvirlangan. Asarda qahramon ko'plab qiyinchiliklarga duch keladi, biroq hayot uchun kurashishda davom etadi.

Yana bir muhim asar — Chronicle of a Blood Merchant bo'lib, unda oddiy ishchi hayoti orqali jamiyatdagi iqtisodiy muammolar va inson qadr-qimmati masalalari yoritilgan.

Yu Hua asarlarida oddiy inson ko'pincha tarixiy jarayonlarning qurboni sifatida tasvirlanadi, biroq yozuvchi insonning yashashga bo'lgan intilishiga alohida e'tibor qaratadi.

Qiyosiy tahlil

O'tkir Hoshimov va Yu Hua ijodini qiyosiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, har ikki yozuvchi realizm an'analari asoslanib ijod qilgan. Biroq ularning badiiy tasvir uslublari va asosiy g'oyalari ma'lum darajada farqlanadi.

O'tkir Hoshimov asarlarida asosiy e'tibor insoniy qadriyatlarga, oilaviy munosabatlarga va milliy mentalitetga qaratilgan. Yu Hua asarlarida esa tarixiy jarayonlar va jamiyatdagi ijtimoiy muammolar ko'proq tasvirlanadi.

Har ikkala yozuvchi ham oddiy inson hayoti orqali jamiyatdagi murakkab jarayonlarni ochib berishga intiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'tkir Hoshimov va Yu Hua asarlarida realizm an'analari oddiy inson hayoti orqali namoyon bo'ladi. Har ikki yozuvchi o'z milliy adabiyotida inson taqdiri, jamiyat va tarix o'rtasidagi murakkab munosabatlarni badiiy obrazlar orqali ochib bergan.

O'tkir Hoshimov ijodida milliy qadriyatlar va insoniy fazilatlar asosiy o'rinni egallasa, Yu Hua asarlarida tarixiy jarayonlarning inson taqdiriga ta'siri muhim mavzu sifatida namoyon bo'ladi.

Shunday qilib, har ikki yozuvchi ijodi o'zbek va xitoy zamonaviy adabiyotida realizm an'alarining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonova N. Zamonaviy o'zbek nasrida realizm an'analari. - Toshkent, 2022.
2. Karimov B. O'zbek adabiyotida badiiy tafakkur evolyutsiyasi. - Toshkent, 2023.
3. Xolmirzayev M. Qiyosiy adabiyotshunoslik asoslari. - Toshkent, 2022.
4. Zhang L. Realism in Contemporary Chinese Literature. - Beijing, 2023.

5. Liu Y. The Image of the Ordinary Man in Modern Chinese Fiction. - Shanghai, 2022.
6. Wang H. Narrative Realism in Yu Hua's Novels. - Journal of Chinese Literature, 2024.
7. Ahmedov S. O'tkir Hoshimov ijodida inson va jamiyat masalasi. - Filologiya masalalari, 2023.
8. Yuldashev D. O'zbek va xitoy adabiyotida realizm an'analari qiyosi. - Oriental Studies Journal, 2024.
9. Chen X. Social Reality in Yu Hua's Works. - Asian Literature Review, 2023.
10. Modern Chinese Literature Studies, 2022.
11. <https://cyberleninka.ru> (ilmiy maqolalar bazasi).
12. <https://scholar.google.com> (xalqaro ilmiy maqolalar bazasi).
13. <https://elibrary.ru> (ilmiy elektron kutubxona).

LEKSIK YANGILANISH VA SEMANTIK O'ZGARISHLAR: O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI NEOLOGIZMLARNI SOLISHTIRISH

O'ralov Abbosbek Soyibnazar o'g'li

*Is'hoqxon Ibrat nomidagi
Namangan chet tillari Instituti
Lingvistik tarjimashunoslik
fakulteti 2-kurs magistranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi zamonaviy neologizmlarning leksik-semantik xususiyatlari qiyosiy aspektda o'rganiladi. Har ikki tilda yangi so'zlarning paydo bo'lish yo'llari, semantik o'zgarish mexanizmlari va leksik tizimga moslashish jarayonlari tahlil etiladi. Ingliz tilidagi neologizmlar, asosan, kompozitsiya va konversiya usullari orqali, o'zbek tilidagi neologizmlar esa affiksatsiya va kalkalash yo'li bilan shakllanishi ko'rsatiladi. Bundan tashqari, globallashuv sharoitida ikkala tilda ham semantik kengayish va torayish hodisalari kuchayib borayotganligi aniqlangan.

Kalit so'zlar: neologizm, leksik-semantik tahlil, qiyosiy tilshunoslik, so'z yasaliş, semantik kengayish, semantik torayish, o'zlashma, kalka, til innovatsiyasi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются лексико-семантические особенности современных неологизмов узбекского и английского языков в сравнительном аспекте. Анализируются пути возникновения новых слов в обоих языках, механизмы семантических изменений и процессы адаптации в лексической системе. Показано, что неологизмы в английском языке формируются преимущественно посредством композиции и конверсии, тогда как в узбекском языке через аффиксацию и калькирование. Кроме того, установлено, что в условиях глобализации в обоих языках усиливаются явления семантического расширения и сужения.

Ключевые слова: неологизм, лексико-семантический анализ, сравнительное языкознание, словообразование, семантическое расширение, семантическое сужение, заимствование, калькирование, языковые инновации.

Abstract: This article examines the lexical-semantic characteristics of modern neologisms in the Uzbek and English languages from a comparative perspective. The pathways of new word formation in both languages, the mechanisms of semantic change, and the processes of integration into the lexical system are analysed. It is demonstrated that neologisms in English are formed primarily through compounding and conversion, while those in Uzbek emerge mainly via affixation and calquing. Furthermore, it is established that, under conditions of globalisation, the phenomena of semantic broadening and narrowing are intensifying in both languages.

Keywords: neologism, lexical-semantic analysis, comparative linguistics, word-formation, semantic broadening, semantic narrowing, loanword, calque, linguistic innovation.

Tilshunoslik fanida leksik-semantik tadqiqotlar har doim tilning tirik, harakatdagi qiyofasini ochib berishga xizmat qilgan. Zamonaviy dunyo jadal sur'atlar bilan o'zgarayotgan bir paytda, bu o'zgarishlarni eng birinchi aks ettiruvchi ko'zgu aynan til leksikasi hisoblanadi. Yangi tushunchalar, yangi texnologiyalar va yangi ijtimoiy munosabatlar tilga yangi birliklar neologizmlar orqali kirib keladi. O'zbek va ingliz tillari, o'zaro genetik jihatdan farqli bo'lsalar-da, bugungi globallashtirilgan muhitda leksik-semantik jihatdan tobora ko'proq kesishmoqda. Ushbu maqolada ana shu kesishish nuqtasi ikki tildagi neologizmlarning leksik-semantik tabiati qiyosiy tarzda o'rganiladi.

So'z yasash jarayonlari nuqtai nazaridan ingliz va o'zbek tillari o'rtasida tub farq mavjud. ***Ingliz tilidagi neologizmlar, asosan, kompozitsiya, konversiya va qisqartma yasash usullari orqali paydo bo'ladi.*** Kompozitsiya ikki mustaqil so'zni birlashtirish ingliz tilining neologizm yaratishdagi eng samarali qurolidir. "Deepfake" (deep + fake), "fintech" (financial + technology), "staycation" (stay + vacation) kabi so'zlar buning yaqqol ifodasidir. Konversiya usulida esa so'z o'z turkumini o'zgartiradi: "to google" (qidirmoq), "to inbox" (shaxsiy xabar yubormoq) kabi fe'llar otdan hosil qilingan. Bu hodisa ingliz tiliga xos bo'lib, o'zbek tilida unchalik keng tarqalmagan.

O'zbek tilida neologizmlarning asosiy manbasini affiksatsiya tashkil etadi. "-chi", "-lik", "-lash", "-la" kabi qo'shimchalar orqali mavjud so'zlar zaminida yangi birliklar hosil qilinadi: "blogchi", "onlaynlik", "raqamlashtirish", "chatlamoq" shular jumlasidandir. Bundan tashqari, o'zbek tili inglizcha so'zlarni to'liq o'zlashtirib, ularga o'z morfologiyasini kiyintirish yo'lini ham tanlaydi. "Like bosmoq", "post qilmoq", "share qilmoq" kabi fe'l birikmalar bugungi o'zbek nutqida, ayniqsa yoshlar orasida, juda faol qo'llanilmoqda. Bu ikkiyoqlamalik bir tomondan mahalliy morfologik tartib, ikkinchi tomondan xorijiy leksik asos o'zbek tilidagi neologizmlarning o'ziga xos belgisiga aylanib bormoqda.

Neologizmlarning leksik-semantik taraqqiyotida semantik kengayish va semantik torayish jarayonlari alohida o'rin tutadi. ***Semantik kengayish deganda so'zning dastlabki ma'no doirasidan chiqib, yangi kontekstlarda yangi ma'no***

qatlamlarini egallashi tushuniladi. Ingliz tilidagi "cloud" so'zi bunga eng ko'p keltirilgan misol: bir paytlar faqat bulutni bildirgan bu so'z, bugun "cloud storage", "cloud computing", "cloud-based" kabi texnologik birikmalar tarkibida butunlay yangi semantik mazmun kasb etgan. Xuddi shunday, "stream" so'zi suv oqimidan raqamli media oqimiga "live stream", "streaming platform" ko'chdi. "Feed" so'zi ovqat ma'nosidan ijtimoiy tarmoqlardagi yangiliklar tasma-sini anglatuvchi atamaga aylandi.

O'zbek tilida ham semantik kengayish hodisasi aniq kuzatiladi. "Tarmoq" so'zi avval asosan baliq ovi yoki to'qimachilikning qismi sifatida tanilgan edi. Hozir esa "ijtimoiy tarmoq", "internet tarmog'i", "mobil tarmoq" kabi birikmalar bu so'zga tubdan yangi ma'no qatlamlari qo'shdi. "Kanal" so'zi ham xuddi shu yo'lni bosib o'tdi: ariq yoki suv yo'lidan telekanal, Telegram-kanal ma'nolariga ko'chdi. Bu jarayon o'zbek tilining zamon talablariga moslashish qobiliyatini va leksik-semantik tizimning ichki dinamikligini namoyon etadi.

Semantik torayish esa buning aksi: so'z o'zining keng, umumiy ma'nosini yo'qotib, ma'lum bir soha yoki kontekstga xos ixtisoslashgan ma'no kasb etadi. **Ingliz tilidagi "tablet" so'zi bu jarayonning klassik namunasi.** Avval loh, plita, dorini anglatgan bu so'z bugun birinchi navbatda planshet kompyuterni eslatadi. O'zbek tilidagi "ilova" so'zi ham shu yo'ldan bordi: qo'shimcha hujjat ma'nosidan mobil ilova, ya'ni application ma'nosiga siljidi. Ushbu torayish o'z-o'zidan emas, texnologik muhitning leksikaga ko'rsatgan bosimi natijasida yuz bergan. Bu esa bir muhim haqiqatni ko'rsatadi: neologizmlar faqat yangi so'zlar emas, balki yangi ijtimoiy va texnologik realiyalarning bevosita izlari.

O'zlashma neologizmlar va kalka hodisasi ham ikki tilning leksik-semantik munosabatini tushunishda muhim o'rin egallaydi. Ingliz tilida o'zlashmalar asosan texnologiya, fan va madaniyat sohasidan kirib keladi: "avatar" (sanskrit), "emoji" (yapon), "algorithm" (arab matematikasi orqali) shular jumlasidandir. O'zbek tiliga esa bugungi kunda inglizcha o'zlashmalar eng ko'p oqib kelmoqda: "blogger", "vebinar", "xaker", "startap" kabi so'zlar allaqachon o'zbek leksikasining bir qismiga aylangan. **Biroq o'zbek tilining o'ziga xos xususiyati shundaki, u ko'pincha o'zlashmani kalka qilishga ya'ni xorijiy so'zning o'zbek tilidagi muqobilini yaratishga intiladi.** "Dasturiy ta'minot" (software), "aqliy hujum" (brainstorming), "bulut hisoblash" (cloud computing) bularning barchasi kalkalashning mahsulidir. Bu ikkilanish to'g'ridan-to'g'ri o'zlashmi yoki kalkami o'zbek tilining hozirgi leksik siyosatidagi asosiy masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Neologizmlarning normallashtirilishi jarayoni ham ikki tilda turlicha kechadi. **Ingliz tilida yangi so'zning rasmiy maqom olishi Oxford lug'ati, Cambridge Dictionary, Merriam-Webster kabi e'tiborli nashrlar tomonidan tan olinishiga bog'liq.** Bu lug'atlar faqat keng ommada muntazam qo'llanilayotgan, ma'nosini mustahkamlagan neologizmlarni o'z ichiga oladi. O'zbekistonda esa bu borada imlo qoidalarining yangilanishi, O'zbek tili bo'yicha davlat siyosatining milliy dasturi hamda lug'atlar tuzish bo'yicha ilmiy kengashlar faoliyati muhim rol o'ynaydi. "Mobil ilova", "onlayn ta'lim", "vebinar" kabi so'zlar dastlab norasmiy muhitda qo'llanilgan bo'lsa, keyinchalik rasmiy hujjatlar va ta'lim tizimiga kirib, asta-sekin normativlikka erishmoqda. Neologizmlarni rasmiylashtirishdagi asosiy muammo

so'zning shakli va ma'nosini mahalliy til me'yorlariga moslashtirish masalasi bo'lib, bu ikki tilning leksik-semantik tizimlaridagi tafovutlarni yanada yaqqol ko'rsatib beradi.

Qiyosiy tahlil natijalarini umumlashtirganda, bir qancha muhim tendentsiyalar yaqqol ko'zga tashlanadi. Birinchidan, ikkala tilda ham neologizmlarning semantik taraqqiyoti texnologik muhit bilan chambarchas bog'liq bu ikki tilga ortiqcha universal xususiyatdir. Ikkinchidan, ingliz tili yangi so'zlarni yaratishda erkin va sintaktik jihatdan moslashuvchan bo'lsa, o'zbek tili ularni morfologik tizimga bog'lash orqali semantik jihatdan aniqroq qiladi. Uchinchidan, semantik kengayish va torayish ikkala tilda ham faol kechayotgan jarayonlar bo'lib, ular ko'pincha bir xil texnologik turtki internet, ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt natijasida yuzaga keladi, ammo har bir tilda o'ziga xos tarzda namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz tillaridagi neologizmlarning leksik-semantik qiyosiy tadqiqi ikkala tilning ham yangi leksik birliklarni o'zlashtirish va qayta ishlashda turli, ammo bir-birini to'ldiruvchi strategiyalardan foydalanishini ko'rsatdi. Ingliz tili tezroq, erkinroq va sintaktik imkoniyatlardan keng foydalangan holda ish yuritisa, o'zbek tili morfologik tartib va semantik aniqlik tamoyillariga sadoqat bilan harakat qiladi. Semantik kengayish va torayish bu ikkala tilda ham faol kechayotgan universal jarayonlar; biroq ularning namoyon bo'lish shakli har bir tilning ichki mantiqiga bo'ysunadi. O'zlashma va kalka masalasi o'zbek tilining hozirgi leksik siyosati uchun dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Kelajak tadqiqotlar uchun neologizmlarning real og'zaki va yozma nutqdagi semantik o'zgarishlarini korpus tahlili asosida o'rganish muhim ilmiy yo'nalish bo'la oladi, chunki bu yondashuv tilning tirik va harakatdagi manzarasini yanada aniqroq ko'rsatib beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Polvannazirova S.X. Ingliz tilining o'zbek tiliga ta'siri: globalizatsiya va lingvistik assimilyatsiya. Xiva: Ma'mun akademiyasi. B. 91–
2. // <https://proceedings-uwed.uz/Polvannazirova%20S.pdf>
3. Suyarova S. (2024). Zamonaviy ingliz tilidagi neologizmlar: ijtimoiy tarmoqlar ta'siri // Nauka i innovatsiya. №2(24). B. 139–142. // <https://inlibrary.uz/index.php/scin/article/view/46455>
4. Mirzayevna M. (2021). Innovative technologies in foreign language teaching methodology // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. Vol. 11, №
5. P. 465–467.
6. Fayzullayeva O.U. (2024). Badiiy matndagi individual neologizmlar va ularning tutgan o'rni // Eurasian Journal of Technology and Innovation. B. 78–80.
7. Algeo J. Fifty Years Among the New Words: A Dictionary of Neologisms. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
8. Zhu J., Jurgens D. (2021). The structure of online social networks modulates the rate of lexical change // Computational Linguistics.
9. Lehrer A. (1974). Semantic Fields and Lexical Structure. Amsterdam: North Holland.
10. Rahmatullayev Sh. (2009). O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ГЕНДЕРНЫХ ВЫРАЖЕНИЙ В РЕЧИ ДЕТЕЙ В УСЛОВИЯХ ДВУЯЗЫЧИЯ (РУССКИЙ И УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫКИ)

Чернова Наталья Васильевна

Старший преподаватель русского языка

Международного университета Нордик

E-mail: n.chernova@nordicuniversity.org

ORCID:0009-0009-4881-5245

Аннотация

В статье рассматриваются особенности формирования гендерных выражений в речи детей в условиях двуязычия на примере русского и узбекского языков. Анализируются лингвистические, социокультурные и когнитивные факторы, влияющие на усвоение гендерно маркированных единиц. Особое внимание уделяется различиям в грамматической системе языков и их влиянию на речевое развитие ребёнка. Делается вывод о том, что билингвальная среда способствует формированию гибких речевых стратегий, однако требует целенаправленного педагогического сопровождения.

Ключевые слова

двуязычие, детская речь, гендер, гендерные выражения, русский язык, узбекский язык, речевое развитие, билингвизм

Abstract

The article examines the features of the formation of gender expressions in children's speech in a bilingual environment, using Russian and Uzbek as examples. It analyzes linguistic, sociocultural, and cognitive factors influencing the acquisition of gender-marked units. Special attention is paid to differences in the grammatical systems of the languages and their impact on a child's speech development. It is concluded that a bilingual environment способствует формированию гибких речевых стратегий, однако требует целенаправленного педагогического сопровождения.

Keywords

bilingualism, child speech, gender, gender expressions, Russian language, Uzbek language, speech development, bilingualism

Annotatsiya

Maqolada rus va o'zbek tillari misolida ikki tillilik sharoitida bolalar nutqida gender ifodalarining shakllanish xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Gender bilan bog'liq birliklarni o'zlashtirishga ta'sir etuvchi lingvistik, sotsiokultural va kognitiv omillar tahlil qilinadi. Tillar grammatik tizimidagi farqlarga va ularning bola nutqiy rivojiga ta'siriga alohida e'tibor qaratiladi. Xulosa qilinadiki, bilingval muhit moslashuvchan nutqiy strategiyalarni shakllantirishga yordam beradi, biroq maqsadga yo'naltirilgan pedagogik qo'llab-quvvatlashni talab etadi.

Kalit so'zlar

ikki tillilik, bolalar nutqi, gender, gender ifodalari, rus tili, o'zbek tili, nutqiy rivojlanish, bilingvizm

В условиях современного общества, характеризующегося активными процессами глобализации, миграции и межкультурного взаимодействия, двуязычие становится распространённым явлением. Особенно это актуально для Республики Узбекистан, где русский и узбекский языки функционируют параллельно в образовательной, социальной и культурной сферах. В связи с этим особую значимость приобретает изучение особенностей речевого развития детей, формирующихся в билингвальной среде.

Одним из важных аспектов речевого развития является формирование гендерных выражений, отражающих не только грамматические категории языка, но и социокультурные представления о мужских и женских ролях. Гендер в языке проявляется через систему грамматических, лексических и прагматических средств, которые дети постепенно усваивают в процессе общения и обучения.

Русский и узбекский языки существенно различаются по способам выражения гендерных значений. В русском языке категория рода является одной из базовых грамматических категорий, влияющих на согласование слов в предложении. В узбекском языке грамматическая категория рода отсутствует, а гендерные различия выражаются преимущественно лексически или контекстуально. Эти различия создают специфические условия для формирования речевых навыков у детей-билингвов.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью выявления закономерностей формирования гендерных выражений в условиях взаимодействия двух языковых систем. Понимание данных процессов позволяет не только глубже осмыслить особенности детской речи, но и разработать эффективные педагогические подходы к обучению русскому языку в билингвальной среде.

Формирование гендерных выражений в речи детей представляет собой сложный когнитивно-лингвистический процесс, тесно связанный с общим развитием языковой системы ребёнка, а также с формированием его социального опыта. В условиях двуязычия данный процесс усложняется взаимодействием двух языковых систем, обладающих различными структурными и функциональными характеристиками.

В русском языке категория рода является одной из ключевых грамматических категорий, которая проявляется в системе согласования существительных с прилагательными, местоимениями и глаголами в прошедшем времени. Освоение данной категории начинается уже на ранних этапах речевого развития. Исследования показывают, что дети в возрасте 2,5–3 лет начинают различать формы мужского и женского рода, однако их использование носит нестабильный характер. Например, ребёнок может сказать: «мама пришёл» или «папа красивая», что свидетельствует о формировании, но ещё не закреплённости грамматических навыков.

Постепенно, к 5–6 годам, происходит автоматизация согласования по роду, что свидетельствует о сформированности грамматической компетенции. Однако у детей-билингвов данный процесс может протекать медленнее, особенно при доминировании языка, в котором категория рода отсутствует.

В узбекском языке грамматическая категория рода отсутствует, что обуславливает иные механизмы формирования гендерных представлений. Гендерные различия выражаются преимущественно на лексическом уровне с помощью слов, обозначающих пол: «erkak», «ayol», «o'g'il bola», «qiz bola». При этом грамматическое согласование не зависит от гендерной принадлежности, что упрощает структуру предложения, но одновременно снижает необходимость дифференциации по роду.

В условиях двуязычия наблюдается явление интерференции, которое проявляется в переносе структурных особенностей одного языка на другой. Для узбекоязычных детей, осваивающих русский язык, характерны ошибки в согласовании по роду: «она пришёл», «мой мама хороший», «этот девочка красивый». Подобные ошибки объясняются отсутствием в узбекском языке соответствующих грамматических механизмов.

С другой стороны, русскоязычные дети, изучающие узбекский язык, могут стремиться к избыточной маркировке гендера, что приводит к появлению нехарактерных для узбекского языка конструкций. Таким образом, интерференция носит двусторонний характер и зависит от доминирующего языка.

Особого внимания заслуживает влияние частотности использования языков. В семьях, где преобладает узбекская речь, формирование грамматической категории рода в русском языке может быть замедленным. В то же время в образовательной среде, где активно используется русский язык, дети быстрее усваивают нормы согласования. Это подтверждает тезис о том, что языковая среда играет решающую роль в формировании речевых навыков.

С психолингвистической точки зрения важным фактором является развитие метаязыкового сознания. Билингвальные дети обладают способностью осознавать различия между языковыми системами и гибко переключаться между ними. Например, ребёнок может корректно использовать формы рода в русском языке, но при переходе на узбекский язык полностью игнорировать эту категорию, что свидетельствует о развитии языковой дифференциации.

Кроме того, необходимо учитывать роль когнитивных механизмов. Формирование гендерных выражений связано с развитием категоризации и классификации, а также с усвоением социальных норм. Дети не только осваивают языковые формы, но и формируют представления о гендерных ролях, закреплённых в культуре. Это проявляется в выборе лексики, интонации, речевых стратегий.

Социокультурный аспект также играет значительную роль. В каждой культуре существуют определённые модели гендерного поведения, которые отражаются в языке. Например, различия в обращениях, употреблении уменьшительно-ласкательных форм, выборе речевых клише. Дети усваивают эти модели через общение с взрослыми, наблюдение и подражание.

Важным аспектом является влияние образовательной среды. Целенаправленное обучение русскому языку позволяет систематизировать знания о грамматических категориях и способствует более быстрому усвоению

норм. Использование сравнительного подхода (сопоставление русского и узбекского языков) помогает детям осознать различия и избежать типичных ошибок.

Таким образом, формирование гендерных выражений в речи детей в условиях двуязычия представляет собой многокомпонентный процесс, включающий взаимодействие лингвистических, когнитивных и социокультурных факторов. Эффективность данного процесса во многом зависит от языковой среды, уровня педагогической поддержки и индивидуальных особенностей ребёнка.

Проведённый анализ позволяет сделать вывод о том, что формирование гендерных выражений в речи детей в условиях двуязычия имеет сложный и многогранный характер. Существенные различия между русским и узбекским языками, прежде всего наличие и отсутствие грамматической категории рода, оказывают значительное влияние на процесс усвоения языковых норм.

Билингвальная среда, с одной стороны, способствует развитию гибкости мышления, расширению языкового опыта и формированию метаязыкового сознания. С другой стороны, она создаёт определённые трудности, связанные с интерференцией и замедлением усвоения отдельных грамматических категорий.

Особое значение приобретает роль педагогического сопровождения. Целенаправленная работа по развитию речевых навыков, использование сравнительного подхода и учёт особенностей родного языка учащихся позволяют минимизировать ошибки и повысить уровень владения русским языком.

Список использованной литературы

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. — М.: Лабиринт, 1999.
2. Леонтьев А.А. Психоллингвистика. — М.: Смысл, 2003.
3. Земская Е.А. Русская разговорная речь. — М.: Наука, 2004.
4. Шахнарович А.М. Детская речь в условиях двуязычия. — М.: Наука, 1989.
5. Чернова, Н. В. (2025). ГЕНДЕРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО АСПЕКТА ДЕТСКОЙ РЕЧИ. SHOKH LIBRARY, 1(11).
6. Абдуазизов А.А. Современный узбекский язык. — Ташкент, 2010.
7. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам. — М.: Русский язык, 2002.

ВЫРАЖЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ «КРАСОТА/УРОДСТВО» НА АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ ПОСРЕДСТВОМ МЕТАФОР

И.У. Тожибоев

доктор философии по филологическим наукам (PhD), доцент,

Наманганский государственный университет

ilhomjon.tojiboyev.78@gmail.com

Телефон: +998945087713

Аннотация. В данной статье рассматривается представление лексем, выражающих понятие «красота/уродство» в английском и узбекском языках посредством метафор, а также анализируются сходства и различия между ними. Понятия «красота/уродство» - это понятия, которые всегда сосуществуют в человеческом сознании и речи, требуют друг друга и неразрывно связаны друг с другом. Подробно обсуждаются особенности того, как чувства «красоты» и «некрасоты» в семантических структурах слов, выражающих понятия «красота/уродство», выражаются посредством метафор в английской и узбекской языковой культуре.

Ключевые слова: *концепт, красота/уродство, метафоризация, метафора, сходство, различие, взаимосвязь, знак, признак, коннотативное значение, денотативное значение, национально-культурные особенности, компонентный анализ, семантическая структура.*

Известно, что национально-культурные особенности исследуемых понятий отчетливо проявляются в процессе метафоризации. Метафоризация обычно формируется на основе названий объектов, отличающихся характерными чертами, а также глаголов, выражающих интенсивность действия при особом использовании. К словам, лежащим в основе создания метафор, можно добавить следующее:

- а) названия времен года: весна, например;
- б) названия небесных тел: луна, солнце, звезда;
- с) природные явления: буря, наводнение, туман, молния;
- g) слова, обозначающие температуру: горячий, холодный, трава, огонь, лед;
- д) названия животных, птиц, насекомых: лев, волк, лиса, орёл, сокол, соловей, ворон, скорпион, змея;
- е) названия растений: клен, кипарис, шамшад, сумбул, базилик и т. д.;
- j) вкус - прилагательные, обозначающие вкус, и существительные, обладающие этой характеристикой: сладкий, горький, кислый, сахар, новот, мед, яд;
- z) названия природных объектов: гора, река, вершина, скала и т. д.;
- i) названия драгоценных предметов, таких как золото, серебро, рубин, драгоценный камень, бирюза, хрусталь;
- к) названия предметов, таких как камень, тряпка, шип, копье, сокровище;
- l) слова, выражающие мифические и религиозные понятия, такие как рай, ад, фея, ангел, демон, дракон.

Метафоры, образованные от существительных, хотя и являются существительными, передают не значение объекта, а значение знака, специфичного для этого существительного. Потому что в метафоризации за основу берутся характерные особенности этих существительных. Например, если мы обратим внимание на метафору соловья, то речь идёт не о том, что это птица, а о приятности его голоса, или в метафоре звезды подразумевается, что она ярко освещает мир. Мы кратко рассмотрим их ниже.

В семантической структуре слова взаимозависимость денотативного и коннотативного значений отражает диалектическое единство. Это единство формирует гармонию в наименовании и выражении. Такие средства наблюдаются на всех уровнях языка. В том числе и на лексическом уровне, где существует диалектическое единство денотации и коннотации.

Кроме того, как отметила профессор Д. Ашурова, изучение национально-культурных особенностей языков может быть выражено в сравнении с другими языками (1;42).

При работе с компонентным анализом определяются семантические компоненты, которые придают смысл интенсивности в языковых единицах. Если общность семантических компонентов в семантической структуре слов в сравниваемых языках показывает сходство, то точность, а несоответствие знаков указывает на различия в выражении значения слова.

Образ жизни людей, экономическая среда, некоторые традиции и обычаи естественным образом находят отражение в лексической системе языка. Представленные материалы показывают, что каждая нация имеет свою собственную систему зоосемизмов и возможности для их использования по-своему. Всё зависит от того, как вы смотрите на мир.

Если сравнить слова, выражающие значения «красота/уродство» в английском и узбекском языках, можно установить следующую корреляцию между альтернативами (эквивалентами) по денотативному содержанию: значения полностью совместимы, частично совместимы, несовместимы.

Соответствие значений указывает на общность или точность их смыслового веса. Если эта особенность свидетельствует о том, что человеческое мышление имеет единую логику и что существует объективное сходство в образе жизни разных народов, то иногда некоторые черты зоосемизма могут быть частично согласованы, а иногда и полностью различны.

При изучении лексем, реализующих эти понятия, и уточнении их национально-культурных особенностей следует тщательно учитывать лингвистические и экстралингвистические факторы. Таким образом, в качестве основы для выявления национально-культурных особенностей таких слов можно использовать следующие экстралингвистические факторы:

1. Особенности национальной экономики, географическое положение.
2. Образ жизни и семейная жизнь каждой нации.
3. Национальная культура, литература и фольклорные традиции и т. д.

Определение национально-культурных особенностей лексем, представляющих исследуемые понятия, неразрывно связано со сравнением с природными явлениями, небесными телами, предметами домашнего обихода,

фауной и флорой. Ниже мы кратко затронем национально-культурные особенности слов, выражающих понятие «красота».

В наших исследованиях мы в первую очередь задумываемся о привлекательности внешности человека. Внимание уделяется строению лица, частям тела: волосам, бровям, глазам, ресницам, щекам, зубам, губам, шее.

В английской культуре волосы отличаются золотистым цветом и привлекательным видом: Золотистые волосы; её тёмные волосы сияли блестяще; гладкие золотистые волосы. Узбеки используют чёрный цвет для обозначения красивых волос. Поэтому его описывают лексемами «ночь» или «пиявка»: *чёрные волосы, как у пиявки*, или *чёрные волосы, как ночь*.

В английском языке красивые губы сравнивают с вишнями. Например: *She has got cherry lips (W. Shakespeare)*. В узбекском языке красоту губ сравнивают с бутончиком цветка. *"A bud lip is a lip that looks like a bud that is just opening. «You put fire in my heart, sweet words like a bud.» «Губы бутончика — это губы, похожие на только что распутившийся бутон. Ты зажгла огонь в моем сердце, сладкие слова, как бутон. («Qalbinga otash slogan, g'uncha lab shirin so'zing» (M. Jabbarov)(2; 218)»*

Поскольку красота бровей и ресниц не имеет отдельного значения в культуре английского народа, она не определяется различными образами в языке.

Напротив, эти случаи имеют особое значение для узбекского народа. Узбеки уделяют больше внимания бровям и ресницам женщин. Например: «брови» или «брови» (*красивые черные брови*)-(beautiful black eyebrows). Как реснички сравнивают с копьями, так и их красивые ровные зубы сравнивают с жемчугом. Короткие брови — это темные, красивые брови, которые не слишком сильно изгибаются. *«Глаза с дрожащей формой, густые завитые ресницы, «брови», темные пятна и другие прелести ему не нравятся».- «Shake-shaped eyes, thick curly eyelashes, beaver eyebrows and dark spots and other charms are not pleasing to him - («Shaxlo ko'zlar, o'siq jingalak kipriklar, qunduz qosh va qora xollarva boshqa latofatlar o'ziga pisand bo'lmaydilar» (A. Qadiri Otganlar) (2; 278).»*

В английском языке красоту человеческого глаза сравнивают с красотой оленя или голубя. Например: «deer eyes», «dove eyes». В результате этого в английском языке появились сравнительные фразеологические единицы, такие как «as bonny as deer eyes», «dove line eyes».

В узбекском языке выражение «красивый глаз» также используется в таких выражениях, как «красивый кустовой глаз», «темно-черные глаза оху», «черные глаза, как у оленя», «чолпон кўз». Слово «ботакоз» используется для описания человека с красивыми глазами, похожими на глаза верблюжонка. *«В его глазах не было ни гордости, ни какого-либо другого смысла».- «There was neither pride nor any other meaning in his eyes. (Uning ohi ko'zlarida na mag'rurlik, na bir boshqa ma'no bor edi) (Sh. Kholmiraev, Og'ir tosh bota) (2; 197).»*

В культуре западных народов зооизм «голубь» — это образ, выражающий исключительную красоту женщин. Интенсивно выражая красоту и нежность женщин, англичане сравнивают его с голубем. Например: Так

изображена снежная голубка, идущая стаей. Если мы «голубь» Если мы сравним Сравнивая значения слова «голубь» с узбекским зоосемизмом, мы видим, что в узбекском языке оно не используется как усилитель для выражения красоты женщин.

Утка (Утка) Зоосемизм в английском языке выражает исключительную красоту женщин. Поэтому говорящий использует его, чтобы обратиться к тому, кто ему нравится: 1. *Как дела, утка?* (Макмиллан) Английский словарь для продвинутых учащихся. (стр. 457) . 2. « *Она идеальная утка*» или «*она утка*» — Она очень собственническая или похожа на утку. (1. *How are you, duck?*. (Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. -P. 457). 2. «*She is a perfect duck*» or «*she is a duck*»). В узбекском языке, в отличие от этого, зоосемизм «*утка*» обозначает неряшливость, некрасивую походку женщин и то, как они ходят. Вместо этого используется лексема «*сухсур*» . Эта лексема чаще используется для выражения привлекательности мужчины: М: *Красивый парень*.

Слова «бабочка» и «павлин» *используются* для выражения красоты женской внешности, походки и движений: «*as pretty as butterfly*» — красивая, как бабочка, «*she is a peacock in everything*» — красивая, как павлин. например, *Вместо бабочек я посылаю себе любовь, любовь, которая озаряет мое сердце, подобную бабочке...* «*as pretty as butterfly*» - beautiful as a butterfly, «*she is a peacock in everything*» - beautiful as a peacock like For example, *I instead of butterflies send down to me love, love which, and will light on my heart as pretty as a butterfly...*(Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. -P. 268)

В узбекском языке вместо этих зоосемизмов используются лексемы тутти и Используются зусесмизмы «*Тўти*» и «*Кумри*». Зоосемизмы «*Тўти*» и «*Кумри*» используются не только для выражения исключительной красоты женщин, но и для описания исключительной миловидности цариц и мягкости их голосов. Таким образом, национально-культурные особенности можно выразить, сравнивая женские голоса с пением птиц. В английском языке женские голоса очень мягкие и приятные по сравнению с пением жаворонка. Например: «*Более мелодичный, чем жаворонок, для уха пастуха*» (For example: *More tunable than lark to Shepherd's ear.* (W.Shakespeare Midsummer Night's Dream. -P. 11). In the Uzbek language, as mentioned, the beauty of a woman's voice is compared to the singing of a nightingale or a parrot: 1. *Tell me... which garden is the nightingale from (Qani aytingchi... qaysi bog'ning bulbuli ekan.)* (Kahhor A. Ko'shchinor lights-B. 48).

Из приведенных выше примеров ясно, что зоосемизмы «соловей » или « попугай» являются одним из символов, выражающих не только очень красивое пение и голос, но и значение красоты в восточной культуре, особенно в узбекской. Так, чтобы выразить значение «красивый, прекрасный голос» на английском языке, жаворонок — это *torgai*, а на узбекском — *torgai*. Можно использовать зоосемизмы, связанные с попугаями и соловьями.

Результаты исследования показали, что при выражении значения слова «Красота» используются лексемы. Для обозначения небесных тел используются обозначения *Солнце - Солнце, звезда - звезда* . Например: 1. *Но,*

мише! Тот свет, что проникает сквозь окно, — это отблеск, а Джульетта — Солнце! (Джульетта — солнце). (For example: 1. *But, soft! What light throng you under the window breaks in is the cast and Juliet is the Sun! (Juliet - the sun)* (Shakespeare W. Romeo and Juliet - P. 57). 2. *Your eyes are lodestars.* Unlike the English language, in Uzbek the *beauty* is enhanced when the lexemes «sun» and «star» are used in phrases: *the star is hot - the star is hot: Umid... never took his eyes off the girl as a star in front of him. (Umid ro'parasidagi yulduzi issiq qizdan aslo ko'z uzmasdi.)* (Tursun P. Teacher.-B. 56)).

Как видно из приведенных выше примеров, лексемы *sun* (солнце), *star* (звезда) используются в обоих языках для выражения красоты человеческой внешности и частей тела.

В некоторых случаях сходство с небесными телами имеет негативное значение. Подобную ситуацию можно увидеть на примере лексемы «луна». Аннотированные словари английского языка предоставляют обширную информацию о негативных коннотациях слова «луна». В отличие от английского языка, лексема «ой» в узбекском языке имеет положительное значение. Эта лексема встречается не только в узбекском языке, но и в других языках. является символом красоты в восточной культуре и служит для яркого выражения красоты женского лица:

Oy yuzing qaro chimmat zulmidin quturtilg'il,

Chiq qarong'u turmushdan, nur ichinda javlon qil. (Hamza Hakimzada Niazi. Works: 2 volumes, -B. 184).

Принято добавлять к именам слово «луна», чтобы усилить смысл уважения и ласки по отношению к женщинам. В английской культуре такая ситуация не стала привычкой. Выражая красоту женщин, восточные народы уделяют большое внимание не внешней красоте, а красоте внутреннего мира, таким добродетелям, как трудолюбие, скромность, целомудрие, послушание, благородство, интеллект.

Таким образом, все национально-культурные особенности английского народа выражаются в семантической структуре слова. Сильное выражение красоты или некрасивости человека, его счастливых и печальных состояний напрямую зависит от экстралингвистических факторов.

Таким образом, национально-культурная особенность выражения интенсивности в английском языке отражается в различных понятиях. Результаты исследования показали, что сравнение с небесными телами и флоризмом в основном характерно для понятия красоты. Сравнения с зоосемизмом встречаются в обоих изучаемых понятиях. Сравнения с флоризмом редко встречаются в усиленном выражении понятия уродства.

Использованная литература

1. Ашурова Д.У. Стилистика текста и парадигма когнитивной лингвистики // Вопросы филологии. Научно-методический журнал. - Ташкент: УзДЮТУ, 2003. - #1 - С. 41- 42.
2. Толковый словарь узбекского языка. Аннотированный словарь узбекского языка. - Ташкент: ОМЕ, 2008. Страницы 2246-524.

3. Макмиллан Английский словарь для продвинутых учащихся. -Стр. 457-612.
4. Мещерякова Ю.В. Концепция красоты в английской и русской лингвокультурах : дисс. канд. филологических наук. – Волгоград: 2004. – 232 с.
5. Окунева И.О. Концепция «красоты» в русском и английском языках: диссертация... кандидата филологических наук. - Москва, 2009. - 313 с.
6. Зияев И.И. английский значения слов в языке укрепление Лингвокогнитивные аспекты: Филологическая наука. Название диссертации... Аннотация автора . - Самарканд, 2009. - 22 с.

